historicus

PAULIUS RABIKAUSKAS

VILNIAUS AKADEMIJA IR LIETUVOS JĖZUITAI

AIDAI

VILNIAUS UNIVERSITETO
425-OSIOMS METINĖMS

FONTES H1STORIAE
UNIVERSITATIS
VILNENSIS

VILNIAUS UNIVERSITETAS

Paulius Rabikauskas

VILNIAUS AKADEMIJA IR LIETUVOS JĖZUITAI

Sudarė
LIUDAS JOVAIŠA

aidai mmii

UDK 23/28(474.5)(091)
Vi-169

Serijos „FONTES HiSToRIAE UNIVERSITATIS VILNENSIS“
redaktorių kolegija:

Jonas Boruta
Alfredas Bumblauskas
Birutė Butkevičienė
Mečislovas Jučas
Benediktas Juodka
Domas Kaunas
Romanas Plečkaitis
Vygintas Bronius Pšibilskis (koordinatorius)
Eugenija Ulčinaitė

Knygos leidimą parėmė
LR Kultūros ministerija,
LKMA

ISBN 9955-445-39-4

© Lietuvių Katalikų Mokslo Akademija, 2002
© Liudas Jovaiša, sudarymas, 2002
© „Aidai“, 2002

TURINYS

Pastangos įsteigti Vilniaus universitetą (1565-1570) / 7

Karaliaus Stepono Batoro privilegijos Vilniaus universitetui / 19

Popiežiaus Grigaliaus XIII bula Vilniaus universitetui / 31

Medžiaga senojo Vilniaus universiteto istorijai / 45

Pranciškaus Sunierio informacija apie naujai įsteigtą Vilniaus kolegiją (1570) / 51

Kolegijos valdos ir jų našumas 1573 metais / 71

Vilniaus kolegijos privilegijų ir sutarčių sąrašas (1574-1575 ir 1586 m.) / 79

Pirmieji jėzuitai Vilniuje ir pirmieji lietuviai jėzuitai (1569-1573)/95

Vilniaus akademijos rektoriai (1569)—1579—1773 / 127

Iš Vilniaus universiteto istorijos / 191

Mokslinė pažanga Vilniaus akademijoje / 209

Lietuviškumo apraiškos Vilniaus akademijoje / 243

Teisė ir medicina Vilniaus akademijoje / 269

Apie pirmąjį bandymą praplėsti Vilniaus universitetą (1618-1623) / 303

Vilniaus akademija / 317

18-jo amžiaus Lietuvos bruožai / 335

Teatras jėzuitų mokykloje / 389

Lietuvos jėzuitų provincijos pastatų planai / 407

Šv. Petro Kanizijaus reikšmė Lietuvai / 413

Konstantino Sirvydo biografinės datos / 423

Konstantino Sirvydo asmuo ir reikšmė / 437

Sarbievijus Romoje / 467

Tėvo Andriaus Rudaminos pašaukimas į misijas / 489

Tėvą Andrių Rudaminą prisimenant / 497

Kauno jėzuitų kolegijos veiklos pradžia / 503

Sudarytojo pastabos / 511

Santrumpų sąrašas / 516

Rodyklės / 518

Summary / 543

PASTANGOS ĮSTEIGTI VILNIAUS UNIVERSITETĄ
(1565-1570)

PASTANGOS ĮSTEIGTI UNIVERSITETĄ 1565 METAIS

Pastangos įsteigti jėzuitų tvarkomą universitetą 1565 metais buvo grynai oficialaus pobūdžio. Iniciatyva kilo iš nuncijaus Lenkijoje vyskupo Giovanni Francesco Commendone; realizavimą turėjo perimti karalius Žygimantas Augustas, kaip Lietuvos didysis kunigaikštis, tačiau įvairios nepalankios aplinkybės, kurias čia detaliai aptarsime, sukliudė planą iš tiesų užbaigti.

Jau Ordino įkūrėjas šv. Ignacas galvojo apie Lenkiją ir Lietuvą ir 1549 m. paskyrė du jėzuitus, Mikalojų 'Gaudanus' ir Klaudijų Le Jay, lydėti popiežiaus nuncijų, kuris tuo metu turėjo išvykti į šiuos kraštus.[1] Tačiau apaštališkoji misija neįvyko. Po ketverių metų (1553 m. vasarą) apaštališkasis protonotaras Marcantonio Maffei, vykdamas į Krokuvą, į karaliaus Žygimanto Augusto ir Kotrynos Habsburgaitės vestuves, sustojo Vienoje; ten jis susitiko su Petru Kanizijumi, savo iniciatyva paraginusiu jį, be kita ko, paieškoti galimybių įkurti jėzuitų kolegijas Lenkijoje ir Lietuvoje.[2] Tačiau ši Vienos jėzuitų iniciatyva buvo gana atsargiai priimta Ordino vadovybės Romoje: tuo metu nebuvo kam perimti naujų kolegijų net tada, kai jos buvo siūlomos veltui.[3] Tad pastangos ir toliau liko be dėmesio.

Pirmas į Lietuvą atvykęs jėzuitas buvo Alonso Salmerón - vienas iš pirmųjų šešių, susibūrusių apie Ignacą Lojolą Paryžiuje. Jis atvyko į Vilnių, kur tuomet rezidavo karalius Žygimantas Augustas, 1555 m. rudenį kaip popiežiaus nuncijaus Luigi Lippomano palydovas.[4] Ne-

[1] Žr. Korewa, p. 11; H. D. Wojtyska, *Papiestwo - Polska*, 1548-1563, Lublin 1977, p. 40-41.

[2] Korewa, p. 18; Wojtyska, min. veik., p. 60-64.

[3] Korewa, p. 18 ir p. 153, išn. 53-55.

[4] Salmerono kelionės ir jo buvimo Vilniuje aplinkybes pateikė Korewa,

palankiai susiklosčiusi Lippomano misijos pradžia - prie to, atrodo, lemiamai prisidėjo kunigaikštis Mikalojus Radvilas Juodasis, įtakingas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kancleris, Vilniaus vaivada ir drauge „pagrindinė protestantizmo atrama Lietuvoje“[5] - nedavė jėzuitui Salmerónui jokios galimybės pateikti karaliui idėją įsteigti jėzuitų kolegiją arba derėtis dėl sąlygų, nors jis buvo ketinęs tai daryti ir būtų turėjęs tam pakankamai laiko per ilgesnį nei keturios savaitės savo buvimą Vilniuje. Jis sugebėjo aptarti tai tik su karaliaus sekretoriumi, „amigo nuestro“, ir pastarasis sumanymą įvertino ne tik kaip kupiną sunkumų, bet ir kaip perdėm beviltišką.[6]

Vis dėlto jėzuitų draugų, kurie žavėjosi sėkminga naujo, daugeliu požiūrių modernaus ordino veikla ir troško matyti savo šalyje kažką panašaus į tai, ką jėzuitai buvo įvykdę kitur, skaičius Lenkijoje ir Lietuvoje augo. Žymiausias lenkų rėmėjas buvo Stanislovas Hozijus, Varmės vyskupas nuo 1551 m., kardinolas nuo 1561 m. ir vienas iš penkių legatų paskutiniame Tridento Susirinkimo etape.[7] Jis pirmas įsteigė jėzuitų kolegiją savo vyskupijoje (1565 Braunsberge). Juo pasekė Plocko vys-

[5] Z. Ivinskis, „Die Entwicklung der Reformation in Litauen bis zum Erscheinen der Jesuiten (1569)“, *Forschungen zur osteuropäischen Geschichte*, 12 (1967), p. 31.

[6] „Assimismo hablando con un secretario del rey, amigo nuestro, sobre el assunto de algún collegio en el reyno para ayuda de la religión, hallé no solamente dificultad, como á mí me parecía, mas aun impossibilidad para ello, stando las cosas como están; porque aquello poco che avía de religiones, en gran parte se va deshaziendo y los nobles van occupando las rentas y bienes, dissimulando á quien tocca corregir semejantes errores; immo las cosas van de arte, que á los obispos no faltan señores temporales que se les atreven á tomarles sus tierras y castillos, sin que se les pueda resistir ó contradezir por via de razón ó justicia“, Salmeronas - Ignacui (Viena, 1556 sausio 1), *Epistulae P. Alphonsi Salmeronis*, I (= MHS1, XXX), Matriti 1906, p. 133; plg. *Korewa*, p. 163, išn. 242. Korewa (p. 32) mano, kad „amigo nuestro“ buvo pavadintas Martynas Kromeris, karaliaus sekretorius 1544-1569 m.

[7] Apie S. Hozijų ypač žr. H. D. *Wojtyska*, *Cardinal Hosius, Legate to the Council of Trent*, Rome 1967.

---

p. 28-33 ir p. 160-164, išn. 174-251. Apie L. Lippomano misiją Lenkijoje žr. Wojtyska, min. veik., p. 65-104.

kupas, įsteigęs Pultusko kolegiją (1566). Vilniaus vyskupas Valerijonas Protasevičius irgi norėjo, kad tas pat įvyktų ir Lietuvos sostinėje. 1564 m. vasario 26 d. kitas jėzuitas, Baltazaras Hostounskis (*Hostovinus*), atvykęs į Lenkiją nuncijaus G. F. Commendone palydoje, iš Varšuvos parašė savo vyresniesiems Romoje, kad Vilniaus vyskupas mielai paprašytų vertingų Jėzaus Draugijos paslaugų, bet kareiviai ir eretikai taip sužlugdę vyskupijos pajamas, kad pats vyskupas vos turėjęs ką valgyti.[8]

Ką tik minėtas nuncijus Giovanni Francesco Commendone buvo įsitikinęs, kad jėzuitų kolegija buvo geriausia priemonė katalikų tikėjimui pagelbėti,[9] ir vis iš naujo pateikinėjo šį projektą karaliui ir jo dvarui. Kardinolo Hozijaus pastangos, kurios sėkmingai baigėsi 1564 metų gale (pirmieji jėzuitai į vyskupo rezidenciją Heilsberge (dab. *Lidzbark)* atvyko 1564 m. lapkričio 1 d.[10]), iš tiesų labai sustiprino kitų sumanymų perspektyvas. 1565 m. sausio 12 d. nuncijus galėjo pranešti iš Petrikavo kard. Boromiejui Romoje: derybos su karaliumi dėl jėzuitų kolegijos įsteigimo Vilniuje vyksta taip, kad Jo Didenybė paprašė jį parašyti Ordino generolui Laynezui, siūlant jam labai patogius ir erdvius, karaliui priklausančius rūmus Vilniuje, ir paprašyti jo atsiųsti visą profesorių personalą teologijos, filosofijos, matematikos ir kitų disciplinų fakultetams." Karaliaus pastangų sėkmė, nuncijaus nuomone, turėjo atnešti didelę naudą visai šaliai (Lietuvai), kur, kaip jis rašė, nėra nei švietimo

[8] „Il R.mo de Vilna, anche lui si vorrebbe servir' della Compagnia, ma tanto li soldati et li heretici hanno ruinato il vescobado, che quasi per sè stesso non ha mangiar' del pane...“, Hostounskis - Laynezui (Varšuva, 1564 vasario 26), *Lainii Monumenta*, VII (= *MHSI*, LUI), Matriti 1916, p. 601.

[9] „...perché in vero io non veggo miglior rimedio di questo per aiutare la religione catholica; et n'ho veduto in più luoghi il frutto, che fanno [i gesuiti]“, Commendone - kard. Boromiejui (Petrikavas, 1565 sausio 12), I. Poggianus, *Epistolae et Orationes*, IV, Romae 1758, p. 137.

[10] Korewa, p. 142.

[11] „Hora, quanto a Vilna, è finalmente il negotio condotto tant'oltre, che Sua Maestà mi ha detto, che io ne scriva al Padre Laynes, et gli offerisca in quella città un luogo proprio di Sua Maestà molto commodo et grande, et lo Preghi a mandar qui un collegio intiero, ciò è lettore di theologia, philosophia, mathematica, et altre professioni inferiori", Commendone - kard. Boromiejui, (Petrikavas, 1565 sausio 12), Poggianus, min. veik., p. 137.

įstaigų, nei tinkamų kunigų, o nedaugelis ten dirbančiųjų yra atkeliavę iš Lenkijos, savo tėvynėje buvę beverčiai ir nei išsilavinę, nei moraliai stiprūs.[12] Todėl nuncijus prašo popiežiaus sekretoriaus kardinolo Boromiejaus skubiai paraginti tėvą Laynezą priimtį šią iniciatyvą ir pasiųsti gerus profesorius bei pamokslininkus, nes „ši kolegija [taip jis ją pavadino - P. R.] yra laikoma būsimu universitetu visai Lietuvai".[13]

Kuomet laiškas maždaug po keturių savaičių pasiekė Romą, popiežiaus kurija iškart informavo jėzuitų generalinį vikarą t. Pranciškų Borgiją (t. Diego Laynezas 1565 m. sausio 19 d. mirė). Vasario 18 d. jau buvo nutarta,[14] popiežiui skubiai prašant, priimti pasiūlymą Vilniuje įsteigti pilnutinę kolegiją su visais fakultetais, nors patys jėzuitai būtų linkę atidėti sprendimą iki naujo generalinio vyresniojo rinkimų, kurie turėjo įvykti birželio pabaigoje.[15] Tačiau popiežius ir kardinolas Boromie-

[12] „il che succedendo potrà senza dubbio essere di grande aiuto a tutto quel paese, il quale non ha nè lettere, nè preti, se non tolti di Polonia, et vi vanno solamente coloro, che non hanno qui recapito, persone per lo più senza dottrina et senza costumi...“, ten pat.

[13] „V(ostra) S(ignoria) Illustrissima essorti il P. Laynes ad accettar quest'impresa, et a provedere di buoni lettori et predicatori, perchè quel collegio sarà come una università di tutta la Lithuania“, ten pat.

[14] „Il re di Polonia pare si volti a voler abbracciar la Compagnia nostra da serio, et per adesso si [ha] accettato l'assumpto de mandare un collegio intiero in Vilna de tutte le facultà. V(ostra) R(everentia), che è stato lì, ci scriva che gliene pare. Et non conviene publicar questa cosa, perché, come ci scrive il nuncio, prima conviene fare et poi dire, acciò sapendolo alcuni heretici, che stanno intorno il re, non si sforzino ad impedirlo. Voi dare un luogo suo grande che tiene in Vilna et murato. Non so se V(ostra) R(everentia) l'haverà visto, o se si ricorderà di quello", Borgija - Salmeronui (Roma, 1565 vasario 18), *Epislulae P. Alphonsi Salmeronis,* II (= *MHSI,* XXXII), p. 7.

[15] „Et perché l'Ill.mo Borromeo non ci dette tempo d'aspettare la elettione del nostro generale (qual sera piacendo a Iddio verso la fine del mese di Giugno), scrivevo che anche serveriamo al serenissimo re quanto al collegio di Vilna. .Borgija - Commendonei (Roma, 1565 gegužės 25), *Sanctus Franciscus Borgia,* III (= *MHSI,* XXXV), Matriti 1908, p. 806. - „7. .. .Et in primis Vilnae (quae caput est Lithuaniae) collegium plenum, in quo studiorum esset universitas, suis expensis [rex] erigere, aedificiis et redditibus assignatis, volebat et suum nobis desiderium per nuncii litteras exponi. Cum autem summus pontifex regi satisfaciendum censeret, suscepta est provincia: et si res necessariae

jus manė kitaip, nes - kaip stengėsi parodyti nuncijus - būta rimto pavojaus, kad dignitoriai eretikai iš karaliaus aplinkos bet kokiais būdais stengsis planą sužlugdyti.[16] Tiksliai nežinoma, kaip reikalai klostėsi sekančiais mėnesiais. Tačiau 1565 m. birželio 9 d. Pr. Borgija parašė kard. Hozijui, kad buvo nutarta tuo tarpu, bent jau šiems metams, atsisakyti personalo kolegijai siuntimo.[17]

Taigi mums kyla klausimas: kaip nutiko, kad universiteto Lietuvoje steigimas, taip energingai skatintas Commendonės, nepaisant to, tuomet visiškai sustojo per tokį trumpą laiką, ir kad paskutinysis Jogailaitis (karalius Žygimantas Augustas) praleido galimybę įsteigti mokslo ir mokymo įstaigą savo tėvoninei žemei, kaip dinastijos pradininkas Jogaila buvo padaręs Lenkijai atkurdamas Krokuvos universitetą (1400)? Pagrindinė šios nesėkmės priežastis turbūt ta, kad nuncijus Commendone, varomoji viso sumanymo jėga, tuomet laukė savo atšaukimo ir 1565 m. lapkritį paliko Lenkiją. Karaliaus veiksmų laisvė buvo smarkiai ribojama pirmiausia Lietuvos senatorių, kurių didžioji dalis buvo nekatalikai;[18] jam ypač trukdė galingas Vilniaus vaivada, be kurio sutikimo universiteto sostinėje įsteigimas buvo vargiai įmanomas. Be to, 1565 m. pavasarį Vilniuje prieš karalių kilo atviras maištas, pasibaigęs karaliaus pilies užėmimu.[19] Netrukus po to (1565 m. gegužės 29 d.)

hoc vere praeparentur, versus autumnum collegium esse mittendum recepimus“, „Commentariola rerum memoria dignarum in Societate nostra ab anno 1564: anno 1565“, *Polanci complementa,* II (= *MHSI,* LIV), Matriti 1917, p. 643. Žr. taip pat žemiau, išn. 19.

[16] Žr. aukščiau, išn. 14.

[17] „Certe a collegio Vilnam mittendo supersedendum ėst hoc anno saltem. Pultoviam interim mittendum brevi spero, cum Plocensi episcopo šit a P(atre) N(ostro) generali, piae memoriae, promissum. Unde eius successori, simul atque electus erit, in memoriam reducemus“, Borgija - Hozijui (Roma, 1565 birželio 9), *Sanctus Franciscus Borgia,* III (= *MHSI,* XXXV), p. 819. Taip pat žr. žemiau, išn. 19.

[18] 1569 m. mažiausiai 15 iš visų 25 ‘pasaulietinių’ Lietuvos senatorių buvo protestantai, tarp jų penki vaivados iš dešimties ir septyni iš dešimties kštelionai. Plg. Kosman, p. 48.

[19] Apie tai ir kita žr. 1565 m. pabaigoje ar 1566 m. pradžioje visai Jėzaus Draugijai Ordino generalinio sekretoriaus tėvo J. de Polanco išsiuntinėtą ap-

didysis kovotojas už Lietuvos nepriklausomybę, kunigaikštis ir vaivada Mikalojus Radvilas Juodasis, mirė.[20] Tačiau lietuvių magnatų nerimas akistatoje su Lenkija dar nebuvo sumenkęs. Ir jėzuitus vargino daugel kvietimų ir atliekamo personalo stygius. Tų pačių metų pabaigoje turėjo būti užbaigtas kolegijos Pultuske perėmimas: Plocko vyskupui tai buvo pažadėjęs velionis tėvas Laynezas. Negalima pamiršti ir stipraus pasipriešinimo naujų kolegijų steigimui, kurį išsakė 1565 m. liepą-rugpjūtį susirinkusi Ordino generalinė kongregacija.[21] Visos šios aplinkybės lėmė, kad Vilniaus universitetas bus įkurtas tik po keturiolikos metų. Pirma turėjo būti įsteigta paprasta jėzuitų kolegija, o tada jai buvo leista pamažu pasiekti universiteto laipsnį.

[20] „Trideistam illum palatinum Vilnensem esse mortuum iam pridem ad vos perlatum esse puto. Nihil itaque vestris ab illo metuendum iam erit. Dolendum est quod non sit mortuus ante XV annos, minus mali vidisset Polonia, minus etiam cruciatuum illius anima nunc persentisceret. Utinam autem simul extincta sit illius haeresis, quae viget nihilominus, nec suis est patronis destituta“, Hozijus - Polancui (Heilsbergas, 1565 rugpjūčio 9), *Epistolae Hieronymi Nadal*, II (= *MHSI*, XV), Matriti 1899, p. 668.

[21] Il gener, kongr., po išrinkimo, 8 dekretas: „12 iulii [1565] sic res constituta est. In primis placuit in posterum moderationem adhiberi; et, plurimis maximique momenti rationibus in medium adductis, rogaverunt R. P. Generalem Praepositum, et serio commendaverunt, ut potius applicaret animum ad roboranda et ad perfectionem adducenda Collegia iam admissa quam ad nova admittenda...", *Institutum Societatis Iesu*, II, Florentiae 1893, p. 195.

---

linkraštį: „12. ...Et perché il papa, giudicando che si dovesse contentare il re, fece intendere a nostro Padre dal Cardinal Borromeo, suo nipote, che in ogni modo voleva se accettasse questo collegio, l'accettò nostro Padre generale, benché inanzi lo recusava, et per questo autunno si haveva da mandar la gente; ma perché il palatino della medesima Vilna si ribellò al re, et era bisogno trattar di guerra, si differì la missione di questo collegio; et benché dopoi morì il detto palatino d’una morte molto notabile et degnissima di sua vita et perfidia ar-riana, et il re pacificamente possiede Vilna, come prima, tuttavia è tornato a noi bene trattener la missione di questo collegio et altri che il medesimo re con altri prelati del suo regno vorriano fare nelle principali parti di quello, non essendovi gente fatta per prendere tanti assunti, et per tenere conto di quel che raccomandò la congregatione generale", *Polanci complementa*, I (= *MHSI*, LII), Matriti 1916, p. 542-543.

JĖZUITŲ KOLEGIJOS VILNIUJE ĮKŪRIMAS (1570)

Ko nesugebėjo atlikti karalius Žygimantas Augustas - jis paprastai apibūdinamas kaip silpno charakterio, dvejojantis, lėtas, atidedantis tarnybinius reikalus kitai dienai ir todėl pravardžiuojamas „Rytdienos karaliumi“[22] - galiausiai įvykdė jau minėtas Vilniaus vyskupas Valerijonas Protasevičius.[23] Jis ir keletas uolių Vilniaus katalikų, pirmiausia Vilniaus vaitas Augustinas Rotundas (Mieleckių kilmės),[24] buvo giliai sunerimę, kad vis akivaizdesnės eretikų pastangos atidaryti viešą aukštesniąją mokyklą Vilniuje vieną gražią dieną galėjo būti įgyvendintos.

1564 m. (ar 1565?) didikų Goštautų šeima atidarė tokią mokyklą kilmingųjų vaikams savo rūmuose Vilniuje, ir į ją iš pradžių įsirašė daug mokinių. Tačiau per trejus metus dėl prastų mokytojų įsirašiusiųjų skaičius nukrito net iki dešimties berniukų.[25] Gydytojas, labiau žinomas kaip antitrinitorių veikėjas Lenkijoje ir Lietuvoje, Jurgis Blandrata

[22] „Jis buvo minkšto būdo, svyruojąs, nepaslankus, atidėliojąs darbus kitai dienai ir už tai pramintas ‘Rytdienos’ karaliumi“, S. Sužiedėlis, ‘Žygimantas Augustas’, *LE*, XXXV, p. 329-337 (p. 336), ir ‘Sigismund II’, *EL*, V, p. 154-158.

[23] R. Krasauskas, LE, XXIV, p. 110-111, ir EL, IV, p. 355-356.

[24] Z. Ivinskis, LE, XXVI, p. 15-17; S. Sužiedėlis, EL, IV, p. 532-534.

[25] Apie tai ir kita plg. A. Rotundo laišką kard. Hozijui (Vilnius, 1568 sausio 3): „Quare, quantum potest Rev.da Dominatio Vestra, tantum pro sua virili connititur, ut R.dus Provincialis illorum [iesuitarum], omni rupta mora, Vilnam socios suos introducendos curet, priusquam huc a Blandrata mittantur doctores quidam, qui iam dudum hic missi fuissent, sed sibi a Nicolao Christophoro Radzivilio metuere. Ii certe rursus universae Lithuaniae prolem nobis inficerent, nunc iam a Gastoldicis propter eorum et quidem rudium, nullo ingenio, nullaque doctrina, nullis litteris instructorum ministrorum vilitatem et paucitatem alienatam. Ante annos enim tres in Gastoldica domo plurimi nobilium primi nominis liberi haeresi una cum litteris imbuebantur, nunc vix decem supersunt. Periculum est ne submittantur a Blandrata aliqui, - nam is id sibi sumpsisse negotii perhibetur, - qui litterarum specie miserae iuventuti iterum imponant, sed si Iesuitae eos praeverterint, omnis iuventus ad eos confluet. Scio esse permultos valde haeresi infectos, qui, ut sumptus, qui esset maior in peregre erudiendis liberis faciendus, parceant, Iesuitas hic avide expectant", paskelbta: J. Lukaszewicz, *Historya szkól w Koronie i w W. X. Litewskiem*, I, Poznań 1849,p. 121, išnaša.

(Giorgio Biandrata), tuo pat metu rinko dėstytojus aukštesniajai mokyklai Vilniuje. Mokyklai paremti velionis Vilniaus vaivada, Mikalojus Radvilas Juodasis, savo testamentu buvo palikęs pajamas už jo išleistos Biblijos pardavimą.[26] Be to, Lietuvos seimas 1568 m. liepos 10 d. nutarė prašyti karaliaus įsteigti valdinę aukštesniąją mokyklą (kolegiją) Vilniuje arba Kaune;[27] tai, turint omenyje įtakingų Lietuvos pareigūnų religines pažiūras, kėlė rimtą pavojų katalikų Bažnyčiai.

Vilniaus vyskupas ordinaras - aukščiausias dvasinis vadovas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštijoje - ir įžvalgūs katalikai negalėjo viso to stebėti nieko neveikdami. Pirmieji tvirto vyskupo Protasevičiaus apsisprendimo įsteigti jėzuitų kolegiją Vilniuje savo lėšomis ženklai žinomi nuo 1567 m.[28] Kitais metais jis iš tiesų nupirko erdvų dviejų aukštų namą, kuriame turėjo įsikurti busimoji kolegija, ir realiai aprūpino šią įstaigą, jos saugumo ir išlaikymo dėlei atiduodamas disponuoti keletą sklypų, paimtų iš vyskupijos nuosavybės, tai yra iš katedros kapitulos, bei keletą savo paties nupirktų sklypų.[29] Galimas daiktas, jog jėzuitų kolegijų istorijoje nebuvo kito tokio atvejo, kad steigėjas būtų viską taip kruopščiai ruošęs iš anksto, netgi prieš tardamasis su suinteresuotąja šalimi, iš tiesų nė nežinodamas, ar jo prašymas apskritai bus patenkintas.

Nuo 1568 m. pradžios iš Vilniaus į Ordino administraciją vienas po

[26] *Vilniaus universiteto istorija,* I: *1579-1803,* p. 30. Apie G. Blandratą žr. H. D. Wojtyska, *Encyklopedia Katolicka,* II, Lublin 1976, sk. 374-375.

[27] Šaltinis nurodytas: *Vilniaus universiteto istorija,* I, p. 29, išn. 18.

[28] „... Instituit enim [episcopus Valerianus] divino instinctu collegium Iesuitarum hic Vilnae suo sumptu instituere, quod perquam opportune hoc tempore faciet, quo et princeps, et proceres, et nobilitas omnis publico sumptu collegium Vilnae instituendum censuerunt; quod si fieret, dubium nullum est, quin in illud undiquaque faex haereticorum accersetur. Verum postquam id sibi Rev.mum sumpsisse regia Maiestas et reliqui intellexerunt, eam cogitationem remiserunt...Rotundas - kard. Hozijui (Vilnius, 1567 spalis), paskelbta: Łukaszewicz, *Historya* (kaip išn. 25), p. 120, išn. 1.

[29] Žr. Piechnik, p. 16-17; *Vilniaus universiteto istorija,* I, p. 31. Detalus visos fundacijos aprašymas buvo pateiktas *Informatio de novo Collegio Vilnensi facta mense septembri 1570* (parašyta viceprov. Pr. Sunierio), ARSI, Pol. 75, fol. 316r—319r; paskelbta: P. Rabikauskas, „Medžiaga senojo Vilniaus universiteto istorijai", I, *LKMA Metraštis,* III, p. 246-266, ypač p. 253-266.

kito keliavo prašymai nedelsiant atsiųsti savo atstovus į Vilnių perimti Ordino dispozicijai parengtą kolegiją ir pradėti visų trokštamą mokymą. Tačiau tuo metu dėl daugelio naujų fundacijų tarp jėzuitų labai trūko kvalifikuoto personalo, tad šio prašymo įvykdymas vėl ir vėl turėjo būti atidėtas.[30] Galiausiai 1569 m. rugsėjį buvo galima žengti pirmąjį žingsnį: iš Braunsbergo kolegijos į Vilnių tik pirmajam „apsižvalgymui“, be jokio įsipareigojimo nuolat čia pasilikti, atvyko keturi jėzuitai.[31] Jie visi - viceprovincijolas Pranciškus Sunieris ir keturi laikinai Vilniuje apsistoję jėzuitai - veikiai gavo įsitikinti reikalo skuba ir įpareigojančiu donatoriaus pasirengimu. Pirmasis pritarimas priimti kolegiją buvo duotas 1569 m. gruodžio 24 d., įkandin jų pranešimų ir 1569 m. spalio 4 d. donacijos dokumento, nusiųstų į Romą.[32] Tačiau praėjo dar geras pusmetis, iki tai buvo įvykdyta. 1570 m. liepos 4 d., Austrijos provincijolo (jo jurisdikcijai tuomet priklausė Lenkija ir Lietuva) t. Lauryno Maggio vedami, keturiolika jėzuitų, atsiųstų iš Romos, Vienos ir kitų kolegijų, įžengė į Vilnių ir buvo triumfališkai palydėti vyskupo atsiųstos palydos bei džiūgaujančių miesto gyventojų.[33] Liepos 17-oji,

[30] „12. ...Mas ha dolido no poder accettar la offerta dėl obispo de Vilna, cabeęa dei ducado de Lithuania, que es como frontera, debaxo dėl rey de Polonia, para con los moschobitas y tartaras. Y ei buen prelado ha scritto con mucha instantia, demandando algunos que fuesen a tomar possession de una casa y possessiones que abia comprado, creo por 24 mil florines, para principio de un collegio; y por la falta de operarios no se ha podido cumplir con su devotion, ni con la necessidad gravissima de aquella ciudad y provincia. Imbie el Senor de tan gran vina muchos operarios para cultivarla“, Ordino generalinio sekretoriaus J. Polanco aplinkraštis visai Draugijai (Roma, 1568 gruodžio 31), *Polanci complementa,* II (= *MHSI,* LIV), Matriti 1917, p. 35.

[31] Jėzuitų atvykimas į Vilnių gerai aprašytas: *Historia Collegii Vilnensis Societatis Iesu* (parašyta 1572 m.), ARSI, Pol. 65, fol. 75r-78v. Žr. P. Rabikauskas, „Pirmieji jėzuitai Vilniuje ir pirmieji lietuviai jėzuitai" (= „Medžiaga senojo Vilniaus universiteto istorijai", IV), *LKMA Metraštis,* V, p. 301-337, ypač 303-308 [šiame leidinyje - p. 95-125, ypač p. 97-101],

[32] Borgija - Protasevičiui (Roma, 1569 gruodžio 24), ARSI, Germ. 108, fol. 48r-v.

[33] Apie tai žr. *Historia* (kaip išn. 31), fol. 78v-84v; Rabikauskas, „Pirmieji jėzuitai..." (kaip išn. 31), p. 308-313 [šiame leidinyje - p. 101-106],

šv. Alekso šventės diena (tadien 1556 m. vyskupas iškilmingai įžengė į savo katedrą), buvo paskelbta oficialia įkūrimo diena[34] ir nuo tada buvo iškilmingai švenčiama kasmet (dažniausiai sekantį sekmadienį) iki pat 1773 m., dėkingai prisimenant donaciją ir donatorių.

Pati fundacija ir pirmieji veiklos metai universiteto istorijos tyrinėtojų[35] yra nušviesti daug geriau ir detaliau nei nuncijaus Commendonės pastangos 1565 m., apie kurias paskutiniuose istorijos darbuose nėra nė žodžio. Todėl naujosios kolegijos mokslinio vystymosi etapai čia paminimi tik trumpai. Jau 1569 m. spalį buvo atidarytos dvi klasės vyskupo giminaičių vaikams.[36] 1570 m. rudenį savo veiklą pradėjo tik-

[34] Kartais kaip šv. Alekso ir įkūrimo diena pateikiama liepos 18-oji (pvz., aukščiau, išn. 29, cituotoji *Informatio*, fol. 316r; tuo seka Piechnik, p. 20, ir kiti). Tačiau *Historia* (kaip išn. 31), fol. 82v, praneša: „17ª iulii, ipso die S. Alexii confessoris, conspersa est domus aqua benedicta et ea dies acceptae possessionis a R.mo est designata, in qua more nostro et sacra pro fundatore celebrari, et vel ipsi, vel consanguineis candela benedicta offerri debet, nam eo die R.mus ex episcopatu Lucoviensi *[corr.* Luceoriensi] ad Vilnensem est translatus[11]. Kadangi ši pastaba aiškiai buvo paimta iš kolegijos dienoraščio, o šv. Alekso šventė paprastai buvo švenčiama liepos 17 d., *Informatio* pateikta data turėtų būti laikoma *lapsus calami.*

[35] J. Preuschhoff, *Universitas Vilnensis Jagiellonico - Batoreana, Laurearum Academicarum florida*, Vilnae 1707; M. Balinski, *Dawna Akademia Wileńska*, Petersburg 1862; J. Bielinski, *Uniwersytet Wileński*, 1579-1831, I-III, Kraków 1899-1900; *Księga pamiątkowa ku uczczeniu CCCL rocznicy założenia i X wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*, I-II, Wilno 1929; J. Bulavas, *Vilniaus universitetas*, Vilnius 1956; *Vilniaus universitetas*, Vilnius 1966; *Lietuvos universitetas 1579-1803-1922*, ed. P. Čepėnas, Chicago 1972; *Vilniaus universiteto istorija*, I: 1579-1803, Vilnius 1976; *A Short History of Vilnius University*, Vilnius 1979; C. Krasicki, *De Societatis Iesu in Polonia primordiis* (Dissertatio inauguralis historica), Berolini 1860; S. Bednarski, „Geneza Akademji Wileńskiej“, Księga pamiqtkowa..., I, p. 1-22 (plg. H. Barycz, „Do genezy Akademji Wilenskiej“, *Ateneum Wileńskie*, 10(1935), p. 168-172); Piechnik (plg. P. Rabikauskas, *Gregorianum*, 57(1976), p. 185-187).

[36] Apie tai ir toliau minimus dalykus žr. Piechnik, p. 18-26 (p. 18.: „Już od 3 października 1568 r.“ turi būti pataisyta į„... 1569 r.“); *Vilniaus universiteto istorija*, I, p. 31-40, kur, žinoma, praleidžiamas pirmųjų jėzuitų atvykimas ir kiti dalykai taip pat vaizduojami vienašališkai.

roji kolegija su visomis penkiomis žemesniosiomis klasėmis, įskaitant retoriką. 1571 m. spalį prisidėjo trejų metų filosofijos kurso paskaitos, bet veikiai turėjo būti nutrauktos dėl artėjančio maro ir buvo atnaujintos tik 1572 m. vasario 25 d. Matematikos paskaitos pradėtos 1574 m. Kartkartėmis paskaitų tvarkaraštyje atsirasdavo kai kurių praktinės teologijos dalių, ypač būtinų busimųjų kunigų rengimui (moraliniai kazusai, Rašto aiškinimas, kontroversinė teologija). 1578-79 akademinių metų pradžioje viskas buvo taip pasistūmėję, kad buvo galima pradėti akademinį scholastinės teologijos kursą. Taigi jau egzistavo visi universitetui būdingi požymiai, nors dar trūko kompetentingos valdžios patvirtinimo, akademijos laipsnio suteikimo ir visų jį lydinčių teisių.

Klaipėdos apskrities
viešoji I. Simonaitytės
BIBLIOTEKA

KARALIAUS STEPONO BATORO PRIVILEGIJOS VILNIAUS UNIVERSITETUI

Minint Lietuvos universiteto 400 metų jubiliejų, mintys savaime skrieja į tuos laikus, kada jis pradėjo žengti savo pirmuosius žingsnius. Smalsus protas klausia, kaip jis prašvito, tas mokslo šviesulys, Lietuvos lig tol bežvaigždėje padangėje.

Nekartosiu visų tų Vilniaus universiteto atsiradimo aplinkybių, apie kurias jau daug kartų buvo rašyta: kaip jis buvo numatytas įsteigti jau 1565 m., ir tik karaliaus Žygimanto Augusto neryžtingumas bei Lietuvos protestantų pasipriešinimas sukliudė plano įvykdymą, arba kaip nuo 1570 metų, kai Vilniuje buvo atidaryta jėzuitų kolegija, tiek kolegijos fundatorius vyskupas Valerijonas Protasevičius, tiek ir patys jėzuitai, skatinami taurių lietuvių, lūkestingai nekantravo, kada pagaliau jie galės išvysti Lietuvoje savo universitetą. Verčiau žvilgterėkime į patį universiteto įsteigimą, sutelkdami dėmesį prie lemiamų dokumentų, visų pirma Lietuvos didžiojo kunigaikščio ir Lenkijos karaliaus Stepono Batoro privilegijų, kuriomis jis Vilniaus kolegijai suteikė universiteto titulą ir teises.

PIRMOJI KARALIAUS STEPONO PRIVILEGIJA (1578 M.)

Ne bet kas anuomet galėjo įsteigti universitetą. Amžiams bėgant buvo nusistovėjusi norma: naujo universiteto įsteigimas yra imperatoriaus arba popiežiaus prerogatyva. Nes pagrindine universiteto žyme buvo laikoma galia teikti mokslo laipsnius su „teise visur mokyti" *(ius ubique docendi).* O tokią universalią galią ir teisę galėjo duoti tiktai tas, kurio autoritetas buvo „visur“ pripažįstamas, t. y. Šv. Romos imperijos valdovas ir popiežius. Buvo betgi kraštų, pvz., Ispanija, kuriuose imperatoriaus autoritetas maža tesvėrė. Juose universitetus steigė ir tvarkė kara-

liai. Tokie universitetai būdavo vadinami „karalystės atžvilgiu universitetais" *(studia generalia respectu regni),* nes jų suteikti mokslo laipsniai būdavo pripažįstami daugiausia tiktai toje karalystėje (plg. *LE,* XXXII, p. 231-232). Bet ir ten vis būdavo stengiamasi gauti bent iš popiežiaus universiteto privilegiją. Dėl to nenuostabu, kad net toks nuo Bažnyčios atsimetęs Prūsijos hercogas Albrechtas, norėdamas Karaliaučiuje įsteigti universitetą, kreipėsi į imperatorių (kataliką!) ir net į popiežių, prašydamas būsimajai aukštajai mokyklai privilegijų (plg. S. d'lRSAY, *Histoire des universitės,* I, Paris 1933, p. 324). Jų negavęs, turėjo pasitenkinti savo suvereno Lenkijos karaliaus leidimu. Todėl nėra ko stebėtis, kad ir Vilniaus universiteto reikalu jo fundatorius vysk. Protasevičius pirmiausia rašė popiežiui (1576 m. liepos 8 d.). Tačiau Romos kurija, kaip ir buvo galima laukti, neskubėjo - norėjo, kad pirma apie tai pasisakytų karalius, į kurį, kaip katalikiškos šalies valdovą, nebuvo galima neatsižvelgti.

Vyskupas Protasevičius vis labiau juto negalįs ilgai delsti: jį slėgė per 70 metų persiritusio amžiaus našta (gimė 1504 m.), ir sveikata buvo gerokai pašlijusi. Tikėjosi, kad naujasis karalius Steponas Batoras, kuris drauge buvo ir didysis Lietuvos kunigaikštis, netrukus aplankys ir Lietuvos sostinę Vilnių. Tuomet, manė, bus galima lengvai sutvarkyti visus universiteto įsteigimo reikalus. Bet praėjo 1577 metai, ir valdovas vis dar nebuvo įkėlęs kojos į Didžiąją Kunigaikštiją. 1578 metų pradžioje Varšuvos seimui svarstant, kaip išlaisvinti nuo rusų Livoniją ir apginti Lietuvą, visiems atrodė, kad tuojau po seimo karalius iš Varšuvos patrauks tiesiog į Vilnių. Ir jo ten išsiilgę laukė. Jėzuitų kolegija jau buvo pasiruošusi jį iškilmingai sutikti. Bet išėjo kitaip: 1578 m. balandžio 14 d. karalius iš Varšuvos iškeliavo į priešingą pusę, į Lvovą. Nes ir aname karalystės pakraštyje buvo neramu. Podolę ir Volynę puldinėjo totoriai, Moldavijoje kėlė neramumus kazokai, Transilvanijai, kurios kunigaikščiu buvo pats karalius Steponas, grasė turkai. Visa tai reikėjo pirma sutvarkyti, kad po to galėtų laisviau sutelkti visas jėgas Lietuvai ir Livonijai ginti. Ir štai visokiais politiniais ir kariniais reikalais Lvove užsiėmusiam monarchui pateikiama peticija suteikti Vilniaus jėzuitų kolegijai universiteto teises.

Pačiame Vilniuje praktiškai tam jau buvo gerai pasiruošta. 1577 metų vasarą iš Radvilų įkaitu už paskolintus 8 500 auksinų įgytos Žemaitkiemio valdos; iš jų gaunamos stambios pajamos įgalino atidaryti teologijos fakultetą. 1578 m. rudenį buvo laukiami du ispanai teologai ir vienas lenkas Šv. Rašto specialistas - pagrindiniai busimojo fakulteto profesoriai. Filosofijos ir laisvųjų menų fakultetas su humanitarine mokykla veikėjau keletą metų. Kai paaiškėjo, jog nebėra vilties, kad greitu laiku karalius atvyktų į Vilnių, nuspręstąjį pasiekti ten, kur jis bebūtų. Tokiam svarbiam reikalui reikėjo, kad prašymą įteiktų aukštą vietą užimąs ir ypač įtakingas dignitorius. Kaip tik tą pavasarį pas savuosius viešėjo grįžęs iš Romos Vilniaus vyskupo koadjutorius kunigaikštis Jurgis Radvilas. Vysk. Protasevičius ir jėzuitai pavedė šiam žymios didikų šeimos atstovui, būsimam Vilniaus vyskupui, išgauti iš karaliaus universiteto įsteigimo aktą. Atrodo, kad net ir pageidaujamo dokumento juodraštis buvo paruoštas Vilniuje. Jo autorium greičiausiai buvo pats jėzuitų kolegijos rektorius Stanislovas Varševickis. Yra žinomi bent du kiti atvejai, kada tas pats rektorius parašė iš karaliaus prašomo dokumento juodraštį. Mat jis, prieš įstodamas į jėzuitus, dirbo karaliaus dvare sekretoriumi ir nusimanė apie tos kanceliarijos stilių ir dokumentų ypatybes. Jis be vargo galėjo iš anksto parašyti tokį dokumento tekstą, kokį norėjo, kad jam karalius duotų.

Galimybė, kad Vilniuje pradės veikti naujas universitetas, žinoma, kai kam kėlė nerimo. Visų pirma, matyt, buvo dėl to susirūpinęs Krokuvos universitetas; bijojo, kad Vilnius netaptų jam pavojingu konkurentu. Ne dėl kokių kitų sumetimų Gniezno provincijos vyskupų sinodas 1577 m. pavasarį Petrikave suskato svarstyti Krokuvos universiteto sunkią padėtį ir nutarė uždėti kiekvienai vyskupijai, neišskiriant nė Vilniaus bei Žemaičių, metinį mokestį senajam Lenkijos universitetui išlaikyti. Apie tai yra išlikęs labai įdomus vysk. Protasevičiaus popiežiui Grigaliui XIII laiškas, prie kurio kita proga teks kiek ilgėliau sustoti. Ir pats karaliaus privilegijos tekstas, atrodo, turi mintyje iš Krokuvos einantį pasipriešinimą, nes tekste įterptas užtikrinimas, kad Vilniaus jėzuitų kolegijai suteiktos universiteto teisės „niekam nekenksiančios“ *(praesertim quo id sine cuiusque praeiudicio sit futurum*) ir naujajame

universitete nebus dėstoma nei medicina, nei civilinė teisė. Sunku daryti prielaidą, kad lietuviai būtų pageidavę tokio svarbaus apribojimo jau pačiame įsteigimo akte. Jį tikriausiai įterpė Krokuvos universiteto šalininkai, būgštaują dėl galimos jiems žalos.

Dėl Vilniaus jėzuitų kolegijos universitetu pakėlimo taip pat nerimo dauguma Lietuvos didikų protestantų. Lvove jų tuomet beveik nebuvo. Tiktai vicekancleris E. Valavičius ir gal vienas kitas Lietuvos kanceliarijos raštininkas lydėjo karalių toje kelionėje. Bet lietuvių didikų tuo reikalu nusistatymą visi turėjo žinoti, nes apie universiteto įsteigimą, be abejo, buvo kalbų jau neseniai užbaigto seimo metu ir kitomis progomis. Turbūt jiems šiek tiek apraminti į privilegiją buvo įterptas punktas apie Vilniaus ir Žemaičių vyskupus, kaip universiteto kanclerį ir globėją. Abu vyskupai buvo Lietuvos senatoriai - tokiu būdu Lietuvos didikams buvo palikta galimybė jėzuitų vadovaujamą universitetą bent šiek tiek kontroliuoti. Patys jėzuitai tokio punkto negalėjo pasiūlyti, nes tai aiškiai prieštaravo jų siekiamai ir popiežių visam ordinui užtikrintai veikimo laisvei, kurios negalėjo trukdyti joks vietos vyskupas nei kita bažnytinė valdžia, išskyrus tik pačią aukščiausiąją. Kaip tik ši pastaroji, ką tik minėtoji kliūtis vos nesužlugdė visų vyskupo pastangų gauti iš karaliaus Vilniaus universiteto privilegiją. Dėl lietuvių didikų pasipriešinimo pirmoji privilegija liko negaliojanti; dėl nesiskaitymo su jėzuitų ordino savitumais antrąją privilegiją turėjo papildyti popiežiaus bula.

Susipažinkime nuodugniau su pirmuoju karaliaus diplomu. Kaip sekėsi vysk. Jurgiui Radvilui atlikti jam patikėtą misiją, žinių neturime. Bet yra tos misijos išdava - 1578 m. liepos 8 d. Lvove duotas karaliaus diplomas, kurio įžangoje paminėtas kaip prašytojas šalia Vilniaus vyskupo ir jo koadjutorius Jurgis Radvilas. Iš pirmos pažiūros, šis diplomas atrodo kaip ir kiti panašūs karaliaus dokumentai. Tačiau, atidžiau palyginus, išryškėja svarbūs skirtumai: nėra šiame diplome iškilmingo įvado, vadinamosios arengos; teksto pabaigoje nėra liudininkų sąrašo ir pagaliau skelbiama, kad bus uždėtas Lenkijos - o ne Lietuvos, kaip tiktų pagal diplomo turinį - valstybinis antspaudas. Akte liudininkų galėjo ir dėl to trūkti, kad tuo metu Lvove beveik nebuvo Lietuvos dignitorių, ir kažkaip netiko, kad Lietuvai ypačiai svarbiame nutarime

būtų dalyvavę beveik vieni lenkai. Sunkiau yra suprasti nurodymą, kad Lenkijos antspaudu diplomui suteikiama teisinė galia. Karaliaus kanceliarijos pareigūnai negalėjo nežinoti, jog be Didžiosios Kunigaikštijos antspaudo Lietuvoje neturėjo galios joks oficialaus pobūdžio valdovo aktas. Jiems taipgi, matyt, buvo aišku, kad tokiam aktui, kaip jėzuitų kolegijos universitetu pakėlimas, iš Lietuvos kanclerio ar vicekanclerio - abu jie buvo žinomi reformatai - gauti valstybinį antspaudą kaip ir neįmanoma. Kadangi karalius vis dėlto pasirašė diplomą be jokių liudininkų ir su teisiškai negaliojančiu antspaudu, peršasi išvada, jog šis dokumentas neturėjo būti skirtas viešam naudojimui, o tiktai juo norėta patenkinti popiežiaus pageidavimą gauti pirma karaliaus sutikimą. Galvota, tikrąjį universiteto įsteigimo dokumentą turi išduoti popiežius.

Tačiau antspaudo klausimas greitai iškilo viešumon. Apie tai sužinojo jėzuitai Lenkijoje ir Lietuvoje ir per juos jų vadovybė Romoje, apie tai patyrė taip pat nuncijus ir per jį popiežiaus kurija. Jėzuitų provincijolas Pranciškus Sunieris dar bandė pasiekti, kad būtų uždėtas ir Lietuvos antspaudas. 1578 m. spalio 20 d. tuo reikalu ėjo pas karalių, bet tuomet Krokuvoje karaliaus dvare buvęs Lietuvos vicekancleris E. Valavičius liko nepermaldaujamas. Ir pats karalius negalėjo nieko padaryti. Nors, nepaisant to, rudenį buvo padaryta autentiška diplomo kopija ir pasiųsta į Romą, jėzuitai ten ją padėjo į savo archyvą, kur ji ir šiandien tebėra. Jokių žygių pas popiežių, atrodo, tuomet nedaryta. Buvo pernelyg rizikinga imtis didžiulės atsakomybės vadovauti įstaigai, kurios teisinis pagrindas toks netvirtas. Panašus nusistatymas, reikia manyti, įsivyravo ir pačiame Vilniuje, nes sekančioje universiteto įsteigimo eigos stadijoje apie pirmąją karaliaus privilegiją nė neužsimenama.

ANTROJI KARALIAUS STEPONO PRIVILEGIJA (1579 M.)

Jau 1578 metams einant į pabaigą, turėjo būti aišku, kad karalius artimiausiu laiku išvyks į Lietuvą. Iš tikrųjų jis Naujųjų metų išvakarėse Paliko Krokuvą ir, per Varšuvą bei Gardiną, 1579 m. kovo 2 d., Užga-

vėnių pirmadienį, iškilmingai įžengė į Vilnių. Jau Gardine jis susitiko su nemažu būriu Lietuvos didikų, kurie - kaip rašė tuomet nuncijui Caligari Lenkijos kancleris - „nepaprastai palankiai ir dosniai, prasilenkdami su savo įstatymais ir net jiems prieštaraudami, pasižadėjo duoti karaliui per visą laiką, kol jam teks būti karo lauke prieš rusus, be jokio iš iždo atlyginimo, tiek raitelių, kad jų skaičius gali siekti 10 000“ (žr. *MPV,* IV, p. 133). Tokios pakilios nuotaikos, sustiprintos palankiausių įspūdžių apie Vilniaus jėzuitų kolegiją, kuri į Vilnių atvažiuojantį karalių sutiko su iš anksto paruošta iškilmių programa ir kurią po to jis pats ne kartą aplankė, nebebuvo sunku galutinai sutvarkyti universiteto įsteigimą.

Kaip tai įvyko, aprašo vienas iš aktyviai prie visa to prisidėjusiųjų, karaliaus sekretorius, vėliau tapęs Lvovo arkivyskupu, Jonas Demetrijus Solikovskis knygoje *Commentarius brevis rerum polonicarum,* išleistoje Dancige 1647. Su karaliumi ir jis atvyko į Vilnių. Senelis ir ligonis vyskupas Protasevičius kaip tik jam pavedė išrūpinti iš karaliaus naują universiteto įsteigimo diplomą. Iš Lietuvos didžiūnų tą reikalą ypačiai parėmė antrasis po Vilniaus vaivados ir kanclerio Mikalojaus Radvilo Rudojo valstybės veikėjas, Žemaičių seniūnas ir didysis Lietuvos maršalka Jonas Chodkevičius. Buvęs kalvinistas, 1571 m. sugrįžęs į katalikų tikėjimą, jis tapo karštu katalikybės gynėju ir dideliu jėzuitų rėmėju. Jo prašomas karalius sutiko nauja privilegija Vilniaus jėzuitų kolegiją pakelti į universiteto rangą. Iki mūsų laikų išlikęs ir dabar Vilniuje, Lietuvos Centriniame valstybiniame istoriniame archyve, saugomas dokumento originalas yra datuotas 1579 m. balandžio 1 d. Jį paruošė ir savo ranka parašė jau minėtas sekretorius Solikovskis; jį pasirašė pats karalius Steponas Batoras ir Lietuvos kanceliarijos notaras Mikalojus Jasinskis, tas pats, iš kurio nupirktuose namuose buvo įkurta jėzuitų kolegija.

Naujasis dokumentas nėra Lvove išduotosios privilegijos pakartojimas, nors kai kurie jo punktai ir liečia tuos pačius tada paskelbtus dalykus. Šį kartą rašto išvidinė struktūra griežčiau atitinka iškilmingųjų karaliaus diplomų formą. Jis pradedamas dviguba arenga, į ją įterpiant intituliacijos formulę (dokumento davėjo vardą ir titulus). Toliau

išdėstoma, kaip Vilniaus vyskupas, pasikvietęs jėzuitus, juos patogiai įkurdino Vilniuje, kad jie „galėtų tinkamai mokyti jaunuomenę pamaldumo bei žinojimo ir dėstyti visus mokslo dalykus, išskyrus teisę (jurisprudenciją) ir mediciną“. Tos vyskupo pastangos labai pradžiugino karalių, juo labiau kad jis pats galėjo patirti, „su kokiu dideliu tikėjimu, užsidegimu ir uolumu tie profesoriai ėjo mokytojų pareigas“. Dėl to karalius nusprendžia: a) tai vyskupo Vilniuje įsteigtai ir jėzuitams pavestai mokyklai „duoti ir suteikti akademijos ir universiteto teisę, privilegiją ir savybę, kokią turi mūsų karalystėje kitos kolegijos“; b) šiam jėzuitų universitetui Vilniuje leisti „naudotis, turėti ir džiaugtis visomis privilegijomis, išimtimis ir laisvėmis, kuriomis naudojasi ir džiaugiasi mūsų karalystėje kitos kolegijos ir universitetai, o ypač Krokuvos universitetas“; c) duoti teisę visose mokslo srityse, būtent teologijoje, metafizikoje, fizikoje ir logikoje, išskyrus teisę ir mediciną, teikti bakalauro, magistro ir daktaro laipsnius ir juos gavusiems leisti naudotis tokiu pat pripažinimu ir pirmenybe, kokius turi gavusieji tuos laipsnius kituose karalystės universitetuose bei kolegijose, o ypač Krokuvos universitete; d) atleisti visus profesorius, daktarus, magistrus, bakalaurus, visus studentus ir patį rektorių, visus drauge ir kiekvieną atskirai, nuo bet kokios dvasinės ar pasaulietinės jurisdikcijos, nuo visų mokesčių, muitų, duoklių, rinkliavų ir bet kokių prievolių; e) jų tiesioginiu teisėju bus pats rektorius; bet geresnio drausmingumo ir administravimo dėlei svarbiuose reikaluose ir ginčuose, kitų universitetų papročiu, jie laikys ir pripažins visais laikais savo kancleriu dabartinį Vilniaus vyskupą ir fundatorių Valerijoną ir po jo kiekvieną tuo metu esantį Vilniaus vyskupą, o globėju (protektorium) - dabartinį Žemaičių vyskupą Merkelį Giedraitį ir po jo ten busimuosius vyskupus; f) pagaliau pranešdamas šį savo nutarimą visiems Karalystės ir Didžiosios Kunigaikštijos luomams, grupėms, viršininkams, valdininkams, tiek dvasininkams, tiek ir pasauliečiams, ir pagaliau visiems be jokios išimties gyventojams, karalius įsako jėzuitų universitetui Vilniuje suteiktas privilegijas, išimtis, laisves, teises, savybes ir pripažinimus išsaugoti nepaliestus, pilnus, nepažeistus ir pasirūpinti, kad ir kiti, kuriuos tie dalykai liestų, juos taip pat išsaugotų.

Po čia suglaustai atpasakotos pagrindinės diplomo dalies eina jį užbaigiančios formulės: korroboracijos arba patvirtinimo formulė, kurioje nurodoma, kokiu būdu dokumentui suteikiamas teisėtumas, šiuo atveju - karaliaus parašu ir prikabintu Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos antspaudu; data ir ilgas liudininkų sąrašas, kuriame vardais paminėti beveik visi Lietuvos vaivados (tarp jų buvo ir Lietuvos kancleris), apie pusė visų kaštelionų (tarp jų ir Lietuvos vicekancleris), lauko iždininkas, du kanceliarijos notarai, šalia Lenkijos kanclerio ir vicekanclerio, didžiojo Karalystės sekretoriaus, referendaro, dviejų karaliaus sekretorių ir daugybės kitų atskirai nebeišvardintų karaliaus dvaro pareigūnų bei tarnų. Tekstas prieš karaliaus ir notaro parašus užbaigiamas panašiems karaliaus raštams būdinga formule: *Datum per manus praefati.* Čia turėjo būti Lietuvos kanclerio ar vicekanclerio vardas ir titulas, bet originale palikta tuščia vieta. Rašęs dokumentą J. D. Solikovskis, matyt, nežinojo, katras iš judviejų įteiks jį universiteto atstovams, todėl vardo neįrašė. Taip ir liko tuščia vieta - akivaizdus liudijimas, kad diplomo antspaudavimas ir jo universitetui įteikimas nevyko be sunkumų.

Kai dokumentas buvo parašytas, iškilo dvi rimtos kliūtys: viena iš Lietuvos kanclerio ir vicekanclerio pusės - vienas ir antras atsisakė uždėti Didžiosios Kunigaikštijos antspaudą, antra iš jėzuitų pusės - jie negalėjo sutikti su priklausomybe nuo Vilniaus ir Žemaičių vyskupų. Pirmąją kliūtį nelengvai, bet pagaliau sėkmingai įveikė pats karalius. Apie tai liudija minėtas sekretorius J. D. Solikovskis. Karalius pasirašė jau gatavą dokumentą Žemaičių seniūno Jono Chodkevičiaus akivaizdoje ir pasiuntė jį patį (Solikovskį) pas Vilniaus vaivadą ir Lietuvos kanclerį Mikalojų Radvilą Rudąjį pabandyti, ar jis nepanorės uždėti Didžiosios Kunigaikštijos antspaudo, nes suteikiamos privilegijos tarnausiančios patiems lietuviams ir jų krašto gerovei. Kancleris atsakė pirma turįs pasitarti su kitais lietuviais senatoriais. Jiems besitariant, reikalas darėsi vis painesnis. Daugelis tvirtino, jog jėzuitų kolegijos pakėlimas universitetu prieštaraująs jų laisvėms ir privilegijoms, daug kas tame įžiūrėjo reformuoto tikėjimo dusinimą. Tokią jų nuomonę galima suprasti, žinant, kad iš vienuolikos liudininkų, diplome išvardintų Lietuvos vaivadų ir kaštelionų, tiktai du (minėtasis J. Chodkevičius ir

Minsko vaivada Mikalojus Sapiega) buvo katalikai, visi kiti save laikė reformatais. Tada visi, kurie buvo suėję su kancleriu pasitarti, atėjo drauge pas karalių ir prašė neleisti, „kad būtų skriaudžiamos jų laisvės" *(ne in suis libertatibus aliquod detrimentum paterentur).* Pas karalių tuokart buvęs Jonas Chodkevičius ėmė juos išjuokti ir skaudžiai plūsti dėl tų jų reikalavimų, ir pats karalius bandė išsamiai įrodinėti savo nuosprendžio gerumą ir tinkamumą. Senatoriai išėjo nieko nesakę, bet ir nė kiek nelinkę duoti savo sutikimo. Tuomet karalius pasiuntė pas kanclerį notarą Mikalojų Jasinskį, kataliką, ir liepė jam pasakyti, jog karalių stebinanti tokia laisvė, kuri visiškai nenorinti mokytis nei būti pamokoma, karalius stebisi, iš kur jie įgiję tokių privilegijų, pagal kurias jiems galima visiems laikams likti barbarais ir tūnoti Dievo, pamaldumo bei gerų papročių nežinojime ir visiškai nesisieloti dėl tikėjimo dalykų nei dėl gero išsilavinimo. Kai ir Jasinskis grįžo su privilegijomis (be universiteto įsteigimo, tuo pačiu metu buvo išduotas dar vienas diplomas - vysk. Protasevičiaus fundacinio akto patvirtinimas) be antspaudų, karalius liepė pašaukti Trakų kaštelioną ir vicekanclerį Eustachą Valavičių. Šis atėjo, bet, nemokėdamas lotyniškai, su karaliumi turėjo kalbėtis per vertėją. (Solikovskis mini šią smulkmeną, be abejo, kaip įrodymą, koks menkas buvęs tų Lietuvos ponų išsilavinimas). Karalius per Jasinskį, kaip vertėją, Valavičiui nurodė, kad ant parašytų Vilniaus akademijai privilegijų reikia uždėti antspaudus. Mat Lietuvos vicekancleris saugojo mažąjį valstybinį antspaudą (didysis buvo pas kanclerį), kurio vertė tačiau buvo ta pati kaip didžiojo (žr. *LE,* X, p. 430). Valavičius dar delsė, bandė išsikalbėti, atsakomybę kitiems suversti. Tada karalius trumpai pasakė: „Arba tegul savo noru uždeda antspaudus, arba, jei to nenori, tegul duoda antspaudą jam, jis pats diplomus užantspauduosiąs, bet antspaudo Valavičiui nebeatiduosiąs". Vicekancleris, išsigandęs ir susigėdęs, padarė tai, ko karalius norėjo, ir uždėjo antspaudus ant Vilniaus akademijai skirtų privilegijų. Taip rašo savo atsiminimuose J. D. Solikovskis *(Commentarius brevis,* p. 124-126). Jis nenurodo tikslaus laiko, kada visa tai įvyko. Iki šiol rašiusieji apie universiteto įsteigimą tvirtina tai įvykus tiktai 1579 m. lapkričio mėnesį, t.y. daugiau kaip už pusmečio nuo privilegijos datos (balandžio 1 d.).

Solikovskis tai aprašo kalbėdamas apie Akademijos studentų suruoštą karaliaus pasveikinimą, kai jis grįžo į Vilnių po Polocko pergalės (į Vilnių įžengė 1579 m. spalio 4 d., plg. *MPV,* IV, p. 297). Tokiu būdu Akademijos studentai išreiškę karaliui padėką už suteiktą kolegijai universiteto privilegiją. Kadangi Solikovskis pažymi, kad karaliui pasirašant ir vėliau Lietuvos didikams protestuojant šalia karaliaus buvęs Žemaičių seniūnas Jonas Chodkevičius ir, antra vertus, kadangi J. Chodkevičius mirė jau tą vasarą, rugpjūčio 4 d., reikia manyti, kad antspaudo reikalas buvo sutvarkytas dar prieš karaliui išvykstant į žygį prie Polocko (išvyko iš Vilniaus 1579 m. birželio 30 d., žr. *MPV,* IV, p. 238). Šią prielaidą patvirtina faktas, kad jau liepos mėnesį buvo pagaminta privilegijos kopija ir to mėnesio 31 dieną nunciatūroje autentikuota; ji buvo vėliau pristatyta popiežiaus kurijai. Karalius neliko skolingas vicekancleriui už jo „pasiaukojimą“ uždėti antspaudą; pirma pasitaikiusia proga, jau tų pačių metų rudenį, jį pakėlė į Vilniaus kaštelionus ir paskyrė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kancleriu.

Antrąją tuomet iškilusią kliūtį (dėl Lietuvos vyskupų universiteto kanclerio ir globėjo pareigoms paskyrimo) nugalėti vietoje pasirodė neįmanoma; tiktai popiežius galėjo viską tinkamai sutvarkyti. Prie šio klausimo sustosime, kalbėdami apie kitą svarbų Vilniaus universiteto įsteigimo dokumentą - popiežiaus Grigaliaus XIII bulą *Dum attenta.*

Užbaigiant tenka pastebėti, kad Vilniaus universiteto įsteigimo aplinkybės taikliai nušviečia anų laikų Lietuvoje vyravusią politinę, religinę ir kultūrinę padėtį. Dar gyva Lietuvos valstybinio savarankiškumo sąmonė, nors buvo praėję jau dešimt metų nuo Liublino unijos, pasireiškė karaliaus nuo jos priklausomumu ir iš to kilusiu Lvove duotos privilegijos beteisiškumu. Didžiuosius Lietuvos ponus apnikęs protestantizmas gerokai trukdė tokio Vilniaus universiteto, koks jis buvo steigiamas, įkūrimo procedūrai, bet sykiu buvo jaučiama prieštaraujančiųjų pusėje gilios ir darnios konsolidacijos stoka, ir karalius pagaliau pasiekė tai, ko norėjo. Nemaža prisidėjo ir karo žygių pasisekimas. Bet pagrindinį vaidmenį suvaidino jau veikiančios kolegijos pavyzdys ir nenumaldomas jaunųjų lietuvių ir joje studijuojančių nelietuvių troškimas šviestis, tobulintis, vienu žodžiu, kultūrėti, nesileidžiant būti var-

žomiems tautinių ar religinių barjerų. Vilniaus universitetas jau nuo pirmos savo buvimo dienos vykdė tai, ką šiandien didelėmis ir ne visuomet sėkmingomis pastangomis bando pasiekti būsimos sujungtos Europos entuziastai.

POPIEŽIAUS GRIGALIAUS XIII BULA VILNIAUS UNIVERSITETUI

Jau pereitame straipsnyje minėjome, kad vysk. V. Protasevičius, norėdamas savo įkurtą Vilniaus jėzuitų kolegiją pakelti universitetu, pirmiausia kreipėsi į popiežių 1576 m. birželio 25 (ne liepos 8, kaip klaidingai nurodyta pereitame straipsnyje) dienos laišku. Tokia jau buvo per šimtmečius nusistovėjusi tvarka, kad popiežiaus autoritetas garantuodavo mokslo laipsnių visuotinį galiojimą. Todėl neretai pirmąjį universiteto steigimo aktą išduodavo popiežius, ir tik po to karalius ar imperatorius, kiek nuo jų priklausė, tas Apaštalų Sosto suteiktas teises patvirtindavo. Šiuo atžvilgiu yra charakteringas Dilingeno (Pietų Vokietijoje) universiteto įsteigimas, įvykęs beveik trejetą dešimtmečių anksčiau negu Vilniuje. Kaip Vilniuje, taip ir Dilingene universitetui fundaciją parūpino vietos vyskupas. Augsburgo vyskupiją, kuriai priklausė Dilingeno miestas, tuomet valdė garsusis kardinolas Ottonas Truchsessas. Jam prašant, popiežius Julius III 1551 m. balandžio 6 d. pirmas išdavė universiteto įsteigimo bulą. Tik po to buvo kreiptasi į imperatorių, kad jis savo ruožtu patvirtintų popiežiaus jau įsteigtą Dilingeno universitetą. Karolis V 1553 m. birželio 30 dienos dekretu universitetą „imperatorinės galios pilnybe aprobavo“ (*de imperialis potestatis nostrae plenitudine... confirmamus, approbamus, ratificamus, authorizamus...;* žr. Th. Specht, *Geschichte der ehemaligen Universitat Dillingen,* Freiburg 1902, p. 22-25 ir 609-615). Turbūt ir vysk. Protasevičius tikėjosi panašia procedūra gauti Vilniaus kolegijai universiteto teises. Tačiau jo padėtis buvo kitokia kaip Augsburgo vyskupo. Kard. O. Truchsessas, kaip ir daugelis kitų Vokietijos vyskupų, buvo drauge Bažnyčios hierarchas ir imperijos kunigaikštis (*Fürstbischof),* kitaip sakant, savo teritorijoje jis turėjo nuo imperatoriaus priklausomo valdovo teises. Ir pats imperatorius Karolis V buvo ištikimas Bažnyčios reikalų gynėjas. Dėl to pop. Julius III nepateikė jokių

reikalavimų ir tuoj pat patenkino Augsburgo vyskupo prašymą.

Kitaip buvo reaguota į Vilniaus vyskupo peticiją. Ką tuomet popiežius vyskupui atsakė, kol kas žinių neturime. Bet visai aišku, kad vyskupas prašytos universiteto privilegijos tuomet negavo; jos reikėjo laukti iki 1579 metų. Nesunku numatyti nudelsimo priežastį. Vilniaus vyskupas nebuvo toks savarankiškas, kad pats vienas, be kitų įsikišimo, būtų galėjęs garantuoti busimojo universiteto pastovų veiksmingumą. Be to, Lietuvoje ir Lenkijoje tuomet nestigo su religija ir jos viešu išpažinimu susijusių problemų. Popiežius vien savo dvasiniu autoritetu nedaug ką būtų galėjęs padaryti. Reikėjo, kad tokiam žygiui, kaip Vilniaus kolegijos universitetu pakėlimas, pritartų karalius ir atsakingieji valstybės pareigūnai. Kaip rimtai Romoje žiūrėta į preventyvų Lietuvos valdovo, didžiojo kunigaikščio ir Lenkijos karaliaus Stepono Batoro įsipareigojimą, matome iš to, kad vėliau, išduodant bulą, jos originalo atvirkščioje pusėje specialiai pažymėta, jog 1580 m. vasario 8 d. Apaštališkos kameros notarui buvo įteikta karaliaus privilegijos autentiška kopija. Šalia tokiu būdu teisinio pagrindo būsimam universitetui sustiprinimo, matyt, pageidauta ir tvirtesnės materialinės bazės. Šiam tikslui vysk. Protasevičius 1578 m. rugpjūčio 23 d. pasirašė naują fundacijos aktą, kurį karalius oficialiai patvirtino iškilmingu diplomu, datuotu 1579 m. balandžio 1 dieną, kurią jis išdavė taip pat Vilniaus universiteto privilegiją.

Gal kas nors sakys: jei jau karalius davė savo privilegiją, kam dar kreiptis į popiežių? Juk universitetas ir taip jau galėjo teisėtai pradėti savo veiklą. Kad jis iš tikrųjų pradėjo dar 1579 metais veikti, daroma prielaida, pvz., „Liet. enciklopedijoje" (XXIV, p. 111), kur tvirtinama, jog vysk. Protasevičius buvęs „pirmasis akademijos kancleris“. Tačiau, deja, taip nebuvo. Gavę karaliaus diplomą, Vilniuje visi laukė popiežiaus bulos.

Prašyti popiežių steigiamam universitetui privilegijos buvo anuomet taip natūralu, kad niekam neatėjo į galvą dėl to bent kiek suabejoti. Visiems buvo aišku, kad jėzuitų vadovaujama aukštojo mokslo įstaiga, kurioje buvo dėstoma teologija ir teikiami jos mokslo laipsniai, be bažnytinės sankcijos negalėjo nė pradėti veikti. Be to, karaliaus diplomu suteiktos teisės ir privilegijos galiojo tiktai Lenkijos ir Lietuvos

teritorijoje, tai yra ten, kur siekė karaliaus valdžia. Išplėsti tas teises per visą Europą, per visą krikščioniškąjį pasaulį karalius buvo bejėgis. Tai galėjo padaryti tiktai popiežius.

NAUJAS VYSK. PROTASEVIČIAUS LAIŠKAS POPIEŽIUI

Vatikano archyve yra saugomas paskutinysis vysk. V. Protasevičiaus popiežiui laiškas, pasirašytas drebančia jau visai silpno vyskupo ranka (už penkių mėnesių jis mirė). Laiško data: 1579 m. liepos 26 d., tai yra po to, kai buvo išduotas ir, reikia manyti, Lietuvos antspaudu patvirtintas karaliaus diplomas. Tas laiškas buvo išleistas jau 1856 m. *(Annales,* III, p. 66-67), bet mūsų istorikai jo nepastebėjo. Jo visai nemini ir naujausioji Vilniaus universiteto istorija (tomas I, Vilnius 1976). O visgi kaip tik iš šio laiško sužinome apie naujas universiteto atidarymui kliūtis ir apie jų nugalėjimą.

Jėzuitai iškėlė universiteto kanclerio ir universiteto globėjo problemą. Karaliaus privilegijoje, kitų universitetų papročiu, toms pareigoms buvo numatyti Vilniaus ir Žemaičių vyskupai. Taip jau buvo įprasta, kad vietos vyskupas arba katedros kapitulos studijų reikalais besirūpinantis prelatas (Paryžiuje viduramžiais jis vadinosi *cancellarius*) būdavo universiteto kancleriu. Svarbiausioji jo pareiga buvo studijose pakankamai pažengusiems studentams suteikti *licentiam docendi,* t. y. licenciatą. Be to, universitetų statutai kancleriui skirdavo dar kitų reikšmingų universiteto vadovavime pareigų, nes jis po rektoriaus buvo svarbiausias vadovybės pareigūnas. Tai buvo tikslinga ir net reikalinga, kai universitetų struktūra daugiau ar mažiau atspindėjo korporatyvinę bendruomenę. Bet kai nuo XVI a. vidurio pradėta steigti jėzuitų universitetus ar jiems pavesti jau veikiančius (prieš tai nėra žinoma, kad vienuoliai vadovautų ištisam *studium generale;* jie tik išlaikydavo dažnai prie esančių universitetų savo kolegijas), iškilo akivaizdus prieštaringumas kaip tik kanclerio atžvilgiu. Jėzuitai, kaip ir daugelis kitų ordinų, būdami popiežiaus atleisti nuo priklausomybės vietos vyskupams

(kitaip sakant, jiems buvo suteikta vadinamoji egzempcija), negalėjo leisti, kad vyskupai ar kiti prelatai kištųsi į jiems pavesto universiteto administravimą. Todėl ir jėzuitų konstitucijos, patvirtintos popiežiaus Pauliaus IV (1558 m.) ir po to kitų popiežių, tai aiškiai numato ir skyriuje apie ordino žinioje esančius universitetus nustato, jog universiteto kancleriu turi būti vienas iš jėzuitų (*Constitutiones*, pars IV, cap. XVII, nr. 491, 493). Taigi ne kokia Vilniaus jėzuitų užmačia atsistojo skersai kelio karaliaus nuostatams, o aukštesnės galios (popiežiaus) sankcionuota ordino pagrindinė teisė. Panašiai įvyko ir jau minėtame Dilingeno universitete. Jį įsteigus (1551-1553 m.), universiteto kancleriu buvo Augsburgo vyskupas augziliaras. Kai 1563 metais universiteto administravimą perėmė jėzuitai, kancleriais visuomet būdavo vienas iš jų ordino narių (žr. Th. Specht, min. veik., p. 46 ir 126-128).

Galima būtų klausti: kam tad į karaliaus privilegiją buvo įrašytas šis punktas? Juk Vilniaus jėzuitai turėjo žinoti, kad jo nebus galima vykdyti. Jie tad turėjo įspėti karalių ir jo sekretorius. Šiandien sunku į tai duoti patenkinamą atsakymą. Gal karalius ir jo kanceliarija nė nepagalvojo apie tokią jėzuitų egzempciją. Nes tas pats punktas buvo įtrauktas jau į Lvove duotą privilegiją. Taip pat yra labai galimas dalykas, kad su karaliumi buvę Bažnyčios dignitoriai ir kiti senatoriai nenorėjo visko aklai patikėti iš svetur atvykusiems vienuoliams ir, geisdami užsitikrinti sau šiokią tokią įtaką universiteto valdymui, reikalavo nepraeiti tylomis pro šį punktą. Vienaip ar kitaip, patys jėzuitai, atrodo, neprisidėjo prie galutinės karaliaus privilegijos redakcijos: Lvove jų visai nebuvo (jėzuitai ten įsikūrė tiktai 1608 m.), o Vilniuje privilegijos tekstą greičiausiai pamatė tiktai gavę jos originalą; kitaip sunku paaiškinti, kodėl liko nepataisytas tekste net tris sykius pavartotas neįprastas ordino pavadinimas: „Sancta Societas Iesu“.

Žinoma, būtų buvę galima prašyti karalių, kad vietoje paruoštojo lieptų parašyti naują, jėzuitams priimtiną originalą. Tą galimybę prisimena ir vysk. Protasevičius savo laiške popiežiui. „Bet, - prideda, - kai numatoma, jog nėra vilties gauti dar prieš karaliaus išrinkimą paskirtų ir iki šiol savo pareigas tebeeinančių valstybės pareigūnų [turima galvoje kanclerį ir vicekanclerį] tokiam reikalui būtino sutikimo,

nenorėta, keičiant dokumento tekstą ar prašant naujo, visą reikalą, kurį pagaliau su didžiausiais sunkumais laimėjome, vėl pastatyti į pavojų". Todėl vyskupas - be abejo, jėzuitų prašomas - kreipėsi į popiežių, kad jei Jūsų Šventenybė teiksis savo autoritetu (*ex šuo motu proprio*) tai ištaisyti, tai man ir visiems geriesiems bus aukščiausia geradarybė". Įdomu, kad šiame vyskupo laiške ir kitais atvejais atkreipiamas dėmesys į iškylantį keblumą dėl universiteto kanclerio ir tylima apie karaliaus numatyto universiteto globėjo pareigas, kurios buvo pavestos Žemaičių vyskupui. Popiežiaus bula taip pat nemini jokio globėjo. Ir vėliau universiteto istorijoje globėjas niekur nefigūruoja. O kanclerio vieta, 50 metų išbuvusi pačių jėzuitų rankose, apie 1630 metus - atrodo, patiems jėzuitams pageidaujant - tapo pavesta Vilniaus vyskupui.

BULOS ROMOJE GAVIMAS

Su šiuo Vilniaus vyskupo laišku ir karaliaus privilegijų oficialiais nuorašais (juos autentikavo nunciatūros notaras ir pats nuncijus 1579 m. liepos 31 d. Vilniuje) išvyko į Romą specialus pasiuntinys. A. Kojalavičius, garsusis Lietuvos istorikas, rašęs 1650 metais, tvirtina, jog karalius į Romą tam reikalui pasiuntęs savo sekretorių Joną Demetrijų Solikovskį *(Miscellanea rerum,* Vilnae 1650, p. 114). Tačiau visi kiti šaltiniai (paties Solikovskio atsiminimai, karaliaus agento Romoje Jurgio Tičinskio laiškai, nuncijaus iš Lenkijos pranešimai) apie tą Solikovskio kelionę nieko nežino. Matyt, A. Kojalavičius supainiojo to paties J. D. Solikovskio, jau kaip Lvovo arkivyskupo ir karaliaus pasiuntinio, 1586 m. kelionę į Romą po to, kai 1585 m. seime buvo patvirtinti visi Vilniaus universiteto įsteigimo ir fundacijos aktai, su tų pačių aktų pirmojo išdavimo data.

Į Romą 1579 m. vasarą iš Lietuvos-Lenkijos keliavo dvejopa pasiuntinybė: vienai, karaliaus siųstai pas popiežių, vadovavo Plocko vyskupas Petras Duninas Wolskis, ir ji Romą pasiekė 1579 m. lapkričio 11 d.; antroji pasiuntinybė buvo Lenkijos-Lietuvos jėzuitų į ordino prokuratorių suvažiavimą (kongregaciją). Jėzuitų atstovu vyko t. Adomas

Brokas (*Brock, Brocus*), anglas, londonietis, nuo 1578 metų dirbąs Vilniaus kolegijoje, busimasis Vilniaus universiteto moralinės teologijos profesorius ir pagaliau jo rektorius (1602-1605 m.). Kadangi popiežiaus bula turi 1579 m. spalio 30 dienos datą, o vysk. P. Wolskis, kaip matėme, į Romą atvyko tiktai lapkričio 11 d., nėra abejonės, kad visą dokumentaciją iš Vilniaus atgabeno tėvas A. Brokas, kuris Romą pasiekė jau spalio mėnesį, nes prokuratorių suvažiavimas prasidėjo lapkričio 2 d. Ir apskritai visos žinios, susijusios su bulos išdavimu, randamos beveik išimtinai jėzuitų šaltiniuose. Jų tad rūpesčiu, o ne karaliaus pasiuntinių pastangomis buvo gauta ši svarbi popiežiaus privilegija.

Pirmiausia reikėjo įteikti popiežiui formalų raštišką prašymą, vadinamąją supliką. Deja, nuodugnios tos suplikos paieškos nedavė teigiamų vaisių. Jos teksto nepavyko surasti nei Grigaliaus XIII pontifikato aštuntųjų metų suplikų registruose, kuriuos - 17 stambių tomų - čia rašantysis visur peržiūrėjo, nei kur kitur užtikti bent kokį jos pėdsaką. Supliką patvirtindamas, popiežius, kaip buvo įprasta, pasirašė: „Fiat ut petitur“. Ir buvo užrašyta data: „Tertio kalendas Novembris, anno octavo". Ta pati data buvo perkelta į bulos originalą, nors jis rašytas keletą savaičių ar net mėnesių vėliau.

Dėl bulos datos tenka pastebėti, kad visi jos teksto leidėjai ir visi, kurie ją savo raštuose yra minėję, neišskyrus nė mūsų naujausios enciklopedijos (plg. *LE,* II, p. 265; XXIV, p. 111), rašė ir teberašo: 1579 m. spalio 29 d. Tačiau nėra jokios abejonės, jog romėnišką „tertio kalendas novembris“ atitinka mūsiškas „spalio 30 d.“. Kiekvienas tai gali patikrinti, paėmęs bet kokį chronologijos vadovėlį. Bet dažnai yra lengviau nusirašyti negu pačiam patikrinti. Šios datos atžvilgiu „nusirašyti“ pradėta jau XVII amžiuje. Laertius Cherubini, pirmasis išspausdinęs šią bulą savo *Bullarium...* (III, Romae 1617, appendix, p. 35-36), bulos tekste datą nurašė teisingai, bet paraštėje smulkiu šriftu pažymėjo: „29. Octobr.“. Tą pat iki mūsų laikų kartoja visos bularijos laidos, tą pačią dieną nurašė ir J. Lukaszewicz, M. Baliński, J. Bieliński, kurie savo veikaluose, aprašydami Vilniaus universitetą, pridėjo ir popiežiaus bulos tekstą; spalio 29 dieną nurodo ir vilniškė naujausioji universiteto istorija (I, p. 43 ir 198). Dar nuostabiau, kad jau bulos

juodraštyje, iš kurio buvo parašytas originalas ir kuris tebėra Vatikano archyve (Segr. Brev. 90, fol. 427r-429v), vėliau kažkas (gal minėtasis L. Cherubinis, nes iš ten jis paėmė tekstą savo leidiniui?) lapo pakraštyje irgi pažymėjo: „29. Octob. 1579“. Tačiau tos visos privačių asmenų kad ir vienbalsiai, kad ir ilgą laiką kartotos nuorodos ničnieko nereiškia, nes pačioje buloje, tiek jos juodraštyje, tiek jos originale, be jokios abejonės pilnais žodžiais parašyta „Tertio kalendas Novembris“, tai yra „spalio 30 dieną“.

Po šio buvusiems ir dabartiniams mūsų istorikams gal kiek nemalonaus ekskurso grįžkime prie pačios bulos. Kai popiežius pasirašė supliką, kitaip sakant, patenkino vyskupo prašymą, beliko tik paruošti, parašyti ir išduoti oficialų dokumentą - bulą. Pirmiausia buvo paruoštas teksto juodraštis, vadinama minuta, greičiausiai pasitariant su jėzuitų generaline kurija. Paskutinė to juodraščio redakcija, su keliais nežymiais pataisymais, išliko minėtame Vatikano archyvo fonde. Kiek laiko užtruko visa bulos išdavimo procedūra, tiksliai nežinome. Atrodo, jog praėjo maždaug keturi-penki mėnesiai. Ieškant tam priežasčių, tenka pastebėti, kad panašiais atvejais dažnai sutrukdydavo finansiniai sunkumai. Be normalių bulos parašymo, jos antspaudavimo, registravimo ir išdavimo išlaidų tekdavo mokėti dar specialią privilegijų taksą, kuri universiteto įsteigimo privilegijai galėjo siekti ir 400 aukso dukatų (plg. žurnalą *Romische Quartalschrift,* 64 (1969), p. 218-228). Už Vilniaus universiteto privilegiją tokios taksos mokėti nereikėjo, nes buvo leista bulą išgauti per popiežiaus sekretoriatą *(per viam secretam),* užuot viską tvarkius normaliu keliu, t. y. per kanceliariją. Dėl to ir sutinkame originale, po bulos tekstu, Cezario Glorierio, ypatingo popiežiaus sekretoriaus *(secretarius domesticus),* parašą. Ne kanceliarijoje, bet to paties sekretoriaus registrų knygoje buvo įregistruota išduotoji bula, kaip liudija įrašas atvirkščioje jos originalo pusėje. Todėl tereikėjo apmokėti vien eilines išlaidas. Ir joms provincijolas Pr. Sumeris buvo iš anksto parūpinęs ir į Romą nuvežti įdavęs 65 vengrų dukatus. Tiek maždaug ir išeidavo už šios rūšies bulą.

Tokiu būdu finansinė kliūtis atkrinta. Reikia manyti, kad bulos išdavimą užvilkino kokie nors juridiški neaiškumai. Pvz., tiktai 1580 m.

vasario 8 d. buvo įteiktas popiežiaus kurijai karaliaus privilegijos autentiškas nuorašas. Gal ir kitų kokių reikalavimų būta ar paaiškinimų pageidauta? Tiktai 1580 m. vasarą buvo galima bulą iš Romos pasiųsti į Lenkiją. Ją gavo jėzuitų provincijolas Pranciškus Sunieris 1580 m. rugsėjo mėn., tarp 7 ir 10 dienos, Rytprūsiuose, Braunsberge, kur jis vizitavo ten veikiančią jėzuitų kolegiją. Jis tuoj pat parūpino gautos bulos nuorašą, davė jį patvirtinti Varmės kapitulos notarui ir išsiuntė į Vilnių. Patį originalą jis pats vėliau atvežė. Tiek autentiškas nuorašas, tiek bulos originalas laimingai išliko iki mūsų laikų ir yra saugomi Lietuvos Centriniame valstybiniame istoriniame archyve Vilniuje. Čia rašantysis neseniai kritiškai iš originalų išleido: karaliaus Vilniuje duotą privilegiją, viršuje minėtą vysk. Protasevičiaus popiežiui laišką ir šią Grigaliaus XIII duotą Vilniaus universitetui bulą (žr. žurnalą *Archivum Historiae Pontificiae,* 16 (1978), p. 160-170).

BULOS „DUM ATTENTA" TURINYS

Popiežius Grigalius XIII įsteigė nemaža universitetų ne tik Europoje, bet ir Pietų Amerikoje. Palyginus jo duotas įsteigimo bulas, kai kurios jų dalys yra daugiau ar mažiau joms visoms bendros, kitos dalys - kiekvienai specialios. Vilniškėje buloje specialių vietų kaip ir nėra, nes viskas buvo jau anksčiau sutvarkyta: fundacijos problemą patenkinamai išsprendė pats Vilniaus vyskupas, universiteto vidaus struktūros ir administravimo reikalus nustatė popiežių patvirtintos jėzuitų ordino konstitucijos. Tokiu būdu dabar įsteigimo buloje buvo galima apsieiti nelietus šių specifinių problemų. Tačiau tai nereiškia, kad atitinkamuose punktuose nebūtų reikėję apsvarstyti kiekvieno žodžio, kiekvieno juridinio termino.

Bula po titulacijos (*Gregorius episcopus servus servorum Dei*) ir patvarumo visiems laikams pareiškimo (*Ad perpetuam rei memoriam)* pradedama žodžiais „Dum attenta...“ Tai arengos pradžia, arengos, kurią sutinkame ir kitose panašaus turinio bulose. Joje pabrėžiama, kokia brangi yra išminties ir mokslo dovana, kuria sklaidomos nežinojimo

bei ydų tamsybės ir šalinamos klaidos; todėl ir popiežius stengiąsis daryti visa, kad tie, kurie semiasi mokslo ir taurina savo sielą, pelnytų savo dorybių vertą pripažinimą ir už Dievo garbei įdėtą triūsą gautų tinkamą atlyginimą.

Toliau vaizduojama, kaip Vilniaus vyskupas Valerijonas Vilniuje įsteigė jėzuitų kolegiją ir kaip ši kolegija per dešimt metų padarė moks-
lo ir auklėjimo nemažą pažangą, o studentų skaičius visą laiką sparčiai augo. Dėl to vyskupas prašąs, kad „tame pačiame mieste, kuris, kaip sakoma, esąs tarp kitų Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos miestų pats žymiausias ir yra plačios vyskupijos centras, būtų įkurtas ir įsteigtas *(erigeretur et institueretur)* visuotinių, tiek dieviškųjų, tiek žmogiškųjų studijų universitetas, ir kad minėtoje kolegijoje tie kunigai (t. y. jėzuitai) tikrojo tikėjimo sutvirtinimui, minėto miesto puošmenai ir viso krašto garbei aiškintų ir dėstytų teologiją, filosofiją bei laisvuosius menus ir visa kita, kas dėstoma, aiškinama ir valdančiųjų leidžiama visuotinių studijų universitetuose Lenkijoje ir kitose krikščioniškose karalystėse“. Be to, vyskupas prašąs teisės tinkamai pasiruošusiems ir egzaminus išlaikiusiems studentams suteikti bakalauro, licenciato, daktaro ir magistro laipsnius pagal Tridento visuotinio susirinkimo nutarimus, jėzuitų ordino konstitucijas ir pagal kitų jėzuitų universitetų papročius, kaip tai daroma visuose universitetuose. To paties pageidaująs ir Lenkijos karalius Steponas, kuris tam davęs savo tvirtą sutikimą.

Pagrindinėje bulos dalyje popiežius skelbia Vilniaus universiteto įsteigimą, prieš tai atleidęs Vilniaus vyskupui visas bausmes ir jį išlaisvinęs iš ekskomunikos, suspensos ir interdikto, jei tai būtų kokiu nors būdu užsitraukęs. Toji atleidimo formulė buvo vartojama kiekviename dvasininkui skirtame svarbiame popiežiaus dokumente, nes asmuo, tebesąs ekskomunikuotas ar kitaip nubaustas, negalėjo teisėtai gauti iš popiežiaus privilegijų ir kitų malonių. Taigi ši formulė buvo vartojama tiktai dėl atsargos, kitaip sakant, ja norėta išvengti eventualaus dokumento negaliojimo. Ji nieko neliudija apie faktą, tai yra kad suinteresuotasis būtų buvęs tuomet iš tikrųjų ekskomunikuotas ar kitaip nubaustas.

Štai kaip skamba pati centrinė bulos dalis: „Mes... paveikti tokio [vysk. Valerijono] prašymo, remdamiesi apaštalų autoritetu, šiuo aktu

įkuriame ir įsteigiame minėtoje kolegijoje visuotines teologijos ir jai pažinti reikalingas laisvųjų menų ir filosofijos studijas ir drauge su jomis visuotinių studijų universitetą (*universitatem studii generalis),* kuris ten veiktų visais ateities laikais ir kuriam visuose dalykuose ir visiškai vadovautų bei jį tvarkytų [Jėzaus] Draugijos kunigai kitų tokių universitetų pavyzdžiu, pagal jų statutus, papročius ir kitas šios Draugijos konstitucijas".

Toliau išvardijamos teisės ir privilegijos, kurias popiežius suteikia šiam naujai įsteigtam universitetui: a) visam universitetui ir kiekvienam jam priklausančiam asmeniui, pradedant rektorium, kancleriu, profesoriais ir baigiant sargais, pasiuntiniais, tarnautojais, suteikia visas „privilegijas, indultus, laisves, imunitetus, atleidimus, prielankumus, malones, išimtines teises, garbės ženklus ir pirmenybes", kokias tik kada nors, bendra norma ar specialiu aktu, yra suteikę arba ateityje suteiks popiežiai, imperatoriai ar karaliai kitiems universitetams, jų rektoriams bei jiems priklausantiems asmenims; visu tuo Vilniaus universitetas ir kiekvienas jo sandas „gali lygiateisiškai ir lygiai pagrindinai naudotis ir džiaugtis" (*...pariformiter et aeque principaliter uti, potiri et gaudere valeant);*

b) pradėję studijuoti bet kokiame kitame universitete, gali Vilniaus universitete tęsti savo studijas;

c) nustatytą laiką studijavę Vilniaus universitete ar kituose universitetuose ir tinkamai pažengę mokslu bei elgesiu, po griežto egzamino ir viešo disputo gali gauti iš menų, filosofijos ir teologijos bakalauro, licenciato, daktaro ir magistro laipsnius ir įprastas tų laipsnių insignijas;

d) įgiję Vilniaus universitete minėtus mokslo laipsnius turi teisę dėstyti, aiškinti ir disputuoti studijuotus dalykus ir atlikti visus kitus veiksmus, kurie yra susiję su įgytais laipsniais, taip pat naudotis visomis tokiems asmenims suteiktomis privilegijomis ir laisvėmis lygiai taip, kaip kad tuos mokslo laipsnius būtų įgiję kuriame nors kitame universitete;

e) sėkmingam naujojo universiteto administravimui ir veikimui leidžiama jėzuitų generaliniam viršininkui paruošti ir paskelbti statutus ir normas, nenutolstant nuo savo ordino teisinių normų, nuo bažnytinių kanonų ir Tridento susirinkimo dekretų; taip pat leidžiama tuos statu-

tus bei normas pagal reikalą perdirbti, pakeisti, atšaukti ir vėl naujus paskelbti, o jų nesilaikančius bei prieš juos maištaujančius nubausti, nors nusikaltusieji turėtų ir egzempcijos teisę;

f) kitų universitetų vadovams, profesoriams, darbuotojams ir visiems kitiems miestų bei sričių dvasiniams ir civiliniams administratoriams įsakmiai draudžiama bet kokiu pretekstu patiems ar per kitus varginti naujojo universiteto rektorių, personalą ar studentus dėl šiuo aktu suteiktų teisių ir laisvių bei kitaip jiems dėl to drumsti ramybę;

g) pagaliau popiežius nusprendžia, kad joks vietos vyskupas nei metropolitas negali ir neturi kištis į tai, kas čia nustatyta, nei tai pažeisti, kokia tik dingstimi, - net ir išsaugojimo ar viršininkystės titulu, - gudrybe ar pretekstu tai būtų daroma; jei kas pabandytų šiuose dalykuose priešingai veikti, kokią jis vietą beužimtų, tokie jo veiksmai jau dabar paskelbiami negaliojančiais ir bereikšmiais. (Akivaizdus, nors atvirai neišreikštas karaliaus nuostato apie universiteto kanclerį ir globėją neutralizavimas).

Bula užbaigiama tokiems popiežių dokumentams įprastomis formulėmis; *Nori obstantibus...* - visi kiti popiežių potvarkiai, jei jie prieštarauja šio akto nuostatoms, negalioja; *Nulli ergo...* - visuotinai draudžiama šiam aktui priešintis; *Si quis autem...* - sankcija (Dievo ir šventųjų Petro ir Pauliaus apaštalų užsirūstinimas) tiems, kurie išdrįstų prieštarauti; *Dat(um)...* - bulos ir ja paskelbtų nuostatų juridinės galios pradžia: 1579 m. spalio 30 d.

Iki šiol Vilniaus universiteto istoriografijoje popiežiaus bula būdavo tik labai trumpai prisimenama kaip dvasinės vyresnybės suteiktas karaliaus privilegijos patvirtinimas. Su ja plačiau susipažinti ir ją išsamiau panagrinėti, kiek žinau, niekas nė nebandė.

Isiskaičius į bulos tekstą ir įsigilinus į popiežiaus suteiktas teises ir laisves, nėra abejonės, jog bula yra juridiškai savarankiškas, nuo karaliaus diplomo nepriklausąs dokumentas. Buloje kreipiamasi ne į karalių, bet į Vilniaus vyskupą, prašantį įsteigti Vilniaus universitetą. Niekur joje neužsimenama, kad popiežius buvo prašytas patvirtinti karaliaus diplomą ar kad suteikiamos privilegijos reiškia karaliaus duotų teisių aprobaciją. Priešingai, bulos pagrindinis nuostatas skelbia, kad pats po-

piežius savo, t. y. iš apaštalų paveldėtu, autoritetu Vilniuje „įkuria ir įsteigia visuotinių studijų universitetą“. Karalius paminėtas tiktai nežymiai pastebint, kad jis su tuo irgi sutinkąs. Jei popiežius būtų norėjęs vien tik patvirtinti karaliaus diplomą, būtų tai nedviprasmiškai išreiškęs buloje ir greičiausiai būtų į ją įterpęs visą karališkosios privilegijos tekstą, kaip paprastai buvo daroma su patvirtinimui pateiktais kitų autorių dokumentais.

Bet ir savo turiniu popiežiaus bula gerokai skiriasi nuo Stepono Batoro privilegijos.

1. Karalius steigiamą Vilniaus universitetą, jo teises ir privalumus prilygina savo, t. y. Lenkijos Karalystės universitetams, ypačiai Krokuvos universitetui; popiežius suteikia visas teises ir laisves, kokias kada nors karaliai, imperatoriai ar patys popiežiai yra suteikę ar ateityje suteiks bet kokiam universitetui visame krikščioniškame pasaulyje.

2. Karalius pačiu diplomo tekstu neleidžia steigti Vilniuje teisės ir medicinos fakultetų; popiežius tokio apribojimo nenumato, ir kai nurodo, kad mokslo laipsniai bus teikiami iš menų, filosofijos ir teologijos, tuojau prideda: „ir taip pat minėtuose fakultetuose“ *(necnon [in] facultatibus praefatis),* tai reiškia, numato galimybę ir kitų fakultetų (teisės ir medicinos), kaip jau buvo praktikuojama kai kuriuose jėzuitų vadovaujamuose universitetuose.

3. Karaliaus diplome nieko nesakoma apie Vilniuje mokslo laipsnius įgijusiųjų teisę „visur dėstyti“ *(ius ubique docendi),* nes karalius tokios universalios teisės suteikti negalėjo; popiežiaus bula aiškiai kalba apie laisvą ir teisėtą tų dalykų visur dėstymą, aiškinimą ir disputavimą, iš kurių Vilniuje kam nors buvo suteikti mokslo laipsniai.

4. Karaliaus diplome Vilniaus vyskupas skiriamas universiteto kancleriu, o Žemaičių vyskupas - jo globėju; popiežiaus buloje to visai nėra; priešingai, ja įsakmiai uždraudžiama vyskupams ir metropolitams bet kokiu pretekstu kištis į universiteto reikalus. Porą kartų buloje paminėtas ir kancleris, bet jis čia suprantamas pagal jėzuitų ordino konstitucijų nuostatus, tai yra vienas iš jėzuitų.

5. Karaliaus diplomas nepaaiškina, kiek ir kada galės ar turės pasireikšti universiteto reikaluose busimasis kancleris ir globėjas, taip pat

nenurodyta, kas paruošia ir tvirtina universiteto statutus, normas ir pan. popiežius visa tai aiškiai nustato: visas universitetui vadovavimas ir jo administravimas pavedamas jėzuitų ordinui; ordino vyriausiasis vadovas turi rūpintis statutais ir kitais reikalais.

Iš šio detalaus vieno dokumento antram priešpriešinimo kiekvienas gali matyti, kad popiežiaus bula nebuvo menkos svarbos ar tik antraeilis aktas mūsų universiteto įsteigimo fazėje. Žinant, jog jėzuitai negalėjo remtis vien tik karaliaus privilegija tokia forma, kuria ji buvo išduota, popiežiaus bula įgauna esminę reikšmę. Tik ja remiantis pagaliau buvo galima atidaryti Vilniuje universitetą. Be jos karaliaus diplomas mus pasiekusia forma būtų likęs eigos neturėjusiu archyviniu dokumentu. Ir pačiame Vilniuje, kol nebuvo gauta popiežiaus bula, nebuvo pradėta universiteto veikla. Tad po to du šimtmečius prie įėjimo vartų kabėjusioje iškaboje visi skaitė: *Academia Universitas Societatis Iesu. Erecta Anno 1580* („Jėzaus Draugijos akademija ir universitetas, įsteigtas 1580 metais", - plg. Zalęski, I, p. 253).

Tačiau nusikalstume tiesai ir istorijai, jei svarstymuose liktume vienašališki, duodami suprasti, tarsi karaliaus universiteto įsteigimo privilegija būtų buvus visai bereikšmė. Nė kiek neperdėdami galime tvirtinti: be karaliaus diplomo jėzuitai nebūtų gavę nė popiežiaus bulos. Pati Romos kurija tai paliudija, nes - kaip jau minėjome - bulos originale, atvirkščioje jos pusėje, matome įrašytą notaro pastabą apie 1580 m. vasario 8 d. jam įteiktą karaliaus diplomo autentišką nuorašą. Tokios rūšies pačioje kurijoje darytų įrašų popiežiaus bulose nedaug tepasitaiko. Šis retas atvejis akivaizdžiai pabrėžia karaliaus dokumento svarbą.

Tokiu būdu prieiname išvadą, kad ir karaliaus, ir popiežiaus privilegijos buvo lygiai reikalingos. Viena be antros anomis aplinkybėmis, kuriomis buvo steigiamas Vilniaus universitetas, nebūtų galėjus įsiteisėti. Jos viena antrą papildė, ir tik abi privilegijas drauge imant išryškėja tikroji universiteto juridinė bazė, kuri įgalino jį viešai pradėti savo našios veiklos šimtmetinį kelią.

MEDŽIAGA SENOJO VILNIAUS UNIVERSITETO ISTORIJAI

[ĮŽANGA]

Apie senąjį Vilniaus universitetą iki šiol nemaža rašyta. Jau XVIII a. pradžioje J. A. Preuschhoffas savo 76 psl. foliantu[1] išėjo ginti jo, kaip universiteto, titulo. Praėjus 130 metų, M. Balinskis išleido svarbią monografiją;[2] jau šio amžiaus sąvartoje pasirodė stambi, šaltiniais paremta J. Bielinskio studija,[3] kurioje taip pat patiekiama daugybė dokumentų tekstų ir biografinių, bibliografinių bei statistinių žinių. Apie tą patį laiką S. Zalęskis, išleidęs savo daugiatomę jėzuitų Lenkijoje istoriją, skiria nemaža vietos ir senajam Vilniaus universitetui.[4] Turi savo vertę ir L. Janowskio monografija,[5] nors joje daug kas paimta iš Bielinskio veikalo, vietomis tačiau kritikuojant Bielinskio teigimus. Iš lietuvių ir lietuviškai senojo Vilniaus universiteto veiklą tėra, kad ir labai glaustai, bet pilnai apžvelgęs Mykolas Biržiška.[6] Tai tik bendresnio pobūdžio leidiniai. Šalia jų nuolat pasirodydavo daugiau ar mažiau svarbių dalinėmis temomis studijų, kurių jau pats skaičius liudija visuomet buvus nemažą susidomėjimą mūsų krašto pirmojo universiteto istorija.[7]

[1] J. A. Preuschhoff, *Universitas Vilnensis Iagiellonico-Batoreana...*, Vilnae 1707; plg. Sommervogel, VI, sk. 1216.

[2] M. Baliński, *Dawna Akademia wileńska. Pròba jej historii od założenia w roku 1579 do ostatecznegojejprzeksztalcenia w roku 1803*, Petersburg 1862.

[3] J. Bieliński, *Uniwersytet wileński* (1579-1831), I—III, Kraków 1899-1900.

[4] S. Zalęski, *Jezuici w Polsce*, I-V, Lwów 1900 - Kraków 1906; ypač I, P- 175-186; II, p. 632-652; III, p. 31-55; IV/1, p. 59-107.

[5] L. Janowski, *Wszechnica wileńska* 1578-1842, Wilno 1921.

[6] M. Biržiška, *Senasis Vilniaus Universitetas. Vardų ir veikalų atranka*, Londonas 1955 (I-ji laida pasirodė Kaune 1942 metais, bet 1940 m. data).

[7] Pvz., plg. literatūrą prie straipsnių „Vilniaus Akademija“ ir „Vilniaus universitetas“, *LE*, XXXIV, p. 143-144,196, ir prie viršminėto Biržiškos veikalėlio p. 153-155.

Ir tačiau tai, kas padaryta, šiandie istoriko nepatenkina. Beveik visi stambieji veikalai ir straipsniai, išskyrus lenkų S. Zalęskio, S. Bednarskio ir J. Poplateko,[8] o iš lietuvių beveik vienintelio Z. Ivinskio[9] užsienyje paruoštas studijas, rėmėsi vien Lietuvos, Rusijos ir Lenkijos archyvuose užtikta medžiaga ir visai nepanaudojo Romoje esančių archyvinių šaltinių, kurie ypačiai svarbūs gilinantis į pirmąjį Vilniaus universiteto laikotarpį - jėzuitų vadovaujamą akademiją. Šiam laikotarpiui reikia beveik viską iš naujo atkurti, reikia naujai persvarstyti visas su akademijos veikla susijusias problemas. Iš karto duoti tikslią akademijos gyvenimo ir darbų sintezę kaip ir neįmanoma. Pirma reikia surinkti esamą medžiagą, reikia ištyrinėti įvykių ir apraiškų aplinkybes ir tik tada bus galima laisvu, viską apimančiu žvilgsniu susidaryti apytikrį visumos vaizdą. Šių eilučių autorius telkia Vilniaus akademiją liečiančią archyvinę medžiagą, kurią tikisi kada nors vėliau išleisti. Bet vieną kitą įdomesnį dalyką norėtų jau dabar patiekti Lietuvos praeities tyrinėtojams ir visiems kitiems ja besidomintiems. Bus spausdinami dokumentų tekstai ir duodami jų paaiškinimai bei daliniai į lietuvių kalbą vertimai. Juos parenkant, ne tiek bus laikomasi kokios ypatingos temos, kiek žiūrimąją naudingumo ne vien tik Vilniaus universiteto, bet ir bendrai Lietuvos istorijai.

Dar keletas žodžių apie šio rašinio pavadinimą. Iš to, kas pasakyta, jau nesunku suprasti, kad čia bus kalbama tik apie Vilniaus jėzuitų akademiją. Kodėl tat skelbiamas straipsnis apie Vilniaus universitetą? Iš paskutiniuoju metu rašiusiųjų lietuvių tik M. Biržiška nedviprasmiškai vadina Vilniaus universitetu jau pačią jėzuitinę akademiją nuo pat

[8] Apie šiuos autorius ir jų darbus žr. *LE,* XXIII, p. 294 (Poplatek); XXXV, p. 24-25 (Załęski); XXXVI, p. 104-105 (Bednarski).

[9] „Merkelis Giedraitis arba Lietuva dviejų amžių sąvartoje", *Aidai,* 1951, p. 110-120, 163-170, 207-216, 254-263, 317-324; „Lietuvių kalba viešajame Lietuvos XVI-XVII a. gyvenime", *Aidai,* 1953, p. 360-368,408-417; „Bažnytinis giedojimas Lietuvoje XVI-XVII a.“, *Muzikos žinios,* 1954, p. 100—109; 1955, p. 59-62, 116-122; 1956, p. 35-37; „Die Druckerei der Jesuiten in Vilnius und die ersten litauischen Būcher", *Commentationes Balticae,* I, Bonn 1954, p. 27-67; „Kirchengesang in Litauen im XVI.-XVII. Jahrhundert", ten pat, p. 69-106.

jos įkūrimo laikų.[10] Kiti jėzuitų akademijai universiteto titulo arba nepripažįsta, arba jį nutyli, arba apie jį labai nedrąsiai prasitaria. Kas atsiverčia „Lietuvių enciklopedijoje" žodį „Vilniaus universitetas",“ randa įžanginį pojėzuitinės Vilniaus akademijos ir Vyriausios L. D. Kunigaikštijos mokyklos aprašymą ir tik po to pradedama kalbėti apie universitetą, kurį 1803 m. įsteigė caras Aleksandras I. Skaitančiam tik tą „Lietuvių enciklopedijos" straipsnį nė negali ateiti į galvą, kad Vilniaus universitetas egzistavo jau nuo 1579 metų. Tiesa, kitose vietose, kaip straipsniuose „Vilniaus akademija", „Universitetas Lietuvoje", pabrėžiama, kad Vilniaus akademija buvęs „Vilniaus universiteto pavadinimas jėzuitų vadovavimo laikotarpyje",[12] bet tai, atrodo, reikia priskirti straipsnių autorių, o ne „L. enciklopedijos" redaktorių nuomonei. Bet ir bendrai imant susidaro įspūdis, kad mūsų istorikai yra linkę žiūrėti į Vilniaus akademiją kaip į kokią aukštąją mokyklą, bet ne kaip į universitetą. Ne vien dėl to, kad bendralaikiai jį dažniausiai vadino akademija[13] ir kad nūdienė akademijos sąvoka iš tikrųjų sunkiai gali būti pritaikoma universitetui. Bet taip pat primetama, kad anuomet Vilniuje

[10] Plg. 6 išn. cituotą veikalą ir jo I-jį skyrelį: „Academia et Universitas Vilnensis" (p. 1-36).

[11] *LE,* XXXIV, p. 182-196.

[12] *LE,* XXXIV, p. 132, ir XXXII, p. 250, kur sakoma: „Lietuvoje pirmas universitetas buvo iš 1570 jėzuitų įsteigtos Vilniaus kolegijos išriedėjusi aukštoji mokykla, pradžioje iki 1781 paprastai vadinama Vilniaus akademija".

[13] Taip pat ir Krokuvos universitetas XVI-XVIII a. lotyniškai rašytuose šaltiniuose labai dažnai vadinamas „Academia Cracoviensis". Pvz., Ioannes Wielewicki, *Historicum diarium domusprofessae Cracoviensis Societatis Iesu,* I-III (= *Scriptores rerum polonicarum,* VII, X, XIV), Cracoviae 1881-1889, rašęs Krokuvoje 1629-1637 metais ir aprašęs pirmiausia jėzuitų namų Krokuvoje įkūrimą ir veiklą, labai dažnai mini Krokuvos universitetą ir visuomet jį vadina „Academia"; žodžio „Universitas" nepavartoja nė karto, nors dažnai kalba apie Krokuvos universiteto vadovybę, profesorius, studentus, privilegijas ir t. t. (žr. III-jo tomo turinyje, p. 319: „Academia Cracoviensis"; p. 355: ”Cracovia Academia"). Dėl to nėra jokios abejonės, kad anuo metu terminas ”Akademija" Lenkijoje ir Lietuvoje reiškė tą patį kaip universitetas. Net ir musų laikais J. Poplatek pavadino savo straipsnį „Studia jezuitow polskich w Akademii krakowskiej w XVI w.“ *(NP,* 20 (1964), p. 77-111), kuriame rašo apie jėzuitus, studijavusius Krokuvos universitete.

nebuvę dėstomi visi universitetiniai dalykai: trūkę medicinos fakulteto, o teisė irgi nebuvus pilnai išvystyta.“ Tarsi universiteto esmei būtų visuomet priklausiusi galimų dėstyti dalykų visumos sąvoka. Bet istorikams neturėtų būti svetima, kad pats terminas *universitas* anuomet „nereiškė fakultetų visumos ar mokyklos, kurioje būtų visos žinijos šakos atstovaujamos“, bet „tuo žodžiu viduramžiais vadina bet kurią korporaciją ar bendruomenę iš viso, ypač tada naujai atsiradusius cechus ar miesto savivaldybes“.[15] Tik pamažu šis žodis imtas taikyti vienai mokyklinei bendruomenei, kai kitos bendruomenės sau pasilaikė kitus, pradžioje sinoniminius pavadinimus: *communitas, collegium, congregatio*.[16]

Tačiau universiteto esmę sudaro ne pats pavadinimas, o kai kurios jam būdingos išvidinės savybės. Ir šiandie yra universitetų, kurie oficialiai nevadinami universitetais. Pvz., J. A. Valstybėse yra žinomas *Boston College,* ir niekas neabejoja, kad tai tikras universitetas. Panašiai ir Romoje iki šio amžiaus pradžios tebuvo kalbama apie *Collegium Romanum,* nors visi pripažįsta, kad tai buvo tas pats, kas šiandie oficialiai vadinama *Pontificia Universitas Gregoriana.* Viduramžiais, bet taip pat ir XVI amžiuje, ir dar po jo tikras universitetas privalėjo: 1) priimti iš bet kur atvykstančius studentus, nesiribojant vienu kraštu, viena apylinke ar, sakysim, viena vienuolija; šia prasme jis buvo vadinamas *studium generale* ir tuo skyrėsi nuo *studium particulare;* 2) būti aukštojo mokslo vieta, t. y. turėti bent vieną aukštųjų studijų fakultetą; 3) pavesti atskirų mokslo dalykų dėstymą specialistams; 4) turėti popiežiaus, imperatoriaus ar krašto valdovo duotą privilegiją baigusiems toje mokykloje studijas suteikti teisę visur mokyti, t. y. suteikti mokslo laipsnius: bakalaureatą, licenciatą ir doktoratą. Ketvirtoji savybė ilgainiui tapo pačia pagrindine universiteto, juridinėje terminologijoje paprastai vadinamo *studium generale,* žyme.[17] Vilniaus jėzuitų akademija turėjo

[14] Tokia universiteto lygio nepasiekusios akademijos sąvoka išreiškiama A. Šapokos *Lietuvos istorijoje* (Fellbach/Wurtt. 1950, p. 291).

[15] *LE,* XXXII, p. 231.

[16] Ten pat.

[17] Apie visa tai plg. ten pat.

visas keturias viršminėtas žymes, ir pačiuose jos įsteigimo dokumentuose ji aiškiais žodžiais teisiškai sulyginama su Krokuvos ir kitais įvairiuose kraštuose veikiančiais universitetais.[18] Daug kas nepastebi, kad popiežiaus Grigaliaus XIII buloje, kuria Vilniaus jėzuitų kolegija pakeliama universitetu, visai nėra žodžio *academia,* o tik kalbama *apie generalium tam divinorum quam humanorum studiorum universitas..., generale studium et universitas..., universitas studii generalis..*[19] Todėl

[18] Plg. karaliaus Stepono Batoro 1579 m. balandžio mėn. 1 d. Vilniuje duotą privilegiją (paskelbta: Bielinski, I, p. 51-53): „...duximus, ut scholae huic Vilnensi ab eius paternitate [t. y. vysk. Protasevičius] ad omne genus professionis a Patribus sanctae Societatis Iesu susceptum fundatae ius, privilegium et facultatem Academiae et Universitatis, quam alia collegia in Regno nostro obtinent, quantum in nobis est, daremus, concederemus et conferremus, quemadmodum damus, concedimus et conferimus praesentibus litteris nostris. Volentes eam Universitatem Vilnensem [mano praretinta - P. R.] sanctae Societatis Iesu omnibus privilegiis, immunitatibus, libertatibus, quibus caetera collegia et universitates in Regno nostro, praesertim a Serenissimo olim rege Wladislao [t. y. Jogaila] abunde et liberaliter sibi concessis et collatis, utitur, fruitur, uti, frui et gaudere..." (cituota iš 1580 m. daryto tos privilegijos nuorašo, ARSI, Lith. 36, fol. 277r-278r). Panašiai ir pop. Grigaliaus XIII 1579 m. spalio mėn. 30 d. duotoje buloje (Bielinski, I, p. 44-48, ir *Bullarum, diplomatum et privilegiorum sanctorum Romanorum Pontificum Taurinensis editio,* VIII, Augurtal Taurinorum 1863, p. 560-563): „Nos... in dicto collegio studium generale theologiae et pro illius cognitione necessaria artium liberalium et philosophiae, ac in illo universitatem studii generalis [mano praretinta - P. R.], quod ibidem perpetuo futuris temporibus vigeat ad instar aliarum universitatum huiusmodi ac iuxta illarum statuta et consuetudines aliasque ipsius Societatis constitutiones, per presbyteros Societatis huiusmodi in omnibus ac per omnia moderandam at gubernandam, auctoritate apostolica tenore praesentium erigimus et instituimus“.

[19] Bulos tekstas išleistas, kaip pažymėta 18 išnašoje, [domu pastebėti, kad apie tą patį metą Romos kurija savo dokumentuose vartoja ir „Akademijos" terminą, jį suprasdama moderniąja prasme, t. y. kaip mokslo žmonių draugiją. Tokiai Mantovoje Gonzagų įsteigtai akademijai pop. Pijus IV 1564 m. balandžio mėn. 7 dienos bula suteikė plačių privilegijų: teisę prieš bent penkis tos Akademijos narius (buvo priimami tik abiejų arba vienos kurios teisės ar teologijos daktarai arba bent licenciatai ir gimę iš kilmingų tėvų) išlaikiusiems egzaminus duoti bakalauro, licenciato, daktaro, magistro laipsnius abiejose tei-

istoriškai ir teisiškai turime pilną pagrindą Vilniaus jėzuitų akademiją nuo pat jos įsteigimo pradžios laikyti tikru, pilnateisiu Vilniaus universitetu. Lenkai 1964 m. iškilmingai šventė Krokuvos universiteto įsteigimo 600 metų sukaktį, nors apie jo pradžią tegalima pasakyti, kad „nėra tikrų žinių, ar šis Kazimiero įsteigtasis universitetas kada nors buvo pradėjęs tikrai veikti, dar labiau abejotina, ar jis pergyveno savo steigėjo mirtį 1370 m.“,[20] ir kad popiežiaus Urbono V duotoji įsteigimo bula „įsakmiai draudė steigti teologijos fakultetą“.[21] Tuo labiau turėtų mūsų istorikai be jokių svyravimų kalbėti apie Vilniaus jėzuitų akademiją kaip apie pilnateisį universitetą, nes ji nuo pat pirmos savo, kaip akademijos, veiklos dienos ne tik savo juridine padėtimi prilygo kitiems jau plačiai išgarsėjusiems Europos universitetams, bet ir nenusileido bent kai kuriems iš jų savo studijų rimtumu bei studentų skaičiumi.[22]

[20] *LE,* XXXII, p. 240.

[21] Ten pat.

[22] Įskaitant studijuojančius žemesnėse klasėse, 1579 m. buvo apie 500 studentų, 1590 - apie 600, 1600 - apie 800, 1617-18 - 1210; ir vėliau jų visuomet būdavo tarp 600 ir 1000; plg. *LE,* XXXIV, p. 134.

sėse, filosofijoje ir medicinoje; paskirti apaštališkuoju autoritetu notarus teisėjus; legitimuoti neteisėtai gimusius. Visame dokumente tekalbama tik apie *Academia* ir nėra pasakymų kaip *universitas* ar *studium generale*. Privilegijos tekstą žr. I. Affo’, *Vita del cavaliere Bernardino Marliani*, Parma 1780, p. 53-57.

PRANCIŠKAUS SUNIERIO INFORMACIJA APIE NAUJAI ĮSTEIGTĄ VILNIAUS KOLEGIJĄ (1570)

MEDŽIAGA SENOJO VILNIAUS UNIVERSITETO ISTORIJAI, I

Šis daugeliu atžvilgių Lietuvos istorijai svarbus ir įdomus dokumentas apie pirmuosius Vilniaus jėzuitų kolegijos, iš kurios po devynerių metų išsivystė akademija, žingsnius buvo žinomas S. Bednarskiui ir kitiems,[1] bet mažai cituojamas ir iki šiol niekur ištisai neišspausdintas. Francisco Sunyer (apie 1532-1580), ispanas, jėzuitas, tuomet Lenkijos ir Lietuvos jėzuitų viceprovincijolas,[2] drauge su Austrijos provincijolu L. Maggio[3] nešė visą jėzuitų Vilniuje įkurdinimo naštą ir atsakomybę. Tiesa, Vilniaus vyskupas Valerijonas Protasevičius nieko nesigailėjo, kad tik jėzuitai galėtų patogiai Vilniuje gyventi ir dirbti. Bet ordino viršininkai turėjo rūpintis, iš kur gauti kolegijai pakankamą vienuolių skaičių, turėjo ištirti visas busimojo darbo sąlygas, įstatyti naują bendruomenę į normalaus gyvenimo vėžes. 1570 m. vasarą provincijolas ir viceprovincijolas, lydimi keliolikos jaunų jėzuitų, atvyko į Vilnių ir čia išbuvo beveik du mėnesius (liepos 4 - rugpjūčio 28). Tuo metu kolegijai buvo duotas pirmasis impulsas, pradėtas reguliarus darbas, užtikrintas jo tęsimas, sutvarkyti teisiniai gautų nuosavybių reikalai. Iš Vilniaus abu viršininkai nuvyko į Braunsbergą. Ten viceprovincijolas Sunieris, turbūt provincijolo prašomas, ėmėsi darbo apie viską smulkiai informuoti ordino vadovybę Romoje. Kaip pažymėta originaliame titule, pradėjo rašyti rugsėjo mėn., turbūt jau antroje jo pusėje, nes kol iš Vilniaus nuvyko į Braunsbergą, bus praėję apie porą savaičių. Išlikęs to rašto originalas sudaro 4 didelio formato popieriaus lapus arba 8 puslapius

[1] S. Bednarski, „Geneza Akademji wileńskiej", *Księga pamiątkowa ku uczczeniu CCCL rocznicy założenia i X wskrzeszenia Uniwersytetu wileńskiego*, I, Wilno 1929, p. 2; p. 11, išn. 2; p. 13, išn. 1; p. 16, išn. 8.'

[2] Apie jį žr. *LE*,XXIX, p. 189.

[3] Žr. *LE*, XVII, p. 66-67.

(paskutinis puslapis tuščias). Nėra jokios abejonės, kad tai paties Sunierio ranka rašyta informacija; jau šiaip nelengvai išskaitomas jo braižas šiame rašte dėl tankių eilučių ir apsidėvėjusių popieriaus lapų pakraščių dar sunkiau įkandamas, tačiau, apsiginklavus kantrybe, vis dar nugalimas. Ne vienu kartu viską surašė. Antraštėje, kaip minėjome, pažymėjo, kad informacija rašyta rugsėjo mėn., gale gi pažymėjo datą: Braunsberge, 1570 m. spalio mėn. 21 d. Taigi rašymas užsitęsė gal net daugiau kaip ištisą mėnesį.

Tai įdomus dokumentas, vaizduojąs ne tik smulkius pačios kolegijos reikalus, bet ir krašto papročius, žmones, jų socialinę ir medžiaginę padėtį. Reikia nepamiršti, kad informacijos autorius yra išsilavinęs 38 m. amžiaus ispanas, ilgai studijavęs civilinę teisę, po to įstojęs į jėzuitus, išėjęs kunigams įprastas studijas, Romoje gavęs laisvųjų menų ir filosofijos magistro laipsnį ir tuos dalykus dėstęs Vienoje, po to atvykęs į Lenkiją-Lietuvą ir čia išbuvęs jau penkerius metus, dažnai keliavęs iš vienos jėzuitų įstaigos į kitą, jau antrą kartą aplankęs Vilnių. Būdamas svetimtautis, jis Lietuvoje pastebėjo dalykų, kurių lietuvis ar lenkas nebūtų pastebėjęs, nes jiems tai atrodė įprasta ir natūralu. Rašė dar tebegyvendamas patirtais įspūdžiais ir, atrodo, pasinaudodamas Vilniuje sau darytais užrašais.[4] Stengiasi viską vaizduoti objektyviai, trokšdamas gero kraštui ir žmonėms. Jo bendrabroliai, net ir tie, kurie buvo iš čia kilę - pavyzdžiui, R Skarga - jį labai vertino ir ne kartą, rašydami į Romą, jį gyrė.[5] Gaila, kad jo nestipri sveikata nepakėlė sunkios darbo, kelionių ir vargų naštos: mirė sulaukęs vos 48 m. amžiaus.[6] Bet leiskime jam pačiam prabilti savąja informacija.

[4] Kitaip nebūtų atsiminęs visų kolegijai priklausančių valdų ir kaimų pavadinimų bei tikslių duoklių kiekių.

[5] „Dominus restituat nobis utilissimum Patrem et apostolum horum in Polonia collegiorum", - taip rašo, Sunieriui sunkiai susirgus, P. Skarga iš Pultusko į Romą 1571 VI 29, Sygański, p. 14. Skarga taip pat ne kartą jam pataręs tausoti savo sveikatą, nepamiršti, kad jį, kilusį iš Ispanijos, neįprastas Lenkijos klimatas ir maistas labiau veikia kaip kitus: „Dixi suae Reverentiae et dicam, ne in posterum nimium esse Polonus velit, sed sciat se etiam natum in Hispania...", laiške iš Pultusko į Romą 1571 IV 21, ten pat, p. 11.

[6] 1580 m. spalio mėn. 25 d. Braunsberge.

Informacijos turinys: 1. *Kolegijos įsteigimo data.* - 2. *Vilniaus miestas.* - 3. *Lietuvos laukai.* - 4. *Keliavimo vargai.* - *5. Kolegijos-mokyklos veiklos perspektyvos.* - 6. *Kolegijos pastatai Vilniuje.* - 7. *Kolegijos daržas Vilniaus priemiestyje.* - 8. *Kolegijos kaimai ir dvarai;* a) *Medininkų srityje*; b) *Rykantų ežeras ir kaimas*; c) *Širvintų miestelis ir dvaras;* d) *dviejų Maišiagalos altarijų beneficijos',* e) *Dvarykščių dvaras ir kaimai;* f) *naudojimasis vyskupo malūnais.* - *9. Teisminė galia valdose.* - 10. *Vyskupo testamentu numatytas palikimas.* -11. *Kilnūs vyskupo troškimai ir reikalas juos išpildyti.*

(...) Pateiksime iš dalies [informacijos] santrauką, bet dar didesne dalimi lietuviškai išverstas ištraukas, kad ji būtų prieinama ir tiems, kurie ne taip gerai supranta lotynų kalbą.

1. Kolegijos įsteigimo data. — „Vilniškė Jėzaus Draugijos kolegija Lietuvoje pradėjo veikti šv. Alekso šventės dieną, t. y. 18 liepos 1570“ - tais žodžiais Sunieris pradeda savo informaciją. Suklydo paminėdamas dieną: šv. Alekso šventė yra liepos mėn. 17 d., kuri teisingai žymima kituose, kolegijos įsteigimą aprašančiuose šaltiniuose.[7] Pirmieji jėzuitai atvyko 1569 m. vasarą ir, nuo rugsėjo 28 d. apsistoję kolegijoje, pradėjo mokyti vaikus. Vyskupas 1569 m. spalio mėn. 4 d. sudarė fundacijos aktą. 1570 m. liepos mėn. 4 d. į Vilnių atvyko būrys jėzuitų galutinai perimti kolegiją ir „padėti jos veiklai pamatus". Vyskupas parinko šv. Alekso šventę kaip oficialią kolegijos įsteigimo datą, nes „tą pačią dieną prieš kelerius metus[8] jis iškilmingai įžengė į savo vyskupiją". „Ši kolegija įsteigta (ar veikiau jai padaryta pradžia, nes vyskupas yra nusistatęs įkurti pilną kolegiją su universitetu) Vilniuje, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos sostinėje. Kunigaikštija vadinama didžiąja tiek dėl daugelio turtingų kunigaikščių, kurie yra pavaldūs didžiajam kunigaikščiui, tiek dėl ploto didumo, viršijančio visą Italiją; viršytų ir visą Lenkiją; su kuria [Lietuva] yra jau susijungusi ir įjungta įjos sudėtį,[9] jei maskviečiai nebūtų paveržę didelės, greta Moskovijos esančios jos dalies".[10]

[7] Plg. *LKMA Metraštis,* III, p. 247, išn. 3.

[8] Tai yra 1556 metais.

[9] Prieš vienerius metus (1569 VII 1) buvo sudaryta Liublino unija.

[10]1514 m. Smolensko žemės, 1563 m. Polocko žemės; plg. A. Šapoka, *Lietuvos istorija,* Fellbach/Württ. 1950, p. 203-204, 217.

2. *Vilniaus miestas.* - „Vilniaus miestas yra platus, dailus, civilizuotas, gyvenamas ne tik lietuvių, bet ir lenkų, vokiečių, italų, rutėnų, mahometonų, totorių, susibūrusių čia pat esančiuose kaimuose; be to (nekalbant apie kitas tautybes), dar yra žydų, kuriems pavesta rinkti mokesčius, dėl ko jie paprastai būna krikščionių sunkiai pakenčiami. Miestas laikomas katalikišku lygiai kaip daugelis kitų karališkųjų miestų; jame yra daug vienuolių ir vienuolynų, nors rutėnai (tuo vardu vadinami visi, kurie yra graikų tikėjimo, nepaisant kokios jie būtų tautybės) sudaro didelę miesto gyventojų dalį ir bažnyčių turi daug daugiau negu kiti; dėl to ir miesto tarybos didelė dalis yra rutėnai. Mieste taip pat yra daugybė sektantų, bet, išskyrus cvinglistų maldos namus, pastatytus mirusio Vilniaus vaivados" rūpesčiu, jie dar nepajėgė užimti nė vienos bažnyčios. Liuteriu seka daugiausia vokiečiai, o Arijus, Cvinglis, Kalvinas ir kiti jais jodinėjančio velnio arkliai *(ascensoris diaboli equi)* sau pasidalija likusius“. Toliau aprašo, kad Vilniuje gausu visų gyvenimui ir patogumui reikalingų dalykų, kad jame galima pigiai pragyventi. Tik jau antri metai jaučiamas didelis maisto produktų trūkumas, kainos padvigubėjusios, daug elgetaujančių, daug vagių. „Kadangi ir šiais metais buvo nekoks derlius, bijomasi, kad ateinančiais metais gali užgriūti dar didesnės nelaimės“. Pro miestą teka dvi upės: Vilnia, iš kurios paimtas miesto pavadinimas, ir Neris (Vilija). „Jau šiaip žavingą miesto vietą šios dvi upės daro dar žavingesnę“. Be Vilniaus, nėra visoje kunigaikštijoje kito miesto (nebent, sakytum, Kaunas), kuris turėtų bent kiek elegancijos. Iš miestelių bus turbūt didžiausias Augustavas, „kuris jau 15 metų, kai dabartinio karaliaus rūpesčiu statomas Lietuvos ir Prūsijos pasienyje; užtat ir vadinamas Augustavu“. Kiti visi mediniai, ,,juose nematyti jokio puošnumo, nerasi jokio kilmingumo,
o tik labai daug kaimiškumo“. Ponai ir bajorai gyvena, pagal šiaurės kraštų paprotį, savo valdose, kuriose jie turi pilnutinę jurisdikciją. Kaimai daugiausia pastatyti iš šiaudinstogių pirkių.

[11] Mikalojus Radvilas Juodasis, nuo 1551 m. Vilniaus vaivada, mirė 1565 m.; savo rūmuose Vilniuje 1553 m. įrengė reformatų maldos namus; plg. *LE*, XXIV, p. 391-399.

3. Lietuvos laukai. - „Lietuva yra lygus kraštas, apsčiai turįs žuvingų upių, didelių miškų ir taip pat gerai išdirbtų laukų, iš kurių gaunama kviečių, miežių, rugių, avižų ir kai kurių ankštinių javų sėklų, taip pat šieno ir kitų žmonių gyvenimui reikalingų dalykų. Duona paprastai yra ruginė, kaip ir visoje Lenkijos Karalystėje, Moravijoje ir Bohemijoje, o gėrimas - alus ir taip pat midus, pagamintas virinant vandenį ir medų“.

Laukai dirbami kaip Mozūrijoje,[12] taip pat padalinta ir žemė, tik Lietuvoje ji matuojama lanais (*laneus*), kai mozūrai ir prūsai tą pat matą vadina mansu (*mansus*).[13] „Tokie patys abiejuose kraštuose valdančių ponų ir bajorų santykiai su valstiečiais valdiniais, nors šie Lietuvoje, atrodo, labiau spaudžiami, nes vis tenka išgirsti sakant, kad valstiečiams geriau Mozūrijoje kaip Lietuvoje. Pagaliau kaip Mozūrijoje tiktai žemės nuosavybe ir dvarais paremtas nekilnojamasis turtas yra laikomas patvariu, lygiai taip ir Lietuvoje; ir čia, ir ten, kas turi dvarą, tas turi jame aukščiausią teisminę galią, tiek civilinę, tiek kriminalinę“.

4. Keliavimo vargai. - „Lenkijai, Lietuvai ir visiems kitiems šiems kraštams yra bendra, kad juose nėra gerų nakvynės namų (viešbučių). Tiesa, miestuose ir miesteliuose nesunku rasti visiems atdarus apsistojimo namus ir arkliams tvartus, bet ten negalima gauti nei lovų, nei maisto (dažnai net nė arkliams avižų), nebent kas vežtųsi su savim arba pats nusipirkęs pasigamintų. Dėl tos priežasties čia paprastai kelionėje vežamasi viską su savimi, kad nereikėtų dažnai pasninkauti ir nuolatos vartytis ant kieto suolo [pažodžiui: „nuolatos linksniuoti suolą pagal visas linksniuotes"], ypačiai kad dažnai nėra nė šiaudų, ir kaimuose daugiausia labai bloga duona ir gėrimas. Todėl mūsiškiams [t. y. jėzuitams] čia beveik neįmanoma pėstiems leistis į kelionę, jei nenorime jų išstatyti visokiausiems pavojams. Keliai, tiesa, visur yra gan saugūs nuo plėšikų, bet ką galės dirbti toks atvykęs nuvargęs, permirkęs lie-

[12] Sunieriui per 5 metus (1565-1570) teko dažnai susidurti su Pultusko kolegijos, esančios Mozūrijos viduryje, ūkio reikalais, todėl jis ir lygina Lietuvos žemės ūkį su Mozūrijos ūkiu.

[13] Pasak J. Jurginio (*Baudžiavos įsigalėjimas Lietuvoje*, Vilnius 1962, p. 66 ir 100), kaip tik prūsai vartoję žemės ploto matą laną.

tuje, iškentęs daugybę kelionės nepatogumų? Jei ir užtiks kokius užeigos namus, juose neras nei valgio, nei lovos, nei jokio civilizuotumo, nekalbant jau, kad gali tekti kai kada būti priverstam nakvoti miškuose, kurie čia kartais yra milžiniški. Ir visa tai ne vienos dienos pavojai, nes tokios kelionės yra labai ilgos ir nepatogios. Todėl tie, kurie siunčiami į šią šiaurinę Indiją, turi būti stiprios sveikatos, tvirtos dvasios ir turėti gomurį bei skilvį, pakenčiantį visokius valgius ir gėrimus, nes jei miestuose ir ne taip sunku gauti reikalingo maisto, ir mūsų kolegijose viskas duodama, kaip įprasta Draugijoje, atsižvelgiant betgi į krašto papročius dėl gėrimo ir t.t., tačiau kelionėje, nors keliautų važiuotas ir vežtųsi visko, ko reikia, tenka daug iškęsti, ką švelnūs ir išlepę sunkiai gali pakelti be dvasios prislėgimo ir be tokių kelionių bodėjimosi. Ir tai tampa juo labiau nepakeliama, juo kelionė ilgesnė ir bjauresnė. Nes ir Vilnius, apie kurį čia kalbama, nors, sakoma, esąs toje pačioje lygiagretėje (tik kelių minučių skirtumu) su Braunsbergu, bet, būdamas gerokai toliau į rytus, yra labiau nutolęs nuo Austrijos. Būtent nuo Vienos iki Vilniaus yra 160 germaniškų mylių;[14] tai sudaro daug ilgesnį kelią kaip iš Vienos į Romą, nes nuotolis tarp Vienos ir Romos tėra 140 mylių: 80 iš Vienos į Veneciją ir 60 iš Venecijos į Romą; nors vykti į Vilnių yra patogiau negu į Romą, kadangi keliai eina daugiausia per lygumas ir yra daug geresni ir ne tokie klampūs, todėl keliaujama vežimais, kuriais visi naudojasi. Iš Olomouco į Vilnių 140 mylių, iš Krokuvos 110, iš Pultusko mažiausiai 60, iš Braunsbergo irgi mažiausiai tiek pat, o nuo Braunsbergo iki Pultusko tik 35 mylios“.

5. Kolegijos-mokyklos veiklos perspektyvos. - „Ši Vilniaus kolegija, žiūrint jos dvasinių vaisių, Dievo Bažnyčiai bus labai naudinga, daugiau negu kitos panašios mokyklos. Taip tikisi visi gerieji ir patys dalykai tai liudija. Nekalbant apie kitus mūsų Draugijoje įprastus patarnavimus, sakramentų teikimą, pamokslų sakymą, tikėjimo tiesų aiškinimą ir kita, kurie, turime vilties, neš šiam kraštui išganymą, iš pačios mokyklos laukiama milžiniškų jaunuomenės auklėjimo vaisių, nes

[14] 1 germaniška mylia = 7,5325 km; 1 lenkiška mylia = 8,53 km; žr. *Duden-Lexikon*, II, Mannheim 1962, p. 1411.

į čia suplauks ir jau pradėjo plaukti moksleiviai iš visos Lietuvos. Jau pereitais metais atvykę į Vilnių mūsiškiai negalėjo atsisakyti priimti mokymui tam tikrą skaičių jaunuolių. Mums atvažiavus, tas skaičius pradėjo sparčiai augti ir rugpjūčio gale, atidarius tris gramatikos ir vieną humanitarinę klases (vadinamieji abėcėlininkai į kolegiją nepriimami), kad jose mokiniai galėtų gerai pasiruošti rudenį prasidėsiantiems mokslo metams, kuomet bus prijungta ir retorikos klasė, jų buvo 122. Didelė jų dalis Marijos Dangun ėmimo (Žolinės) šventėje, prieš tai atlikę išpažintį, kolegijos koplyčioje priėmė šv. Komuniją, duodami visiems gražaus ir didelio maldingumo pavyzdį, o mums nemažesnę paguodą. Ir po to kasdien vis didėjo jų skaičius, ypač lietuvių, lenkų ir rutėnų. Mat dažnai patys rutėnai (jie jau kelinti metai, atrodo, palankiau nusiteikę lotynų atžvilgiu; galbūt tai daro bėdos prispirti, nes išgyvena nuolatinę despotiškos ponijos priespaudą bei tikėjimo blėsimą ir mato erezijų plitimą; dėl šių priežasčių jie pareiškia, kad nėra labai priešingi unijos su lotynais atnaujinimui) mielai paveda mūsiškiams auklėti savo vaikus; daugelis iš jų sugrįžta iš schizmos, net patiems jų tėvams neprieštaraujant“.

„Taip pat ir einą aukštas pareigas, bendradarbiaudami su mūsiškiais, - kaip matyti iš praktikos - patirs nuostabios įtakos, kadangi ypačiai jie labai palankiai priėmė mūsų atvykimą. Nieko nuostabaus, kad net kai kurie eretikų mokytojai atėjo į kolegiją mūsiškių pasveikinti, duodami suprasti, jog norėtų su mūsiškiais bendrauti, nors norisi labiau tikėti, kad šį mandagumo ir pagarbos pareiškimą jie atliko kaip vilkai avių kailiuose. Kokia didžiulė nauda kiekvienai valstybei ir ypačiai tokiai, kurioje žmonės yra susiskaldę į tiek tarp savęs priešingų nuomonių ir įvairių rūšių sektų, iš gero jaunuomenės auklėjimo, nėra reikalo čia ilgiau aiškinti. Prie to prisideda, kad tiek eretikai, tiek patys rutėnai neturi jokio mokyto vyro, jokio garsaus pamokslininko ir dėl to vaikšto ištįsusiais veidais ir kasdien bijosi blogesnių dalykų.[15] Paprasti žmonės (jų šioje Lenkijos Karalystėje visur daug) dažniausiai yra ne

[15] Sunieris, matyt, dar nebuvo susipažinęs su tuomet Vilniuje plačiai žinomu reformatų veikėju ir aštriu polemistu Andrium Volanu; plg. *LE,* XXXIV, P- 503.

mažiau ištikimi kaip paprasti ir religingi. Bajorai gi ir didžiūnai, suvedžioti visokių iš svetur atneštų mokslų, palaiko sektantų iškrypimus ir yra taip sumišę ir susipainioję, kad jau visai nebežino, ką jie turi tikėti, nes prarado tą tikėjimą, kuris yra „pasitikėjimas tuo, ko viliamės, tvirtas įsitikinimas apie tai, kas neregima“.[16] Dėl to ir jų gerovei mūsiškiai galės naudingai pasidarbuoti. Nes esant jiems visokių nuomonių blaškomiems kaip nendrės, galbūt tuo lengviau Dvasia, kuri dvelkia, kur nori,[17] mūsiškių bendradarbiavimu juos palenks į mūsų pusę, kuo nepastovesnės yra jų kojos Jo prieangiuose.[18] Ir tai bus nemenkas laimėjimas, nes šiuose kraštuose aukšta kilmė taip labai vertinama, kaip kažin ar kur kitur sutiktum“.

„Nereikia pamiršti, jog iš čia mums atsidaro platūs vartai į Moskoviją, iš kur per totorių kraštą galėtume pasiekti Kiniją. Vienas pirklys, katalikas ir mums palankus, kuris neseniai grįžo iš Moskovijos ir kelias dienas drauge su mumis keliavo, be paliovos pasakojo, kaip Maskvietis jį stropiai klausinėjęs apie jėzuitus, kaip laikąs jų siekimus nukreiptus prieš jį patį, nes jau girdėjęs, kad atvykę į Vilnių ir ten įsikūrę. Nekalbu apie Švediją, Lietuvos kaimynę, taipgi Livoniją, kur kada nors būtų galima nuvykti. Reikia melsti Viešpatį, kad teiktųsi pažvelgti į tuos kraštus savo gailestingumo akimis“.

6. Kolegijos pastatai Vilniuje. - Aprašo vyskupo įtaisytus kolegijai rūmus, kurių didingumui, puošnumui, patogumui pavaizduoti tikrai nesigaili superliatyvų. Jie mūriniai, stovi geriausioje miesto vietoje, vyskupo kurijos rajone; į rūmus įėjimas iškilnus ir didingas. Po rūmais puikiausi rūsiai. Pirmajame aukšte daug puikių, išdekoruotų kambarių, išdėstytų aplink vidaus kiemą. Netoli virtuvės „du iš miesto vandentiekio (kanalo) atvesti čiaupai (tiek vandens tegalima gauti iš vyskupo kurijos), iš kurių nuolat teka labai puikus, geras, šaltas ir kolegijos reikalams labai naudingas vanduo“.[19] Prie rūmų yra taip pat žavus sode-

[16] Žyd 11, 1.
[17] Jn 3, 8.
[18] Plg. Ps 121,2.
[19] Apie Vilniaus vandentiekį plg. A. Šapoka, *Senasis Vilnius*, Brooklyn, N. Y., 1963, p. 194-200.

lis. Viršutiniame (antrajame) aukšte irgi kambariai; „vienas iš jų yra erdvus, kvadratinės formos, vyskupo išpuoštas audeklais ir paveikslais; tiks ruošiant ypatingas iškilmes. Ten taipgi yra labai graži koplyčia su brangios medžiagos grindimis ir dailiais papuošalais; joje vyskupas įtaisė savo paties altorių ir dovanojo brangių bažnytinių rūbų bei brangakmeniais papuoštų [liturginių] indų. Visi šie rūmai, be baldų, vyskupui atsiėjo 10 200 florenų, kas sudaro beveik 7 000 auksinų. Nupirkęs rūmus (juos pirko prieš dvejus metus, kai dar nieko tikro nežinojo apie mūsų atvykimą),[20] parūpino visus reikiamus baldus ir dar pridėjo nemažą biblioteką".

„Kadangi šiuose rūmuose sunkiai galėjo tilpti virš 30 asmenų (neskaitant juose taip pat esančių kelių mokyklos klasių), vyskupas pristatė iš šiaurės pusės naują gražiai įrengtų ir senųjų rūmų stiliui pritaikytų kambarių sparną, kuriam, man iš Vilniaus išvykstant, jau buvo dengiamas stogas, tad nuo šiol Vilniaus kolegijoje galės gyventi 50 asmenų".

„Toje pačioje [šiaurinėje] pusėje prie rūmų yra platus, beveik kvadratinis sklypas; jo pakraščiuose bus statomos mokyklai klasės, kurių pakaks būsimam universitetui. Virš klasių bus mūsiškiams gyventi kambariai ir erdvi salė viešiems parengimams. Kai visa tai bus pastatyta, kolegijoje galės gyventi beveik 100 asmenų, ypačiai jei darbus nupirktas vienas mūrinis namas (jį galima gauti už 300 ar 400 florenų),[21] esąs šalia kolegijos iš pietų pusės, nes, atrodo, dar reikia vietos, kur būtų galima įrengti tinkamą valgyklą ir keletą kitų kolegijos reikalams pritaikytų patalpų".

„Kadangi kolegija neturi savo bažnyčios ir negali jos gauti, nebent būtų pastatyta nauja, todėl šiaurinėje dalyje, už mokyklos, bus statoma tinkama bažnyčia. Vieta jau iš dalies nupirkta, kiek dar trūksta, parū-

[20] Vysk. Protasevičius šiuos namus nupirko 1568 m. liepos mėn. 31 d. iš Mikalojaus Jasinskio, sumokėdamas 4 000 kapų lietuviškų grašių. Plg. *Index privilegiorum et contractuum collegii Vilnensis Societatis Iesu,* ARSI, Lith. 36, fol. 242r.

[21] Galbūt siuvėjo Stanislovo gyv. namas, „contigua collegio a parte sinistra , nupirktas 1572 m. kovo mėn. 8 d. už 250 florenų. Plg. ten pat, fol. 242r-v.

pins savo pinigais vyskupas, kuris padengia visas bažnyčios statymo išlaidas. Tuo tarpu ruošiama statybai medžiaga ir vežama į tą vietą, kad savo laiku būtų galima darbą pradėti ir taip pat užbaigti, ko vyskupas labai trokšta.[22] Atrodo, kad visos jo mintys sukasi apie tos kolegijos didinimą ir tobulinimą, ir tuo rūpinasi daugiau negu mes patys. Iš čia jo mums mėgstamas kartoti posakis: „Melskite Viešpatį, kad man dar leistų šiek tiek pagyventi, ir pamatysite, ką aš padarysiu". Ir tikrai, kad taip galėtų dar ilgiau gyventi visų bendram labui!“

7. ***Kolegijos daržas.*** - Be to, kolegija turi antroje Neries pusėje, ties pilimi, ant upės kranto daržą. Ten yra dar geras medinis namas darži-ninkui gyventi. Darže nėra medžių, bet auginamos daržovės kolegijos virtuvės reikalams. Jį praplėtus, būtų galima ten įtaisyti tvartą, alaus daryklą, skalbyklą ir kita. Tik bėda, kad yra daug vagišių, „kurių šioje srityje privisę nemaža, nors dažniausiai jos laisvos nuo plėšikų". Kita bėda, kad, Neries upei tekant tarp miesto sienų ir daržo, reikia daryti didelę užuolanką, norint ten patekti, „nebent valtele keliantis per upę, bet tada nebūtų lengva perkelti nei arklių, nei alaus statinių".

8. Kolegijos kaimai ir dvarai. - Kolegija dar turi nejudamą turtą, iš kurio gauna sau išlaikymą. „Šiame krašte nėra geresnio kelio steigti kolegijas, kaip užrašant joms valdas, nors su jų valdymu susiję daug rūpesčių ir tiesioginio darbo trukdymų. Bet nėra kito patogesnio ir sau-gesnio būdo aprūpinti mūsų kolegijas kaip laikymas nuosavų kaimų ir dvarų, kadangi ir procentai už kapitalus yra labai nepastovūs, ir atiduo-ti kitiems valdas, gaunant už tai žemės ūkio produktus kaip nuomos mokestį, nei taip jau labai saugu, nei lengva. Antra vertus, galima iš-vengti rūpesčių ir išsiblaškymų, parenkant gerus ekonomus ir užvaiz-das; nors tokie, kurie noriai ir ištikimai tarnautų, yra retenybė, bet vie-nas kitas vis pasitaiko".

Šie kolegijos kaimai ir dvarai yra keliose vietose.

a) Pirmoji valda yra M e d i n i n k ų srityje, prieš tai priklausiusi vys-

[22] Toji bažnyčia nebuvo pastatyta, nes po kelių mėnesių kolegija gavo čia pat esančią parapijinę Šv. Jono bažnyčią.

kupo stalui; pritariant kapitulai ir karaliui patvirtinus, ji pervesta kolegijai.[23] Iš viso penki kaimai.

Kamenologo km.,[24] 20 lanų (valakų) dirbamos žemės. Iš kiekvieno lano kasmet gaunama: 1 kapa lietuviškų grašių, 1 statinė[25] avižų, 1 statinė rugių, 5 grašiai už abiejų statinių išvežimą. Pridėjus dar mokamo činšo 1 kapą ir 18 grašių, gaunama iš viso pinigais 22 kapos 58 grašiai (arba 57 florenai 25 kreiceriai[26]) ir javais 20 statinių avižų ir 20 statinių rugių. Sunieris paaiškina, kad viena lietuviškų grašių kapa yra lygi dviem su puse Reino florenams. Norėjo pažymėti, kiek statinių javų reikia vienam žmogui išmaitinti per vienerius metus, bet, matyti, nežinojo tikslaus statinių skaičiaus; kai rašė, paliko tuščią vietą ir vėliau pamiršo papildyti. Toliau priduria: „Šiame kaime yra mūsų valdų centras arba gyvenamasis namas, dar neužbaigtas statyti, ir geras sodas. Taip pat yra du tvenkiniai, kurie, atnaujinti, bus naudingi kolegijai. Vyskupas nori ir pataria, kad čia įsteigtume dvarą; jį būtų nesunku sudaryti iš kai kurių nedirbamų lanų ir iškirtus dalį mūsų miško. Nors

[23] 1569 m. spalio mėn. 3 d. vyskupas gavo kapitulos sutikimą šias žemes perleisti jėzuitų kolegijai; sekančią dieną pasirašė fundacijos aktą. Žr. ARSI, Pol. 65, fol. 77v, 102r; plg. taip pat fundacijos ir dotacijos akto nuorašą ten pat, Lith. 36, fol. 186r-188v.

[24] Miestelis dabartinėje Baltarusijos TSR (*Kamienny Log*), prie kelio iš Medininkų į Ašmeną. Plg. LIŠ, I, p. 466-467.

[25] 1 statinė (solianka) = 102 litrai (56-85 kg). Plg. J. Lebedys, *Mikalojus Daukša*, Vilnius 1963, p. 169, išn. 383; LE, XVII, p. 489.

[26] Reino florenas arba auksinas (lotyniškai: ‘florenus rhenanus’; vokiškai: ‘Gulden’, ‘Rheingulden’), Vokietijoje, Reino provincijose, plačiai vartojamas aukso, nuo XVI a. sidabro pinigas. 1 florenas = 60 kreicerių = 24 liet. grašių, o viena kapa grašių = 2 $^1/_2$ floreno = 150 kreicerių. Plg. E. Martinori, *La Moneta. Vocabolario generole*, Roma 1915, p. 82: „Creutzer“; p. 162: „Fiorino dėl Reno“; LE, VI, p. 310; VII, p. 457—458; VIII, p. 46-47. Apie ano meto pinigų vertę galima spręsti iš valakų reformos metu (1550-1560 metais) nustatytų kainų: „Valstiečiai turėjo... nuo valako... duoti po 2 arba 1 statinę avižų arba po 5 grašius už statinę, ... duoti po vežimą šieno arba pinigais 3 grašius už šieną, ... duoti vieną žąsį arba pusantro grašio, du gaidžius arba 16 pinigėlių [10 pinigėlių = 1 grašis], 20 kiaušinių arba 4 pinigėlius ...“, *Lietuvos TSR istorija I*, Vilnius 1957, p. 185.

toks dvaras šiuo metu mums nėra reikalingas nei, atrodo, būtų pakankamai saugus, nes šios žemės yra prie vieškelio ir dėl to lengvai prieinamos kareiviams, kurie paprastai siunčiami prieš maskviečius, tačiau nereikėtų atmesti to plano, jei vyskupas savo pinigais jį įvykdytų, kaip pareiškė, jog esąs pasiryžęs. Kadangi Medininkų valda mums visam laikui atiduota iš vyskupo stalo, atrodo, vyskupas yra pasiryžęs ją išpuošti ir atbaigti".

B e n i a n č i ų (*Bieniancze*) km., 10 lanų; moka po 1 kapą grašių ir po 1 statinę avižų, 1 statinę rugių ir 5 grašius už javų išvežimą. Iš viso gaunama: 10 kapų ir 50 grašių (27 florenai 5 kreiceriai), 10 statinių avižų ir 10 statinių rugių.

P i k č i ū n ų (*Pikciuny*) km., visų mažiausias, tik du lanai dirbamos žemės ir vienas lanas apleistas, kuriame gyveno medžiotojas. Gaunama kaip ir viršminėtuose kaimuose iš viso 2 kapos 10 grašių (5 florenai 25 kreiceriai), dvi statinės rugių ir dvi statinės avižų.

Be to, šių kaimų pavaldiniai būdavo įpareigoti dirbti rudenį vieną savaitę ir pavasarį vieną savaitę. Vyskupas darbo atlikimą buvo perkėlęs į savo dvarą Verkiuose, dabar jį sugrąžino arba sugrąžins į šią valdą. Taip pat jie privalo teikti pastotes bet kada, kai bus liepiama, tai yra važiuoti, kur bus siunčiami; privalo nupjauti šieną ir jį atvežti į Vilnių. Taip pat nuo kiekvieno valako turi atvežti į Vilnių 5 vežimus malkų, iš viso 160 vežimų; bet vežimai nedideli, vieno arklio traukiami.

N a s k a u č i ų (*Noskoveczi)* km., 5 lanai; mokama nuo kiekvieno po dvi kapas ir daugiau nieko. Taip pat iš smuklės gaunamos 8 kapos. Iš viso 18 kapų grašių (45 florenai).

K a m a n a n č i ų (*Komononcze*) km., prie Merkio upės, 10 lanų, už kiekvieną jų gaunama po 2 kapas ir daugiau nieko. Iš smuklės gaunamos 3 kapos. Iš viso 23 kapos (57 $^1/_2$ florenų).

Tokiu būdu iš šios valdos kasmet gaunama: 76 kapos 58 grašiai (192 florenai 25 kreiceriai); javais: 32 statinės rugių, 32 statinės avižų; tai pavertus pinigais, susidaro 230 ir daugiau florenų metinių pajamų; įrengus dvarą, galima tikėtis virš 400 florenų per metus.

Be to, kiekviena šių 5 kaimų šeima privalo kasmet duoti kolegijai vieną asmenį, kuris dirbtų kolegijoje 4 savaites nuosavu išlaikymu. Pa-

prastai siunčiami du asmens tuo pačiu metu; tai yra didelė pagalba virtuvės ir kitiems kolegijos darbams.

Medininkų valdoje turime miškų, iš kurių kolegijai galima parūpinti malkų didesnei metų daliai. Kai kurie šios valdos laukai yra gana toli vienas nuo kito ir nesaugūs; jei būtų galima juos iškeisti į arčiau esančius, reikėtų progos nepraleisti.

b) Vyskupas taip pat dovanojo kolegijai visam laikui Rykantų ežerą, esantį Trakų srityje, 3 mylios nuo Vilniaus link Kauno,[27] ir prie to ežero kaimą su 4 lanais ir tiek pat šeimų. Ežeras, jei bus gerai prižiūrimas, duos maždaug tiek žuvų, kiek reikia kolegijai. Esąs gan didelis, daugiau kaip viena germaniška mylia aplinkui, nors pats Sunieris ir neturėjo progos jį pamatyti.

c) Kita kolegijos valda yra Širvintos, maždaug už 7 mylių į šiaurę nuo Vilniaus.[28] Čia yra Širvintų miestas, kur ketvirtadieniais būna gan gausiai lankomas maisto produktų turgus. Nėra kaimo, bet valstiečių namai, kurie anksčiau buvo visur išmėtyti, surenkami į vieną vietą šalia miesto, kur sudarys kaimą arba savos rūšies priemiestį. Čia turime patogų ir erdvų administracijos centrą. Dvaro nėra ir nevertą jį įsteigti. Yra žuvingas upelis, nedidelis tvenkinys ir malūnas, bet juos reikia taisyti.

Visa valda susideda iš ...[29] dirbamos žemės lanų; prie to dar keli miškai ir nedirbami laukai; jų ...[30] rezervuoti mūsų centrui, likusieji išdalinti valstiečiams, kurie už tai moka činšą pinigais ir javais. Bet ne visi, nes tarp jų yra vadinamųjų bajorų, kurie nepriklauso šlėktai, bet yra lyg nobilituoti, nes laisvi nuo valstiečiams nustatytų prievolių ir privalo, esant reikalui, savo kaštais eiti į karą.

Iš šios valdos normaliai gaunama mažiausiai apie 300 florenų per metus; iš jų 100 kaip [turgaus?] mokestis, kurio pusė sumokama Marijos Dangun ėmimo šventėje, antra pusė ...[31]; 100 iš činšų, likusieji iš javų ir vaisių.

[27] Žr. *LE*, XXV, p. 281.
[28] Žr. *LE*, XXX, p. 16-19.
[29] Tuščias tarpas originale.
[30] Tuščias tarpas originale.
[31] Tuščias tarpas originale.

„Kokiomis teisėmis kolegija naudojasi šia valda, matyti iš jos pirkimo ir kolegijos įsteigimo dokumentų.[32] Vyskupas ją nupirko iš dabartinio Vilniaus vaivados už 2 000 kapų grašių, t. y. už 5 000 florenų, palikdamas pardavėjui galimybę ją sau atpirkti, tačiau su sąlyga, kad ją galės atpirkti tik suėjus 10 metų nuo pirkimo dienos ir tik savais, ne iš kitų pasiskolintais pinigais, idant būtų išvengta apgaulių. Jei tuomet neatpirktų, sutartis galiotų antram dešimtmečiui ir taip toliau iš vieno dešimtmečio į kitą. Jei vyskupas šią valdą įgytų visam laikui, būtų nemenkos svarbos dalykas; tai jis, be jokios abejonės, padarys, jei tik Viešpats leis jam ilgiau gyventi“.

d) Šalia šios valdos, link Vilniaus, yra du dvarai, dviejų [Maišiagalos bažnyčios] altorių beneficijos,[33] labai tinkami ir našūs. Jie jau seniai priklauso vyskupui, ir jis yra nusistatęs viską daryti, kad, gavęs koliatorių (kelių bajorų, kurie turi patronato teisę) sutikimą, galėtų juos užrašyti kolegijai. Jei pavyks tai gauti ir tai, ką dabar kolegija valdo, pereis jos visiškon nuosavybėn, bus pakankamai ir daugiau negu reikia pasirūpinta kolegijos ir busimojo universiteto išlaikymu.[34]

[32] Aktas, kuriuo Vilniaus vaivada Mikalojus Radvilas Rudasis įkeičia vyskupui Protasevičiui už paskolintus 2 000 kapų grašių Širvintų miestelį ir dvarą, sudarytas seimo metu Gardine 1568 m. birželio mėn. 8 d. (plg. *Index privilegiorum et contractuum,* ARSI, Lith. 36, fol. 244r). Vyskupas fundaciniu aktu (žr. išn. 23) Širvintas pervedė kolegijai. 1575 m. balandžio mėn. 18 d. vyskupas, pridėjęs dar 600 kapų grašių, Širvintas iš Radvilo visai atpirko ir tų pačių metų gegužės mėn. 4 dienos aktu dovanojo kolegijai. Pagaliau 1581 m. birželio mėn. 19 d. karalius Steponas Širvintas iškeitė į savo Trakelius ir tą iškeitimą patvirtino Varšuvos seime 1585 m. vasario 20 d. Plg. ARSI, Lith. 36, fol. 246r-v, 227r-229v.

[33] Vienas, Švč. Mergelės Marijos ir šv. Martyno altorius, kuriam fundaciją užrašė 1517 m. maišiagalietis Martynas Valčkavičius Radvilas (fundacijos akto liet. vertimą žr. *LIŠ*, I, p. 102-103); antras, Švč. Trejybės altorius, gavęs fundaciją 1495 m. iš Stanislovo Bagdonavičiaus (*Bochdanowicz*). Plg. ARSI, Lith. 36, fol. 242v-243r.

[34] Šiuos abu altorius, kurių beneficijas pop. Paulius IV, perkeldamas vysk. Protasevičių į Vilnių, jam leido pasilaikyti (bula *Personom tuam nobis,* duota 1556 m. balandžio mėn. 1 d.; jos nuorašas ARSI, Lith. 36, fol. 181r), vyskupas, gavęs koliatorių sutikimą, užrašė kolegijai 1573 m. vasario mėn. 6 d. Plg. ARSI, Lith. 36, fol. 242v-244r.

e) Galiausiai D v a r y k š č i ų valda, 11 mylių į pietus nuo Vilniaus.[35] „Vieta tokia žavi, lyg būtų pažadėtoji žemė, taip rūpestingai išdirbta, kad beveik nėra miško“. Šią vietą kolegija valdo tomis pačiomis teisėmis kaip ir Širvintas. Vyskupas prieš mums atvykstant, papildęs fundaciniame akte pažymėtą sumą iki 7 500 florenų, nupirko iš Lietuvos dvaro maršalkos, mirusio Vilniaus vaivados sūnaus, šią valdą, palikdamas teisę ją po penkerių metų atpirkti;[36] jei, praėjus 5 metams, neatpirks, sutartis galios iš vienerių metų į kitus. Ši valda apima iš viso 189 valakus žemės, esančius vienoje vietoje; 22 valakai priklauso dvarui, nors tik 12 tėra sėjami; likusius turi valstiečiai ir sodininkai *(coloni et hortulani).* Valdoje yra 11 kaimų.

Dvaras yra geras ir naudingas. Pastatai nemaži, galvijų vidutiniškai, malūnas, „iš kurio bus nemaža pelno, jei valdiniai, kaip, atrodo, reikėtų, bus įpareigoti jame malti". Pro šalį teka nemenka ir žuvinga upė. Iš šio dvaro gaunama daug produktų: rugių, miežių, avižų, kviečių, daržovių, šieno, sviesto, sūrio, mėsos ir t.t.

Pirmasis kaimas yra D v a r y k š č i a i **(*Dworziska*),** kuriame yra ir dvaras; taip vadinamas nuo upės, pro šalį tekančios.[37] Šiame kaime yra

[35] Apie šias, dabar Baltarusijos TSR teritorijoje, netoli Lydos, esančias vietoves nieko nepažymi *LE*-jos išleistas *Lietuvos žemėlapis* nei B. Kv i k l y s, *Mūsų Lietuva,* I tomas.

[36] Dvarykščius vysk. Protasevičius nupirko arba, tiksliau, gavo įkaitu už Mikalojui Kristupui Radvilui Našlaitėliui, Vilniaus vaivados Mikalojaus Radvilo Juodojo sūnui, paskolintus 3 000 kapų grašių. 2 000 kapų grašių vyskupas buvo tam tikslui padėjęs kolegijoje jau 1569 m. spalio mėn. 13 d. (ARSI, Pol. 65, fol. 78r), vėliau pridėjo dar 1 000 kapų, ir 1570 m. gegužės mėn. 23 d. Varšuvoje, seimo metu, buvo pasirašytas Dvarykščių įkeitimo aktas (plg. ten pat, Lith. 36, fol. 244v), o tų pačių metų liepos mėn. 11 dienos aktu vyskupas visą įmokėtą sumą ir naudojimąsi Dvarykščių valda padovanojo kolegijai (plg. ten pat). Šios informacijos originale klaidingai rašoma, kad vyskupas davęs 6 500 florenų; visi kiti dokumentai žymi 7 500 florenų. Pagaliau 1574 m. lapkričio mėn. 5 d. M. K. Radvilas, nebereikalaudamas jokios papildomos sumos, Dvarykščius galutinai padovanojo Vilniaus jėzuitų kolegijai (plg. ten pat, fol- 246r).

[37] Upė dabar vadinama Žižma; žr. *Lietuvos žemėlapis* (ed. J. An d r iu s): „Vardynas“, sud. A. Sa l y s, Boston [be metų], p. 46; *LE*, XXXV, p. 375.

25 lanai, įskaičius ,..[38] lanus, priklausančius bajorams. Iš jo gaunama metinio činšo: 11 kapų 15 grašių, 22 statinės rugių, 22 avižų, 22 žąsys, 44 vištos, 7 kapos ir 20 kiaušinių, neskaitant to, kas gaunama iš dvaro.

M i l n i č a s (*Milnicz*), km., 12 lanų; metinis činšas: 7 kapos grašių, 11 $^1/_2$ statinės rugių, tiek pat avižų, tiek pat žąsų, 23 vištos, 3 kapos ir 50 kiaušinių.

J u r e v i č i ų (*Jurgievicz*) km., 24 lanai, iš kurių 10 įkeista vienam bajorui už 100 kapų grašių ir vienas apleistas; kitus 13 valdo išsidalinę mūsų valstiečiai. Metinis činšas: 6 kapos 6 grašiai, 12 statinių rugių, 12 avižų, 12 žąsų, 24 gaidžiai, 4 kapos kiaušinių.

V i t k e v i č i ų (*Viczkievicz)* km., 17 lanų; 3 $^1/_2$ yra apleisti, ,..[39] turi bajoras. Metinis činšas: 5 kapos 56 grašiai; 11 su puse ir dviem trečdaliais statinės rugių, tiek pat avižų, tiek pat žąsų, 24 vištos, 3 kapos ir 58 kiaušiniai.

N e k r a š i ų (*Niekrasse*) km., 7 lanai; metinis činšas: 2 kapos 5 grašiai, 4 statinės rugių, 4 avižų, 4 žąsys, 8 vištos, 80 kiaušinių. Trys lanai šiame kaime yra apleisti.

N e č e l i a v i č i ų (*Nieczeliovicze*) km., 7 lanai, iš kurių 5 turi vienas bajoras. Metinis činšas: 1 kapa 10 grašių, 2 statinės rugių, 2 avižų, 2 žąsys, 4 vištos, 40 kiaušinių.

S u t k e v i č i ų (*Suczkievicze*) km., 8 lanai, kurių 4 ir pusė yra apleisti, iš dalies užimti upės ir pievų. Metinis činšas: 1 kapa 35 grašiai; 3 $^1/_2$ statinės rugių, tiek pat avižų, tiek pat žąsų, 7 vištos, 80 kiaušinių.

L a č e v i č i ų (*Loczevicze*) km., 7 lanai; metinis činšas: 3 kapos 2 grašiai, 7 statinės rugių, 7 avižų, 7 žąsys, 14 vištų, 2 kapos ir 20 kiaušinių.

P a s e v i č i ų (*Pasevicz*) km., 19 lanų, iš kurių keletas yra apleistų. Metinis činšas: 7 kapos 32 grašiai, 16 $^1/_2$ statinių rugių, tiek pat avižų, tiek pat žąsų, 33 vištos, 5 kapos ir 26 kiaušiniai.

K a b i l n i k ų (*Kobilniki*) km., 24 lanai; metinis činšas: 11 kapų 11 grašių; 24 statinės rugių, [tiek pat avižų], 24 žąsys, 48 vištos, 8 kapos kiaušinių.

[38] Tuščias tarpas originale.
[39] Tuščias tarpas originale.

Beneikių *(Bienvieky)* km., 6 lanai; metinis činšas: 3 kapos 30 grašių, 6 statinės rugių, 6 avižų, 6 žąsys, 12 vištų, 2 kapos kiaušinių.

Iš visų šių kaimų gaunama suma: pinigais 60 kapų 28 grašiai (151 florenas 10 kreicerių); rugių 121 didžioji statinė arba 4 laštai,[40] kurių vieno visiškai pakanka duonai 10 žmonių [per metus]; 121 didžioji statinė avižų arba 4 laštai, 121 žąsis, 241 višta, 2349 kiaušiniai.

Be viso to, dar stacijos titulu duodama dvaro savininkui nuo 30 valakų viena bergždžia karvė, iš viso 5 karvės; nuo 10 valakų 1 kastratas (paršas?), iš viso 16 kastratų; nuo kiekvieno valako po vištą ir 10 kiaušinių, iš viso 168 vištos ir 1680 kiaušinių.

Pridėjus dar dvaro pajamas, susidarys 700 florenų nuolatinių metinių pajamų, neskaitant daug kitų patogumų, kurių ši valda teikia. Taigi šiuo metu visos kolegijos pajamos sudaro 1 200 florenų ir daugiau; jų gali užtekti 40 asmenų išmaitinti, nebent užeitų nepaprastas brangumas arba per daug blogi metai.

f) Be to, vyskupas davė visam laikui leidimą, kaip nurodyta fundacijos akte, kolegijai saviems reikalams laisvai, be jokio piniginio ar grūdinio mokesčio, malti vyskupo malūnuose, Vilniuje ir Verkiuose, bet kokius grūdus, žirnius, salyklą ir t. t.

9. Teisinė galia valdose. - „Viršminėtose valdose arba kaimuose Draugija turi civilinę ir kriminalinę jurisdikciją, kaip įprasta šiuose kraštuose; ją tačiau gali vykdyti per kitus įgaliotus asmenis. Kitos rūšies valdų, kurios būtų saugios, čia negalima gauti; taip pat sunku rasti vyskupą ar kapitulą (su pasauliečiais apie tai tartis nepatariama), kurie sutiktų perimti tokias valdas, mokėdami už jas nustatytą mokestį, nes jie atsako turį pakankamai vargo administruoti savo valdas ir nenorį būti kitų prokurorais. Dėl to mums belieka arba tas valdas pasilaikyti, arba išnuomoti, bet tai paprastai nepatariama dėl iš to kylančios didelės žalos ir valdinių priespaudos. Kol vyskupas gyvens, Draugija bus laisva nuo šių rūpesčių, nes gerasis tėvas pats pasisiūlė, gavęs iš mūsų visus įgaliojimus, kolegijos vardu tvarkyti teisinius reikalus; jam suteikėme plačius įgaliojimus visiems juridiniams aktams bei procesams

[40] 1 laštas = 2 000 kg; žr. *LE*, XIV, p. 198.

vesti ir vykdyti.[41] Jis taip pat, norėdamas pareikšti savo didelį palankumą Draugijai, dažnai kalbantis šiais reikalais vartoja šiuos pasakymus: Aš būsiu, jei jums patiks, jūsų prokuratorius, seniūnas, vaivada ir, kol tik gyvensiu, jus nuo visų rūpesčių išlaisvinsiu".

10. Vyskupo testamentu numatytas palikimas. - „Tai yra pirmoji pradžia ir pirmieji pamatai, kuriuos vyskupas padėjo kolegijai, kurią, nėra abejonės, ir užbaigs, jei tik pirm laiko jo neužklups mirtis. Kad šiuo pastaruoju atveju nesužlugtų jo planai, iš anksto sudarydamas testamentą, pasirūpino viskuo, kas reikalinga kolegijai, ir apie tai mums pranešė. Nes 1570 m. rugpjūčio mėn. 21 d., atėjęs pats pas mus į kolegiją, paskaitė tą savo testamento dalį, kurioje sužymėjo viską, ką užrašo kolegijai. Tai yra: visus sidabrinius daiktus drauge su grandinėle ir auksiniu kryžiumi, kurį kaip vyskupas nešioja pasikabinęs ant kaklo; visa tai yra beveik 6 000 florenų vertės. Taipgi visus jau surinktus arba surinksimus jam priklausančius grūdus (atėmus tiek, kiek bus reikalinga po jo mirties išmaitinti šeimyną visą nustatytą laiką): ir tai yra nemenkas dalykas, nes, metus padalijus į keturis trimestrus, pradedant nuo metų pradžios, jei vyskupas mirtų pirmajame trimestre, jiems [vyskupo šeimynai?] priklausys ketvirta visų per metus gaunamų produktų dalis; jei antrajame trimestre-pusė, jei trečiajame - trys ketvirtadaliai, jei ketvirtajame - visi metų produktai, - jei gerai prisimenu, kas man buvo pasakyta. Taipgi visus pinigus, kurie liks iš specialiai atidėtos sumos mirties ir šeimynos išlaidoms padengti. Nes vyskupas yra atidėjęs dvi skirtingas pinigų sumas: vieną skirtą palikimams geriems tikslams,

[41] Apie tai užsimena *Historia collegii Vilnensis Societatis Iesu* (ARSI, Pol. 65, fol. 82v-83r): liepos mėn. gale (1570 metais) vyskupas, provincijolas Maggio, viceprovincijolas Sunieris, t. Stanislovas Varševickis ir t. Baltazaras Hostounskis nuvyko į Širvintas. Sekmadienį [tais metais sekmadienis buvo liepos mėn. 30 d. - P. R.] buvo atlaikytos po atviru dangumi giedotos Mišios, vienas jėzuitas pasakė pamokslą. Po to vyskupas, kreipdamasis į ten gausiai susirinkusius apylinkės kilminguosius, pranešė, kad Širvintas perleidęs jėzuitų kolegijai, bet sau pasilaikęs pareigą atstovauti kolegijai juridiniuose reikaluose, kaip tai jam kolegijos vadovybė pas notarą sudarytu aktu yra pavedusi. Panašiai buvę padaryta, perimant Dvarykščių žemes, į kur tačiau nevyko pats vyskupas, bet pasiuntė du savo dvariškius. Plg. *LKMA Metraštis*, III, p. 264, išn. 68.

antrą viršminėtoms išlaidoms padengti (skolų neturi ir nenori turėti); abi šios sumos po daug tūkstančių florenų. Taipgi pusę viso neišdirbto medaus, kuris tuokart bus mūsų rūsyje, nes savo medų, kurio būna daug, paprastai laiko ten padėtą. Pagaliau visus kilimus ir gobelenus, bent brangesniuosius, bažnyčios ir mokyklos puošimui. Šiuo testamentu, kurį laiko padėjęs mūsų kolegijoje, paskyrė testamento vykdytojais mūsų Draugijai palankiausius ir rūpestingiausius asmenis. Testamentas visai atbaigtas, kad nieko jame nebereikia pridėti ar pakeisti".

11. Kilnūs vyskupo troškimai ir reikalas juos išpildyti. - „Visa kolegijos fundacija tuose dalykuose, kurie viršuje suminėti ir kas užrašyta testamentu, yra laisva, be jokio uždėto įpareigojimo, tad dar laisvesnės Draugija vargiai ar begalėtų pageidauti, ypačiai kad tai tėra busimųjų dalykų pradžia, jei Viešpats teiksis leisti vyskupui ilgiau pagyventi. Iš to aiškiai matyti, kokia didelė yra jo pagarba Dievui ir Bažnyčiai ir koks didelis jo palankumas mūsų Draugijai, kad nėra lengva išreikšti, kiek daug jam turi būti dėkinga mūsų Draugija. Reikia tad stengtis, kad Draugija visu rūpestingumu ir stropumu atsilieptų į šio senelio pamaldžias pastangas ir nesileistų, kad jis būtų viršesnis, taip sakant, davime ir gavime. Tuo labiau negalima leisti, kad kada nors įvyktų tai, dėl ko kartais, kai būdavo kalbama apie kolegijos steigimą ir jos išvystymą, mėgdavo ne mažiau protingai kaip meilingai perspėti šiomis mintimis: Dar kai Lietuva tebebuvo pagonybės tamsybėse ir dar nebuvo priėmus krikščioniškų tiesų šviesos, vienas didysis kunigaikštis buvo Livonijoje pakrikštytas ir karaliumi pateptas, bet, praėjus metams, metė šalin ir krikščionių tikėjimą, ir karaliaus vainiką.[42] Lietuva pasiliko pagonybės klaidose iki Jogailos, kuris pirmasis iš didžiųjų Lietuvos kunigaikščių, tapęs krikščioniu, ištvėrė priimtame tikėjime ir paskleidė giminę, iš kurios paeina ir dabartinis karalius.[43] Lygiai taip ir aš sudėjau tiek daug vargo ir pinigų, kad ši kolegija galėtų pradėti veikti, ir dar sudėsiu, jei gyvensiu, jos atbaigimui, ne tam, kad, kaip anas pirmasis, tik tą valandą pasidžiaugtumėme, bet tam, kad, kaip Jogaila, skaitlingų, dorybin-

[42] Turi mintyje Lietuvos karalių Mindaugą.
[43] Žygimantas Augustas, miręs 1572 metais.

gų, nieko nebijančių darbininkų padedami sukurtume tvirtą ir pastovų kūrinį ir kad, augant žmonių skaičiui, didėtų linksmybė[44] ir t. t. - Ir tikrai, Draugija privalo tai atlikti tuo didesniu uolumu, kuo didesnės reikšmės bus toji šiame krašte įkurtoji kolegija, tad be jokios neteisybės tiek dėl kelionės ilgumo, tiek dėl kitų priežasčių galima laikyti ją esančią šiaurinėje Indijoje.[45] Braunsberge, 1570 m. spalio mėn. 24 d.“.

[44] Plg. Iz 9, 3.

[45] Žodis „Indija" anų laikų jėzuitams buvo tapęs tarsi sinonimu tolimų kraštų, kuriuose gyvena nežinomas kalbas ir skirtingus nuo Vakarų Europos papročius vartoją žmonės, kur iš Italijos ar Ispanijos nuvykę jėzuitai turi kęsti daugybę vargų ir nepatogumų, kur yra žmonių, nemokančių nė paprasčiausių tikėjimo tiesų. Tad apie Azijos kraštus sakyta *India orientalis*, Braziliją ir kitus Pietų Amerikos kraštus - *India meridionalis*, ir dabar apie šiaurinę Europą - *India septemtrionalis*. Bene pirmas apaštalavimą Lenkijoje, Lietuvoje, Rusijoje su misijomis Indijoje sulygino šv. Petras Kanizijus. Vysk. C. Mentovato, pop. legato į Lenkiją, palydoje Kanizijus 1558 m. rudenį buvo Krokuvoje, dalyvavo krašto seime Petrikave. Iš ten (1558 XI 27) jėzuitų generolui Laynezui jis rašė, kaip būtų svarbu, kad šiuose kraštuose galėtų įsikurti jėzuitai; gal jie šiaurėje atliktų tai, ką Indijoje didesne dalimi jau nuveikė. „Ego vero plurimum optarim, huc Societatem Iesu immigrare, quod messem simul et amplissimam exhibeat hoc regnum operariis Christi ac praeterea ostium aperiet ad finitimis populis evangelizandum. Magna est Sathanae sedes in Lithuania, Russia, Prussia, Masovia, Samogitia, Moschovia et in latissimis illis Tartarorum ditionibus, quas mera impietas occupavit, et quae ad Chinenses usque protendi dicuntur. Utinam igitur evangelii lux has densissimas infidelitatis tenebras disiiciat, Domino cooperante; utinam in septemtrione Societas efficiat, quod eadem in India bona ex parte perfecit", *B. Petri Canisii Soc. Iesu epistulae et acta*, ed. O. Braunsberger, II, Friburgi Br. 1898, p. 335. Kitas jėzuitas, B. Hostounskis, po 5 m. panašiomis aplinkybėmis atvykęs į Lenkiją ir pasiekęs Varšuvą, dažnai kalba apie tuos kraštus kaip apie šiaurinę Indiją. Jo manymu, šiaurinės Indijos vardas turėjo žadinti Vakarų Europos jaunuoliams panašius idealizmo jausmus kaip misionierių laiškai iš tikrosios Indijos. „Vengino qua quelli che voglion andar’ nelle Indie, li prometto troveranno tante fatiche come in India et tanto facilmente imparerano la lingua polona come la indiana" (iš laiško 1563 XII 12 į Romą t. Ch. Madrid, Romos kolegijos superintendentui, ARSI, Germ. 144, fol. 209-210; cit. iš S. Kot, „Un gesuita boemo, patrocinatore delle lingue nazionali slave e la sua attività in Polonia e Lituania", *Ricerche Slavistiche*, 3 (1954), p. 141). Todėl 1570 m. buvo daugmaž jau *locus communis* Lenkiją, Lietuvą ir kitus šiaurės Europos kraštus vadinti šiaurine Indija.

KOLEGIJOS VALDOS IR JŲ NAŠUMAS 1573 METAIS

MEDŽIAGA SENOJO VILNIAUS UNIVERSITETO ISTORIJAI, II

Šis iš pradinės kolegijos veiklos laikotarpio išlikęs dokumentas (išliko, nes buvo pasiųstas į Romą) yra tarsi t. Sunierio 1570 m. duoto pranešimo tęsinys ir papildymas. Anuokart, kolegijai tiktai kuriantis ir valdas ką tik įgijus, apie iš jų gaunamą naudą žinota tik iš kitų asmenų tvirtinimo. Praėjus trejiems metams, pati praktika padėjo susidaryti daug tikslesnį vaizdą apie turimas nuosavybes, ir tas vaizdas ne visuomet atitinka 1570 metų aprašymą. Tuokart, pvz., Sunieris pranešė, jog tikimasi apie 1 200 florenų ir daugiau metinių pajamų.[1] Grynais pinigais turėjo būti apie 643 florenus (192 iš Kamenologo, 300 iš Širvintų, 151 iš Dvarykščių); dabar gi iš tų pačių vietų tegauna apie 495 florenus (79 iš Kamenologo, 219 iš Širvintų, 197 iš Dvarykščių). Kaip žemiau paaiškės, buvo taip pat gauti mažesni negu tikėtasi bendri duoklių natūra kiekiai. 1570 m. aprašymas yra tuo tikslesnis, kad jame sužymėtos kiekvieną valdą sudarančios vietovės - kaimai, kai 1573 m. teduodami bendri valdų duomens. Paskesnysis sąrašas tačiau yra keliais kitais atžvilgiais svarbus: jame duomens arčiau tikrovės; prie kiekvienos valdos gan tiksliai nurodoma, kiek ko sėjama ir koks gautas derlius; vienu atveju (Dvarykščių) net pažymėtos atskirų javų rūšių kainos.

Sąrašas nepasirašytas, bet nėra jokios abejonės, kad jį paruošė kolegijos rektorius Stanislovas Varševickis (jis, tarp kitko, buvo ir *Superintendens villarum*[2]) ir jos ekonomas, kuriuo nuo 1570 m. buvo Mykolas Tolmaineris, kilęs iš Austrijos.[3] Nors žinios liečia 1573 m., bet jos surašytos 1574 m. vasarą ar rudenį. Tai žinome iš užuominos skyrelyje apie Maišiagalos valdą, kad ten esąs „vienas malūnas, bet iš jo maža

[1] Žr. „Pranciškaus Sunierio informacija apie naujai įsteigtą Vilniaus kolegiją (1570)“, *LKMA Metraštis*, III, p. 242 ir 263 [šiame leidinyje - p. 67].

[2] ARSI, Pol. 7 I, fol. 37r, 41 r.

[3] Ten pat.

naudos. Be to, šią [15]74 m. vasarą jį vanduo sugriovė ir, jei nebus dedama pastangų, ir t. t.“ Kadangi tuo laiku Varševickis buvo užimtas Švedijos reikalais (1574 m. birželio 7 d. jis paliko Vilnių ir grįžo tik gruodžio mėn.[4]), tai labai galimas dalykas, kad ir Skarga, pavaduodamas Varševickį rektoriaus pareigose, bus rūpinęsis to sąrašo sudarymu.

Jėzuitų archyve Romoje išlikęs egzempliorius[5] yra parašytas gražiu, kaligrafiniu šriftu. Laikytasi anketinės formos: apie kiekvieną valdą keliama visa eilė klausimų, į kuriuos tuoj pat atsakoma. Klausimai yra kas kartą tie patys ir rašomi stambesniu šriftu, tarsi būtų skyrelių pavadinimai. Klausiama šių dalykų: Kiek iš viso lanų (valakų)? Kiek jų dirbamų? Kiek apleistų? Kiek valstiečių (pilnų lanų) moka tiktai piniginį mokestį arba činšą? Kiek dirbančių ir ką jie dar duoda virš atliekamo darbo? Kokios kitokios iš visų reikalaujamos duoklės, kurios vadinamos stacijinėmis? Kokio dydžio dvaro centras ir kiek jame sėjama? Koks, apskritai imant, tų pasėlių derlius? Kiek grūdų gaunama iš vienos kapos? Ar galima išplėsti dirbamus laukus? Ar yra malūnų? Kiek smuklių? Ar yra tvenkinių? Kiek gaunama iš viso mokesčių pinigais? Kokia bendroji gaunamų dėklų ir kitų dalykų suma?

Be čia suminėtų klausimų, aprašant Maišiagalos, Širvintų ir Dvarykščių valdas, įterptas klausimas: Ar yra ežerų? Dvarykščių atveju dar klausiama: Už kiek parduodami atskiri javai?

Ką sužinome iš duotų į tuos klausimus atsakymų? Čia tik trumpai suminėsiu rašte randamus davinius, palikdamas besidomintiems mūsų krašto praeities ekonominiu gyvenimu padaryti platesnę šių davinių analizę.

Kamenologo valda. - Toje valdoje yra iš viso 45 lanai ir 17 margų:[6] iš jų 33 lanai ir 23 $^1/_2$ margų dirbami[7] ir 11 lanų 25 $^1/_2$ margų tušti.[8] Už 13

[4] *LE,* XXXIV, p. 575.

[5] ARSI, Lith. 36, fol. 249r-252r.

[6] Tai, ką čia vadiname margu, lotyniškame tekste pavadinta *partes tricesimae* (= trisdešimtosios dalys). 1570 m. bendras valdos plotas buvo 48 lanai; žr. „Informacija", p. 236-237 ir 256-258 [šiame leidinyje - p. 61-62].

[7] 1570 m.: 47 lanai.

[8] 1570 m.: 1 lanas.

1/2 1/4 lanų[9] mokamas tik činšas po dvi kapas grašių arba 5 florenus už laną; iš viso gaunama 36 florenai 6 grašiai.[10] Iš kitų 20 dirbamų lanų, šalia darbo prievolės, gaunamos dar šios duoklės: po 25 grašius pinigais, po 2 statines avižų, po žąsį, 2 vištas ir 20 kiaušinių. Rugių iš čia negaunama, nes jie blogai užauga; užtat uždėta ne viena, o dvi statinės avižų. Tačiau, priduriama, visko iki galo nesumoka, nes kai kurie kaimiečiai neturtingi; visuomet šio bei to trūksta. Be to, iš šios valdos gaunama stacijos duoklė, kurią sudaro 1 karvė, 3 avinai, 33 vištos ir 330 kiaušinių.

Apie pačios kolegijos rūpesčiu ten išdirbamų laukų dydį tikslių žinių nėra. Pasėjama kasmet žieminių rugių 55 arba mažiau statinių, vasarinių rugių 6 statinės, miežių 7, kviečių 6, žirnių 1, grikių 5," avižų
15 statinių.

Gaunamas derlius: žieminių rugių 73 kapos pėdų,[12] miežių 36, kvie-

[9] 1570 m.: už 15 lanų, esančių Naskaučių ir Kamanančių kaimuose.

[10] Taip parašyta originale; tiksliai apskaičiavus, turi būti 75 florenai 18 grašių.

[11] Lotyniškame tekste:*pisorum mensura 1, ciceris mensurae* 5. Dėl *pisa, -orum* = ‘žirniai’ nėra jokios abejonės, bet ką reiškia *cicer*? Žodynai nurodo javų rūšį, kurią italai vadina *cece*, prancūziškai *chiche*, vokiečiai *Kikkererbse*. Tačiau ši javų rūšis auga tiktai kraštuose prie Viduržemio jūros; Lietuvoje ji nežinoma. Kadangi lotyniškame tekste nėra kito pavadinimo, kurį būtų galima pritaikyti grikiams - o grikiai jau anuomet buvo plačiai sėjami, ypač Lietuvos pietuose ir rytuose - reikia laukti, kad žodis *cicer* buvo pavartotas grikiams išreikšti. Tai patvirtina Sirvydas savo žodyne, kur skaitome: „Tatarka iarzyna. Ocymu (vulgo) cicer. Grikiey“. Žr. C. Szyrwid, Dictionarium trium linguarum, Vilnae 1713, p. 369 (cit. iš A. Sabaliauskas, „Dėl grikio pavadinimo“, Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, ser. A, 2 [1957], p. 214). [domu, kad graikiškas žodis κριθάι (= miežiai) turi panašų kamieną kaip mūsų grikiai.

[12] Originale sakoma cassulae. Paprastuose lotynų kalbos žodynuose tokio žodžio nėra. Kur jį teko užtikti (Du Cange, *Glossarium mediae et injimae latinitatis*, II, Paris 1937, p. 207; *Slownik języka polskiego*, II, Warszawa 1902, P- 290), ten duodama bendra, nedaug ką pasakanti nupjautų javų matavimo vieneto reikšmė. Kadangi čia šalia *cassulae* kartais paminimi *manipuli* (= pėdai) ir 40 pėdų dar nesudaro pilnos *cassula* (plg. žemiau Širvintų valdos aprašymą), tai, atrodo, žodis *cassula* turi reikšti Lietuvoje ir Lenkijoje plačiai paplitusį matą - kapą pėdų. Apie žodžio ‘kapa’ šia prasme vartojimą plg. *Lietuvių*

čių 25, vasarinių rugių 15 kapų ir 30 pėdų, žirnių maždaug 6, grikių 98, avižų 44 kapos.

Viena kapa žieminių rugių duoda kartais vieną statinę, dažniausiai mažiau kaip statinę, kviečių pusę arba trečdalį statinės, miežių tris ketvirtadalius statinės arba mažiau, vasarinių rugių pusę, avižų vieną, žirnių ketvirtadalį, grikių maždaug vieną statinę. Tiek uždera tačiau, jei javai vidutiniškai užauga.

Priduriama, kad būtų galima dirbamą žemę praplėsti, darant lydimus vienos kitos statinės apsėjimo plotui. Malūno ten nėra; nėra taip pat žuvų tvenkinio nei ežerų. Valdai priklauso dvi smuklės; viena[13] moka 20 florenų, antra[14] 2 $^1/_2$ floreno per metus.

Galiausiai pažymėtos įplaukos iš *Rykantų ežero* ir *kaimo*. Iš ežero gauta kas savaitę po 30, kartais 20 grašių. Iš 4 lanų dirbamos žemės turėtų gauti per metus po 100 grašių, po vieną didžiąją statinę rugių ir po gaidį. Iš viso čia gaunamų pinigų suma 15 florenų 40 grašių.

Maišiagalos valda. - 1570 m. buvo tik užsiminta apie Maišiagalos altarijų nuosavybę, nes tuomet ji dar nebuvo visiškai perleista Vilniaus kolegijai. Vyskupas dovanojimo aktą pasirašė 1573 m. vasario 6 d. Vilniuje.[15] Čia pirmą kartą suteikiamos gan smulkios žinios apie šią valdą; tik gaila, kad nepažymėti vietovių pavadinimai.

Patiriame, kad čia žemė dar neišmatuota valakais ir tebėra suskirstyta tarnybomis *(servitia)',*[16] jų iš viso yra 33, tačiau dirbamos žemės tik 24 tarnybos, likusios 9 tarnybos - tuščia žemė. Keturi valstiečiai moka tiktai činšą ir neturi prievolės dirbti; iš jų gaunama iš viso 27 florenai ir

[13] 1570 m.: Naskaučių kaime.

[14] 1570 m.: Kamanančių kaime.

[15] Žr. „Informacija", p. 239, išn. 55 ir 56 [šiame leidinyje - p. 64, išn. 33 ir 34],

[16] Apie tarnybas kaip lažinių prievolių vienetus žr. J. Jurginis, *Baudžiavos įsigalėjimas* Lietuvoje, Vilnius 1962, p. 249-264.

kalbos žodynas, V, Vilnius 1959, p. 225; *Lietuvos valstiečių ir miestiečių ginčai su dvarų valdytojais*, I, Vilnius 1959, p. 45; *Lietuvos inventoriai* XVII a., ed. K. Jablonskis ir M. Jučas, Vilnius 1962, p. 72, 80; Encyklopedja Powszechna (S. Olgebranda), XIII, Warszawa 1902, p. 508: žodis *snop.*

28 grašiai. Kitas 21 valstietis,[17] šalia darbo prievolės, dar duoda bendrai medaus 2 $^1/_2$ „tam tikro saiko, kuris nuo seno vadinamas pūdu“, ir rugių vieną statinę.

Apie paties dvaro dydį nėra tikslių žinių, tik nurodoma, kad rugių sėjama 104 statinės. Derliaus gaunama: žieminių rugių 181 kapa pėdų, vasarinių rugių 22, kviečių 62, miežių 38, avižų 86, grikių 29, žirnių 19 kapų. Viena kapa duoda: žieminių rugių vieną statinę, dažniausiai nė tiek, kviečių pusę statinės, miežių maždaug pusę statinės, vasarinių rugių vos ketvirtadalį statinės, avižų statinę, žirnių ketvirtadalį statinės, grikių pusę statinės.

Būtų galima dirbamą žemę išplėsti, paruošiant lydimus, bet neapsimoka, nes nėra ūkininkų, kurie išdirbtų visą jau esamą.

Yra vienas malūnas, bet maža iš jo naudos. 1574 m. vasarą, potvynio metu, buvo sugriautas. Yra taip pat viena smuklė, iš kurios gaunama kasmet 10 florenų. Valdoje esąs ežeras[18] yra bendras su kitais žemių savininkais. Mažai pagaunama žuvų, nes ežeras per didelis. Visi tvirtina, kad jame žuvų nėra. Trijuose tvenkiniuose žuvies yra, bet nedaug.

Visų iš Maišiagalos gaunamų duoklių suma: 27 florenai 28 grašiai ir 1 $^1/_2$ statinės rugių.

Iš namų gi, kuriuos kolegija turi Vilniuje, gaunama: iš esančių šalia kolegijos[19] - 25 florenai; iš esančių Vilijos aikštėje[20] - 20 florenų.

Širvintų valda. - Ją sudaro 67 lanai 5 margai ir 12 virvių (šniūrų),[21]

[17] Neaišku, ar čia apskaičiavimo klaida (21+4 = 25, bet aukščiau pažymėta, kad dirbamos žemės buvo 24 tarnybos), ar kaip kitaip reikia suprasti.

[18] Kadangi į Maišiagalos valdą įėjo Musos dvaras ir Barskūnų, Balkūnų, Skliausčių, Eiciūnų ir kt. kaimai (plg. P. Pakarklis, Ekonominė ir teisinė katalikų Bažnyčios padėtis Lietuvoje, Vilnius 1956, p. 60), tas ežeras galėjo būti prie Skliausčių km. esąs Musios ež., o gal ir netoliese esąs dar didesnis Glitiškių ežeras.

[19] Tai iš siuvėjo Stanislovo 1572 m. kovo 8 d. nupirktas namas; plg. žemiau, p. 84.

[20] Tai 1572 metais į jėzuitus įstojusio Mikalojaus Grebeniausko (mirė 1597 m.) medinis namas, kurį jis 1572 m. balandžio 20 d. dovanojo kolegijai; plg. žemiau, p. 84.

[21] Lotyniškame tekste: *partes tricesimae... trecentesimae* (= trisdešimtosios dalys... trišimtosios). Dėl pirmojo pasakymo nėra abejonių: juo supranta-

bet dirbamų tik 53 lanai 14 margų 26 virvės (šniūrai), iš kurių 12 lanų 28 margus 10 virvių (šniūrų) turi bajorai ir Žurkavičiai.[22] Tuščios žemės: 13 lanų 20 margų 16 virvių (šniūrų).

Už vieną laną gaunamas tik činšas - 5 florenai per metus; taip pat vaivados bajoras, kuris dirba kolegijos žemę, moka per metus 7 $^1/_2$ floreno. 22 valstiečiai beveik nieko neduoda, išskyrus po 4 ar mažiau grašių nuo lano, turi kasdien eiti į darbą. Nėra stacijinių prievolių.

Dvare sėjama žieminių rugių 41 $^1/_2$ statinės, kviečių 4, miežių 5, vasarinių rugių 6, avižų 18, grikių 3 $^1/_2$ žirnių 2 statinės. Užauga žieminių rugių 81 kapa pėdų, kviečių 31, miežių 30, vasarinių rugių 20, avižų 44 kapos ir 40 pėdų, žirnių 6 kapos ir 30 pėdų, grikių 23 kapos. Javų našumas iš kapos toks pat kaip ir Maišiagalos valdoje. Ir čia pakanka dirbamos žemės, nors būtų galima ją praplėsti.

Yra nedidelis malūnas, nedaug teduoda naudos; būtų galima gauti 5 ar 6 florenus kasmet, bet reikia, kad palytų.

Širvintų miestelyje yra 22 smuklės, iš kurių gaunama kasmet 36 florenai 11 grašių ir muito mokesčio 75 florenai. Ežerų nėra, tik vienas tvenkinys, kur stovi pirmiau minėtas malūnas. Iš viso gaunama pinigais 219 florenų 15 grašių.[23] Jokių kitų duoklių nėra.

[22] 1570 m. davinių apie laukų dydį dar nebuvo.
[23] 1570 m. buvo numatę gauti mažiausiai apie 300 florenų.

mi margai (plg. aukščiau, išn. 6). Trišimtųjų dalių atveju jau neaišku, ar tai valako, ar margo dalys. Jei būtų 300-tosios margo dalys, jas reikėtų vadinti rykštėmis (lotyniškai *pertica*, lenkiškai *pręt*, vokiškai *Rute*). Bet dėl tekste duodamų žemų skaičių - aukščiausias yra 26 - tenka labai abejoti, kad čia būtų kalbama apie 300-tąsias margo dalis. Antra vertus, negali būti kalbos nė apie 300-tąsias valako dalis, nes tuomet 10 tokių dalių jau sudarytų visą margą, ir nebūtų jokios prasmės rašyti - kaip matome lotyniškame tekste (žr. *LKMA Metraštis*, IV, p. 333) - 12 : 28 : 10, nes tai sudarytų visus 29 margus. Atsižvelgiant į tekste suminėtus skaičius, kurių dydis yra tarp 10 ir 26, šių dalių (jos būtų margo atžvilgiu 30-tosios, o ne 300-tosios) pavadinimas turėtų būti virvės (šniūrai). Nes 1 valakas paprastai susidėdavo iš 30 margų; 1 margas = 30 virvių (šniūrų); 1 virvė = 10 kv. rykščių; 1 rykštė = 10 rykštelių; plg. *Encyklopedja Powszechna* (S. Olgebranda), XII, Warszawa 1902, p. 169. LE, XVII, p. 490, duoda netikslius ‘šniūrų’ ir rykščių valake skaičius.

Dvarykščių valda. - Joje iš viso 187 lanai 19 margų 17 virvių (šniūrų)[24] dirbamos žemės. 152 lanai išdirbami, bet jų dalis įkeista vienam bajorui už 300 florenų.[25] 9 lanus 18 margų turi bajorai, 3 lanai 6 margai laisvi nuo duoklių; tuščios žemės yra 36 lanai 10 margų.

23 valstiečiai neturi darbo prievolių, tiktai moka činšo po 5 florenus. 76 valstiečiai eina į darbą ir, be to, moka po 20 grašių, duoda po statinę rugių ir avižų, po 1 žąsį, 2 vištas, 20 kiaušinių. Daugelis tačiau neturtingi ir visko nesumoka. Stacijos vardu duoda 3 karves, 10 avinų, 99 gaidžius, 990 kiaušinių.[26] Bet ir ši prievolė niekuomet iki galo neatliekama dėl valstiečių neturtingumo.

Dvare yra 22 lanai 25 margai 17 virvių (šniūrų). Kasmet sėjama: žieminių rugių 110, kartais 120 statinių, kviečių 8, miežių 11, avižų 34, vasarinių rugių 12, žirnių 2, grikių 6 statinės. Iš to uždera: žieminių rugių apie 300 kapų pėdų, miežių 100, kviečių 86, vasarinių rugių 50 arba 60, žirnių 20, grikių 60, avižų 100, kartais 120 kapų.

Iš kiekvienos kapos gaunama: žieminių rugių - kartais viena statinė, kartais 3 Krokuvos saikai, kviečių šiais 1573 metais tedavė vos $^1/_{10}$ statinės, miežių kartais pilną, kartais mažiau kaip pusę statinės, vasarinių rugių panašiai kaip kviečių, avižų 1 statinę, žirnių $^1/_4$ arba $^1/_5$ statinės, grikių $^1/_3$ statinės.

Javų kainos vidutinės: statinė rugių 20 arba 18 grašių, miežių 15, avižų 7 arba 8, grikių 10, kviečių 27, kartais 30 grašių. Visi vasariniai javai sunaudojami kolegijai ir nieko nelieka pardavimui. Didelę dalį rugių galima parduoti.

Nėra jokio miško, iš kurio būtų galima praplėsti dirvų plotą. Čia gyvenantieji turi labai brangiai mokėti už miško medžiagą statybai ir kitiems reikalams.

Yra vienas malūnas, duodąs vidutiniškos naudos; galima iš jo gauti 20 ir daugiau statinių rugių. Iš dviejų smuklių kasmet gaunama 15 florenų. Nėra ežero, tik vienas mažas tvenkinys, šiuo metu be žuvų. Upė-

[24] 1570 m.: 189 valakai.

[25] 1570 m.: Jurevičių kaime 10 lanų įkeista vienam bajorui už 100 kapų grašių (= 250 florenų).

[26] 1570 m.: 5 karvės, 16 kastratų, 168 vištos, 1 680 kiaušinių.

je [Žižmoje - P. R.] galima pagauti žuvelių tiktai dvaro užvaizdos ir šeimynos reikalams.

Duoklių suma: 197 florenai ir 21 lenkiškas grašis pinigais, bet dėl valstiečių neturto ne viskas sumokama, visuomet trūksta kokių 20 florenų; rugių 76 statinės, avižų 76, žąsų 76, vištų 251, kiaušinių - tiek iš stacijos, tiek iš duoklės - 38 kapos 20 kiaušinių. Panašiai ir iš šių duoklių paprastai trūksta 10 ir daugiau statinių, o žąsų, vištų ir kiaušinių vos pusė tesurenkama.

Iš viso pinigais kolegija gauna 586 florenus 17 grašių 8 pinigėlius.

VILNIAUS KOLEGIJOS PRIVILEGIJŲ IR SUTARČIŲ SĄRAŠAI (1574-1575 IR 1586 M.)

MEDŽIAGA SENOJO VILNIAUS UNIVERSITETO ISTORIJAI, III

Šiuose, jėzuitų archyve Romoje išlikusiuose sąrašuose yra išvardinti ir apibūdinti dokumentai, kuriuos kolegija buvo gavusi dėl jos įsteigimo ir nuosavybėmis aprūpinimo. Randame sužymėtus ne tik pačius valdų ar namų kolegijai perleidimo aktus, bet ir dokumentus, liudijančius apie tų nuosavybių ankstyvesnę priklausomybę. Sąrašuose duodamos datos ir minimi asmens mums padeda bent šiek tiek praskleisti kolegijai atitekusių valdų ir pastatų istoriją, kuri lig šiol tik iš dalies buvo žinoma.

Pagrindinis sąrašas buvo sudarytas Vilniuje 1574 m. gegužės mėn. Jį savo parašu patvirtino kolegijos rektorius Stanislovas Varševickis. Jis tai turėjo padaryti prieš birželio 7 d., nes tą dieną pradėjo savo kelionę į Švediją ir į Vilnių tesugrįžo gruodžio pradžioje.[1] Tų pačių 1574 m. gale ir pirmaisiais sekančių metų mėnesiais kolegijai galutinai atiteko Dvarykščių ir Širvintų valdos. Taip 1575 m. vasarą buvo į Romą pasiųstas ankstyvesnio sąrašo papildymas, kuriame sužymėti naujai gauti Dvarykščius ir Širvintas liečią dokumentai. Prie to dar prijungiame trumpą šešių dokumentų sąrašą, kurių autentiški nuorašai (patvirtinti kardinolo Jurgio Radvilo kanclerio parašu ir antspaudu) 1586 m. buvo pasiųsti į jėzuitų archyvą Romoje, kur jie išliko iki mūsų dienų. Sudarantieji šiuos sąrašus tuomet prieš akis turėjo dokumentų originalus. Sunku pasakyti, ar bent kuris iš tų originalų yra šiandien išlikęs. Daug jų bus sudegę Vilniuje didžiajame 1610 m. gaisre, kuris sunaikino akademijos pastatus, biblioteką, visas knygas kambariuose.[2] Todėl čia patiekiamos, kad ir trumpos, apie paskirus dokumentus žinios mums yra itin svar-

[1] Plg. *Compendium historiae collegii Vilnensis Societatis Iesu*, ARSI, Pol. 65, fol. 120v; LE, XXXIV, p. 575.

[2] Plg. A. Šapoka, *Senasis Vilnius*, Brooklyn, N. Y., 1963, p. 245.

bios, ypačiai kad ir tokiame leidinyje kaip *Kodeks dyplomatyczny katedry i diecezji wilenskiej* [3] ne viską randame sužymėta.

Prieš perduodami sąrašo originalų tekstą lotynų kalba [šioje publikacijoje jo atsisakyta - sudarytojo past.], lietuviškai trumpai sužymėsime visus dokumentus. Kiekvienoje grupėje laikysimės chronologinės tvarkos, kuri originale ne visuomet išlaikyta. Smulkesnių žinių (ar dokumentas buvo rašytas pergamente, ar popieriuje; ar lotynų, ar gudų kalba; kiek buvo pridėta arba prikabinta antspaudų) kiekvienas galės rasti sąrašo originaliame (lotyniškame) tekste.

A. PAGRINDINIS SĄRAŠAS (1574 M.)

Bendri fundaciniai dokumentai

1569 m. liepos 5 d. Liubline: karalius Žygimantas Augustas patvirtina Medininkų srityje esančių žemių pervedimą kolegijai.[4]

1569 m. spalio 3 d. Vilniuje: Vilniaus katedros kapitula duoda savo sutikimą įsteigti jėzuitų kolegiją Vilniuje.

1569 m. spalio 4 d. Vilniuje: vyskupas Valerijonas (Protasevičius) užrašo kolegijai mūrinius namus, valdą Medininkų srityje, perleistą kolegijai iš vyskupo stalo nuosavybės, ir Širvintų valdą, vyskupo gautą iš Vilniaus vaivados kaip įkaitą už paskolintus 2 000 kapų grašių.[5]

[3] *Kodeks dyplomatyczny katedry i diecezji Wilenskiej* (= *Codex diplomaticus ecclesiae cathedralis necnon dioeceseos Vilnensis),* ed. J. Fijalek, W. Semkowicz, I, Krakow 1932-1948.

[4] Dokumento nuorašas yra ARSI, Lith. 36, fol. 182r.

[5] Kolegijos fundacijos ir dotacijos akto autentiškas (notaro patvirtintas) nuorašas yra ARSI, Lith. 36, fol. 186r—188v. Pasak seniausios Vilniaus kolegijos ‘istorijos’ (ARSI, Pol. 65, fol. 77v-78r), vyskupas spalio 6 d. pranešė jėzuitams, kad iš kapitulos gavęs sutikimą perleisti kolegijai kai kurias vyskupijos nuosavybes ir Rykantų ežerą; vėliau, spalio 26 d., vyskupas įteikė viceprovincijolui Sunieriui šį aktą ir kitus nuosavybės dokumentus.

Kolegijos rūmus liečią dokumentai

1504 m. antradienį po šv. Jeronimo šventės (= spalio 1 d.) Vilniuje: Vilniaus vyskupas Albertas (Taboras) dovanoja vargonininkui Jonui iš vyskupo kurijos nuosavybės sklypą, kad galėtų pasistatyti mūrinius namus.

1520 m. šv. Jurgio šventėje (= balandžio 23 d.) Vilniuje: Vilniaus vyskupas Jonas (iš Lietuvos kunigaikščių) atleidžia vargonininką Joną nuo vienos kapos grašių metinės duoklės už priešais vyskupijos kuriją esantį mūrinį namą.

1530 m. sausio 22 d. Vilniuje: Vilniaus vyskupas Jonas liudija, kad vargonininkas Jonas gavo iš savo žmonos motinos kraitį ir pats savo žmonai užrašė mūrinį namą.

1536 m. pirmadienį prieš šv. Jadvygos šventę (= spalio 9 d.) Vilniuje: Vilniaus vyskupas Paulius (Alšėniškis) įgyja mainais iš Lucko vyskupo Jurgio (Palčevskio) mūrinį namą.

1536 m. šv. Galo šventėje (= spalio 16 d.) Vilniuje: Vilniaus vyskupas Paulius (Alšėniškis) dovanoja Vilniaus arkidiakonui Juozapui Jasinskiui[6] mūrinį namą.

[6] Pasak A. Boniecki, *Herbarz Polski*, VII, Warszawa 1906, p. 291, Juozapas Jasinskis 1543 m. buvęs Vilniaus arkidiakonu; iš mūsų išleidžiamo teksto aišku, kad juo buvojau 1536 m. Labai galimas dalykas, kad kaip tik 1536 m. buvo paskirtas arkidiakonu, todėl ir gavo iš vyskupo tą namą. Juozapo brolis Albertas (*Wojciech*) 1538 m. buvo LDK taurininkas ir vyskupo Pauliaus Alšėniškio maršalka, 1546 m. LDK vyr. virėjas, 1555 m. Vilniaus tijūnas. Abu broliai buvo Vanago (*Jastrzębiec*) herbo bajorai ir, matyt, atsikėlę iš Lenkijos, nes kai Albertas buvo paskirtas taurininku (1538 m.), lietuvių ponų pasiuntiniai skundėsi karaliui, „jog niekad nėra buvę, kad svetimtaučiai lenkai būtų skiriami Didžiojoje Kunigaikštijoje dvaro pareigūnais“ (plg. J. Wolff, *Senatorowie i dygnitcirze Wielkiego Księstwa Litewskiego 1386-1795*, Kraków 1885, p. 208). Galbūt dėl šio skundo prireikė vyskupui 1538 m. iš naujo patvirtinti arkidiakonui prieš dvejus metus išduotą dovanojimo aktą (plg. sekantį dokumentą). Alberto sūnus Mikalojus buvo 1568 m. karaliaus dvariškis, 1576 m. paskirtas LDK raštininku, 1577 m. pirmasis Mogiliovo vaitas, 1581 m. Vilniaus pakamorė. Gyveno dar 1597 m. Buvo vedęs Marijoną Chodkevičiūtę, Pauliaus ir Aleksandros dukterį. Plg. A. Boniecki, ten pat. Mikalojus Jasinskis 1562 m. pardavė karaliui Žygimantui Augustui savo paveldėtus namus ir sklypą prie Vilniaus

1538 m. spalio 14 d. Vilniuje: Vilniaus vyskupas Paulius (Alšėniškis) patvirtina mūrinio namo su sklypu, esančiu priešais vyskupijos kuriją, dovanojimą ir suteikia visas laisves.

1539 m. Verbų sekmadienį (= kovo 30 d.) Vilniuje: iš barzdaskučio Jono nuperkamas žemės sklypas.

1542 m. gegužės 12 d. Vilniuje: Vilniaus vyskupas Paulius (Alšėniškis) leidžia Juozapui Jasinskiui iš vandentiekio įsivesti vamzdį į savo mūrinį namą.

1542 m. šeštadienį po Šeštinių (= gegužės 20 d.) Vilniuje: karalius (Žygimantas Senasis) patvirtina leidimą įsivesti iš vandentiekio vamzdį.

1549 m. liepos 2 d. Vilniuje: Šv. Jono parapijos klebonas Jonas Domanovskis[7] prašo leidimo iš arkidiakono kiemo pusės esančioje klebonijos sienoje įtaisyti langą.

1550 m. pirmadienį po Atvelykio (= balandžio 14 d.) Vilniuje: Vilniaus vyskupas Paulius (Alšėniškis) sutinka, kad Juozapas Jasinskis pirktų visam laikui iš vargonininko Jono Cikijaus (Cichovskio) namą.

1550 m. balandžio 20 d. Vilniuje: Juozapas Jasinskis perka iš Jono Cikijaus (Cichovskio) minėtą namą už 60 kapų lietuviškų grašių.

Pagaliau 1551 m. rugsėjo 29 d. Vilniuje karalius (Žygimantas Augustas) patvirtina mūrinį namą kaip Vilniaus arkidiakonato nuosavybę.

Be to, ten pat, atskirame aplanke, buvę popierinių raštų, priklausiusių vargonininkui Jonui Cikijui (Cichovskiui), apie jo namų įgijimą ir išlaikymą; taip pat kai kurie kiti dokumentai, gauti iš ankstyvesnių savininkų. Visa tai, namus parduodant, buvo įteikta Juozapui Jasinskiui; Juos visus čia išvardyti nėra reikalo“.

Mūrinio namo kolegijai pirkimo aktai

1568 m. liepos 13 d. Vilniuje: ištrauka iš Vilniaus pilies aktų apie namo nuosavybės perleidimą; pasirašė Vilniaus vaivados vietininkas.

[7] Vėliau buvo Žemaičių vyskupas (1556-1563).

pilies (Boniecki, ten pat). Tai turėjo būti iš tėvo Alberto paveldėta nuosavybė, nes tai, kąjam paliko dėdė Juozapas, vėliau pardavė Vilniaus vyskupui.

1568 m. liepos 14 d. Gardine: Mikalojus Jasinskis, karaliaus dvariškis, Liubašyno valdytojas, namo savininkas,[8] įgalioja Jokūbą Voroneckį[9] priimti iš Vilniaus vyskupo Valerijono (Protasevičiaus) už parduotą namą pinigus ir patį namą perduoti naujam savininkui.

1568 m. liepos 31 d. Vilniuje: Jokūbas Voroneckis patvirtina gavęs iš vyskupo Valerijono už mūrinį namą keturis tūkstančius kapų lietuviškų grašių (= 10 000 Reino florenų) ir perdavęs namus naujon nuosavybėn.

1568 m. liepos 31 d. Vilniuje: notaras Baltazaras, Stepono sūnus, Krasauskas sudaro aktą apie Jokūbo Voroneckio, kaip pono Jasinskio įgaliotinio, paimtus iš vyskupo Valerijono už mūrinį namą pinigus ir atliktą to namo perdavimą naujon nuosavybėn.

1568 m. liepos 31 d. Vilniuje surašytas inventorius visų daiktų, kurie su namu buvo perduoti naujon nuosavybėn; inventorius patvirtintas Jokūbo Voroneckio parašu ir antspaudu.

1568 m. rugsėjo 23 d. Vilniuje: Mikalojus Jasinskis pas notarą Baltazarą Krasauską sudaro mūrinio namo vyskupui Valerijonui pardavimo aktą.

1568 m. rugsėjo 23 d. Vilniuje: ištrauka iš Vilniaus pilies aktų apie namo pardavimą ir pinigų gavimą; pasirašė Vilniaus vaivados vietininkas.

1569 m. balandžio 27 d. Vilniuje: panaši ištrauka iš Vilniaus žemės aktų.

Kitų namų įgijimo dokumentai

1569m. spalio 3 d. Vilniuje: Albertas Stralkovskis parduoda medinį namą kolegijos namų sklypo padidinimui;[10] pridėtas Jono Podoskio, vyskupo teisinio įgaliotinio, antspaudas.

[8] Žr. 6 išnašą. Liubašynas (*Luboszany*) - vietovė prie Berezinos upės, Mogiliovo srityje.

[9] Jokūbas Voroneckis (mirė 1588), kunigaikščio Jurgio Voroneckio sūnus, Lenkijos primo J. Uchanskio seserėnas, buvo gavęs stambiausią Vilniaus vyskupijos beneficiją - Geranainių prepozitūrą. Plg. T. Żychlinski, *Zlotą księga szlachtypolskiej*, IX, Poznan 1887, p. 234-235. Dėdės (Gniezno arkivyskupo) buvo numatytas Žemaičių vyskupu, bet lietuviams pavyko išreikalauti, kad būtų paskirtas Merkelis Giedraitis. Plg. Z. Ivinskis, „Merkelis Giedraitis arba Lietuva dviejų amžių sąvartoje", Aidai, 1951, p. 208-216.

[10] Apie tai užsimena vysk. Protasevičius kolegijos fundacijos akte; Stral-

1569 m. spalio 3 d. Vilniuje: Motiejus Bžozovskis parduoda medinį namą kolegijos namų sklypo padidinimui; pridėtas vyskupo teisinio įgaliotinio antspaudas.

1570 m. liepos 1 d. Vilniuje: skalbėja Kotryna (Tomasienė)[11] parduoda vyskupui Valerijonui už 90 kapų lietuviškų grašių medinį namą kolegijos namų sklypo padidinimui; iš Vilniaus vyskupo teisinio įgaliotinio aktų.

1572 m. kovo 6 d. Vilniuje: Mikalojus Grebeniauskas[12] paskiria kolegijai 200 kapų lietuviškų grašių (= 500 Reino florenų), kuriuos gavo už įkeistus savo medinius namus.

1572 m. kovo 8 d. Vilniuje: siuvėjas Stanislovas (Božimovskis)[13] parduoda savo šalia kolegijos, kairėje pusėje, esančius namus už 250 florenų; pridėtas Vilniaus vyskupo teisinio įgaliotinio antspaudas.

1572m. balandžio 20 d. Vilniuje: minėtas Mikalojus Grebeniauskas savo namus dovanoja kolegijai.[14]

Prie kiekvieno šios grupės dokumento prijungti atskiruose aplankuose tų namų teises liečią ankstyvesnieji dokumentai.

[11] Plg. J. Jurginis, „Senieji universiteto rūmai", VU, p. 273.

[12] Mikalojus Grebeniauskas (*Grebenievius*), lietuvis iš Brastos srities, gimęs apie 1551 m., po gramatikos studijų tarnavęs pas didikus, 1572 m. kovo 10 d. Vilniuje priimtas į jėzuitus, noviciatą atliko Braunsberge, 1578-83 buvo Vilniaus akademijos valdų ekonomu, po to vienerius metus rūpinosi Pultuske esančiais novicais, nuo 1585 vėl keletą metų ėjo pačių Akademijos namų ekonomo pareigas; susilpnėjus regėjimui ir klausai dar kelerius metus gyveno Pultuske, kur mirė 1597 m. kovo 1 d. Plg. *Vocationum liber*, p. 261-263 ir 343.

[13] Plg. J. Jurginis (kaip išn. 11), ten pat.

[14] Žr. išn. 12. Dovanotas namas stovėjo miesto aikštėje (*in platea Vilnensi*), apatinė dalis buvo iš mūro, aukščiau medinis; suremontuotas, buvo išnuomojamas; duodavo kolegijai 37 $^1/_2$ florenų per metus (ARSI, Pol. 65, fol. 73r).

kovskį vadina savo pavaldiniu; jo žmona buvo Magdalena. Plg. ARSI, Lith. 36, fol. 186v.

Šv. Jono bažnyčios prie kolegijos prijungimo dokumentai

1571 m. kovo 10 d. Varšuvoje: karalius Žygimantas Augustas prijungia Šv. Jono bažnyčią prie kolegijos, dovanoja kolegijai kleboniją ir perleidžia kolegijos rektoriui drauge su kapitula teisę pristatyti parapijos valdytoją *(vicarium perpetuum*); arkipresbiterio titulas panaikinamas.[15]

1571 m. liepos 1 d. Vilniuje: Vilniaus vyskupas Valerijonas notaro Baltazaro Krasausko aktu paskelbia nuostatus apie jėzuitų kolegijos ir parapijos valdytojo teises į Šv. Jono bažnyčią, joje teikiamus tikintiesiems patarnavimus ir jos nuosavybes bei pajamas.

1571 m. gruodžio 23 d. Petrikave: kardinolas Jonas Pranciškus Commendone, pop. Pijaus V legatas, popiežiaus pavedimu patvirtina Šv. Jono bažnyčios prijungimą prie Vilniaus jėzuitų kolegijos.[16]

Lydos srityje esančioms nuosavybėms ir Rykantų ežerui negauta jokių kitų dokumentų kaip tik pradžioje minėtas fundacinis aktas.

Maišiagalos altarijų dokumentai

a. Radvilų altarija

1517 m. sekmadienį po Šeštinių (= gegužės 24 d.) Maišiagaloje: Martynas Vilčkavičius Radvilas[17] užrašo įsteigimui Maišiagaloje Švč. Mergelės Marijos Nekalto Prasidėjimo ir Šv. Martyno altoriaus savo dvarelį prie Musės upės.

1520 m. sekmadienį po Devintinių (= birželio 10 d.) Vilniuje: Martynas Radvilas testamentu šiai altarijai palieka trečdalį savo nuosavybės, įskaitant ir pirmajame akte užrašytą dvarelį.

[15] Šio karaliaus diplomo autentiškas (notaro patvirtintas) nuorašas yra ARSI, Lith. 36, fol. 190r-192v.

[16] ARSI, Lith. 36, fol. 194—195r, yra Pijaus V 1571 m. rugpjūčio 27 dieną duotos brevės nuorašas: ta breve popiežius paveda kardinolui Commendone įvykdyti Šv. Jono bažnyčios su Vilniaus jėzuitų kolegija sujungimą.

[17] Kitur rašomas „Valčkavičius Radvilas“; plg. šio dokumento svarbiausios dalies į lietuvių kalbą vertimą, žr. *LIŠ*, I, p. 102-103.

1521 m. pirmadienį po šv. Vitalio šventės (= balandžio 29 d.?)[18] Maišiagaloje: Martynas Radvilas antruoju ir galutiniu testamentu patvirtina altarijos fundaciją.

1539 m. šeštadienį prieš Žolinę (= rugpjūčio 9 d.) Maišiagaloje: Motiejus Songailavičius ir Albertas Kriščiunevičius (*Chrzczonowicz*) dovanoja altarijai vieną valstietį.

b. Altarijos sujungimas su kolegija

1571 m. rugpjūčio 1 d. Vilniuje: Albertas Kriščiunevičius, Jurgis Maciejavičius, Martynas Jonavičius Podleskis ir kiti Radvilų altarijos Maišiagaloje koliatoriai (iš viso 13) sutinka su altarijos sujungimu su Vilniaus jėzuitų kolegija ir koliacijos teisės kolegijai perdavimu.

1572 m. lapkričio 8 d. Vilniuje: Vilniaus vyskupas Valerijonas viešai paskelbia numatytą altarijos sujungimą su kolegija.

1573 m. vasario 6 d. Vilniuje: Vilniaus vyskupas įvykdo altarijos sujungimą su kolegija.

c. Bagdonavičių altarija

1495 m. sausio 24 d. Vilniuje: Stanislovas Bagdonavičius įsteigia Maišiagaloje Švč. Trejybės altariją.[19]

1495[20] m. kovo 16 d. Vilniuje: kardinolas Fridrikas, Gniezno arkivyskupas, suteikia Švč. Trejybės altoriui Maišiagaloje kai kuriuos atlaidus.

[18] Anuomet buvo švenčiami keli Vitaliai; čia laikytasi garsaus šv. Vitalio, kankinio Ravenoje, šventės - balandžio 28 d.; kiti Vitaliai mažiau žinomi ir paprastai minimi ne vieni, o drauge su kitais šventaisiais. Plg. Grotefend, *Taschenbuch der Zeitrechnung*, Hannover 1941, p. 107.

[19] *CDECDV*, p. 763, nr. 442a, kalba apie kitą dokumentą, duotą 1495 m. sausio 30 d.: Stanislovas ir Simonas Bagdonavičiai duoda Vilniaus vyskupui Albertui dovaną *(dają prezentę)*, skirtą Švč. Trejybės altarijai Maišiagaloje. Kadangi tėra tik trumpas regestas, o ne dokumento tekstas, sunku pasakyti, kaip tai suprasti. Gal jie prezentuoja kokį asmenį, kad vyskupas jį paskirtų altarista? Reikia pastebėti, kad mūsų sąraše tik Stanislovas žymimas altarijos fundatorium; lig šiol visi laikė tos altarijos fundatoriais abu Bagdonavičius.

[20] Rankraštyje: 1595 - aiški klaida. Kardinolas Fridrikas, šv. Kazimiero brolis, buvo Gniezno arkivyskupu 1493-1503 metais.

1502 m. liepos 6 d.: Elzbieta Mykolaitė dovanoja Švč. Trejybės altarijai du valstiečius.[21]

1502 m. liepos 11 d. Vilniuje: Kotryna Norkutė dovanoja altarijai du valstiečius.[22]

1503 m. liepos 4 d. Vilniuje: Petras Kundrotavičius dovanoja altarijai dalį savo nuosavybės, sau priklausančią Purvio (?) (lotyniškame tekste: Ridrisz) ežero dalį ir naudojimąsi Alamo (?) ir Purviškių (?) miškais.[23]

1504 m. kovo 26 d. Motiejūnuose: bajorė Kotryna Mykolaitė palieka testamentu altarijai šešis valstiečius ir medaus duoklę.[24]

1505 m. šv. Urbono šventėje (= gegužės 25 d.) Maišiagaloje: Petronėlė Kundrotaitė dovanoja altarijai dalį savo kraitinės nuosavybės Paberžėje.[25]

1506 m. sausio 9 d. Širvintų dvare: Sofija Mykolaitė dovanoja altarijai vieną valstietį.[26]

1506 m. liepos 17 d.: Elzbieta Mykolaitė dovanoja altarijai vieną valstietį.[27]

1507 m. šv. Lauryno vigilijoje (= rugpjūčio 9 d.) Paberžės klebonijoje: Kotryna Mykolaitė dovanoja altarijai dalį Paberžės dvaro žemės.

1510 m. lapkričio 12 d.: Kotryna Mykolaitė dovanoja altarijai vieną valstietį.

[21] Plg. *CDECDV*, p. 627, nr. 523, kur pažymėta, kad ji drauge su sūnumi Simeonu ir seserim Kotryna užrašė altarijai iš savo nuosavybės Bildūnuose du valakus žemės.

[22] *CDECDV šio* dokumento nežino.

[23] *CDECDV*, p. 653, nr. 553, mini, atrodo, tą patį dokumentą, bet ten ežeras vadinamas *Radzis* ir kalbama apie teisę naudotis Bildūnų mišku.

[24] *CDECDV*, p. 693-94, nr. 576, kur pažymėtas vietovės vardas *Lelkowszczyzna*.

[25] *CDECDV* šio dokumento nežino.

[26] *CDECDV*, p. 713, nr. 598, kur Sofija vadinama fundatoriaus seserimi; užrašė valstietį Jurkų Sobnevičių su broliu ir vaikais.

[27] *CDECDV*, p. 720, nr. 604, kur Elzbieta vadinama Kundrotavičiene; užrašė valstietį Petrą Nemiravičių.

1512 m. balandžio 13 d. Paberžėje: Elzbieta Mykolaitė (Kundrotavičienė) su vaikais užrašo altarijai savo dalį Motiejūnuose.

1516 m. rugsėjo 28 d. Salake: Švč. Trejybės altarijai dovanojamos dvi Širvio ežero dalys.

1522 m. šv. Stepono, popiežiaus ir kankinio, šventėje (= rugpjūčio 2 d.) Vilniuje: karalius Žygimantas dovanoja altarijai kelias apleistas tarnybas.

1523 m. šv. Jeronimo šventėje (= rugsėjo 30 d.) Krokuvoje: karalius Žygimantas patvirtina įvairių asmenų dotacijas Švč. Trejybės altarijai Maišiagaloje ir Paberžės bažnyčiai.

1557 (?)[28] m. liepos 26 d.: altarijos laukų sukeitimo su karališkojo dvaro laukais aktas.

1560 m. liepos 5 d.: revizorius Kunca atlieka laukų sukeitimą.

Be to, storas aplankas senų popierinių dokumentų apie įvairius valstiečių, žemių, pievų Švč. Trejybės altarijai dovanojimus bei pirkimus, apie teisę į karaliaus Žygimanto (katro?) dovanotą smuklę Maišiagaloje,[29] kuri tačiau iš ten yra iškelta. Visus tuos dokumentus išvardinti atrodė nereikalinga.

Taip pat aplankas dokumentų apie įvairias bylas, kurias vedė prieš tai buvę altaristos su savo kaimynais.

d. Altarijos sujungimas su kolegija

1572 m. sausio 30 d. Vilniuje: Kasparas, Motiejaus sūnus, Kundrotavičius sutinka su altarijos prie Vilniaus jėzuitų kolegijos prijungimu ir koliacijos teisės kolegijai pervedimu.

1572 m. kovo 27 d. Vilniuje: Mikalojus Jonavičius Skindaris su sūnumi Jonu ir kitais koliatoriais duoda panašų sutikimą.

1572 m. kovo 29 d. Vilniuje: panašiai sutinka Stanislovas Šimkavičius, Jurgio sūnus, Kundrotavičius, Breslaujos pilies teisėjas.

[28] Rankraštyje: 1577; kadangi sekančiame dokumente 1560 metais liudijama apie atliktą laukų sukeitimą, reikia manyti, kad klaidinga data pataisytina į 1557.

[29] *CDECDV*, p. 720, nr. 606, mini dokumentą, kuriuo karalius Aleksandras 1506 metais užrašė Bagdonavičių altarijai smuklę Maišiagalos miestelyje.

1572 m. rugsėjo 30 d. Vilniuje: panašiai sutinka Morkus Vnučka.[30]

1572 m. spalio 9 d. Vilniuje: panašiai sutinka Mikalojus ir Jeronimas, Stanislovo (Bagdonavičiaus?) sūnūs.

1572 m. lapkričio 20 d. Vilniuje: Vilniaus vyskupas viešai paskelbia numatytą altarijos sujungimą su kolegija.

1573 m. vasario 6 d.: Vilniaus vyskupas Valerijonas prijungia visam laikui Bagdonavičių altariją prie Vilniaus jėzuitų kolegijos.

1573 m. gegužės 16 d. Vilniuje: vyskupas Valerijonas galutinai perduoda kolegijai abi altarijas ir įsako perleisti altorius Maišiagalos bažnyčioje.

Širvintų valdos dokumentai

1568 m. birželio 8 d. Gardine, seimo metu: Vilniaus vaivada Mikalojus Radvilas[31] įkeičia Vilniaus vyskupui Širvintų valdą dešimčiai metų už 5 000 Reino florenų; įkeitimas galioja nuo 1568 m. šv. Petro šventės (= birželio 29 d.) iki 1578 m. šv. Martyno šventės (= lapkričio 11 d.); jei toji suma nebus grąžinta, įkeitimas galios sekantį dešimtmetį. Pasirašė vaivada ir jo sūnūs.

1568 m. liepos 20 d. Vilniuje: vaivados vietininkas Jonas Abromavičius[32] liudija apie vyskupo Valerijono sumokėtus pinigus už įkeistą Širvintų valdą.

1568 m. lapkričio 18 d. Vilniuje: ištrauka iš Vilniaus pilies aktų apie Širvintų valdos įkeitimą; pasirašė vaivados vietininkas.

1569 m. balandžio 25 d. Vilniuje: ištrauka iš Vilniaus žemės aktų; pasirašė žemės notaras.

[30] Morkus Vnučka buvo Rietavo tijūnas; turėjo dvarų ir kaimų Žemaičiuose ir Vilniaus krašte, tarp jų ir Maišiagaloje. Plg. *LE*, XXXIV, p. 452.

[31] Mikalojus Radvilas Rudasis (1512-1584), Dubingių ir Biržų kunigaikštis, buvo Vilniaus vaivada nuo 1566 m. iki mirties. Plg. *LE*, XXIV, p. 395-396.

[32] Jonas Abromavičius, Lydos seniūnas ir Vilniaus vietininkas (*namiestnik)*, 1591-1598 Tartu (Dorpato) prezidentas; tuo pat metu 1593-1596 Minsko ir 1596-1602 Smolensko vaivada. Mirė 1602 m. balandžio 19 d. Plg. J. Wolff, *Senatorowie i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego 1386-1795*, Kraków 1885, p. 12, 25,52.

1570 m. liepos 11 d. Vilniuje: Vilniaus vyskupas Valerijonas dovanoja kolegijai sumą pinigų, už kuriuos gauta įkaitu Širvintų valda.

1570 m. liepos 12 d. Vilniuje: ištrauka iš pilies aktų apie kolegijai pinigų dovanojimą; pasirašė vaivados vietininkas Jonas Abromavičius ir pilies teismo teisėjas Martynas Juknavičius.

Dvarykščių valdos dokumentai

1570 m. gegužės 23 d. Varšuvoje: Mikalojus Kristupas Radvilas, Olykos ir Nesvyžiaus kunigaikštis,[33] įkeičia Vilniaus vyskupui Dvarykščių valdą penkeriems metams už 7 500 Reino florenų; įkeitimas galioja nuo 1570 m. šv. Petro ir Pauliaus šventės (= birželio 29 d.) iki tos pat šventės 1575 m.; jei tuo metu valda nebus išpirkta, galiojimas bus pratęsiamas kas kartą vienerius metus.

1570 m. gegužės 24 d. Varšuvoje: karalius patvirtina Dvarykščių valdos įkeitimo sutartį; pasirašė Motiejus Savickis, Žemaičių kapitulos notaras.

1570 m. birželio 17 d. Dvarykščiuose: Zacharijas Zaviša, Mikalojaus Kristupo Radvilo dvariškis, liudija apie gautą iš Vilniaus vyskupo rankų pinigų sumą, už kurią įkeista Dvarykščių valda.

1570 m. birželio 16 d.: ištrauka iš Lydos pilies aktų apie tų pinigų sumokėjimą; pasirašė pilies notaras.

1570 m. liepos 11 d. Vilniuje: Vilniaus vyskupas Valerijonas dovanoja Vilniaus jėzuitų kolegijai pinigų sumą, už kurią gauta įkaitu Dvarykščių valda.

1570 m. liepos 12 d. Vilniuje: ištrauka iš Vilniaus pilies aktų apie tą pinigų dovanojimą; pasirašė Vilniaus vaivados vietininkas Jonas Abromavičius.

1570 m. spalio 16 d. Lydoje: apie tą patį vyskupo aktą ištrauka iš Lydos žemės aktų; pasirašė žemės notaras.

Po šiuo sąrašu, apimančiu keturis abipusiai prirašytus lapus, pasirašė, jį oficialiai patvirtindamas: „Taip yra. Stanislovas Varševickis, Vilniaus kolegijos rektorius, savo ranka“.

[33] Mikalojus Kristupas Radvilas, vadinamas Našlaitėliu.

B. SĄRAŠO PAPILDYMAS (1575 M.)

Prie Dvarykščių valdos aktų

1574 m. lapkričio 5 d.: Mikalojus Kristupas Radvilas, Olykos ir Nesvyžiaus kunigaikštis, LDK dvaro maršalka, parduoda Vilniaus jėzuitų kolegijai savo Dvarykščių valdą už 7 500 Reino florenų.[34]

1574 m. lapkričio 9 d. Vilniuje: ištrauka iš Vilniaus pilies aktų apie viršminėtą pardavimą; pasirašė pilies notaras.

1575 m. sausio 10 d. Lydoje: panaši ištrauka iš Lydos žemės aktų; pasirašė žemės notaras.

1575 m. balandžio 16 d. Vilniuje: Mikalojus Kristupas Radvilas ir jo brolis Jurgis Radvilas dovanoja iš savo netoli Vilniaus esančios Lukiškių nuosavybės sklypą, kur būtų galima pastatyti kolegijoje dirbantiems jėzuitams klierikams poilsio namus ir būstinę tų namų sargui.[35]

Prie Širvintų valdos aktų

1575 m. balandžio 18 d. Vilniuje: Mikalojus Radvilas, Dubingių ir Biržų kunigaikštis, Vilniaus vaivada, parduoda vyskupui Valerijonui

[34] Šią sumą Mik. Kr. Radvilas buvo gavęs 1570 m. Valdos vertė buvo bent antra tiek didesnė, bet Radvilas nieko daugiau nereikalavo ir viską didžiadvasiškai dovanojo Vilniaus kolegijai. Tą valdą jis buvo gavęs dovanai iš savo pusbrolio Jurgio, Felikso sūnaus, lliničiaus. Akto nuorašas yra ARSI, Lith. 36, fol. 196r—197r. Iš kitur yra žinoma, kad šį galutinį Dvarykščių valdos Vilniaus kolegijai perleidimą reikia sieti su Mikalojaus Kristupo brolio Jurgio paskyrimu Vilniaus vyskupu koadjutorium. Tai aiškiai mini Lenkijos dvaro maršalka Andrius Zborovskis savo laiške pop. Grigaliui XIII, rašytame Radome 1574 m. liepos 26 d.: prašydamas, kad popiežius Jurgį Radvilą paskirtų vyskupu, pažymi, jog Mikalojus Kristupas įsipareigojo užrašyti Vilniaus kolegijai, kai tik popiežius patvirtins jo brolį vyskupu, 180 valakų žemės. Plg. *Annales*, I, p. 283. Panašiai rašė į Romą t. Generolui tuometinis kolegijos vicerektorius P. Skarga 1574 m. rugsėjo 7 dienos laiške. Plg. Sygański, p. 57. Apie dovanojimo aktą Plg- ten pat, p. 73.

[35] 1584 m. Stanislovas Radvilas padovanojo Vilniaus akademijai visą Lukiškių dvarą. Plg. Rostowski, p. 120.

savo Širvintų valdą už 2 600 kapų lietuviškų grašių, tai yra 6 500 Reino florenų.[36] pasirašė vaivada ir jo sūnūs: Mikalojus ir Kristupas.

1575 m. gegužės 4 d. Vilniuje: Vilniaus vyskupas Valerijonas dovanoja ir perduoda Vilniaus jėzuitų kolegijai Širvintų valdą. Ta proga buvo kolegijai perduoti šie dokumentai:

1539 m. spalio 20 d. Vilniuje: bajoras Jurgis Gibuntavičius parduoda Vilniaus pilininkui Jurgiui Radvilui (vaivados Mikalojaus tėvui) Širvintų valdą.

1543 m. birželio 23 d. Krokuvoje: karalius Žygimantas Augustas patvirtina Širvintų valdos Jurgiui Radvilui pardavimą.

1546 m. kovo 26 d. Vilniuje: bajoras Jurgis Gibuntavičius patvirtina, kad Jurgio Radvilo sūnus, LDK taurininkas, sumokėjo likusią skolą už pirktą Širvintų valdą.

C. 1586 M. Į ROMĄ PASIŲSTI DOKUMENTŲ NUORAŠAI

1577 m. rugpjūčio 23 d. Vilniuje: kunigaikščiai Radvilai savo brolio vyskupo Jurgio vardu už 8 500 florenų įkeičia Vilniaus jėzuitų kolegijai Žemaitkiemio valdą.[37]

1581 m. lapkričio [4 d.] Vilniuje: vyskupas Jurgis Radvilas galutinai užrašo kolegijai Žemaitkiemio valdą.[38]

1582 m. vasario 3 d. Vilniuje: karalius Steponas patvirtina Žemaitkiemio valdos Vilniaus jėzuitų kolegijai užrašymą.[39]

1582 m. vasario 13 d. Vilniuje: karalius Steponas dovanoja kolegijai Puškorių dvarą su laukais.[40]

[56] 1570 m. Mikalojui Radvilui buvo duota 2 000 kapų liet. grašių, dabar vyskupas turėjo pridėti dar 600 kapų, „nors valda tiek neverta, bet kitaip nebuvo galima jos gauti iš eretiko didiko" (ARSI, Pol. 65, fol. 73r.).

[37] Tekstas ARSI, Lith. 36, fol. 200r-201r.

[38] Tekstas ten pat, fol. 220r-221r.

[39] Testas ten pat, fol. 222r-223v.

[40] Tekstas ten pat, fol. 225r-v. Iš akto teksto matome, kad dvarelis jungėsi

1585 m. vasario 20 d. Varšuvos seime: karalius Steponas patvirtina Vilniaus kolegijai priklausančios Širvintų valdos sukeitimą su karališkąja Trakelių valda.[41]

1585 m. vasario 23 d. Varšuvos seime: seimas patvirtina Vilniaus jėzuitų kolegijos fundacijų dokumentus.[42]

su Trakelių žemėmis; anksčiau jį laikė bajoras Baryla, šis jį atidavė Aleksandrui Puškoriui, kuris, gavęs dar iš karaliaus Žygimanto Augusto prie Šaltininkų (?) *(apud Szoczernikos*) du valakus žemės, viską paliko vieninteliam sūnui Kristupui. Šis tarnavo kariuomenėje ir mirė Nevelio karo stovykloje. Paliktą nuosavybę karalius prijungė prie Trakelių valdos ir dovanojo Vilniaus akademijai.

[41] Tekstas ten pat, fol. 227r-229v. Šiame akte perrašytas to paties karaliaus Stepono 1581 m. birželio 19 d. duotas nuosavybių suteikimo dokumentas.

[42] Tekstas ten pat, fol. 210r-217r. Jį išleido Bielinski, I, p. 34-43. Šiame seimo patvirtinime karaliaus 1579 m. balandžio 1 d. duotoji privilegija, kurioje savo ruožtu yra duodamas visas vyskupo Valerijono Protasevičiaus, kolegiją paverčiant akademija, 1578 m. rugpjūčio 25 d. naujai sudaryto fundacinio akto tekstas.

PIRMIEJI JĖZUITAI VILNIUJE IR PIRMIEJI LIETUVIAI JĖZUITAI (1569-1573)

MEDŽIAGA SENOJO VILNIAUS UNIVERSITETO ISTORIJAI, IV

Šiemet [1969 m.] liepos 17 d. sueina 400 m. nuo oficialaus Vilniaus jėzuitų kolegijos įkūrimo. Tiesa, jau gerokai prieš tai, 1555 m. lapkričio mėn., Vilniuje lankėsi t. Alfonsas Salmerón, vienas iš pirmųjų jėzuitų ordino įsteigėjo šv. Ignaco bendradarbių.[1] Jis lydėjo popiežiaus legatą vysk. Aloyzą Lippomano, vykstantį pas karalių Žygimantą Augustą, kuris tuo metu kaip tik buvo apsistojęs Vilniaus pilyje. Trumpam laikui patekęs į jam visai svetimą aplinką, ispanas Salmeronas nedaug ką galėjo veikti. Be to, ir pati Lippomano misija nedavė jokių vaisių: daromi pasiūlymai atsitrenkdavo į užsklęstas duris dideliam legato ir visų su juo esančių liūdesiui.[2] A. Salmeronas bandė zonduoti dirvą įsteigti kokiai nors jėzuitų kolegijai, bet vienas iš karaliaus sekretorių pasakęs, kad ne tik būtų sunku, bet tiesiog neįmanoma tai įvykdyti, kol bus tokia padėtis, kokia ji yra.[3]

Praėjus 14 metų, į Vilnių vėl atvyko jėzuitai. Šį kartą juos visai kitaip sutiko. Jų laukė atdaros vyskupo nupirktų ir apsigyventi visiškai paruoštų rūmų durys ir didelis vilniečių, ypač katalikų, troškimas matyti atidarytą aukštąją mokyklą (kolegiją), kurioje būtų auklėjamas jauni-

[1] Apie tai žr. plačiau: Korewa, p. 27-34 ir 160-164. Plg. taip pat J. Bičiūnas, „Apaštalų Sosto ir jėzuitų ordino pirmieji bandymai jėzuitus įkurdinti Lietuvoje (1555-1565)“, TP, II, 1 (1964), p. 37.

[2] „... y hàllanse tan cerradas las puertas para hazer algun fructo, que à todos nos a dado harto trabajo y deconsolatión...“, Salmeronas - Ignacui (Viena, 1556 m. sausio 1 d.), Epistulae P. Alphonsi Salmeronis (= *MHSI*, XXX) I, Matriti 1906, p. 133.

[3] »... Assimismo hablando con un secretano del rey, amigo nuestro, sobre el assunto de algun collegio en el reyno para ayuda de la religión, halle no solamente difficultad, corno à mi me pareci'a, mas aun impossibilidad para el-io, stando las cosas corno estàn...“, ten pat.

mas ir taip pakiltų dvasiškai visa tauta. Nebekartosiu čia, kaip visa tai įvyko; apie tai jau buvo kitur rašyta.[4]

Nors 1569 m. atvykęs jėzuitų būrelis Vilniaus jau nebepaliko, tačiau jų apsistojimas buvo tik provizorinis; kolegija, kurios taip norėjo vyskupas ir kiti atsakingieji Lietuvos katalikai, dar nebuvo priimta pačių jėzuitų. Tik Vilniuje apsistojusių tėvų ir juos atlydėjusio viceprovincijolo Pr. Sunierio pranešimai apie steigiamos kolegijos padėtį ir darbo galimybes palenkė ordino Generolą Romoje Vilniaus kolegiją priimti ir parūpinti jos veiklai reikalingą personalą. Principinis sutikimas perimti kolegiją buvo duotas t. Generolo Pr. Borgijos *(Borja)* jau 1569 m. gruodžio 24 dienos laiške Vilniaus vyskupui V. Protasevičiui,[5] bet jo galutinis įvykdymas užsitęsė iki sekančių metų vasaros, kai Austrijos provincijolas L. Maggio, surinkęs iš įvairių vietų reikiamą skaičių jėzuitų, liepos 4 d. atvyko į Vilnių. Vyskupui pageidaujant, oficialia kolegijos įsteigimo data nutarta laikyti šv. Alekso šventę (liepos 17 d.).

Šio straipsnio tikslas yra ne atvaizduoti pradinės jėzuitų veiklos Vilniuje įvykius, bet sustoti prie asmenų, kurie, kaip jėzuitai, per pirmuosius dvejus metus ilgiau ar trumpiau pabuvojo Vilniuje. Jėzuitų archyve Romoje yra iki mūsų laikų laimingai išlikęs sąrašas - katalogas visų jėzuitų, kurie nuo kolegijos pradžios iki 1571 m. spalio pabaigos gyveno Vilniuje. (...)

[4] S. Bednarski, „Geneza Akademii wilenskiej", *Księga pamiątkowa ku uczczeniu CCCL rocznicy zaloienia i X wskrzeszenia Uniwersytetu Wilenskiego,* I, Wilno 1929, p. 9-13; Rostowski, p. 29-36; P. Rabikauskas, „Vilniaus vyskupas Protasevičius ir jėzuitai", *Draugas* (Chicago, III.), 1966, kultūros priedas prie nr. 189 (32), 195 (33), 201 (34); P. Rabikauskas, „Jėzuitai atvyksta į Vilnių", Laiškai Lietuviams, 20 (1969), p. 275-280. Bendrą, nors ir nepilną ir dažnai ne visai tikslų detalių vaizdą duoda savo straipsnyje J. Bičiūnas, „Pirmieji jėzuitai Vilniuje", TP, II-2 (1965), p. 49-80. Be to, plg. to paties autoriaus šią temą liečiančius straipsnius ten pat, II-1 (1964), p. 33-47; II, 3-4 (1967), p. 3-93. Tenka apgailestauti, kad panaudota archyvinė medžiaga išnašose ir pridėtuose tekstuose autoriaus labai nerūpestingai nurašyta ir su daugybe klaidų, praleidimų, iškreipimų išspausdinta; ji visai netinka moksliniam naudojimui.

[5] Laiško konceptas-registras yra ARSI, Germ. 108, fol. 48r-v.

PIRMIEJI JĖZUITAI VILNIUJE
(IKI 1571 METŲ)

Atvykusieji 1569 metais

Pirmąją jėzuitų grupę, kuri, 1569 m. rugsėjo 15 d. palikusi Braunsbergą, to paties mėnesio 28 d. iškilmingai įvažiavo į Vilnių, sudarė 6 asmens: viceprovincijolas su jį lydinčiu broliu ir keturi jėzuitai, kurie turėjo pasilikti Vilniuje ir paruošti oficialų kolegijos atidarymą:

Pranciškus Sunyer (*Sunierus, Sunier*),[6] kunigas, ispanas, gimęs apie 1532 m. Barcelonoje, 1560 liepos 29 d. Romoje gavęs kunigo šventimus, nuo 1566 metų ėjo pareigas viceprovincijolo, kuriam buvo pavesta rūpintis Austrijos provincijai priklausančiais, bet Lenkijos valdomuose kraštuose (vėliau ir Lietuvoje) dirbančiais jėzuitais. 1575 m. įkūrus atskirą Lenkijos provinciją, kuriai tuomet priklausė ir Lietuva, Sunieris tapo pirmuoju jos provincijolu. Tas pareigas beeidamas mirė 1580 m. spalio 24 d. Jo rūpesčiu ir jo prižiūrima vystė savo veiklą Vilniaus kolegija, kol 1579 m. tapo universitetu. Jau kitomis progomis esame davę kai kurių žinių apie tą Lietuvai ir Lenkijai visas savo jėgas paaukojusį ispaną.[7] Gaila, kad apie jį lig šiol neturime išsamios monografijos.

Vilhelmas Lambert (*Lambertus, Guillelmus Anglus*), brolis, gimęs apie 1532 m. Northamptone, Anglijoje. 1557 m. įstojo Romoje į jėzuitus, t. y. tais pačiais metais, kai noviciate buvo ir iš Perudžios (Perugia) į Romą atvykęs Sunieris. Įsteigus Braunsbergo kolegiją, br. Vilhelmas buvo paskirtas dirbti šioje kolegijoje. Viceprovincijolas Sunieris jį mielai pasiimdavo savo kelionių palydovu. 1570 m. br. Vilhelmas visai persikėlė į Vilnių, kur savo patyrimu ir darbštumu buvo labai naudingas besikuriančiai kolegijai. Ėjo supirkėjo pareigas (*emptor*), t. y. jam

[6] Asmenų vardai čia sulietuvinami, o pavardės pirmą kartą rašomos taip, kaip jas rašo tame krašte, iš kurio yra kilęs minimas asmuo; o jei šioji forma neaiški, tai paliekama šaltiniuose užtiktoji. Skliausteliuose pažymimos šaltiniuose vartojamos pavardės formos (...).

[7] Žr. *LKMA Metraštis*, III, p. 246, išn. 2; *LE*, XXIX, p. 189. Plg. taip pat Scaduto, p. 142; *MAH*, p. 29; Korewa, p. 87-88, 90-92, 199-205.

tekdavo parūpinti visa, kas buvo reikalinga kolegijai ir jos nuosavybėms. 1572 m. kataloge, be to, dar pridėta, kad prižiūri vykdomus darbus *(laborum visitator)*. Kaip ilgai išbuvo Vilniuje, neišlikus visiems katalogams, nežinome. 1579 m. jis drauge su J. Wujeku ir kitais buvo pasiųstas įsteigti jėzuitų misijos Transilvanijoje (dabartinėje Rumunijoje). Kadangi J. Wujekas į tą kelionę išsiruošė iš Vilniaus, kur nuo 1578 m. vasaros buvo kolegijos rektorium, galimas dalykas, kad iš Vilniaus pasiėmė ir br. Vilhelmą. Vėliau jį randame Braunsberge, kur ir mirė 1600 rugpjūčio 10 d.[8]

Baltazaras Hostounsky (*Hostovinus*), kunigas, čekas, gimęs 1535 m. Hustovo vietovėje, Bohemijoje, 1555 m. Romoje įstojo į jėzuitus ir 1562 m. taip pat Romoje gavo kun. šventimus. Kadangi ir Sunieris Romoje 1560 m. tapo kunigu, jiedu abu buvo pažįstami jau nuo vienuolinio gyvenimo pradžios. Nė 30 metų neturįs jaunas kunigas Hostounskis buvo paskirtas į popiežiaus legato J. F. Commendone, siunčiamo į Lenkiją, palydą. Kelionėse su legatu Lenkijoje (1563-1565) t(ėvas) Baltazaras tyrė galimybes įsteigti jėzuitų kolegijas. Legatas irgi tuo rūpinosi. Karalius jau buvo sutikęs 1564 m. gale įsteigti pilną kolegiją Vilniuje, bet pažadai liko pažadais, o ir patys jėzuitai neturėjo tiek savų narių, kad būtų galėję tuoj pat perimti jiems pavedamą kolegiją. Legatui grįžtant į Italiją, t. Baltazaras kard. Hozijaus prašymu pasiliko Braunsberge ir buvo paskirtas Braunsbergo bei Pultusko kolegijų superintendentu. Juo išbuvęs dvejus metus, 1568 m. pradžioje grįžo į Čekiją, kur buvo priskirtas prie Olomouco kolegijos. Bet kai Vilniaus vyskupas jau tvirtai nusistatė įsteigti Vilniuje jėzuitų kolegiją ir maldavo, kad jėzuitai teiktųsi atvažiuoti tos kolegijos perimti, ordino viršininkams ir vyskupui atrodė, kad tam geriausiai tinkąs t. Baltazaras, nes jis jau buvo pažįstamas su Vilniaus vyskupu ir su miesto vaitu (A. Rotundu) ir mokėjo lenkų bei vokiečių kalbas. Iš Čekijos jis buvo iškviestas į Braunsbergą, iš Braunsbergo drauge su kitais atvyko į Vilnių. Vilniuje jam teko ne tik vadovauti vienerius metus ten esančiai jėzuitų

[8] ARSI, Pol. 7 I, fol. 40r; Rostowski, p. 195; Scaduto, p. 80-81; *MAH*, p. 1004.

grupei, bet ir sakyti vokiškus pamokslus, rūpintis statybos darbais (jis pats paruošė ir reikiamus statyboms bei remontams planus), eiti kolegijos nuodėmklausio pareigas, o vėliau būti ir jos rektoriaus S. Varševickio patarėju. Lietuvos sostinėje išbuvo iki 1572 m. vasario mėn. Grįžęs į Prahą, ten, jėzuitų akademijoje-universitete, dėstė lotynų ir graikų kalbas bei teologiją, nuo 1589 m. buvo tos akademijos kanclerіu. Išvertė nemaža veikalų į čekų kalbą. Visur ir visuomet stojo už vietinės žmonių kalbos vartojimą pastoracijoje. Pavyzdžiui, 1568 m. rašė t. Generolui, jog Prahos jėzuitų kolegija ir po dvylikos metų nuo įsteigimo vis neišvysto plačios veiklos, kadangi ji „taip tvarkoma, tarsi būtų Vokietijos centre, o ne Bohemijos viduryje, nes mūsų bažnyčioje viskas atliekama vokiškai, bendrabučio auklėtiniai, novicai ir broliai kalba vokiškai... ir bohemai, gyvendami Bohemijoje, negirdi bohemų kalbos".[9] Panašiai kiek vėliau, rašydamas iš Vilniaus, tvirtina: „Išsilavinę žmonės ir didikai vartoja lenkų kalbą, svetimtaučiai - vokiečių k., valstiečiai - lietuvių kalbą, tad pagal jų kalbas reikia, kad būtų sakomi pamokslai; nors lietuviškai reikės mokytis čia, vietoje, nes kitur tos kalbos negalima išmokti".[10] Hostounsky mirė Prahoje 1600 m. birželio 7 d."

Andrius B o c c a t i u s *(Bocatius, Frisius, Bokkes),* kunigas, kilęs iš Olandijos, Ipekolsga miestelio, Sneek srityje, gimęs 1530 m., įstojo į

[9] „...il Collegio di Praga procede in tal modo, così come fusse in mezzo di Germania, et non in mezzo di Bohemia, perchè in chiesa nostra ogni cosa si fa in tedescho, fra li convittori, novitii et fratelli ogni cosa in tedescho, di modo che, rare volte si sente predica Bohemica, niuna lettione, et così i Bohemi nati in Bohemia et in Praga, si sono dimenticati della lingua Bohemica...“, - laiške iš Olomouco 1568 m. rugsėjo 27 d., kurį cituojame iš S. Kot, „Un gesuita boemo, patrocinatore delle lingue nazionali slave, e la sua attività in Polonia e Lituania (1563-1572)“, ***R****icerche slavistiche,* 3 (1954), p. 152.

[10] „La lingua comune di huomini civili e nobili e la polona, delli forastieri la tedesca, delli contadini la lituana, di modo che secondo le lingue bisogna siano i predicatori, benché il lituano bisognarà si facia qui, perchè altrove questa lingua non si può imparare", - laiške iš Vilniaus 1569 m. gruodžio 10 d., cit. iš S. Kot (plg. išn. 9), p. 155; plg. taip pat *TP,* II, 3-4 (1967), p. 78.

[11] Apie jį plg. viršuje, 4-toje išn., minimas studijas; taip pat: *LE,* XXXVI, P- 248 (su ten duota bibliografija); Scaduto, p. 76; *MAH,* p. 495, 502, 504, 969.

jėzuitus Romoje 1552 m. gegužės 8 d.; iš ten buvo pasiųstas dirbti į Palermo, vėliau į Mesinos kolegijas. Grįžęs į Romą, studijavo filosofiją, 1557 m. rugsėjo 1 d. gavo laisvųjų menų ir filosofijos magistro laipsnį; po to atvyko į Kolną, iš ten į Trierą ir pagaliau į Mainzą, kur apie 1563 m. gavo kunigo šventimus. Atvykęs į Vilnių, privačiai mokė vaikus lotynų ir graikų gramatikos; nebuvo patenkintas, kad jis, kunigas ir filosofijos magistras, turėjo dabar keturis ar penkis mokinukus mokyti elementarinės gramatikos *(insegnare a quattro o cinque putti gli rudimentą della grammatica*),[11a] ir Hostounskis rašo į Romą, kad t. Andrius labai norįs kur kitur persikelti.[12] Iš Romos jį ragino būti paklusniam ir leistis valdomam,[13] bet 1570 m. vasarą, atvykus provincijolui, nuspręsta leisti jam grįžti į Olandiją. Taip jis 1570 rugpjūčio 9 d. paliko Vilnių ir per Braunsbergą atvyko į Maastrichtą. Vėliau jį užtinkame Antverpene, iš kur 1578 m. gegužės 18 d. drauge su kitais jėzuitais buvo ištremtas. Apsigyveno Liuvene ir ten mirė 1579 m. rugpjūčio 1 d., tarnaudamas maru sergantiems.[14]

Joakimas Petronellus, klierikas, kilęs iš Mozūrų, gimęs apie 1547 m., į jėzuitus įstojo 1567 m. spalio 27 d. Prahoje. Vilniuje mokytojavo žemiausioje, vadinamojoje Donato klasėje; be to (bent sekančiais metais), penktadieniais aiškino žemesnių klasių mokiniams katekizmą lenkiškai. 1571 m. rugpjūčio mėn. išvyko į Pultuską. 1573-1574 moks-

"[a] Pr. Borgija - Laurynui Maggio (Roma, 1570 m. sausio 14 d.), ARSI, Germ. 108, fol. 52r.

[12] „Il Padre privatamente legge la grammatica latina et greca, il quale desidera molto andare in altro paese", B. Hostounskis - Pranciškui Borgijai (Vilnius, 1569 m. gruodžio 10 d.), ARSI, Germ. 151, fol. 376r.

[13] „Quanto al Padre Andrea Boccatio, si gli scriverà di qua in modo che intenda che li conviene simplicemente obbedire et lasciarsi governare...", Pr. Borgija - Pranciškui Sunyer (Roma, 1569 m. gruodžio 23 d.), ARSI, Germ. 108, fol. 48ar.

[14] ARSI, Pol. 65, fol. 83r; *Epistolae P. Hieronymi Nadal*, II, Matriti 1899, p. 536-537; Rostowski, p. 32, 38; Scaduto, p. 17-18; A. Poncelet, *Histoire de la Compagnie deJésus dans les anciens Pays-Bas*, I, Bruxelles 1927, p. 253, 259, 268, 302; II, Bruxelles 1927, p. 424, 459; LE, XXXVI, p. 122. M. Biržiška, Senasis Vilniaus Universitetas, Londonas 1955, p. 2, iš vieno asmens padarė du: vokietį Andrių Friese ir italą Andrių Boccacio.

lo metais jis užtinkamas Olomouce besimokąs *humanitatis* klasėje.[15]

Andrius Zalesk i, brolis, kilęs iš Varšuvos. Nežinomas jo amžius nei kada priimtas į Draugiją, bet turėjo būti gan jaunas, kaip ir visi kiti. Vos tik metus išbuvo Vilniuje, atlikdamas įvairius namų darbus. 1570 m. rugsėjo 18 (kitoje vietoje - 19) d. mirė ir palaidotas Šv. Jono bažnyčioje, kunigų kriptoje.[16]

Atvykusieji 1570 metais

1570 m. liepos 4 dieną prie jau Vilniuje esančių 4 jėzuitų prisijungė visas būrys naujų jėgų, atvykusių iš Romos ir iš įvairių tuomet plačios Austrijos provincijos kolegijų (iš viso 14 asmenų, neįskaitant provincijolo, viceprovincijolo ir jų palydovų, kurie, sutvarkę kolegijos įsteigimo reikalus, Vilnių vėl paliko).

Iš Romos buvo atsiųsti 4 asmens: 1 lenkas, 1 škotas ir 2 airiai:

Stanislovas Warszewicki (*Varsevitius*), kunigas, lenkas, gimęs Mozūruose apie 1529 m., dirbęs karaliaus raštinėje, turėjęs stambias beneficijas Lenkijos katedrų kapitulose, viską paliko ir 1567 m. lapkričio 24 d. Romoje įstojo į Draugiją. Vilniuje jam pavestos kolegijos rektoriaus pareigos, kurias jis ėjo iki 1578 m. vasaros. Apie jo veiklą Lietuvoje, Švedijoje ir Lenkijoje jau yra užsiminta kitais atvejais.[17]

Jonas Hay (*Haius*), klierikas, škotas, gimęs apie 1547 m., įstojo į

[15] ARSI, Pol. 65, fol. 90r; Hist. Soc. 41, fol. 157r.

[16] ARSI, Pol. 65, fol. 76v, 83v.

[17] *LKMA Metraštis*, IV, p. 365, išn. 73; LE, XXXIV, p. 574-576, kur redakcija, būdama priversta trumpinti patiektus straipsnius, nelaimingai nubraukė pačius svarbiausius bibliografinius davinius, kuriuos šioje vietoje sužymime ir papildome: J. Poplatek, „Ks. Stanislaw Warszewicki“, *Przegląd Powszechny*, 226 (1948), p. 61-72; S. Bednarski, „Stanislawa Warszewickiego pochodzenie, mlodošė, studia w Wittenberdze i Padwie“, *Studia z dziejow kultury polskiej*, ed. H. Barycz i J. Hulewicz, Warszawa 1949, p. 243-255; Z. Ivinskis, ,.Merkelis Giedraitis arba Lietuva dviejų amžių sąvartoje", Aidai (1951, per kelis žurnalo numerius ėjęs straipsnis); O. Garstein, *Rome and the Counter-Reformation in Scandinavia*, I, Stockholm 1963; V. Helk, *Laurentius Nicolai Norvegus*, S. J., Kobenhavn 1966; *Kodeks Nowicjuszy*, p. 73-76; *Vocationum liber*, p. 311-320, 372; Poplatek, p. 86.

jėzuitus Romoje 1565 m. sausio (kitoje vietoje - birželio) 24 d. Vilniuje jam buvo skirta dėstyti retoriką, penktadieniais aiškinti lotyniškai katekizmą aukštesniųjų klasių mokiniams, tvarkyti biblioteką. Kai 1572 m. pavasarį mirė t. Zdelaricas, jam teko perimti filosofijos paskaitas, kurias skaitė ir sekančiais (1572-1573) mokslo metais.[18]

Mauricijus Hayli, klierikas, airis, gimęs 1546 m. lapkričio 25 d., į jėzuitus įstojo Romoje 1561 m. rugsėjo 11 d. (kataloge klaidingai - 1567). Į Vilnių atvykęs, jis tuomet nepasiliko, nes „patirtis parodė, kad netinkamas mokytojauti“[19]: provincijolas jį pasiėmė iš Vilniaus į Braunsbergą. 1571 m. rudenį jis grįžo į Vilnių pradėti studijų pirmame filosofijos kurse. 1573-1574 mokslo metais jis buvo Vienoje, kur studijavo teologiją. Vėliau, atrodo, darbavosi Italijoje.[20]

[18] ARSI, Pol. 65, fol. 83r, 84r, 90v, 96r, 118r; Hist. Soc. 41, fol. 167v.

[19] „Abduco mecum Mauritium Hybernum, quem experientia docuit idoneum non esse ad classes gubernandas...“, L. Maggio - Pranciškui Borgijai (Vilnius, 1570 m. rugpjūčio 25 d.), ARSI, Germ. 151, fol. 256v. Kai tik atvyko į Vilnių, jam buvo duota *humanitatis* klasė (nors iškilmingas kolegijos atidarymas įvyko tik rudenį, bet klasėse pamokos buvo duodamos ir vasarą), tačiau netrukus reikėjo ją atimti. Iškilmingo Vilniaus vyskupo kolegijoje priėmimo metu (liepos 10d., plg. ARSI, Pol. 65, fol. 82r) Mauricijus turėjo sakyti pasveikinimo kalbą, bet atėjus momentui neišdrįso nė prasižioti; gerai, kad ten buvo t. Zdelaricas, kuris, nors ir nepasiruošęs, pasakė puikią kalbą ir taip išgelbėjo jėzuitus iš keblios padėties. Apie tai rašo Sunieris Pranciškui Borgijai (Vilnius, 1570 m. rugpjūčio 2 d.): „Padre, non si può dire, quanta sia la allegrezza che io sento di veder questi principii così buoni di Collegio, benché quelli che di Roma si sono mandati, poca consolatione mi haverebbero dato, sendo il David inetto per leggere, et molto più il Mauritio, al qual essendosi li data la classe de la humanità, ha bisognato togliersela per la sua freddezza (per non dir altro) nel leggere, non parendo questo giovane che sia nato per mover affetti, ansi più presto per far li huomini sonnolenti. Il giorno che havevamo di ricevere nel Collegio il vescovo con gran moltitudine di huomini dotti in varie sorte di lingue, fu a lui data una oratione per recitar, confidandoci che la memoria gli servirebbe; in summa, non gli bastò l’animo per recitarla, et se non fosse stato padre Tomaso, quale ci viene d’Austria con il padre provinciale, il quale disse ex tempore con molta sodisfatione de li auditori, quel atto ci sarebbe reuscito male", ARSI, Germ. 151, fol. 235r.

[20] ARSI, Pol. 65, fol. 90r, 90v, 91 v; Pol. 7 I, fol. 39r; Hist. Soc. 41, fol. 150v; Scaduto, p. 73.

Dovydas D i m u s (*David Hybernus*), klierikas, airis, gimęs apie 1540 m. Limericke (Airijoje), [jėzuitus įstojo Romoje 1561 m. rugsėjo 11 d. Panašiai kaip Mauricijus, ir Dovydas nebuvo pajėgus mokytojauti, tačiau buvo paliktas Vilniuje kaip 'poeta Collegii', t. y. įpareigotas paruošti šventėms ir iškilmėms deklamacijas, dialogus, vaidinimus. 1571 m. rugpjūčio mėn. išsiųstas į Pultuską, ir toliau žinios apie jį nutrūksta.[21]

Iš Vienos kolegijos provincijolas Maggio pasiėmė vieną kroatą:

Tomas Z d e l a r i č (*Zdelaritius, Thomas Illyricus, Thomas Sclavus),* kunigas, gimęs apie 1531 m. Lopoglave (Kroatijoj), į jėzuitus įstojo Vienoje 1554 m. liepos mėn. 20 d. Dar studijuodamas pasižymėjo įvairiais gabumais, tarp kitko, scenos veikalėlių rašymu (apie 1561 m. Vienoje sukūrė dialogą apie šv. Joną Krikštytoją). Atvykęs į Vilnių, ėjo atsakingas pareigas mokykloje: buvo studijų prefektas, t. y. rūpinosi pamokų tvarka ir eiga, ir retorikos klasėje dėstė graikų kalbą bei istoriją. Sekančiais metais jam pavesta skaityti filosofijos paskaitas, kurių klausyti iš Braunsbergo iškviestas nemažas skaičius jaunų jėzuitų. Bet metų gale užėjusi maro epidemija kliudė tvarkingai mokslo eigai. Zdelaricas buvo pasitraukęs su savo studentais į Armoniškius. Kai 1572 m. pradžioje vėl sugrįžo į Vilnių, po kiek laiko pats susirgo ir mirė 1572 m. balandžio 8 (kitur - 7) d. T. provincijolas, pranešdamas į Romą apie t. Zdelarico mirtį, rašė: „Pranešu Jums, kad mano dideliam skausmui iškeliavo į geresnį gyvenimą t. Tomas Zdelaricas, filosofas, retorius, graikų kalbos žinovas, poetas, viršininkų paguoda, Vilniaus kolegijos šulas, į kur jis nuvyko prieš dvejus metus su manim iš Vienos".[22]

[21] ARSI, Pol. 65, fol. 83r, 90r. „David... hic relinquitur ut privato studio praeparetur ad docendum, si fieri poterit, et carmina componat pro scholis", L. Maggio - Pranciškui Borgijai (Vilnius, 1570 m. rugpjūčio 25 d.), ARSI, Germ. 151, fol. 256v. Plg. taip pat Scaduto, p. 48.

[22] „Avviso la R. V. che'l P. Thomaso Zdelaritio, philosopho, rhetore, greco, poeta, consolatione de superiori, colonna del collegio Vilnense, dove lo menai con meco di Vienna doi anni sono, con mio gran dolore se ne passò a miglior vita", L. Maggio - Pranciškui Borgijai (1572 m. gegužės 7 d.), ARSI, Germ. 134 I, fol. 205r. Žr. taip pat ARSI, Pol. 65, fol. 83r, 84r, 88r, 90v, 91v, 92r, 114v, 116r, 117v; Rostowski, p. 46; *MAH*, p. 187-190,289-290, 1013 ir kitur (plg. 'Index personarum...'); *LE*, XXXV, p. 67-68.

Iš Prahos kolegijos prisidėjo austras:

Mykolas T o l e i n e r, kunigas, gimęs 1538 m. Kronburge (Karintijoje, Austrijoje), į jėzuitus įstojo Vienoje 1557 m. rugpjūčio 1 d. (kitur- liepos 31 d.), 1562 m. Prahoje gavo kunigo šventimus. Vilniuje ėjo rektoriaus padėjėjo, vadinamojo ministro (kartais kataloguose rašoma *vicerector),* bei kolegijos ekonomo pareigas. Jam taip pat buvo pavesta dėstyti hebrajų kalbą, jei bus mokinių, kurie jos klausytų. Jį randame Vilniuje dar 1574 m. (balandžio 25 d. padarė paskutiniuosius įžadus). Po to, atrodo, veikė Italijoje. Mirė Romoje 1596 m. mėn. spalio 3 d.[23]

Iš Olomouco kolegijos prie būrio prisijungė vienas vokietis ir vienas silezietis:

Motiejus H a s l e r (*Haslerus*), klierikas, gimęs apie 1544 m. Vokietijoje, įstojo į jėzuitus Prahoje 1562 m. birželio 8 d. Vilniuje paskirtas sintaksės klasės mokytoju, už metų dėstė graikų kalbą aukštesnėse klasėse, 1573 m. liepos mėn. buvo *humanitatis* klasės mokytoju, bibliotekos ir muzikos prefektu.[24] Dėstė taip pat vokiečių kalbą, kuri buvo numatyta 1570 m. pamokų lentelėje.[25]

Kristupas (*Christophorus*) H a i d e r (*Heider*), brolis, gimęs apie 1548 m. Silezijoje (vienoje vietoje vadinamas ‘silezita’, kitoje - ‘germanus’), į jėzuitus įstojo Vienoje 1566 m. sausio 16 d. Vilniuje buvo siuvėjas ir prižiūrėjo rūbus. 1573 m. liepos mėn. persikėlė į Poznanės kolegiją.[26]

Pagaliau šeši iš Pultusko kolegijos papildė grupę:

[23] ARSI, Pol. 65, fol. 90v, 92r, 120r; Pol. 7 I, fol. 39r; Hist. Soc. 41, fol. 167r; Scaduto, p. 146.

[24] *Calalogus informationum omnium fratrum Collegii Vilnensis factus in principio iulii 1573:* „8. M(agister) Matthias Haslerus, germanus, annorum fere 29, ingressus ėst Pragae 8 iunii 1562, ubi primo vovit 24 nov. 1562, scholasticus approbatus, praeceptor humanitatis, praefectus bibliothecae et musices“, ARSI, Hist. Soc. 41, fol. 167v.

[25] Šiąpamokų lentelę išleido A. Rukša, „1570 m. Vilniaus kolegijos ir 1583-84 m. Akademijos laisvųjų menų pamokų lentelės ir humanistinė jėzuitų mokykla", *TP,* II, 3-4 (1967), p. 96-98 (visas straipsnis apima p. 95-122). Apie Haslerį žr. taip pat ARSI, Pol. 65, fol. 90v, 92r; Pol. 7 I, fol. 37r.

[26] ARSI, Pol 65, fol. 90v; Pol. 7 I, fol. 40r; Hist. Soc. 41, fol. 162r.

Pranciškus Fabritius, klierikas, belgas iš Liuveno, gimęs apie 1548 m., įstojo į jėzuitus Gente 1569 m. balandžio 10 d. Prieš įstodamas į Draugiją studijavo Liuveno universitete ir gavo laisvųjų menų magistro laipsnį (1568 m. gegužės 6 d.). Vilniuje mokytojavo *humanitatis* klasėje. 1572 m. kovo 19 d. išvyko iš Vilniaus į Braunsbergą. 1574 m. Vienoje klausė teologijos paskaitų.[27]

Jurgis Budziski (*Budzinius*), klierikas, gimęs apie 1551 m. Mozūruose, Budzisko kaime, į jėzuitus įstojo Braunsberge 1569 m. birželio 28 d. Vilniuje pats mokėsi *humanitatis* klasėje ir buvo namų koplyčios zakristijonu. 1571 m. vasarą išvyko į Pultuską tęsti savo studijų. Mirė Jaroslave 1596 m. sausio 24 d.[28]

Martynas Swabe (*Suabius, Subavius),* klierikas, lenkas, gimęs apie 1548 m., į jėzuitus įstojo Braunsberge 1569 m. lapkričio 18 d. Vilniuje pirmaisiais metais mokytojavo gramatikos klasėje, 1571 m. spalio mėn. - žemiausioje, t. y. Donato klasėje.[29]

Vilhelmas Lambert - jį minėjome sykiu su 1569 m. atvykusiais. Tuomet jis grįžo drauge su viceprovincijolu atgal į Pultuską; 1570 m. liepos 4 d. atvyko gyventi ir dirbti Vilniuje.

Ambraziejus Hoffmann, brolis, gimęs apie 1550 m. Prūsijoje, į jėzuitus įstojo Braunsberge 1570 m. sausio 30 d. Vilniuje prižiūrėjo valgyklą ir padėjo kolegijos durininkui. 1571 m. rudenį buvo virėju.[30]

Valentinas Holfelt (*Olfelt, Hofelth, Holfer),* brolis, kilęs iš Silezijos, gimęs apie 1543 m. Bautzene, įstojo į jėzuitus Prahoje 1563 m. gegužės 12 d. Vilniuje buvo kolegijos durininku. Mirė 1571 m. sausio 2 (kitur - 3 d); palaidotas kriptoje prieš didįjį altorių, kairėje pusėje.[31]

Tokiu būdu, kai susijungė nuo 1569 m. Vilniuje gyvenusieji su 1570 m. liepos mėn. naujai atvykusiais jėzuitais, susidarė 18 asmenų

[27] ARSI, Pol. 7 I, fol. 40r; Hist. Soc. 41, fol. 150r.

[28] ARSI, Pol. 6, fol. 5v; Hist. Soc. 41, fol. 165v; *Vocationum liber,* p. 73-74, 338_339. L. Piechnik, „Konwikt szlachecki w Braniewie“, *Studia Warminskie,* 5 (1968), p. 99.

[29] ARSI, Pol. 65, fol. 83r.

[30] ARSI, Pol. 7 I, fol. 40r.

[31] ARSI, Pol. 65, fol. 85v; Pol. 7 I, fol. 42v; *MAH,* p. 305 (Holfer).

bendruomenė, o pridėjus ir porą mėnesių Vilniuje pasilikusius provincijolą su viceprovincijolu, kurie galbūt dar turėjo savo palydovų, bendras skaičius bus peršokęs ir 20 asmenų.

Tačiau per visą 1570-1571 m. žiemą tiek daug neliko. Rugpjūčio 9 d. išvažiavo atgal į savo kraštą t. Boccatius (*Frisius);*[32] rugpjūčio 28 d., visų Vilniuje liekančių jėzuitų už miesto palydėti, atsisveikino provincijolas ir viceprovincijolas;[33] drauge su jais į Braunsbergą išvyko ir airis Mauricijus Haylis, kuris tačiau sekančiais metais sugrįžo studijuoti filosofijos. Rugsėjo 18 d. mirė brolis A. Zaleskis.[34] Liko iš viso tik 15 jėzuitų; 4 kunigai, 7 klierikai ir 4 broliai. Jie buvo šių tautybių: 3 lenkai (Warszewicki, Petronellus, Swabe), 2 sileziečiai (Haider, Holfelt) ir po vieną: čekas (Hostounsky), austras (Tolmeiner), kroatas (Zdelarič), belgas (Fabritius), vokietis (Hasler), škotas (Hay), anglas (Lambert), airis (Dimus), prūsas (Hoffmann) ir mozūras (Budziski) - iš viso 12 tautybių, bet nė vieno lietuvio.

Atvykusieji 1571 metais

Pradėjus veikti mokyklai (1570 m. spalio 13 d. pradėtos pamokos iš karto penkiose klasėse) ir esant geroms pragyvenimo sąlygoms, jėzuitų skaičius Vilniuje pamažu didėjo taip, kad 1571 m. spalio mėn. gale pasiekė 34 asmenis. Visi naujai atvykusieji į Vilnių persikėlė iš jau keletą metų veikiančių Braunsbergo ir Pultusko kolegijų. Tai daugiausia jauni jėzuitai, neseniai įstoję į Draugiją. Dalis jų buvo siunčiami į pagalbą jaunai Vilniaus kolegijai; nemažas skaičius atvyko studijuoti 1571 m. rudenį atidarytame filosofijos kurse.

Čia suminėsime tik tuos, kurie lig šiol nebuvo minėti. Pilną 1571 m. spalio mėn. gale Vilniuje gyvenusių jėzuitų sąrašą žr. *LKMA Metraštis,* IV, p. 333-337.

Jonas Konarski (*Conarius*), kunigas, gimęs apie 1545 m. Mažojoje Lenkijoje, įstojęs į jėzuitus Prahoje 1565 m. liepos 4 d. Trūkstant

[32] ARSI, Pol. 65, fol. 83v.
[33] ARSI, Pol. 65, fol. 83r-v.
[34] ARSI, Pol. 65, fol. 83v.

lenkiškai kalbančių kunigų, nors dar buvo neišėjęs reikiamų studijų, 1570 m. gruodžio 24 d. Pultuske gavo kunigo šventimus. Į Vilnių atvyko 1571 m. rudenį klausyti filosofijos ir sakyti lenkiškų pamokslų. 1573 m. sausio mėn. persikėlė į Poznanę, kur daugiausia dirbo ir mirė 1614 m. kovo 25 d.[35]

Kasparas K a 1 i s k i (*Caliski*), klierikas, lenkas, gimęs apie 1548 m., įstojo į jėzuitus Prahoje 1567 m. kovo 23 d. Į Vilnių atvyko iš Braunsbergo 1571 m. vasarą ir perėmė iš Haslerio sintaksės klasę; be to, jam buvo pavesta žemesniųjų klasių mokiniams šventadieniais lenkiškai aiškinti evangeliją.[36]

Stanislovas M i e 1 e c k i (*Meletius*), klierikas, lenkas, kilęs iš garsios Mieleckių giminės, gimęs apie 1551 m., į jėzuitus įstojo Vienoje 1567 m. rugsėjo mėn. 25 d. Į Vilnių atvyko 1571 m. vasarą iš Pultusko ir perėmė iš Swabe gramatikos klasę. Dėl tų pačių metų gale siautusio maro mirė 1572 m. vasario 7 d.[37]

Jodokas B o c h n e r (*Bohen, Bochen, Bochnerus),* klierikas, vokietis nuo Koblenzo, gimęs apie 1544 m., į jėzuitus įstojo Kölne 1564 m. birželio 1 d. Netrukus buvo pasiųstas į Braunsberge steigiamą kolegiją. Iš ten per Pultuską 1571 m. vasarą atvyko į Vilnių studijuoti filosofijos. Ją bebaigdamas 1574 m. birželio 1 d. gavo Vilniuje kun. šventimus ir palydėjo Varševickį, tuo metu pirmą kartą vykstantį į Švediją (birželio 6 d., Švč. Trejybės šventėje, t. Bochner atšventė savo primicijas, o rytojaus dieną jau išvažiavo iš Vilniaus).[38]

Merkelis D i t i u s *(Didus, Dictius),* klierikas, lenkas, gimęs apie 1551 m., įstojo į jėzuitus Vienoje 1568 m. birželio 1 d. { Vilnių atvyko

[35] J. Sy g a n s k i, „Korespondencja ks. Jakuba Wujka z Wągrowca z lat 1569—1596“, *Roczniki Poznanskiego Towarzystwa Przyjaciól Nauk*,44 (1917), p. 314, 351; Vocationum liber, p. 214-217, 340; PSB, XIII, p. 463-464; Poplatek, p. 92.

[36] ARSI, Germ. 131, fol. 374v; Pol. 7 I, fol. 39r.

[37] „Eodem die (7 februarii 1572) migravit ad meliorem vitam Stanislaus Mielecki, frater noster, illustri familia natus, altero die postquam in morbum inciderat, cum 2ª die mensis vota magno fervore renovasset", ARSI, Pol. 65, fol. 90v, 91v; 95v; Ro s t o w s k i, p. 45-46.

[38] ARSI, Pol. 65, fol. 90v, 120v; Pol. 7 I, fol. 3v, 39r; Germ. 131, fol. 37lr.

iš Pultusko 1571 m. vasarą studijuoti filosofijos. 1574 m. jis paruošė Vilniuje kolegijos mokinių vaidinimą *tragoedia Jephte*,[39] Vėliau studijavo teologiją Romoje; po studijų grįžo į Lenkiją. 1604-1606 metais jis užtinkamas kaip Radvilo Našlaitėlio vaikų pedagogas, lydėjęs juos po Vokietiją.[40]

Petras Li l u s, klierikas, lenkas, gimęs apie 1547 m., įstojo į jėzuitus Braunsberge 1567 m. (kitoje vietoje - 1566) spalio 11 d. Į Vilnių atvyko 1571 m. rudenį studijuoti filosofijos. 1573 m. šalia studijų dar sakė pamokslus (nors dar ne kunigas) Vilniaus kaliniams ir aiškino švenčių dienomis evangeliją aukštesnių klasių mokiniams[41]. Vėliau jis drauge su Ditium studijavo Romoje teologiją. Jos nebaigęs, paliko Draugiją ir tęsė studijas Romos universitete ‘Sapienza’, kur gavo teol. dr. laipsnį.[42]

Benediktas V i r o d i u s, klierikas, lenkas (kitur -‘roxolanus’), gimęs apie 1544 m., įstojo į jėzuitus Braunsberge 1567 m. liepos 26 d. Į Vilnių atkeliavo pėsčias iš Pultusko 1571 m. vasarą studijuoti filosofijos, bet jau sekantį pavasarį persikėlė į Poznanę, likdamas toliau studijuoti ir dirbti Lenkijos provincijoje.[43]

Paulius S a r b i n i u s (*Sarbiniensis, Scharbiniensis),* klierikas, gimęs apie 1547 m. Mozūruose, įstojo į jėzuitus Braunsberge 1567 m. rugpjūčio 1 d. 1571 m. spalio mėn. iš Pultusko atkeliavo į Vilnių, bėgdamas nuo ten siaučiančio maro. Pradžioje buvo paskirtas zakristijonu Šv. Jono bažnyčioje; sekančiais metais klausė filosofijos paskaitų. 1573 m. gyveno Pultuske ir jau buvo kunigas.[44]

[39] J. P o p l a t e k, *Studia z dziejów jezuickiego teatru szkolnego w Polsce,* Wroclaw 1957, p. 156; S y g a n s k i, p. 71.

[40] ARSI, Pol. 7 I, fol. 39r; Hist. Soc. 41, fol. 167v; Lith. 6, fol. 2v, 4r; *Kodeks Nowicjuszy,* p. 6, išn. 9, p. 130, išn. 10; *Vocationum liber,* p. 371.

[41] „12. Petrus Lilius, polonus, annorum 26 plus minus, ingressus est Braunsbergae 11 octobris 1566, vovit primo Pultoviae in festo Paschatis 1567, auditor cursus, concionator carcerum tertia quoque vice, lector evangelii diebus festis in maioribus classibus", ARSI, Hist. Soc. 41, fol. 167v.

[42] *Kodeks Nowicjuszy,* p. 6, išn. 9; p. 130, išn. 10.

[43] ARSI, Pol. 65, fol. 89v; Pol. 7 I, fol. 40r; Germ. 131, fol. 370v.

[44] ARSI, Germ. 131, fol. 370v; Pol. 65, fol. 9Ir, 91 v; Pol. 7 I, fol. 39v; Hist. Soc. 41, fol. 165r.

Petras F a b r i t i u s (*Fabricius*), novicas klierikas, lenkas, gimęs apie 1551 m. Zadzin vietovėje, netoli Sieradz, studijavęs Krokuvos universitete, į Draugiją priimtas Pultuske 1570 m. gegužės 14 d. Į Vilnių atvyko 1571 m. vasarą studijuoti filosofijos. Vilniuje išklausė ir teologiją ir vėliau keliais atvejais dėstė bei darbavosi Vilniaus akademijoje. Kai 1608 m. Lietuvos provincija buvo atskirta nuo Lenkijos, Fabritius (prieš tai vienerius metus buvęs viceprovincijolu) perėmė valdyti Lenkijos provinciją (1608-1613). Mirė Vloclaveke 1622 m. lapkričio 24 d.[45]

Martynas L a s z c z (*Lascius*), novicas klierikas, gimęs Kališe (Lenkijoje) apie 1551 m., į Draugiją priimtas Pultuske 1570 m. vasario 1 d. Į Vilnių atvyko 1571 m. vasario mėn. drauge su t. Krassowskiu iš Pultusko; sekantį rudenį pradėjo filosofijos studijas. Vėliau Vilniuje studijavo moralinę teologiją, 1578 m. gavo kun. šventimus. Yra žinomas kaip teatro veikalėlių (dramų bei dialogų) lenkų kalba rašytojas. Veikė daugiausia Lenkijos provincijoje ir mirė Krokuvoje 1615 m. gegužės 23 d.[46]

Jonas B u n k o w s k i (*Benkowski, Buncovius),* novicas klierikas, gimęs apie 1555 m. Mozūruose, į Draugiją priimtas Braunsberge 1570 m. sausio 3 d. Į Vilnių atvyko 1571 m. balandžio 29 d.; kadangi buvo dar jaunas, turbūt lankė kurią aukštesniąją bendrų studijų klasę. 1572 m. pavasarį pasiųstas į Poznanę.[47]

Vincentas K a s k o w s k i (*Cascovius, Kasscius, Kaszius),* novicas, indiferentas būti klieriku arba broliu, gimęs apie 1547 m. Mozūruose, į Draugiją priimtas Braunsberge 1570 m. rugpjūčio 25 d. Į Vilnių atvyko 1571 m. rudenį ir buvo paskirtas kolegijos infirmarijum. Užėjus maro epidemijai, kitus beslaugydamas, pats užsikrėtė ir mirė 1572 m. sausio 24 d.[48]

Petras P o t r z e b a (*Potreba*), novicas klierikas, lenkas nuo Poznanės, gimęs apie 1553 m., į Draugiją priimtas Braunsberge 1571 m. sausio

[45] R o s t o w s k i, p. 273, 466; Wielewicki, II—IV (žr. vardų rodykles); *Vocationum liber*, p. 279-281, 340-341; PSB, VI, p. 342-343; P o p l a t e k, P- 99-100.

[46] J. Poplatek, *Studia...* (kaip išn. 39), p. 128, 132, 143, 183, 189; Wielewicki, I-III (žr. vardų rodyklę); *Vocationum liber*, p. 273-274, 349-350.

[47] ARSI, Pol 7 I, fol. 40r.

[48] ARSI, Germ. 131, fol. 375r; Pol. 65, fol. 91 r, 91v, 92v; Rostowski, p. 45.

mėn. 15 d. Tų pačių metų rudenį atvyko į Vilnių studijuoti filosofijos. Apie 1584 m. taip pat Vilniuje studijavo teologiją. Vilniuje užtinkamas dar apie 1593 m. Mirė Pultuske 1597 m. gegužės 1 d.[49]

Jonas Brantus, novicas klierikas, lenkas nuo Poznanės, gimęs 1555 m. rugpjūčio 29 d., į Draugiją priimtas Braunsberge 1571 m. sausio 15 d. Tų pačių metų rudenį atvyko į Vilnių studijuoti filosofijos, kurią užbaigęs dirbo Poznanės kolegijoje. Teologiją studijavo Romoje. Apie 1593-1597 metus Vilniaus akademijoje dėstė egzegezę ir kontroversijas. Mirė Lvove 1602 m. gegužės 27 d.[50] Sommervogel pažymi, kad jis buvęs ir muzikas.[51]

Martynas Laterna, novicas klierikas, ukrainietis, gimęs apie 1552 m. Drogobyče, į Draugiją priimtas Braunsberge 1570 m. balandžio mėn. 28 d. Į Vilnių atvyko 1571 m. rudenį studijuoti filosofijos. Antraisiais studijų metais šventadieniais ir penktadieniais aiškino katekizmą žemesnių klasių mokiniams.[52] Vėliau Vilniuje studijavo teologiją. Karalius Steponas Batoras žygyje į Polocką (1579-1581) jį pasiėmė savo pamokslininku. Panašias pareigas turėjo eiti ir Zigmanto Vazos kelionėje į Švediją, bet pakeliui susirgo. Gydytojas jam patarė grįžti per Baltijos jūrą atgal į Lenkiją. Jūroje jį užpuolė Karolio Sudermano jūreiviai, išmetė į jūrą ir paskandino 1598 m. rugsėjo 30 d.[53]

[49] ARSI, Hist. Soc. 41, fol. 168r; Pol. 6, fol. 6r-v; Pol. 7 II, fol. 158v; Syganski, „Korespondencja...“ (kaip išn. 35), p. 343; *Vocationum liber*, p. 43-45,358.

[50] ARSI, Pol. 7 I, fol. 39v, 208r; Pol. 7 II, fol. 158v; Hist. Soc. 41, fol. 158r; J. Syganski, „Korespondencja..." (kaip išn. 35), p. 132; *Vocationum liber*, p. 275-276, 338.

[51] Sommervogel, II, sk. 88; VIII, sk. 1917; XII, sk. 972.

[52] „16. Martinus Laterna, roxolanus, annorum 21, unus plūs minus; ingressus ėst Braunsbergae 28 aprilis 1570, ubi primo vovit 31 decembris 1570. Auditor cursus et leetor catechismi festis et Veneris diebus discipulis inferiorum classium“, ARSI, Hist. Soc. 41, fol. 167v-168r.

[53] Rostowski, p. 42, 136, 186; E. Šmurlo, *Rossija i Italija*, I, Sanktpeterburg 1911, p. 124; II, Sanktpeterburg 1908, p. 80, 114, 139, 147, 220; MPV, V-VI (žr. vardų rodyklę); Wielewicki, I (žr. vardų rodyklę III-jo tomo gale); LE, XIV, p. 204-205; *Vocationum liber*, p. 75-78, 350-351; Poplatek, p. 97-98.

Jurgis Glaczynski (*Glaczinius*), novicas klierikas, gimęs apie 1551 m. Mozūruose, į Draugiją priimtas Pultuske 1570 m. lapkričio 26 d. { Vilnių atvyko iš Braunsbergo 1571 m. gegužės mėn. Rudenį turėjo pradėti studijuoti filosofiją, bet dėl nežinomų priežasčių 1572 m. sausio mėn. išvyko į Pultuską ir ten kolegijoje dėstė graikų kalbą aukštesnių klasių mokiniams.[54]

Baltazaras Gerscius (*Giersius, Gersius),* novicas klierikas, lenkas, gimęs Kozmine apie 1546 m., į Draugiją priimtas Braunsberge 1571 m. gegužės 3 d. Tų pačių metų rudenį atvyko į Vilnių. Kadangi prieš įstodamas buvo studijavęs Krokuvoje, kur gavo ir bakalaureatą, Vilniuje tuojau buvo paskirtas mokytojauti gramatikos, sekančiais metais sintaksės klasėje. Ir vėliau beveik nuolatos mokytojavo įvairiose kolegijose. Mirė Jaroslave 1610 m. balandžio 7 d.[55]

Adomas Almanius *(Almannius),* novicas klierikas, ukrainietis, gimęs Drogobyče apie 1553 m., į Draugiją priimtas Braunsberge 1571 m. sausio 1 d. Tų pačių metų rudenį atvyko į Vilnių studijuoti filosofijos. Bet jau 1572 m. sausio mėn. buvo pasiųstas (drauge su J. Glaczynskiu) į Pultuską, kur mokytojavo kolegijoje (1573 m. buvo *humanitatis* klasės mokytojas). Apie 1584 m. jis Vilniuje studijavo teologiją, apie 1587 m. taip pat Vilniuje buvo retorikos profesorius. Mirė Nesvyžiuje 1589 m. lapkričio 14 d.[56]

Jonas Butrinensis, novicas klierikas, kilęs iš Prūsijos, gimęs apie 1552 m., į Draugiją priimtas Vilniuje 1571 m. spalio 13 d. Iš pradžių dirbo virtuvėje; netrukus tačiau jam pavesta mokytojauti žemiausioje, vadinamojoje Donato klasėje. 1573 m. jis vadovavo Pultuske sintaksės klasei.[57]

Stanislovas Svirys (*Swirzyc, Swircz, Swirnensis),* novicas brolis, lietuvis, gimęs apie 1550 m., į Draugiją priimtas Braunsberge 1571 m.

[54] ARSI, Pol. 65, fol. 92r; Hist. Soc. 41, fol. 165v.

[55] ARSI, Hist. Soc. 41, fol. 167v; *Vocationum liber*, p. 108-110, 342-343; Poplatek, p. 98-99.

[56] ARSI, Pol. 65, fol. 92r; Pol. 6, fol. 7r; Pol. 7 II, fol. 50r; *Vocationum liber*, p. 287-293, 334; PSB, I, p. 40-42; Poplatek, p. 96-97.

[57] ARSI, Pol. 65, fol. 91r; Pol. 7 I, fol. 39v; Hist. Soc. 41, fol. 165v.

birželio 12 d. Tų pačių metų rudenį atvyko į Vilnių ir buvo kolegijos virėju. Tas pareigos jis tebeina 1573 m.[58] Mirė Krokuvoje 1591 IX 13.

Grigalius Dorszovic (kitur- *Bossevius),* novicas brolis, lenkas, gimęs apie 1553 m. Mozūruose, į Draugiją priimtas Braunsberge 1571 m. birželio 12 d. Turbūt tų pačių metų rudenį atvyko į Vilnių, nes jau 1571 m. spalio mėn. gale ėjo kolegijos durininko pareigas. Užėjus maro epidemijai, mirė 1571 m. lapkričio 19 d.[59]

Andrius Dzierzgow *(Dzyrsgow),* novicas, kilęs iš Mozūrų, 1571 m. gegužės mėn. atvyko į Vilnių, bet jau rugpjūčio mėn. buvo išsiųstas į Pultuską ir ten iš Draugijos atleistas.[60]

Paulius Bolesta, novicas brolis, gimęs apie 1553 m. turbūt Palenkėję (*Podlasiensis*, bet kitoje vietoje rašoma *Lituanus),* į Draugiją priimtas Vilniuje 1571 m. spalio 8 d. ir po savaitės išsiųstas į noviciatą Braunsberge. 1573 m. jis buvo Pultuske supirkėjas (*emptor et dispensator*).[61] Apie 1580 m. darbavosi Vilniuje; iš čia jį Skarga pasiėmė į Polocką, kai 1580 m. vyko į ten įsteigti jėzuitų namų. 1584 m. jį randame vėl Vilniuje spaustuvininko padėjėju (*adiutor modo Typographi).*[62] Mirė 1591 m. spalio 10 d. netoli Krokuvos maro metu. Wielewickis pažymi, kad mokėjęs, šalia lotynų ir lenkų kalbų, dar lietuviškai ir vo-

[58] ARSI, Pol. 7 I, fol. 40r; Hist. Soc. 41, fol. 168v (Vilniuje 1573 m. liepos mėn. pradžioje): „27. Stanislaus Swircz, lituanus, annorum 23, admissus est Braunsbergae 12 iunii 1571. Vovit primo in Hermaniszki 27 decembris. Cocus collegii et emptor“.

[59] „16 novembris [1571] Gregorius Bossevius (!), frater 18 annorum, ad portam a pauperibus, qui ad eleemosynam conveniebant, infectus est; migravit ad Dominum 19 novembris, ab eoque, Domino reliquos conservante, ad neminem venit contagio“, ARSI, Pol. 65, fol. 92r.

[60] ARSI, Pol. 65, fol. 90r.

[61] [1573 m. rugsėjo mėn. gale Pultuske]: „15. Paulus Bolesta, lituanus, annorum 20. Vilnae admissus 8 octobris 1571, vovit primo Branspergae 2 februarii 1572. Emptor et dispensator“, ARSI, Hist. Soc. 41, fol. 165v.

[62] *Catalogus Communis Collegii Vilnensis anni 1584*: „44. Paulus Bolesta, annorum circiter 30, est fortis et sanus, receptus Vilnae anno ut puto 72. Studuit in Grammatica Vilnae. Fuit in variis officiis probationibusque in Societate. Est Coadiutor temporalis, et adiutor modo Typographi“. Kita ranka pridėta: „1585. Infirmarius, tonsor, lotor, hortulanus“, ARSI, Pol. 6, fol. 10v.

kiškai; buvęs taip pat puikus virėjas *(praeclare culinariam exercuit).*[63]

Sebastijonas M a j e w s k i, novicas brolis, lenkas, gimęs apie 1548 m., į Draugiją priimtas Vilniuje 1571 m. spalio 10 d. Už šešių dienų pasiųstas (drauge su Bolesta) į Braunsbergą atlikti noviciato. Po kelių mėnesių grįžo vėl į Vilnių, kur buvo iš Draugijos atleistas 1572 m. kovo 11 d.[64]

Martynas S o c h a, novicas brolis lenkas, gimęs apie 1541 m. Išmokęs siuvėjo amato, 1571 m. birželio 2 d. Vilniuje įstojo į jėzuitus. Tų pačių metų spalio 16 d. buvo pasiųstas drauge su Bolesta ir Majewskiu į noviciatą Braunsberge.[65] Daugiau žinių apie jį neužtikta.

Lukas K r a s s o w s k i (*Crassovius, Lucas Polonus),* kunigas, lenkas, gimęs 1535 m. Liubline, į jėzuitus įstojo Augsburge 1559 m. birželio 29 d., buvo pirmasis ordino narys, kilęs iš Lenkijos, 1560-1564 metais studijavo Romoje. Įsteigiant Pultuske naują kolegiją, buvo į ten pasiųstas drauge su kitais jėzuitais; ten 1566 m. gavėnioje gavo kunigo šventimus. 1571 m. vasario mėn. atvyko į Vilnių ir tuojau įsijungė į pastoracinį darbą. Tų metų gale siaučiant epidemijai, pasiliko Vilniuje tarnauti sergantiems. Klausydamas ligonių išpažinčių, pats užsikrėtė ir mirė 1571 m. spalio 21 d.[66]

Tokiu būdu 1571 m. spalio mėn. gale, vos dvejiems metams praėjus nuo pirmųjų jėzuitų į Vilnių atvykimo ir vieneriems metams nuo kolegijos įsteigimo, Vilniuje gyveno iš viso 34 jėzuitai. Jų pasiskirstymas pagal tautybes (kaip jos sužymėtos kataloge) buvo šis: 13 lenkų, 5 mozūrai, 2 ukrainiečiai, 2 vokiečiai, 2 prūsai ir po vieną: ispanas, austras, čekas, kroatas, škotas, belgas, airis, anglas, silezietis, lietuvis (Svirys, nes Bolestos rašant šį katalogą jau nebebuvo Vilniuje) - iš viso 15 tautybių. Krinta į akis spartus lenkų priaugimas: kai 1570 m. spalio mėn. buvo tik 3 lenkai ir 1 mozūras, praėjus vieneriems metams, jų skaičius

[63] W i e l e w i c k i, I, p. 148; A. Kawecka-Gryczowa, *Drukarze dawnej Polski odXVdo XVIII wieku,* 5: *Wielkie Księstwo Litewskie, Wrocław-Kraków* 1959, p. 53.

[64] ARSI, Pol. 7 I, fol. 40r.

[65] ARSI, Pol. 65, fol. 91 r.

[66] ARSI, Pol. 65, fol. 90v. 91 r; R o s t o w s k i, p. 44; K o r e w a, p. 76-77, 188—190; S c a d u t o, p. 38; *MAH,* p. 1012.

penkis kartus padidėjo (įskaičius ir mozūrus bei ukrainiečius); arba, išreiškiant procentais, jei 1570 metais lenkų buvo 20 proc., o lenkų ir mozūrų drauge 26,6 proc., tai 1571 m. lenkų jau 38,2 proc., o lenkų, mozūrų ir ukrainiečių drauge - 58,8 proc.

Tai nesunku paaiškinti: Lenkijoje jau nuo 1565 m. veikė Pultusko kolegija; ten nuo pat pradžios gyveno keletas lenkų kunigų jėzuitų, kurie ne tik dirbo pačioje kolegijoje, bet ir išvykdavo į aplinkinius miestus bei kaimus. Aišku, kad jų pavyzdys, jų pamokslai, katekizmo pamokos patraukdavo jaunuolius pasekti tų naujos rūšies vienuolių pavyzdžiu. Kiek pasimokiusius kolegijose tokius jaunuolius siųsdavo į noviciatą. Didelis kolegijoms darbininkų trūkumas vertė viršininkus paspartinti jaunųjų ordino narių paruošimą. Dar novicus siųsdavo studijuoti arba mokytojauti kolegijose. Kaip tik tokie iš Braunsbergo atvykę novicai 1571 m. rudenį sudarė Vilniuje studijuojančiųjų filosofiją branduolį. Lietuvių gi jėzuitų, steigiant Vilniuje kolegiją, nebuvo nė vieno. Nebuvo iš karto nė tinkamų priimti į Draugiją: norintiesiems įstoti reikėjo bent šiek tiek pasimokyti kolegijose. Pirmieji lietuviai novicai buvo broliai, nes iš šių nebuvo reikalaujama tiek mokslo, kiek iš būsimų kunigų. Nuo 1572 m. prasidėjo ir lietuvių novicų klierikų eilė, kuri sparčiai augo. Tai svetimtaučių ir pačių lenkų nuopelnas (kolegijos rektorium buvo lenkas Varševickis), nes jie suprato, kad pastoracija tarp lietuvių bus tik tuomet sėkminga, jei ji bus vykdoma žmonėms suprantama kalba.

PIRMIEJI LIETUVIAI JĖZUITAI (IKI 1573 METŲ)

Aprašydami iki 1571 m. spalio mėn. galo Vilniuje buvusius jėzuitus, radome tarp jų ir du lietuvius: Svirį ir Bolestą. Abu jie buvo novicai broliai; pirmasis - kolegijos virėjas, antrasis - prieš tai, matyt, Vilniuje mokęsis, buvo tik ką priimtas į Draugiją ir išsiųstas į noviciatą. Tačiau šiedu nėra patys pirmieji lietuviai jėzuitai. Jau 1570 m. rudenį pradėjo savo noviciatą

Paulius Vaicekavičius (*Wicechovic, Woyciechowic),* siuvėjas, gimęs apie 1546 m., į Draugiją priimtas Vilniuje 1570 m. rugsėjo 9 d., pirmuosius įžadus padarė Braunsberge 1571 m. balandžio 16 d. - taip pažymėta Braunsbergo kolegijos kataloge, rašytame 1573 m. spalio mėn. gale.[67] Bet šiame kataloge br. Pauliaus įstojimo data prieštarauja žinioms, kurias duoda anksčiau (1572 m. pavasarį) rašytoji Vilniaus kolegijos kronika. Ten aiškiai pasakyta, kad provincijolas, 1570 m. rugpjūčio 28 d. palikdamas Vilnių, su savimi pasiėmė airį Mauricijų ir novicą lietuvį Paulių.[68] Tačiau Braunsbergo 1570 m. kataloge pažymėta jo įstojimo Vilniuje kita data: 1570 m. rugpjūčio 26 d.[69] Antra vertus, yra žinoma, kad provincijolas ir kiti su juo keliavę už 12 dienų (t. y. rugsėjo 9 d.) pasiekė Braunsbergą.[70] Tuo atveju rugsėjo 9 dienos data būtų diena, kurią mūsų Paulius pradėjo Braunsberge savo noviciatą.

Su lietuvio Pauliaus atvykimu į Braunsbergą noviciate, kuris kaip tik tuomet pradėjo veikti,[71] iškilo nauja, nenumatyta problema. Novicų magistru buvo paskirtas Robertas Abercromby (1536-1613), škotas.[72] Nors jis Braunsberge gyveno nuo pat kolegijos įkūrimo (1565 m.), neišmoko nei vokiškai, nei lenkiškai.[73] Su sau pavestais novicais galėjo susikalbėti tiktai lotyniškai. Bet mūsų Paulius, matyt, lotyniškai nemokėjo. Todėl provincijolas Maggio, 1570 m. spalio 22 d. užbaigdamas Braunsbergo kolegijos vizitaciją, tarp kitų rektoriui paliktų nurodymų įrašė:

[67] „15. Paulus Wicechovic, lituanus, sartor, annorum ut putat 27. Societatem ingressus est Vilnae 9 septembris 1570, primo vovit Bransbergae 1571 16 aprilis“, ARSI, Hist. Soc. 41, fol. 163v.

[68] *Historia Collegii Vilnensis Societatis Iesu:* „...[P. Provincialis] una cum P. Viceprovinciali, deducentibus eos Patribus et Fratribus extra civitatem, profectus est 28 augusti, assumpto secum Mauritio Hiberno et Paulo Lithuano novitio...“, ARSI, Pol. 65, fol. 83r-v.

[69] ARSI, Pol. 7 I, fol. 23v.

[70] Plg. Rostowski, p. 42; ARSI, Pol. 7 I, fol. 23v.

[71] Plg. Rostowski, p. 42.

[72] Braunsbergo kolegijos katalogas 1570 m., ARSI, Germ. 131, fol. 373.

[73] „...non tenet linguam neque polonicam neque germanicam" - J. Wujekas laiške, rašytame 1574 m. birželio mėn., Syganski, „Korespondencja...“ (kaip išn. 35), p. 343.

„Jei tarp novicų būtų keletas, kurie dėl kalbos nemokėjimo negalėtų pasinaudoti dvasinėmis konferencijomis i r t . t., jie galėtų tuo metu, kaip jau daroma lietuvio Pauliaus atveju, užsiimti kitais naudingesniais dalykais; tačiau konferencijai ir t.t. baigiantis turi būti ir j ie kviečiami ateiti, kad kuris nors iš novicų, kuris moka jų kalbą, jiems trumpai paaiškintų, apie ką buvo kalbėta. Po pietų gi, tam skirtu laiku, vienas iš novicų jiems paaiškins kurio nors šventojo gyvenimą pagal tai, kaip nuspręs novicų magistras, kad ir jie įgytų pamaldumui ir dvasiniam gyvenimui reikalingų žinių. Taip pat, jei dėl nebuvimo kunigo, mokančio jų kalbą, jie negalės kas aštuntą dieną eiti išpažinties ir sykiu su kitais priimti šv. Komuniją, tai darys bent kiekvieną kartą, kai toks kunigas atvyks, kol bus galima reikalą kitaip sutvarkyti. Tuo tarpu jiems šiuo reikalu patarnaus d(aktaras?) Aschermanas, kuris paprastai iš Elbingo į čia atvyksta kas savaitę, jei savaitės viduryje nėra kokios nors šventės“.[74]

Iš tikrųjų, iš 1570 metų Braunsbergo kolegijos katalogo[75] aiškėja, kad tuomet ten gyvenusieji jėzuitai kunigai buvo arba vokiečiai, arba flamai, arba škotai; tiktai t. Jonas Aschermanas, būdamas iš Moravijos, mokėjo lenkų kalbą, bet jis nuolatos gyveno Elbinge, kur Braunsbergo jėzuitai turėjo misijų punktą. Priėjo pavardės provincijolas Maggio pastebėjo: „...jo paslaugomis galės pasinaudoti... novicų magistras su

[74] *Instructio Patris Provincialis Austriaepro Rectore Brunspergensi die 22 octobris 1570[...]. De Novitiis:* „...XV. Si contingat esse aliquot novitios, qui defectu linguae non possint exhortatione etc. assequi, quemadmodum iam usu venit cum Paulo Lituano, possunt illi quidem illo tempore utilius in aliis rebus occupari; sed sub finem exhortationis etc. vocandi erunt, ut aliquis Novitius, qui eorum linguam teneat, breviter illis summam sermonum declaret; et a prandio per aliquod temporis spacium historiam alicuius Sancti pro iudicio Magistri explicet, ne desit illis necessaria institutio in pietate ac devotione. Quodsi confiteri non poterunt et communicare octavo quoque die cum aliis ob defectum sacerdotis, qui eorum linguam teneat, id saltem facient, quotiescunque fuerit commoditas talis sacerdotis, donec prospici possit. Interim hoc praestabit D(octor?) Aschermannus, qui solet huc Elbinga venire, ut plurimum singulis hebdomadis, quando non est festum infra hebdomadam", ARSI, Inst. 187, fol. 197v.

[75] *Distributio personarum Collegii Brunsbergensis die 22 Octobris 1570,* ARSI, Germ. 131, fol. 373r-376r.

tais novicais, kurie nemoka lotyniškai'[4].[76] Tarp klierikų - kolegijos mokytojų, o ypačiai pačių novicų, buvo ne vienas lenkas: pavyzdžiui, Kasparas Kaliskis, gramatikos klasės mokytojas, novicai: M. Laterna, J. Budziskis, M. Laščius ir kiti, o Petrui Fabricijui, taip pat lenkui, buvo tiesiog pavesta „vadovauti Pauliui prižiūrint rūbus ir juos išdalinant“.[77] Tokiu būdu P. Fabricijus ir kiti su juo esą novicai padėjo br. Pauliui įsigyventi į Draugijos dvasią ir jos reikalavimus.

Šios trumpos žinutės apie brolį Paulių noviciato metu liudija, kad jis atėjo į Draugiją be jokio arba su visai menku mokslu, bet jau patyręs siuvėjas. Nežinia, iš kokios Lietuvos vietovės jis buvo kilęs. Kadangi jį surado pirmieji keturi Vilniuje gyvenusieji jėzuitai, kurie iš Vilniaus nebuvo kur nors toliau išvykę, reikia manyti, kad Paulius buvo vilnietis arba iš netolimos Vilniaus apylinkės. Braunsbergo rektorius P. Widmanstadtas pažymi, kad br. Paulius puikiai mokąs lietuvių ir lenkų kalbas, esąs gabus, trokštąs siekti mokslo, nors esąs jau suaugęs.[77a] Užtat 1572 m. pradžioje buvo pasiųstas į Pultusko kolegiją ir ten pradėjo lankyti ‘infima’ klasę. Bet, matyt, 27-mečiui nekaip sekėsi lenktyniauti moksle su 10-mečiais mokiniais, kad 1573 m. jis gyveno vėl Braunsberge ir ėjo kolegijos siuvėjo pareigas.[78]

Tarp 1571 m. rudenį Braunsberge buvusių novicų, šalia minėto Pauliaus Vaicekavičiaus, minimas dar vienas lietuvis Grigalius J u r g e v i č i u s *(Jurgiewic),* mokąs dirbti kailius. 1572 m. rudenįjis sutinkamas Pultuske. Vėliau žinios apie jį, kaip ir apie br. Vaicekavičių (mirė 1586 VII 6 Transilvanijoje, Alba Julijoje[78a]) bei br. Svirį, nutrūksta.

Tokiu būdu iki 1571 m. rudens jau keturi lietuviai buvo priimti į jėzuitus. Tolesniais dvejais metais jais pasekė dar didesnis lietuvių skaičius. Juos čia sužymėsime iš eilės, pagal jų į Draugiją įstojimo datą.

[76]„...eius opera possit uti Rector in iis, quae ipse iudicaverit, ac etiam Magister Novitiorum cum illis novitiis, qui latine non norunt“, ten pat, fol. 374r.

[77]„27. Petrus Fabritius superintendat Paulo in cura et distributione pannorum", ten pat, fol. 375v.

[77a]„Est bonus sartor. Valet ingenio et memoria. Est naturaliter facundus et quamvis utcumque adultus tamen aptus satis ad studia. Tenet optime Lituanicam et Polonicam...“, ARSI, Pol. 7 I, fol. 30r.

[78]Plg. aukščiau, išn. 67. [78a] *MAH,* II, p. 989-990 (apie mirtį maro metu).

1. Br. Paulius Vaicekavičius (*Wicechovic, Woyciechowic),* gimęs apie 1547 m.,[79] priimtas Vilniuje 1570 m. rugpjūčio 26 d., siuvėjas.[80]

2. Br. Stanislovas Svirys (*Swirzyc, Swircz*), gimęs apie 1550 m., priimtas Braunsberge 1571 m. birželio 12 d., virėjas.[81]

3. Br. Grigalius Jurgevičius (*Jurgiewic*), gimęs apie 1544 m., priimtas Braunsberge 1571 m. rugsėjo 18 d., kailius.[8'3]

4. Br. Paulius Bolesta, gimęs apie 1553 m., priimtas Vilniuje 1571 m. spalio 8 d., namų ekonomas; vėliau, 1584 m., dirbo Vilniuje spaustuvininko padėjėju.[82]

5. Klier. Kasparas Moraris, gimęs Vilniuje 1556 m. vasario 2 d. iš Italijos kilusio ir Vilniuje apsigyvenusio auksakalio šeimoje. Iš pradžių ir sūnus norėjo tapti auksakaliu arba mokytis vaistininko amato. Vėliau lankė Vilniaus jėzuitų kolegiją ir 1572 m. vasario mėn. (katalo-ge diena nepažymėta; kitur - kovo mėn.) priimtas į Draugiją. Tuojau išvyko į noviciatą Braunsberge. Turbūt jau tų pačių metų (1572) rudenį buvo pasiųstas studijuoti humanitarinių mokslų Pultuske. Ten jis randamas 1573 m.[83] 1583 m. vasarą gavęs kunigo šventimus, jis daugiausia dirbo Vilniuje, išskyrus apie 7 metus, kuriuos buvo Kališo kolegijos (Lenkijoje) rektorium. Vilniuje ir mirė 1606 m. lapkričio 13 d., eidamas diecezinės seminarijos ir neturtingų mokinių bendrabučio prefekto pareigas.[84]

[79] Čia pažymėti gimimo metai yra tik apytikriai. Anuomet labai retai kas paduodavo (ir žinodavo) tikslią gimimo datą, o amžiaus metai paprastai, laikui bėgant, svyruodavo. Dažnai pasitaikąs reiškinys: jauni mėgsta savo amžių padidinti, seni - jį pamažinti.

[80] Žr. aukščiau, p. 115 ir toliau.

[81] Žr. aukščiau, p. 111-112.

[8la] ARSI, Pol. 7 I, fol. 27v; mokėjo tiktai lietuviškai (ten pat, fol. 30v: „Tenet solam Lituanicam...“); fol. 33v: „Scit pararė corea“.

[82] Žr. aukščiau, p. 112-113.

[83] „16. Gaspar Moraris, Vilnensis, annorum 18. [Ingressus] februarii... 1572, vovit primo Braunsbergae 22 iunii eiusdem anni. Auditor humanitatis“, ARSI, Hist. Soc. 41, fol. 166r.

[84] ARSI, Germ. 161, fol. 203v; Pol. 7 II, fol. 50v, 99v; Lith. 6, fol. Ir, 3r; *Vocationum liber*, p. 266-268, 353-354.

6. Klier. Mikalojus Grebeniauskas (*Grebienievius, Grzebieniewski),* lietuvis iš Brastos srities, gimęs apie 1552 m. Lankė mokyklą savo tėviškėje, po to studijavo Krokuvoje, „bet menki iš to vaisiai".[85] Kai į Vilnių atvyko jėzuitai, ir jis panoro prie jų prisidėti. Prieš įstodamas į Draugiją, Vilniaus kolegijai padovanojo miesto aikštėje stovintį namą.[86] Buvo priimtas Braunsberge 1572 m. kovo 29 d. Po filosofijos ir teologijos studijų dirbo įvairiose vietose; 1585-1590 m. buvo Vilniaus kolegijos nuosavybių ekonomu. Mirė Pultuske 1597 m. kovo 1 d.[87]

7. Klier. Jeronimas Kiniškis (*Kiniszkis, Kiniskis, Kiniszko, Keniskis, Kieniszkis, Kynisko, Kiniszkowicz),* lietuvis, gimęs apie 1553 m. Vilniuje pirklio šeimoje. 1565-1568 metais mokėsi Braunsbergo kolegijoje. Grįžęs į Vilnių, bandė pats prekiauti, paskui dirbo pas notarą. 1572 m. rugsėjo 14 d. Braunsberge įstojo į Draugiją. 1573 m. rudenį atvyko į Pultuską studijuoti humanitarinių dalykų. Vėliau Vilniuje studijavo filosofiją ir teologiją. Ir paskiau įvairiais atvejais randame jį Vilniuje: 1601-1605 buvo viceprovincijolo Lietuvai Pauliaus Bokšos padėjėju; 1612-1619 m. gyveno Vilniaus profesų namuose (prie Šv. Kazimiero bažnyčios). Kai 1609 m. Oršoje buvo įsteigti jėzuitų misijos namai, t. Kiniškis tapo pirmuoju jų viršininku; 1619-1622 m. jis taip pat Oršoje, dabar jau kolegijos rektorius; ten pat pasiliko iki mirties 1629 m. birželio 13 d.[88]

8. Br. Kasparas Vercibis (*Viercibies, Wiercibies*)**,** lietuvis, vilnietis, gimęs apie 1544 m. Priimtas į Draugiją Vilniuje 1572 m. spalio 10 d. Sekančiais metais buvo Vilniaus kolegijoje kailiadirbiu, siuvėjo padėjėju, durininku. Vėliau užtinkamas Nesvyžiaus kolegijoje, kur mirė apie 1607 metus.[89]

[85] *Catalogus communis Collegii Vilnensis anni* 1587: „...Studuit ante ingressum in patria et Cracoviae, sed modico fructu“, ARSI, Pol. 7 II, fol. 49v.

[86] Plg. *LKMA Metraštis*, IV, p. 332, išn. 15, p. 341, 356-357 [šiame leidinyje - p. 84],

[87] *Vocatiortum liber*, p. 261-263, 343; Poplatek, p. 106.

[88] ARSI, Germ. 161, fol. 203v; Pol. 6, Pol. 7 II, Lith. 6 (katalogai); Lith. 6, fol. 275r (mirties data); Rostowski, p. 153; Załęski, IV, 3, p. 1055, 1067; *Vocationum liber*, p. 79-80, 347-348; LE, XI, p. 496.

[89] *Catalogus informationum... Collegii Vilnensis factus in principio iulii*

9. Br. Stanislovas Marcinavičius *(Marcinowicz),* lietuvis, gimęs apie 1553 m., priimtas į Draugiją Vilniuje 1572 m. lapkričio 6 d. Sekančių metų liepos 30 d. pasiųstas į noviciatą Braunsberge. Daugiau žinių apie jį kol kas neužtikta.[90]

10. Klier. Jokūbas Lavinskis (*Lavinius, Lawinski, Lawiszki),* lietuvis iš Laviškio kaimo (dabartiniame Kavarsko rajone), gimęs apie 1557 m. Mokėsi Vilniaus kolegijoje. Kai 1571 m. rudenį užėjo maro epidemija, pasitraukė į tėviškę. Po Kalėdų grįžęs į Vilnių, tėvų verčiamas turėjo lankyti 'rutėnų' (t. y. stačiatikių) mokyklą, kad išmoktų rusų kalbos ir galėtų gauti kokią nors valdininko vietą. Jis tačiau nusprendė įstoti į jėzuitus ir 1573 m. birželio 1 d. Vilniuje buvo priimtas į Draugiją.[91] Beveik visą laiką dirbo pastoracijos darbą lietuvių kalba pačiame Vilniuje ir už Vilniaus esančiose kolegijos valdose. 1583 m. vasarą su vienu kunigu buvo išvykęs apaštalauti į Žemaitkiemį ir jo apylinkes. Yra išlikęs išsamus ir įdomus ta proga nuveiktų darbų ir patirtų dalykų aprašymas, atliktas paties Lavinskio.[92] Jis mirė Vilniuje dar jaunas (41 m. amžiaus), 1598 m. balandžio 27 d. Tų *metų Litterae annuae,* pranešdamos jo mirtį, pažymi, kad buvęs „reto lietuvių kalba iškalbingumo".[93]

[90] *Catalogus informationum fratrum Collegii Brunsbergensis ab initio octobris 1572 usque ad 20 diem eiusdem mensis anni 1573:* „30. Stanislaus Marcinowicz, lituanus, annorum 20. Ingressus Vilnae 6 novembris 1572 pro coadiutore temporali et Brunsbergam missus 30 iulii 1573. Nondum vovit", ARSI, Hist. Soc. 41, fol. 164r.

[91] *Catalogus informationum... Brunsbergensis...* (kaip išn. 90): „27. Iacobus Lavinski, annorum 16, missus Vilna prima iunii 1573, admissus pro scholastico. Nondum vovit. Est custos vestium apud novitios", ten pat. Plg. taip pat: *Vocationum liber,* p. 145-147, 351.

[92] Išleistas: *MPV,* VI, p. 770-775. Plg. taip pat: Z. Ivinskis, „Vatikano archyvas - aruodas lietuvių kultūros istorijai", *Aidai,* 1950, p. 110-113; Rostowski, p. 111-113; *LE,* XIV, p. 292-293.

[93] „... in Lithuanico idiomate rarae facundiae", ARSI, Pol. 50, fol. 165r.

1573: „30. Gaspar Wiercibies, lithuanus, annorum 29 cum dimidio. Admissus est Vilnae 10 octobris 1572. Pellifex, adiutor sartoris et ianitor", ARSI, Hist. Soc. 41, fol. 168v. Žr. taip pat ARSI, Lith. 6, fol. 2r, 3r.

11. Klier. Jonas Grigalavičius *(Ioannes Gregorii, loannes Vilnensis, Gregorowicz),* lietuvis, vilnietis, gimęs apie 1551 m., greičiausiai pirklio šeimoje, nes Vilniuje baigęs gramatikos klasę kurį laiką užsiėmė prekybininko amatu. Į Draugiją priimtas Vilniuje tą pačią birželio 1 d. (1573 m.) kaip ir Lavinskis; drauge su šiuo iškeliavo į noviciatą Braunsberge. Ir Grigalavičius vėliau daugiausia gyveno Vilniaus kolegijoje. 1583 m. rudenį jis jau buvo kunigas ir sakė lietuviškus pamokslus. Mirė Vilniuje dar jaunas (38 m. amžiaus), 1589 m. rugsėjo 30 d.[94]

12. Klier. Petras Oborskis *(Oborski),* lietuvis, gimęs apie 1554 m., į Draugiją priimtas Vilniuje 1573 m. rugsėjo 21 d. ir tuojau pat pasiųstas į noviciatą Braunsberge. Daugiau žinių apie jį kol kas neteko užtikti.[95]

Iš to matome, kad 1573 m. galėjau buvo bent 12 lietuvių jėzuitų (įskaitant ir Vilniuje gimusį italą K. Moraris), o jei pridėsime Vilniuje 1573 m. liepos 22 d. į Draugiją priimtą klier. Stanislovą Drabelijų *(Drabelius),* kurio nepažymėta kilmė nei kitokių žinių apie jį neišliko,[96] tai susidarys ir 13 lietuvių jėzuitų. Visi jie buvo jauni: 6 broliai ir 7 klierikai, paprastų lietuvių kaimiečių ar miestiečių sūnūs. Gal tik Grebeniauskas, Lavinskis ir Oborskis buvo kilę iš bajorų tėvų, bet ir tuo atveju negalėtume sakyti, kad tai būta kokių garsių ir įtakingų šeimų. Ne visi jie lygiai pasireiškė vėlesniais metais. Broliai S. Svirys, G. Jurgevičius ir S. Marcinavičius, klierikai Oborskis su Drabelijum, atrodo, ilgai nepasiliko ir, dar nebaigę noviciato, pasitraukė iš Draugijos. Kiti klierikai, tapę kunigais, daugiausia dirbo pastoracijoje. Lietuviškoje

[94] *Catalogus informationum... Brunsbergensis...* (kaip išn. 90): „28. Ioannes Gregorowicz, annorum 22, missus Vilna ad probationem et admissus pro scholastico l[a] iunii 1573; vovit primo 5[a] iulii 1573. Est sacristanus", ARSI, Hist. Soc. 41, fol. 164r. Plg. taip pat: *Vocationum liber,* p. 135-136; Rostowski, p. 158.

[95] *Catalogus informationum... Brunsbergensis...* (kaip išn. 90): „32. Petrus Oborski, lituanus, annorum circiter 19, receptus Vilnae pro scholastico et Brunsbergam missus 21 septembris 1573. Nondum vovit“, ten pat.

[96] *Catalogus informationum... Brunsbergensis...* (kaip išn. 90): „29. Stanislaus Drabelius, annorum 17, receptus Vilnae pro scholastico et missus ad probationem 22 iulii 1573. Nondum vovit“, ten pat.

pastoracijoje aktyviai reiškėsi (drauge su visa eile kitų vėliau įstojusių) J. Lavinskis ir J. Grigalavičius, gal kartais ir J. Kiniškis, nors nėra tikra, ar jis vartojo lietuvių kalbą. Moraris ir Grebeniauskas, atrodo, lietuviškai nemokėjo arba nepakankamai mokėjo, kad galėtų ta kalba sakyti pamokslus. Gabiausias iš aukščiau minėtų brolių buvo P. Bolesta, ėmęsis net spaustuvininko darbo (kaip būtų įdomu sužinoti, ką jis 1584 m. - ir gal taip pat vieneriais ar daugiau metų prieš tai - išspausdino!), o iš kunigų - J. Lavinskis. Jį ir J. Grigalavičių reikėtų turėti prieš akis, kai nagrinėjamos ankstyvųjų lietuviškų vertimų bei lietuviškų giesmių, poterių, katekizmo ir Šv. Rašto (Evangelijų) tekstų problemos.

Šį kartą čia ir sustosime, turėdami vilties artimoje ateityje pasistūmėti bent vienu dešimtmečiu į priekį ir sužymėti lietuvius jėzuitus, įstojusius iki 1584 m. Tik norisi jau dabar pabandyti duoti atsakymą, kas buvo tas jėzuitas, kuris 1581 m. Vilniuje ėjo pirmojo ir tais metais vienintelio lietuviško pamokslininko pareigas.[97] Gal tai buvo vienas iš aukščiau minėtųjų?

Čia savaime peršasi Lavinskio pavardė. Jis jau nuo 1573 m. jėzuitas ir 1583 m., kaip matome iš jo paties rašyto apie išvyką į Žemaitkiemį pranešimo, jau turėjo būti patyręs misionierius. Taigi jis lengvai galėjo būti kunigu jau 1581 m. ir dirbti lietuviškoje pastoracijoje. Tačiau taip nebuvo! Būtina atitaisyti visų (ir Rostovskio bei kitų senų ir naujų rašytojų) daromą klaidą, kad J. Lavinskis, kai rašė 1583 m. rugsėjo 15 d. iš Žemaitkiemio provincijolui J. P. Campano skirtą pranešimą jau buvo kunigas. Neturi mūsų klaidinti nė pačiame pranešime randamas posakis „Po to, kai Jūs mums atsiuntėte trečią tėvą.. ,“[98] (‘tėvas’-*Pater*-jėzuitų kasdieninėje kalboje ir oficialiuose raštuose vartojamoje terminologi-

[97]*Litterae annuae 1581: Collegium Vilnense:* „...Hoc primum anno concio et doctrinae Christianae explicatio lituano idiomate a nostris incredibili concursu et fructu haberi coepta est... Speramus uberiorem in hoc agro messem nos deinceps habituros, ubi piures fuerint eius linguae gnari sacerdotes. Nunc enim unus tantum Pater, totus fere est cum huiusmodi hominibus occupatus, ad quem semper aliqui ventitant, qui vel nunquam, vel a pluribus annis conscientias suas expiarunt", ARSI, Germ. 141, fol. 68v.

[98]„Postquam enim R.tia V. tertium patrem ad nos misit...", *MPV,* VI, p. 773.

joje reiškia tą patį kaip kunigas, nepriklausomai nuo išeito mokslo, užimamos vietos ar padarytų įžadų). Atidžiai skaitant pranešimo tekstą, niekur betgi nerandame užuominos, kad J. Lavinskis būtų atlikęs kokią specifinę kunigišką apeigą: laikęs Mišias, klausęs išpažinčių, palaiminęs moterystę ir pan. Jis tik palydi kitą tėvą, kai šis vyksta į apylinkės miestelius bei kaimus; sykiu su kitu tėvu vyksta šv. Jokūbo šventėje į Balninkus ir pan."

Tačiau lemiamą argumentą, kad J. Lavinskis 1583 m. rudenį dar nebuvo kunigas, duoda išlikęs iš 1583 m. spalio 1 d. sąrašas jėzuitų, kurie Vilniaus miesto aikštėse aiškino tikėjimo tiesas.[100] Ten minimas ir J. Lavinskis, kuris, lydimas br. Andriaus Hogendorfo, eina aiškinti

"„...consilium cepimus ad vicina etiam oppida animarum causa, festis saltem diebus, excurrendi, ista ratione, ut unus Pater pro nostris subditis sacrificium domi faceret, ego alterum comitarer... die S.cto Jacobo festo unus Pater Widziski oppidum adiit, ...ego cum alio Patre Bolniki oppidum ab altera parte nostri praedii uno miliari Lituanico distans..." [mano išretinimai - P. R.], žr. ten pat. Toliau Lavinskis pasakoja apie aklą ir kurčią Balninkų klebonoą, kuris tą šv. Jokūbo šventės dieną jau buvo atlaikęs Mišias. Jie, gavę iš klebono leidimą, savo kieliku ir savo atsivežtais bažnytiniais rūbais atlaikė Mišias, pasakė pamokslą, palaimino 50 porų, kurios iki tol gyveno nepriėmusios moterystės sakramento. Pats tekstas ir įvykio aplinkybės leidžia manyti buvus tik vienerias šv. Mišias, kurias laikė tas tėvas, su kuriuo Lavinskis vyko į Balninkus. Pamokslą galėjo pasakyti ir pats Lavinskis, nors ir nebuvo kunigas. Būdamas kunigu, Lavinskis tikriausiai nebūtų buvęs tiktai kito palydovu, bet būtų pats kur nors kitur išvykęs. Aukščiau jo minimą „tertium patrem" reikia suprasti, kad provincijolas atsiuntė jiedviem, kurie iš pradžių buvo pasiųsti į Žemaitkiemį, trečią jėzuitą, ir būtent tėvą, t. y. kunigą. Tokiu būdu vienas kunigas galėjo švenčių dienomis išvykti į apylinkės bažnyčias, nes antras turėjo laikyti Mišias kolegijos žemių valdiniams Žemaitkiemyje. Aišku, Lavinskis palydėdavo tą, kuris važinėjo į kitas bažnyčias.

[100] *Instructores doctrinae christianae per varias patres intra et extra urbem Vilnensem dispergendi dominicis et festis diebus,* ARSI, Germ. 161, fol. 313; fotokopija, gaila, smarkiai sumažinta, išspausdinta *LE,* XXXIV, p. 141; apie šiame sąraše minimus jėzuitus žr. *Aidai,* 1966, p. 142. Sąrašas yra iš 1583 m. spalio mėn., nes antroje to paties lapo pusėje yra pamokų lentelė (išleista straipsnyje: A. Rukša, „1570 m. Vilniaus kolegijos ir 1583-84 m. Akademijos laisvųjų menųpamokų lentelės ir jėzuitų mokykla", *TP,* II, 3-4 (1967), p. 98-100, kur nurodyta ir data: 1583 m. spalio 1 d.

žmonėms tikėjimo tiesų lietuviškai prie Rūdninkų vartų[101]. Bet prie Lavinskio pavardės nėra ‘P(ater)’, kai šis titulas rašomas prie kitų, kurie jau buvo kunigai: ‘P. Foelix, P. loannes Vilnensis, P. Adamus Vilnensis’ ir t.t. Lavinskio pavardės nėra ir sąrašo gale, kur sužymėti 5 kunigai, kurie gali būti kviečiami važiuoti pas ligonį; visi penki yra gerai žinomi pastoracijoje lietuvių kalba. Ir nenuostabu, nes J. Lavinskis tuomet dar tebestudijavo filosofiją ir nebuvo nė pradėjęs teologijos studijų.[102] Bet, matyt, jo uolumas, jo praktiniai gabumai ir ne paskutinėje vietoje jo rašytas iš Žemaitkiemio pranešimas paveikė viršininkus leisti ir jam priimti kunigo šventimus. Kada jis juos gavo, tiksliai nežinome. Gal apie Kalėdas (1583 m.)? Gal apie Velykas (1584 m.)? Bet 1584 m. vasarą rašytame kataloge jis jau „P(ater) Iacobus Lauinski“.[103]

Jei minėtuoju 1581 m. pamokslininku negalėjo būti J. Lavinskis, tai kas tuomet juo buvo? Nenagrinėsiu čia visų smulkmenų apie asmenis, kurie net ne visi lig šiol buvo paminėti. Užteks prisiminti faktą, kad 1580 m. pavasarį Vilniuje gavo su kitais kunigo šventimus ir vilnietis Jonas Kumelis.[104] Jis buvo numatytas kolegijai priklausančių kaimų ekonomu. Tam reikėjo kunigo, nes ekonomas turėjo rūpintis taip pat ir savo pavaldinių dvasiniais reikalais. Kad J. Kumelis mokėjo lietuviškai ir dirbo lietuviškoje pastoracijoje, matome iš jau minėtojo 1583 m. sąrašo.[105] Jis yra vienas iš penkių, kurie gali būti kviečiami pas ligo-

[101] „Ad portam Rudnicensem: Iacobus Lavinski cum Andrea Hogendorf-lituanice", *Instructores* (kaip išn. 100).

[102] Plg. sekančią išnašą.

[103] *Catalogus communis Collegii Vilnensis anni 1584*: „26. P. Iacobus Lauinski ex villa Lauiski in Lituania, sanus et fortis, annorum 27. Ingressus est Braunsbergae anno 73 mense Maio. Studuit ante ingressum Vilnae Grammaticae, in Societate Syntaxi, Humanitati et Rhetoricae 3 annos. Docuit humanitatem duos annos Jaroslaviae, Rhetoricam unum annum Vilnae. Est auditor Philosophiae, estque scholasticus approbatus", ARSI, Pol. 6, fol. 7v.

[104] Pr. Sunieris laiške į Romą iš Vilniaus 1580 m. gegužės 3 d.: „...in Vilna si sono fatti questo anno sacerdoti: Andrea Busau Brunspergense, per aiutar quel collegio; Ivan Cumelis, per esser procurator de le ville; Stanislao Alando, nipote che era dei Padre Georgio Frisio b. m., et Christophoro Ostrowski“, ARSI, Germ. 158, fol. 144r.

[105] Žr. aukščiau, išn. 100.

nis; jis taip pat klauso išpažinčių lietuviškai Vilniaus pilies kalėjime. Taigi jei 1581 m. Vilniuje tebuvo tik vienas jėzuitas kunigas, galįs lietuviškai sakyti pamokslus ir teikti lietuviams kitus dvasinius patarnavimus, jis turėjo būti ne kas kitas, kaip tėvas Jonas Kumelis.[106]

[106] Jonas Kumelis (*Cumelis*), gimęs Vilniuje apie 1553 m. Jo tėvas buvo Jokūbas, vertėsi prekyba, 1575 m. buvojau miręs; motina - Kotryna. Vilniaus kolegijoje studijavo humanitarinius dalykus ir retoriką. Į Draugiją įstojo Romoje 1575 m. balandžio 14 d., į kur buvo atvykęs kaip Lvovo kašteliono sūnaus St. Herburto pedagogas. Romos kolegijoje studijavo vienerius metus retoriką, antrus metus - logiką, moralinę teologiją ir kontroversijas. Grįžo į Lietuvą 1577 arba 1578 metais, kurį laiką dirbo Polocke, kur 1580 m. pradėjo kurtis jėzuitai, vėliau Vilniuje lietuviškoje pastoracijoje. Dar jaunas (32 m. amžiaus) mirė Vilniuje 1585 m. gegužės 17 d. Plg. *Kodeks Nowicjuszy*, p. 122—123, kur nurodomi visi šaltiniai.

VILNIAUS AKADEMIJOS REKTORIAI
(1569)—1579—1773

MEDŽIAGA SENOJO VILNIAUS UNIVERSITETO ISTORIJAI, V

ĮŽANGINĖS PASTABOS

1. Ligšioliniai rektorių sąrašai

Daug rašiusių apie senąjį Vilniaus universitetą yra davę ir jo rektorių sąrašus, vienas kitas sykiu nurodydamas ir jų rektoriavimo laiką. Pirmasis Lietuvos istoriją aprašęs autorius, Albertas Vijūkas Kojalavičius,[1] kaip žinome, išleido Vilniuje 1650 metais „Įvairių Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos bažnytinį gyvenimą liečiančių žinių" rinkinį,[2] kuriame paskelbė dalį beruošiant „Lietuvos istoriją" surinktos medžiagos, „kad ji būtų išsaugota būsimoms kartoms", kaip jis pats rašo savo dedikacinėje įžangoje, skirtoje naujajam Vilniaus vyskupui Jurgiui Tiškevičiui. Tai daugiau statistinio-biografmio pobūdžio aprašymai. Tarp kitų dalykų, kaip žinių apie Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos dangiškuosius globėjus, apie jos vyskupijas ir vyskupus, vienuolijas ir vienuolynus ir panašiai, VI-me skyriuje kalbama ir apie Vilniaus akademiją, apie joje dirbusius ir jai savo išsilavinimu garbę teikusius jėzuitus.[3] Atrodo, kad kaip tik šioje vietoje tiko išvardyti iš eilės visus iki tol (1650 m.) buvusius Vilniaus akademijos rektorius, kaip pirma panašiai išskaičiavo ir aprašė visus Vilniaus, Žemaičių, Vendeno (Cėsių), Livonijos, Smolensko vyskupus.[4] Bet A. Kojalavičius to nepadarė. Aprašė drauge su kitais

[1] Nežinia, kodėl *Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija,* II, Vilnius 1968, II, p. 174, rašo ‘Kojelavičius’. Jis pats visuomet rašėsi ‘Kojalowicz’, ir šaltiniai žino tiktai tą jo pavardės formą. Todėl pasiliekame prie įprasto ‘Kojalavičius’.

[2] *Miscellanea rerum ad statum ecclesiasticum in Magno Lituaniae Ducatu pertinentium ab* Alberto Wiiuk Koialowicz... *vulgata,* Vilnae 1650.

[3] Ten pat, p. 121-128.

[4] Ten pat, p. 73-100.

garsiais jėzuitais ir keletą Akademijos rektorių, bet ne visus ir ne visai ta eile, kuria jie buvo rektoriais. Taip pat jis beveik niekuomet neduoda rektoriavimo metų, išskyrus kai pamini Mykolą Ortizą, buvusį „rektoriumi 1605 metais“.[5] Tą A. Kojalavičiaus paliktą spragą jaučiame iki mūsų laikų. Nes jis, būdamas arti šaltinių ir ne taip toli nuo Akademijos įkūrimo, būtų galėjęs duoti pilnesnį ir tikslesnį Vilniaus universiteto pradinio veiklos laikotarpio rektorių sąrašą negu kiti vėliau, jau XVIII ar XIX a. rašiusieji. Bet gal jau ir A. Kojalavičiui trūko tikslių apie rektorius žinių, ypač iš XVI amžiaus, nes nemaža Akademijos archyvinės medžiagos buvo sudegę 1610 metų gaisre?

Pirmąjį tikrąja prasme rektorių sąrašą paskelbė Jonas Preuschhoffas savo veikale „Vilniaus Jogailos-Batoro universitetas, akademiniais laurais žydintis“.[6] Gindamas Vilniaus universiteto teises ir privilegijas prieš bandančius jas menkinti, J. Preuschhoffas ypačiai pabrėžia universiteto teisę teikti daktaro laipsnius įvairiuose fakultetuose. Gale duoda rektorių sąrašą su trumpomis jų asmens ir veiklos charakteristikomis. Nors tas sąrašas didesne savo dalimi atitinka faktinę rektorių buvimo eilę ir sumini beveik visus rektorius, tačiau jame nenurodytos tikslios valdymo datos ir poroje vietų yra neaiškumų arba tiesiog klaidų. Tai ypačiai matyti iš J. Vujeko su P. Skarga vietomis sukeitimo, P. Frizijaus klaidingoje vietoje nurodymo, B. Dankvarto praleidimo ir panašiai. Kadangi tą sąrašą sudarė vienas iš universiteto profesorių (pačiame veikalo titule jis vadinamas ordinariniu metafizikos profesoriumi) knygoje, kuri skirta Vilniaus universiteto teisėms dokumentuotai apginti, atrodė, jog juo reikia visiškai pasitikėti. Todėl J. Preuschhoffo Vilniaus rektorių sąrašas tapo tarsi pamatu, ant kurio buvo statomi kiti skelbti tų pačių rektorių sąrašai iki pat mūsų dienų. Dar 1912 m. tą sąrašą perspausdino J. Kurczewskis savo veikale apie Vilniaus vyskupiją.[7]

Jėzuitų ordino 200 metų sukakčiai paminėti Lietuvos jėzuitas Jo-

[5]Ten pat, p. 124; 1605 m. jis iš tikrųjų pradėjo eiti rektoriaus pareigas.

[6] *Universitas Vilnensis Jagiellonico-Batoreana Laurearum Academicarum florida..., quas* Ioannes Antonius Preuschhoff. .. *Supremae Philosophicae Laureae Candidatis... in praemium contulit*, Vilnae 1707.

[7] J. Kurczewski, *Biskupstwo Wileńskie*, Wilno 1912, p. 536-539.

nas Pošakovskis išleido specialų kalendorių, teisingiau, du kalendorius: didįjį[8] ir mažąjį.[9] Abiejuose jis išspausdino ir po Vilniaus akademijos rektorių sąrašą. Negalint šiuo metu pasinaudoti tais kalendoriais,[10] sunku tiksliai pasakyti, kokios vertės yra tie J. Pošakovskio rektorių sąrašai. Neatrodo, kad būtų davęs ką nors naujo, palyginus su J. Preuschhoffu, nes vėlesnieji sąrašų autoriai jo kaip ir visai nemini.

Netrukus po to pasirodė S. Rostovskio Lietuvos jėzuitų provincijos istorijos I-ji dalis (iki 1664 metų)." Tarp kitų priedų randame ir visų provincijos kolegijų rektorių bei rezidencijų viršininkų sąrašus.[12] Vilniaus kolegijai neskiria nė pusės puslapio.[13]

Iš pastabos prie Braunsbergo kolegijos rektorių sąrašo[14] matome, kad pats S. Rostovskis Lietuvos jėzuitų provincijos archyve susirinko šiems sąrašams reikiamus davinius. Pasirodo, kai kuriais atvejais buvo nepaprastai šykštus; pvz., Kražių kolegijai 1616-1664 metų laikotarpyje tegalėjo nurodyti tris rektorius,[15] kai jų buvo iš viso 14 (įskaitant J. Jamielkovskio ir J. Pazurkevičiaus pakartotiną rektoriavimą).[16] Tiesiog iš archyvo S. Rostovskis bus surinkęs žinias ir apie Vilniaus akade-

[8] *Kalendarz jezuicki większy na rok przestępny MDCCXL...* przez X. Jana Poszakowskiego, Vilnae 1740; cit. iš Sommervogel, VI, sk. 1102, nr. 7.

[9] *Kalendarz mnieyszyjezuicki Prowincyi litewskiey na Rok Pański 1740...* przez X. Jana Poszakowskiego, Wilno 1740; cit. iš Sommervogel, VI, sk. 1103, nr. 8.

[10] Didysis Pošakovskio kalendorius Romoje randamas Valstybinėje bibliotekoje, kuri tačiau šiuo metu perkeliama į naujas patalpas ir ilgesniam laikui neprieinama.

[11] *Lituanicarum Societatis lesu historiarum provincialium Pars I*, auctore Stanislao Rostowski..., Vilnae 1768. Praėjus virš 100 metų šis veikalas buvo perspausdintas: *Lituanicarum Societatis lesu historiarum libri decem*, auctore Stanislao Rostowski, recognoscente Ioanne Martinov, Parisiis-Bruxellis 1877. Šiam straipsniui naudojamės 1877 metų laida.

[12] Rostowski, p. 410-417.

[13] Ten pat, p. 416.

[14] Ten pat, p. 410, išn. 1.

[15] Ten pat, p. 411.

[16] Plg. *LE*, XIII, 36; ko čia nėra, surinkta iš rankraštinių Lietuvos jėzuitų provincijos katalogų. Pats Rostovskis kitoje vietoje (1768 m. laidoje p. 441) duoda kiek pilnesnį Kražių kolegijos rektorių sąrašą (plg. 1877 m. laidoje p. 411, išn. 1).

mijos rektorius. Nes, jei būtų sekęs J. Preuschhoffu, reikia manyti, nebūtų savo sąraše praleidęs A. Broko, P. Frizijaus, G. Hintzo, J. Rywockio, A. Cieciszewskio, G. Schonhoffo, A. Kojalavičiaus. Tačiau svarbi S. Rostovskio savarankiško tyrinėjimo pasekmė yra Skargos savo vietoje, tai yra po Vujeko, pažymėjimas, o ne priešingai, kaip tai darė A. Kojalavičius ir J. Preuschhoffas. S. Rostovskis pažymi taip pat prie kiekvieno Vilniaus akademijos rektoriaus ir metus, tačiau nepasako, ką tie metai reiškia: rektoriavimo pradžią, pabaigą ar tik nuorodą, apie kuriuos metus tas ar kitas buvo rektoriumi. Dabar, turint tikslius duomenis, nesunku matyti, kad nurodytieji metai turi trečiąją reikšmę. Pirma, to nežinant, tie skaičiai vėlesniuose sąrašuose įvėlė ne vieną naują netikslumą.

Sekantį reikšmingą Vilniaus senojo universiteto rektorių sąrašą paskelbė beveik šimtą metų vėliau Mykolas Balinskis veikale „Senoji Vilniaus Akademija".[17] Nors, kaip pats autorius prie knygos titulo pažymi, tai buvo tiktai Vilniaus akademijos istorijos bandymas, ir vėlesni kitų atlikti tyrinėjimai daugelį dalykų geriau nušvietė, jo duotas Akademijos rektorių sąrašas turi daug naudingų, iš pačių šaltinių paimtų duomenų; pvz., jis įrašo teisingoje vietoje J. Vujeką ir P. Skargą. Tačiau liko dar daug trūkumų, ypačiai netikslių datų visame laikotarpyje iki XVII a. vidurio.

Lig šiol plačiausią ir išsamiausią Vilniaus universiteto rektorių sąrašą davė Juozas Bielinskis savo garsioje tritomėje Vilniaus universiteto istorijoje.[18] Jis mėgina taip pat - kaip jau tai darė M. Balinskis - prie kiekvieno rektoriaus pažymėti ir jo valdymo metus ir šiuo atžvilgiu pateikia kai kurių naujų davinių. Bet senesniajam Akademijos veiklos laikotarpiui ir jis turėjo remtis tuo, ką davė J. Preuschhoffas. Tokiu būdu ir pas Bielinskį po S. Varševickio eina P. Skarga, o ne J. Vujekas ir, apskritai imant, beveik visos iki XVII a. vidurio duotos nuorodos yra nepilnos ir dažnai klaidingos. Tačiau J. Bielinskio veikalo reikšmė bu-

[17] M. Baliński, *Dawna Akademia Wileńska. Próba jei historyi od założenia w roku 1579 do ostatecznego jei przekształcenia w roku 1803*, Petersburg 1862.

[18] J. Bieliński, *Uniwersytet Wileński, 1579-1831*, I-III, Kraków 1899-1900; rektorių sąrašas: III, p. 16-39.

vo ir yra didelė; juo remiasi visi rašantieji apie Vilniaus akademiją bei universitetą. Jo sudarytas rektorių sąrašas yra tapęs tarsi norma, nuo kurios negalima nukrypti, nors dėl to iškyla neišaiškinamų prieštaravimų ir nuolatos daromos klaidingos ir kitus klaidinančios išvados. Tokios rūšies yra abu pastaruoju metu Lietuvoje paskelbti Vilniaus rektorių sąrašai: 1966 metais išleistoje „Vilniaus universiteto istorijoje"[19] ir 1971 metais pasirodžiusiame M. L. T. enciklopedijos III-jame tome.[20]

Savarankišką šaltiniais paremtą Vilniaus jėzuitų akademijos rektorių sąrašą davė ir S. Załęskis savo plačioje Lenkijoje ir Lietuvoje veikusių jėzuitų istorijoje.[21] Nors jis ir nesekė J. Bielinskiu, bet, nelinkęs į tvarkingą ir griežtai nuoseklų darbą (pasakojama, kad jam mirus rasta didelė dėžė, priversta visokių lapelių - išrašų iš šaltinių, kaip šieno, be jokio jų suskirstymo, be jokios tvarkos), teįstengė duoti labai netobulą rektorių sąrašą vietomis net blogesnį už tą kurį prieš 5 metus buvo paskelbęs J. Bielinskis. Tačiau S. Załęskis - kaip jau pirma S. Rostovskis ir M. Balinskis - S. Varševickio įpėdiniu teisingai laiko J. Vujeką o ne R Skargą. Betgi antra vertus, nepaaiškina, kodėl praleidžia anglą A. Broką kurį savo vietoje, tik vieneriais metais pavėlinta jo rektoriavimo pradžia ir pabaiga mini M. Balinskis ir J. Bielinskis. Dažni rektoriavimo datų netikslumai (jis žymi paprastai vien rektoriavimo pradžios datą) sutinkami ir pas S. Zalęskį, ypačiai laikotarpyje iki XVII a. vidurio; vėliau jų žymiai mažiau, nors visai ir neišnyksta.

Naują nuo kitų nepriklausomą, iš Romoje išlikusių Lietuvos jėzuitų provinciją liečiančių šaltinių sudarytą Vilniaus akademijos rektorių sąrašą davė čia rašantis „Lietuvių enciklopedijoje", straipsnio „Vilniaus akademija" pabaigoje.[22] Tolesni archyvuose tyrinėjimai parodė, kad ir

[19] *VU*, p. 305-306.

[20] *Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija*, III, Vilnius 1971, p. 776.

[21] S. Załęski, *Jezuici w Polsce*, I-V [11 tomų], Lwów 1900-1906; rektorių sąrašas: IV, 1, p. 105, išn. 2.

[22] *LE*, XXXIV, p. 143. Ten aiškiai pažymėta, kad sąrašas „remiasi archyvuose išlikusiomis apie Vilniaus akademiją žiniomis". [Šiame leidinyje - p. 333—334.] Todėl reikia laikyti nedovanotinu mokslinio darbo metodo nepaisymu, kad Lietuvoje, leidžiant enciklopediją, nebuvo atsižvelgta į tai, kas jau prieš 5 metus buvo paskelbta „Lietuvių enciklopedijoje".

šiame sąraše viena kita datų detalė dar taisytina, bet pati rektorių eilė nebeturi pakeitimų, išskyrus 1760-1763 metų atvejį, kur buvo klaidingai įrašytas Stanislovas Haslowskis, o turi būti Ignacas Žaba.

Pats naujausias lietuvių paskelbtas Vilniaus universiteto rektorių sąrašas yra leidinyje „Lietuvos universitetas“,[23] kur dr. A. Rukša pasinaudoja „Lietuvių enciklopedijos“ daviniais.

Visa tai peržvelgęs ne vienas gal paklaus: „Kaip galėjo įvykti, kad tokie kompetentingi ir gerai su visa dokumentacija susipažinę tyrinėtojai, kaip S. Rostovskis, M. Balinskis, J. Bielinskis, S. Zalęskis, galėjo tiek klysti, pateikdami mūsų krašto seniausios ir svarbiausios mokslo institucijos vadovų sąrašus? Juk niekas tyčia klaidų nedaro! Ar neateis vėl kas nors ir nepradės įrodinėti, kad ir „Lietuvių enciklopedijoje“ paskelbtas sąrašas ne daugiau ko vertas už ankstesniuosius?“ - Antrajame klausime išreikštai baimei išsklaidyti yra skirtas visas šis straipsnis. Kiek tai pavyko, tesprendžia patys skaitytojai. O į pirmąjį, visai teisingą priekaištą atsakymo reikia ieškoti laiko aplinkybėse. Visi iki šio amžiaus pradžios paskelbti Vilniaus universiteto rektorių sąrašai (įskaitant ir J. Bielinskio su visais kitais nuo jo priklausančiais sąrašais) sudaryti remiantis žiniomis, kurių buvo galima rasti pačiame Vilniuje ir kitur Lietuvoje, Lenkijoje ir Rusijoje išlikusiuose universiteto istorijos šaltiniuose. Tačiau visiems gerai žinoma, kokia buvojau XVII a. Lietuvos jėzuitų, ypač Vilniuje esančiųjų įstaigų archyvų padėtis. Daug svarbios medžiagos sunaikino 1610 metų gaisras; o po žiauraus Lietuvos sostinės nuteriojimo 1655-1658 metais beveik nieko iš senesnių dokumentų nebeliko. Pražuvo ordino įstaigų istorijai tokie svarbūs kiekvienuose namuose vesti dienoraščiai, neišliko imatrikuliacijų knygos, gausios korespondencijos rinkiniai ir t.t., ir t.t. Kaip tik pačiame Vilniaus universitete labai trūko informacinės medžiagos apie jo padėtį XVI ir XVII a. Tai galima pastebėti jau pas A. Kojalavičių, rašiusį apie 1650 metus,[24] dar labiau tai atsiliepia pusę šimtmečio vėliau pasirodžiusiame J. Preuschhoffo veikale,[25] nors vienas ir antras duoda kai kurių

[23] *LU*, p. 30.
[24] Žr. aukščiau, išn. 2 ir 3.
[25] Žr. aukščiau, išn. 6.

žinių apie svarbius Akademijos įsteigimo bei patvirtinimo dokumentus ir pirmaisiais dešimtmečiais joje besidarbavusius asmenis. Apie S. Rostovskio tyrinėtos medžiagos stoką užsiminėme kiek aukščiau.[26] Todėl nenuostabu, kad didžiausi trūkumai senesniuose Vilniaus rektorių sąrašuose liečia laikotarpį iki maždaug 1660 metų. Po to jau beveik visos apie rektorius žinios atitinka šaltinių davinius.

2. *Žinių apie Vilniaus akademijos rektorius šaltiniai*

S. Zalęskio ir mūsų tyrinėjimai remiasi centriniame jėzuitų archyve sukaupta medžiaga, kuri šiuo atžvilgiu yra daug pilnesnė ir turtingesnė už išlikusią savajame krašte. S. Zalęskis galėjo panaudoti tuos pačius šaltinius, kuriais ir mes naudojomės; net jam buvo daugiau prieinama negu mums, nes tuometiniame Lenkijos jėzuitų provincijos archyve buvo saugomi ir senosios Lietuvos jėzuitų provincijos archyvo likučiai, kurie mums buvo nepasiekiami. Kad jo duotas Vilniaus akademijos rektorių sąrašas išėjo toks defektinis, kaltas pats autorius ir jo netvarkingas darbo metodas.

Kuo paremtos šiame straipsnyje apie Vilniaus akademijos rektoriaus patiektos žinios? Visų pirma jos surinktos iš provincijos katalogų, kurie buvo kasmet iš naujo sudaromi ir siunčiami į Romą (*Catalogi breves).* Provincijolas arba jo sekretorius (vadinamasis *socius*) mokslo metų pradžioje surinkdavo iš atskirų kolegijų ir rezidencijų žinias apie kiekvieno vienuolio einamas pareigas ir iš jų sudarydavo visos provincijos sąrašą, jame palikdamas suskirstymą pagal atskiras provincijoje veikiančias ordino įstaigas. Patogesniam reikiamo asmens suradimui gale būdavo pridedama alfabetinė rodyklė, kuri senesniais laikais būdavo sutvarkyta žymint alfabetine tvarka krikšto vardą ir tik antroje vietoje pavardę; mums įprasta alfabetinė pavardžių eilė pasirodo tiktai XVIII amžiuje. Tokiame kataloge paprastai nurodoma, kurioje ordino įstaigoje tas ar kitas jėzuitas tų mokslo metų pradžioje gyveno ir ko-

[26] Žr. aukščiau, p. 129-130.

kias pareigas jis ten ėjo. Nors dažniausiai toje vietoje ir tose pareigose jis išlikdavo iki mokslo metų pabaigos, t. y. iki sekančio liepos mėnesio, tačiau ne taip jau retai atsitikdavo, kad mokslo metų pradžioje kuris jėzuitas, pradėjęs dirbti vienoje vietoje, po kelių savaičių būdavo perkeliamas į kitą, sakysime, užimti ten kurio nors mirusio ar sunkiai susirgusio ordino nario vietą. Kataloge to jau nėra pažymėta. Tiktai sekančių metų kataloge jį rasime naujoje vietoje, bet nežinosime, kada jis į ten perkeltas: praėjusių metų lapkričio-gruodžio mėn. ar vasarą, prieš sudarant naują katalogą? Bet, kaip minėjome, tokie atvejai daugiau priklauso išimtims, todėl, jei šaltiniai nieko kito nesako, visuomet bus tikslingiau tarti buvus normalų atvejį, nors, žinoma, nereikia visai atmesti ir išimties galimybės.

Nustatant rektorių valdymo laiką praverčia ir kita katalogų rūšis, vadinamieji „Pirmieji trimečiai katalogai“ *(Catalogi I triennales).*[27] Jie būdavo paruošiami kiekvienoje provincijoje ir siunčiami į Romą kas treji metai, dažniausiai prokuratorių kongregacijos proga, kai atskirose ordino provincijose išrinkti atstovai (prokuratoriai) suvažiuodavo į ordino centrą pasitarti su vadovybe apie kiekvienos provincijos padėtį, apie jose iškylančias problemas ir visi drauge nutarti, ar yra šauktina generalinė kongregacija. Kadangi prokuratorių kongregacija nuo 1579 metų v i s u o m e t (vienintelė išimtis buvo 1600 metų prokuratorių kongregacija, įvykusi birželio 6-9 d.) įvykdavo lapkričio mėnesį, dažniausiai lapkričio 16-19 d., trimetis katalogas provincijose buvo paruošiamas pavasarį, gegužės-birželio mėnesiais. Todėl jame randame žinių apie asmenų atskiruose ordino namuose buvimą mokslo metų pabaigoje. Tačiau svarbiausia, kad šiuose kataloguose sužymėtos apie kiekvieną asmenį kai kurios biografinės žinios: iš kur kilęs, kokio amžiaus (nuo antros XVII a. pusės - gimimo data), kokia sveikatos būklė, kada įstojo į ordiną, ką studijavo prieš įstodamas, ką bei kiek metų studija-

[27] Be trimečio Catalogus I, būdavo kas treji metai sudaromi dar *Catalogus II*, teikiąs apie kiekvieną „Pirmajame kataloge“ išvardintą asmenį jo būdo charakteristiką ir žinių apie jo sugebėjimus, tinkamumą įvairioms darbo rūšims, ir Catalogus III, apibūdinąs kiekvienos kolegijos ar rezidencijos materialią padėtį, ypačiai kiek yra pajamų, kiek išlaidų, kiek skolų ir panašiai.

vo, būdamas ordino nariu; be to, ką ir kiek laiko dėstė, ką ir kiek laiko šiaip veikė, t. y. kokias kitas svarbesnes pareigas ėjo vienuoliniame gyvenime arba apaštaliniame darbe. Gale pridedama, jei žinios yra apie jėzuitą kunigą, ar jis turi kokį mokslo laipsnį; ir pagaliau apie kiekvieną: ar jau padarė paskutiniuosius įžadus; jei taip, kada ir kokio laipsnio; viskas užbaigiama nurodymu (kuris tačiau reguliariai duodamas tiktai XVIII a.), kokias kiekvienas moka kalbas. Tos žinios paprastai sausos, stereotipinės, be vietovių ir specialių datų nurodymų, kartais ir ne visai tikslios. Bet, jas palyginus su kitais šaltiniais, ypačiai su metiniais katalogais, galima ir iš jų išgauti vertingos medžiagos, kuri padeda užpildyti atsiradusias spragas arba išryškinti iškilusius neaiškumus.[28]

Trečia šaltinių rūšis, nemaža padėjusi nustatyti kai kurių rektorių Akademijai vadovavimo tikslų laiką, yra išlikusi korespondencija tarp Lietuvoje dirbusių jėzuitų ir ordino vadovybės Romoje. Ypačiai provincijolų laiškuose, kurių jie parašydavo kasmet po keliolika, radome daug tam naudingų davinių. Gaila, kad tik maža dalis tos korespondencijos teišliko! Geriausiai išsilaikė iš laikotarpio, kuris apima pirmuosius du Akademijos veiklos dešimtmečius, nors ir čia yra kai kurių spragų. Visam kitam laikui tėra tiktai negausios korespondencijos nuotrupos. Todėl ir šiame straipsnyje galėsime tiktai apie pirmuosius rektorius duoti daugiau tiesioginių žinių apie jų paskyrimą ar kitur perkėlimą, kai po to sekančiais dešimtmečiais teks tenkintis netiesioginėmis iš kitų šaltinių išvadomis. Čia tenka pastebėti, kad kiek didesni sunkumai, nus-

[28] Pavyzdžiui, apie Akademijos rektorių Joną Gruževskį *Catalogus Primus Personarum Collegii Vilnensis anni 1622* (ARSI, Lith. 6, fol. 185r) taip rašo: „1. P. Ioannes Gruzewski, Rutenus ex Masovita natus, annorum 43, fortis, in-gressus Societatem anno 1595, 1 novembris. Humaniora audivit usque ad Rhetoricam exclusive extra Societatem; in Societate Rhetoricam uno anno, Philosophiam triennio, Theologiam quadriennio. Docuit Syntaxim uno anno, Philosophiam 5, Casus uno et medio, Theologiam 4. Habuit curam Congregationis B. M. Virginis 3 annis, Confratemitatis Corporis Christi civium uno, Concionator uno, Pater spiritualis Fratrum quinque annis. Nunc Rectorem agit Collegii Vilnensis ab annis 4. Consultor fuit Rectoris 8 annis, nunc est Provinciae anno secundo. Est Magister Philosophiae et Doctor Theologiae promotus, ac Professus 4 votorum anno 1613“.

tatant rektorių valdymo laiką, ribojasi laikotarpiu iki XVII a. vidurio, nes nuo tada metiniuose kataloguose reguliariai nurodoma, kada tas ar kitas rektorius pradėjo eiti savo pareigas, t. y. kada jis buvo 'paskelbtas' (*renuntiatus)* rektoriumi, kaip buvo įprasta sakyti.[29] Tuomet lieka tiktai nustatyti, kada jis iš tų pareigų pasitraukė. Neretai tai įvyko tuo pačiu metu, kai buvo 'paskelbtas' naujas rektorius. Tačiau yra nemaža atvejų, kad buvęs rektorius jau prieš tai būdavo perkeliamas į kitą kolegiją rektoriumi ar kitoms pareigoms arba kad rektorius beeidamas savo pareigas mirdavo. Tokiais atvejais naujo rektoriaus 'paskelbimo' data nėra tuo pačiu ir prieš tai buvusio rektoriaus pasitraukimo data; tarp šių dviejų datų gali būti kelių dienų, savaičių ar net mėnesių tarpas, kurio metu vadovaudavo, kaip numatyta ordino konstitucijose, provincijolo paskirtas vicerektorius.

3. Klaidinga vertinti Akademiją pagal mūsų laikų sąvokas

Jau iš tų kelių 2-jame punkte padarytų pastabų gali kiekvienas nutuokti, kad vienuolijų išlaikomi universitetai, taigi ir Vilniaus akademija, turėjo kitokias struktūrines ir vadovavimo formas negu kiti universitetai, tvarkęsi laisvų korporacijų pagrindu. Deja, tai labai dažnai pamirštama; tai gerokai pamiršo ir rašiusieji apie Vilniaus akademiją. Šiuo metu Lietuvoje dirbantiems istorikams prisideda dar ir iš šalies primesta kliūtis - stori, tik tam tikrą dalį istorinės šviesos praleidžią akiniai, pavadinti 'marksistine-leninine metodologija'. Be šių akinių niekas neprileidžiamas prie krašto praeities tyrinėjimo bei jos aprašymo. Dėl to visa, kas ten skelbiama, yra nepilna, savaip iškreipta, kartais iki neatpažinimo sukarikatūrinta. Ar tai liečia Vilniaus akademijos įkūrimo tikslą, ar jos kultūrinę bei dvasinę veiklą, ar trūkumų bei neišpildytų planų paaiškinimą, visur prasikiša neapykanta religijai, vienuolijoms, dvasi-

[29] Vilniaus rektorių atveju pirmą kartą paskyrimo data pažymėta *Cat. br. an. 1648* (ARSI, Lith. 56, fol. 64r): „R Albertus Cieciszewski, Rector et Consultor Provinciae 8 Septemb. 1646“ (data įrašyta kita ranka negu visas katalogo tekstas). Nuo 1649 metų tai jau reguliariai žymima.

niams dalykams. Ir tai yra tiek įsišakniję, kad lieka nepataisoma net ir tuomet, kai faktai priešingai liudija.

Pavyzdžiui, paimkime kad ir tokį pasakymą: „Vilniaus vyskupas ir jėzuitai palenkė į savo pusę Žygimantą Augustą, kuris 1570 m. Vilniuje steigiamą kolegiją atidavė jėzuitams".[30] Tai sąvoka, išeinanti iš prielaidos, kad kaip šiandien, taip ir XVI amžiuje buvo steigiamos valstybinės mokslo įstaigos, ir valdžios žmonės - šiuo atveju karalius - turėjo teisę nustatyti, ką su kiekviena steigiama mokslo įstaiga daryti. Bet to anuomet niekur nebuvo, nebuvo ir Lietuvoje. Ir, be to, ne karalius Žygimantas Augustas įsteigė Vilniaus kolegiją, bet Vilniaus vyskupas; ir visos aplinkybės rodo, kad jėzuitų pakvietimas yra taip susijęs su kolegijos įsteigimu, jog tegalimas tik vienas pasakymas: „1570 m. buvo steigiama jėzuitų kolegija“. O visi svaičiojimai apie ‘atidavimą’ yra tik skaitytojams suklaidinti, juos prieš karalių, prieš vyskupą, prieš jėzuitus nuteikti, nes to reikalauja ‘marksistinė-lenininė metodologija’.

Ta pati metodologija nuvedė daug ką į visai klaidingą aiškinimą ir užgaulingą įžymiųjų lietuvių dėtų pastangų suniekinimą teisės ir medicinos fakultetų Akademijoje įsteigimo klausimu. Tiesa, šiuo klausimu iki šiol neturėjome daug žinių, buvo daug spragų, kurias reikėjo užpildyti prielaidomis, šaukiantis į pagalbą istorinę metodologiją. Štai kaip, remiantis ‘marksistine-leninine metodologija’,[31] dėstomas teisės ir medicinos fakultetų reikalas. Jėzuitai tų fakultetų nenorėję, „leidimo tiems fakultetams steigti prašė bajorų verčiami", „neskubėjo tų fakultetų atidaryti", „nenorėjo drauge su teisės mokslais įsileisti į akademiją profesorių pasauliečių", „teisės fakultetas jėzuitams atrodė pamestinukas ir, pasitaikius progai, buvo numarintas".[32] Ir dar visai neseniai pasirodžiusiame straipsnyje rašoma: medicinos mokslai „savo prigimtimi buvo svetimi jėzuitų mokymui, prieštaravo jų skelbiamoms tiesoms".[33]

[30] *VU*, p. 17.

[31] Ten pat, p. 7, aiškiai pasakyta: „Tarybiniai istorikai marksistiškai pervertina senųjų istorikų teiginius... remiantis marksistine-leninine metodologija..

[32] Ten pat, p. 41.

[33] I. Petrauskienė, „Medicina Vilniaus universitete", *Mokslas ir gyvenimas*, !973 (3), p. 8.

Paskutiniu metu teko užtikti keletą naujų tuo klausimu duomenų, kurie visai ką kita sako. Visų pirma reikia pastebėti, kad tik karaliaus Stepono Batoro 1579 m. balandžio 1 dienos privilegijoje iš dalykų, kurie bus dėstomi steigiamame universitete, specialiai išskiriama teisė ir medicina,[34] kai tuo tarpu popiežiaus privilegija tokio išskyrimo nedaro, nors ir čia nurodyti dėstomieji dalykai veda prie tos pačios išdavos. Kitoje vietoje esu atkreipęs dėmesį į galimybę, kad tas pabrėžtas teisės ir medicinos fakultetų išskyrimas karaliaus duotoje privilegijoje galėjo atsirasti ne jėzuitų, bet Lenkijos didikų ir Krokuvos universiteto iniciatyva.[35] Toje privilegijoje buvo ir daugiau punktų, kurie jėzuitams buvo nepriimtini, kaip tai aiškiai rašė popiežiui vysk. V. Protasevičius 1579 m. liepos 26 dienos laiške.[36] Jėzuitai, žinoma, siekdami tikslo „padėti savo artimui pažinti ir mylėti Dievą ir išgelbėti savo sielą“, į pirmą vietą kėlė teologijos fakultetą nes jis buvo „labiau už kitas tinkama priemonė šiam tikslui pasiekti“.[37] Dėl to, o ne iš paniekos teisei ar medicinai jie patys tų fakultetų nesteigė ir tų dalykų nedėstė.[38] Tačiau, jei būdavo reikalinga, jie neatsisakydavo perimti universitetų su tais dviem fakultetais. Ryškus pavyzdys buvo jėzuitų vadovaujamas Pont-a-Mousson, Lotaringijoje, universitetas. Jį įsteigė garsusis kardinolas Karolis de Guise, o pilno universiteto su visais keturiais fa-

[34] „excepta Iurisprudentia et Medicina“, žr. tos privilegijos fotokopiją *VU,* p. 12, eil. 8.

[35] P. Rabikauskas, „Mokslinė pažanga Vilniaus akademijoje“, *LKMA Suvažiavimo darbai,* VII, p. 206 [šiame leidinyje - p. 212],

[36] Šį vysk. Protasevičiaus laišką išleido A. Theiner, *Annales,* III, p. 66-67; plačiau apie tai žr. P. Rabikausko straipsnį *Drauge,* 1966 m. rugsėjo 3 d., kultūros priede.

[37] „Cum Societatis atque studiorum scopus sit proximos ad cognitionem et amorem Dei et salutem suarum animarum iuvare, cumque ad eum finem medium magis proprium sit Facultas Theologiae, in hanc potissimum Societatis Universitates incumbent“, *Constitutiones cum declarationibus,* pars IV, cap. XII: „De scientiis, quae tradendae sunt in Universitatibus Societatis“, nr. 1.

[38] „Medicinae et Legum studium, ut a nostro Instituto magis remotum, in Universitatibus Societatis vel non tractabitur, vel saltem ipsa Societas per se id oneris non suscipiet“, ten pat, nr. 4.

kultetais teises jam suteikė pop. Grigalius XIII 1572 m. gruodžio 5 dienos bula, t. y. 7 metus prieš Vilniaus universiteto įsteigimą.[39]

Ir Lietuvoje jau apie 1620 metus buvo dedama pastangų universitete įvesti trūkstamus fakultetus. Kitoje vietoje esu užsiminęs apie Žemaičių seniūno Jeronimo Valavičiaus tuo reikalu pasisakymą.[40] Kad tai nebuvo vien tik geras noras, rodo tolimesnė reikalo raida. Patys jėzuitai rūpinosi naujų fakultetų įsteigimu; jie buvo gavę tuomet ir Romoje iš ordino generolo Mucijaus Vitelleschio sutikimą ir fundacijos pagrindinių punktų patvirtinimą, o Vilniaus akademijos rektoriui Jonui Gruževskiui, 1622 m. rudenį atvykusiam į prokuratorių kongregaciją, pats ordino generolas įteikė kaip tik Pont-a-Mousson universitete galiojančius nuostatus *(librum Academiae nostrae Mussipontanae),* kad jų pavyzdžiu būtų tvarkoma ir Vilniuje naujų fakultetų veikla.[41] Kodėl toji Valavičių fundacija (nes, be Žemaičių seniūno, fundatoriumi buvo ir Vilniaus vyskupas Eustachijus Valavičius) nebuvo įvykdyta, kol kas žinių neturime.

Ir vėliau, parūpinant Kazimiero Leono Sapiegos fundaciją, jėzuitai nestovėjo nuošaliai abejingi ar net priešingi, kaip norėtų įtaigauti viršminėti istorikai, bet patys buvo viso reikalo judintojai. Tai paaiškėja iš ką tik išnašoje minėto F. Banfio laiško. Tikiuosi galėsiąs kita proga apie tai plačiau parašyti. Šį kartą užtenka paminėti, kad pats F. Banfis, 1641 m. pavasarį vizituodamas Vilniaus akademijoje dirbančius ir studi-

[39] Pierre Delattre, *Les ėtablissements dės Jėsuites en France depuis quattre siėcles,* IV, sk. 79-180; ypačiai sk. 97-107: „Facultės de Droit et de Mėdicine". P. Rabikausko straipsnyje „Mokslinė pažanga" (cit. išn. 35), p. 206 [šiame leidinyje - p. 212], paminėtieji Ingolstadto ir Grazo universitetų pavyzdžiai netinka, nes Ingolstadte jėzuitų žinioje buvo tiktai artistų fakultetas, o ne visas universitetas; Graze teisės fakultetas įsteigtas jau po jėzuitų uždraudimo, 1778 metais, o medicinos fakultetas dar vėliau- 1863 metais. Plg. Karlheinz Goldmann, *Verzeichnis der Hochschulen,* Neustadt an der Aisch 1967, P- 150 ir 187.

[40] P. Rabikauskas, „Mokslinė pažanga", p. 206 [šiame leidinyje - p. 213].

[41] Apie tai rašo Lenkijos ir Lietuvos jėzuitų provincijų vizitatorius Fabricijus Banfis (*Banfus)* iš Dancigo 1642 m. birželio 14 dienos laiške ordino Generolui į Romą, ARSI, Pol. 77 II, fol. 301r-v.

juojančius jėzuitus, buvo nuvykęs ir pas K. L. Sapiegą ir su juo aptarė visą reikalą. Taip pat iš F. Banfio laiško paaiškėja, kad karaliaus Vladislovo IV 1641 metų privilegiją išsirūpino patys jėzuitai, nes karaliaus Stepono universiteto įsteigimo privilegija, kaip minėjome, buvo įsakmiai išskyrusi teisės ir medicinos dėstymą Vilniaus universitete. Taip pat nėra jokios abejonės, kad steigiamo teisės fakulteto profesoriams ir studentams numatytos lygiai tos pačios akademinės teisės ir pareigos kaip ir visų kitų universiteto profesorių bei studentų. Ypačiai įsidėmėtina, kad tiek pirmuoju atveju (apie 1620 metus), tiek antruoju (1641 ir sek. metais) iš jėzuitų vieni svarbiausiųjų to reikalo judintojų buvo du žymūs lietuviai jėzuitai: Jonas Jamielkovskis, 1612-1620 m. Kražiuose, pradžioje rezidencijos viršininkas, o nuo 1618 m. pirmasis Kražių kolegijos rektorius ir 1640-1643 Lietuvos jėzuitų provincijolas; Jonas Gruževskis, abiem atvejais Vilniaus akademijos rektorius.

Taigi, geriau pažįstant viso klausimo vystymąsi, iškyla visai kitokia tikrovė, negu ją numatė kažkokia ‘metodologija’. Ypačiai išryškėja pačių lietuvių jėzuitų noras ir pastangos turėti savame krašte visus tuomet universitetuose įprastus fakultetus. O sakyti, kad teisės fakultetas buvo jėzuitų „numarintas", yra tiesiog grubi netiesa. Lygiai taip pat prilygsta akiplėšiškam istorijos falsifikavimui visiškas 1655-1658 metais Vilniuje siautusių rusų bei kazokų įvykdytų žiaurumų ir barbariškumų užtušavimas.[42] Ne kas kita kaip tos nelaimės ir jų pasėkos nebeleido atsigauti ir pilnam teisės fakultetui (kanonų teisės fakultetas, kuriam nereikėjo samdyti svetimų profesorių, veikė iki pat 1773 metų). Ir galime būti tikri, kad patys jėzuitai persiorientavimo ir atsinaujinimo laikotarpiu būtų atstatę ir pilną teisės fakultetą, jei tik būtų galėję ir toliau veikti, kaip paskutiniuoju jų veiklos dešimtmečiu užtinkame Vilniaus akademijoje vadovaujant prof. Steponui Bisiui veikiančią Medicinos kolegiją.[43]

[42] *VU*, p. 41-42. Kiek tos nelaimės palietė Vilniaus akademiją, vaizduoja P. Rabikauskas, „Mokslinė pažanga", p. 217-221 [šiame leidinyje - p. 225-230],

[43] Apie tai neseniai paskelbta lig šiol nežinotų duomenų: Irena Petrauskienė, „Medicina Vilniaus universitete", *Mokslas ir gyvenimas*, 1973 (3), p. 8-9.

Kai dėl Akademijos rektorių, dar tenka stebėtis, kaip kartais naiviai stengiamasi sekti mūsų laikais galiojančiomis normomis. Minėtame leidinio „Vilniaus universitetas“ pabaigoje duotame rektorių sąraše[44] kiekvienam jėzuitų laikų rektoriui, kaip ir visiems kitiems po to buvusiems rektoriams, pridėta skliausteliuose jo mokslinė specialybė. Visi jėzuitų Akademijos rektoriai be i š i m t i e s pažymėti kaip teologijos specialistai. Nežinia, kuo remiantis tai nustatyta. Jei tuo nurodomas fakultetas, iš kurio profesorių buvo paimtas tas ar kitas rektorius, tai reikėjo nepamiršti, kad visa eilė rektorių pirmiausia buvo kalbų ar filosofijos, o vėlesniais laikais ir kanonų teisės fakultetų profesoriais. Ir, be to, šiuo pagrindu skirstyti Akademijos rektorius yra netikslu, nes anuomet nebuvo praktikuojama kokia nors rotacija tarp fakultetų šiam postui užimti. Jei tuo nurodoma, kokioje mokslo srityje atskiri rektoriai buvo daugiau pasireiškę, irgi negalima sakyti, kad visi būtų buvę teologijos specialistai. Pavyzdžiui, gerai žinomas A. Vijūkas Kojalavičius buvo istorikas ir iškalbos specialistas; B. Soksas - kanonų teisės žinovas; net tris kartus rektoriavęs T. Arentas, atrodo, Vilniaus akademijoje niekad nedėstė, o kitur daugiausia veikė kaip pamokslininkas ir įvairių ordino namų viršininkas. Atrodo, kad visiems rektoriams teologijos specialybės priskyrimą nulėmė aplinkybė, jog visi jie buvo kunigai. Tačiau kad akademiniu požiūriu tai nedaug ką pasako, mato kiekvienas iš ką tik suminėtų pavyzdžių. Būtų buvę tikslingiau neminėti jokios mokslinės specialybės, nes ji neturėjo lemiamos reikšmės, skiriant Akademijos rektorius.

4. Kaip buvo skiriami Vilniaus akademijos rektoriai?

K a d b ū t ų aiškiau, verta bent trumpai pažvelgti, kaip anuomet būdavo skiriami Vilniaus akademijos rektoriai. Vysk. V. Protasevičius, įsteigdamas jėzuitų kolegiją, nekėlė jokių sąlygų jai vadovavimo atžvilgiu. Kolegijai suteikdamas universiteto teises karalius Steponas Batoras nu-

[44] ***VU,*** p. 305-306.

matė jam ne-jėzuitus kanclerį ir protektorių, abu tuometinius Lietuvos (Vilniaus ir Žemaičių) vyskupus.[45] Bet, kaip jau ne sykį minėta, popiežiaus privilegijoje šių ne-jėzuitų instancijų jau nėra. Netgi tiesiog uždraudžiama vietos ordinarams bet kaip kištis į universiteto reikalus.[46] Universitetui vadovavimas, jo tvarkymas, studijų tvarkos nustatymas, statutų paskelbimas, jų pakeitimas ar atšaukimas - visa pavedama jėzuitų generaliniam viršininkui, kuriam suteikiama galia visa tai atlikti pačiam arba per ką nors kitą ar kitus. Taigi iš niekur kitur, kaip tik iš jėzuitų ordino teisės galime sužinoti, kaip buvo skiriami Vilniaus akademijos rektoriai.

Jėzuitų įsteigėjas šv. Ignacas į ordino konstitucijas įrašė ištisą skyrių „Apie universiteto vadovybę ir pareigūnus".[47] Jame nurodoma, kad universiteto rektorium „galės būti tas pats, kuris vadovauja pagrindinei Draugijos kolegijai".[48] Kadangi paprastai su jėzuitų universitetu būdavo sujungta vienuolijos kolegija, tai praktiškai kolegijos rektorius būdavo taip pat universiteto rektorium. Vilniuje to buvo laikomasi iki 1773 m. be išimties. Aukščiau minėtuose kataloguose[49] (reikia nepamiršti, jog jie buvo skirti vienuolijos reikalams ir nėra pirmiausia akademiniai katalogai) visą laiką rašoma „Collegium Vilnense" ir tik

[45] Karaliaus privilegijos tekstą žr. Bielinski, I, p. 51-53.1 lietuvių kalbą išverstą dalį privilegijos žr. *LIŠ*, I, p. 241-242, nr. 271; bet vertimas nutraukiamas kaip tik toje vietoje, kur minimi Vilniaus ir Žemaičių vyskupai.

[46] „Nullumque loci Ordinarium vel Metropolitanum quovis quaesito, etiam conservationis ac superioritatis colore vel ingenio seu titulo, praemissis se ingerere aut contravenire posse nec debere, irritum quoque et inane quicquid secus super his a quoquam, quavis auctoritate, scienter vel ignoranter, contigerit attentari, decernimus", *Bullarum, diplomatum et privilegiorum sanctorum Romanorum Pontificum Taurinensis editio,* VIII, Augustae Taurinorum 1863, p. 560-563 (§ 7). Plg. taip pat Bielinski, I, p. 44-48.

[47] *Constitutiones*, pars IV, cap. XVII: „De Officialibus vel Ministris Universitatis". Šios konstitucijos buvo dažnai išleistos atskirai arba leidinyje *Institutum Societatis Iesu.*

[48] „Cura universalis vel superintendentia et gubernatio Universitatis penes Rectorem erit; qui idem esse poterit, qui in Collegio praecipuo Societatis praeest...", ten pat, nr. 1.

[49] Žr. p. 133-135.

labai retai „Academia“ arba „Universitas Vilnensis“. Todėl Vilniaus akademijos rektoriaus paskyrimas buvo tas pats dalykas kaip Vilniaus jėzuitų kolegijos rektoriaus paskyrimas.

Kolegijoms rektorius skirti ir juos atšaukti buvo ordino generolo pareiga.[50] Apie tam tinkamus asmenis jis gaudavo žinių iš nuolatinės korespondencijos su esančiais viršininkais ir jų patarėjais. Vienas iš provincijolo patarėjų paprastai būdavo Vilniaus akademijos rektorius. Ir pats provincijolas stengdavosi painformuoti, pasiūlyti, kas geriausiai į tą vietą tiktų. Savaime aišku, skiriant Vilniaus kolegijos rektorių visuomet turėta mintyje, kad jis bus ir universiteto rektorium. Tarp kitko buvo žiūrima, kad skiriamas rektorius turėtų kokį nors mokslo laipsnį.[51] Kartais betgi aplinkybės priversdavo (buvusio rektoriaus mirtis, jo išvykimas ilgesniam laikui ir panašiai) provincijolą tuojau pat kam nors laikinai pavesti eiti rektoriaus pareigas. Toks būdavo vadinamas vicerektorium. Neretas būdavo atvejis, kad tokiam vicerektoriui iš Romos būdavo atsiunčiama *patentes,* t. y. paskyrimo dekretas, ir jis nuo tol oficialiai tapdavo rektoriumi. Taip yra buvę, pavyzdžiui, su P. Skarga: 1579 m. jis pradėjo vadovauti akademijai tik provincijolo paskirtas; tiktai po metų jam atėjo iš Romos *patentes.* Bet visi jį jau ir prieš tai vadino rektorium, apie ką specialiai užsimena provincijolas Pr. Sunieris.[52] Žinant šią rektoriaus paskyrimo procedūrą, nėra jokios prasmės kalbėti apie jo išrinkimą, apie to ar kito fakulteto reprezentavimą ir panašiai.

Rektoriavimo pradžią nustato ne Romoje išduoto dekreto data, bet jo "paskelbimo’ (*renuntiatio*) diena, t. y. kada visiems oficialiai prane-

[50] „Constituat idem [Generalis], ut dictum est, per se ipsum Rectores Collegiorum et Universitatum ac Praepositos locales Domorum, quos aptiores fore iudicaverit...“, *Constitutiones,* pars IX, cap. III, nr. 14. „Rectores, quos constituere ac removere poterit“, ten pat, nr. 3.

[51] „...qui [Rector] debet esse in aliqua facultate promotus“ - buvo reikalaujama Austrijos jėzuitų universitetuose; žr. *Forma et ratio gubernandi Academias et Studia generalia S. I. in Provincia Austriae,* pars I, cap. II, 1 (G. M. Pachtler, *Ratio studiorum,* III, Berlin 1890, p. 325). Panašiai buvo laikomasi, su kai kuriomis išimtimis, ir Vilniaus universitete.

[52] Žr. žemiau, p. 156.

šama, kad jis nuo tos dienos pradeda eiti rektoriaus pareigas. Kadencija dažniausiai trukdavo trejus metus. Bet neretos ir išimtys, kai kadencijos laikas prailginamas keliais mėnesiais ar net metais. Ilgiausiai be pertraukos Vilniuje rektoriais yra išbuvę: S. Varševickis, dar prieš akademijos įkūrimą - 7 metus ir 8 mėnesius, ir G. Alabianas, akademijos veiklos pradžioje - 8 metus ir kelis mėnesius, bet pirmaisiais metais ir jis jai vadovavo tiktai kaip vicerektorius. Septyni rektoriai, po vienos kadencijos praėjus kuriam laikui, antrą kartą ėjo tas pačias pareigas, o vienas - Tobijas Arentas - net trečią kartą buvo paskirtas tos pačios Vilniaus akademijos rektorium ir tas pareigas beeidamas mirė. Tiktai vienu 12 metų laikotarpiu (1663-1675) rektorių keitimasis vyko kas treji metai vis tą pačią spalio 1 dieną.[53] Šiaip pasikeitimas galėjo būti bet kuriuo metų laiku, nors vyrauja tendencija tai atlikti vasaros ar rudens mėnesiais, pasibaigus mokslo metams ir dar neprasidėjus ar ką tik prasidėjus naujiesiems.

Iš pradžių kolegijos ir po to akademijos rektoriais buvo skiriami asmens, kuriuos ordino vadovybė Romoje asmeniškai pažino, kadangi jie ten įstojo į jėzuitus arba kurį laiką studijavo. Tokie buvo visi rektoriai be išimties iki 1605 metų, tarp jų keli iš toliau atvykę (du ispanai: G. Alabianas ir M. Ortizas, ir vienas anglas - A. Brokas). Iš lietuvių pirmasis rektorium tapo Jonas Gruževskis (1618-1625). Vėliau rektoriais buvo lietuviai Albertas ir Kazimieras Kojalavičiai, Danielius Butvilas, Andrius Valavičius, Stanislovas Tupikas ir kiti, latvis Mykolas Ginkevičius; nemaža rektorių dalis buvo kilę iš Prūsų ar iš Mozūrų, t. y. sričių, kurios priklausė Lietuvos jėzuitų provincijai. Kalbėdami apie kiekvieną rektorių, nurodysime, kiek mums žinoma, ir jo kilmę.

5. Šio sąrašo savybės

Prieš pereinant prie atskirų Vilniaus akademijos rektorių aprašymo bus naudinga trumpai nurodyti, kas numatoma čia apie rektorius duoti. Aišku, šiame sąraše nenorima ir negalima patiekti išsamaus kiekvieno rek-

[53] Apie visai tai žr. žemiau žinias apie atskirus rektorius.

toriaus veiklos apibūdinimo nei jo smulkios biografijos. Beveik visi Vilniaus akademijos rektoriai, išskyrus vos vieną kitą, yra aprašyti „Lietuvių enciklopedijoje“. Vis vien tikimės pasitarnausią Vilniaus akademijos istorijos tyrinėtojams, duodami ir šia proga apie kiekvieną rektorių panašias enciklopedines žinias, tik naujai peržiūrėtas ir, kur reikia, papildytas ar pataisytas. Tačiau visų svarbiausiu šio straipsnio tikslu laikome: iš šaltinių kiek galima tiksliau nustatyti, kada kiekvienas rektorius pradėjo eiti savo pareigas ir kada jis iš tų pareigų pasitraukė, t. y. nustatyti tikslias rektoriavimo datas.

Tokiu būdu apie kiekvieną Vilniaus akademijos rektorių, šalia dabartine lietuvių kalba išreikštų jo vardo ir pavardės, bus aprašoma:

(a) šaltiniuose užtinkamos pavardės formos;
(b) paskelbimo ir iš pareigų pasitraukimo laikas;
(c) veikla, einant rektoriaus pareigas;
(d) biografijos bruožai.

Kiekvienas rektoriaus paskyrimas bus žymimas iš eilės chronologine tvarka, nors tas pats asmuo gal jau prieš tai yra buvęs tos pačios akademijos rektorium. Iš vicerektorių atskirai bus pažymėti tik tie, kurie savarankiškai, t. y. nesant jokiam akademijos rektoriui, ir ilgesnį laiką, t. y. daugiau kaip 6 mėnesius, išbuvo tose pareigose.

Kadangi Vilniaus universiteto veiklos pradžia yra neatskiriamai susijusi su jau keletą metų anksčiau įkurtos jėzuitų kolegijos veikla, rektorių eilę pradėsime nuo pačių pirmųjų į Vilnių atvykusių jėzuitų viršininkų.

A. VILNIAUS JĖZUITŲ KOLEGIJOS REKTORIAI (1569-1579)

1. Baltazaras Hostovinas

VILNIAUS JĖZUITŲ VIRŠININKAS: 1569 IX 28 - 1570 VIII 15

a. Pavardė šaltiniuose dažniausiai rašoma *Hostovinus*\ kartais laiškuose ir kituose raštuose jis taip pat vadinamas *P(ater) Baldazar, P. Balthasar, D(octor) Balthasar, Dottor ’ Baldassar, Balthasar Bohemo.* Litera-

tūroje paprastai vartojamas *Hostovinus* (vokiškai — Duhr; lenkiškai - Bednarski); tiktai naujausiu laiku pradėta rašyti *Hostounsky* - nuo vietovės *Hostoun* (Vakarų Čekoslovakijoje), iš kurios jis yra kilęs.[1]

b. Į Vilnių atvyko 1569 m. rugsėjo 28 d. iš Braunsbergo sykiu su pirmąja jėzuitų grupe.[2] Pasiliekant Vilniuje 4 jėzuitams, iš jų B. Hostovinas buvo paskirtas viršininku. Šiose pareigose išbuvo, kol sekančiais metais atvyko kita jėzuitų grupė ir S. Varševickis tapo pirmuoju Vilniaus kolegijos rektoriumi 1570 m. rugpjūčio 15 d.[3]

c. *Viršininko veikla.* - Kadangi pirmieji jėzuitai atvyko tiktai 'pasižiūrėti', tai nemaža dalimi priklausė ir nuo jų pasisakymų, ar vysk. V. Protasevičiaus steigiama kolegija bus ordino vadovybės priimta. Kaip provincijolo L. Maggio ir viceprovincijolo Pr. Sunierio, taip ir pačių Vilniuje apsistojusių jėzuitų vardu B. Hostovino siųsti į Romą pranešimai buvo labai pozityvūs, pabrėžią tokios kolegijos Vilniuje reikalingumą ir vyskupo sudarytas patogias sąlygas jai veikti. Yra išlikę šiuo reikalu rašyti į Romą du B. Hostovino laiškai: 1569 m. spalio 6 d. ir 1569 m. gruodžio 10 d.[4] Abiejuose laiškuose jis užsimena ir apie universiteto Vilniuje įsteigimą: jau anksčiau to norėjęs karalius; būtų gera, kad ir dabar popiežiaus nuncijus tą reikalą karaliui iškeltų, nes universitetas čia esąs reikalingas ne tiktai Lietuvai, bet ir kitiems kaimyniniams kraštams.

Be įprastų viršininko pareigų, B. Hostovinas sakė sekmadieniais ir šventadieniais vokiečių kalba pamokslus, kurių pradžioje klausydavo

[1] Rašo 'Hostounsky': Korewa, p. 113-144 ir 213-236; *MAH*, p. 502, 504, 969; S. Kot, „Un gesuita boemo, patrocinatore delle lingue nazionali slave e la sua attività in Polonia e Lituania (1563-1572)", *Ricerche Slavistiche,* 3 (1954), p. 139-161. Plg. ir P. Rabikauskas, „Hostounsky (Hostovinus) Balthasar", *EL,* II, p. 436-437.

[2] Plg. P. Rabikauskas, „Medžiaga senojo Vilniaus universiteto istorijai", IV, *LKMA Metraštis,* V, p. 303-308, žr. ypač p. 303 [šiame leidinyje - p. 97-101, ypač p. 98],

[3] *Historia Collegii Vilnensis Soc. Iesu,* ARSI, Poi. 65, fol. 83r.

[4] ARSI, Germ. 150, fol. 275r-276v, ir Germ. 151, fol. 376r-377v. Abiejų šių laiškų turinį atpasakojo J. Bičiūnas, „Pirmieji jėzuitai Vilniuje", *TP,* II-2, p. 78-80.

apie 300 žmonių,[5] bet kai vokiečių pastorius pagrasinęs savo tautiečius palikti, jei toliau eisią į Šv. Jono bažnyčią klausyti pamokslų, klausytojų skaičius žymiai sumažėjęs.[6] Jis taip pat mezgė ir palaikė su vyskupu, su miesto dignitoriais, su Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos įtakingais asmenimis santykius. Reikia nepamiršti, jog kaip tik Vilniaus vyskupo ir Vilniaus miesto vaito primygtiniu prašymu jis buvo iškviestas iš Čekijos, kad vyktų su pirmaisiais jėzuitais į Vilnių.[7] Dažnai diskutuodavo su klaidatikiais. Iš to meto prisimenamas disputas pas Žemaičių seniūną Joną Chodkevičių su kalvinistu dr. Rupertu, karališkuoju gydytoju, apie Kristaus Kūno ir Kraujo buvimą Eucharistijoje. B. Hostovinas taip jį argumentais prirėmęs prie sienos, kad nebegalėjęs nieko atsakyti. Net pats J. Chodkevičius tuo susižavėjęs ir norėjęs gauti visą argumentaciją raštu, bet vyskupas manęs, jog geriau to nedaryti.[8] B. Hostovinui teko rūpintis - nors pats vyskupas tam davė lėšų - namų praplėtimu, apie kurį rašo viceprovincijolas Pr. Sunieris savo 'Informacijoje', kad jam paliekant Vilnių (1570 VIII 28) ant to priestato jau buvo dengiamas stogas ir kad tai būsią puikūs kambariai; juos įtaisius, kolegijoje galėsią gyventi 50 asmenų.[9]

Hostovinas pasiliko Vilniuje ir prie naujo rektoriaus S. Varševickio; buvojo patarėju, su juo drauge eidavo, jei kur būdavo kviečiami; dalyvaudavo disputuose, dėstė vyresniesiems mokiniams kontroversijas. Bet nebuvo vispusiškai tobulas. S. Varševickis jį charakterizuoja kaip kartais nerimto elgesio *(mores eius pueriles sunt),* pokalbiuose su kitatikiais perdaug aštrų, kandų *(nimium mordax),* mažai tinkantį būti viršininku.[10] 1571 m. gale, siaučiant Vilniuje epidemijai, jis su keliais kitais

[5] Plg. S. Kot (kaip išn. 1), p. 155.

[6] *Historia Collegii Vilnensis Soc. Iesu,* ARSI, Pol. 65, fol. 78r.

[7] S. Kot, p. 153-154, smulkiai aprašo tuos vysk. Protasevičiaus ir Vilniaus vaito A. Rotundo žygius.

[8] *Historia Collegii Vilnensis Soc. Iesu,* ARSI, Pol. 65, fol. 78r-v.

[9] Plg. P. Rabikauskas, „Medžiaga senojo Vilniaus universiteto istorijai", I, *LKMA Metraštis,* III, p. 234 ir 254 [šiame leidinyje - p. 59].

[10] „Est honestae utcumque praesentiae, vagae aliquantulum ac puerilis, sicut et mores eius pueriles sunt... Ad conversandum cum haereticis fructuose

jėzuitais pasitraukė į vyskupo valdas Peršojoje (Valažino apskr.); 1572 I 19 iš ten grįžo į Vilnių." Tuo metu Vilniaus jėzuitus aplankęs viceprovincijolas Pr. Sunieris nutarė jam leisti grįžti į Prahą, kur jau prieš 15 metų įsteigta kolegija vis neturėjo pakankamai darbininkų. Taip 1572 m. vasario 9 d. po pietų B. Hostovinas sykiu su viceprovincijolu išvyko iš Vilniaus į Braunsbergą. Vilniaus vyskupas atsisveikindamas jam davė 20 talerių kelionei.[12] Liepos 8 dieną pagaliau pasiekė Prahą. Dar 28 metus galėjo vaisingai darbuotis savame krašte, dėstydamas Prahos jėzuitų akademijoje, rašydamas ir versdamas įvairius religinio turinio veikalus, o ypačiai gindamas prieš svetimtaučius čekų teises ir kalbą.[13]

d. Trumpus E}. Hostovino *biografijos bruožus* esame davę pereitame šios straipsnių serijos numeryje ir „Lietuvių enciklopedijoje“.[14] Todėl jų čia nebekartojame.

2. Stanislovas Varševickis

KOLEGIJOS REKTORIUS: 1570 VIII 15 - 1578 IV

a. Jis pats rašėsi *Warschewiczki,*[15] *Warsevicius,*[16] *Warsevitius;* kataloguose ir kitur dar rašoma: *Varsovitius, Warszavicius;* dabartinė literatūra (ne lietuvių kalba) vartoja vienodai *Warszewicki.*

b. Vilniaus kolegijos rektorium paskelbtas 1570 m. rugpjūčio 15 d.;[17] juo išbuvo iki 1578 m. balandžio mėn. vidurio, nes gegužės mėn. pradžioje lankėsi Varšuvoje pas nuncijų ir iš ten išvyko į Dancigą ir į Švedi-

[11] *Historia Collegii Vilnensis Soc. Iesu,* ARSI, Pol. 65, fol. 92r.

[12] Ten pat, fol. 95v.

[13] Plg. S. Kot, p. 157-161.

[14] P. Rabikauskas, „Medžiaga senojo Vilniaus universiteto istorijai“, IV, *LKMA Metraštis,* V, p. 305-306 [šiame leidinyje - p. 98-99]; *LE,* XXXVI, p. 248; *EL,* II, p. 436-437.

[15] ***Kodeks Nowicjuszy,*** fig. 12(a).

[16] Pvz., ARSI, Lith. 36, fol. 244v, ir kitur, bet dar dažniau *Warsevitius.*

[17] Žr. aukščiau, p. 146, išn. 3.

esset aptus nisi esset nimis mordax, ...ad pauca tamen videtur habere talentum, ad gubernandum praesertim...“, ARSI, Pol. 7 I, fol. 43r.

ją.[18] Pirmosios kelionės į Švediją metu (1574 VI—XII) jį Vilniuje pavadavo Petras Skarga vicerektoriaus titulu.[19]

c. *Rektoriaus veikla.* - Pirmasis naujojo rektoriaus rūpestis buvo mokyklos ir mokslo organizavimas. Tuoj pat (1570 m. rudenį) buvo atidarytos visos penkios kolegijose įprastos klasės; 1572 m. pavasarį pradėtas trimetis filosofijos kursas, 1574 m. prisidėjo matematikos pamokos ir buvo intensyviai ruošiamasi įvesti pilną teologijos kursą.[20] 1571 m. Varševickis išgavo iš karaliaus Šv. Jono bažnyčios prijungimą prie kolegijos (pats Varševickis, kaip buvęs karaliaus sekretorius, paruošė dekreto tekstą).[21] Jam teko rūpintis ir kolegijos pastatų plėtimu: 1571 m. buvo pristatyti 9 kambariai, kepykla, alaus darykla;[22] pirko aplinkinius namus ir sklypus: 1572 m. buvo įgyti siuvėjo Stanislovo ir jėzuito klieriko M. Grebeniausko namai;[23] rūpinosi kolegijos fundacijos išplėtimu ir galutiniu įteisinimu: 1574 m. nuosavybėn perėjo Dvarykščių žemės,[24] 1575 m. - Širvintos,[25] 1577 m. už įkeistus pinigus perėmė valdyti Žemaitkiemio valdas.[26] S. Varševickis praturtino ir kolegijos biblioteką, 1570 m. rudenį perkeldamas iš Poznanės į Vilnių didelę savo asmeninės bibliotekos dalį.[27] Nuo pat pradžios rūpinosi vietinių ir lietuviškai mokančių jėzuitų prieaugiu; kaip tik jį prisimena savo pašaukimo įjėzuitus aprašymuose lietuviai Jeronimas Kiniškis, Jonas Vilnietis (Grigalavičius), Kasparas Moraris, Mikalojus Grebeniauskas.[28] 1573 m. kolegijoje įsteigė, Romos kolegijos pavyzdžiu, Marijos so-

[18] Plg. O. Garstein, *Rome and the Counter-Reformation in Scandinavia*, I, [Skandinavijos universitetų leidykla] 1963, p. 151; *MPV*, IV, p. 28-29, nr. 17.

[19] ARSI, Pol. 65, fol. 120v; Syganski, p. 73.

[20] Plg. Natonski, p. 317.

[21] *Historia Collegii Vilnensis Soc. Iesu,* ARSI, Pol. 65, fol. 86v.

[22] Ten pat, fol. 90r.

[23] Plg. P. Rabikauskas, „Medžiaga senojo Vilniaus universiteto istorijai“, III, *LKMA Metraštis,* IV, p. 341 ir 356-357 [šiame leidinyje - p. 84].

[24] Ten pat, p. 348 ir 366 [šiame leidinyje - p. 91],

[25] Ten pat, p. 349 ir 366-367 [šiame leidinyje - p. 91-92].

[26] Ten pat, p. 349 ir 368 [šiame leidinyje - p. 92].

[27] *Historia Collegii Vilnensis Soc. Iesu,* ARSI, Pol. 65, fol. 83v.

[28] *Vocationum liber,* p. 80, 136, 262, 268.

daliciją, skirtą studentams,[29] o tų pačių metų gruodžio 3 d. pradėjo savo veiklą Kristaus Kūno brolija, vėliau kartais vadinama dar Gailestingumo brolija, skirta Vilniaus miesto gyventojams.[30] Pats S. Varševickis dažnai sakė pamokslus, vedė disputus, padėjo grįžti į katalikų tikėjimą klaidatikiams ir, bendraudamas su Lietuvos didikais bei miesto dignitoriais, per trumpą laiką pasiekė to, kad jėzuitų veikla buvo palankiai priimta Lietuvos diduomenėje ir visuomenėje. Per tuos 8 rektoriavimo metus jis savo ruožtu paruošė visa, kas buvo reikalinga, kad Vilniaus kolegija galėtų būti pakelta akademija - universitetu.

d. *Biografijos bruožai?*[31]- S. Varševickis gimė apie 1530 metus Warszewicuose, prie Vyslos, netoli Czersko miesto. Jo tėvai buvo: Jonas Varševickis, vėliau (nuo 1557 m.) Varšuvos kaštelionas, ir Dorotėja Chinovskaitė. 1550 m. kovo 2 d. jis įsirašė į Vitenbergo universitetą, kur tarp kitų klausė ir Melanchtono paskaitų. 1553 m. persikėlė studijuoti į Paduvą; 1556 m. grįžęs į Lenkiją, dirbo karaliaus kanceliarijoje, 1562 m. gavo kunigo šventimus ir ėjo katedros pamokslininko pareigas Poznanėje. Be anksčiau įgytų prelatūrų Poznanės ir Gniezno katedrų kapitulose, dar gavo Lovičo arkidiakono vietą. Išgirdęs apie Braunsberge įsikūrusius jėzuitus, 1565 m. nuvyko į Braunsbergą, susipažino su jėzuitų darbu ir gyvenimu, atliko rekolekcijas, nutarė ir pats prie jų prisidėti. Visko išsižadėjęs, 1567 m. rudenį išvyko į Romą ir ten lapkričio 24 dieną įstojo į noviciatą. 1568-1570 metais ten pat, Romoje, gilino teologijos studijas. Kai t. Generolas Pr. Borgija nutarė priimti Vilniaus kolegijos fundaciją, numatė kaip tik S. Varševickį pirmuoju naujosios kolegijos rektoriumi. 1570 m. kovo mėn. drauge su keliais ki-

[29] *Historia Collegii Vilnensis Soc. Iesu*, ARSI, Poi. 65, fol. 107v.

[30] *Compendium Historiae Collegii Vilnensis*, ARSI, Poi. 65, fol. 118v-l 19r (brolijos statutas).

[31] Geriausia S. Varševickio biografija yra: S. Bednarski, *Stanisław Warszewicki. Studium z dziejów Kościoła w Polsce XVI w.*, Kraków 1939 [buvo atspausdinta tiktai 100 p., kai užklupęs karas sunaikino spaustuvę ir atspaustus lankus]; šia biografija pasinaudodamas rašė J. Poplatek, „Ks. Stanisław Warszewicki. Zapomniany humanista polski i katolicki reformator", *Przegląd Powszechny*, 226 (1948), p. 61-72. Plg. taip pat P. Rabikauskas, LE, XXXIV, p. 574-576.

tais paliko Romą ir per Austriją bei Lenkiją liepos 4 dieną atvyko į Vilnių. Tuomet, išvykstant iš Romos, S. Varševickiui buvo patikėta slapta misija į Švediją, kur 1568 m. perversmu užėmė sostą Jonas III, ir Lenkijos karaliaus sesuo Kotryna, ištikima katalikė, tapo Švedijos karaliene. Bet atvykęs į Varšuvą ir ten susitikęs su karaliumi Žygimantu Augustu, su karaliaus seserimi Ona ir su popiežiaus nuncijumi, pamatė, kad tuo metu buvo nesaugu leistis į tokią kelionę per Baltijos jūrą; kelionės atsisakė ir atvyko tiesiog į Vilnių.[32] Tačiau Roma, arba geriau kardinolas S. Hozijus, tos S. Varševickiui numatytos misijos nepamiršo. 1573 m. rugsėjo 15 d. Vilniuje jis gavo iš kardinolo laišką, pranešantį, jog popiežius numatąs jį siųsti į Švediją.[33] Už mėnesio, spalio 19 d., jį pasiekė antras kardinolo laiškas ir sykiu popiežiaus brevė, liepianti jam dar prieš žiemą vykti į Švediją.[34] Bet jau buvo per vėlu prieš prasidedant žiemai tai įvykdyti. S. Varševickis parašė į Romą popiežiui ir savo viršininkams, išdėstydamas susidariusias kliūtis. Gavo atsakymą, kad ta kelione jau nebesirūpintų.[35] Bet 1574 m. balandžio 1 d. vėl ateina kard. S. Hozijaus laiškas su liepimu Velykoms būti Švedijoje.[36] Kadangi pirmajam buvo pranešta šia kelione nebesirūpinti, viceprovincijolas patarė pirma atsiklausti ordino viršininkų Romoje, kaip jam iš tikrųjų dabar elgtis. Tačiau netrukus, gegužės 1 d., atėjo ir paties popiežiaus brevė, duota Romoje kovo 10 d., sykiu su popiežiaus sekretoriaus kard. Ptolomėjaus Gaili (vadinamo *Card. Comensis)* laišku. Reikėjo ruoštis į kelionę.[37] Iš Vilniaus išvyko 1574 m. birželio 7 dieną.[38] Per Livoniją keliaudamas ir prie Talino per jūrą persikėlęs, liepos 16 d. pasiekė Stockholmą. Iki rugpjūčio 18 d. keletą kartų kalbėjosi su karaliumi, bet jokių apčiuopiamų rezultatų nepasiekė, nebent kad paguodė ir sustiprino dvasiškai karalienę ir pravėrė vartus būsimai kitų

[32] Plg. O. Garstein (kaip išn. 18), p. 51-54.
[33] *Compendium Historiae Collegii Vilnensis,* ARSI, Pol. 65, fol. 119r.
[34] Ten pat, fol. 119v.
[35] Ten pat.
[36] Ten pat, fol. 120r.
[37] Ten pat.
[38] Ten pat, fol. 120v.

jėzuitų ir vėliau savo paties veiklai Švedijoje. Nors jau rugpjūčio 31 d. buvo Dancige, bet į Vilnių tesugrįžo gruodžio 4 d.[39] Antru kartu S. Varševickis vyko į Švediją, prašant pačiai karalienei ir įsiterpiant jos seseriai Onai, kuri tuo reikalu kreipėsi net į ordino generolą. Šis išvykimas (1578 m. balandžio mėn. viduryje) S. Varševickiui buvo galutinis atsisveikinimas su Vilniaus kolegija. Eidamas Švedijos karalienės kapeliono pareigas, buvo priverstas išbūti Stockholme ištisus 4 metus.[40]

1571 m. pavasarį buvo numatytajam suteikti teologijos daktaro laipsnį, ir ordino generolas Pr. Borgija visą tą reikalą buvo pavedęs provincijolui L. Maggio,[41] bet kažkodėl tai nebuvo įvykdyta, nes jis pats apie save sako 1590 m.: „neturi jokio mokslinio laipsnio“.[42] 1574 m. balandžio 25 d., prieš pat išvykdamas pirmą kartą į Švediją, padarė keturis iškilminguosius įžadus.[43] 1582 m. vasarą sugrįžęs į Lenkiją,[44] nuo tų metų rugsėjo 1 d. vadovavo steigiamai Liublino kolegijai, kurios rektorium išbuvo iki 1590 metų. 1584 m. vasarą, svarstant kandidatus, tinkamus būti Vilniaus akademijos rektorium, provincijolas Jonas Paulius Campano primygtinai siūlė S. Varševickį, „nes visoje provincijoje nesą tinkamesnio“.[45] Tačiau Romoje manyta būsiant naudingiau jį palikti Liubline. 1587 m. liepos 12 d. Jaroslave sušauktoje Lenkijos jėzuitų provincijos (į kurią tuomet įėjo ir Lietuva) kongregacijoje S. Varševickis buvo išrinktas Lenkijos-Lietuvos jėzuitų atstovu į tų metų rudenį Ro-

[39] Visa jo kelionė aprašoma rankraštyje *Historia Collegii Vilnensis*, ARSI, Pol. 65, fol. 108v-109v. Plg. taip pat O. Garstein, p. 69-86; V. Helk, *Laurentius Nicolai Norvegus*, S. J., Kobenhavn 1966, p. 67-72.

[40] Plg. O. Garstein, p. 151, 193-203 ir kitur (žr. ten vardų rodyklę).

[41] ARSI, Germ. 108, fol. 163r-v.

[42] *Cat. I Coll. Lublinensis* 1590, ARSI, Pol. 7, fol. 114r.

[43] ARSI, Pol. 65, fol. 120r.

[44] O. Garstein, p. 255, klysta tvirtindamas, kad S. Varševickis liko Švedijoje iki karalienės Kotrynos mirties 1583 m. rugsėjo 16 d. Plg. MPV, V, p. 491 (1582 IX 14 S. Varševickis jau Liubline); VI, p. 325, 340 (ir 1583 m. vasarą tebėra Liubline).

[45] Laiške t. Generolui iš Poznanės 1584 m. birželio 14 d.: „...mittat mihi primo quoque tempore patentes pro P. Varsovitio, quo aptior nullus iudicatur in Provincia...“, ARSI, Germ. 163, fol. 27r.

moję vykstančią ordino prokuratorių kongregaciją.[46] Sekančių metų rudenijis, siunčiamas popiežiaus Siksto V, lankėsi pas Moldavijos kunigaikštį. Nuo 1590 m. rudens gyveno Krokuvos jėzuitų namuose. Ten ir mirė 1591 m. spalio 3 d., slaugydamas maru sergančius.[47]

3. Jokūbas Vujekas

KOLEGIJOS VICEREKTORIUS-REKTORIUS: 1578 VI - 1579 VII 31

a. Jis pats rašėsi: *Iacobus Polonus, Iacobus Vagrovecensis, Iacobus Vuiecus Vagrovicius, Iacobus Vuiecus;* kiti rašė dar: *Wuiekus, Wuyk, Wangrowicki, Wągrowicius;* šių dienų literatūroje kitose kalbose rašoma: *Wujek.*

b. Kolegijos rektorium paskirtas po Varševickio išvykimo į Švediją, į Vilnių atvyko 1578 m. apie birželio mėn. pradžią.[48] Pradėjo eiti pareigas kaip vicerektorius, nes dar nebuvo gautas paskyrimo dekretas iš t. Generolo.[49] Jau sekančiais metais, reikalaujant karaliui Steponui, buvo nuspręstąjį siųsti į Transilvaniją;[50] iš Vilniaus išvyko 1579 m. liepos 31 d.[51]

[46] Wielewicki, I, p. 103, *LE,* XXXIV, p. 575, ir P. Rabikauskas, „Medžiaga senojo Vilniaus universiteto istorijai“, III, *LKMA Metraštis,* IV, p. 365, išn. 73, klaidingai nurodo S. Varševickio provincijos jėzuitų atstovu išrinkimo ir jo į Romą kelionės metus; turi būti 1587 metai, nes 1590 m. įvykusioje provincijos kongregacijoje atstovu buvo išrinktas Stanislovas Grodzickis.

[47] Jo nekrologą žr. Wielewicki, I, p. 146-147.

[48] Pasak J. Sygański, „Korespondencja ks. Jakuba Wujka z Wągrowca z lat 1569-1596“, *Roczniki Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego,* 44 (1917), p. 295, Vujekas iki 1578 m. gegužės 20 dienos dar buvo Poznanėje.

[49] Provincijolas Sunieris 1578 VI 4 rašė iš Vilniaus į Romą: „Introdotto il Padre Jacomo in loco del Padre Varsevicio et perché tutti li forastieri li danno il nome di Rettore ne vogliono intendere ad vicerettorato, forza spedirebbe che la Paternità Vostra gli mandasse le patenti del rettorato de Vilna“, ARSI, Germ. 157, fol. 24r. Tą patį prašymą Pr. Sunieris pakartoja 1578 X 7 dienos laiške iš Pułtusko į Romą, ten pat, fol. 119v.

[50] Plg. *MPV,* IV, p. 222, išn. 4.

[51] Ten pat, p. 260.

c. *Rektoriaus veikla.* - Šalia kolegijai vadovavimo J. Vujekas tą žiemą dėstė hebrajų kalbą.[52] Tuo metu, spalio mėn. pabaigoje, atidarytas teologijos kursas, kurį dėstė du profesoriai ispanai ir vienas lenkas. J. Vujekui vadovaujant Vilniaus kolegijai, karalius Steponas jai suteikė universiteto teises ir privilegijas, pirma Lvove 1578 m. liepos 7 d., vėliau galutinai Vilniuje 1579 m. balandžio 1 d.[53] Tais metais buvo pristatytas prie Šv. Jono bažnyčios bokštas ir pačioje bažnyčioje įrengtas puošnus Kristaus Kūno brolijos altorius. Kolegijos biblioteka tais metais žymiai praturtėjo, kai jai buvo perduotos karaliaus Žygimanto Augusto testamentu paliktos knygos.[54]

d. *Biografijos bruožai.* - Apie J. Vujeką, viso Šv. Rašto į lenkų kalbą vertėją, yra daug rašyta, ir kiekvienoje platesnėje enciklopedijoje galima rasti apie jį biografinių žinių.[55] Todėl čia suminėsime tiktai pačias svarbiausias datas.

Jis gimė apie 1540 m. Wągrowieco miestelyje, Kališo vaivadijoje, kur jo tėvas Motiejus buvo teisėju. Mokėsi Vroclave, po to Krokuvoje, kur 1559 m. gavo bakalauro laipsnį. Tapo Kujavijos vyskupo J. Uchańskio sūnėnų mokytoju ir po kiek laiko su jais išvyko į Vieną. Apsigyvenąs jėzuitų laikomame bendrabutyje (jo vedėju buvo Pr. Sunieris), jis pats studijavo filosofiją ir 1564 m. įgijo laisvųjų menų ir filosofijos magistro laipsnį. Grįžusiam į Lenkiją J. Uchańskis, - nuo 1562 m. Gniezno arkivyskupas, - jam davė Lęczycos kolegijatos kanauninko beneficiją ir jį paskyrė savo sekretoriumi. Bet J. Vujekas, pradėjęs galvoti apie kunigystę, nutarė įstoti pas jėzuitus, kuriuos pažino Vienoje. Visko atsisakęs, 1565 m. pavasarį išvyko į Romą ir ten liepos 25 dieną įstojo į jėzuitus. Išbuvęs virš dvejų metų Romoje, kur studijavo teologiją, hebrajų kalbą, Šv. Raštą, 1567 m. rudenį grįžo į Lenkiją. Paskirtas į

[52] *Historia Collegii Vilnensis*, ARSI, Pol. 65, fol. llOv.

[53] Plg. *VU*, p. 18.

[54] *Litterae annuae Collegii Vilnensis* a. 1579, ARSI, Pol. 51 I, fol. 175ar.

[55] Plg. LE, XXXVI, p. 535, ir ten nurodytą literatūrą; be to, dar: F. Kloniecki, „Wujek Jakub T. J.“, *Podręczna encyklopedia biblijna*, II, Poznań 1959, p. 664-666; M. Kossowska, „Przekłady Piśma św. ks. Jakuba Wujka", eadem, *Biblia w języku polskim*, I, Poznań 1968, p. 313-360.

Pułtusko kolegiją, joje ėjo mokytojo ir auklėtojo pareigas. 1569 m. ten gavo kunigo šventimus; 1570 m. gruodžio 22 d. ordino generolo pavedimu jam Pultuske buvo suteiktas teologijos daktaro laipsnis. Tuo metu jis išvertė į lenkų kalbą ir išspausdino mažąjį Kanizijaus ir Ledesmos katekizmus.[56] 1571 m. vasarą jam buvo pavesta vadovauti Poznanėje steigiamai kolegijai, ir tose pareigose jis išbuvo iki pat persikėlimo į Vilniaus kolegiją. Vilniuje teišbuvo vienerius metus, nes, karaliui Steponui prašant ir nuncijui insistuojant, viršininkai jam pavedė vadovauti jėzuitų įsikūrimui Transilvanijoje (šiandieninėje Rumunijoje), kur jis įsteigė Cluj'o (vengriškai: Kolozsvár) kolegiją ir jai iki 1584 metų vadovavo. Grįžęs į Lenkiją, ėjo pamokslininko ir kolegijų vizitatoriaus pareigas. 1587-1589 m. buvo viceprovincijolu Transilvanijoje; 1589—1592 m. Krokuvoje jėzuitų namų prie Šv. Barboros bažnyčios viršininku. Po to visą laiką skyrė Šv. Rašto vertimui. Mirė Krokuvoje 1597 m. liepos 27 d.[57]

J. Vujekas gerai mokėjo graikų, hebrajų ir lotynų kalbas; be lenkiškosios, dar laisvai vartojo vokiečių ir italų, suprato vengrų ir rumunų kalbas. Rašė apologetinius, dogmatinius, asketinius veikalus. Iš viso išleido 21 veikalą: vieną lotynų kalba (*De sacrificio Missae* - atsakymą Pr. Stankarui), visus kitus - lenkų kalba. Iš šiųjų ypačiai paminėtini: „Postilė“, išleista dalimis 1573 ir 1575 metais, ir Šv. Rašto į lenkų kalbą vertimas, pradėtas spausdinti 1593 m., visas išleistas 1599 metais.[58]

[56] Plg. M. Bednarz, „Jezuici a religijność polska (1564-1964)“, NP, 20 (1964), p. 162-163.

[57] Trumpą jo gyvenimo aprašymą žr. Wielewicki, I, p. 237-239.

[58] Plg. Sommervogel, VIII, sk. 1227-1242; Karol Estreicher, Bibliografia polska, XXXIII, Kraków 1939, p. 379-401.

B. VILNIAUS AKADEMIJOS-UNIVERSITETO REKTORIAI (1579-1773)

I. Petras Skarga

AKADEMIJOS VICEREK.TORIUS: 1579 VIII 1 - 1580 VIII-IX
REKTORIUS: 1580 VIII-IX - 1582 VI

a. Pavardė rašoma *Scarga, Skarga.*

b. Akademijai vadovauti pradėjo, J. Vujekui išvykus į Transilvaniją, t. y. nuo 1579 m. rugpjūčio 1 d.[59] Vienerius metus tas pareigas ėjo vicerektoriaus titulu, nors Vilniuje visų buvo laikomas ir vadinamas rektorium;[60] tiktai 1580 m. rugpjūčio mėn. gale arba rugsėjo pradžioje buvo gautas iš Romos jo paskyrimas rektoriumi.[61] Kadangi Skarga, būdamas visiems paslaugus, kurie į jį kreipėsi, kartais ir paties karaliaus prašomas, turėdavo užsiimti įvairiais kitais reikalais (1580 m. birželio-rugpjūčio mėnesiais buvo išvykęs į Polocką jėzuitų įkurdinimo reikalais; 1582 m. kovo mėn. pradžioje išvyko karaliaus palydoje į Livoniją ir buvo įpareigotas ten pasilikti ilgesnį laiką), dėl to buvo nusiskundimų, jog jis nepakankamai rūpinąsis Akademija.[62] Jam išvykstant į Livoniją, provincijolas paskyrė jauną Paulių Bokšą vicerektoriumi, palik-

[59] Jis pats, rašydamas 1581 VIII 2 iš Vilniaus t. Generolui, pasisako: „Nunc scio, quid sit illud praeesse in sollicitudine. A qua utinam mihi detur respiratio, si Dei erit voluntas, si non ante, saltim post finitum tertium annum, quem iam iam 1 Augusti sum ingressus, meae miserae huius Collegii gubernationis, quae ad studia et scriptionem necessariam contra illum haereticum et conciones solidas nihil mihi temporis reliquit", Sygański, p. 160.

[60] Provincijolas Pr. Sunieris 1580 VI 30 laiške iš Poznanės į Romą rašė: „Tutti li forastieri chiamano il Padre Scarga Rettor de Vilna. Forse spedirebbe che la Paternità Vostra gli mandasse le patente del Rettorato", ARSI, Germ. 158, fol. 198r.

[61] 1580 IX 7 tas pats provincijolas iš Braunsbergo jau praneša į Romą: „Le patente vi sono mandate al Padre Scarga et spero in Dio che la Paternità Vostra non se ne pentirà", ten pat, fol. 269r.

[62] Pats Skarga jautėsi negalįs nešti rektoriaus naštos, kaip matyti iš jo 1581 VIII 2 dienos laiško (žr. viršuje, išn. 59). Dar aiškiau apie tai rašė 1581 XI 13

damas Skargai rektoriaus titulą[63]. Bet jau tų pačių metų birželio mėn. pabaigoje provincijolas rašo į Romą, kad R Skargos nebereikėtų tituluoti Vilniaus rektorium,[64] ir mėnesį vėliau rašytame laiške R Skarga kalba apie save kaip Vilniaus vicerektoriaus valdinį.[65] Taigi R Skarga faktiniu Vilniaus rektorium buvo iki 1582 m. kovo 2 d.,[66] o rektoriaus titulą dar turėjo iki tų metų birželio mėnesio.

c. *Rektoriaus veikla.* - R Skargai perimant Akademijos valdymą, joje buvo apie 500 studentų.[67] Jis pats Akademijoje nedėstė ir tam laiko neturėjo: sakė pamokslus, rašė knygas. 1579 m. vasarą Vilniuje pasirodė jo „Šventųjų gyvenimai",[68] 1582 metų gale nuncijus Bolognetti jam dėkoja už atsiųstą naują knygą „Dvylika sakramentarų išdaigų" -

iš Vilniaus t. Generolui : „In ea visitatione repertus sum parum ad gubernandum et consolandos dirigendosque in Spiritu Domini Fratres idoneus, propter occupationes praesertim meas, quibus hic in tam difficili Collegio carere vix possum", Sygański, p. 166.

[63] Provincijolas J. P. Campano iš Poznanės rašė 1582 V 8 į Romą: „Interim tamen ita pergemus: Rectore quidem Scarga (qui magna pollet auctoritate, ut minime idoneus censeatur ad illud munus, ut vidit P. Visitator), Vicerectore autem Boxa, qui ut aliud non faciat quam continere domesticam illius Collegii disciplinam", ARSI, Germ. 160, fol. 56v.

[64] Provincijolas J. P. Campano iš Braunsbergo 1582 VI 26 dienos laiške į Romą: „Posthac Scargae non esset scribendum ‘Rectori Vilnensi’...", ten pat, fol. 93r.

[65] Laiške iš Nesvyžiaus provincijolui Jonui Pauliui Campano 1582 VII 22: „... proposui rem R. P. Vicerectori, sub cuius me esse obedientia in illo Collegio [i. e. Vilnensi] arbitrabar, et cuius me iudicio permittebam...Sygański, p. 188.

[66] Tą dieną jis išvažiavo iš Vilniaus karaliaus palydoje. Pats karalius, rašydamas iš Vilniaus 1582 II 22 savo pasiuntiniui pas popiežių P. Wolskiui, pastebi: „Quod cum ita sit, nos ad imponendam extremam manum proposito negotio hinc die 2 martii proxima Rigam pergimus..."; *MPV,* V, p. 235.

[67] *Litterae annuae Collegii Vilnensis a. 1579*: „Numerus studiosorum ex nobilissimis quibusdam Polonorum et Lithuanorum familiis crevit et ad 500 accessit“, ARSI, Pol. 51 I, fol. 175v.

[68] *Żywoty Świętych starego i nowego Zakonu...* przez X. Piotra Skargę *Societatis lesu przebrane, uczynione i wjęzyk polski przełożone,* w Wilnie 1579 (Sommervogel, VII, sk. 1266, nr. 5).

Švč. Sakramento apologiją prieš Volaną.[69] Į P. Skargą kreipėsi įvairiais reikalais nuncijus ir karalius. Pvz., 1580 m. spalio mėn. popiežių buvo pasiekęs gandas, kad K. Bekešo antkapyje Vilniuje esąs bedieviškas įrašas. Per nuncijų buvo kreiptasi į Vilniaus jėzuitus, ir 1581 m. sausio mėn. P. Skarga atsakė, kad nesą nei iškaldintos, nei kitaip užrašytos epitafijos; ta žinia esanti grynas paskvilis.[70] Karalius primygtinai reikalavo, kad pats P. Skarga važiuotų į Polocką ir ten įkurdintų pirmuosius jėzuitus. Jis tai atliko, išvykdamas iš Vilniaus 1580 m. birželio 21 d. ir vėl grįždamas tų pačių metų rugpjūčio 3 d.[71] Ir kai 1582 m. pradžioje karalius nutarė vykti į Rygą, pasiėmė ir P. Skargą karaliaus dvaro pamokslininko pareigoms.[72] Įsteigus Rygoje jėzuitų namus, jis buvo paskirtas jų viršininku (1582 m. balandžio mėn. - 1583 m. kovo mėn.).[73] P. Skargai Vilniuje rektoriaujant turėjo būti atšvęstos, veikiausiai pradedant naujus mokslo metus, 1580 metų rudenį, kolegijos akademija-universitetu pakėlimo iškilmės.[74] Bet apie tai neišliko jokių žinių. Tiktai

[69] *Artes duodecim Sacramentariorum seu Zwinglio-Calvinistarum, quibus oppugnant, et totidem arma catholicorum, quibus propugnant praesentiam Corporis D. N. Iesu Christi in Eucharistia. Contra Andream Volanum huius haereticae pestis in Lituania Archiministrum*, Vilnae 1582 (Sommervogel, VII, sk. 1269, nr. 6); *MPV*, V, p. 572-573, nr. 488.

[70] „Mi scrive il P. Scarga che non si trova ne scritto ne scolpito in loco alcun epitafio del Beches, et che e una mera pasquinata, come a punto V. S. Ill.ma indovinò", I. A. Caligari - kardinolui iš Como (Varšuva, 1581 1 27), *MPV*, IV, p. 553; plg. ten pat, p. 508 ir 541. Tai buvo turbūt A. Volano parašytas tekstas (paskvilis), platinamas lapelio forma.

[71] Plg. MPV, IV, p. 457, išn. 3, ir p. 471.

[72] Plg. FHLSI, II, p. 10-12. Žr. taip pat aukščiau, išn. 66.

[73] FHLSI, II, p. 16 ir 19.

[74] Tai turėjo įvykti, kai buvo gauta popiežiaus privilegija. Nes karaliaus suteiktos privilegijos nebuvo jėzuitams visuose punktuose priimtinos, kaip rašė popiežiui Grigaliui XIII vysk. V. Protasevičius iš Vilniaus 1579 VII 26; žr. Annales, III, p. 66-67. O popiežiaus privilegija Vilnių pasiekė tiktai 1580 m. rugsėjo mėn. pradžioje. Provincijolas Pr. Sunieris 1580 IX 7 rašė iš Braunsbergo į Romą: „...fin hora non hanno ricevuto li nostri Vilnensi il privilegio de la università di Vilna", ARSI, Germ. 158, fol. 268r. Už trijų dienų (rugsėjo 10 d.) jau galėjo rašyti : „...ho già ricevuto il privilegio de Vilna", ten pat, fol. 278v.

Istorijos ir etnografijos [dabar-Lietuvos Nacionaliniame] muziejuje Vilniuje saugomo P. Skargos portreto įrašas: „Gerb. Tėvas Petras Skarga, Jėzaus Draugijos, trečiasis Vilniaus kolegijos, pirmasis naujai įkurtos Akademijos ir Universiteto rektorius, 1580 Viešpaties metais" rodo, kad Universitetas pradėjo veikti 1580 metais.[75] 1581 m. pavasarį, karaliui esant Vilniuje, Akademijos studentai vaidino dramos veikalą „Jehu". Kadangi karalius tą dieną negalėjo dalyvauti, jo ir didikų garbei vėliau buvo suvaidintas dialogas apie Abraomo pergalę ir Melchizedeko auką.[76] Panašiai iškilmingai Vilniuje buvo sutiktas 1581 m. rugpjūčio mėn. pradžioje į savo vyskupiją grįžęs vysk. Jurgis Radvilas. Iškilmės vyko Šv. Jono bažnyčioje, dalyvaujant nuncijui ir daugybei žmonių. Buvo išspausdinti ir vyskupui įteikti studentų ta proga sukurti eilėraščiai.[77]

Skargai esant rektoriumi, Šv. Jono bažnyčioje pastatytas vienas šoninis altorius[78] ir įgyta nauja varinė krikštykla, kuri buvus labai graži, nupirkta iš belgų eretikų.[79] Tuo metu Akademijai buvo galutinai įgytos Žemaitkiemio valdos ir iš karaliaus mainais už Širvintas gauti Trakeliai.[80]

d. *Biografijos bruožai.* - Apie P. Skargą yra daug rašę lenkai, ypačiai 1912 m. - 300 metų nuo jo mirties - ir 1936 m. - 400 metų nuo jo gimimo - jubiliejų progomis. Dar tebėra vertinga A. Berga išleista monografija prancūzų kalba,[81] o svarbus jo biografijai šaltinis yra jo laiškų leidinys.[82] Lietuvių kalba galima palyginti straipsnį „Lietuvių enciklopedijoje".[83]

[75] Plg. *Lietuvos tapyba, XVI-XIX[amžiai]*, Vilnius 1970, ii. 6.

[76] *Litterae annuae Collegii Vilnensis a. 1581*, ARSI, Germ. 141, fol. 69r.

[77] Ten pat, fol. 69r; *MPV*, IV, p. 740-741.

[78] *Litterae annuae* (kaip išn. 76), fol. 69r.

[79] Kitas geradaris „fontem aereum affabre factum opere fusorio, longe pulcerrimum [sic!] et cuius similem in multis vix reperias regnis, a belgis haereticis magno pretio redemptam donavit", ten pat.

[80] Plg. P. Rabikauskas, „Medžiaga senojo Vilniaus universiteto istorijai", III, LKMA Metraštis, IV, p. 349-350, 368 [šiame leidinyje - p. 92-93],

[81] A. Berga, *Un prédicateur de la cour sous Sigismond III*: Pierre Skarga (1536-1621), Paris 1916. Plg. taip pat J. Tazbir, Piotr Skarga, Warszawa 1962.

[82] *Listy ks. Piotra Skargi T. J. z lat 1566-1610*, ed. J. Sygański, Kraków 1912.

[83] LE, XXVIII, p. 16-17.

P. Skarga gimė Grojeco miestelyje, Mozūruose, 1536 m. vasario mėn. iš bajorų tėvų Mykolo Skargos ir Onos Świętkowskos. Jėzuitų dokumentuose P. Skarga visuomet vadinamas tiktai 'Skarga', be antros pavardės 'Pawęski'; tiktai vienoje vietoje užsimenama, kad jo tėvas buvęs 'Michael Pawęski'.[84] Sūnus Petras 1551-1554 m. studijavo Krokuvos universitete ir, gavęs bakalauro laipsnį, mokytojavo Varšuvoje, parapijinėje mokykloje. 1557-1562 buvo tuometinio Krokuvos kašteliono, grafo Andriaus Tęczyńskio vaikų auklėtoju ir su vienu iš jų, Jonu, gyveno trejus metus Vienoje. Grįžusį iš Vienos 1562 m. jį pas save pakvietė Lvovo arkivyskupas Paulius Tarło, priėmė į kapitulą, 1564 m. jam suteikė kunigo šventimus. Su jėzuitais P. Skarga susipažino būdamas Vienoje, vėliau girdėjo apie jų veiklą Braunsberge ir Pultuske ir pats panoro prie jų prisijungti. Atsisakęs pamokslininko vietos Lvovo katedroje ir visų turėtų beneficijų, 1568 m. rudenį išvyko į Romą ir ten 1569 m. vasario 2 d. įstojo į jėzuitų ordiną.[85] Atlikęs trumpą noviciatą, jis Romoje studijavo teologiją, bet jau 1571 metų pavasarį buvo pasiųstas atgal į Lenkiją, į Pułtusko kolegiją, eiti pamokslininko ir mokytojo pareigų. Buvo numatytąjį siųsti į Poznanę įsteigti ten jėzuitų kolegiją, bet pagaliau tam reikalui buvo paskirtas J. Vujekas, o P. Skarga 1573 m. vasario mėn. perkeltas į Vilnių, į kur atvyko 1573 m. vasario 16 d.[86] Jis čia išvystė didelę pastoracinę ir apologetinę veiklą, ypačiai tarp Lietuvos diduomenės. Turėjo įgimtą dovaną patraukliai bendrauti su žmonėmis.[87] Tą pačią 1573 metų vasarą jis Vilniuje įsteigė Dievo Kūno ir Gailestingumo broliją, kurios nariais įsirašė daug ponų ir bajorų.[88] Jo nuopelnu grįžo į katalikybę nemažas skaičius įtakingų Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos asmenų, tarp jų trys jau mirusio Vil-

[84] ARSI, Pol. 68, fol. 1 Ir.

[85] *Kodeks Nowicjuszy*, p. 82-88.

[86] *Compendium historiae Collegii Vilnensis Soc. Iesu*, ARSI, Pol. 65, fol. 118v.

[87] „Externis in conversando gratissimus, non item inter suos, quod se ab illorum consuetudine antea separare soleret, sed nunc non item", - rašo nežinomas autorius į Romą; cit. iš *Kodeks Nowicjuszy*, p. 86, nr. 22.

[88] Plg. *Compendium* (kaip išn. 86), fol. 118v—119r. Popiežiaus legatas kard. G. F. Commendone patvirtino brolijos statutą.

niaus vaivados Mikalojaus Radvilo Juodojo sūnūs: Albertas, Stanislovas ir Jurgis - busimasis kardinolas.[89] Jurgį Radvilą, norintį įstoti į jėzuitų ordiną, P. Skarga nuo to atkalbėjo, ir jis su S. Varševickiu daugiausia prisidėjo, kad jaunas kunigaikštis būtų paskirtas Vilniaus vyskupu koadjutoriumi.[90]

Apologetinėje plotmėje P. Skargos veikla krypo daugiausia prieš kalvinus ir jų gabų polemistą Andrių Volaną.[91] Šalia to jam rūpėjo ir stačiatikiai; 1577 m. Vilniuje išėjo jo reikšmingas veikalas „Apie Dievo Bažnyčios vienybę",[92] skatinąs stačiatikius vienybei su katalikais.[93] Jau pirma minėjome, kad Vilniaus laikotarpiui priklauso ir bene populiariausia P. Skargos knyga „Šventųjų gyvenimai".[94]

Karalius Steponas, dažnai naudojęsis P. Skargos paslaugomis ir patarimais savo žygių į Rusiją ir Livoniją metu, norėjo jį ir vėliau turėti savo dvare Krokuvoje. Išbuvęs vienerius metus Rygos jėzuitų viršininku, antrus metus (nuo 1583 m. kovo mėn. iki 1584 m. gegužės mėn.) buvo Polocko, Rygos ir Tartu jėzuitų rezidencijų superintendentu, tai

[89] „[1573] 2 iunii, Illustris Dominus Georgius Radzivil, frater eius, cuius supra mentio facta est [Nicolai Christophori Radzivil], natus patre haereticorum antesignano et in Germania educatus, apud unum nostrorum sacerdotum peccata expiavit et omnes haereses, adhibito iureiurando, execratus est, magna cum humilitate, et aliquot familiares eius“, *Compendìum* (kaip išn. 86), fol. 118v.

[90] „[1574] 19 [maii], litterae, quae a P. Rectore in Urbem, nomine Reverendissimi, et ad Regem de Illustri Domino Georgio Radziwil in coadiutorem assumendo scriptae erant, Cracoviam a Reverendissimo ad D. Marschalcum missae sunt", žr. ten pat, fol. 120v.

[91] Šios polemikos bendrus bruožus ir jos reikšmę aprašo Kosman, p. 145—153.

[92] *O jedności Kościoła Bożego pod jednym pasterzem i o greckim od tej jedności odstąpieniu* (Vilniuje 1577; II laida - Krokuvoje 1590).

[93] Apie šį P Skargos veikalą tarp kitų autorių plg. O. Halecki, „From Florence to Brest (1439-1596)“, *Sacrum Poloniae Millennium*, V, p. 199-203; Kosman, p. 153-155.

[94] Žr. aukščiau, išn. 68. Galima dar paminėti P Skargos pamoksluose ir raštuose pakartotinai sutinkamą protestą prieš beteisę baudžiauninkų padėtį; apie tai plg. K. Drzymała, „Praca jezuitów polskich nad ludnością wiejską w pierwszym stuleciu osiedlenia się zakonu w Rzeczypospolitej", *NP*, 20 (1964) p. 64-66.

yra provincijolo įgaliotiniu.[95] 1584 m. gegužės 10 d. Kališe įvykusioje Lenkijos jėzuitų provincijos kongregacijoje numatyta, kad P. Skarga turėtų perimti vadovavimą Krokuvos jėzuitams, kurie buvo apsigyvenę prie Šv. Barboros bažnyčios. 1584 m. birželio 26 d. jis tapo Krokuvos jėzuitų namų viršininku.[96]

Nuo to laiko P. Skarga Lietuvoje nuolatinių pareigų nebeturėjo. Lydėdamas karalių (1588-1611 m. buvo karaliaus dvaro pamokslininkas), jis kelis kartus dar buvo atvykęs ir į Lietuvos sostinę Vilnių, 1609-1611 metais čia išgyveno virš dvejų metų.[97] P. Skarga dalyvavo taip pat Brastos sinode, kur 1596 m. spalio 19 d. (senuoju stilium - spalio 9 d.) buvo iškilmingai paskelbta Rytų ir Vakarų Bažnyčių Lietuvos-Lenkijos valstybėje unija. Sekančią dieną, po rytų apeigomis laikytų iškilmingų Mišių Šv. Mikalojaus bažnyčioje, P. Skarga tam istoriniam įvykiui paminėti sakė pamokslą.[98]

Apie kitus P. Skargos Lenkijoje nuveiktus darbus, jo parašytus veikalus ir apskritai apie jo reikšmę ir įtaką krašto religiniam, kultūriniam, politiniam gyvenimui yra apsčiai, ypačiai lenkų, rašyta; tai mūsų tiesiogiai neliečia ir todėl ilgiau nesustosime. 1611 m. pabaigoje, jau jėgoms silpnėjant, jis pasitraukė iš karaliaus dvaro[99] ir nuo 1612 metų pavasario gyveno Krokuvoje, jėzuitų namuose prie Šv. Petro bažnyčios,[100] kur po kelių mėnesių, 1612 m. rugsėjo 27 d., mirė.[101]

[95] J. P. Campano rašo iš Vilniaus 1583 V 5 į Romą: „... Patri vero Scargae superintendentiam in mea absentia trium residentiarum commendavi, Polocensis videlicet, Derpatensis et Rigensis, cum enim ipse habeat perspectum statum illorum et commercium litterarum cum Rege, poterit illis adiumento esse in stabiliendis illis et ad statum Collegii reducendis, ut nunc agit Polocii a me missus cum potestate propter commissarios eo tune proficiscentes...“, *FHLSI*, II, p. 198.

[96] Plg. K. Drzymała, Ks. Stanisław Grodzicki, S. J., Kraków 1973, p. 70.

[97] Iš Krokuvos išvyko 1609 V 28, į Vilnių atvyko VI 28. Su karalium grįžo iš Vilniaus į Varšuvą 1611 X 16. Plg. Wielewicki, III, p. 7-8 ir 51.

[98] O. Halecki (kaip išn. 93), p. 363-365, 374, 377-378 ir 382.

[99] 1611 m. gruodžio 12 d. Skargos vietoje karaliaus pamokslininku paskirtas jėzuitas Matas Bembus; plg. Wielewicki, III, p. 54.

[100] 1612 V 3 P. Skarga išvyko iš Varšuvos į Krokuvą ir V 29 jau buvo pats Krokuvos jėzuitus; plg. Wielewicki, III, p. 67 ir 69.

[101] Wielewicki, III, p. 72-86, duoda platų jo nekrologą.

2. *Paulius Bokša*

VICEREKTORIUS 1582 III 2 - 1584 IV

a. Jis pats pasirašydavo *Boxa;* šaltiniuose dar galima užtikti *Bossa;* lenkai jo pavardę rašo *Boksza.*

b. P. Bokša Akademijos vicerektoriumi paskirtas, kai jos rektorius P. Skarga 1582 m. kovo 2 d. turėjo vykti karaliaus palydoje į Rygą.[102] Prieš tai buvęs Krokuvoje gyvenančių jėzuitų viršininku, P. Bokša į Vilnių atvyko 1582 m. sausio mėn. pradžioje;[103] pabuvęs 8 savaites jėzuitų namų ministru, jis tapo Akademijos vicerektoriumi ir juo išbuvo, pagal 1584 m. katalogą, dvejus su puse metų,[104] bet iš tikrųjų jau nuo 1584 m. balandžio mėn. vicerektorius buvo G. Alabianas.[105] Tokiu būdu P. Bokša visą laiką vadovavo Akademijai, neturėdamas rektoriaus titulo; viena, jį toms pareigoms paskyrė provincijolas, kuris neturėjo teisės skirti rektorių, o tiktai vicerektorių; antra, P. Bokša buvo dar jaunas (1582 metais jis buvo tiktai 29 metų amžiaus), nepadaręs galutinių įžadų, neturėjo rektoriui reikalingo orumo ir autoriteto.[106] 1584 metų pradžioje iš Romos jau buvo duotas sutikimas ir pasiųstas oficialus jo Akademijos rektoriumi paskyrimas, bet provincijolas laikė būsiant geriau kitam pavesti Akademijos valdymą.[107] P. Bokšą jis pasiėmė savo sekretoriumi, kad „garbingai palaidotų jo vicerektorystę“.[108]

[102] Žr. aukščiau, p. 157 ir išn. 66.

[103] Plg. Wielewicki, I, p. 21.

[104] „Vilnae fuit Minister 8 hebdomadis, Vicerector vero duobus annis et medio", ARSI, Pol. 6, fol. 3r.

[105] J. P. Campano pakeliui į Pultuską 1584 VII 4 rašė į Romą: „...Nam ab Aprili agit Vicerectorem non male P. Garzias, et ego, ut cum honore Vicerectoratum P. Boxae sepeliam, mecum illum pro Socio circumduco", ARSI, Germ. 163, fol. 62r.

[106] J. P. Campano iš Poznanės 1584 VI 14 į Romą: „...Quoniam et a rege et a Cardinali Radivillo monitus sum, ut virum aliquem maioris authoritatis collocem ad regimen Academiae Vilnensis, non ita iuvenem et notum Vilnae ut P. Boxa, propterea suppressi patentes pro illo missas et illum nunc mecum retineo, quasi socium meum eousque futurum", ARSI, Germ. 163, fol. 27r.

[107] Ten pat.

[108] Žr. tekstą išn. 105.

c. *Vicerektohaus veikla.* - Tuo metu Vilniaus akademija pamažu įstojo į pilnas universitetinio gyvenimo vėžes. 1583 m. vasarą paskirtas universiteto kancleris P. Widmanstadtas.[109] Tų metų vasarą pirmą kartą privačiai suteikti teologijos licenciato, o spalio mėnesį teologijos daktaro laipsniai dviem pačios Akademijos profesoriams: G. Alabianui ir A. Arijui.[110] Studentų skaičius 1584 m. viršijo 600.[111] 1582 m. Sekminių trečią dieną pradėtas aktyvus apaštalavimas lietuvių kalba: tikėjimo tiesų aiškinimas Vilniaus aikštėse,[112] dažnos išvykos į kaimus. Pvz., 1584 metais 16 kunigų lankė įvairias vietoves apie Velykas, 12 kunigų - Kalėdų proga, 10 kunigų - per Sekmines ir vasaros metu; per Šeštines tais metais du kunigai palydėjo Vilniaus vyskupą kard. J. Radvilą į Kauną ir ten sakė pamokslus.[113] Taip pat yra išlikęs iš to laiko

[109] J. P. Campano, iš Liublino 1583 VIII 26 rašydamas į Romą, pastebi, kad P. Widmanstadtas yra Vilniuje studijų prefektas; laukiama iš t. Generolo, kad jis būtų paskirtas kancleriu; ARSI, Germ. 161, fol. 202v.

[110] J. P. Campano laiške, rašytame Liubline 1583 VIII 26: „[Vilnae] Garziam et Ariam magistros artium et in Theologia licentiatos privatim creavimus... et proxime publica solennitate doctoratus laurea insigniendos ordinavimus", ARSI, Germ. 161, fol. 203r. Sekančiais metais tas pats provincijolas laiške iš Poznanės 1584 VI 14 į Romą rašė: „Ex 4 quos mihi concessit anno superiore, duos tantum promovi: P. Garziam et P. Ariam, qui actus coram Cardinalibus celebratus et aula regia, magnam consiliavit Academiae existimationem, cum postea aliae externorum promotiones sint consecutae...", ARSI, Germ. 163, fol. 28r. Kad tai įvyko 1583 m. spalio mėn., nurodo *Catalogus communis Collegii Vilnensis anni 1587:* „P Garsias Alabianus... Est Doctor Theologiae promotus Vilnae mense Octobri, anno 1583... P. Antonius Arias... Est factus Doctor Theologiae Vilnae mense Octobri, anno 1583...“, ARSI, Pol. 7 II, fol. 49r.

[111] *Litterae annuae Academiae Vilnensis [1584],* ARSI, Pol. 50, fol. 65(5)v.

[112] Pats P. Bokša, rašydamas 1582 VII 25 iš Vilniaus į Romą, pažymi, kad tai buvo įvesta 1582 m. birželio 5 d.: „Inter caetera quae exequuti sumus erat hoc, quod feria 3a Pentecostes introduximus Societatis illam consuetudinem (quamvis in hac provincia numquam antea visam) docendi in plateis doctrinam Christianam pueros aliosque rudes homines, quod hic non incommode iam a 5 nostris fit, cum civitas sit et amplissima et populosissima variisque nationibus et erroribus plena...", ARSI, Germ. 160, fol. 120r.

[113] *Litterae annuae Academiae Vilnensis [1584],* ARSI, Pol. 50, fol. 65(4)v-65(5)r. Apie 1583 m. vasarą J. Lavinskio ir kitų misijas Žemaitkiemy-

(apie 1582) Akademijos vicerektoriaus P. Bokšos paruoštas Akademijos rūmų praplėtimo planas.[114]

d. *Biografijos bruožai:* žr. žemiau, p. 185-189.

3. *Garsijas Alabianas*

VICEREKTORIUS: 1584 IV - 1585 IV
REKTORIUS: 1585 IV - 1592 VII

a. Jis pats pasirašydavo ir kiti rašydavo: *Garsias* arba *Garzias Alabianus.* Ispanai rašo: *Garda Alabiano.*

b. Kadangi, kaip matėme, P. Bokša, prieš tai ėjęs vicerektoriaus pareigas, buvo per jaunas, ir pats karalius bei kard. J. Radvilas pageidavo autoritetingesnio Universiteto rektoriaus, provincijolas pradėjo ieškoti kito, nors P. Bokšai iš Romos jau buvo atėjęs rektoriumi paskyrimo dekretas."[5] Provincijolas J. P. Campano prašė t. Generolą, kad rektoriumi būtų paskirtas koks užsienietis - tiktai ne vokietis; o jei tai nebūtų galima, tai prašė skubiai atsiųsti paskyrimo dekretą S. Varševickiui, nes netinką jį pakviesti vicerektoriaus titulu, kai jis pirma ten pat Vilniuje tiek metų yra buvęs kolegijos rektorium.[116] Laukdamas iš Romos

je, Balninkuose ir Vidiškiuose plg. J. Lavinskio pranešimą, išleistą *MPV*, VI, p. 770-775.

[114] Plg. *J. Vallery-Radot, Le recueil dèsplans d'èdifices de la Compagnie de Jèsus, conservè d la Bibliothèque Nationale de Paris (= Bibliotheca Instituti Historici S. I.*, XV), Rome 1960, p. 331, nr. 1070; P. Rabikauskas, „Lietuvos jėzuitų provincijos pastatų planai", *TP*, 1-4, p. 614, a [šiame leidinyje-p. 408]; Vocationum liber, p. 71 ir 377, fig. 13.

[115] Žr. aukščiau, išn. 106.

[116] Provincijolas J. P. Campano laiške iš Poznanės 1584 VI 14 rašo: „Reque cum consultoribus diligenter examinata constituimus rogare Reverendam Paternitatem Vestram, ut si quem virum possit saltem polliceri pro tanto Collegio, externum licet, modo non Germanum, quia non ita convenire videntur cum illis ob fines Germaniae litigiosos, faciat me, quaeso, cito certiorem, vel si hoc nullo modo fieri potest, mittat mihi primo quoque tempore patentes pro P. Varsevitio, quo aptior nullus iudicatur in provincia, licet aliqua etiam desiderentur in eo, - ne et ipse, qui Rector ibidem alias fuit, Vicerectoris nomine introduci debeat, quod aufert authoritatem", ARSI, Germ. 163, fol. 27r.

atsakymo, provincijolas 1584 m. balandžio mėnesį pavedė Akademijos profesoriui Garsijai Alabianui eiti vicerektoriaus pareigas.[117] Visai „neblogai" pradėjęs eiti tas pareigas, G. Alabianas sekančiais metais apie balandžio mėn. buvo paskirtas visateisiu Akademijos rektoriumi.[118] Šiose pareigose išbuvo iki 1592 metų vasaros, greičiausiai liepos mėnesio,[119] kai kard. J. Radvilas, tapęs Krokuvos vyskupu (iškilmingas ingresas buvo 1592 m. gegužės 24 d.[120]), į ten išsikvietė ir savo nuodėmklausį.

c. *Rektoriaus veikla.* - Prieš tai šešerius metus dėstęs Akademijoje teologiją, G. Alabianas, tapęs rektoriumi, atrodo, universitete daugiau nebedėstė, - buvo visiškai užimtas vadovaujamos įstaigos reikalais. Akademijoje tuomet (1586-87 studijų metais) buvo virš 700 studentų, iš kurių tiktai apie 50 studijavo filosofiją ir dar mažiau teologiją; visi kiti lankė humanitarinių mokslų klases.[121] Rektorius G. Alabianas rūpinosi neturtingų studentų išlaikymu; jiems 1585 m. buvo įsteigtas bendrabutis.[122] Lenkijos jėzuitai tuomet planavo Poznanės kolegiją pakelti akademija-universitetu; bet G. Alabianas tam pasipriešino, nes nuo to nukentėtų Vilniaus akademija - sumažėtų studentų skaičius, ir ordino vadovybė atsisakė to Lenkijos jėzuitų plano.[123]

Medžiaginis Akademijos išsilaikymo pagrindas tapo teisiškai užtikrintas 1585 m. Varšuvos seime, kurio metu, vasario 20 ir 23 dienomis, karalius patvirtino visas Akademijos nuosavybes bei privilegijas,

[117] Žr. aukščiau, išn. 105.

[118] *Catalogus communis Collegii Vilnensis anni 1587* rašo: „1. P. Garsias Alabianus... Fuit Collegii Vilnensis Vicerector annum unum, Rector annos duos", ARSI, Pol. 7II, fol. 49r. Panašiame *Primus Catalogus communis Collegii Vilnensis 10 iunii anni 1590* pažymima: „1. P. Garsias Alabienus (!)... Fuit Collegii Vilnensis Vicerector annum unum, Rector annos quinque", ARSI, Pol. 7 II, fol. 99r.

[119] Plg. F. Barčiaus rektoriavimo pradžią, žemiau, p. 171-172.

[120] Wielewicki, I, p. 151.

[121] G. Alabiano laiškas iš Vilniaus t. Generolui 1587 1 2, ARSI, Germ. 167, fol. 11 r; plg. Natoński, p. 333-334.

[122] Plg. Natoński, p. 325.

[123] Ten pat, p. 316.

pažymėdamas, kad Akademija nėra kam kitam pavaldi, kaip tik jėzuitų ordinui (ankstyvesniuose karaliaus dokumentuose buvo numatyta, kad Vilniaus vyskupas bus Akademijos kancleris), ir nėra įpareigota mokėti mokesčius ar išlaikyti jos valdose apsistojančią kariuomenę.[124] Bet ir toje sistemoje greitai išryškėjo nepatogumai, kai reikėjo nubausti stambesnius Akademijos studentų išsišokimus. Apie tai rašo G. Ala--bianas savo 1590 m. rugpjūčio 28 dienos laiške iš Vilniaus į Romą, pripažindamas, kad „tinkamiausias ir patogiausias studentams yra vyskupijos teismas".[125] Bet tiktai apie 1630 metus Vilniaus vyskupui bus sugrąžintas Akademijos kanclerio titulas.[126]

Pačioje Akademijoje rektorius G. Alabianas sėkmingai tęsė jau P. Skargos ir kitų pradėtus Akademijos rūmų praplėtimo ir ypačiai Šv. Jono bažnyčios atnaujinimo bei išpuošimo darbus. Jam, kaip Akademijoje dirbančių jėzuitų viršininkui, kėlė rūpesčių ten esanti spaustuvė, kurioje jis buvo linkęs leisti dirbti tiktai patiems jėzuitams broliams, o nesant savųjų tarpe šio amato specialistų, laikyti ją uždarytą.[127] Tokia neišaiškinta Akademijos spaustuvės padėtis dar tęsėsi iki pat to šimtmečio pabaigos.'[28]

Nemalonus rektoriui ir visai Akademijai įvykis buvo 1591 m. birželio 10 d. naktį Vilniaus kalvinų maldos namų sudeginimas. Kaip tik tuo

[124] Plg. Rostowski, p. 132. Privilegijų patvirtinimo dekretų nuorašai yra ARSI, Lith. 36, fol. 210r-217r ir 227r-229v.

[125] „...Officium episcopale est honestissimum et convenientissimum pro studiosis", E. Šmurlo, *Rossija i Italija*, 1-2, Sanktpeterburg 1911, p. 167-172 (min. tekstas yra p. 170).

[126] P. Rabikauskas, „Mokslinė pažanga Vilniaus akademijoje", LKMA Suvažiavimo darbai, VII, p. 205, išn. 12 [šiame leidinyje - p. 212, išn. 12].

[127] G. Alabiano laiškas, rašytas iš Vilniaus į Romą 1586 I 2; spaustuvės reikalą liečiančią laiško dalį išleido Z. Ivinskis, „Die Druckerei der Jesuiten in Vilnius und die ersten litauischen katholischen Biicher", *Commentationes Baliicae*, 1 (1953), p. 58-60.

[128] Žr. pereitoje išnašoje minėtą Z. Ivinskio straipsnį. Reikia sutikti su M. Kosmanu, manančiu, kad G. Alabianas buvęs Vilniuje per daug užsidaręs ir nesupratęs plačiųjų Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos reikalų; plg. Kosman, p. 137.

metu mieste vyko Vyriausiojo tribunolo sesija ir pats vaivada Kristupas Radvilas (Perkūnas) buvo Vilniuje. Buvo apkaltinti Akademijos studentai ir traukiami į teismą. Rektorius G. Alabianas ir kancleris S. Grodzickis nesutiko, kad studentus teistų civilinis teismas, nes tuo būtų paneigtos Universiteto privilegijos. Todėl jie reikalavo, kad teismas vyktų prieš vyskupo kurijos oficijolą prelatą Benediktą Voiną. Kad ir nenoriai, su tuo pagaliau sutiko ir Tribunolas.[129] Tokiu būdu buvo išsaugotos Universiteto laisvės ir privilegijos, bet sykiu visu aštrumu iškilo problema, kas turi teisti sunkiais nusikaltimais apkaltintus Akademijos studentus. Apie tai daug kalbėta ir diskutuota 1590 m. liepos mėnesį Nesvyžiuje įvykusioje provincijos kongregacijoje. Daugelis buvo už tai, kad pats Akademijos rektorius turėtų galią teisti studentus. Bet esant su tuo susijusiems dideliems nepatogumams ir įvairioms sunkenybėms, G. Alabianas siūlė svarbesnes bylas pavesti teisti vyskupui arba jo oficijolui; paprastus gi kivirčus galėtų išspręsti ir rektorius. Provincijos kongregacijoje šis jo pasiūlymas dėl įvairių priežasčių nebuvo priimtas. Todėl jis visa tai išdėstė 1590 m. rugpjūčio 28 d. iš Vilniaus t. Generolui į Romą rašytame laiške.[130] Kaip tik tą procedūrą ir pritaikė, kai sekančiais metais iškilo rimtas reikalas.

G. Alabianas buvo vertinamas kaip geras patarėjas ne tik religiniuose, bet ir politinio bei visuomeninio gyvenimo reikaluose. Jo įtaka Lietuvoje ypačiai reiškėsi per Vilniaus vyskupą kard. Jurgį Radvilą, kurio nuodėmklausiu buvo visą savo rektoriavimo laiką ir su kuriuo vėliau persikėlė į Krokuvą.

d. *Biografijos bruožai.* - Apie G. Alabianą trumpai yra rašę: S. Bednarskis Lenkijos Mokslų akademijos leidžiamame „Biografiniame žodyne“[131] ir čia rašantis „Lietuvių enciklopedijoje" lietuvių ir anglų kalba.[132]

Garsijas Alabianas gimė Tarazonoje, Aragono mieste, Ispanijoje, 1549 metais. Smulkių žinių apie savo studijas ir praeities veiklą davė jis pats, kaip rektorius paruošęs Vilniaus akademijoje 1587 metais dir-

[129] Apie tai plg. K. Drzymala (kaip išn. 96), p. 84-86.
[130] Žr. išn. 125.
[131] *PSB*, I, p. 40.
[132] *LE*, XXXVI, p. 20; *EL*, I, p. 48.

bančių ir studijuojančių jėzuitų katalogą.[133] Taip sužinome, kad pirmąsias lotynų kalbos studijas iki retorikos klasės išėjo savo gimtinėje, Tarazonoje, ir Alcaloje. 1567 m. rugpjūčio mėn. gale ten pat, Alcaloje, jis įstojo į jėzuitų ordiną. Filosofiją studijavo Zaragozzoje, o teologiją - Valencijoje beveik trejus metus, Barcelonoje 1 metus ir Romoje pusę metų. Po to Romoje dar vienerius metus buvo teologijos repetitoriumi klierikų seminarijoje. Gerai pasiruošusį dėstyti teologiją 29 metų kunigą viršininkai pasiuntė į Vilnių, kur 1578 metų rudenį buvo numatyta pradėti dėstyti teologijos kursą. Spalio mėn. gale jis ir pradėjo skaityti I-ją šv. Tomo Akviniečio veikalo *Summa theologica* dalį.[134] Scholastinę teologiją jis skaitė šešerius metus, iki Akademijos vicerektoriaus ir vėliau rektoriaus pareigų perėmimo. Kadangi iš Romos atvykęs G. Alabianas dar neturėjo daktaro laipsnio, tai jam, panašiai kaip ir Antanui Arijui, buvo Vilniuje 1583 m. spalio mėn. suteiktas pats pirmasis Vilniaus universiteto istorijoje mokslo laipsnis - teologijos doktoratas.[135] Karaliui ir taip pat Vilniaus vyskupui pageidaujant pakeisti lig tol Akademijai vadovavusį vicerektorių kitu, autoritetingesniu, provincijolas tai padarė, paskirdamas jo įpėdiniu G. Alabianą. Atrodo, dvi priežastys nulėmė tą parinkimą: 1) daktaro laipsnis, kurio neturėjo nei P. Skarga, nei P. Bokša; 2) svetimtaučio ypatybė, kuri tais laikais, kai tarp Vilniaus jėzuitų buvo gana daug lenkų ir sykiu pradėjo atbusti lietuvių

[133] *Catalogus communis Collegii Vilnensis anni 1587*: „1. P. Garsias Alabianus ex Tyrasona in Aragonia, in confinibus Nauarrhae, annorum 38, firma ualetudine. Ingressus Societatem in fine Augusti, anno 1567. Studuit ante ingressum Tyrasonae et Compluti humanioribus, post ingressum audiuit cursum integrum Philosophicum Caesaraugustae, Theologiam vero Valentiae per tres fere annos, Barcinonae per integrum annum, Romae uero per medium annum, ubi per annum praefuit repetitionibus Theologicis in Seminario. Vilnae docuit Theologiam Scholasticam amplius sex annis. Est Doctor Theologiae promotus Vilnae mense Octobri, anno 1583. Est Professus quatuor votorum, Vilnae factus, anno 1586, circa festum S. Iacobi. Fuit Collegii Vilnensis Vicerector annum unum, Rector annos duos“, ARSI, Pol. 7 II, fol. 49r.

[134] „Eodem anno [1578] circa finem octobris inchoatae sunt lectiones Theologiae: P. Garcias Alabianus coepit primam partem D[ivi] Thomae...“, ARSI, Pol. 65, fol. llOv.

[135] Plg. tekstą išn. 133 ir aukščiau, išn. 110.

jėzuitų savijauta, galėjo geriau apsaugoti nuo galimų kivirčų ir geriau atlikti vienijimo funkciją. G. Alabianas yra Vilniaus jėzuitų akademijos rektorius, ilgiausiai be pertraukos vadovavęs šiai įstaigai visoje jos istorijoje. Tik S. Varševickis buvo priartėjęs prie panašaus rektoriumi išbuvimo laiko, bet G. Alabianas jį viršijo keliais mėnesiais.

Išvykęs į Krokuvą, G. Alabianas, kiek žinoma, į Vilnių nebesugrįžo. Karaliaus rezidencijos mieste jis tęsė savo veiklą kaip ten esančių jėzuitų namų viršininkas. Tie namai (prie Šv. Barboros bažnyčios) iki jam atvykstant buvo paprasta rezidencija. Nuo to laiko jie jau buvo profesų namai *(Domus Professa*), kuriems vadovavo prepozitas (*Praepositus*), hierarchinėje eilėje po provincijolo svarbiausias provincijoje viršininkas.[136] G. Alabianas išsirūpino iš karaliaus naujus Krokuvos profesų namams pastatus ir bažnyčios fundaciją. 1597 m. birželio 23 d. buvo iškilmingai pašventintas naujai statomos Šv. Petro bažnyčios kertinis akmuo. Tuo pat metu G. Alabianas ir toliau ėjo Krokuvos vyskupo kard. J. Radvilo nuodėmklausio ir teologo pareigas. Šiam 1599 m. gale vykstant į Romą, į Šventųjų metų atidarymą, jį palydėjo ir G. Alabianas. Kai kard. J. Radvilas Romoje nelauktai mirė, G. Alabianas nebegrįžo į Lenkiją, bet išvažiavo į savo tėvynę Ispaniją. Ten jis daugiausia gyveno ir dirbo Zaragozzos jėzuitų kolegijoje, kur ir mirė 1624 m. balandžio 27 d.[137] Su lietuviais jėzuitais dar sykį susitiko Romoje, 1608 metų generalinėje kongregacijoje, kurioje buvo atskirta nuo Lenkijos savarankiška Lietuvos jėzuitų provincija.

S. Bednarskis Garsiją Alabianą apibūdina kaip vieną iš įžymiausių ir daugiausiai nusipelniusių svetimtaučių jėzuitų, stiprios sveikatos ir didelių dvasios savybių, kilnų, be kompromisų ir sykiu pilną gerumo vyrą, kurį mylėjo savieji (t. y. jėzuitai) ir gerbė pasauliečiai.[138]

[136] Žr. Wielewicki, I, p. 152-273 (passim).
[137] Ta proga jį trumpai prisimena ir Rostowski, p. 280.
[138] Žr. *PSB*, I, p. 40.

4. Fridrikas Barčius

rektorius: 1592 VII - 1595 X

a. Pats pasirašydavo: *Bartscius, Bartschius*; kiti dar rašė: *Bartzius, Bartsius, Bartsch, Barszcz.*

b. F. Barčius rektorium buvo paskirtas visai netikėtai. Kard. J. Radvilas, būdamas Romoje konklavės, kurioje buvo išrinktas popiežius Klemensas VIII, proga, išsiprašė iš jėzuitų generolo, kad Vilniaus akademijos rektoriui, jo nuodėmklausiui G. Alabianui būtų leista persikelti į Krokuvą. T. Klaudijus Aquaviva savo 1592 m. kovo 29 dienos laiške Lenkijos provincijolui L. Maselliui pranešė, jog numatąs patenkinti kardinolo pageidavimą, ir nurodė, kad naujuoju Vilniaus akademijos rektorium būtų paskirtas iki tol buvęs Braunsbergo kolegijos rektorius. Provincijolas tą laišką gavo Kališe 1592 m. gegužės 3 d.[139] Nelaukta žinia provincijolui sudarė nemaža rūpesčio: vienu metu tapo keistini Vilniuje ir rektorius, ir ministras, abu svarbiausieji namų administracijoje asmens, nes tuomet Vilniuje buvęs ministras Jonas Huberis (*Uberus*) turėjo užimti Barčiaus paliktą Braunsbergo kolegijos rektoriaus vietą. Nepaisant to, provincijolas tuoj pat pasiuntė iš Kališo į Braunsbergą kurjerį su nurodymu F. Barčiui ruoštis į Vilnių ir ten perimti iš G. Alabiano Akademijos rektoriaus vietą.[140] Nežinome tikslios datos, kada tai įvyko, bet, turint prieš akis, jog provincijolo patvarkymas buvo duotas gegužės mėnesį ir F. Barčiui dar reikėjo laiko pasiruošti palikti tvarkoje rektoriavimą Braunsberge ir nuvykti į Vilnių, jis ten galėjo

[139] Provincijolas L. Masellis laiške iš Kališo į Romą 1592 V 5: „Caeterum, quoniam ante biduum accepimus hic litteras R. P. V. 29 martii datas de mutatione Patris Bartsii et Patris Garziae, conati sumus statim et mandato R. P. V. et desiderio Ill.mi Card.lis satisfacere; misimus enim consulto hinc unum cursorem Brunsbergam, monentes P. Bartsium, ut quamprimum Vilnam se conferat et P. Garziam Cracoviam mittat, quamvis non possumus negare nonnihil incommodi Vilnensi Collegio accessurum saltem in principio, cum et Rector et Minister simul mutentur“ [lapo pakraštyje pridėta: „nam P. Uberus (in quem P. V. inclinabat) erat Minister Vilnensis, quod nobis etiam bonum visum est succedet in locum P. Bartsii"], ARSI, Germ. 170, fol. 126v.

[140] Žr. pereitoje išnašoje duotą tekstą.

būti tiktai apie liepos mėnesį, gal net tik rugpjūtyje, pasibaigus mokslo metams. Iš provincijolo laiško, rašyto iš Vilniaus 1592 m. rugsėjo 6 d., sužinome, kad rektoriaus pakeitimas jau buvo įvykdytas.[141]

Rektorium F. Barčius Vilniuje išbuvo „trejus metus ir kelis mėnesius", kaip skaitome Dancigo rezidencijos 1597 metų kataloge.[142] Iš tikrųjų provincijolas B. Confalonieris, rašydamas 1595 m. gruodžio 26 d. iš Pułtusko į Romą, pamini, kad, jam vizituojant Braunsbergo kolegiją, ten apsistojo F. Barčius, buvęs pakeliui iš Vilniaus į naują paskyrimo vietą Dancige.[143] Tai turėjo įvykti lapkričio mėn. Iš to galima spręsti, kad Vilniuje rektorių pasikeitimas bus įvykęs 1595 spalio mėnesį.

c. *Rektoriaus veikla.* - Jis pats, jau išbuvęs trejus metus Akademijos rektorium, rašė 1595 m. birželio 11 d. į Romą: „Kai prieš trejus metus į čia atvykau, neradau iš viso nė 700 studentų; šiuo metu jų jau beveik 800“.[144] Studijos akademijoje ir apaštalavimo darbai Vilniaus mieste bei įvairiose Lietuvos vietovėse vyko įprastu uolumu. Jokių ypatingesnių pasikeitimų ar įvykių, atrodo, tuo metu nebūta, nes ir S. Rostovskis šiems trejiems metams teskiria vos pustrečio puslapio, kur daugiausia kalba apie Zigmanto III Švedijos karaliumi vainikavimo aplinkybes, Vilniaus akademiją prisimindamas vos keliose eilutėse kunigaikščio Alberto Radvilo laidotuvių proga (1592 m. vasarą),[145] kai šiaip S. Rostovskiui neretai ir vienerių metų įvykiams aprašyti penkių puslapių neužtenka, o kartais net 10 ir daugiau prireikia.[146] Galima paminėti, kad pirmaisiais F. Barčiaus valdymo metais buvo įgyta Lukiš-

[141] Provincijolas L. Masellis laiške iš Vilniaus į Romą 1592 IX 6: „Porro mutatio illa Rectorum Vilnensis et Brunsbergensis (de qua agit Paternitas Vestra in litteris) nihil, per Dei gratiam, incommodi attulit, imo et hic et ibi omnia credo cum maiori fervore processura...", ARSI, Germ. 170, fol. 240r.

[142] ARSI, Pol. 7 I, fol. 248r.

[143] ARSI, Germ. 175, fol. 288v.

[144] „Nam cum ante triennium cum veniremus huc neque integre septingentorum studiosorum numerum inveniremus, his temporibus, Deo dante, prope octingentos reliquimus'1, ARSI, Germ. 174, fol. 247r.

[145] Rostowski, p. 171-174.

[146] Pvz., ten pat, p. 115-124 (1584 m.); p. 125-136 (1585 m.); p. 136-150 (1586 m.) ir t. t.

kių nuosavybė, kurią Akademijai padovanojo Stanislovas Radvilas, kardinolo brolis. Savo pranešimuose į Romą Vilniaus jėzuitai didžiuojasi, kad jiems atiteko kaip tik toji vieta, kur kadaise buvo sakomi pirmieji Lietuvos sostinėje kalvinų pamokslai.[147]

d. *Biografijos bruožai.* - Apie F. Barčių trumpų biografinių žinių galima rasti „Lenkų biografijos žodyne“[148] ir „Lietuvių enciklopedijos“ angliškame leidinyje.[149]

Jis gimė 1552 m. balandžio arba gegužės mėn. Braunsberge, Rytprūsiuose. Tėvas, Jonas Barčius, buvo pirklys ir norėjo, kad ir sūnus juo pasektų. Šį gi ką tik Braunsbergo jėzuitų kolegijoje baigusį studijas pasikvietė kard. S. Hozijus važiuoti drauge į Romą. Taip jaunas Fridrikas 1569 m. pasiekė Romą, apsigyveno Vokiečių kolegijoje - Germanikume ir studijavo filosofiją, lankydamas su kitais vokiečiais jėzuitų vadovaujamą Romos kolegiją (dabartinę ‘Gregorianą’). Baigęs filosofiją, 1572 m. rugpjūčio 29 d. jis įstojo į jėzuitų ordiną.[150] Jau sekančiais metais paliko Romą ir su grįžtančiu į namus Austrijos provincijolu L. Maggio (iki 1575 m. ir Lietuvos bei Lenkijos jėzuitai dar priklausė Austrijos jėzuitų provincijai) atvyko į Vieną kur dvejus metus studijavo teologiją ir vienerius metus dėstė retorikos klasėje graikų kalbą. Grįžęs į savo kraštą, Braunsberge mokytojavo poetikos ir retorikos klasėse, po to Poznanėje pusę metų ir Braunsberge keletą metų dėstė moralinę teologiją. Nuo 1583 m. rugsėjo mėn. buvo Braunsbergo kolegijos rektorius, kol beveik už devynerių metų buvo paskirtas panašioms pareigoms Vilniuje. Jau prieš tai, 1586-1587 metų žiemą, jis apie 4 mėnesius pabuvo Vilniuje, dalyvaudamas Lietuvos-Lenkijos jėzuitų komisijoje, kuri svarstė *Ratio studiorum* projektą (F. Barčius buvo tos

[147] Plg. *Rerum gestorum capita Provinciae Poloniae a. 1593*, ARSI, Pol. 50, fol. 11 lr-v. Apie Lukiškėse 7 metus kalvinų sakytus pamokslus užsimena ir A. Wiiuk Koialowicz, *Miscellanea rerum ad stotum ecclesiasticum in Magno Lituaniae Ducatu pertinentium*, Vilnae 1650, p. 66-67.

[148] *PSB*, I, p. 329-330.

[149] *EL*, I, p. 305.

[150] Tai jis pats aprašė apie 1578 metus, žr. *Vocationum liber*, p. 116-118 ir p. 336. Plg. taip pat *Kodeks Nowicjuszy*, p. 117-119.

komisijos sekretorius).[151] Ta proga 1587 m. sausio mėnesį Vilniuje jam buvo suteiktas teologijos daktaro laipsnis.[152]

Išbuvęs virš 3 metų Vilniaus akademijos rektoriumi, jis nuvyko į Dancigą, kur beveik trejus metus vadovavo jėzuitų rezidencijai ir ėjo pamokslininko pareigas. Tuo metu buvo daug svarstoma apie Lietuvos ir Lenkijos jėzuitų atskirų provincijų sudarymą. Dėl įvairių priežasčių nutarta tą lig tol esančios Lenkijos provincijos padalinimą atidėti vėlesniam laikui (jis įvyko 1608 metais), bet tuo tarpu žengti ta kryptimi pirmąjį žingsnį: Lietuvos jėzuitams leisti turėti savo viceprovincijolą. Pirmuoju Lietuvos viceprovincijolu nuo 1598 m. gegužės mėn. pradžios buvo paskirtas F. Barčius.[153] Nuo 1599 metų vasaros, kai G. Alabianas, pavadavęs Lenkijos provincijolą, turėjo vykti su kard. J. Radvilu į Romą, F. Barčiui teko eiti ir Lenkijos viceprovincijolo pareigas.[154] Sekantį 1600 metų pavasarį karalius Zigmantas III jį pakvietė į savo dvarą teologo-nuodėmklausio pareigoms. 1600 m. gegužės 19 d. jis jau buvo karaliaus dvare.[155] Ištisus 9 metus ėjo tas pareigas visų mėgiamas; net ir eretikai jį didžiai vertinę kaip visuomet mandagų ir švento gyvenimo jėzuitą. Turėdamas laisvo laiko jis paruošė ir išleido lotynų kalba dvi dvasinio turinio knygeles; „Dvasinis lobis“, skirtą jėzuitams,[156] ir „Maldų lobis“, skirtą kolegijų studentams.[157] Stambesnės apimties F. Bar-

[151] Plg. *LE*, XXIV, p. 533-534, ir ten nurodytą literatūrą.

[152] Rostowski, p. 432; Wielewicki, III, p. 11.

[153] *Catalogus Rectorum... A. D. 1598 initio Octobris... Pars Lithuaniae:* „P. Fridericus Barscius Vice Provincialis ab initio Maii 1598“, ARSI, Pol. 43, fol. 19v.

[154] Wielewicki, I, p. 270.

[155] Wielewicki, II, p. 5.

[156] *Thesaurus spiritualis rerum ac documentorum variorum ad Societatem Iesu pertinentium*, Cracoviae 1607. Plg. Trypučko, p. 9, nr. 150; Sommervogel, I, sk. 960, nr. 6.

[157] *Thesaurus precum ac variarum exercitationum spiritualium*, I—II, Cracoviae 1607. Plg. Trypučko, p. 9, nr. 149; Sommervogel, I, sk. 958, nr. 2. Apie jėzuitų, ypačiai vokiečių, išleistas maldaknyges plg. A. Schrott, „Das Gebetbuch in der Zeit der katholischen Restauration, II: Die Gebetsliteratur der Jesuiten im 16. und 17. Jahrhundert", Zeitschrift fur katholische Theologie, 61 (1937), p. 211-238.

čiaus veikalas yra lotynų kalba pamokslų du tomai: „Šių laikų kontroversijos, žmonėms praktiškai perteiktos",[158] kur jis gilia teologine įžvalga, panaudodamas daug pavyzdžių, polemizuodamas su klaidatikiais iškilmingai dėsto svarbias tikėjimo tiesas. Yra taip pat išlikę jo du poleminiai raštai: vienas lotynų kalba prieš A. Volaną, pasirodęs 1589 metais,[159] antras vokiečių kalba prieš Štetino pamokslininką Danielių Kramerį.[160]

1609 m. gegužės mėn. F. Barčius drauge su karaliumi atvyko iš Krokuvos į Lietuvą.[161] Rudenį, rugsėjo mėnesį, karalius su kariuomene iššygiavo link Smolensko; prie karaliaus buvo ir jo teologas. Lietuvos-Lenkijos kariuomenėje esančius vokiečių dalinius prie Smolensko ištiko epidemija. F. Barčius, besirūpindamas sergančiais, teikdamas jiems dvasinius patarnavimus, pats užsikrėtė ir mirė ten pat, karo lauke, 1609 m. lapkričio 21 d. (pasak kitų, XI 26 arba XI 29). Karalius įsakė jo kūną parvežti į Vilnių ir ten palaidoti. Gruodžio 14 d. Šv. Jono bažnyčioje įvyko iškilmingos laidotuvės, dalyvaujant karalienei, karalaičiui Vladislovui, didikams ir daugybei žmonių.[162]

Ne tik miręs, bet ir gyvas F. Barčius buvo visų mėgiamas ir vertinamas kaip švelnaus būdo, patrauklaus elgesio ir tauraus charakterio asmuo. „T. Rektoriaus Fridriko valdymas visiems taip patinka, kad visi linki jam būti be paliovos rektoriumi", - rašo ordino generolui M. Smigleckis iš Vilniaus 1595 m. vasario 7 d., tai yra kai jau baigėsi tretieji F. Barčiaus rektoriavimo metai.[163] O S. Bednarskis lenkiškoje biogra-

[158] *Friderici Bartscii Braunsbergensis e Soc. Iesu Controversiarum huius saeculi practica ad populum tractatio...*, Cracoviae 1607. Plg. Trypučko, p. 9, nr. 147; Sommervogel, I, sk. 959, nr. 4-5.

[159] *Andreae Volani Lwowcowiensis... orationi... benevola et christiana responsio,* a Federico Borusso... *conscripta*, Cracoviae 1589. Plg. Trypučko, p. 9, nr. 148; Sommervogel, I, sk. 959, nr. 3.

[160] *Jesuiter Spiegei...*, Brunsbergae 1603. Plg. Trypučko, p. 9, nr. 148; Sommervogel, I, sk. 959, nr. 3.

[161] Wielewicki, III, p. 7.

[162] Ta proga jo gyvenimą aprašo: Wielewicki, III, p. 11-12; Rostowski, p. 219-220.

[163] „P(atris) Friderici Rectoris gubernatio ita probatur omnibus, ut eum om-

finėje apybraižoje jį taip apibūdina: „Barčius buvo tiesaus, kilnaus charakterio, patrauklaus paprastumo, blaivaus ir aiškaus galvojimo, gerumo kupinos širdies, ypačiai sergantiems ir kenčiantiems; jį gerbė tiek patys jėzuitai, tiek svetimieji, netgi kitatikiai".[164]

5. *Leonardas Krakeris*
rektorius: 1595 x - 1600 I

a. Jis pats pasirašydavo: *Crakerus, Kraker, Posnaniensis;* kiti dar rašė: *Crakier, Krakierus.*

b. L. Krakeris tapo Vilniaus akademijos rektoriumi 1595 m. spalio mėnesį.[165] F. Barčiui baigiant trečiuosius rektoriavimo metus, buvo įvairių siūlymų. Pvz., A. Brokas rašė iš Vilniaus 1595 VII 14 d. ordino generolui: „Šios kolegijos rektoriumi galbūt nebūtų blogas tas, kuris šiuo metu valdo Rygos kolegiją“.[166] Tai buvo Jurgis Vonderau (*Vonderawe),* prieš tai Vilniuje 5 metus vadovavęs popiežinei seminarijai. Tačiau viršininkai parinko L. Krakerį, nors jis tiktai nuo tų metų pradžios buvo pradėjęs eiti Jaroslavo kolegijos rektoriaus pareigas.[167]

Akademijos rektorium L. Krakeris išbuvo greičiausiai iki 1600 metų pradžios. 1603 metų kataloge, kuriame L. Krakeris įrašytas Jaroslave kaip terciato instruktorius, pažymėta, jog jis „kolegijos rektorium išbuvo penkerius metus".[168] Pagal tai, įskaitant ir Jaroslave 1595 m. sausio mėn. pradėtą rektoriavimą, jis Akademijos rektoriaus pareigas

[164] PSB, I, p. 330.

[165] *Catalogus Rectorum... A. D. 1598 initio Octobris... Pars Lithuaniae: Collegium Vilnense:* „P. Leonardus Krakerus, Rector ab octobri [15]95, quo translatus erat a Rectoratu Jaroslaviensi, quod inchoaverat eodem anno in Ianuario", ARSI, Pol. 43, fol. 19v.

[166] „Pro Rectore huius Collegii forte non erit malus ille qui nunc est Rector Rigensis, si mutari debet, et ex uno Rectoratu in alium absque Pontificis dispensatione immediate substitui possit", ARSI, Germ. 175, fol. 36r.

[167] Žr. išn. 165.

[168] „Rectorem Collegii egit per quinquennium", ARSI, Pol. 7 I, fol. 339r.

nes perpetuum Rectorem optent. Habet enim singularem modum procedendi cum Fratribus, suavem et efficacem", ARSI, Germ. 174, fol. 112r.

savo įpėdiniui bus perdavęs apie 1600 m. sausio mėnesį. Tai maždaug sutinka ir su žiniomis apie P. Bokšos rektoriavimo pradžią.[169]

c. *Rektoriaus veikla.* - Naujasis rektorius vilniečiams buvo gerai pažįstamas, nes prieš tai beveik 20 metų jis dirbo Akademijoje kaip humanitarinių klasių, filosofijos bei teologijos profesorius. Apie jį, kaip rektorių, buvo gerai atsiliepiama. Pvz., provincijolas net pripažįsta, kad „rektorius eina savo pareigas geriau, negu buvo tikėtasi, puikiausiai visuose dalykuose“;[170] ir sekančiais metais: „jo valdymu esu labai patenkintas“.[171] Žinoma, kartais minimi ir trūkumai: jis stokojąs 'gracijos' elgesyje su kilmingaisiais[172] (mat buvo ne bajoras, o miestietis); Akademijoje gyveną jėzuitai kentę nepriteklių, negaudavę pakankamų išsilaikymui pajamų. Bet čia buvę kalti ir ekonomai, nesugebėję tinkamai tvarkyti turimų valdų.[173] Buvo taip pat nusiskundimų dėl rektoriaus griežtumo, bet tai daugiausia iš tų, kurie mėgo per didelę laisvę.[174]

Studentų Akademijoje ir šiuo metu buvo iš viso apie 800.[175] Tarp Akademijos profesorių ir kitų ten esančių jėzuitų tais metais vyko gan

[169] Žr. žemiau, p. 183.

[170] B. Confalonieris laiške iš Vilniaus į Romą 1596 IV 1: „Collegium est valde quietum, et, quod omnes fere antiquiores Patres mihi retulerunt, P. Rector satisfacit supra expectationem et optime omnia“, ARSI, Germ. 176, fol. 147r.

[171] B. Confalonieris laiške iš Vilniaus į Romą 1597 IV 12: „P. Rector aliquibus videtur durior et exactus nimis in Regularum observatione, sed ego adverti ipsos subditos magis libertatem appetere. Itaque sum de illius gubernatione valde contentus“, ARSI, Germ. 177, fol. 149r.

[172] M. Smigleckis laiške t. Generolui iš Vilniaus 1596 I 27: „P. Leonardum Krakierum, Rectorem novum, speramus bene gubernaturum, quamvis quoad externos, praesertim Magnificos, cum quibus hic est frequens conversatio, non videatur magnam habere authoritatem et gratiam agendi“, ARSI, Germ. 176, fol. 32r.

[173] Tame pačiame laiške: „Illud unum communi voce queruntur, miseram esse victus rationem, quod ipsi etiam Superiores agnoscunt. Causa huius rei est mala oeconomica nostrorum“, ten pat, fol. 32r.

[174] Žr. tekstą min. išn. 171.

[175] *Annuae litterae Provinciae Poloniae Societatis Iesu anni 1597: Collegium Vilnense*, ARSI, Pol. 50, fol. 156r; *Litterae annuae a. 1600: Collegium Vilnense*, ARSI, Pol. 50, fol. 196r.

aštrūs ginčai apie didžiulės Lenkijos jėzuitų provincijos padalinimo reikalingumą. Lenkai norėjo atsiskirti nuo lietuvių ir patys sau vieni veikti. Bet jie pretendavo savo žinioje turėti ir Prūsų krašte esančias kolegijas. Lietuviai jėzuitai, žinoma, jautė pavojų, kad, negaudami paspirties iš Prūsų, negalėsią išlaikyti nė Vilniaus akademijos. Lietuvių pusę karštai palaikė tuokart Vilniuje profesoriavęs jėzuitas anglas Adomas Brokas (*Brocus*), „nes lenkai, - pasak jo, - labai energingai veda savo bylą, kai nėra kam kelti lietuvių bylos“.[176] Jis įkalbinėjo viršininkus provincijos dar nedalyti, bet tuo tarpu ruošti daugiau lietuvių profesorių, kolegijų rektorių ir t. t. Taip ir buvo padaryta: provincijos padalijimas atidėtas, bet po 1598 m. Velykų tos pačios vienos provincijos sudėtyje lietuvių reikalams buvo paskirtas atskiras viceprovincijolas, kuriuo tapo buvęs Akademijos rektorius F. Barčius[177]. Kadangi šiojo globai buvo pavesti taip pat Rytprūsiuose, Livonijoje ir Mozūruose dirbą jėzuitai, lietuviams tada atrodė patogiausia, kad kaip tik tuo pagrindu kiek galima greičiau įvyktų visiškas nuo Lenkijos atsiskyrimas. Kai viceprovincijolas priklausąs nuo provincijolo, jis nedaug ką tegalįs; tik susidarą daugiau neaiškumų ir maišaties.[178]

1596 m. spalio mėnesį Lietuvos Brastoje įvyko Bažnyčių unijos sinodas, kuriame dalyvavo ir jėzuitai teologai; tarp jų karaliaus siųsti

[176] A. Brokas laiške t. Generolui iš Vilniaus 1597 I 16: „...Et quia Poloni diligenter agant in hac re causam suam et nemo est qui Lituanorum agat, visum est mihi R[everendae] P[atemitati] T[uae], cui omnia mea aperienda sunt, sincere apperire, quid hac de re sentiam. Itaque mitto R[everendae] P[aternitati] V[estrae] in charta separata rationes, cur talis divisio non debeat fieri. ARSI, Germ. 177.fol.38r.

[177] Žr. aukščiau, išn. 153.

[178] A. Brokas t. Generolui iš Vilniaus 1598 VIII 27: „Quo magis considero praesentem statum huius provinciae eiusque gubernationem, eo magis ac magis in dies confirmor in ea sententia, quam antea R[everendae] P[atemitati] T[uae] perscripsi, nempe expedire omnino ut haec provincia quam primum dividatur, servata tamen huic, quae nunc facta est, locorum et collegiorum distributione [...] Praeterea longa experientia ante multos annos docuit nos male valde succedere istum modum gubernandi per V. Provincialem cum tali dependentia a Provinciali. Nam errores multi olim contigerunt, et non pauci nec parvi his 4 aut 5 mensibus...", ARSI, Germ. 178, fol. 218r-219r.

P. Skarga ir J. Rabas ir Lucko vyskupo B. Maciejovskio pakviesti M. Laterna ir K. Nahajus (totorių kilmės).[179] Iš Vilniaus jėzuitų tame sinode niekas nedalyvavo, bet prieš tai Kijevo metropolitas M. Rahoza, lydimas Polocko arkivyskupo Grigaliaus, lankėsi Vilniaus akademijoje ir kalbėjosi su teologais unijos klausimais.[180]

1597 m. dėl nederliaus mieste padaugėjo vargšų, daugiausia iš kaimų atvykusių ieškoti maisto. Jiems padėti Gailestingumo brolijos narių aukomis buvo parūpinta pastogė ir išlaikymas 50 vargšų.[181] Sekančiais metais vienas iš Akademijos jėzuitų (S. Visockis), iš gerų žmonių surinkęs aukų, du sykius suruošė miesto vargšams pietus. Šv. Stepono prieglaudoje buvo pavalgydinta pirmą kartą 1800, antrą kartą 600 vargšų. Šalia tos prieglaudos-ligoninės buvo pastatytas medinis pastatas kunigui gyventi ir pradėta mūryti Šv. Stepono bažnyčia, kurios kertinį akmenį iškilmingai pašventino Žemaičių vyskupas M. Giedraitis.[182]

Tais pačiais metais, ateinant liūdnoms žinioms apie karaliaus Zigmanto III nepasisekimus Švedijoje ir krašte gresiant badui ir marui, Vilniaus jėzuitai suorganizavo didelę atgailos šventkelionę į Trakus; dalyvavo daugybė žmonių, ne tik miestiečių, bet ir bajorų bei ponų.[183]

1599 m. ketvirtą Sekminių dieną (birželio 2 d.) Vilniaus vaivados Kristupo Radvilo rūmuose buvo suruoštas protestantų ir katalikų viešas disputas, kuris užtruko ištisas 6 valandas. Iš katalikų pusės pagrindinis disputuotojas buvo Akademijos teologijos profesorius Martynas Smigleckis.[184]

[179] Plg. O. Halecki, „From Florence to Brest (1439-1596)“, *Sacrum Poloniae Millennium*, V, Rzym 1958, p. 365; Rostowski, p. 174-184.

[180] Plg ten pat; be to, dar *Litterae annuae Provinciae Poloniae anni 1596: Collegium Vilnense*, ARSI, Pol. 50, fol. 149r.

[181] *Annuae litterae Provinciae Poloniae Societatis Iesu anni 1597: Collegium Vilnense*, ARSI, Pol. 50, fol. 155v.

[182] *Litterae annuae Provinciae Poloniae anni 1598: Collegium Vilnense*, ARSI, Pol. 50, fol. 165r.

[183] Ten pat, fol. 165v.

[184] Tai aprašė pats M. Smigleckis leidinyje: *Disputacja wileńska, którą mial* X. Marcin Smiglecki S. J. z ministrami ewanielickimi o jednej widomej głowie Kościoła Bożego, w Wilnie 1599. Plg. Kosman, p. 197-198.

Buvo plečiamas ir ekonominis Akademijos išsilaikymo pagrindas. 1596 m. nupirktas stambokas žemės sklypas (dvarelis), esąs šalia prieš 3 metus Akademijos nuosavybėn perėjusių Lukiškių, prie Neries upės, gražioje vietoje, labai patogus Akademijos gyventojų reikalams.[185] Be to, tais pačiais 1596 m. nupirkta už 7 500 lenk. auksinų (didelę tos sumos dalį sudarė už 1587 m. parduotą Rykantų ežerą ir kaimą gauti pinigai) iš ponų Sadovskių Nemenčinės nuosavybė su 7 žuvingais ežerais ir dideliu tvenkiniu. Iš čia buvo galima gauti pakankamai žuvies ir kito Akademijos gyventojams reikalingo maisto.[186]

1597 m. kovo 21 d. mirė Vilniaus kapitulos prelatas Albertas Jarčevskis,[187] kuris nuo 1571 metų, kai jėzuitai perėmė Šv. Jono bažnyčią, ėjo joje klebono pareigas. Pagal 1571 m. išduotą bažnyčios prie jėzuitų

[185] *Historia seu succincta narratio de origine et fundatione Collegii Vilnensis Societatis Iesu ab anno 1569 usque ad annum 1611 in iulio*: Po to, kai 1593 m. Vilniaus jėzuitai gavo iš Stanislovo Radvilo Lukiškes, „...hoc successu venerunt nostri in spem obtinendae etiam illius alterius aulae, dictae Oscikowszczyzna, in qua, uti paulo ante dixi, recreationem habere solebant. Haec enim ab Illustri Domino Cikowski, cuius tunc iam erat, in Polonia manente neglecta, eodem modo vetustate collabebatur et cuidam familiari ipsius in certa summa pecuniae erat tradita. Re igitur per amicos Illustri Domino Cikowski proposita, aulam ab eo impetrarunt, et datis ei qui eam tenuerat florenis 500, in possessionem suam una cum agris ad illam pertinentibus anno 1596 acceperunt. Quibus agris aulae ab Illustrissimo Duce Stanislao Radziwilio habitae adiunctis et aliquot colonis collocatis, habet nunc Collegium satis bonum praediolum suburbanum et valde commodum, quod praeter locum recreationis amoenissimum est repositorium frumentorum et aliarum rerum pro victu Collegii necessariarum et potest reddere annui proventus ultra flor. 100“, ARSI, Lith. 38, fol. 011 v—012r.

[186] *Historia seu succincta narratio* (min. pereitoje išn.): „.. .Cogitatum ergo fuit ut emerentur aliqua bona, quae abundarent piscibus. Talia inventa sunt bona Niemieczynensia, 4 miliaribus a Vilna distantia, cum 7 bonis lacubus et stagno, quae tum Illustris Dominus Sadowski cum Illustrissima uxore sua Anna Radziwila, istorum bonorum haerede, possidebant et non difficiles se ad illa vendenda praebebant. Illa ergo pecunia, quae pro lacu Rincunti vendito habebatur, et aliquibus domibus in civitate, nec non bonis dictis Macieiewicze, quae a Collegio remota erant, venditis, empta sunt anno 1596 pro summa floren. 7500, satis iusto precio ista bona Niemencz[yn]ensia...“, ten pat, fol. 012r.

[187] Kurczewski, III, p. 79.

kolegijos prijungimo dekretą, parenkant naują kleboną, jėzuitai turėjo tartis su katedros kapitula.[188] Vėliau, 1581 m., Akademijos rektorius P. Skarga, norėdamas išvengti ginčų, kurie galėtų iškilti esant keliems tos pačios beneficijos koliatoriams, pasiūlė kapitulai, kad ji savo koliatoriaus teisę visiškai perleistų Akademijai. Kapitula 1581 m. birželio 12 d. su tuo sutiko ir visai išsižadėjo jai priklausančios koliatoriaus teisės, ją perleisdama Akademijos rektoriui.[189] Bet kai dabar (1597 m.) Akademijos rektorius L. Krakeris pasiūlė Šv. Jono bažnyčios klebonu (*vicarius perpetuus)* kun. Žukauską, katedros kapitula, remdamasi savo koliacijos teise, reikalavo, kad į tą vietą būtų paskirtas kas nors iš kapitulos kanauninkų. Reikalas kurį laiką buvo pakibąs ore, kol vyskupijos valdytojas (vietoje į seimą išvykusio prel. B. Voinos) prel. arkidiakonas Ryszkowskis, liepiant vyskupijos vizitatoriui A. Komuliejui, 1597 m. gegužės mėn. pradžioje klebonu paskyrė kun. Žukauską.[190]

d. *Biografijos bruožai.* - Nedaug kas yra rašęs apie šį Akademijos rektorių. Lietuviškai trumpą jo biografiją galima rasti „Lietuvių enciklopedijoje“.[191]

L. Krakeris gimė apie 1549 m. Poznanėje, auksakalio Simono Krakerio šeimoje. Baigęs Braunsbergo jėzuitų kolegijoje retoriką, 1569 m. rudenį nuvyko į Romą ir ten spalio 21 d. įstojo į jėzuitų ordiną.[192] Ten jis susitiko su jau anksčiau įstojusiais S. Varševickiu, P. Skarga ir kitais. Iki 1572 m. ten pat Romoje studijavo filosofiją. 1572 m. grįžęs į savo kraštą, Braunsberge mokė sintaksės, po to Pultuske retorikos klasėse.

1574 III 25 iš Pułtusko atvyko į Vilnių kaip būsimas matematikos profesorius.[193] Bet pirmajam teko pusantrų metų klausyti teologijos. Po to

[188] Ten pat, p. 54-55.

[189] Ten pat, p. 62.

[190] Ten pat, p. 79-80.

[191] *LE*, XXXVI, p. 316.

[192] Plg. *Kodeks Nowicjuszy*, p. 92-94.

[193] *Compendium Historiae Collegii Vilnensis Societatis Iesu:* „...25 [martii 1574] venit R. P. Viceprovincialis mane cum quinque Fratribus, quos Vilnae relicturus erat. Inter quos erat is, qui mathematicam erat professurus, Leonardus Posnaniensis...“, ARSI, Pol. 65, fol. 119v.

dėstė matematiką ir dialektiką, o nuo 1578 metų net 8 metus (tiktai su vienerių metų pertrauka) dėstė filosofiją.[194] L. Krakeris 1585 arba 1586 m. gavo laisvųjų menų ir filosofijos magistro ir apie 1594 m. teologijos daktaro laipsnius. 1591-1594 m. buvo Vilniaus akademijoje teologijos profesorius. Vos tik paskirtas (1595 m. sausio mėn.) Jaroslavo kolegijos rektoriumi,[195] turėjo po kelių mėnesių vėl kraustytis atgal į Vilnių. Čia išbuvo Akademijos rektoriumi vienerius metus ilgiau, negu buvo numatyta. 1600 metų pradžioje perdavęs rektoriavimą P. Boksai, jis išvyko į Poznanę dvasios tėvo pareigoms, bet jau 1602 m. rudenį jam teko keltis į Jaroslavą vadovauti ką tik studijas užbaigusiems ir terciatą atliekantiems jėzuitų kunigams. Jaroslave ir mirė 1605 m. spalio 17 d.[196]

Nors L. Krakeris ilgą laiką dėstė filosofijos ir teologijos fakultetuose, atrodo, neišleido jokio mokslinio veikalo, išskyrus jam vadovaujant Vilniaus akademijoje 1587 m. įvykusio iš visos filosofijos tezių gynimo programą.[197]

Preuschhoffas jį apibūdina „savo ramiu ir taikiu gyvenimo būdu buvus labai mielą tiek aukštiesiems, tiek prasčiokams; sunku net pasakyti, ar buvęs labiau iškilnus mokslu, ar savo geromis savybėmis".[198]

[194] Pvz., jam esant Vilniaus akademijos rektoriumi rašytame kataloge *Primus catalogus Collegii Vilnensis in Augusto anni 1599 factus:* „1. P. Leonardus Crakerus Posnaniensis, annorum forte 50, robustus, in Societate 30 annis. Studuit Philosophiae et Theologiae per triennium; docuit in Syntaxi, Poesi et Rhetorica per triennium, Mathematicam uno anno, Philosophiam forte 7 annis, Theologiam scholasticam tribus, Casus et controversias totidem. Praefectum studiorum egit per biennium. Rectorem per quinquennium. Doctor Theologiae. Professus 4 votorum a novem annis", ARSI, Pol. 7 I, fol. 278r. Ankstyvesni katalogai žymi jį dėsčius filosofiją 8 metus: Cat. la. 1587: „Docuit... postremo 3 cursus Philosophiae, uno anno excepto", ARSI, Pol. 7 II, fol. 49v; *Cat. Ia.* 1593: „Philosophiae cursum legit 8 annis", ARSI, Pol. 7 II, fol. 158r.

[195] Žr. aukščiau, išn. 165.

[196] ARSI, Hist. Soc. 43, fol. 206r. Plg. *Vocationum liber*, p. 349.

[197] Plg. Sommervogel, II, sk. 1618.

[198] Plg. J. Kurczewski, *Biskupstwo Wileńskie*, Wilno 1912, p. 537.

6. Paulius Bokša (II kartą)

REKTORIUS: 1600 i - 1602 IV

a. Žr. aukščiau, p. 163-165.

b. Nuo 1600 metų prasideda laikotarpis, iš kurio neišliko tiek detalių žinių apie atskirų viršininkų valdymo laiką, ypačiai daug mažiau išliko reguliarios korespondencijos, kuri prieš tai daug padėjo nustatyti tikslesnes Vilniaus akademijos rektorių pareigose buvimo datas.

Apie P. Bokšos rektoriavimo pradžią netiesiogiai galime spręsti iš pačių katalogų. 1599 m. rugsėjo mėnesį sudarytas katalogas jį pažymi dar Braunsbergo kolegijos rektoriumi.[199] Vadinasi, tuokart dar negalvota jo perkelti į Vilnių. Tų metų gale arba sekančių metų pradžioje rašytas metinis katalogas jį jau žymi Vilniaus akademijos rektoriumi.[200] Laikome jį tas pareigas perėmusį 1600 m. sausio mėnesį, kas apytikriai atitinka ir vėliau nurodytą jo Braunsberge rektoriavimo laiką: 2 metai,[201] kai jis ten tapo rektorium 1598 m. balandžio 6 d.[202] Tai atitiktų ir nuoroda, kad Vilniuje jo rektoriavimas truko taip pat dvejus metus ir dar viršaus.[203] Mažiau galima, atrodo, jo Vilniuje rektoriavimo pradžia vasario mėn. ar dar vėliau, nes, kaip minėta, 1599 metų gale arba pačioje 1600 metų pradžioje sudarytas metinis katalogas jį jau žymi Vilniaus akademijos rektoriumi.

P. Bokšos iš rektoriaus pasitraukimo laikas gan aiškiai jo paties nurodytas 1606 metų kataloge, kur sakoma, kad „1606 metų balandžio mėnesį suėjo 4 metai, kai yra viceprovincijolu be rektorato; o drauge su

[199] ARSI, Pol. 7 I, fol. 280r.

[200] ARSI, Pol. 43, fol. 25r; nurodoma, kad katalogas sudarytas „in fine 1599“; bet ir tuomet galėjo P. Boksą žymėti Vilniaus akademijos rektoriumi, kai provincijolui buvo žinomas naujas paskyrimas, nors minimas asmuo dar nebūtų perėmęs naujų pareigų.

[201] Pvz., *I Cat. a. 1603:* „...Fuit Rector Brunsbergae 2 annis“, ARSI, Pol. 7 I, fol. 355r.

[202] *Catalogus Rectomm... Prov. Poloniae A. D. 1598 initio Octobris: ...Collegium Brunsbergense*: „P. Paulus Boxa, Rector a 6 aprilis [15]98“, ARSI, Pol. 43, fol. 19v.

[203] Cat. la. 1603: „...Vilnae etiam duobus et amplius [annis]...“, ARSI, Pol. 7 I, fol. 355r.

Vilniaus rektoratu, tai yra kai vienerius metus buvo sykiu rektorius ir viceprovincijolas, balandžio mėnesį suėjo jau 5 metai“.[204] Taigi nuo 1602 metų balandžio mėn. jis jau nebebuvo Akademijos rektorius.

c. *Rektoriaus veikla.* - Neturime tikslių žinių, kodėl P. Bokša pačiame akademinių metų viduryje buvo perkeltas iš Braunsbergo į Vilnių. Galimas dalykas, kad iškilo kokių nors sunkumų su Lietuvos diduomene. Iki tol buvęs rektorius L. Krakeris, kilęs iš Poznanės, negalėjo būti laikomas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos vietiniu asmeniu, kai tuo tarpu P. Bokša, paeinąs iš Gedimino dinastijos kunigaikščių Olelkaičių valdomo Slucko ir, be to, mokąs lietuvių kalbą,[205] geriau tiko užimti aukščiausios Lietuvoje mokslo įstaigos vadovo vietą. Galėjo paveikti ir lietuvių jėzuitų prieš lenkus skundai, kurių tame laikotarpyje būdavo nemaža.

Akademijos studentų skaičius buvo maždaug toks pats kaip ir visą tą dešimtmetį: 1600 metais aiškiai sakoma „siekia 800“.[206]

1600 metų *Litterae annuae* taip pat pažymi, kad Vilniaus mieste, be eretikų ir stačiatikių, gyvena apie 40 000 katalikų. Didžiausią jų dalį tenka aptarnauti jėzuitams.[207] Tais metais buvo užbaigta statyti prieglauda-ligoninė, kurioje buvo išlaikoma 100 neturtingų žmonių.[208] Akademijoje gyveną ir dirbą jėzuitai didžiųjų švenčių ir atostogų metu išvykdavo į kaimus mokyti žmones tikėjimo tiesų. 1600 metais buvo net 47 tokios išvykos, iš kurių 10 tęsėsi po vieną ar net du mėnesius laiko. Du kunigai, prašant vyskupui Merkeliui Giedraičiui, tokiu būdu aplan-

[204] „P. Paulus Boxa, Viceprovincialis, in Aprili 1606 elapsi sunt 4' anni absque rectoratu, cum rectoratu autem Vilnensi, quando videlicet fuit per annum simul Rector et Viceprovincialis, iam quinque anni in Aprili finiti", ARSI, Lith. 6, fol. 7r.

[205] *Cat. I a. 1590:* „...Loquitur polonice, germanice, italice, lithuanice“, ARSI, Pol. 7 II, fol. 134v.

[206] ARSI, Pol. 50, fol. 196r.

[207] „Urbs enim Vilnensis amplissima est, quae si haereticos et graecae fidei homines complures excipias, ad 40 millia catholicorum hominum complectitur, quibus omnibus necnon toti viciniae crebro confluenti maxima parte nostrae deserviunt operae“, ARSI, Pol. 50, fol. 196r.

[208] Ten pat, fol. 196v.

kė visą Žemaičių vyskupiją.[209] Gaila, kad *Litterae annuae* beveik visuomet yra šykščios žiniomis apie mokslinę Akademijos veiklą.

Nuo 1601 m. balandžio mėn., kaip minėjome,[210] P. Bokšai prisidėjo kitos pareigos - vadovavimas Lietuvos jėzuitams, kurie formaliai vis dar tebepriklausė Lenkijos provincijai. Taip jis vienerius metus buvo ir Akademijos rektorius, ir Lietuvos viceprovincijolas. Kaip tik tais metais jam teko Romos pavedimu vizituoti popiežiaus seminarijas Braunsberge ir Vilniuje.[2"] Visokie viceprovincijos reikalai, žinoma, neleido jam skirti visų jėgų Akademijos vadovavimui. Todėl jau 1602 m. balandžio mėn. jis perleido rektoriaus pareigas kitam ir pats susitelkė į viceprovinciją,[212] kuriąparuošė visiškam atsiskyrimui nuo Lenkijos provincijos (1608 m.) ir kuriai po to, jau savarankiškai, vadovavo dar 7 metus kaip pirmasis jos provincijolas.

d. *Biografijos bruožai.* - Išsamios P. Bokšos biografijos lig šiol dar neturime. Tai, ką S. Bednarskis patiekė „Lenkų biografiniame žodyne",[213] yra nepakankama ir vietomis tiesiog klaidinga. Trumpą P. Bokšos biografiją lietuviškai ir angliškai galima rasti „Lietuvių enciklopedijos" abiejuose leidimuose.[214]

Paulius Bokša gimė apie 1552 metus (pagal kataloguose nurodytą amžių jo gimimo metai svyruoja tarp 1551 ir 1553 metų) Slucke.[215] Jo

[209] Ten pat.

[210] Žr. aukščiau, išn. 204.

[211] Kai kuriuos tą vizitaciją liečiančius dokumentus išleido Šmurlo (kaip išn. 125), 1-2, p. 183-196.

[212] Žr. aukščiau, išn. 204.

[213] *PSB*, II, p. 245.

[214] *LE*, III, p. 106: EL, I, p. 379.

[215] Štai žinios apie P. Bokšą, kurias patiekia *Catalogus I Domus Professae Vilnensis... A. D. 1619 in lulio:* „1. P. Paulus Boxa, Ruthenus, annorum 66 completorum. Ingressus Societatem Romae anno [15]75; viribus senilibus, non malis tamen. Extra Societatem studuit humanioribus et philosophiae. In Societate vero Romae theologiae 4 annis. Fuit Romae subminister 8 mensibus, minister vero 4. In missione Cracoviensi fuit Superior uno anno, V. Rector et postea Rector Vilnae 4 annis, in Domo Professa Praepositus tribus annis et medio. Fuit ter Viceprovincialis in tota Provincia ante divisionem; post divisionem vero V. Provincialis et Provincialis aliis septem. Rectorem etiam egit

tėvas Petras 1575 metais jau buvo miręs, motina Jadvyga Sierakauskaitė dar gyveno.[216] Jis mokėsi Braunsbergo ir Vilniaus jėzuitų kolegijose. Vilniuje baigęs filosofijos studijas, 1575 m. vasarą išvyko į Romą ir ten 1575 XI 20 įstojo į jėzuitų noviciatą. Sekančiais metais Romos kolegijoje pradėjo studijuoti teologiją. 1579-1580 metais buvo ten pat subministras (8 mėn.) ir pagaliau ministras (4 mėn.).[217] Tai rodo jį iš tikrųjų turėjus nepaprastų prigimties gabumų kitiems vadovauti, nes, pradėjęs dar jaunas viršininko 'karjerą', joje išsilaikė visą laiką iki pat mirties, eidamas rezidencijų, kolegijų, visos provincijos vadovo ar jo padėjėjo pareigas.

1580 metų gale ką tik grįžusį iš Romos vos 28 metų P. Bokšą matome Krokuvoje besikuriančių jėzuitų viršininku.[218] Už vienerių metų jis jau paskirtas į Vilnių, iš pradžių padėti Akademijos rektoriui, po kelių savaičių - ir savaimingai vadovauti neseniai universiteto teises įgijusiai Akademijai.[219] Tačiau dar jaunas, be jokio akademinio laipsnio, neturėjo reikiamo autoriteto. Provincijolai betgi jo neatleido nuo vadovavimo: kad ir netiesiogiai, jis net 11 su puse metų tvarkė didžiulės Lenkijos provincijos (į kurią įėjo ir Lietuva) reikalus, būdamas net trijų iš eilės provincijolų padėjėjas *(socius*) - sekretorius. Gerai mokėjo italų kalbą, todėl buvo parankus iš Italijos kilusiems provincijolams; mokėjo taip pat, be lenkų, dar vokiečių ir lietuvių kalbas, todėl galėjo lengvai bendrauti su visais tos daugiatautės provincijos nariais.[220] Nebuvo tuomet antro tokio visoje Lietuvoje ir Lenkijoje jėzuito, kuris būtų tiek pažinęs jėzuitų namų ir asmenų padėtį kaip P. Bokša, kuris

[216] Plg. *Kodeks Nowicjuszy*, p. 129-130.
[217] Ten pat.
[218] Wielewicki, I, p. 13-21.
[219] Žr. aukščiau, p. 163-165.
[220] Žr. aukščiau, išn. 205.

Brunsbergae fere 2 annis. Socius Provincialium annis 12. Professus ***4'*** votorum anno [15]89, 22 ianuarii", ARSI, Lith. 6, fol. 132r. Kituose kataloguose tačiau kai kas kitaip nurodyta; pvz., *Cat. 1 a. 1625*: „...annorum 74... Ingressus anno [15]74 (!)... Praepositus in Domo Professa Vilnensi annis 12 (!!)...", ARSI, Lith. 6, fol. 234r.

kasmet drauge su provincijolu aplankydavo kiekvieną kolegiją ir kiekvieną kad ir toliausiai nuo didelių centrų esančią rezidenciją.

1595 metų pabaigoje jis apsigyveno Poznanės kolegijoje, kur buvo pamokslininku ir dirbo pastoracijoje.[221] Bet netrukus, 1598 m. balandžio 6 d., vėl turėjo užimti vadovaujančią Braunsbergo kolegijos rektoriaus vietą.[222] Prieš tai, 1597-98 metų rudenį ir žiemą, buvo nuvykęs į Romą, kur kaip provincijos atstovas dalyvavo prokuratorių kongregacijoje.[223] 1599 m. sausio mėnesį vizitavo t. Generolo pavedamas Krokuvoje gyvenančius jėzuitus. Šie, žinoma, nebuvo tuo patenkinti. J. Wielewickis tai išreiškia savo 'Dienoraštyje', pažymėdamas, kad buvusi be reikalo toji vizitacija, nes užtenką jau, kad juos vizituoją provincijolas ir kartais iš Romos atsiųstas vizitatorius.[224]

Matėme P. Bokšos Akademijos rektoriumi tapimo ir tose pareigose buvimo aplinkybes. Nuo 1601 m. balandžio mėn. jam dar buvo užkrautos ir Lietuvos viceprovincijolo pareigos. Visai Lenkijos provincijai jis jau buvo vadovavęs 1593-1594 metais; panašiai ištisus metus ėjo tas pačias pareigas ir 1602-1603 metais. Lietuvos gi jėzuitų reikalais jis rūpinosi ištisus 14 metų be pertraukos: 7 metus (1601-1608) prieš atsiskyrimą nuo Lenkijos provincijos ir 7 metus (1608-1615) sudarius savą Lietuvos provinciją.[225] Po to jis perėmė vadovauti Vilniaus profesų namams, kurie buvo įsteigti ir įrengti jo pastangomis ir rūpesčiu, sykiu su didinga Šv. Kazimiero bažnyčia.[226] Kai jau nuo senatvės

[221] A. Theoboltius laiške iš Poznanės į Romą, rašytame 1596 I 7, mini P. Bokšą kaip tų namų gyventoją, kuris tuo metu esąs kažkur išvykęs, ARSI, Germ. 176, fol. 12r.

[222] Žr. aukščiau, išn. 202.

[223] Plg. Wielewicki, I, p. 240.

[224] Plg. ten pat, I, p. 265-266.

[225] *Catalogus brevis Provinciae Lithuaniae anni 1615*, kur studentai sužymėti lanką tuos kursus, kurie buvo dėstomi 1614-1615 studijų metais, ir todėl katalogas turėjo būti sudarytas 1615 m. pavasarį, pačioje pradžioje nurodo: „R. P. Simon Niklevicius, Provincialis", ARSI, Lith. 6, fol. 92r. Iš to nėra sunku padaryti išvadą, kad P. Bokša bus tų metų pradžioje (jei ne 1614 m. pabaigoje) pasitraukęs iš provincijolo pareigų.

[226] Ten pat: „Domus Professa Vilnensis. P. Paulus Boxa, Praepositus domus, Consultor Provinciae", ARSI, Lith. 6, fol. 92v.

silpstančios jėgos nebeleido toliau būti profesų namų prepozitu, tas pareigas jis perleido kitam, būsimam provincijolui, lietuviui Jonui Jamielkovskiui,[227] ir ramiai užbaigė savo gyvenimą tuose pačiuose namuose 1627 m. rugsėjo 4 d.,[228] sulaukęs 75 metų amžiaus, 52 metus išbuvęs Jėzaus Draugijoje.

Nuostabu, kad Lietuvos jėzuitų istorikas S. Rostovskis nė neužsimena apie P. Bokšos mirtį ir neskiria nė vienos eilutės jo gyvenimo aprašymui,[229] kai be perdėjimo galima tvirtinti, kad be P. Bokšos prisidėjimo nieko svarbaus Lietuvos jėzuitų veikloje beveik per visą pusę šimto metų neįvyko. Be abejo, tai buvo S. Rostovskio atsitiktinis neapsižiūrėjimas, bet ir tai dar aiškiau parodo, kokia nepilna yra pirmoji Lietuvos jėzuitų istorija.

Lenkai, prisimindami P. Bokšą, žinoma, negali niekaip jam dovanoti, kad, dalijant senąją Lenkijos provinciją į atskiras Lenkijos ir Lietuvos provincijas, jis išreikalavęs Lietuvos provincijai beveik visą Mozūrų kraštą su pačiu Varšuvos miestu.[230] Anuo metu tačiau daugiau žiūrėta į asmenų skaičių ir svarbiųjų mokslo įstaigų vienoje ir antroje provincijoje lygybę, kad tuo būtų užtikrintas normalus tų provincijų plėtojimasis. Tautinis elementas nevaidino didelės rolės, ypač kad į Lietuvos provincijos sudėtį ir šiaip įėjo ne tik lietuvių, bet ir vokiečių, latvių bei baltarusių ir iš dalies ukrainiečių kilmės jėzuitai. Ypačiai Varšuvos jėzuitų namų priklausymas Lietuvos provincijai nedavė lenkams ramybės; tuo reikalu vėliau ne kartą buvo ir tariamasi, ir ginčijamasi, bet tiktai lygiai po 150 metų (1758 m.), iš Lietuvos provincijos išskyrus Mozūrų provinciją, klausimas buvo išspręstas.

[227] Tai įvyko 1625 m. vasarą, nes *Cat. I a.* 1625 (sudarytas pavasarį) P. Bokšą dar žymi Profesų namų prepozitu (ARSI, Lith. 6, fol. 234r), o jau *Cat. br. a. 1625* (sudarytas rudenį) prepozitu nurodo J. Jamielkovskį; gi prie P. Bokšos pavardės pažymėta „Monitor et consultor", ARSI, Lith. 6, fol. 228r.

[228] *Cat. br. a. 1627*: “Mortui anno 1627... In Domo Professa Vilnensi. P. Paulus Boxa, Professus quatuor votorum, quarta Septembris", ARSI, Lith. 6, fol. 263r.

[229] Kaip kad prisiminė mirties proga F. Barčių (p. 219-220) arba P. Skargą (p. 227-234). Šiaip jo istorijoje kelis kartus yra paminėtas ir P. Bokša.

[230] Plg. Wielewicki, II, p. 247; S. Bednarski, *PSB*, II, p. 245; Zalęski, 1-2, p. 706-708.

P. Bokša nepaliko jokio išleisto veikalo ar kitokių raštų; neturėjo nei laiko, nei sąlygų rimtoms studijoms ir susitelkimui. Užtat archyvai pilni jo ranka rašytų laiškų, pranešimų, projektų ir kitokios korespondencijos su ordino viršininkais ir įvairiais asmenimis. Iki gyvenimo galo jis taip pat nebuvo įgijęs jokio mokslinio laipsnio.[231] Visi, kurie P. Bokšą prisimena, kalba apie jį kaip gerą organizatorių, puikių gabumų viršininką. Daug jam padėjo ir stipri jo sveikata. Nekrologo autorius pabrėžia, kad jis buvęs daugiau iš prigimties skirtas valdyti, negu kad to būtų išmokęs savo patyrimu. Buvęs didžiai vertinamas ne tik savųjų, bet ir svetimųjų. Jo įtaka Lietuvos visuomeniniam gyvenimui ir paties karaliaus Zigmanto III-jo dvarui buvus didelė. „Karalius, išgirdęs apie P. Bokšos mirtį, negalėjo sulaikyti savo ašarų", - baigia nekrologistas.[232]

Post scriptum. Tekstas jau buvo spaustuvėje renkamas, kai pasirodė vieno lenko, jėzuitų istoriko, svarbi studija apie Vilniaus akademiją iki 1600 metų: Ludwik Piechnik, „Początki Akademii Wileńskiej (1569-1600)“, *NP*, 40 (1973), p. 5-173. Plačiai panaudodamas dar neišleistus jėzuitų šaltinius, studijos autorius išsamiai aprašo Akademijos kaip mokslo įstaigos veiklą. Ir mūsų duotoms atskirų rektorių veiklos apžvalgoms būtų iš čia įvairių papildymų. Tačiau svarbiausiam šio straipsnio tikslui - kiekvieno rektoriaus valdymo pradžios ir užbaigos tiksliam nustatymui - L. Piechnikas nieko naujo neduoda. Jei duomens skiriasi, visais atvejais netikslumas slypi L. Piechniko studijoje. Gaila, kad studijos autorius nežino ir nenaudoja (išskyrus Z. Ivinskio straipsnį apie Vilniaus jėzuitų spaustuvę ir vieną čia rašančio straipsnį) mokslo darbų, paskelbtų apie Vilniaus akademiją pačių lietuvių išeivijoje ir Lietuvoje. „Lietuvių enciklopedijoje", „Aiduose", „LKMA Metraštyje", „Tautos Praeityje" ir įvairiose studijose, išleistose Lietuvoje 1969 metais, minint Vilniaus universiteto bibliotekos 400 m. sukaktį, ir kitomis progomis, jis būtų radęs jau giliai išnagrinėtą ne vieną jo tik prabėgomis paliestą klausimą.

[231] Pvz., *Cat. Ia. 1622:* „...nullum gradum in litteris habet", ARSI, Lith. 6, fol. 184r.

[232] „Natura ad regendum verius factus quam usu et experientia excultus fuit, quippe cui Societas maxima aetatis parte varia munia administrandorum sociorum commiserat... Serenissimus Poloniae Rex nuncium mortis non sine mactentibus fletu oculis excepit", ARSI, Lith. 61, fol. 54r; cit. knygoje: *Kodeks Nowicjuszy,* p. 129, nr. 2.

IŠ VILNIAUS UNIVERSITETO ISTORIJOS

Apie Vilniaus universitetą rašoma ir kalbama šiais jo jubiliejiniais metais tikrai nemaža. Užsieniuose daugiau prisimenama jo sena praeitis. Lietuvoje taip pat stengiamasi nepamiršti, kas praeityje nuveikta, bet pagrindinis svoris krinta ant naujausių laikų. Galima būtų ir čia mesti bendrą žvilgsnį į visą Vilniaus universiteto 400 metų laikotarpį, iškelti svarbiausius per šimtmečius pasireiškusius bruožus. Bet, man atrodo, tai būtų jau daugmaž žinomų dalykų kartojimas, tegul ir iš kito taško, kitais žodžiais išreikštas.

Todėl nusprendžiau šioje neilgoje paskaitoje stabtelti prie kai kurių lig šiol neskelbtų epizodų, paliesti mažiau nagrinėjamus klausimus. Taigi čia kalbėsiu, pirma, apie popiežiaus legatą Posseviną ir Vilniaus universitetą; antra, apie universiteto įtaką plačiajai krašto visuomenei ir užbaigsiu atsiliepimu į klausimą: ar Vilniaus universitetas atliko ir atlieka savo uždavinį?

I. A. POSSEVINAS IR VILNIAUS UNIVERSITETAS

Pirmiausia, kas buvo Possevinas? Susipažinusiam su XVI a. paskutinio ketvirčio Lietuvos istorija jo asmenybė nebus nauja.[1] Tai italas jėzuitas, kilęs iš Mantovos (šiaurinėje Italijoje). Įsigilinęs į auklėjimo ir kolegijų darbus, jis savo jaunystėje kurį laiką darbavosi Pietų Prancūzijoje ir jai gretimuose Italijos pakraščiuose katalikybei sustiprinti, vėliau buvo Romoje jėzuitų ordino generalinis sekretorius. Popiežius Grigalius XIII šį gabų ir energingą kunigą pasiuntė savo legatu į Švediją pas karalių Joną III (Lenkijos karaliaus svainį). Švedijoje Possevinui nepavyko pasiekti didelių vaisių, bet tai nebuvo jo kaltė. Tuomet popie-

[1] Apie jį žr. *LE*, XXIII, p. 340-341.

žius patikėjo jam kitų svarbių pasiuntinybių; pirma pas Maskvos didįjį kunigaikštį Joną IV Žiaurųjį, vėliau pačioje Lenkijoje ir Lietuvoje.

Possevinas atvyko pirmą kartą į Vilnių 1581 birželio 13, kai universitetas veikėjau antrus metus. Bet tuomet Possevinui rūpėjo kelionės į Maskvą reikalai. Čia ne vieta kalbėti apie tą jo kelionę, kurią jis įdomiai aprašė Vilniuje 1586 išleistoje brošiūroje „Moscovia".[2] Nesustosiu nė priėjo visos politinės veiklos apskritai. Pažvelkime tik į tai, ką jis padarė lietuviams ir Vilniaus universitetui. Čia nebus išsami viso to klausimo apžvalga, o tik vienas kitas epizodas, apie kuriuos dar niekur nebuvo skelbta.

Mat Possevinas, atvykęs į šiaurinę ir rytinę Europos dalį, pamatė, kaip ten labai apleista katalikų padėtis: visur trūksta kunigų, trūksta reikalingiausių knygų, katekizmų, apeigynų, teologiniais ir moraliniais klausimais vadovėlių. Todėl jis nieko nelaukęs ėmėsi kurti visokiausių planų šioms spragoms užpildyti. Vienas didžiausių jo šiuo reikalu laimėjimų - tai popiežiaus seminarijų prie stambesnių jėzuitų kolegijų įsteigimas. Jos buvo antdiecezinės seminarijos, kurių auklėtiniai buvo išlaikomi iš popiežiaus tam reikalui skiriamų pinigų. Taip buvo sutvarkyta, kad baigusieji studijas būtų panaudojami ten, kur jų labiausiai reikia, kur normali bažnytinė struktūra nepajėgia tikinčiųjų pakankamai aptarnauti, atseit, pirmiausia protestantų bei stačiatikių valdomuose kraštuose. Per nedaugelį metų tokios seminarijos išaugo, neminint tolimesnių Vokietijos ir Austrijos vietovių, Olomouce (Čekijoje), Braunsberge (Rytprūsiuose) ir mūsų Vilniuje. Vilniaus seminarija įsteigta 1583.[3] Popiežiaus kurija skyrė Vilniaus seminarijai kas mėnesį po 100 aukso

[2] Žr. taip pat S. Polčin, *La mission religieuse du Pere A. Possevino en Moscovie, Rome 1957.*

[3] Plg. *LE*, XXIII, p. 288-291. Kur tik rašoma apie popiežiaus seminarijos Vilniuje įsteigimą, sakoma, jog tai įvyko 1582 metais. Tačiau reikia įsidėmėti, kad popiežiaus kanceliarija anais laikais pradėdavo skaičiuoti metus nuo Švč. Mergelės Marijos Apreiškimo šventės, kitaip sakant, nuo kovo 25 dienos. Tai reiškia, kad, nors pačioje buloje nurodyti 1582 metai, perrašant datą pagal mums įprastus metus, prasidedančius sausio 1 d., reikia prie metų pridėti vieną vienetą, nes popiežiaus seminarijos bula duota vasario 5, tai yra dar neprasidėjus 'kanceliariniams' naujiesiems metams.

skudų, iš kurių buvo galima išlaikyti 20 auklėtinių ir seminarijos vadovybę: regentą ir jo padėjėją. Auklėtiniais į popiežiaus seminariją Vilniuje būdavo priimami tiek iš Gudijos, tiek iš protestantiškų šiaurinės Europos kraštų kilę jaunuoliai. Būdavo tarp jų ir lietuvių. Pirmuosius kelis dešimtmečius mažiau, apie XVII a. vidurį lietuviai dažnai sudarydavo pusę ir dar daugiau seminarijos auklėtinių. Joje gavo išlaikymą ir Saliamonas Slavočinskis, pirmojo lietuviško giesmyno autorius. Popiežiaus seminarija Vilniuje svarbi buvo ir universitetui, nes iš jos ateidavo gana pastovus studentų skaičius į filosofijos ir teologijos fakultetus.

Tačiau Possevinui seminarijų neužteko. Jam rūpėjo tuojau padėti įvairiuose kraštuose apaštalaujantiems kunigams, kuriems dažna kliūtis buvo nemokėjimas vietinės kalbos. Ką jis tad darė? Ėmė ir įsteigė Tartuose (anuomet vadinamame Dorpate, Estijoje) prie tenykštės jėzuitų kolegijos Vertėjų seminariją *(Seminarium Interpretum).* Į ją priėmė jaunus gabius vaikinus, kurie, kiek pamokyti, būdavo panaudojami vertėjais, ypačiai Estijoje ir Latvijoje, bet būdavo tarp tos seminarijos auklėtinių ir lietuvių. Toji vertėjų seminarija Tartu priklausė nuo popiežiaus seminarijos Vilniuje ir veikė keliolika metų, kol švedai, užėmę tą kraštą, auklėtinius išvaikė.

Yra išlikę daug Possevino korespondencijos iš jo Lietuvoje buvimo laikų. Dalis jo laiškų yra išleista tarp popiežiaus nuncijų Lenkijoje J. Caligari ir A. Bolognetti aktų. Yra jos ir kituose leidiniuose. Bet dar gana didelė dalis jo rašyto palikimo tebeguli archyvuose. Užtikęs jėzuitų archyve Romoje Possevino platų susirašinėjimą 1585 metais, ypačiai įvairių kolegijų reikalais arba dėl seminarijų ir Vilniaus universiteto veiklos, taip pat ir apie popiežiaus seminariją Vilniuje, apie Vilniaus jėzuitų spaustuvę ir kitus mums įdomius dalykus,[4] norėčiau paminėti vieną kitą dalyką.

1585 rugpjūčio 26 rašytame iš Vilniaus laiške Lenkijos provincijolui Pauliui Campano Possevinas aprašo, kaip jis grįždamas iš Estijos ir Latvijos susitiko Žemaičių vyskupą Merkei į Giedraitį, kuris tuomet buvo apsistojęs Lietuvos pasienyje ties Kuršo kunigaikštija. Vyskupas ten

[4] ARSI, Opp. NN. 325.

dalyvavo karališkoje komisijoje, kuri turėjo nustatyti tikslią sieną tarp Kuršo ir Lietuvos. Vyskupas ta proga prašė Posseviną parūpinti jam į Žemaitiją du kunigus jėzuitus. Possevinas nurodęs visas sunkenybes planui įvykdyti ir pataręs, jei kada būtinai prireiktų, kreiptis tiesiog į provincijolą.[5] Toliau popiežiaus legatas kalbėjęs su vyskupu apie tai, kaip geriau Žemaitijoje išrauti pagonybę. Štai koks Possevino planas: iš geresnių kaimų reikėtų parinkti po du vaikinus, iš viso dvylika; juos siųsti į Vilnių į ten esančius bendrabučius (bursas) ar šiaip kur, kad ten išmoktų atmintinai katekizmo. Paskiau, vienam nešant iškeltą kryžių, giedodami eitų mokyti vaikų ir suaugusių, kaip daroma tolimuose užjūriuose ir ispanų kolonijose. Jei iš tų vaikinų atsirastų koks ypatingai gabus, būtų galima jį leisti studijuoti. Jo išlaikymui galėtų duoti šio to popiežiaus seminarija Vilniuje, šiek tiek bendrabučiai ir pats vyskupas, pasižadąs kasmet parūpinti po 30 saikų (*modios*) rugių, taip pat alaus bei kitų panašių dalykų. Vyskupas tam visiškai pritariąs ir vykdysiąs, jei jėzuitai imsis tuo reikalu iniciatyvos. Prideda, kad tuomet su vyskupu Giedraičiu buvę du jėzuitai lietuviai. Vienam iš jų, tėvui Jeronimui Kiniškiui, jau sakęs, kad grįždamas į Vilnių vežtųsi vieną kitą jaunuolį, nieko iš jų nereikalaudamas, vien tik, kad mokėtų skaityti. Jie vyktų į Vilnių tuojau, dar prieš Posseviną, kitais jis pats pasirūpintų.[6]

[5] „Noctem eius diei insequentem accessimus ad Episcopum Samogitiae, qui in finibus Lituaniae atque Curlandiae cum aliis regiis commissariis erat, de finibus inter Regem et Ducem Curlandiae statuendis. Bonus Episcopus rogabat, ut duos haberet sacerdotes e nostris Samogitiam obeuntes. Ostendi incommoda. Subiunxi, si quando fieri posset ut aliqua excursio institueretur, id a V. R. esse obtinendum", ARSI, Opp. NN. 325, fol. 55v.

[6] „Mox quanam ratione ethnicismus ex Samogitia eradicandus actum. Et ex melioribus pagis agnovit expedire, si duo pueri seligerentur, ut numerus esset ad duodecim. Hi Vilnam vel ad bursas vel alio mitterentur, ut doctrina Christiana imbuti (et memoriter, licet legere nescirent), cum aliquo duce, cum signo + elato, puerulos et rudes cantando, ut fit in Indiis et Hispaniis, catechismum docerent. Si qui specimen praeberent ingenii, ad studia litterarum promoverentur. Ex Pontificio Seminario non nihil posse tribui. Ex bursis item, sed et ipsum (quod per se pollicitus est) posse triginta siliginis modios, cerevisiam et aliqua quot annis eiusmodi contribuere. Persuasus est et faciet, si nostri rem disponent. Ego P. Hieronymo Lituano, qui unus erat e duobus nostris qui se-

Žemaičių vyskupas, be to, siūlęs pagyvinti vadinamuosius atlaidus. Kur kitatikiai yra atėmę iš katalikų senas bažnyčias, ten vyskupas siūlęsis pastatyti naujas. Bet Possevinas pataręs vyskupui statyti naujas ten, kur ponai nesipriešina, kad nebūtų nereikalingų sunkenybių. Ir priduria: „Tikiu, kad uolusis Ganytojas darys, kiek tik gali, gero, jei tik kas iš mūsiškių (jėzuitų) jam padėtų ne tiek pašnekesiais, kiek apgalvotu ir veiksmingu apaštalavimu šį ne per sunkų uždavinį atlikti“. Išreiškia viltį, kad tuometinis Vilniaus universiteto rektorius tėvas Garsijas Alabianas tuo susidomės ir, kai reikės, tą reikalą sutvarkys.[7]

Iš to laiško matome Posseviną kupiną visokių idėjų ir planų, sakytume, visai modemiškai galvojantį: organizuoja Vertėjų seminariją, siūlo naujus apaštalavimo būdus Žemaitijoje, net šiek tiek atsižvelgia į kitatikius, nors šiandieninio ekumenizmo ten nebuvo nė šešėlio. Tame pačiame laiške Possevinas duoda dar vieną mažą patarimą: kai jėzuitai kunigai vyksta apaštalauti į tolimus užkampius, tenepamiršta su savimi pasiimti agendą (knygelę, kurioje surašytos sakramentų teikimo maldos ir apeigos su lietuviškais intarpais, ypačiai teikiant krikšto ir moterystės sakramentus); jei ir negalės tų knygelių klebonams padovanoti, teleidžia jiems tas maldas nusirašyti, kadangi lengvai galima pamiršti, kai prieš akis neturima paties teksto.[8]

cum erant, dixi, ut Vilnam rediens adduceret unum vel alterum lituanos adolescentes, neque curaret nisi legere scirent. His enim quasi praecursoribus via huius negotii antequam Vilna discedam me Deo volente complanaturum“, ARSI, Opp. NN. 325, fol. 55v.

[7] „Et bonus Episcopus cum pergeret proponere alteram iuvandae Samogitiae rationem, nimirum ut temporibus iis quibus rustici convenire solent ad eas quas qui vocant Indulgentias, averterentur ad [fol. 56r] templa catholica, quae ille curaret excitari, cum vetera haeretici nobiles usurpaverint, et eo rustici irent. Respondi, videri satius, si iis in locis templa extruerentur, ubi nobiles vicini facessere nullum negotium possent, ac declinarentur difficultates tantisper, dum catholica res latius promota sibimet ipsa aditum ulterius sterneret. Credo probum Antistitem nihil non effecturum boni, si aliquos e nostris nancisceretur, qui non colloquiis, sed methodo et compendio ista factu non difficillima promoveant. Et P. Garsias haec forsan gustabit et suo tempore curabit“, ARSI, Opp. NN. 325, fol. 55v-56r.

[8] „Erit ut puto e re, si posthac nostri, qui ad istas iverint missiones, ferant

Possevinas labai vertino ir antrą modernią tikėjimo skelbimo priemonę - spausdintą žodį (pirmoji buvo gyvasis žodis, paruošiant jaunuolių mokyti katekizmo ir jaunų kunigų apaštalavimo darbams). Iš čia jo nepaprastas susirūpinimas Vilniaus universiteto spaustuve. Galima sakyti, beveik nėra 1585 rašyto Possevino laiško, kuriame nebūtų primenama spaustuvė arba knygų spausdinimas. Kaip tik tais metais jis varė didelę įvairių, daugiausia nedidelių knygelių spausdinimo akciją. Tais metais Vilniuje išėjo Petro Kanizijaus mažojo katekizmo vertimai į latvių, gudų ir estų kalbas. Kaip žinoma, yra rimto pagrindo manyti, kad tais pačiais metais buvo išleistas to paties katekizmo vertimas ir į lietuvių kalbą. Tačiau tų metų Possevino korespondencijoje, kurią tuo tikslu specialiai peržiūrėjau, apie lietuvišką katekizmą neužtikau nė žodžio. Žinoma, galėjo būti, kad kas kitas rūpinosi lietuviškojo katekizmo išleidimu, bet visgi atrodo, kad Possevinas, pats būdamas jėzuitas ir tais metais ilgą laiką pabuvojęs Vilniuje, nebūtų galėjęs apie tai ničnieko nežinoti. Taigi šis šaltinis nė kiek nepadeda išspręsti pirmosios lietuviškos knygos problemos Didžiojoje Lietuvoje, tik sukelia daug daugiau abejonių apie to lietuviško katekizmo 1585 buvimą.

Bet, antra vertus, iš to paties šaltinio paaiškėja, kad tais metais Vilniaus jėzuitai turėjo turėti kokį nors, kad ir neišspausdintą katekizmo į lietuvių kalbą vertimą. Tie iš Žemaitijos į Vilnių atsiųsti jaunuoliai, kurie atmintinai mokėsi katekizmo, turėjo jį išmokti lietuviškai arba žemaitiškai, nes, sugrįžę į savo kaimus, ta kalba turėjo mokyti kitus vaikus ir suaugusius. Lietuviško katekizmo teksto jau reikėjo 1581, kai Akademijos kunigai ir klierikai lietuviai sekmadieniais pradėjo aiškinti tikėjimo tiesas Vilniaus miesto gatvėse ir aikštėse. Gal tas tekstas 1581 ir net anksčiau buvo išspausdintas, tiktai apie jį lig šiol neliko jokio ženklo, nes taip dažnai atsitinka su visokiais kasdienio vartojimo spaudiniais.

O savo spaustuvę jėzuitai turėjo nuo 1575, kada Mikalojus Kristupas Radvilas Našlaitėlis jiems ją padovanojo. Jau tais pačiais metais

secum agendas et alia eiusmodi, quae, nisi omnibus dono dari possint, saltem parochis occasio detur eadem describendi, quae praecipuae saluti aliorum sunt necessaria. Sic enim breve [!] efficietur, quod alioquin numquam fit, ubi oculi facile obliviscuntur, quae non sunt praesentia“, ARSI, Opp. NN. 325, fol. 56r.

buvo išspausdinę keliolika knygų bei brošiūrų. Tačiau 1585 spaustuvės padėtis buvo labai apverktina. „Mūsų spaustuvė, - rašė Possevinas iš Vilniaus Lenkijos provincijolui, - nelemtai nyksta, o būtų galima ją išsaugoti ir sugrąžinti į tobulą būklę (*typographia nostra, quae male perit, cum facillime servari possit et ad perfectum statum redigi).*[9] Spaustuvė nyko trūkstant patikimų darbininkų ir teturėdama blogus samdytus pasauliečius spaustuvininkus bei raidžių liejikus, kaip keletą mėnesių vėliau pranešė į Romą pats Universiteto rektorius. Čia verta pacituoti verstą iš lotynų kalbos tikrai gyvą Possevino pasisakymą spaustuvės reikalu kitame laiške Lenkijos provincijolui, rašytame tų pačių 1585 metų spalio mėn.: „Kai išvykau [iš Vilniaus] į Polocką [vizituoti tenykščios jėzuitų kolegijos], pasakiau, kad spaustuvės nelaikytų be jokios priežiūros ir netvarkingai, bet stropiai saugotų tai, ką Dievas yra Draugijai [t. y. jėzuitams] pavedęs. Jei reikėtų pinigų spintoms įsigyti (bet tų pinigų ten netrūko), tepaima 20 auksinų iš sumos, kurią popiežius skyrė seminarijai, ir už tai seminarijai atsilygina rugiais. Taip ir išvykau į Polocką. Po 20 dienų sugrįžtu [į Vilnių], ir man sako tėvas Widmanstadtas [Universiteto kancleris]: „Dvylika dienų apie spaustuvę nieko negirdėjo; Pagaliau, - sako, - šiomis aštuoniomis dienomis šis tas padaryta“. - „Ką gi taip padarėte?“ - klausiu. - „Išleidome 22 grašius". - „Nebenorėjau daugiau ką nors sakyti. Aš apie 300 [grašių? auksinų?] palikau tėvui Widmanstadtui, iš dalies popieriui pirkti, iš dalies trims miesto spaustuvininkams, kurie mums spausdina [knygas] lotyniškai, vokiškai, estiškai, latviškai, rutėniškai (gudiškai), ir tėvas Widmanstadtas jau pasirūpino išspausdinti 6000 knygų".[10]

[9] ARSI, Opp. NN. 325, fol. 58r.

[10] „Porro quas illis rationes proposueram, easdem Reverentiae Vestrae mitto. Legat quaeso attente. Cum vero proficiscens Polociam dicerem, ne saltem ita sordidam et confusam relinquerent typographiam, ac vero ea conservarent, quae Deus Societati tradidisset, si deesset argentum ad armaria conficienda (quod tamen non deerat), 20 florenos ex pontificia pecunia caperent, siliginem seminario redderent, abii Polociam. Post 20 dies redeunti mihi dixit P. Widmanstadius: Altum, Pater, fuit per 12 dies de typographia silentium; ad extremum his, ait, octo diebus aliquid effectum est. Quid istud? - inquam. Viginti duo grossi, ait, insumpti sunt. Nolui igitur aliud dicere. Trecentos ego circiter,

Lig šiol daug kas spėliojo, kad 1585 metais išspausdinti latvių, estų, gudų katekizmai ir kitos knygelės yra Akademijos spaustuvės darbas. Iš šio Possevino laiško paaiškėjo, kad jie buvo duoti mieste svetimiesiems, nes Universiteto spaustuvė buvo netvarkinga, neveikė. Kitoje vietoje Possevinas su šypsniu prasitaria, jog, duodant darbo kitatikiams spaustuvininkams, jie bus užimti ir neturės laiko spausdinti eretiškų knygų. Bet, antra vertus, svetimiems spaustuvininkams reikėjo brangiai mokėti, todėl ir ši priežastis skatino Posseviną spausti viršininkus, kad sutvarkytų Universiteto spaustuvę. Possevinas jau kartą buvo pasiūlęs spaustuvę perkelti į Rytprūsių Braunsbergą, kur veikė didelė klestinti jėzuitų kolegija ir prie jos popiežiaus seminarija." Tačiau tai nebuvo įvykdyta. Spaustuvė liko Vilniaus universiteto žinioje, į XVI amžiaus galą susitvarkė ir normaliai veikė. Ir daugiau kaip du šimtmečius nešė gausių ir Lietuvai palaimingų vaisių. Dabartinėje Lietuvoje yra išleistų gerų I. Petrauskienės ir L. Vladimirovo studijų apie Vilniaus universiteto spaustuvę, kuri apie 1734 metus gavo „karališkosios“ - *Typis S(acrae) R(egiae) M(aiestatis),* kaip būdavo rašoma ant knygų - titulą. Minint Universiteto jubiliejų verta ir ją prisiminti.

II. UNIVERSITETO ĮTAKA PLAČIAJAI KRAŠTO VISUOMENEI

Jau iš to, kas pasakyta, atseit iš garsiojo A. Possevino santykių su Vilniaus universitetu (tai tik maža dalelė, o ne visas tų santykių kompleksas buvo čia pavaizduotas), matome, kad Vilniaus universiteto veikla

" „ Omnino autem puto eo hominum ingenio et caritate rerum, quae Vilnae vaenent [!] expedire, ut typographia transferatur Braunsbergam, a quo ipsi visi sunt non abhorere“ - tame pačiame laiške, rašytame provincijolui apie 1585 m. spalio mėn. pradžią, ARSI, Opp. NN. 325, fol. 74v.

partim emendae cartae, partim civitatis typographis tribus, qui latine, germanice, estonice, lotavice, rutenice nobis imprimunt, reliqui P. Vidmanstadio, qui iam sex millia librorum nobis cudi fecerat“, ARSI, Opp. NN. 325, fol. 74v.

nuo pat pradžios lietė ne tik siaurą mokslų siekiančių žmonių ratelį, bet ir plačią krašto viusomenę.

Pasilikdami prie spausdinto žodžio, turime pasakyti, kad pirmieji lietuvių kalba leidiniai ir didžiulė dauguma vėliau Lietuvoje išėjusių knygų ir kitokių spaudinių pasirodė Vilniaus universiteto aplinkoje. Pirmasis jokios abejonės nekeliąs leidinys lietuvių kalba Didžiojoje Lietuvoje, Ledesmos katekizmo vertimas (1595), ir M. Daukšos išversta Vujeko „Postilė" (1599) buvo išspausdinti Vilniaus universiteto spaustuvėje. „Jei akademija nebūtų turėjusi spaustuvės, - rašė J. Lebedys, - nežinia, ar šis pirmųjų lietuviškų knygų išleidimas nebūtų dar toliau atsidėjęs. Ojos, ypač Daukšos „Postilė", turėjo didžiulę reikšmę kovoje dėl gimtosios kalbos teisių ir literatūrinės kalbos formavimuisi".[12]

Taip pat teisingai pastebi tas pats J. Lebedys, kad „didžiausias Vilniaus akademijos nuopelnas lietuvių raštijai - tai žodynų ir kitų kalbinių darbų išleidimas".[13] Čia daugiausia nuopelnų turi tos Akademijos profesorius jėzuitas Konstantinas Sirvydas. Jis pirmasis parašė ir lietuvių kalbos gramatiką, kuri, gaila, iki mūsų laikų neišliko, bent nesurasta. To paties Sirvydo yra dviejų tomų veikalas „Punktai Sakymų". Nors pirminė veikalo paskirtis buvo teikti kunigams pavyzdžių, kaip sakyti pamokslus, tačiau ir kalbiniu atžvilgiu jo darbas lieka reikšmingas. Nagrinėję šio veikalo kalbą tvirtina, kad ji, „apskritai imant, yra turtinga, vaizdi ir emocinga (...), autorius panaudoja vaizdinius veiksmažodžius, epitetus ir palyginimus, imtus iš kasdieninės buities ir gamtos (...). Tuo būdu Sirvydas yra ne tik literatūrinės kalbos ugdytojas, bet ir vienas iš retorinio stiliaus pradininkų".[14] Čia būtina pridėti ir lietuvišką S. M. Slavočinskio giesmyną, išleistą 1646. Apie jį visai neseniai įdomiai kalbėjo LKMA suvažiavime Čikagoje prof. Viktorija Skrupskelytė. O lituanistas J. Lebedys apie jį sako, kad jis „reikšmingas kalba, vertimo menu, literatūrinio stiliaus užuomazgomis, eilėdara".[15]

[12] J. Lebedys, *Lituanistikos baruose*, I, Vilnius 1972, p. 365.
[13] Ten pat.
[14] Ten pat, p. 367.
[15] Ten pat.

Nėra abejonės, kad Universitetas visokiais kitais būdais veikė plačią mūsų krašto visuomenę. Čia reikėtų paminėti kai kurias daugiau šalia Universiteto veikiančias, bet iš jo išeinančias ir su juo artimai susijusias institucijas, kaip Vilniaus biblioteką, vaistinę, teatrą, chorą, orkestrą, įvairių amatų meistrus ir pan. Sustosiu čia trumpai prie kiekvieno paminėto dalyko.

Mūsų tautos kultūrai labai svarbi Vilniaus universiteto biblioteka, kurios užuomazga siejama su pirmų jėzuitų pasirodymu Vilniuje, 10 metų prieš Universiteto įsteigimą. Jau Vilniaus vyskupas, steigdamas jėzuitams kolegiją, sutelkė nemažą biblioteką. Prasidėjo stambios knygų donacijos, kurių pati vertingiausia buvo testamentu užrašytos Žygimanto Augusto (m. 1572) bibliotekos knygos. Davė savo įnašą ir kiti geradariai bei patys jėzuitai, stengdamiesi, kad netrūktų reikalingiausių ir naujausių knygų. Tam tikslui jėzuitai 1625 metais sudarė bibliotekai išlaikyti fundaciją, kuri nešdavo apie 100 auksinų metinio pelno. Prieš 400 metų dar nebuvo viešųjų bibliotekų kaip šiandieną. Ir Vilniaus biblioteka tarnavo pirmiausia įvairių dalykų dėstytojams ir tik vėliau, tarp XVIII ir XIX amžių, tapo visiems prieinama. Nors nedaug pašaliečių naudojosi pirmaisiais dviem šimtmečiais Universiteto biblioteka, bet jie ją matė. Ir tai buvo ne vienam paskatinimas ir pačiam telkti pagal išgales didesnę ar mažesnę biblioteką.

Kai Vilniaus universitete jėzuitų laikais nebuvo medicinos fakulteto - nors paskutiniame dešimtmetyje prieš jėzuitų panaikinimą jau buvo skaitoma viena kita paskaita ir iš šios specialybės - tai ypatingos reikšmės įgijo Akademijos vaistinė. Apie ją esu rašęs „Aiduose“ 1975 metais.[16] Ji buvo aukštai iškilusi ir tarnavo visiems miesto gyventojams. Vaistinės vedėjas ir jo padėjėjas būdavo jėzuitai broliai, kiti vaistinėje dirbantieji būdavo pašaliečiai. Jie čia išmokdavo vaistininko amato ir, tapę savarankiški, imdavosi steigti savo vaistines įvairiuose miestuose ir miesteliuose.

Prie Universiteto visą laiką buvo choras ir orkestras. Jėzuitai 1585

[16] P. Rabikauskas, „Teisė ir medicina Vilniaus akademijoje“, *Aidai*, 1975, p. 97-112, ypač p. 108-112 [šiame leidinyje - p. 269-301, ypač p. 296-301],

metais įsteigė prie Akademijos bendrabutį (bursą) neturtingiems studentams. Šiame bendrabutyje išlaikomi mokiniai ar studentai paprastai turėdavo groti muzikos instrumentais ir giedoti bažnyčios chore, todėl ši bursa dažnai vadinama *bursa musicorum.* Aišku, kad jie, giedodami ar grodami įvairiose universiteto iškilmėse ar universitetinėje Šv. Jono bažnyčioje, išmokdavo muzikos, kurią ne vienas galėjo panaudoti vėliau gyvenime, patys įvairiose vietose steigdami chorus ar tapdami vargonininkais. Ši sritis, kiek ji paliečia Vilniaus universitetą, dar nėra pakankamai išstudijuota. Nedaug turime tam reikalui ir šaltinių.

Taip pat ir teatro Lietuvoje užuomazgos reikia ieškoti Vilniaus universitete. 1570 spalio 18 buvo suvaidintas spektaklis, kaip tuomet sakydavo, komedija, „Hercules“, parašyta italo jėzuito Tucci. Tuo buvo pradėta akademinio mokyklinio teatro, bet ir apskritai Lietuvos teatro istorija. Vaidino šiame ir visuose kituose Akademijos spektakliuose patys studentai, o vaidinimus dažniausiai paruošdavo poetikos ir retorikos profesoriai. Nors teatras paprastai būdavo didaktinis, perpintas moraliniais pamokymais ir religinėmis mintimis, jis ugdė studentuose domėjimąsi vertybėmis ir panieką blogybėms. Ypačiai kūriniai Lietuvos istorijos temomis buvo vertinami ir mielai lankomi. Yra buvę Vilniaus akademijoje dramų apie Vilnių, apie Vaidevutį, apie Skirgailą, taip pat Vilniaus akademijos istorijos motyvais. Arba vėl apie Vaišvilką, apie didįjį kunigaikštį Aleksandrą, apie Algirdą ir pan. Per Vilniaus jėzuitų teatrą sklido į didžiąją publiką susidomėjimas mūsų kraštu, mūsų praeitimi, tautinis susipratimas.

Negalima pamiršti dar vienos Vilniaus universiteto veiklos šakos, būtent viso to, ką atlikdavo prie Akademijos gyvenę jėzuitai broliai. Jie būdavo, pvz., vaistininkais - tai jau matėme. Vienas brolių padėdavo spaustuvės vedėjui, kitas rūpindavosi namuose esančiais ligonimis. Ir kokių amatų nemokėjo tie broliai! Jie gamindavo ir degdavo plytas, statydavo vargonus, vadovaudavo chorui ir būdavo vargonininkais; tarp jų randame auksakalių, batsiuvių, siuvėjų, knygrišių; keletą metų prie Akademijos buvo vienas brolis chirurgas. Kartais minimi architektai, tapytojai, skulptoriai, beveik visuomet Vilniuje sutinkame brolį *praefectus piscationis,* atseit Akademijos gyventojų žuvimis aprūpintoją.

Anais laikais, laikantis griežtai gavėnios pasninko ir abstinencijos penktadieniais, prireikdavo gana daug žuvies. To brolio pareiga buvo parūpinti pakankamai to pasninkinio maisto bent vieną kartą per savaitę šimtui, kartais ir 150, ir daugiau prie Akademijos gyvenančių žmonių. Žuvaudavo Joniškio (ne prie Latvijos sienos, bet kito miestelio, esančio ne per toliausia nuo Vilniaus, tarp Molėtų ir Švenčionėlių) apylinkių, kur jėzuitai turėjo savo dvarą, ežeruose. Taip pat kiekviename jėzuitų valdomame dvare buvo brolis ekonomas, arba, kaip anais laikais sakydavo, brolis prokuratorius. Visų tų darbų ir užsiėmimų tik maža dalis buvo skirta patiems jėzuitams, visa kita buvo daroma plačios visuomenės gerovei. Kai nebuvo technikos mokyklų ir universitetuose šie dalykai nebuvo dėstomi, tai tokie įvairių dalykų „prefektai", kitaip sakant, meistrai, atlikdavo technikos, pritaikomųjų menų ir visokių amatų mokytojų ir gamintojų vaidmenį. Tokiu būdu neprasilenksime su tiesa tvirtindami, kad Vilniaus universitetas nuo pat savo buvimo pradžios atliko ne tiktai svarbiausios Lietuvoje mokslo įstaigos, bet ir kultūrinės, ekonominės, agrarinės apšvietos ir pavyzdinės paskatos vaidmenį. Tiktai pramonė ir prekyba, dvasininkijai svetimos specialybės, nebuvo praktikuojamos jėzuitų vadovaujamo Universiteto aplinkoje.

III. AR VILNIAUS UNIVERSITETAS ATLIKO IR ATLIEKA SAVO UŽDUOTI?

Pirmiausia turime savęs klausti: kokia apskritai Universiteto užduotis? Kam iš viso reikalinga mokykla? Į šį pastarąjį klausimą galėtume atsakyti: o gi tam, kad būtų užpildyta spraga, kuri atsiranda iš nepajėgumo duoti pakankamą, tam tikrą kultūros laipsnį atitinkantį išsilavinimą natūralioje auklėjimo vietoje, t. y. šeimoje.[17] Du pagrindiniai akstinai verčia atsirasti ir įsitvirtinti mokykloms: tam tikras kultūros lygis tautoje ir šeimos nepakankamumas, gretinant su šeimomis dar grupes ir gentis. Juo labiau pasireiškia šeimos nepakankamumas, juo stipresnis bus

[17] Plg. *Staatslexikon,* IV, Freiburg i. Br. 1931, sk. 1320.

spaudimas kurtis bendruomeninėms auklėjimo ir švietimo įstaigoms. Ir juo aukštesnis bus tautoje kultūrinis lygis, juo sunkiau bus atskiroms šeimoms ar jų grupėms teikti pakankamą išsilavinimą ir tuo pačiu bendruomeninių mokyklų uždavinių ratas darysis vis platesnis.

Kad toks paaiškinimas atitinka tikrovę, rodo mokyklų raidos istorija. Pirmosios mokyklos įsisteigė atskirose šeimose arba jų grupėse. Vėliau Bažnyčia perėmė į savo globą ne tik aukštąsias, bet dar labiau pradines mokyklas. Ir Lietuvoje pirmosios mokyklos buvo griežtai konfesinės, ypačiai pradžios. Net tokioje Vestfalijos taikoje (1648) mokykla vadinama *anexus religionis* („religijos priekaba“). Ir visi žinome, kad tai, ką mes lietuviškai vadiname „Švietimo ministerija“, Vokietijoje ir kituose vokiškai kalbančiuose kraštuose turi vardą *Kultusministerium,* kitaip sakant, kulto, religinių apeigų ministerija, nors ji beveik išimtinai tvarko tiktai mokyklų reikalus.

Universitetai, kaip speciali mokyklų rūšis, visuomet buvo privilegijuotos mokslo ir mokymo įstaigos. Į juos buvo žiūrima viduramžių *studium generale* žvilgsniu; kitaip sakant, jose išeitos studijos galiojo visame krikščioniškame pasaulyje - suteikiama teisė visur mokyti (*ius ubique docendi).* Prasidėjo *studium universale* supratimas: studijos turi būti visuotinės, apimti visą žmogų, vesti jauną žmogų (studentą) palaipsniui į jo pilnybę, kūno ir dvasios pilnybę. Universiteto trečioji savybė buvo jo tam tikra autonomija arba savarankiškumas, savivalda. Žinoma, autonomija buvo labai ribota: viduramžiais ją ribojo Bažnyčia. Nuo XVI amžiaus kai kurie universitetai pradėjo laisvintis nuo Bažnyčios globos, jie noromis nenoromis patekdavo į pasauliečių (srities kunigaikščių vietinės valdžios, parlamento kontrolės) priklausomybę.

Vilniaus universitetas per pirmuosius du šimtmečius vadovavosi jėzuitų ordino universitetams nustatytomis taisyklėmis ir tvarkėsi pagal jų išbandytus nuostatus. Tai turėjo kai kurių teigiamų ir neigiamų pasekmių. Jėzuitai, jau tvirtai atsistoję ant kojų ir turėję universitetiniame darbe patyrimo (Vilniaus universiteto įsteigimo metais visame ordine buvo 5 165 nariai, kurie vadovavo 144 kolegijoms ir 55 kitokioms įstaigoms), tuojau Vilniaus universitetą iškėlė į europinį lygį ir laidavo jam damų vystymąsi. Visi universitetai paprastai pradžioje turi sunkumų

surasti pakankamai kvalifikuotų profesorių. Vilniaus atveju tie sunkumai buvo lengvai nugalėti. Pats ordinas parūpino profesorių, kiek reikėjo, juos kviesdamas iš Romos, iš tolimos Portugalijos, Ispanijos ar Anglijos. Nuolatinis Universitetui vadovaujančių ryšys su savo centru Romoje apsaugojo Vilniaus universitetą nuo vienašališkos lenkiškos įtakos, kuri (kitomis aplinkybėmis) būtų jau nuo pat pradžių galutinai nulėmusi visą tolimesnį jo vystymąsi.

Tačiau buvo ir antroji medalio pusė - kai kurios neigiamybės. Kol Universitetas buvo jėzuitų rankose, jame pastebima tam tikras ribotumas (bet ir kitose rankose greičiausiai nebūtų išvengta kad ir kitokio ribotumo): buvo mažiau galimybių pasireikšti įvairumui, moksliniam visapusiškumui, šiandien sakytume, sveikam pliuralizmui. Jam iš anksto ir iš šalies buvo nustatyta pagrindinė mokslo įstaigos, kaip katalikiško universiteto, kryptis, reikėjo priimti kitų sudarytą statutą ir gana smulkiai išdirbtą reguliaminą, vadinamąjį *Ratio studiorum* („Studijų tvarka“). Visa tai, be abejo, slopino kūrybingumą ir kai kuriais laikotarpiais nebuvo išvengta stagnacijos pavojų; tai ypač pastebima antroje XVII a. pusėje ir pirmaisiais XVIII a. dešimtmečiais.

Bet viską draugėn suėmus ir atidžiai pasvėrus kiekvieną „už“ ir „prieš“, manau, be baimės galime tvirtinti, kad Lietuva, palyginti su kitomis Vakarų Europos valstybėmis, savo Universitetu jei ir ne pirmavo, tai ir nė neatsiliko. Jėzuitai atnešė į Vilnių, kas anuomet buvo laikoma geriausia ir pažangiausia tiek mokymo, tiek mokslo turinio atžvilgiu. Užtenka, pavyzdžiui, paanalizuoti pačioje Universiteto veiklos pradžioje Vilniuje dėsčiusio portugalo Emanuelio Vegos paskaitų užrašus (jo 1583 metais dėstyto kontroversinės teologijos kurso užrašų fotokopija buvo rodoma B. Kviklio suorganizuotoje jubiliejinėje Vilniaus universiteto parodoje); iš jų mes aiškiai matome, kokia plati buvo to profesoriaus erudicija, koks rimtas, mokslinis, tvirtai pagrįstas dėstymo būdas, nors šiandien, po 400 metų, mes gal kai ką ir kitaip pristatytume.

Ilgaamžė universitetų tradicija (pirmieji universitetai įsteigti XII amžiuje) sukūrė, viena vertus, kaip ir idealią, gyvastingą, kiek galima savaimingą minties skleidimo, ginčijamų klausimų apsvarstymo, skirtingų pažiūrų aptarimo ir susitikimo vietą, o kita vertus, iškėlė tarnavimą

visuomenei, jos auklėjimą ir atsiliepimą į jos gyvuosius poreikius.[18]

Nepriklausomumas yra labiausiai būtina sąlyga prieiti prie tiesos ir suprasti tikrąją mus supančią realybę. Ne visados yra lengva ir paprasta prieiti prie tiesos; jei būtų galima prie jos lengvai prieiti, nebūtų nei susiskaldymų, nei nuomonių įvairumo. Ir man atrodo, kad anuometinė jėzuitinė studijų tvarka kaip tik siekė visus geriau vesti į tiesą ir visa darė, kad būtų kuo mažiausia kliūčių tą idealą pasiekti. Mes matome tai kad ir iš tokių pavyzdžių, kaip iš prof. Osvaldo Krūgerio ir kitų reiškiamų simpatijų Koperniko teorijoms ar kitiems tuomet dar ne visų suprantamiems dalykams. Jie tai darė ne neklausydami Bažnyčios ar savo vyresnybės, kaip tvirtina komunistiniai istorikai, bet remdamiesi universitetine tradicija ir idealu — ieškodami tikros, nesikeičiančios tiesos.

Vilniaus universiteto durys buvo atviros visiems, ne tik bajorams, bet ir vargšams, ne tik katalikams, bet ir protestantams, stačiatikiams; visiems, kurie nuoširdžiai norėjo įsijungti į universitetinį darbą. Tik tie, kurie į jį veržėsi, turėdami tikslą jį sugriauti ar jam pakenkti, būdavo stumiami, pašalinami, kaip daro ir šiandien kiekviena save gerbianti organizacija.

Tos dvasios, deja, nėra Vilniaus universitete šiandien. Jame nėra nė mažos dalelės tradicinio, nepakeičiamo nepriklausomumo ir todėl nėra laisvės ieškoti tikrosios tiesos. Jame nėra studijų visumos, todėl jis netarnauja mūsų krašto visuomenei; jis tarnauja vienai grupei ar partijai.

Ir mes žinome, kaip toji iš svetur mūsų tautai primesta grupė ir partija tiesiog virpa iš baimės, kad kas nors iš tautiečių ko kitaip nepasakytų, ko nors neprašytų, nereikalautų, kas jiems galėtų nepatikti. Kiekvienas jų straipsnis, kiekvienas praeities ar dabarties aprašymas pilnas tos liguistos baimės. Šia proga norėčiau paminėti vieną dalyką ir pasisakyti kaip akivaizdus vieno fakto liudininkas. Vilniuje leidžiamame savaitraštyje „Literatūra ir menas", š. m. rugsėjo 15 numeryje, p. 3, išspausdintas Jono Aničo straipsnis „Universiteto jubiliejus ir buržuazinė istoriografija". Visi žino, kad J. Aničas yra aršus komunizmo ideolo-

[18] Plg. J. Kloczowski, in: *Zeszyty Naukowe Kat. Uniw. Lubelskiego,* 21 (1978), II, p. 80.

gas ir visai menkas istorikas. Todėl ir šis straipsnis niekuo nesiskiria nuo visų kitų jo rašinių. Tarp kitko jis šiame straipsnyje pamini „Vilniaus universiteto studentų ir buvusių studentų[14] vardu atsiųstą telegramą jėzuitų vienuolijos generaliniam viršininkui Petrui Arrupei, kurioje dėkojama jėzuitų vienuolijai už Universiteto įsteigimą Lietuvos sostinėje Vilniuje. Ir tuoj pat duoda suprasti, kad toji telegrama esanti sufabrikuota „klerikalinių antikomunistų“ emigracijoje. Tai labai nešvarus ir įžūlus propagandisto J. Aničo šmeižtas! Toji telegrama atėjo pačiu paprasčiausiu keliu, per paštą, tiesiog iš Vilniaus. Kadangi ji buvo rašyta lietuviškai, tai mūsų generalinė kurija kreipėsi į mane, kad ją išverščiau į italų kalbą. Turėjau rankose pačią tą telegramą, ir ji turėtų būti ir dabar jėzuitų generalinės kurijos archyve Romoje. Jos kserokopiją, jei neklystu, turi ir Lietuvos jėzuitų provincijolas Čikagoje. Tai dar vienas įrodymas, kad melas, šmeižtas ir visokie tiesos iškraipymai yra pagrindiniai jų skelbiamos „tiesos“ argumentai.

Kad panašiai elgiamasi šiandien ir Vilniaus universitete, kad ten nedėstomi visi mokslo dalykai, neleidžiama laisvai ieškoti tiesos, tai nėra paslaptis tiems, kuriems teko arčiau susipažinti su jo veikla.

Jau daugiau kaip prieš 100 metų garsusis John Henry Newmanas pasisakė savo knygoje „The Idea of a University“: „Dabar yra mada, - rašė jis, - steigti vadinamuosius universitetus, visiškai nesirūpinant, kad juose būtų dėstoma teologija. Toks dalykas (...), man atrodo, - tęsia Newmanas, - yra proto absurdas“. Ir tą tvirtinimą jis pagrindžia silogizmu: „Universitetas jau savo pavadinimu skelbiasi, kad jame mokoma visuotinis pažinimas. Teologija yra, be jokios abejonės, pažinimo dalis. Kaip tada galima sakyti, kad universitete yra vietos visoms pažinimo šakoms, jei iš jame dėstomųjų dalykų išskiriamas vienas, kuris mažių mažiausia yra lygiai tiek svarbus ir tiek platus, kaip ir kiekvienas kitas jame dėstomas dalykas?“[19] Kitoje vietoje tas pats Newmanas rašė: „Religijos mokslas yra pažinimo objektas lygiai tokia pat prasme, kaip ir Newtono mokslas yra pažinimo objektas. Universitetas, kuriame religijos mokslui nėra vietos, yra paprastų paprasčiausiai nelogiš-

[19] J. H. Newman, *The Idea of a University*, Garden City, N. Y, 1959, p. 61.

kas padarinys. Teologija turi tokią pat teisę reikalauti universitete sau priklausančios vietos kaip ir astronomija; (...) religijos mokslų išmetimas iš pripažintų mokslų skaičiaus yra ne tik nepateisinamas savyje, bet žalingas visai visumai."[20]

Nors nuo to laiko, kada tai rašė Oksfordo profesorius Newmanas, praslinko jau 126 metai, jo mintys labai tinka ir mūsų laikams. Ir Vilniaus universitetas, kuriame šiandien kartais pasiekiama gražių dalinių vaisių, sugrįš visa savo pilnybe į keturių šimtmečių veiklos nugrįstą kelią, kai jis atsivers visas žmogui ir leis jam laisvai reikštis, ir kūrybingai bręsti kūnu ir dvasia žmogui, turinčiam visas sąlygas laisvai ieškoti tiesos ir siekti laimės.

[20] Ten pat, p. 80. Plg. K. Wojtyła [pop. Jonas Paulius II], in: *Zeszyty Naukowe Kat. Uniw. Lubelskiego*, 21 (1978), II, p. 53.

MOKSLINĖ PAŽANGA VILNIAUS AKADEMIJOJE

Įžymusis lenkų jėzuitų istorikas Stanislovas Bednarskis (miręs 1942 m. Dachau koncentracijos stovykloje pačiame savo amžiaus ir darbo pajėgume) 1935 m. Vilniuje, Vl-me lenkų istorikų suvažiavime, bandė duoti Vilniaus akademijos 200 metų veiklos sintezę. Savo vėliau išspausdintoje paskaitoje[1] pabrėžė, kad Vilniaus akademija buvus kultūros centru Vilniaus miestui, visai Lietuvai ir net jos kaimynams.[2] Panašių pasakymų galima rasti ir naujausiame, šį pavasarį Vilniuje išleistame veikale apie Vilniaus universitetą.[3] Juozas Jurginis pripažįsta, kad „Vilniaus universitetas yra seniausia mūsų šalies aukštoji mokykla, ...buvo vienintelė aukštoji mokykla Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, vienintelis mokslo ir švietimo židinys, kuriame koncentravosi beveik visas intelektualinis šalies gyvenimas".[4] Kiek toliau betgi tas pats autorius teigia: „Jų [studentų] tikybinis fanatizmas, kitatikių neapykanta, tikybinė ir tautinė nesantaika iš esmės prisidėjo prie feodalinės Lietuvos valstybės smukimo. Nuo XVII a. vidurio Vilniaus akademijoje įsivieš-patavo obskurantizmas, kuriame švysteldavo vos vienas kitas mokslo šviesulys".[5] Arba kitoje vietoje: „Jėzuitai, naudodamiesi Lietuvoje monopoline švietimo teise, akademiją pavertė mokslo pažangos stabdžiu".[6]

Tuos tekstus pažodžiui suprantant, reikėtų pripažinti, kad Vilniaus akademija savo laiku buvo ir vienintelis mokslo bei švietimo židinys,

[1] S. Bednarski, „Dwieście lat Wileńskiej Akademji Jezuickiej, 1570-1773, Próba syntezy", *Pamiętnik VI powszechnego zjazdu historyków polskich w Wilnie, 17-20 września 1935 r., I: Referaty*, Lwów 1935, p. 289-294.

[2] Ten pat, p. 289.

[3] *Vilniaus universitetas*, Vilnius 1966.

[4] Ten pat, p. 5.

[5] Ten pat, p. 33.

[6] Ten pat, p. 46.

ir mokslo pažangos stabdys. Ir tai per ištisus 200 metų! Ir niekas nepasirūpino, kad padėtis pagerėtų! Kiekvienas mato, kad čia slypi kažkoks neaiškumas, kažkoks prieštaringumas. Todėl ir kyla klausimas: kaipgi iš tikrųjų ten buvo?

Okupuotoje Lietuvoje nelengva dirbti mokslinį darbą, ypačiai tose srityse, kurios liečia dvasinę kultūrą. Tai rodo ir neseniai gautas Gedimino laiškų leidinys.[7] Laisvo krašto sąlygomis leidinys būtų išėjęs tobulesnis, be tų visų netikslumų ir klaidų, kurių dabar pilna originaliame tekste ir vertime. Nėra abejonės, kad Sov. Lietuvoje virš tiesos ieškojimo keliami partijos interesai, keliamas įpareigojimas nenukrypti nuo iš šalies primestų dogmų, be kurių negali apsieiti jokia totalitarinė sistema, nes jai asmens ir jo sprendimų laisvė, o tuo pačiu ir mokslo laisvė yra antraeilis dalykas.

Tačiau ne tik tie iš šalies primesti, laisvą mokslo darbą varžą reikalavimai kliudo rimtam tiesos ieškojimui. Taip pat įvairūs mūsų pačių prisiimti išankstiniai nusistatymai (*Vorurteile*) neleidžia blaiviai pažvelgti į Vilniaus akademijos veiklos laikus.

Vienas iš tokių išankstinių nusistatymų yra, kad Vilniaus akademija buvus tik privati jėzuitų mokslo įstaiga ir jai netinkąs Vilniaus arba Lietuvos universiteto vardas. Kiek tas išankstinis nusistatymas nukrypsta nuo istorinės tiesos, jau esu plačiau išdėstęs straipsnyje, kuris paskelbtas „LKMA Metraščio" IlI-me numeryje.[8] Čia užteks priminti, kad Vilniaus akademija ne tik jos įsteigimo dokumentuose vadinama universitetu, bet ir kad ji nuo pat savo egzistavimo pradžios, t. y. nuo 1579 m., atitiko visus ano meto universiteto privalumus. Ir pats žodis „Akademija" anuomet dažniausiai buvo vartojamas kaip universiteto sinonimas; pavyzdžiui, daugelis senųjų šaltinių kalba apie *Academia Cracoviensis,* bet supranta tai, ką šiandie vadiname Krokuvos universitetu. Be to, nėra abejonės, kad tuometiniai universitetai į Vilniaus akademiją žiūrėjo

[7] *Gedimino laiškai*, ed. V. Pašuta ir I. Štal, Vilnius 1966. Plg. leidinio recenziją: *Aidai*, 1968, p. 69-71.

[8] „Medžiaga senojo Vilniaus universiteto istorijai", I, LKMA *Metraštis*, III, p. 221-266 [šiame leidinyje-p. 45-70]. Apie tai, kad Vilniaus akademija vadinama universitetu, žr. ten pat, p. 221-226 [šiame leidinyje - p. 45-50].

kaip į tikrą universitetą. Toks ir šiandie dar tebeveikiąs protestantiškas Greifswaldo universitetas, suteikdamas 1641 m. filosofijos daktaro laipsnį iš Rygos kilusiam Brunonui Hanefeldtui, universiteto knygose pažymi, kad kandidatas buvo „civis academiarum Regiomontanae, Vilnensis, Rostochiensis, Gryphiswaldensis“,[9] atseit, buvo įsimatrikuliavęs į Karaliaučiaus, Vilniaus, Rostocko, Greifswaldo universitetus.

Antras neretai kartojamas išankstinis nusistatymas yra tariamas jėzuitų nenoras ar net priešinimasis įsteigti Vilniuje teisių ir medicinos fakultetus. Tokiam nusistatymui duoda pagrindą karaliaus Stepono Batoro suteiktoji Vilniaus universiteto privilegija, kurioje aiškiai pažymėta, kad jame nebus dėstoma nei civilinė teisė, nei medicina.[10] Bet niekas lig šiol nepastebėjo, kad panašioje pop. Grigaliaus XIII duotoje privilegijoje tokio paneigimu išreikšto apribojimo visai nėra, nors ir joje tiesiogiai teminimos vien teologijos, filosofijos ir laisvųjų menų studijos."

[9] *Ältere Universitäts-Matrikeln, II: Universität Greifswald*, ed. E. Friedlander, I: 1456-1645, Leipzig 1893, p. 593.

[10] Karaliaus Stepono privilegijoje, duotoje Lvove 1578 m. liepos 7 d.: „...et in collegio Vilnensi neque in medicina neque in iure civili, sed in artibus et philosophia promotiones sint faciendae“; žr. nuncijaus Caligario patvirtintą tos privilegijos nuorašą, ARSI, Lith. 36, fol. 274v. Taip pat privilegijoje, duotoje Vilniuje 1579 m. balandžio 1 d.: „...ut in his omnibus scientiis, nimirum theologia, metaphysica, physica et logica, excepta jurisprudentiae et medicinae professione, baccalaurei, magistri et doctores creari ae promoveri...“; žr. tos privilegijos fotokopiją VU, p. 12, eil. 13-14.

" „...in dicto collegio Studium generale theologiae et pro illius cognitione necessaria artium liberalium et philosophiae... tenore praesentium erigimus et instituimus. (...) Quod illi qui in quavis aliarum universitatum disciplinis, facultatibus et artibus praefatis studere incoeperint, studium suum in ea continuare, et tam ipsi quam et qui in dicta vel alia universitate per tempus debitum studuisse ac scientia et moribus idonei comperti fuerint, in artibus, philosophia ac theologia necnon facultatibus praefatis, baccalaureatus, etiam formalis, licentiaturae ac laureae necnon doctoratus ac magisterii ac quoscumque alios solitos gradus ab ipsius universitatis rectore seu cancellario aut doctoribus, lectoribus vel aliis personis... recipere“, Bullarum, diplomatum et privilegiorum sanctorum Romanorum Pontificum Taurinensis editio, VIII, Augustae Taurinorum 1863, p. 561-562. Visoje popiežiaus privilegijoje nė neužsimenama (nei teigiamai, nei neigiamai) apie civilinės teisės ir medicinos studijas.

Iš to išeina, kad eventualus medicinos ir civilinės teisės į Vilniaus akademiją įvedimas nė kiek neprieštarauja popiežiaus privilegijai, o tik karaliaus dokumentui. Kadangi Vilniaus jėzuitai per pirmuosius 50 metų daugiau vadovavosi popiežiaus negu karaliaus privilegija — tai matome iš to, kad universiteto kanclerio titulą gaudavo vienas iš jėzuitų (kaip numatyta popiežiaus buloje), o ne Vilniaus vyskupas (kaip reikalauja karaliaus privilegija)[12] - ir kadangi patys jėzuitai bus daugiau prisidėję prie Romos negu prie karališkojo dokumento paruošimo, kyla (man atrodo) ne visai tuščias klausimas, ar tas medicinos ir civilinės teisės studijų karaliaus privilegijoje *išskyrimas* nepaeina iš kitų šaltinių, nieko bendra neturinčių su jėzuitų nusistatymu: sakysim, iš baimės, kad Vilniaus universitetas netaptų svarbesniu ir svaresniu kultūros centru už Krokuvos universitetą.

Kad jėzuitai neatsisakė steigti medicinos ir teisių fakultetų, rodo In“ golstadto (Vokietijoje) ir Grazo (Austrijoje) pavyzdžiai. Yra taip pat žinių, kad ir Vilniuje dar gerokai prieš karaliaus Vladislovo išduotą diplomą, leidžiantį steigti šiuos du fakultetu (1641), buvo rūpinamasi tuos mokslo dalykus įvesti į Vilniaus akademiją. Lig šiol niekas dar nepastebėjo fakto, kurį randame pažymėtą jėzuitų archyve Romoje esančiame

[12] Pirmuoju kancleriu buvo jėzuitas Philippus Widmanstadius, paskirtas 1583 m. rudenį. *Catalogus communis collegii Vilnensis anni 1584* rašo: „3. P. Philippus Widmanstadius, Suecus Ulmiensis, annorum 43... Cancellarius Academiae Vilnensis", ARSI, Pol. 6, fol. 3r-v. Kancleriu vadinamas vienas kuris jėzuitas ir visuose sekančiuose kataloguose iki *Catalogus brevis officiorum et personarum Provinciae Lithuaniae anni 1629 circa initium octobris conscriptus*: „Collegium Vilnense... P. Benedictus de Soxo, professor theologiae scholasticae, resolutor casuum, consultor collegii, Cancellarius Academiae", ARSI, Lith. 6, fol. 27 Iv. Po to, sekančių metų kataloge: „P. Benedictus de Soxo, professor theologiae scholasticae, praefectus studiorum superiorum, consultor et resolutor casuum domesticus", ten pat, fol. 277v. Tais 1630 m. jokio kito kanclerio nėra; buvusio titulo vietoje dabar *praefectus studiorum superiorum.* Kad tai buvo pereinamasis laikotarpis, rodo *Catalogus Provinciae Lithuaniae anni Domini 1631 in septembri:* „Collegium Vilnense... 4. P. Benedictus a Soxo, Vice-Cancellarius Academiae, consultor collegii, resolutor casuum", ten pat, fol. 284v. Nuo šio laiko iki pat 1773 m. bus žymimas tik vicekancleris, nes kancleriu buvo laikomas Vilniaus vyskupas.

pranešime apie Kražių kolegijos 1618 metų veiklą.[13] Tais metais buvo paskirtas naujas Žemaičių seniūnas Jeronimas Valavičius. Norėdamas Tytuvėnuose prancišskonams pastatyti bažnyčią ir vienuolyną, jis sukvietė pamatų padėjimo (prakasimo) iškilmėms apylinkės bajorus ir taip pat Kražių jėzuitus. Iškilmingų pietų metu Valavičius kalbėjosi su Kražių rektorium Jonu Jamielkovskiu apie jėzuitų mokyklas ir tarp kitko pasisakė, „kad nusprendęs padidinti Vilniaus akademiją dviem skyriais, kuriuose būtų dėstoma dieviškoji ir žmogiškoji teisė ir gydymo moks“ las“.[14] Be abejo, tai nebuvo tuo momentu Valavičiui į galvą šovusi mintis; jau prieš tai bus ne kartą kalbėjęsis su Vilniaus jėzuitais. Kodėl tuomet tas planas nebuvo įvykdytas, negaliu šiuo momentu nieko pasakyti.

Vėliau, kaip žinome, 1641 m., karalius suteikė privilegiją įsteigti papildomai teisės ir medicinos fakultetus, ir teisių fakultetas iš tikrųjų veikė kelerius metus. Rusų su kazokais invazija ir visiškas Akademijos sunaikinimas nutraukė tolimesnį tų dviejų fakultetų vystymąsi. Taip pat nebespėta įvykdyti vysk. Abraomo Voinos pasisiūlymo išlaikyti du medicinos profesorius.[15] Yra taip pat žinių, kad medicinos fakulteto mintis dar tebebuvo gyva karaliaus Augusto II laikais.[16]

Taigi mesti bendrą kaltinimą, kad jėzuitai nebuvo linkę įvesti medicinos mokslų savo vadovaujamoje akademijoje, yra istoriškai klaidinga. Nereikia pamiršti ir to, kad jėzuitai, patys nedėstydami civilinės teisės nei medicinos, turėjo kviesti pasauliečius profesorius, kuriems reikėjo užtikrinti gerą ir pastovų išlaikymą. Dėl to, kuomet tik buvo pradedama rūpintis šių fakultetų steigimu, visų pirma buvo tariamasi apie jų medžiaginę fundaciją.

Trečias dažnai sutinkamas neteisingas išankstinis nusistatymas yra įsitikinimas, kad Vilniaus akademija buvus beveik išskirtinai bajorų ir

[13] Continuatio historiae collegii Crozensis ab anno 1618, ARSI, Lith. 38 I, fol. 241a ir toliau.

[14] “Animum suum aperuit, quod Academiam scilicet Vilnensem scholis duabus, in quibus de divinis humanisque iuribus et medendi scientia tractaretur, augere decrevisset", ten pat, fol. 24l ar.

[15] Plg. Zaleski, I, p. 641.

[16] Tokį J. Preuschhoffo tvirtinimą mini savo veikale Bielinski, II, p. 5.

diduomenės mokykla, neprieinama paprastiems jaunuoliams. Tiesa, ne kartą šaltiniuose pažymima, kad Vilniaus akademiją lanko įžymių didikų, senatorių, bajorų vaikai. Bet tai neneigia mokykloje buvus ir neturtingųjų. Jei šiandie profesorius teisėtai didžiuojasi, tarp savo klausytojų turėdamas kokio ministerio sūnų ar dukterį, kodėl anuomet negalėjo panašiai didžiuotis Vilniaus akademijos vadovybė? Iš to, kiek pažįstu akademijos istorijos šaltinius, net nedrįsčiau tvirtinti, kad skaičiaus atžvilgiu tarp studentų kilmingieji būtų sudarę daugumą. Tarp pirmųjų Lietuvoje į jėzuitus įstojusių sutinkame beveik vien miestiečius ir provincijos valstiečius. Vėliau prisideda ir kilę iš bajorų bei didikų, bet per visą jėzuitų Lietuvoje buvimo laiką, kiek man žinoma, tarp ordino narių nebuvo nė vieno kilusio iš pačių didžiųjų Lietuvos ponų šeimų: nei Radvilų, nei Chodkevičių, nei Sapiegų, nei Pacų, nors vienas kitas buvo į jėzuitus įstojęs iš Valavičių, Tiškevičių, Bžozovskių ir kitų. Ordino vidaus gyvenime nebuvo atsižvelgiama į ankstyvesnę socialinę padėtį. Gar kartais ir dėl to didieji ponai laikėsi nuošaliai. Visa tai neleidžia taip paprastai laikyti Lietuvos jėzuitus buvus vienašališkai probajoriškus. Dar daugiau! Žinome, kad jie specialiai globojo neturtinguosius; jiems Vilniuje buvo įsteigta iki 100 mokinių talpinanti *bursa pauperum* arba *musicorum,* neskaitant jėzuitų vadovaujamo vysk. V. Protasevičiaus įsteigto bendrabučio ir vyskupijos bei popiežiaus seminarijų, į kur irgi dažnai buvo priimami kitaip neturį iš ko pragyventi jaunuoliai.[17]

Pagaliau dar vienas išankstinis nusistatymas, labai dažnai klaidinąs mūsų žvilgsnį į praeitį, būtent noras praeitį suprasti ir išaiškinti dabarties ne tik sąvokomis, bet ir pasiektais laimėjimais. Tą natūralų žmonių palinkimą ypačiai išnaudoja savo propagandai komunistai, be kurios neapsieina ir jų moksliniai veikalai. Pavyzdžiui, į Vilniaus akademijoje paskaitų skaitymą lotynų kalba žiūrima su panieka, ir tai laikoma obskurantizmo ženklu (mat Sovietijoje lotynų k. šiandie turi būti niekinama, kadangi ji esanti bažnytininkų kalba), bet nepagalvojama, kad anuomet visuose universitetuose buvo dėstoma ir visi moksliniai darbai buvo rašomi lotynų kalba. Pagaliau kurią kalbą būtų buvę galima vartoti

[17] Plg. Zalęski, 1, p. 259.

daugianacionalinėje Vilniaus studentų auditorijoje? Tikrai ne lietuvių; greičiausiai lenkų, kuri būtų neabejotinai pastūmus Lietuvą į dar didesnį sulenkėjimą.

Istorikas turi visų pirma ištirti, kaip kas yra iš tikrųjų buvę: *wie ist es eigentlich gewesen* - tariant Rankės žodžiais, ir tik tada daryti išvadas. Tikrąją istorinių įvykių ir apraiškų prasmę galima susekti, tik juos įstačius į tų laikų ir žmonių gyvenimo sampratą ir atsižvelgiant į laiko bei vietos aplinkybes, o ne spaudžiant juos jėga į savo iš kažin kur atsineštus arba kitų primestus rėmus.

Visa tai reikia turėti prieš akis ir gilinantis į mokslinę pažangą Vilniaus jėzuitų akademijoje. Šiandie nėra lengva atsakyti į visus šios temos iškeliamus klausimus. Daug mūsų reikalui svarbių šaltinių neišliko: neturime Vilniaus akademijos imatrikuliacijų knygų nei pilnų studijas baigusiųjų ir mokslo laipsnius įgijusiųjų sąrašų, neturime metinių mokslo programų nei studentų darbų tekstų. Bet yra išlikę gan pilni profesorių katalogai, metiniai į Romą siųsti pranešimai, bibliografiniai duomens apie profesorių išspausdintus veikalus, įvairūs laiškai ir kitos žinios. Jei turimieji šaltiniai ir neleidžia spręsti apie atskirų studentų mokslo pažangą, tačiau jų pakanka susidaryti vaizdui apie bendrą mokslinę pažangą akademijoje įvairiais jos laikotarpiais. Todėl čia trumpai ir peržvelgsime jėzuitų vadovaujamos akademijos mokslinę veiklą trimis jos gyvavimo laikotarpiais pagal jau minėto istoriko Bednarskio duotą ir taip pat „Lietuvių enciklopedijoje“ naudotą padalinimą: I. Augimo ir klestėjimo laikotarpis, nuo akademijos įsteigimo iki rusų 1655 m. į Vilnių įsiveržimo; II. Išsilaikymo tarp karų, marų ir nelaimių laikotarpis, kuris tęsėsi iki 1741 metų; III. Persiorientavimo laikotarpis, užtrukęs paskutiniuosius tris dešimtmečius, iki 1773 metų.

I. AUGIMO IR KLESTĖJIMO LAIKOTARPIS

Pirmieji 75 akademijos veiklos metai buvo taip pat ir mokslo atžvilgiu augimo bei klestėjimo laikotarpis. Jau pati pradžia rodo tvirtą mokslo keliu daromą žingsnį. Gaila, neturime žinių, kaip buvo atšvęstos Vil-

niaus kolegijos universitetu pakėlimo iškilmės. Jos turėjo būti 1580 m. rudenį, nes tik rugsėjo mėn. buvo gauta iš Romos popiežiaus bula,[18] nors Vilniuje universitetui įkurti prašymą popiežius buvo pasirašęs 1579 m. spalio 30 d., ir toji data yra pačioje buloje. Tiktai įrašas marmuro lentoje prie įėjimo vartų: *Academia Universitas Societatis Iesu. Erecta anno 1580* liudija, kad tais metais įvyko formalus universiteto atidarymas.[19] Apie 10 m. anksčiau buvo atidaryta Vilniuje kolegija. Apie tas iškilmes jėzuitų archyve Romoje išliko programinio skelbimo projektas. Atsišaukime į dalyvius iškeliama mokslo svarba žmogaus gyvenime. Ten rašoma: „įgijęs mokslo, visa, kas tik užtinkama dangaus, žemės ir vandens paviršiuje ir viduje, nors būtų toli ir neregima, matys, tarsi tai gulėtų po jo kojomis, be jokio pavojaus suklysti, panašiai kaip Dievas, kuris negali suklysti nei būti klaidinamas; ir taip pažins kiekvieno daikto esmę, kad jau pats sprendimo tvirtumas rodys jame esant dieviškumo pėdsakus". Net ir „valstybė, juo religingesnius, išmintingesnius ir visokių dalykų pažinime labiau išsilavinusius turės patarėjus ir piliečius, tuo geriau ir sėkmingiau galės būti tvarkoma".[20] Toliau iškeliami vysk. Valerijono Protasevičiaus nuopelnai: jo geraširdiškumą dėkingai prisiminsią dabartiniai, bet dar labiau busimųjų kartų žmonės.[21]

[18] Pr. Sunieris, Lenkijos ir Lietuvos jėzuitų provincijolas, 1580 m. rugsėjo 7 d. rašė iš Braunsbergo t. Generolui į Romą: „Et per rispondere prima a quello che la Paternità Vostra mi scrive, sappia che fin hora non hanno ricevuto li nostri Vilnensi il privilegio de la università de Vilna, secondo quello che di là mi vien scritto in Agosto", ARSI, Germ. 158, fol. 268r. Tris dienas vėliau iš Braunsbergo rašytame į Romą laiške Sunieris jau gali pranešti: „ho già ricevuto il privilegio de Vilna", ten pat, fol. 278v.

[19] Plg. Zalęski, I, p. 253.

[20] „Nam scientia fretus, quaecunque supra subterque caelo, terra, undis definiuntur, licet procul a conspectu remota, velut ante pedes iacentia, sine ullo erroris periculo, instar Dei, qui falli et fallere non potest, contemplabitur, suisque principiis unamquamque rem ita metietur, ut vel ipsa iuditii firmitate perspicuum divinitatis cuiusdam vestigium prae se ferat... Respublica vero quanto religiosiores, sapientiores et rerum variarum cognitione magis instructos (quod in Ulyxe praedicat Homerus) habebit consiliarios et cives, nunquid non tanto melioribus consiliis et faciliore successu administrabitur?", ARSI, Lith. 38, fol. 014r.

[21] Ten pat, fol. 014r-v.

Prie tos prakalbos pridėta atskirose klasėse einamų dalykų programa, o vaizdžiai, kaligrafiškai parašytos hebrajų, graikų ir lotynų kalbomis eilės čia pat praktiškai rodė, kad naujoji mokykla ketina būti tikrai rimta mokslo įstaiga.[22]

Pradžioje, kaip žinome, buvo atidarytos 5 žemesnės klasės, bet jau po dvejų metų pradėta dėstyti filosofija ir 1578 m. prisidėjo teologija, tad sekančiais metais suteiktas universiteto titulas nieko naujo iš mokslo dalykų nepridėjo, tik juridiškai įteisino šiuos aukštesniojo mokslo skyrius, paversdamas juos fakultetais, kuriuose buvo teikiami aukštojo mokslo laipsniai.

Jau iš akademijos laikų, iš 1583 m., yra išlikęs *Index lectionum et exercitationum,* t. y. paskaitų ir pratybų sąrašas, kuriame smulkiai sužymėta kiekviename kurse tais metais einama medžiaga.[23] Teologijos fakultete buvo dėstoma: kontroversinė teologija; iš dogmatinės teologijos: apie Dievo savybes ir Švč. Trejybės paslaptis (kitaip sakant, traktatas *De Deo Uno et Trino*); iš moralinės teologijos: apie teisingumą ir teisę, pagal šv. Tomo Akviniečio II dalies 2-ją knygą; iš kanonų teisės: sąžinės reikalus liečią klausimai; iš egzegezės: šv. Luko evangelijos aiškinimai, - kiekvieno dalyko paprastai po 4 savaitines valandas. Filosofijos fakultete tais metais buvo dėstoma Aristotelio logika, kurią išėjus, pereita prie fizikos knygų. Be to, dukart per savaitę buvo hebrajų kalbos pamokos, kurių metu buvo skaitoma Pradžios knyga ir išeinama hebrajų kalbos gramatika. Žemesnių studijų skyriuje buvojau nebe 5, bet 6 klasės: be retorikos ir poetikos klasių, 3 gramatikos klasės ir infima; kiekviena iš jų turėjo savo smulkią pamokų programą.

Pažymėtina, kad daug vietos buvo skiriama išeitų dalykų pakartojimams, pagilinimui. Visas šeštadienis skiriamas disputams; kartą per mėnesį buvo ruošiami iškilmingi disputai, kuriuose dalyvaudavo visi to fakulteto studentai ir profesoriai.

Buvo ir specialių pamokų. Atidarant kolegiją buvo paskelbta, jog bus „lavinamasi vokiečių kalboje, kad šiuo atžvilgiu būtų patenkintas

[22] Ten pat, fol. 014v-016r.
[23] ARSI, Germ. 161, fol. 313v-313r (!).

visų troškimas".[24] 1583 m. minima speciali „ruteniška klasė" *(classis rutenica),* kurioje kasdieną prieš ir po pietų mokoma skaityti ir rašyti ruteniškai; po to šis tas iš evangelijos arba iš katekizmo, tiek paaiškinant, tiek atmintinai išmokstant".[25]

Ar buvo kada akademijoje panaši speciali lietuvių kalbos klasė arba bent apie tą kalbą paskaitos? M. Biržiška ir juo sekdami kiti teigia, kad akademijoje buvusios įsteigtos apie 1620 m. lietuvių, latvių ir estų kalbų katedros.[26] Bet šį pavasarį Vilniaus universiteto docentas dr. Jurgis Lebedys išspausdino Lenkijoje prancūzų k. straipsnį, kuriame įrodo, kad šaltiniai, tiesa, kalba apie lietuvių k. mokymąsi, bet jie liečia ne akademiją, o Vilniuje prie Šv. Ignaco bažnyčios veikusį noviciatą.[27]

Nėra abejonės, kad lietuvių kalba buvo puoselėjama Vilniaus seminarijoje ir prie akademijos esančiose bursose, arba bendrabučiuose. Ir pačioje akademijoje, labai galimas dalykas, ji rado sau vietą žemesnėse klasėse, kai pagal programą buvo skaitomas ir aiškinamas katekizmas *lingua vulgari.* Specialių teoretinių lietuvių kalbos paskaitų filosofijos ar teologijos fakultetų studentams akademijoje, atrodo, nebuvo. Taip pat nėra žinoma, kad per visą akademijos gyvavimo laikotarpį kada nors būtų buvę paskaitų apie lenkų kalbą ar literatūrą.

Apskritai paėmus, jau nuo pat pradžios akademijos mokslo lygis nebuvo menkesnis už Prahos, Vienos, Romos ir kitų universitetų mokslo

[24] „Diebus dominicis festisque... a prandio... orationes tum solutas tum ligatas in magistrorum aliorumque auditorum ordine declamandas hora prima sua praesentia cohonestabunt. Cui actioni succedet aliquod exercitium linguae germanicae, ut omnium desiderio in hac etiam parte satisfiat", ARSI, Lith. 38, fol. 015r.

[25] „In classe rutenica. Docebuntur quotidie mane et a prandio legere et scribere rutenice, postmodum aliquid ex evangelio vel catechismo tum interpretari, tum memoriae mandare", ARSI, Germ. 161, fol. 313r.

[26] „...apie 1620 m. tų kalbų (lietuvių, latvių ir estų) katedros akademijoje buvo įsteigtos, kurių lietuviškoji, žinoma, ypačiai buvo svarbi", M. Biržiška *Senasis Vilniaus universitetas,* London 1955, p. 13. „Lietuvių kalbą, be abejo, dėstė garsusis Konstantinas Sirvydas (Sirvydas, 1579-1631 m.)“, ten pat, p. 13. Apie lietuvių kalbos dėstymą (nors jau ne apie akademinę jos katedrą) kalbama dar *VU,* p. 35-36.

[27] J. Lebedys, „Y a-t-il eu à l'Universitė de Vilnius une chaire de lituanien aux XVII' et XVIII' siècles?", *Acta Baltico-Slavica,* 3 (1966), p. 99-106.

lygį. Minėtuose universitetuose išsilavinę pirmieji Vilniaus profesoriai atsinešė iš ten intensyvaus mokymo techniką ir aukštus reikalavimus. Krokuvos universitetas, antroje XVI a. pusėje išgyvenęs dekadenciją,[28] Vilniuje įsikūrus jėzuitams, pateko į tikrą krizę, tad 1576 m. Lenkijos vyskupai savo provinciniame sinode nutarė uždėti vyskupijoms specialią kontribuciją Krokuvos universitetui išlaikyti. Yra išlikęs ta proga vysk. Protasevičiaus rašyto popiežiui laiško originalas.[29] Jame vyskupas prašo popiežių, kad jį atleistų nuo uždėtos kontribucijos, nes Lietuvoje esanti neblogesnė mokslo įstaiga, kurią jam tenką pirmiausia palaikyti.[30] Beveik visiškas iš Lietuvos į Krokuvą vykstančių studijuoti nutrūkimas rodo, kad Vilniuje buvo galima semtis mokslo ne blogiau kaip Krokuvoje. Net ir Prahos universiteto prestižui pakelti buvo iškviestas iš Vilniaus garsusis teologijos prof. Emanuelis de Vega.[31]

Tačiau reikia pripažinti, kad Vilniaus akademija neturėjo nei šiuo laikotarpiu, nei vėliau kada nors pirmojo pasaulinio dydžio profesorių, kaip kad buvo Suarez, Bellarmino, Kircher Romoje, nors netrūko ir tokių, kurie pajėgė išgarsėti ir užsienyje. Iš dalies gal tai priklausė nuo geografinės padėties - per daug nuošaliai nuo ano meto kultūros centrų, - bet taip pat nuo darbo aplinkybių. Pirmaisiais dešimtmečiais daug gabių jėgų reikėjo skirti kontroversijoms su kitatikiais. Kas buvo rašoma iš teologijos, turėjo dažniausiai tikslą atsakyti į klaidatikių daromus priekaištus arba giliau paaiškinti jų neigiamas bei iškraipomas tiesas. Tokie yra Skargos teologiniai veikalai, tokie jau minėto Em. Vegos, Martyno Smigleckio, Justo Rab ir kitų raštai. Paprastai jie yra originalūs, giliai gvildeną keliamus klausimus, nors, žinoma, juos tepaliečią iš vienos pusės, iš tos, iš kurios ateina puolimai.

Iš įžymesniųjų filosofijos profesorių paminėtinas tas pats iš Lvovo kilęs, XVI a. gale pusantro dešimtmečio Vilniuje dirbęs Martynas Smig-

[28] Plg. W. Urban, „Akademia krakowska w dobie reformacji i wczesnej kontrreformacji (1549-1632)“, *Dzieje Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1664-1774*,1, Kraków 1964, p. 254.

[29] ASV, Segr. di Stato, Vescovi, vol. 10, fol. 293r-v.

[30] Plg. Annales, II, p. 314-315.

[31] Plg. A. Kr ö s s, *Geschichte der böhmischen Provinz der Gesellschaft Jesu, I, Wien* 1910, p. 717; *LE,* XXXII, p. 268-269.

leckis, „žymiausias Vilniaus akademijos logikos specialistas".[32] Jo parašyta ir 1618 m. Ingolstadte išspausdinta *Logica selectis disputationibus et quaestionibus illustrata* - platus dviejų tomų veikalas - buvo plačiai vartojama Prancūzijos jėzuitų mokyklose, o Anglijoje, nekatalikiškajame Oksfordo universitete, ja buvo naudojamasi iki XIX a. Reikšminga taip pat Smigleckio knyga, nagrinėjanti specialų, tuomet Vakarų Europoje daug diskutuojamą klausimą, būtent ar leista už paskolintus pinigus imti procentus; knyga išleista Vilniuje 1596 m. titulu *O lichwie.* Smigleckis klausimą sprendžia moraliniu požiūriu, įveda „kapitalo" sąvoką, skirtingą nuo realiosios metalo vertės. Visuomeniniu gi požiūriu griežtai pasisako prieš bet kokį žmonių išnaudojimą, ypačiai prieš baudžiavą.[33]

XVII a. pirmoje pusėje teologiniai ginčai aprimo. Iš teologijos profesorių kai kurie ilgai ir sėkmingai dėstė įvairias teologijos disciplinas, pavyzdžiui, ilgametis akademijos kancleris ispanas Jokūbas Ortiz (*Ortisius*)[34] kai ką paliko rankraščiuose, bet neišleido nieko įžymesnio, ko nors naujo į šią mokslo šaką įnešančio. Tuo laikotarpiu labiau iškilo humanitariniai dalykai: retorika, eilėdara ir kalbų mokslai. Užtektų čia tik paminėti Sarbievijų, gimimu mozūrą, bet širdimi tapusį lietuviu, kuris buvo visų pripažintas vienu iš didžiausių to meto lotynų kalba poetų.[35] Jis taip pat pasižymėjo kaip poezijos teoretikas. Jo veikalas *De perfecta poesi,* išleistas tik mūsų laikais,[36] buvo rankraščiuose naudojamas ne vieno profesoriaus Vilniaus akademijoje ir kitur.

[32] J. Jurginis, *Renesansas ir humanizmas* Lietuvoje, Vilnius 1965, p. 245.

[33] Plg. P Rabikauskas, „Śmiglecki Marcin", LE, XXVIII, p. 180-181; VU, p. 33 ir 45.

[34] Jokūbas Ortiz, jau 1609 m. akademijos kancleris, 1610 m. vasarą, po didžiojo gaisro, persikėlė su studentais į Pułtusko kolegiją; 1613 m. sugrįžo į Vilnių ir ten ėjo kanclerio pareigas iki 1625 m. vasaros. Tada persikėlė jau silpnos sveikatos į Nesvyžiaus kolegiją ir ten mirė 1625 m. spalio 11 d. Plg. Lietuvos jėzuitų provincijos katalogus, ARSI, Lith. 6; [A. Liuima], „Ortiz Jaime", LE, XXI, p. 212.

[35] Plg. P. Rabikauskas, „Sarbievijus Motiejus Kazimieras", LE, XXVI, p. 491-493; VU, p. 39-40.

[36] M. K. Sarbiewski, *O poezji doskonałej czyli Wergiliusz i Homer (De per-*

Negalime praeiti šia proga nepaminėję ir žemaičio Žygimanto Liauksmino. Jo *Praxis oratoria* per ištisus 100 metų buvo vis naujai išleidžiama ir užsieniuose susilaukė net 11 laidų. Tai tikrai praktiškas, trumpai ir aiškiai išdėstąs svarbiausias iškalbos taisykles vadovėlis.[37] Jame autorius pasipriešina visokiam pompastiškumui, dirbtinumui, išorinių efektų ieškojimui, reikalauja tvarkingo ir planingo sakomų kalbų paruošimo, smerkia tuos, kurie iš įmantrumo įterpia į savo gimtąją kalbą daug lotyniškų žodžių.[38] Tarp kitko rašo, kad jam „gaila tų jaunuolių, kurie, baigę retorikos klasę, palieka mokyklą. Jie meta studijas tuomet, kai turėtų jas pradėti. Tokie skiriasi nuo nemokšų tik tuo, kad šiek tiek supranta lotynų kalbą, kituose dalykuose visiškai jiems lygūs“.[39] Todėl visus ragina siekti aukštesnių studijų, klausyti filosofijos paskaitų. Toje knygoje Liauksminas duoda savo sukurtų ištisų kalbų pavyzdžius, kaip reikia sakyti mokslinę, paaiškinamąją kalbą, kaip sakyti raginamąją kalbą *(exhortationem)* ir kaip sakyti kalbas teisme. Viskas išreikšta dailiu lotynišku stiliumi. Daugelį jo pastabų ir nurodymų būtų galima panaudoti ir mūsų laikais.

Pirmaisiais XVII a. dešimtmečiais pagyvėjo Vilniaus akademijoje mokslinis domėjimasis vietinėmis kalbomis. Tai liudija naujų žodynų ir gramatikų pasirodymas. Nėra paprastas atsitiktinis reiškinys, kad buvęs akademijos studentas Meletijus Smotrickis 1619 m. Vievyje išlei-

fecta poesi, sive Vergilius et Homerus), ed. S. Skimina, Wroclaw 1954; idem, *Wykladypoetyki (Praeceptapoeticae)*, ed. S. Skimina, Wroclaw-Krakow 1958.

[37] Naudotasi leidiniu *Praxis oratoria sive praecepta artis rhetoricae, quae ad componendam orationem scitu necessaria sunt...* a P. Sigismundo Lauxmin e Soc. Iesu, s[acrae] t[heologiae] d[octore], Coloniae 1705.

[38] Plg. J. Jurginis, *Renesansas ir humanizmas Lietuvoje*, Vilnius 1965, p. 264-265; VU, p. 40-41.

[39] „Quare miseret me illorum iuvenum, qui postquam ad classem rhetoricae pervenerint, scholis valedicunt. Nimirum: ibi studere desinunt, ubi studia inchoare debebant. Sola igitur latinae linguae aliquantula notitia differunt ab idiotis. Cetero ipsis omnino pares. Neque multum iuvari possunt lectione librorum. Quae enim legunt non intelligunt. Ac veluti caecus colores non discernit, ita isti sine Philosophia, quae verissimum intellectus nostri lumen est, neque acumen ingenii, neque eruditionis elegantiam, neque geminam sapientiae formam in aliorum scriptis agnoscere possunt", *Praxis oratoria...*, p. 150.

do pirmąją rusų k. gramatiką, kuri vėliau buvo išversta į bulgarų ir serbų kalbas ir du kartu perspausdinta Maskvoje (1648 ir 1721 m.).[40] Netrukus po Smotrickio Grigalius Knapskis - XVI a. gale studijavęs Vilniaus akademijoje ir tų studijų metu rašęs lotynų k. eilėraščius, o ypačiai vaidinimus - išleido *Thesaurus Polono-Latino-Graecus* - lenkiškai-lietuviškai-graikišką žodyną (Krokuvoje 1621), turėjusį įvairiais atžvilgiais didelės reikšmės Sirvydo ir Elgerio žodynų paruošimui.“ Kiek vėliau ilgametis Vilniaus akademijos kancleris, profesorius ir kurį laiką rektorius, Benediktas de Soxo, išspausdino *Praecepta grammaticae linguae polonicae* (Vilniuje 1636 m.). Taigi ne lenkas, bet ispanas buvo pirmasis Vilniuje lenkų kalbos teoretikas.

Šioje aplinkoje neatsiliko ir lietuvių kalbos tyrinėjimas. Didžiausias įnašas priklauso žinomiems lietuviams jėzuitams Konstantinui Sirvydui ir Jonui Jaknavičiui. „Trijų kalbų žodynas[14] *(Dictionarium trium linguarum in usum studiosae inventutis),* „Lietuvių kalbos raktas“ (*Clavis linguae lithuanicae),* iš tų laikų paeinąs, nors tik iš sekančio šimtmečio leidimų žinomas „Lietuvos kalbų aprašymas, arba gramatika“ *(Universitas linguarum Lithuaniae)* ir pagaliau praktiškiems reikalams išleistos lietuvių k. knygos, kaip Sirvydo *Punktay sakimu* ir Slavočinskio *Giesmės,* dar šiandie yra neišsemiami mūsų kalbos turtų šaltiniai.

Dažnai skaitome dabartiniuose Vilniaus akademijos aprašymuose, kad joje, be lotynų ir graikų kalbų, be sausų aristotelinės filosofijos teoremų, be akvinietinės teologijos tezių nieko daugiau nebuvo dėstoma. Taip dažniausiai kalba tie, kurie niekad nėra paėmę į savo rankas anuomet vartotų vadovėlių arba studentų darytų paskaitų santraukų. Su praktiškais dalykais, tiesa, daugiau buvo supažindinama ne žemesnėse klasėse, kaip kad daroma šiandie gimnazijose, o filosofijos studijų metu. Ne visą trejų metų kurso laiką užimdavo abstrakčių sąvokų aiškinimas; nemaža vietos buvo skiriama tų sąvokų iš praktinio gyvenimo

[40] Plg. *VU*, p. 34-35.

[41] J. Puzynina, *‘Thesaurus’ Grzegorza Knapiusza, siedemnastowieczny warsztat pracy nad językiem polskim (= Prace językoznawcze, 29*), Wrocław-Warszawa-Kraków 1961. Apie šį veikalą plg. K. Pakalka, „Studija apie XVII a. lenkų leksikografijos paminklą“, *Literatūra ir kalba*, 6 (1962), p. 483-484.

paimtais pavyzdžiais iliustravimui. Pavyzdžiui, traktate apie sielą galima užtikti ausies ir akies organų aprašymus, žinias apie garsą, apie muziką, apie sapnus ir t.t. Filosofiniame fizikos skyriuje buvo kalbama kone apie viską: apie astronomiją ir meteorologiją, apie žuvis, paukščius ir gyvulius, apie žmogaus anatominę sudėtį ir savybes, net duodami įvairių valgių receptai. Arba vadinamoji moralinė filosofija, kurios kitas vardas yra etika, apimdavo ir ekonomiją, ir politiką, net ir agrikultūrą. Tie dalykai buvo išeinami ne kaip atskiri mokslai, bet kaip gyvenimiški filosofijos tiesų pavyzdžiai. Priklausydavo nuo dėstytojo, kuris dalykas būdavo plačiau paliečiamas, kuris siauriau; tačiau bent pradinės žinios buvo visiems duodamos.

Lietuvos ir Lenkijos jėzuitų kolegijos, taigi ir Vilniaus universitetas, turėjo tą ypatybę, kad jose būdavo dar specialios matematikos pamokos, kai kitų kraštų jėzuitų mokyklose to nebūdavo. Žinoma, aukštosios matematikos jos nepasiekdavo, bet, atrodo, neapsistodavo vien ties pradine aritmetika. Nes matematiką, kaip rodo iš XVII a. išlikusi aukštesniųjų studijų programa, dėstydavo kiekvieną studijų dieną filosofijos fakulteto studentams.[42] Pirmoje XVII a. pusėje matematikos srityje ypač pagarsėjo Vilniaus profesorius Osvaldas Krugeris, kuris buvo vadinamas *saeculi sui Archimedes.* Jo knygose liečiami svarbiausieji matematikos klausimai. Viena iš jų, *Centuria astronomica,* pasirodžiusi Vilniuje 1639 m., dar 1707 m. buvo išleista Maskvoje rusų kalba.[43]

Istorijos mokslas tuomet dar neturėjo savo katedros, bet jis buvo paliečiamas retorikos paskaitose kaip iliustracija arba medžiaga retorikos tikslams. Taip buvo ne tik Vilniuje, bet ir daugelyje kitų universi-

[42] *Dispositio superiorum studiorum Academiae Vilnensis Societatis Iesu, hyeme et aestate, mane et a prandiis* [be datos, bet iš XVII a. vidurio arba antros pusės]: „...Lectiones hyeme a prandiis... 5° Lectio mathematices a prima cum dimidia per tres circiter quadrantes", ARSI, Lith. 36, fol. 197r.

[43] Plg. M. Biržiška, *Senasis Vilniaus universitetas,* Londonas 1955, p. 8; *Allgemeine deutsche Biographie,* XVII, Leipzig 1883, p. 233, kur pabrėžiama, kad Krügeris, būdamas Dancige, paveikęs vėliau išgarsėjusį Johann Hevelius (1611-1687) domėtis astronomija ir jį įvedęs į tą mokslo sritį; Rostowski, p. 377, kur iškeliami Krūgerio sugebėjimai karo inžinerijoje.

tetų. Šalia mokyklos tačiau istoriniai veikalai turėjo savo vertę, ypačiai kai Flacijus Illyricus paskelbė „Magdeburgines centurijas" ir kard. Baronijus „Bažnyčios analus, arba metraščius". Pirmasis Vilniaus akademijos rektorius Petras Skarga vėliau padarė Baronijaus analų santrauką lenkų kalba.[44] Įdomu, kad toji katalikiškoji santrauka turėjo nemažos įtakos slavų ortodoksų bažnytinei istoriografijai. XVII a. gale ją išsivertė rusai, o antroje XVIII a. pusėje tuo vertimu plačiai pasinaudojo įžymusis bulgarų istorikas Paisijus Hilendarskis.[45]

Daugiau kaip Skarga istorijos mokslui, ypačiai Lietuvos istorijos tyrinėjimui, davė Albertas Kojalavičius. Kaip Skarga, taip ir Kojalavičius nėra tiesioginiai istorijos tyrinėtojai; medžiagą jie ima iš kitų autorių, o ne iš pačių šaltinių. Tačiau Kojalavičius nebuvo vergiškas savo pirmatako Motiejaus Strijkovskio sekėjas, Lietuvos istorijos nesuliedina su Lenkijos istorija, ją dėsto su pagarba ir objektyvumu, savaip perdirbdamas visą veikalo sutvarkymą ir tuo pasirodydamas daug logiškesnis ir nuoseklesnis už Strijkovskį.[46]

Tokiu būdu, jei dar pridėsime trumpai Vilniaus akademijoje dirbusio pasauliečio Arono Aleksandro Olizarovskio mokslinius darbus iš teisės srities, ypač jo veikalą *Depolitica hominum societate* („Apie politinį visuomeniškumą"), kuriame dėsto viešosios teisės dalykus,[47] būsime apžvelgę visą svarbesnę Vilniaus akademijos veiklą mokslo srityje per pirmuosius 75 metus. Galime tvirtinti, ji atitiko kitų Europos universitetų veiklą ir programą. Trūko tik vieno, kituose universitetuose (nors ir ne visuose) paprastai sutinkamo skyriaus, t. y. medicinos. Bet ir šioje srityje nebuvo grynos tuštumos, nes Vilniaus akademija jau nuo 1587 m. turėjo savo vaistinę, kuri, laikui bėgant, buvo vis labiau plečiama ir kuriai vadovaudavo neretai aukštos kvalifikacijos vaisti-

[44] *Rocznedźieie kościelne od Narodzenia Pandy Boga naszego Iesusa Christusa wybrane z rocznych dzieiow Kościelnych Cesara Baroniusza kardynała S. R. K. nazwanych Annales Ecclesiaslici*, przez X. Piotra Skargę, Societatis Iesu..., Kraków 1603.

[45] R. Picchio, „Gli 'Annali' del Baronio-Skarga e la 'Storia' di Paisij Hilendarski", *Ricerche Slavistiche*, 3 (1954), p. 212-233.

[46] Plg. *VU*, p. 38.

[47] Plg. ten pat, p. 41.

ninkai, sugebėję savo ruožtu paruošti naujų vaistininkų, skirtų kitoms Lietuvos vaistinėms.[48] Pvz., yra žinoma, kad vėliau (1681 m.) akademijos vaistinei buvo pastatytas atskiras dviejų aukštų pastatas su visais įrengimais, kurie reikalingi vaistų paruošimui.[49]

II. IŠSILAIKYMO TARP KARŲ, MARŲ IR NELAIMIŲ LAIKOTARPIS

Ši naši mokslo požiūriu tvirtai pastatytos akademijos veikla buvo staiga nutraukta, lyg kirviu nukirsta 1655 m. vasarą. Dar 1649 m., kai jau veikė teisių fakultetas, buvo pranešama: „.. .studijų garso traukiami (*fama studiorum exciti)* kilmingieji, eretikai, iš Livonijos, Kuršo, Prūsijos ir net pačios Karaliaučiaus akademijos siunčia į mokyklą savo sūnus tolimesnėms studijoms".[50] Po šešerių metų viskas sužlugo. Be jokio

[48] Plg. Bielinski, I, p. 129; S. Biziulevičius, „Iš farmacijos raidos Lietuvoje (iki 1914 m.)“, *Iš mokslų istorijos Lietuvoje,* I (1960), p. 139-152.

[49] *Historia Collegii Vilnensis a.* 1681 (ARSI, Lith. 42 I, fol. 206-207) aprašo naują *Pharmacopolii* pastatą, tais metais pradėtą ir užbaigtą, stovintį prie vyskupijos aikštės, šalia spaustuvės pastato: „Aedes duplici contignatione peramplae ac usibus commodissimae constitere. Adiectae deinde pro elaborandis pharmacis ac decoquendis distillandisque herbis perquam opportunae officinae. Armaria insuper exquisita accessere, depictisque praestanti penicillo adversus diversa morborum genera divis Tutelaribus ornatissima, ut non magis sanitatem et odorum fragrantiam quam pietatem religiosum spiret pharmacopolium. Aucta etiam tota suppellex, ut cura et sumptu insigni ita aestimatione nostri pharmacopolii apud externos non exigua. Hinc crebrior pro medicinis ex urbe accursus, praecipue patente cunctis ex platea accessu", ten pat, fol. 206r.

[50] *Status Collegii Vilnensis Societatis Iesu 1649*: „...Extat praeterea in hoc Collegio Serenissimorum regum Poloniae privilegiis et immunitatibus ditata Academia et Universitas, literarum tam humaniorum quam triplicis philosophiae, theologiae et iuris utriusque prudentiae tractatione celebris, cuius extremae scientiae studium recens fundatum in dies firmandum et bono ordine roboratum iri speramus. Fama studiorum exciti nobiles, haeretici, e Livonia, Curlandia, Prussia, atque adeo ex ipsa Regiomontana Academia liberos suos ad scholas nostras instituendos ultro mittunt, non sine optato a nobis eventu. Hi enim familiari nostrorum sermone mansuefacti, una cum literis etiam salutis

perdėjimo galime sakyti: 1655 metai akademijos istorijoje buvo patys pražūtingiausi metai. Rugpjūčio 8 d. į Vilnių įsiveržė negirdėto žiaurumo rusų ir kazokų bandos. Miestas paskendo kraujuje ir ugnyje, akademija ir visos jos įstaigos pavirto griuvėsių ir pelenų krūva.[51] Šiandie

[51] Tai smulkiai aprašoma bendralaikių jėzuitų pranešimuose į Romą, ARSI, Lith. 40, fol. 92r-93v (tas pat pakartota fol. 150r—151 v); taip pat Vilniaus vyskupo Jurgio Tiškevičiaus laiške į Romą (1655 XI 22), *Vetera monumenta Poloniae et Lituaniae*, ed. A. Theiner, III, Romae 1863, p. 497. Nežinia, kodėl Lietuvos TSR istorija, I, Vilnius 1957, p. 266, žymi Vilniaus užėmimo diena liepos 31 d. Visi šaltiniai aiškiai sako, kad tai įvyko rugpjūčio 8 d. (plg. ARSI, Lith. 40, fol. 92r, ir *Vetera*, cit. vietoje). Vilniaus miesto ir akademijos nelaimę taip pat aprašo Rostowski, p. 376, ir Zalęski, III, p. 32-33; jos nenutyli ir naujesnioji Lenkijoje rašyta Lietuvos istorija: J. Ochmański, *Historia Litwy*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1967, p. 128 („Stolica Litwy, która od 1394 r. nie oglądała wrażych zastępów, 8 VIII 1655 r. padła ofiarą najazdu moskiewskiego. Najazd i sześcioletnia okupacja moskiewska straszliwie zrujnowały Wilno, które ogromnie wyludniło się i na długie dziesiątki lat straciło dawną świetność“). - Skaitant gi tai, kas rašoma naujesniuose okupuotos Lietuvos leidiniuose, pavyzdžiui, *Lietuvos TSR istorija*, I, Vilnius 1957, p. 266 („Tokiomis aplinkybėmis 1655 m. liepos mėn. be jokio didesnio mūšio rusų kariuomenė priėjo prie Vilniaus. Etmonas Radvila, nepajėgdamas atsilaikyti prieš rusų ir ukrainiečių kariuomenę, traukėsi iš miesto, sudegindamas tiltą per Nerį ir kai kuriuos sandėlius. Vilniaus įgula, vadovaujama Žeromskio, užsidarė pilyje ir, būdama apsupta, keletą dienų atkakliai priešinosi. Liepos 31 d. įgula kapituliavo. Rugpjūčio 6 d. rusų kariuomenė užėmė Kauną. Iš Kauno ji pasuko į Gardiną ir rugpjūčio pabaigoje jį užėmė...“ - nieko daugiau apie Vilnių; iš tokio pasakojimo susidaro įspūdis, kad jei mieste buvo kas sugriauta ar sunaikinta, tai padarė etmonas Radvila ir nenorėjusi laiku pasiduoti Žeromskio įgula, o rusai taikiai ėjo iš miesto į miestą, tarsi pasivaikščiodami), arba *VU*, p. 41-42 („Ryšium su Ukrainos išsivadavimo karu Lietuvos ir Lenkijos feodalams įsitraukus į karą su Rusija (1654), taip pat švedams įsiveržus į Lietuvą (1655), mokslas Vilniaus akademijoje visai nutrūko. Tik praėjus keleriems metams Vilniaus akademija vėl pradėjo dirbti" - ir viskas; kalti Lietuvos feodalai, kam jie įsitraukė į karą su Rusija), taip ir negalima atsikratyti minties, kad ten mūsų krašto istorija daugiau klastojama negu objektyviai vaizduojama.

doctrinam avide excipiunt, qua probe imbuti, ubi sese domum receperint, plurimos suorum subditorum convertunt, ipsorum dominorum in fidei catholicae constantia mirifico exemplo", ARSI, Lith. 38, fol. 018r.

sunku ir įsivaizduoti tokį maskviečių barbariškumą, kuris per porą savaičių pavertė į nieką didžiausią kultūros židinį Lietuvoje. Kur anksčiau buvo vietos gyventi iki 150 jėzuitų ir antra tiek seminarijų bei bendrabučių auklėtinių, dabar, kai po dvejų metų keli jėzuitai kunigai galėjo sugrįžti į Vilnių, jie nerado nė vieno tinkamo apsigyventi kambario. Kiek apsitvarkius, vicerektoriui (kuriuo tuomet buvo Kazimieras Kojalavičius) ir ekonomui reikėjo išsitekti viename ir tame pačiame kambarėlyje. O iš klasių ir auditorijų, kur anksčiau galėjo sutilpti iki 1200 mokinių ir studentų, visiškai nieko neliko. *Pro scholis ianitoria fuit* - durininko kambaryje susirinkusiems mokiniams buvo duodamos pamokos.[52] Bet ir jas greitai reikėjo nutraukti, nes užėjo maras, kurio metu mirė iš tų kelių į Vilnių sugrįžusių jėzuitų 3 lietuviai kunigai. Tame pačiame pranešime, iš kurio paimtos šios žinios, pažymima, kad sugrįžę tėvai buvo pradėję sakyti lenkiškus ir lietuviškus pamokslus; „klausyti lietuviškų pamokslų susirinkdavo nepaprastai daug žmonių, kurie kartais garsiai ir su ašaromis dėkodavo Dievui, kad leido pagaliau sugrįžti jų užtarėjams".[53]

Ne tik Vilniuje, bet ir akademijos valdose tapo viskas sunaikinta. 1660 m. rašoma: *Reliquiae praediorum in Dworzyszcze et Zmuydki ab hoste sunt incinerata,* t. y. kas dar buvo likę Dvarykščių ir Žemaitkiemio dvaruose, tapo priešų sudeginta.[54] O tie dvarai, kaip žinome, buvo kaip tik pagrindinis Vilniaus akademijos išlaikymo šaltinis.

Tik 1663 m., t. y. po 8 metų nuo nelaimių pradžios, galėjo rašyti apie Vilniaus akademiją: „buvo dedamos visos pastangos atstatyti iš griuvėsių kolegiją ir atgaivinti dvarų nuosavybes".[55]

Prie to prisidėjo didžiuliai nuostoliai, padaryti mokomajam personalui. Dėl suiručių metu iškritusio ordino narių prieaugio ir padidėjusio

[52] ARSI, Lith. 40, fol. 93r. (= fol. 151r-v).

[53] „Duplex interea populi concio celebrata: e quibus lituanica ingenti plaudere visa est confluxu, alta interdum voce populo gratias Deo inter lacrymas impendente, quod suis auxiliis Patres sui tandem essent restituti", ten pat.

[54] ARSI, Lith. 40, fol. 169r (= 189r).

[55] „Versa est cura omnis ad educendum e ruderibus collegium et instaurandis praediis", ten pat, fol. 28 Iv.

mirusiųjų skaičiaus Lietuvos provincijos jėzuitų skaičius sumažėjo kone per pusę; 1649 m. Lietuvos provincijoje buvo iš viso 594 jėzuitai (248 kunigai, 184 klierikai, 162 broliai),[56] 1659 m. -jau tik 388, iš kurių pačioje provincijoje tik 288, kiti pasitraukę ir prisiglaudę įvairiose ordino provincijose (iš esančių pačioje provincijoje: 184 kunigai, 29 klierikai ir 75 broliai);[57] 1663 m. bendras skaičius dar mažesnis: 352 jėzuitai (234 kunigai, 43 klierikai, 75 broliai), nors beveik visi, kurie buvo pasitraukę į kitus kraštus, jau buvo sugrįžę.[58] Tiktai 1680 metais buvo pasiektas senas, prieš karą buvęs skaičius: 1680 m. buvo 622 jėzuitai (213 kunigų, 236 klierikai, 173 broliai),[59] kai 1679 m. tebuvo iš viso 577.[60] Bet reikia nepamiršti, kad ir tuomet dar nebuvo nugalėtos visos sunkenybės. Naujai įsijungę ordino nariai buvo visi jauni, dar turėjo išeiti mokslus. Ant išlikusiųjų senesniųjų pečių užgulė visi atstatymų sunkumai ir esamų įstaigų išlaikymas. Be Vilniaus akademijos, Lietuvos jėzuitų provincija XVII a. viduryje turėjo dar 10 kolegijų ir 10 kitų namų. Šiandie sakytume, kad tokiu atveju būtų buvę geriau susikoncentruoti prie svarbesnių įstaigų, uždarant tas, kurios buvo mažiau reikšmingos. Bet ano meto tikrovėje kas galėjo išdrįsti atsisakyti to, ką turėjo, nežinodamas, kas ateityje jo laukia? Praėjusios nelaimės parodė, kad kaip tik mažesnės, nuošalesnės ordino įstaigos buvo mažiau nelaimių paliestos kaip didžiosios kolegijos. Visa tai istorikas turi turėti prieš akis, jei nori pažinti, kaip iš tikrųjų kas yra įvykę, ir nori objektyviai paaiškinti įvairius praeities reiškinius.

Beveik iš nieko naujai atkurta akademija bandė pasiekti prieš jos sugriovimą turėtą būklę. Jau 1664 m. vėl švenčiamos daktaro laipsnio su-

[56] *Catalogus personarum et officiorum Provinciae Lituanae Societatis Iesu ab ultima Augusti 1649,* ARSI, Lith. 56, fol. 67r-77v.

[57] *Catalogus personarum Provinciae Lithuaniae Societatis Iesu anni 1659* (rašytas pavasarį), ARSI, Lith. 56, fol. 85r-92v.

[58] *Catalogus Provinciae Lituaniae Soc. Iesu anno Domini 1663 confectus,* ARSI, Lith. 56, fol. 124r-134r.

[59] *Catalogus personarum Provinciae Lituaniae Societatis Iesu anno Domini 1680 confectus,* ARSI, Lith. 56, fol. 262r-272r.

[60] ARSI, Lith. 56, fol. 242v.

teikimo iškilmės.[61] Sekančiais metais pranešama, kad teisės fakultetui išlaikyti skirtos nuosavybės, kurias jau buvo kitas pasisavinęs, teismo sprendimu grąžintos akademijai.[62] 1667 m. pradėtos civilinės teisės paskaitos.[63] Gaila, kad išlikusiuose Lietuvos jėzuitų kataloguose yra tuščias 1667-1671 metų tarpas, ir negalima nieko tikslesnio pasakyti, ar civilinę teisę dėstė kas iš jėzuitų, ar pasaulietis profesorius. Tais pačiais 1667 m. įsteigta nauja muzikos katedra, vadovaujama vieno jėzuito.[64] kuris, be abejo, buvojau minėtasis žemaitis Žygimantas Liauksminas. Tais pačiais 1667 m. Vilniuje išspausdinta knygelė *Ars et praxis musicae* bus buvęs kaip tik jo dėstomam kursui vadovėlis.[65] Kai dėl teisių fakulteto, tai 1668 m. pranešime sakoma, kad jo išlaikymui skirtas žemes savinasi vienas aukštesnis dvasininkas; su juo vedama byla.[66] Vėliau neužsimenama, kaip reikalas buvo išspręstas. Matyt, akademijos nenaudai, nes po to jau nebekalbama apie teisės fakultetą. 1673 metais buvo gautas per ordino generolą leidimas suteikti vien kanonų teisės doktoratą vietoje anksčiau duodamo doktorato *utriusque iuris.*[67] Iš

[61] „Hoc primum anno ab arepta hosti Vilna conferendarum graduum in scientiis Academia sibi veterem usum revocavit, et imprimis unum e nostris doctoris theologi ornamentis insignivit, itemque duobus e nostris lauream philosophici magisterii contulit..." Tais metais gavusieji daktaro laipsnius buvo: teologijos dr. Kazimieras Kojalavičius (suteikėjo brolis Albertas Kojalavičius, kuris tuo metu buvo Vilniaus akademijos vicekancleriu); filosofijos dr. Andrius Ribskis ir filosofijos dr. Petras Vaičiūnauskas (šiems abiems daktaro laipsnį suteikė akademijos rektorius Danielius Butvilas) - visi trys lietuviai, ARSI, Lith. 40, fol. 282r. Plg. Rostowski, p. 434^135.

[62] ARSI, Lith. 40, fol. 380r.

[63] „Scholae iuris civilis, fundatae ab Ill.mo Leone Casimiro Sapieha, post depopulationem hostilem censibus destitutae, hoc anno, cum bona aliquomodo assurgere et incrementum sumere coepissent, sunt apertae, quas iustus auditorum excipit numerus", ARSI, Lith. 40, fol. 381.

[64] „Musices quoque schola accessit nova, quodam e nostris Patre suam in instruendis addolescentibus ponente operam, sufficiente philomusorum numero conveniente", ten pat.

[65] Plg. J. Tijūnėlytė, „Žygimantas Liauksminas (1596-1670)“, *Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai, Literatūra,* 5 (1962), p. 92.

[66] ARSI, Lith. 40, fol. 382r.

[67] ARSI, Lith. 41, fol. 275v.

tiesų jau 1672-73 mokslo metais kataloge pažymėti du kanonų teisės profesoriai: Albertas Menkalskis ir Valentinas Skovydas.[68] Nebekalbama vėliau nė apie muzikos katedrą. Greičiausiai, mirus Ž. Liauksminui (1670 m.), nebebuvo kito, kuris tęstų jo pradėtą darbą.

1677 m. pradėtas etikos kursas, kuris, kaip aukščiau minėjome, apėmė ekonomijos ir politikos mokslus.[69] Apie tą laiką gauta tos katedros fundatoriaus kan. Vaišnaravičiaus didelė, beveik 6 000 auksinų vertės biblioteka.[70] Tik 1678 m. pabaigtas akademijos pastatų atstatymas, kurie, kronisto žodžiais tariant, „yra geresni, negu kad prieš tai buvo".[71]

Nors išoriškai akademija į XVII a. galą atgavo savo pirmykštę išvaizdą ir vėl pasiekė ankstyvesnį studentų skaičiaus vidurkį, tačiau ji nebeturėjo to gajumo, mokslui atsidavimo, su laiko dvasia susitikimo ir vienokio ar kitokio į ją reagavimo. Priežasčių, trukdžiusių Vilniaus akademijoje šiuo laikotarpiu iškilti mokslo pajėgumui, buvo įvairių.

Viena iš jų buvo nebuvimas glaudesnių ryšių su užsienio kraštais. Kai per visą praėjusį laikotarpį tarp Akademijos profesorių būdavo kartais net po kelis svetimtaučius, iš kurių ne vienas buvo atvykęs net iš tolimos Ispanijos (paskutinysis buvo Benediktas de Soxo, vos spėjęs ištrūkti iš Vilnių naikinančių rusų nagų),[72] dabar pasitenkinama vien savaisiais, kurie, be Lietuvos jėzuitų provincijos mokyklų, dažniausiai nieko daugiau nebuvo matę nei girdėję. Išimtį sudaro keliasdešimt jaunų jėzuitų, kurie rusų invazijos metais studijavo Austrijoje, Vokietijoje ar Čekijoje, bet jie, grįžę į savo kraštą, turėjo visas jėgas pašvęsti atstatymo darbui.

Antra priežastis - tai ano meto aplinkybių sąlygotas didelis priklausomumas nuo didikų ir bajorų. Kolegijoms iš griuvėsių ir pelenų atsta-

[68] ARSI, Lith. 56, fol. 183r-v. Bet ir civilinė teisė nebuvo visai apleista. Vilniaus vysk. Mykolas Zenkavičius 1733 m. į Romą pasiųstoje reliacijoje mini vieną civilinės teisės Vilniaus akademijoje profesorių (gaila, kad nepažymėta jo pavardė): „...[seminarii diocesani] Regens, sacerdos saecularis, theologus absolutus, iuris utriusque doctor et in Academia Vilnensi iuris civilis actualis professor“, *Relationes*, I, p. 127.

[69] ARSI, Lith. 41, fol. 346r.

[70] Ten pat, fol. 346v.

[71] ARSI, Lith. 42 I, fol. 43r.

[72] Plg. Zalęski, III, p. 32.

tyti, valdoms našumą grąžinti reikėjo didelės paramos iš šalies. Kas jos suteikė, buvo ordino geradaris, kuriam reikėjo kuo nors atsilyginti. Dėl to pagausėja panegirikos, rengiamos įžymiųjų geradarių garbei šventės. Dėl to ir dažnai duodamas leidimas jėzuitams būti pas tokius geradarius dvaro kapelionais arba jų vaikų auklėtojais. *Missionarius aulicus* dabar yra dažnas jėzuitų užsiėmimas. Kadangi neretai į tokias vietas patekdavo gabesnieji ir apskritai apsukresnieji, nuo to nukentėdavo mokyklų pajėgumas ir mokslo pažanga. Vieną kartą pakliuvus į tokias pinkles, vėliau buvo sunku iš jų išsinarplioti, ypačiai kad anuomet bajorijos reikšmė visuomeniniame ir politiniame gyvenime buvo milžiniška.

Prie to prisidėjo bendras visame krašte pastebimas dvasinis lėkštumas, savanaudiškumas, su autoritetais nesiskaitymas. Jau kiekvienas ilgiau užtrunkąs karas palieka daug moralinių negerovių. Rusų invazijos metu per ištisą dešimtmetį viešpatavęs netikrumas, savitarpio kivirčai, konfederantų beatodairinis krašto alinimas negalėjo likti be pasekmių. Tai atsiliepė ir akademijos studentų dvasiai bei drausmei. 1665 m. keli jų prisidėjo prie slaptos antisemitų gaujos, kuri ruošė Vilniuje pogromą, bet buvo laiku susekti, ir pogromas neįvyko, o prisidėjusieji studentai buvo pašalinti iš akademijos.[73] 1677 m. prieita prie to, kad kai kurie vyresnieji studentai pradėjo maištauti, išsirinko buvusį akademijos studentą, tuomet Smolensko kanauninką, savo rektorium ir, nuėję į dominikonų bažnyčią, Mišiomis į Šv. Dvasią inauguravo naują akademijos valdžią. Turėjo įsikišti Vilniaus vyskupas ir net karalius, kad būtų atstatyta tvarka.[74] Tas įvykis mums sako, kad ne viską, ką tuomet darė akademijos studentai, taip lengvai galima priskirti patiems jėzuitams. Panašiai istorijos šaltiniai aiškiai rodo, kad neteisinga suversti ant akademijos vadovybės visą kaltę už 1682 m. pavasarį įvykusį Vilniaus kalvinų maldos namų išgriovimą, nes tai vyko laisvą nuo studijų dieną, visiškai be auklėtojų ir profesorių žinios. Patys Vilniaus jėzuitai tą įvykį vadina: „nuožmi ir pavojinga piktadarybė, atlikta nežinia kieno raginimu“.[75] Būtų lengvabūdiškas naivumas ano meto Vilniuje tema-

[73] ARSI, Lith. 40, fol. 380r-v.
[74] ARSI, Lith. 41, fol. 344r-v.
[75] „Verum ab academicis nostris facinus audax ac plenum periculi, incer-

tyti vien jėzuitų akademiją ir kreipti dėmesį tik į jos įtaką, tarsi be jos nebūtų buvę kitų veikiančių paskatų bei įtakų.

Tie ir panašūs įvykiai, žinoma, nesudarė rimtam mokslo darbui reikalingos atmosferos. Prie to XVII a. gale ir XVIII a. pirmaisiais dešimtmečiais prisidėjo įvairios nelaimės, kurių didžiausioji buvo 1709-1711 metų maras; bet ir kitos epidemijos ir gaisrai dažnai paliesdavo Vilniaus miestą, neaplenkdami ir akademijos. Bednarskis sudarė tokią XVIII a. pirmoje pusėje Vilnių ištikusių nelaimių statistiką: 1702 m. miestą plėšia švedai, 1705 m. jame maskviečiai ir saksonai, 1706 m. didelis gaisras, po to badas ir 1710 m. maras, kuris pareikalavo apie 35 000 žmonių aukų; 1715 m. gaisras; po to 18 metų šiokia tokia ramybė; 1733 ir 1735 metais vėl maskviečių įsiveržimai, 1737, 1741, 1748 ir 1749 metais gaisrai, kurių pirmasis nušlavė tris ketvirtadalius viso miesto.[76] Kiekvieną kartą buvo trukdomas mokslas, kiekvieną kartą reikėjo tai šį, tai tą atstatyti, taisyti. Kova dėl būvio atimdavo daug jėgų ir išteklių, ir nuo to nemažai nukentėdavo mokslo pažanga.

Tačiau klystų, kas manytų, kad šiuo laikotarpiu Vilniaus akademijoje visai nebuvo iškilių mokslo darbą dirbančių asmenybių. Čia norėčiau ypačiai sustoti prie vieno, gal nepakankamai mums žinomo Lietuvos provincijos jėzuito, iš Mozūrų kilusio, bet Vilniuje mokslus ėjusio bei vėliau kurį laiką dirbusio Adalberto Tilkovskio (1625-1695). Nekrologo autorius jį vadina *Provinciae nostrae lux,* t. y. Lietuvos jėzuitų provincijos pažiba.[77] Iš tikrųjų nežinau, ar buvo kada Lietuvoje ir Lenkijoje

[76] Bednarski, p. 29.
[77] ARSI, Lith. 62, p. 168-176; *LE,* XXXI, p. 178-179.

tum quo authore, coepit et peractum est. Post ferias Paschatis die hebdomadariae vacationis, omnino insciis nobis, repente conclamatum est, properarent omnes ad evertendum calvinisticae sectae fanum, quod proscripti iam olim ex moenibus civitatis huius erroris homines in suburbio habebant ultra portam Trocensem et Vilnensem. Movit zeli specie huiuscemodi adhortatio non tam providos, iure ne id ageretur, quam cupidos, ut quam primum id operis tumultuatim perficeretur. Praecipue vero illud et incentivi loco et obtentui erat, quod paulo ante iuvenem, qui eiurato calvinismo iam se clero adiunxerat, ferebantur sectatores Calvini clam ex urbe subduxisse ac nescio quonam ad suos relegasse...", ARSI, Lith. 42 I, fol. 208r.

antras jėzuitas, kuris būtų parašęs ir išleidęs tiek veikalų. Nekrologe sakoma jų buvus apie 80. Gabus kalboms (jų mokėjo devynias, taip pat ir lietuviškai), plačiai apsiskaitęs ir be galo darbštus, į savo veikalus sudėjo, galima sakyti, visa, kas anuomet buvo žinoma. Palaikė ryšius su garsiaisiais savo bendralaikiais, nors amžiumi šiek tiek už save vyresniais jėzuitais mokslo vyrais: vokiečiu, bet dirbusiu Romoje Atanazijum Kirv cheriu (1601-1680) irprancūzu Honoratu Fabriu (1607-1688); abu juos pažino Romoje, ten pats būdamas ketverius metus Šv. Petro bazilikos penitenciarijum. Be abejo, šių dviejų pavyzdžiu sekdamas, Tilkovskis pradėjo leisti savo veikalus. Kaip anie, taip ir jis yra poligrafas, kitaip sakant, rašytojas įvairiausiomis temomis. Žinoma, tarp daugelio dalykų pas jį galima rasti ir mažiau kritiškų, sakytume, prietarų ir magijos pasauliui priklausančių aprašymų bei patarimų. Dėl šių pastarųjų kai kas su panieka žiūri į visą jo kaip mokslinio rašytojo veiklą. Ir, kaip paprastai būna, - rašo, aprašo ir pasmerkia, nepaėmę į rankas nė vienos jo parašytos knygos.

Būdamas šią vasarą Gottingene, turėjau progos universiteto bibliotekoje ramiai peržiūrėti visą Tilkovskio stambiausią veikalą *Philosophia curiosa,* apimantį iš viso 4015 mažojo oktavos formato, bet smulkiu šriftu ir suglaustomis eilutėmis spausdintų puslapių. Tai devynios įvairaus storumo Olivos cistersų vienuolyno (prie Dancigo) spaustuvėje 1680-1681 išspausdintos knygos, apimančios visas svarbiausias Aristotelio filosofijos dalis.[78] Teoriniam dėstymui ten paprastai skiriama

[78] Bendras titulas: PHILOSO / PHIA / CURIOSA / seu / UNIVERSA ARISTOTE / LIS PHILOSOPHIA IUXTA COM / MUNES SENTENTIAS / EXPOSITA. / Et primo quidem sub / compendio proposita: Deinde ad usum Civilem reducta ac rebus / in particulari applicata / curiose. / Ab / A. R. P. Adalberto Tylkowski / è Societ. IESU / Typis Monasterij Olivensis S. O. Cist. / Excudebat / Georgius Franciscus Fritsch, Factor. / Anno M.DC.LXXXI.

Po 16 nenumeruotų paslapių eina:

Prima Pars Philosophiae: Logica curiosa [iš viso 136 p.].

Secunda Pars Philosophiae: PHYSICA CURIOSA. Pars Prima Physicae: Compendium in libros Aristotelis de physico auditu [iš viso 344 p.].

Physicae Curiosae Pars Secunda: De Mundo [iš viso 295 p.].

Pars Tertia Physicae: De Meteoris seu Meteorologia Curiosa [iš viso 415 p.].

Pars Quarta Physicae: De Ortu, Interitu et Elementis [iš viso 440 p.].

visai nedaug vietos; didžiausią teksto dalį sudaro praktiniai nurodymai ir paaiškinimai, kuriuos Tilkovskis duoda originalia klausimų-atsakymų forma. Kadangi kiekvienas klausimas prasideda žodeliu *cur,* t. y. „kodėl?“, jau vien dėl to būtų galima kalbėti apie *Philosophia curiosa.* Bet autorius dar stengiasi kiekviena proga patiekti visokiausių ‘kuriozų’, tad jo veikalai anuomet turėjo būti tikrai įdomiomis, žingeidumą žadinančiomis knygomis.

Nėra laiko čia smulkiau pagvildenti jų turinio, bet reikia stebėtis žinių gausumu, ypačiai skyriuose apie fiziką ir apie žemės ūkį. Il-je „Fizikos" knygos dalyje, kur kalbama apie dangų ir žemę, autorius gan ilgokai sustoja prie klausimo, ar žemė sukasi. Jis gerai žino ir išdėsto Koperniko ir Keplerio teoriją, daro prielaidą apie jos galimumą. Tačiau išvadoje jis pasilieka prie sprendimo, jog žemė nesisuka. Vienas iš svarbiausių jam argumentų yra: išmetus tiesiog į viršų kokį daiktą, jis nukrenta lygiai į tą pačią vietą. Jei žemė, sako, per parą apsisuktų apie savo ašį, tai per minutę, kaip apskaičiavo Tycho de Brahe laiške Rothmanui, ji padarytų 18 750 žingsnių arba 3 ir $^3/_4$ vokiškų mylių. Išmetus tiesiog į viršų kokį daiktą, kol jis nukristų, žemės paviršius turėtų pasistūmėti keletą šimtų ar tūkstančių žingsnių, ir tas daiktas turėtų nukristi toli nuo jo į viršų išmetimo vietos. Bet taip nėra. Išvardina ir keletą kitų jam neišaiškinamų reiškinių ir padaro išvadą Patarlių knygos žodžiais: „Neperženk senų ribų, kurias paskyrė tavo senoliai" (Pat 22, 28).[79]

[79] *Physicae Curiosae Pars Secunda: De Mundo,* skyrius „Terram non moveri", p. 135-153.

Pars Quinta Physicae: De Anima [iš viso 1077 p.].

Pars Sexta Physicae Curiosae, in qua Aristotelis Mechanica explicatur [knyga išleista kaip atskiras veikalas, su tituliniu puslapiu, data 1680 m., 14 nenumeruotų puslapių įžangos; pats veikalo tekstas užima iš viso 286 p.].

P ar s Tertia Philosophiae: Metaphysica Curiosa [iš viso 192 p.].

Pars Quarta Philosophiae: De re Agraria [16 nenumeruotų puslapių ir 784 p.]. Šios dalies yra atskirai įrištų, kitokiu tituliniu puslapiu egzempliorių: *De Re Agraria Insignis Tractatus, Oeconomis et quibusvis aliis rem familiarem administrantibus apprime utilis et necessarius.* Authore A. R. P. Adalberto Tylkowski è Soc. Iesu. Typis Monasterij Olivensis Sac. Ord. Cisterc. Imprimebat Georgius Franciscus Fritsch Anno 1681.

„Fizikos" dalyje, pavadintoje „Meteorologija", tarp kitko kalba ir apie medų.[80] Pažymima, kad garsusis italas gydytojas ir rašytojas Jeronimas Cardano savo knygoje *De rerum varietate* į pirmą vietą iškelia medų iš Cefanijos salos (netoli Rodo), į antrą - medų iš Ispanijos ir į trečią vietą - medų iš Žemaitijos. Tilkovskis paaiškina: ne dėl to, kad tuose kraštuose būtų geresni žiedai, nes ir kitur tokie patys; ne dėl to, kad žemaitiškos bitės būtų drūtesnės (*apes robustiores Samogiticae),* būdamos šaltuose kraštuose, nes tada išeitų, kad maskviškės bitės turėtų būti dar drūtesnės, o jos vis vien neprineša geresnio medaus; bet dėl to, kad šiuose kraštuose nėra tų kenkėjų, kurie Sardinijoje ar Heraklėjoje medų visiškai sugadina (prieš tai rašė, kad Sardinijoje medus kartus, Heraklėjoje nuodingas).[81]

Kitoje tos pačios „Fizikos" knygos dalyje kalba apie gintarą.[82] Aprašydamas paraką, cituoja lietuvio bajoro Simonavičiaus (*Siemienowicz*) veikalą apie artileriją, kurį labai vertiną A. Kircheris ir G. Schottas.[83] Žinoma, šioje „Fizikos" dalyje daugiausia vietos skiriama dangaus reiškiniams, kometoms, mėnulio atmainoms aprašyti. V-je „Fizikos" knygoje, pavadintoje „Apie sielą", gale duodamas priedas „Apie podagrą ir kaltūno ligą" *(De podagra et plica).*[84] Ten randame iškeltą klausimą: *Cur plica polonica confdtrat capillos?,* t. y. „Kodėl lenkiškasis kaltūnas suvelia į veltinį plaukus?" Ilgame atsakyme, kurį čia analizuoti užimtų daug laiko, pastebima, kad toji liga ne taip seniai atsirado Lenkijoje ir Lietuvoje. „Per trisdešimt metų nuolatos vergiškai kariaudami, lenkai, kai grįžta į savo kraštą, parsineša tą rusams familiarią blogybę".[85]

[80] *Pars Tertia Physicae*: *De meteoris seu Meteorologia Curiosa,* „Cap. V. De Meile", p. 122.

[81] Ten pat, p. 123.

[82] Ten pat, „Cap. VI. De Succino", p. 247.

[83] „Nitrum est anima pulveris pyrii, nascitur in locis, ubi post conflictus cumulatim plurima simul defossa cadavera: ita Siemienowicz, Eques Lituanus, cui plurimum Kircher et Schottus tribuunt", ten pat, p. 10.

[84] *Pars Quinta Physicae: De Anima,* „Caput V. Appendix: De Podagra et Plica", p. 1039.

[85] „Plicam appellant, quia capillos complicat instar filtri. Polonicam quia solos polonos infestat. Neque tamen omnes huius regni vasti incolas oppugnat.

Ypačiai knygoje apie žemės ūkį (*De re agraria*)[86] pilna visokiausių praktiškų žinių bei patarimų: pavyzdžiui, kaip susidaryti sau žemės ūkio darbų kalendorių, kaip vesti įvairias ūkio knygas - registrus (duodamas kiekvieno aprašyto registro pavyzdys). Ten randame aprašytus pavienius javus, daržoves, vaismedžius, naminius paukščius, gyvulius, jų ligas bei gyvenimo būdus. Duodama 113 valgių paruošimo receptų *ex quodam ms.*[87] Aprašomi naminiai vaistai ir duodami vaistinėje gaminamų vaistų receptai iš Roterdame 1653 m. išspausdintos knygos *Pharmacopaea Augustana*,[88] Jei nemaža klausimų bei patarimų šiandie mus verčia šypsotis, ir kai kurie Tilkovskio nurodyti gydymo būdai daugiau tiktų vartoti šarlatanams negu rimtiems žmonėms, vis vien yra daug smulkių žinelių, kurios atspindi ano meto žmonių papročius ir gyvenimo būdą. Tenka stebėtis, kad šis veikalas Lietuvoje liko lig šiol nepastebėtas ir nė kiek neišstudijuotas.

Prie Tilkovskio sustojome kiek ilgėliau dėl jo raštų savotiškumo ir nuostabaus įvairumo. Ar galime tačiau teigti, kad jie išreiškia mokslo Lietuvoje pažangą? Daug ką autorius perėmė iš kitų (paprastai jis nurodo naudotus šaltinius), daug ką surinko ir perdavė be jokios kritikos; kai kur, atrodo, labiau laikėsi prietarų negu rimtų svarstymų; vienoje kitoje vietoje pasisako už senas teorijas, nors mokslo žmonės jau buvo paskelbę naujų aiškinimų, labiau atitinkančių realybę, pavyzdžiui, žemės sukimosi klausimu. Todėl, objektyviai sprendžiant, bent čia minėtuose punktuose sunku tvirtinti, kad šis Tilkovskio veikalas reikštų mokslo pažangą. Nepaisant to, turime pripažinti, kad Tilkovskio veika-

[86] Žr. aukščiau, išn. 78 (paskutinėje vietoje).
[87] „De Ciborum Praeparatione: Ex quodam MS.“, ten pat, p. 136-164.
[88] „Medicinae ex Apotheca", ten pat, p. 687 ir sek.

Nam neminem in Prussia, ubi aliquos annos exegi, capillitio complicato aspexi. Imo et Poloniam Lituaniamque non ita pridem hoc mali ingressum; sola olim Russia Rubra continebatur, quae etiam a reliqua terra indole Polonia discrepat, nam ut haec in planitiem diffusa est, ita Russia subinde in montes assurgit, in petras lapidescit. Sed dum Poloni triginta elapsis annis continuo bellum servile expugnant, vitium Russis familiare in patriam reduces assportant", ten pat, p. 1059.

lai yra vertingas įnašas į Lietuvos mokslinę literatūrą ir, jei jie laikomi tokiais, kokie jie yra, gali ir mums suteikti daugybę žinių bei duomenų apie ano meto žmonių galvoseną, pažiūras, ypačiai fizikos ir gamtos mokslų srityse, apie kurias šiaip beveik nieko nežinome.

Žvelgiant į kitas mokslo sritis, reikia pasakyti, kad iš dogmatinės teologijos, jei neskaičiuosime J. A. Kulešos, T. Arento ir J. Pošakovskio apologetinių raštų, beveik nieko įžymesnio per tą laikotarpį Vilniuje nepasirodė. Panašiai nerandame nė filosofijos temomis veikalų, kurie būtų susilaukę platesnio atgarsio. Iškalbos menas užima ir toliau svarbią vietą, nors ir čia jaučiama stagnacija, manierizmas, pompastiškumas. Prieš šiuos perdėjimus kovojąs Ž. Liauksmino vadovėlis Lietuvoje tik vieną kartą buvo pakartotas, kai tuo tarpu užsieniuose, kaip matėme, pasirodė net 11 leidimų. Nemažo pasisekimo susilaukė taip pat Mykolo Radau, jauno Lietuvos jėzuitų provincijos kunigo, 1642—1643 mokslo metais Braunsberge dėsčiusio retoriką, mokinių daryti užrašai, kuriuos buvo išleidęs 1651 m. Amsterdame savo vardu (nutylėdamas tikrąjį autorių) Jurgis Bekleris, ir 1655 m. ten pat išspausdino kaip M. Radau veikalą *(Orator extemporaneus)* kitas 1642 m. Braunsberge klausęs jo paskaitų mokinys Adomas Motkovskis. Praktiška ir aktuali knygelė buvo vis iš naujo išleidžiama ne tik Amsterdame, bet ir Venecijoje, Leipcige, Bolonijoje, Kölne, Prahoje ir kitur; 1690 m. pasirodė viena jos laida ir Vilniuje.[89]

Istorijos srityje po Kojalavičiaus taip pat ilgą laiką nieko reikšmingesnio neišleista. Tik 1724 m. pasirodė Breslave (Vroclave) Adomo Naramovskio *Facies rerum Sarmaticarum* - trumpa Lenkijos ir Lietuvos istorija.[90] Buvo išspausdinta ir keletas vertingų monografijų; pavyzdžiui, Jono A. Preuschhoffo Vilniaus universiteto istorija, išleista Vilniuje 1707 m.; Mykolo Ginkevičiaus (1591-1663), Vilniaus akademijos profesoriaus ir prieš pat mirtį rektoriaus, rankraštyje palikti Vilniaus vyskupų gyvenimo aprašymai (lenkų k.); dar 1645 Vilniuje išleista Jono Rywockio monografija apie Leoną Sapiegą.[91]

[89] Sommervogel, VI, sk. 1368-1370.
[90] Ten pat, V, sk. 1573.
[91] Ten pat, VI, sk. 1216; III, sk. 1420; VII, sk. 345.

Nors čia galėjome suminėti tik kai kuriuos mokslinės srities veikalus, tačiau jau iš to matyti, kad jie nepasiekia tokio lygio, kokio buvo galima laukti per tuos aštuonis dešimtmečius, kad ir atsižvelgiant į visas pirma suminėtas kliūtis ir nepalankias aplinkybes. Pažangos stagnacija buvo ryški. Tai pastebėjo ir patys jėzuitai, ir būtų klaidinga manyti, kad nieko nebuvo bandoma daryti jai pašalinti. Bednarskis savo kapitaliniame veikale apie jėzuitų mokyklas Lenkijoje ir Lietuvoje[92] sužymėjo nemaža iš ordino vadovybės atėjusių perspėjimų ir raginimų, kurių šaltinis, be abejo, buvo pačių Lenkijos ir Lietuvos provincijų jėzuitų informacijos. Pavyzdžiu gali būti kad ir mažiau žinomas, Bednarskio neminimas faktas. 1675 m. susirinkusi Lietuvos jėzuitų provincijos kongregacija nutarė suaktyvinti matematikos studijas, specialiuose kursuose paruošiant kolegijoms gerų matematikos dėstytojų. Tuo reikalu Lietuvos jėzuitai kreipėsi į ordino generolą, prašydami, kad paveiktų visoje Europoje pagarsėjusį matematiką, kilusį iš Dobrynės, bet priklausantį Lietuvos provincijai ir kurį laiką Vilniuje studijavusį Adomą Kochanskį (1631-1700), sugrįžti iš Prahos, kur tuomet gyveno, į savąją provinciją. T. Generolas tuo reikalu rašė pačiam Kochanskiui, ir šis jau išsirengė vykti į Vilnių, bet pakeliui jį paėmė į savo dvarą karalius Sobieskis, pavesdamas jam mokyti matematikos jauną karalaitį Jokūbą. Antruoju šių kursų arba specialios mokyklos profesorium buvo numatytas jau mūsų minėtas Adalbertas Tilkovskis, bet, pirmajam neatvykus, tas reikšmingas planas liko neįvykdytas.[93]

Tačiau nenoriu bet kokia kaina išteisinti Lietuvos jėzuitų ir Vilniaus akademijos vadovybės, tarsi nebūtų buvę būdų ir priemonių jau tuomet kelti mokslo lygį, išsiveržti iš viską slopinančio sustingimo, paruošti geresnę dirvą dvasinių polėkių augimui ir klestėjimui. Ypačiai žalingas buvo visą tą laikotarpį, iš dalies, tiesa, aplinkybių sąlygotas, nuo Europos mokslo centrų atsiribojimas, savos provincijos rate užsidarymas, glaudesnių kontaktų su kitais kraštais ir kitomis provincijomis nebuvi-

[92] Žr. aukščiau, išn. 76.

[93] Apie tai plg. E. Elter, „Adam Kochański T. J., najwybitniejszy przedstawiciel Polski na europejskim terenie naukowym u schyłku XVII w.“, *Sacrum Poloniae Millennium*, I, Rzym 1954, p. 209-251.

mas. Kaip tik šio aspekto pagerinimas buvo viena iš veiksmingiausių priemonių, kad sekantį periodą galime vadinti persiorientavimo periodu.

III. PERSIORIENTAVIMO LAIKOTARPIS

Daugelis rašiusių ir rašančių apie Vilniaus akademiją, įsibėgėję per ilgoką joje pasireiškusio moksle vidutiniškumo laiko tarpą, nepastebimai peršoka paskutiniuosius tris jėzuitų vadovaujamos akademijos veiklos dešimtmečius ir pasikeitimų temato pojėzuitinėje Aukštojoje mokykloje. Yra anksčiau minėto St. Bednarskio nuopelnas, kad tapo išryškintas jau nuo 1740 m. neabejotinai pasireiškiąs jėzuitų mokyklų Lenkijoje ir Lietuvoje atgimimo laikotarpis, kuris nemažiau, gal net labiau negu kur kitur buvo ryškus Vilniaus akademijoje. Iš kur tas pasikeitimas, nesunku matyti. Kituose kraštuose, ypač Prancūzijoje, jau anksčiau buvo pakrypta į praktiškųjų dalykų į mokslo programą įjungimą, buvo pradėta, šalia teologijos bei filosofijos, daugiau vietos skirti gamtos mokslams. Vilniaus akademijos atžvilgiu nemažą akstiną davė pijorai, su kuriais trečiame ir ketvirtame to amžiaus dešimtmečiuose buvo aštriai kovojama dėl *ius exclusivum docendi,* tai yra dėl išimtinės teisės turėti Vilniuje savo aukštesnę mokyklą.[94] Pijorai turėjo pasisekimo savo mokyklose, kadangi jie buvo gan atviri tiksliesiems bei gamtos mokslams. Nenorėjo tuo atsilikti ir jėzuitai. Persilaužimas įvyko gabaus du kartus visos Lietuvos provincijos viršininko ir du kartus Vilniaus akademijos rektoriaus, nuo Valkavisko kilusio Vladislovo Daukšos sumanumu ir iniciatyva.[95] Eidamas provincijolo pareigas 1735-1738 m. jis pradėjo siųsti

[94] V. Gidžiūnas, „Pijorai", LE, XXII, p. 478-483.

[95] Vladislovas Daukša (1676-1747), teol. ir kan. teisės dr.; 1711-1714 m. Vilniaus akademijoje filosofijos ir 1719-1722 teologijos profesorius; nuo 1727 m. spalio 9 iki 1731 m. rugpjūčio mėn. ir nuo 1741 m. rugsėjo 24 d. iki 1745 m. sausio mėn. Vilniaus akademijos rektorius; nuo 1723 m. rugsėjo 8 d. iki 1727 m. spalio 5 d. ir nuo 1735 m. gegužės 29 d. iki 1738 m. rugsėjo 18 d. Lietuvos jėzuitų provincijolas. Plg. ARSI, Lith. 57 ir 58 (katalogai); Lith. 65, p. 107-109 (nekrologas); Bednarski, p. 43,48,396,437; S. Bednarski, „Daukksza Władysław", PSB, IV, p. 454^55.

jaunus jėzuitus studijuoti į užsienius, tapęs akademijos rektoriumi (1741-1745 m.), jis ėmėsi ryžtingai įvesti naujovių. Pavyzdžiui, 1741 m. jis pasirūpino, kad Vilniaus akademijoje būtų įsteigta istorijos mokslų katedra, apie tą pat laiką įvedė geografijos pamokas. Taip pat buvo sustiprintas modernių kalbų mokymas. Vis daugiau ir daugiau, tačiau ne mokykliniame dėstyme, bet raštuose vietoje lotynų kalbos buvo vartojama ne vietinė, bet lenkų kalba.[96] Tuo pačiu, žinoma, Vilniaus akademijoje pradeda žengti į priekį vis spartesniais žingsniais lenkėjimas, nors 1758 m. įvykdytas Lietuvos jėzuitų provincijos padalinimas išjos išskyrė grynai lenkiškas vietoves, kurios pateko į naują Mozūrijos provinciją, o Lietuvos provincija sau pasilaikė Lietuvoje, Prūsijoje ir kai kuriuos Baltarusijoje esančius ordino namus bei įstaigas.

Šio laikotarpio mokslinei pažangai pavaizduoti neturiu iš esmės nieko naujo pridėti prie to, ką jau esu rašęs „Lietuvių enciklopedijoje“.[97] Tarp kitko nemaža prisidėjo geradarių dosnumas. Iš jų paminėtinas Varmės vyskupas A. S. Grabowskis (miręs 1766 m.), iš kurio palikimo buvo išlaikoma akademijoje matematikos katedra ir duodamos stipendijos studijoms užsieniuose. Lietuvos jėzuitai pradėjo išvykti gilinti matematikos studijų pas garsųjį J. Steplingą Prahoje, pas J.-J. La Landė ir A.-C. Clairaut Paryžiuje, pas E. Pėzenas Marselyje.[98] Tomis stipendijomis pasinaudojo ir žinomieji astronomijos mokslų Lietuvoje pradininkai, Tomas Žebrauskas, pastatęs Vilniaus observatoriją,[99] ir Martynas Počobutas, po ano dar jauno (44 metų) mirties, ilgametis jo darbų tęsėjas.[100] Matematika dabar suprantama ir dėstoma ne tik kaip aritmetika ir algebra, bet ir kaip geometrija, geodezija, trigonometrija, kosmografija. Vilniaus akademija dar prieš 1773 m. tapo visoje Europoje žinomu matematikos mokslų centru.

[96] Plg. Bednarski, *Upadek*, ir taip pat to veikalo santrauką prancūzų kalba: S. Bednarski, „Dėclin et renaissance de l’enseignement dės jėsuites en Pologne“, *Archivum Historicum Societatis Iesu*, 2 (1933), p. 199-223.

[97] LE, XXXIV, p. 138-141. [Šiame leidinyje p. 327-331.]

[98] Plg. Bednarski, *Dėclin*..., p. 207-209.

[99] LE, XXXV, p. 184-185.

[100] J. Puzinas, „Počobutas Martynas", LE, XXVIII, p. 182-183.

Be užsieniuose mokslus išėjusių Lietuvos jėzuitų, akademijoje mokslo lygį kėlė užsieniečiai, atvykę dėstyti į Vilnių, pavyzdžiui, 1762 m. prancūzai: J. Fleuret - eksperimentalinę fiziką ir J. Rossignol - matematiką. Kai vėliau reikėjo sudaryti tikslius Lenkijos-Lietuvos teritorijos žemėlapius, karalius Stanislovas Augustas pavedė atlikti reikiamus žemės paviršiaus matavimus ne kam kitam, o Vilniaus jėzuitų akademijai. Buvo pradėta tai vykdyti jėzuitų valdose, bet ordino panaikinimas nebeleido tęsti pradėto darbo.[101]

Pagrindinėse teologijos ir filosofijos studijose, tiesa, ir toliau buvo laikomasi jėzuitinės *Ratio studiorum* nuostatų ir scholastinio dėstymo metodo, tačiau ir šiuose jau pačios ordino vadovybės plačiau negu pirma suprantamuose rėmuose buvo pakankamai vietos ir naujoms laiko bei aplinkos keliamoms problemoms. Filosofijoje imama daugiau atsižvelgti į konkrečius mokslo laimėjimus. Akademijos profesorius Nakcijonavičius išleido vadovėlį, pavadintą *Praelectiones mathematicae ex Wolfianis elementis adornatae* (Vilniuje 1759 m.); jau knygos pavadinime pasisako, kad panaudoja ir kraštutinio racionalisto Christiano Wolffo (1679-1754) argumentus. Panašiai prof. Dobševičius savo logikos vadovėlyje (1761 m.) tarp kitko skiria vietos ir Baconui, Descartes'ui, Locke'ui.[102]

Taip pat pradedami leisti specialūs geografijos vadovėliai. Istorijos mokslai žymiai pagyvėja. Be Lietuvos jėzuitų provincijos istoriko S. Rostovskio, galime paminėti tuomet rašiusius istorijos klausimais bei dėsčiusius akademijoje istorikus: J. Pošakovskį, Pr. Paprockį, K. Virvyčių. Vienu žodžiu, visose, galima sakyti, srityse, neišskiriant nė retorikos (kurios čia dėl laiko stokos nebepaminėjau), reiškėsi tikras atgimimas, atsinaujinimas.[103] Deja, nebuvo lemtajam toliau vystytis. 1773 m. ordinas buvo panaikintas, niekam iš Lietuvos ir Lenkijos to nelaukiant ir neprašant. Tuokart posėdžiaująs Respublikos seimas netgi jautėsi įžeistas, kad popiežius nusprendė panaikinti jėzuitus, neatsiklausęs Respublikos. Buvo siūloma siųsti į Romą pasiuntinius, kad popiežiui išreikštų

[101] Plg. Bednarski, *Dėclin* ..., p. 209 ir 216.
[102] Ten pat, p. 213-215.
[103] Ten pat, p. 210-220.

Respublikos seimo užsigavimą.[104] Bet katalikiškame krašte nebuvo galima nepaklusti popiežiui. Vilniaus akademija buvo 1773 m. lapkričio pradžioje uždaryta. Po skaudaus smūgio kiek atsigavus, buvo atidaryta toji pati aukštoji mokykla, bet jau nebe jėzuitų, o seimo paskirtos Edukacinės komisijos žinioje. Nuo 1781 m. ji vadinama nauju vardu: „Lietuvos Vyriausioji mokykla“. Edukacinė komisija, būdama pasaulietiška organizacija, pavaldi seimui, turėjo visišką laisvę skirti jai vadovybę ir profesorius. Ilgus metus ir dešimtmečius matome kaip tik tuos, kurie anksčiau buvo jėzuitai ir ordine gavo savo mokslinį pasiruošimą, užimant svarbiausias pojėzuitinės mokyklos vietas ir profesūras. Tai garsieji, visų pripažintieji profesoriai: M. Počobutas (1780-1799 Lietuvos Vyriausios mokyklos rektorius), A. Streckis, D. Pilchovskis, P. Norvaiša ir kiti.[105] Jau vien tas faktas aiškiai rodo, kad Vilniaus jėzuitų akademija paskutiniais dešimtmečiais tikrai buvo pajėgi paruošti pajėgių ir kvalifikuotų mokslo jėgų.

Tai toks maždaug, sekant Vilniaus akademijoje dėstomų dalykų ir jos profesorių mokslinės veiklos raidą, akademijoje besireiškusios mokslinės pažangos kreivės vaizdas. Pradžioje energingas įsitvirtinimas ir gajus augimas; atėjo 1655 m. katastrofa, po kurios ilgai nebebuvo galima mokslo pažangumo atžvilgiu pasiekti ankstyvesnio tempo; tik per paskutiniuosius tris dešimtmečius išryškėja atsinaujinimas ir spartus į viršų kilimas, kuris būtų, be abejo, ir savo natūralia evoliucija iškėlęs Vilniaus universitetą ir jį pastatęs šalia kitų garsiųjų Europos universitetų.

Yra kartais mėgstančių klausti, ką ir kaip buvo galima kitaip arba geriau padaryti. Bet tai dažnai baigiasi knisinėjimusi po galimybes, kurios nėra išsipildžiusios. O jų juk begalės. Stengiausi sustoti prie svarbesnių faktų ir pasitenkinti tik iš jų išplaukiančiomis išvadomis. Istorija yra turtinga ir turininga, žvelgiant vien į tai, kas įvyko. Ir asmens, kurie kūrė, vystė, garsino ir savo kantrumu bei ištverme per ištisus 200 metų išlaikė tą svarbiausią ir seniausią mūsų šalies aukštąją mokyklą, yra verti dar ir šiandie mūsų pagarbos ir dėkingumo.

[104] S. Zalenski, *Les jésuites de la Russie-Blanche*, I, Paris [1886], p. 50-55.
[105] Plg. *VU*, p. 53-62.

LIETUVIŠKUMO APRAIŠKOS VILNIAUS AKADEMIJOJE

Minint Vilniaus universiteto 400 metų jubiliejų, jau pats faktas, kad mūsų krašto sostinėje prieš keturis šimtmečius buvo įkurtas universitetas, yra nepaprastos reikšmės įvykis. Be senosios Pietų ir Vakarų Europos, visai nedaug kitų pasaulio kraštų gali didžiuotis tokio senumo universitetu. Kiekvienas universitetas visuomet - labiau praeityje negu dabartyje - buvo ir yra visą tą sritį ar net kraštą giliai veikiantis kultūros faktorius. Universitetas seniau apimdavo - bent branduolyje - visas reikšmingesnes kultūrines apraiškas, kurias šiandien ugdo ir skleidžia įvairios savarankiškos institucijos. Tiktai XVII-XVIII amžiais pradėtos steigti atskiros akademijos, skirtos mokslo skatinimui, vadinamosios mokslų akademijos, vėliau meno akademijos, viešosios bibliotekos, centrai ir kitos panašios institucijos. Kiekviena iš jų daugiau ar mažiau išteka iš senesniųjų universitetų. Tai galioja ir Lietuvos atveju: mūsų krašto bibliotekų, teatro, muzikos, net inžinerijos ir architektūros pradinių šaknų reikia ieškoti Vilniaus universitete. Net šios Lietuvių Katalikų Mokslo akademijos, kurios suvažiavime minime Vilniaus universiteto sukaktį, kilmės siūlai nuveda į senąjį Vilniaus universitetą. Kaip žinoma, L. K. M. Akademija buvo įkurta kaip pakaitalas anksčiau (netrukus po nepriklausomybės atgavimo) planuotam katalikų universitetui Lietuvoje. To universiteto planuotojai ir vėliau Akademijos iniciatoriai buvo daugiausia buvusieji Petrapilio Dvasinės akademijos profesoriai ar bent auklėtiniai. O Dvasinė akademija Petrapilyje buvo tiesioginė Vilniaus universiteto atžala - kitaip sakant, tas pats senojo Vilniaus universiteto Teologijos fakultetas. Carui 1832 metais uždarius Vilniaus universitetą, Teologijos fakultetas dar kurį laiką tęsė savo veiklą Vilniuje kaip Vyriausioji seminarija, kuri po 10 metų (1842 m.) buvo perkelta į Petrapilį ir pavadinta Romos Katalikų Dvasine akademija. Panašūs siūlai iš tos pačios praeities, iš tos pačios Petrapilio Dvasinės akademijos

nuveda ir į šiandien taip sėkmingai ir našiai veikiantį Liublino katalikų universitetą.

Apie daug ką būtų galima, minint tokią universiteto sukaktį, kalbėti. Bet norint šį tą apčiuopiamo pateikti, reikia ribotis laiko ir temos atžvilgiu. Laikas man savaime ribojasi mano mokslinių tyrinėjimų apimtimi: ką esu rašęs, per radiją skaitęs ar iš šaltinių paskelbęs, dėl gerai suprantamų priežasčių liečia daugiausia pirmuosius du Vilniaus universiteto šimtmečius, kai jam vadovavo jėzuitai, kai jis dažnai buvo vadinamas 'akademija'. Čia reikia dar kartą pabrėžti: neniekinkime mes patys savo garbingosios aukštosios mokyklos! Vis dar pasitaiko mūsų spaudoje ar šiaip pokalbiuose pasakymų, kad Vilniuje universitetą teįsteigęs 1803 metais Rusijos caras, prieš tai buvusi tiktai jėzuitų akademija arba paprasta kolegija. (Net čia, Jaunimo centro koplyčioje, po pirmojo, arčiausiai altoriaus esančio lango vitražu yra įrašas: „Vilniaus mokslų akademija". Matyt, galvota, kad buvusios akademijos negalima vadinti universitetu, ir todėl įdėtas visiškai klaidinantis įrašas, nes Mokslų akademiją Vilniuje įsteigė 1940 m. komunistai. Tikslus ir tinkamas įrašas būtų: „Vilniaus akademija - universitetas". Manyčiau, jog verta dėti pastangų tą užrašą pataisyti). Iš tikrųjų, nesileidžiant į kokias nors plačias diskusijas, jau iš 1579 metais duotų įsteigimo aktų aišku kaip dieną, kad prieš 400 metų Vilniuje buvo įsteigtas tikras ir visiškai visateisis universitetas. Karaliaus Stepono Batoro diplome, tiesa, įrašytas ir akademijos vardas *(ius, privilegium et facultatem Academiae et Universitatis... damus* - „suteikiame akademijos ir universiteto teisę, privilegiją ir galią"), bet popiežiaus Grigaliaus XIII buloje žodžio „akademija" visai nėra; kad nebūtų jokių abejonių, popiežius pavartoja viduramžiais universitetams pavadinti įsigalėjusį specifinį terminą *studium generale (Universitatem studii generalis... erigimus et instituimus).*[1] Kai šalti-

[1] Čia minimų universiteto įsteigimo aktų lotynišką tekstą galima rasti leidiniuose: M. Baliński, *Dawna Akademia Wileńska*, Petersburg 1862, p. 435—438 ir 427-435; J. Bieliński, *Uniwersytet Wileński*, 1579-1831,1, p. 51-53 ir 44^18, studijose: P. Rabikauskas, „Die Gründungsbulle der Universitat Vilnius", Archivum Historiae Pontificiae, 16 (1978), p. 160-170, ir *The Foundation of the University of Vilnius* (1579). *Royal and Papai Grants*, Roma 1979, p. 61-75.

niuose gana dažnai sutinkamas akademijos, kaip visos mokslo įstaigos, pavadinimas, tai jis reiškia tą patį kaip universitetas. Humanistiškai išsilavinusiems žmonėms labiau patikdavo graikiškasis terminas *akademia* - mokslo įstaiga negu lotyniškasis *universitas,* kuris anuomet dar turėjo amatininkystės prieskonį: pvz., viduramžiais būdavo tokių pavadinimų kaip *universitas sutorum,* tai yra batsiuvių visuma, batsiuvių cechas, gildą. Todėl iš anksto reikia pabrėžti, kad, jei kur ir bus kalbama apie 'akademiją', tą žodį suprantu ir vartoju kaip universiteto sinonimą.

Šioje paskaitoje ribosiuos laiko atžvilgiu pirmaisiais dviem universiteto veiklos šimtmečiais. Tačiau reikia apsiriboti ir turinio atžvilgiu; gvildensiu tiktai vieną ano meto universiteto istorijoje užtinkamą aspektą- lietuviškumo apraiškas toje Vilniaus akademijoje.

1

Ir čia tuojau kyla klausimas: ar iš viso galima kalbėti apie lietuviškumą anais laikais? Ar nepatenkame į pavojų praeitį atkelti į dabartį ir viską matuoti nūdienos mastu? Kas yra pagaliau lietuviškumas? Man prisimena šią vasarą Europos Lietuviškųjų studijų savaitėje Tomo Venclovos padaryta pastaba: tyrinėjant ir vertinant Vilniaus universiteto praeitį, esama kartais kraštutinių tendencijų: vieni jame temato Lenkijos įtakoje veikusią įstaigą, iš kurios po visą Lietuvą sklido krašto lenkinimas, antri teieško lietuviškumo ženklų ir pamiršta visa kita, ką Vilniaus universitetas Lietuvai davė kaip universitetas. Esą anais laikais žmonės nejautę tokių skirtumų, jie save laikę bendros Lietuvos-Lenkijos valstybės piliečiais ir siekę ***viso*** to krašto gerovės. Reikia pripažinti, kad šiuose tvirtinimuose yra nemaža tiesos. Nukrypimas į kraštutinumus negali atskleisti visos tikrovės. Nėra abejonių, jog atsakingieji Lietuvos pareigūnai anuometinėmis sąlygomis negalėjo nekreipti dėmesio į *bendrus* visos valstybės rūpesčius. Abi pagrindines to politinio sandėrio dalis vienijantys veiksniai savaime prasikišdavo į priekį ir pridengdavo atskirų jų dalių skirtingus savitumus. Tačiau gerokai suklystų tas, kas manytų, jog viską nustelbė niveliacija ir nebeliko vietos savitiems pasireiškimams.

Kad taip iš tikrųjų buvo, tai yra kad buvo savitų lietuviškų pasireiškimų, liudija vienos iš pirmaujančiųjų Lietuvos didikų šeimos nario pasisakymas. Mikalojus Kristupas Radvilas Našlaitėlis 1577 metais (taigi dvejus metus prieš universiteto įsteigimą) lenkiškai rašytame laiške savo broliui Jurgiui, tuomet Vilniaus vyskupui koadjutoriui, įsakmiai priminė: *Wasza Miłość Litwin, nie Polak* - „Jūsų Malonybe, esi lietuvis, ne lenkas. Laikykis, Jūsų Malonybe, savo tautos, to neslėpdamas. Lenkai supranta, kad negali jos paglemžti, todėl stengiasi visokiais būdais jai kenkti“.[2] Nežinia, kokia proga tas laiškas buvo rašytas nei kas paskatino Našlaitėlį įspėti savo brolį. Tas laiškas tebėra neišleistas kažkur Lenkijos archyvuose, tiktai minėtą sakinį užtikau pacituotą viename leidinyje. Tačiau toks pasisakymas aiškiai liudija, kad ir tie didikai, kuriems gal labiau negu kitiems grėsė nutautimo pavojai, anuomet dar jautėsi lietuviais. Ką jiems ir jų bendraamžiams reiškė sąvoka *Litwin*, nėra jau taip lengva nustatyti. Aišku, ne visai tą patį dalyką kaip mūsų laikais. Vieną lietuviškumo savybę betgi cituotoji vieta tiesiog drastiškai pabrėžia: lietuvis nėra tuo pačiu lenkas; jo pareiga netgi atsispirti lenkų viršaujančioms užmačioms.

Dėl to nelaikau tuščiu ir antiistorišku dalyku ieškoti lietuviškumo apraiškų senajame universitete, žinoma, draug neišleidžiant iš akių to, kad pats universiteto buvimas Lietuvoje ir jo intensyvi ir naši per šimtmečius veikla buvo didžiulės vertės faktorius mūsų tautos gyvenime.

II

Jau pats universiteto įsteigimas turėjo tarnauti Lietuvos, o ne Lenkijos interesams. Tuo Lietuva turėjo prilygti Lenkijai. Ten veikė Krokuvos universitetas, panašus universitetas turėjo būti ir Vilniuje. Ši mintis ne

[2] „Wasza Miłość Litwin, nie Polak. Życz Wasza Miłość narodowi swemu, aby też o nim wiedziano. Polacy mniemają, że nad nie nie masz, a Litwę radzi by potłumić“, - cituota knygoje: H. Wisner, *Najjaśniejsza Rzeczpospolita*, Warszawa 1978, p. 17.

kartą sutinkama iš universiteto įsteigimo laikotarpio išlikusiuose šaltiniuose. Gal aiškiausiai taip pasakyta Vilniaus vyskupo Valerijono Protasevičiaus laiške popiežiui Grigaliui XIII, rašytame Vilniuje 1577 m. liepos 8 d.[3] Tais metais kažkodėl buvo ypatingai susirūpinta Krokuvos universiteto išlaikymu. Kadangi vysk. Protasevičius, kaip Vilniaus jėzuitų kolegijos fundatorius, jau 1576 vasarą buvo kreipęsis į popiežių, prašydamas tai kolegijai universiteto teisių ir privilegijų, ir tas jo žygis, reikia manyti, buvo žinomas ir Lenkijos vyskupams, savaime kyla mintis, kad vilniškės pastangos išjudino ir krokuviškes. 1577 m. pavasarį Petrikave susirinkęs Gniezno bažnytinės provincijos vyskupų sinodas nutarė garantuoti Krokuvos universitetui finansinę paramą. Kiekvienai vyskupijai buvo uždėtas tam tikras metinis mokestis.[4] Vysk. Protasevičius minėtame laiške ir prašo popiežių, „kad jis lieptų jį išlaisvinti nuo tos Vilniaus vyskupijai užkrautos kontribucijos" - *ut me ab illa pensionis contributione liberum esse iubeat.* Jis galėjo taip rašyti popiežiui dar ir dėl to, kad dėl silpnos sveikatos jis pats negalėjo dalyvauti tame sinode; vietoj savęs buvo pasiuntęs vieną Vilniaus kapitulos kanauninką. Prašymą būti atleistam nuo pareigos mokėti mokesčius Krokuvos universitetui išlaikyti vyskupas Protasevičius grindė faktu, kad jis pats Vilniuje įsteigęs kolegiją, kuriai turįs vilties gauti universiteto privilegiją- tuo reikalu jau kreipęsis į Šv. Tėvą. Toji kolegija ir universitetas esą Lietuvai ne mažiau reikalingi kaip Lenkijai Krokuvos universitetas, ypačiai kad lenkams nėra taip toli į kitus universitetus (be abejo, turėjo mintyje Prahos ir Vienos universitetus), o iš Vilniaus iki jų žymiai toliau. „Mums daugiau nebereikia Krokuvos universiteto, - rašo toliau vyskupas, - ir ateityje jo nebereikės, nes čia turėsime ne mažiau mokytų ir stropiau savo pareigas einančių profesorių... nekalbant jau apie mokyklinę drausmę, kuria čia kur kas daugiau rūpinamasi negu ten, Krokuvoje".

Taip pat ir karaliaus diplome, kuriuo įsteigiamas Vilniaus universi-

[3] Laiško originalas saugomas ASV, Segr. di Stato, Vescovi, vol. 10, fol. 293r-v; jį išleido A. Theiner, *Annales*, II, p. 314-315.

[4] Plg. J. Subera, *Synody prowincjonalne arcybiskupów gnieźnieńskich*, Warszawa 1971, p. 138.

tetas, netiesiogiai pareiškiama, kad naujasis universitetas yra Lietuvos universitetas, nes diplome pakartotinai pabrėžta, jog Vilniaus universitetui suteikiamos visos teisės ir privilegijos, kokias turi Krokuvos universitetas. Kitaip sakant, kuo Lenkijai yra Krokuvos akademija, tuo turi būti Lietuvai naujoji Vilniaus akademija.

Pagaliau kitaip negalima suprasti, kaip Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos senatoriai ir kiti dignitoriai, kurių daugumas buvo nekatalikai, galėjo - nors ir nelengva širdimi - sutikti, kad Vilniaus jėzuitų kolegija būtų pakelta universitetu. Jei Vilniaus universiteto įsteigimo akstinu būtų buvęs tiktai noras sėkmingiau kovoti su besiplečiančiu Lietuvoje protestantizmu ir padėti tvirčiau įsigalėti katalikybei, tai tą tikslą, atrodo, būtų buvę galima kur kas geriau pasiekti ne Vilniuje, o kitoje vietoje, pvz., Rytprūsių Braunsberge, kur keletą metų anksčiau negu Vilniuje buvo įsteigta panaši gražiai veikianti ir vis besiplečianti jėzuitų kolegija. Prūsuose protestantizmas buvo daug aktyvesnis, ten, Karaliaučiuje, buvo ir jų universitetas: katalikų universitetas Braunsberge būtų galėjęs veiksmingiau ir įtakingiau neutralizuoti anojo įtaką. Be to, Braunsberge netrūko ir pajėgių, akademiniam darbui tinkamų asmenų. Kai Vilniuje prireikė naujajam universitetui kanclerio, pirmuoju toms pareigoms buvo atkeltas iš Braunsbergo kolegijos Pilypas Widmanstadtas, vėliau iš Braunsbergo atsikėlė į Vilnių universiteto rektorius Fridrikas Bartschas. Tai tik pora pavyzdžių iš daugelio.

Kad universitetas tuomet buvo įsteigtas ne kur kitur, o Vilniuje, svarbiausias pagrindas buvo galimybė turėti Didžiosios Kunigaikštijos sostinėje *savo* universitetą ir tokiu būdu Lietuvai tapti ir šiuo atžvilgiu lygia su Lenkija ir su kitais kultūringais Europos kraštais. Tai tvirtindamas neneigiu, jog, naujojo universiteto pagrindu imant jau veikiančią jėzuitų kolegiją, norėta drauge Lietuvoje sustiprinti katalikybės pozicijas. Bet reikia skirti du dalykus: jėzuitų Vilniuje įkurdinimą ir universiteto įsteigimą. Rūpestis atsispirti prieš protestantėjimo bangą nulėmė jėzuitų atsikvietimą, noras turėti Lietuvoje gerą, Vakarų Europos universitetams prilygstančią aukštąją mokyklą nulėmė Vilniaus jėzuitų kolegijos pakėlimą į universiteto rangą. Šis rangas nebuvo iš šalies primestas, o pačių lietuvių norėtas ir išreikalautas.

III

Istoriografijoje įprasta Vilniaus universiteto įsteigėju laikyti karalių Steponą Batorą. Šią daugiau politiniais sumetimais lenkų skelbiamą pažiūrą be kritikos perėmė ir lietuviai istorikai. Ji, žinoma, parankesnė ir dabartiniams Lietuvos šeimininkams, nes tada atkrinta visi keblumai paaiškinti, kaip 'tamsi ir reakcinė Bažnyčia', kaip jos vyskupai ir vienuoliai būtų galėję atlikti mūsų kultūros istorijoje tokį reikšmingą vaidmenį. Tačiau istorijos šaltiniai nepalieka jokių abejonių. Pagrindiniuose universiteto įsteigimo dokumentuose jo fundatoriumi nurodomas Vilniaus vyskupas Valerijonas Protasevičius. *Jam* prašant, karalius suteikė vyskupo įsteigtai Vilniaus jėzuitų kolegijai universiteto teises. *Jo*, kaip fundatoriaus ir vienintelio prašytojo, vardas įrašytas ir į popiežiaus Grigaliaus XIII Vilniui duotą universiteto bulą.[5] Ne jėzuitai, o Vilniaus vyskupas, kaip už viską atsakingas asmuo, 1579 m. vasarą rašė popiežiui apie sunkenybes, kurias sukėlė karaliaus duotoji privilegija.[6] Svarbiausia, visur, kur tik jėzuitai prisiminė vysk. Protasevičių, jį vadino Vilniaus akademijos, t. y. universiteto, fundatorium ir per ištisus 200 metų kasmet liepos 17 dieną arba sekantį sekmadienį švęsdavo universitetinėje Šv. Jono bažnyčioje fundatoriaus dieną ir jo prisiminimui uždegdavo specialią žvakę, kaip numatyta jėzuitų ordino konstitucijose. Todėl, be jokios abejonės, Vilniaus universitetas yra Vilniaus vyskupo, taigi Lietuvoje ir lietuvių įvykdyta fundacija. Karaliaus ir popiežiaus privilegijos buvo tiktai jų pareigų jurisdikciniai aktai, kurie patys savaime nesudaro priklausomumo ryšio, panašiai kaip ir mūsų laikais miesto valdyba, davusi leidimą statyti namus, tuo netampa tų namų statytoja ar savininke, nors tas leidimas būtų taip būtinas, kad be jo nebūtų ir tų namų.

[5] Žr. aukščiau, išn. 1.

[6] Šio laiško lotynišką tekstą išleido A. Theiner, *Annales*, III, p. 66-67, ir P. Rabikauskas (kaip išn. 1), p. 165-166; *The Foundation*..., p. 67-69.

IV

Bet jau vien tai, kad universitetas veikė Lietuvos sostinėje, buvo Lietuvai ir lietuviams didžiulė nauda. Niekur kitur tuo metu nebuvo vienoje vietoje tiek daug einančių mokslus lietuvių ir kiek vėliau taip pat tiek daug lietuvių profesorių, kaip Vilniaus universitete. Jame studijavo beveik visi, kurie Lietuvoje norėjo siekti aukštojo mokslo. Tiktai vienas kitas kitatikis, ypačiai iš protestantų, vykdavo studijuoti į jiems palankesnius užsienio universitetus, ir kai kurie iš didikų sūnų, dažnai pirma keletą metų lankę Vilniaus universitetą, išvykdavo 'pasižmonėti', keliaudami per kitų kraštų universitetus. Istorikams tenka labai apgailestauti, kad neišliko Vilniaus universiteto imatrikuliacijos knygos. Todėl šiandien sunku patiekti tikslias studentų statistikas, kaip kad gali padaryti daugelis kitų universitetų. Tačiau išliko viena kita pagalbinė registracijos knyga, pvz., beveik pusantro šimto metų laikotarpį apimantys įrašai apie universitete suteiktus mokslo laipsnius knygoje, pavadintoje *Laureae academicae*, taip pat gana daug popiežiaus seminarijos auklėtinių sąrašų bei pačių jėzuitų, ypačiai studijavusių Vilniuje filosofiją bei teologiją, katalogų ir pan. Iš jų galima spręsti, kad daugmaž vieną trečdalį visų studentų sudarydavo lietuviai ir žemaičiai. (Akademijos laikotarpio šaltiniuose, žymint asmenų kilmę, visuomet aiškiai skiriama, ar kas buvo *lituanus,* ar *samogita;* tačiau nurodant jų kalbų mokėjimą vartojamas dažniausiai tiktai vienas pasakymas: *lingua lituanica).* Dažnai galvojama ir rašoma, kad anuomet universitete tegalėję studijuoti vien bajorai ir didikai, paprastiems žmonėms studijos buvusios neprieinamos. Tai klaidinga nuomonė! Yra žinoma, kad universitetas už mokslą nieko neėmė. Buvo seminarijų bendrabučių, kurie teikdavo tam tikram skaičiui jaunuolių nemokamą pragyvenimą. Patys jėzuitai nuo 1585 m. išlaikė specialų bendrabutį, vadinamą *bursa pauperum* - neturtingųjų bendrabutis, kurį taip pat vadindavo *bursa musicorum* arba *schola musicorum,* nes ten apsigyvenę jaunuoliai turėdavo už išlaikymą giedoti akademijos bažnyčioje arba groti akademijos orkestre. Tokiu būdu gabiems, bet neturtingiems, iš kaimo kilusiems studentams būdavo sudaroma galimybė mokytis ir vėliau reikštis krašto kultūrinia-

me ar politiniame gyvenime. Studijų prefektui, kuris priimdavo naujus studentus, buvo įsakyta „neatstumti nė vieno dėl to, kad jis ne iš kilmingųjų ar vargdienis“.[7] Apskritai imant, tą klausimą nagrinėję autoriai mano, jog apie pusė visų studentų buvo kilę iš valstiečių ar miestiečių.

Apie du trečdalius sudarydavo studentai nelietuviai ir nežemaičiai. Tai studentai, kilę iš rytinių Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos sričių, vadinamieji *rutheni*, t. y. gudai, šiandien Lietuvoje vadinami baltarusiais. Būdavo taip pat nemaža studentų iš Prūsų, iš Mozūrų, iš šiandieninės Latvijos bei Estijos, anuomet vadinamos Livonijos, po vieną kitą ir iš kitų Europos kraštų. Net protestantai ir stačiatikiai siuntė į jėzuitų vadovaujamą universitetą savo vaikus, nes, kaip kartą tvirtino nuncijui Caligariui Lenkijos kancleris, eretikai bandę siųsti savo vaikus studijoms į Vokietiją, į protestantų universitetus, bet iš ten jie grįžtą nedaug ko išmokę ir tiktai įsigiję blogų ir barbariškų papročių.[8]

Žinoma, būtų įdomu sužinoti, kiek Vilniuje būdavo studentų iš pačios Lenkijos, neįskaitant mozūrų. Atrodo, kad tiktai vienas kitas. Viena, Krokuvoje lenkai turėjo savo universitetą; antra, lenkai su lietuviais šiuose dalykuose kažkaip nerado bendros kalbos. Tai ypačiai ryšku iš pačių jėzuitų šaltinių. Nuo to laiko, kai buvo įsteigta atskira Lietuvos jėzuitų provincija (1608 m.), per visą jų Vilniuje buvimo laikotarpį neteko užtikti nė vieno Lenkijos provincijai priklausiusio jėzuito, kuris būtų studijavęs Vilniaus universitete, nors pačioje Lenkijoje jėzuitai neturėjo savo universiteto ir, norėdami įgyti mokslo laipsnius, turėjo lankyti Krokuvos universitetą arba vykti studijoms į užsienį; o būtų buvę taip lengva studijuoti tarsi pas savuosius Vilniuje. Panašiai neteko sutikti lietuvių jėzuitų, kurie būtų vykę studijuoti į Lenkiją. Šis konstatavimas liečia pirmiausia jėzuitus. Tačiau nemanyčiau, kad būtų buvę žymiai kitaip su kitais studentais.

Kaip nemaža Vilniaus universiteto studentų dalis buvo lietuviškos kilmės, taip ir tarp šio universiteto profesorių visuomet būdavo lietuvių, - išskyrus tiktai keletą pirmųjų jo veiklos dešimtmečių, kai dar

[7] *Ratio studiorum*: Regulae Praef. Studior. Infer., reg. 9.
[8] Plg. MPV, IV, p. 96.

nebuvo tam darbui pasiruošusių lietuvių. Kadangi profesorius parūpindavo pats ordinas, kuriam buvo pavestas universitetas, tai ir jų kilmė atspindėjo daugmaž Lietuvoje dirbančiųjų jėzuitų kilmę. O Lietuvos jėzuitų provincija (kuri, kaip minėjome, 1608 m. tapo savarankiška, nuo Lenkijos nepriklausoma provincija) buvo gana mišrus konglomeratas, susidedąs iš keturių stiprokų grupių: lietuvių su žemaičiais, prūsų, gudų ir mozūrų. Būdavo taip pat ir latvių, ukrainiečių ir po vieną kitą kitų kaimyninių ar tolimesnių tautų atstovą. Kadangi Lietuvos provincijos jėzuitų katalogų didžiausioji dalis išliko iki mūsų laikų, juos paanalizavus, būtų galima gauti įdomių duomenų ir apie Vilniaus akademijos profesorių bei kitų prie jos gyvenusių jėzuitų kilmę, išsilavinimą ir kai kuriais laikotarpiais net apie kiekvieno iš jų kalbų mokėjimą.

V

Čia norėčiau glaustai mesti žvilgsnį į Vilniaus universiteto jėzuitinio laikotarpio rektorių kilmę ir duoti bent porą pavyzdžių apie akademijoje dirbusių bei ten gyvenusių lietuvių jėzuitų kunigų proporciją. Pirmiausia - universiteto rektoriai, kuriuos, kaip ir visoms kitoms savo kolegijoms, skirdavo ordino vyresnybė. Pirmajame universiteto veiklos šimtmetyje buvo iš viso 27 rektoriai, trys iš jų tas pareigas ėjo po du kartus. Pirmasis universiteto rektorius buvo lenkas, garsusis Petras Skarga. Kai jam karalius vis dažniau pavesdavo kitokių užduočių, jo pavaduotoju ir po kiek laiko savarankišku vicerektorium buvo paskirtas iš Gudijos kilęs, bet vėliau lietuviškai išmokęs Paulius Bokša. Tuokart jis buvo dar jaunas, neturėjo jokio mokslo laipsnio, todėl rektoriaus titulo jis nepasiekė. Bet savo įgimtu administratoriaus talentu jis labai daug pasitarnavo Lietuvos jėzuitų provincijai: keliolika metų jai vadovavo, pirma kaip viceprovincijolas, o provinciją atskyrus nuo lenkiškosios - kaip pirmasis jos provincijolas. Apie 1600 m. jis antrą kartą vadovavo universitetui, šį kartą rektoriaus titulu. Po šių dviejų, vadovavusių universitetui pirmuosius penkerius jo veiklos metus, rektoriais buvo skiriami jau pagarsėję, dažnai iš kitur atvykę profesoriai. Taip

pirmajame šimtmetyje tarp rektorių sutinkame tris ispanus (Garsiją Alabianą, Mykolą Ortizą ir Benediktą Soksą), vieną italą - Mykolą Šalpą, vieną anglą - Adomą Broką. Iš vietinių keturi buvo kilę iš Prūsų (Fridrikas Bartschas, Jonas Rywockis, Grigalius Schönhoffas ir Pilypas Frizijus), du lenkai (be minėtojo Petro Skargos, dar Leonardas Krakeris, kilęs iš Poznanės, bet ilgą laiką Vilniuje dėstęs pirmiau filosofiją, vėliau teologiją), trys mozūrai (Simonas Ugniewskis, Albertas Cieciszewskis ir Baltazaras Rogalskis), du iš Gudijos (jau minėtas Paulius Bokša ir šimtmečiui baigiantis - Paulius Bochenas) ir po vieną iš Pinsko srities (Stanislovas Wloszekas), iš Lvovo Ukrainoje (Simonas Niklevičius), iš Livonijos, šiandieninės Latvijos (Merkelis Schmollingas).

Likusieji aštuoni buvo lietuviai. Pirmasis lietuvis, užėmęs šią atsakingą vietą, buvo Jonas Gruževskis (1618-25 ir 1641-42). Su antruoju lietuviu rektorium, iš Kauno kilusiu Albertu Kojalavičium, prasideda ilga septynių, vienas paskui kitą sekusių lietuvių Vilniaus universiteto rektorių serija: tai žemaitis Žygimantas Liauksminas (1656-57), daugiau negu metus kaip vicerektorius rūpinęsis rusų ir kazokų nusiaubtais akademijos pastatais; po jo rektorium buvo Kazimieras Kojalavičius (1657-62), minėtojo Alberto brolis, sunkiomis aplinkybėmis pradėjęs milžinišką sunaikinto universiteto atstatymo darbą; žemaitis Mykolas Ginkevičius (1662-63), kuriam jau po metų mirtis nutraukė gražiai pradėtą veiklą; po jo sekė vėl žemaitis Danielius Butvilas (1663-66); toliau ėjo iš įtakingos lietuvių didikų šeimos kilęs Andrius Valavičius (1666-69) ir pagaliau šaltiniuose taip pat *lituanus* vadinamas Stanislovas Tupikas (1669-72). Taigi iš 27 Vilniaus universiteto rektorių pirmą jo veiklos šimtmetį aštuoni, o pridėjus jau minėtą Paulių Bokšą - devyni, tai yra visas trečdalis, buvo lietuviai. Žinant, kad tokioms pareigoms eiti tinkamų lietuvių jėzuitų pradėjo rastis tiktai praėjus apie 40 metų nuo universiteto įsteigimo, per likusius 60 metų tie, kurie šaltiniuose vadinami *lituanus* arba *samogita*, sudarė net pusę visų to meto rektorių. Tai tikrai labai reikšminga proporcija, kokios vėliau nebematysime. Ji sutampa su kitose srityse sustiprėjusiu lietuviškumo pasireiškimu, su tuomet bendra lietuvių kalbą, istoriją ir papročius gaivinančia atmosfera. Dėl jos įtakos subrendo nemaža aktyviai besireiškusių lietuvių, kurie pajėgė

užimti svarbiausias ir atsakingiausias vietas bei pareigas. Kaip tik lietuvių universiteto rektorių nuopelnas yra tai, kad Vilniaus universitetas, 1655 metais paverstas pelenų ir apleistų griuvėsių krūva, per palyginti trumpą laiką atsigavo, atsikūrė ir sugrįžo į normalias vėžes.

Metę žvilgsnį taip pat į antrąjį jėzuitų vadovaujamo universiteto šimtmetį, rasime ir jame beveik tą patį rektorių skaičių, būtent 26 (pirmajame buvo 27); keturi iš jų ėjo tas pareigas po du kartus, o vienas, iš Prūsų kilęs Tobijas Arentas, net tris kartus. Visi rektoriai dabar buvo į Lietuvos jėzuitų provinciją įstoję šio krašto žmonės - nė vienas užsienietis nebėjo tų pareigų. Trys rektoriai nurodomi esą lenkai, bet ir jie dar jauni buvo įstoję į Lietuvos jėzuitų provinciją. Tikrų lietuvių, kurie save vadina *lituanus* ar *samogita*, ir šį šimtmetį tebuvo aštuoni. Nesant svetimšalių ir vos keliems priklausius kitiems Lietuvos jėzuitų provincijos pakraščiams (du buvo iš Brastos vaivadijos, du iš Gudijos ir du iš Prūsų - nė vieno iš Livonijos), didžiausią daugumą šio šimtmečio Vilniaus rektorių - dvylika - sudarė kilę iš Mozūrų ir kitų šiaurrytinės Lenkijos sričių. Mat į Lietuvos jėzuitų provincijos sudėtį iki 1758 metų įėjo didelė dalis Mozūrų krašto su stambiomis kolegijomis pačioje Varšuvoje, taip pat Pultuske, Plocke. Galima suprasti, kad iš Mozūrų kilusiems jėzuitams dėl jų artimesnių ryšių karalystės sostinėje Varšuvoje buvo lengviau patekti į svarbesnes vadovaujamas vietas.

Iš šio šimtmečio aštuonių lietuvių rektorių trys (Andrius Ribskis, Kazimieras Pšeciševskis ir Antanas Skorulskis) buvo kilę iš Žemaitijos. Kiti penki buvo: nuo Gardino kilęs ir visuomet save lietuviu laikęs Jokūbas Hladovickis; taip pat antrajame XVIII a. dešimtmetyje sėkmingai rektoriavęs Kristupas Limantas; po jo - Kristupas Garšvila; jau antroje to amžiaus pusėje - Jonas Juraha ir Kazimieras Vazgirdas. Prie šių dar galima pridėti Vladislovą Daukšą, kilusį nuo Valkavisko, bet save kažkodėl vadinusį *ruthenus*, t. y. gudas. Jis buvo vienas iš žymiausių XVIII amžiuje Lietuvos vyrų, kaip pabrėžiama jo nekrologe. Jo, du kartus universiteto rektoriaus (1727-31 ir 1741-45) ir dar daugiau Lietuvos jėzuitų visos provincijos pakartotinio vadovo (1723-27 ir 1735—38), dėka Vilniaus universitetas pradėjo kilti iš dešimtmečius trukusio apsnūdimo. Pradėta daugiau bendrauti su kitais kraštais. Gabesnieji stu-

dentai, busimieji profesoriai, po ilgos pertraukos pradėjo vėl išvykti studijoms į užsienį - ne tik į Romą, bet ir į Prahą, į Prancūziją ir kitur. Į Vilniaus universiteto studijų programą įvestos specialios istorijos, geografijos, eksperimentinės fizikos, modernių kalbų paskaitos, praplėstas matematikos specialybių akiratis. Šiandien visi pripažįsta šį akivaizdų universiteto atsinaujinimą, kurio pirmieji ženklai pastebimi 1730-40 metų laikotarpiu. Šia linkme einant, per trumpą laiką buvo pasiekta, kad jėzuitų vadovaujamas Vilniaus universitetas galėjo didžiuotis sava astronomijos observatorija ir buvo laikomas vienu iš reikšmingesnių universitetų visoje Europoje.

VI

Kadangi, kaip matėme, stiprėjantis lietuvių kilmės rektorių pasireiškimas ypačiai žymus apie XVII a. vidurį, kyla kitas įdomus klausimas: kokia proporcija buvo lietuvių jėzuitų kunigų, kurie apskritai dirbo ir gyveno Vilniaus akademijos aplinkoje? Iš aukščiau paminėtų jėzuitų katalogų nėra jau taip sunku tai sužinoti. Tie katalogai buvo sudaromi normaliai kas treji metai (jie vadinami *catalogi triennales* - trimečiai katalogai), nors retkarčiais galėjo praeiti iki sekančio katalogo ir ketveri metai. Parinkau laikotarpį tarp 1628 ir 1672 metų.[9]

1628 pavasarį Vilniaus akademijoje pažymėtas 21 kunigas jėzuitas (tai buvo profesoriai, kitokie pareigūnai, pastoracijoje dirbantieji ir dar tebestudijuoją kunigai). Iš jų 8 buvo *lituani* ir 3 *samogitae,* taigi iš viso 11, arba lygiai 52,5% bendro skaičiaus. Iš kitur kilusių didesnis skaičius buvo mozūrų - 6.

1633 metais - jau 31 kunigas, iš jų 11 buvo *lituani* ir 2 *samogitae,* arba 42%. Taip kitų net 12 buvo *masovitae,* t. y. mozūrai. Buvo taip pat vienas lenkas, Grigalius Symonowiczius, bet apie jį sakoma, kad jis trejus metus buvo sakęs lietuviškai pamokslus ir aiškinęs katekizmą.

[9] Čia pateikti duomenys paimti iš Lietuvos jėzuitų provincijos katalogų: ARSI, Lith. 7, 8, 11 ir 13.

1636 metais - 27 kunigai, iš jų 8 lietuviai ir 1 žemaitis, arba 33%. Lygiai tiek pat - 9 - buvo ir mozūrų.

1639 metais - 29 kunigai; lietuvių kilmės tas pats skaičius: 8 *lituani* ir 1 *samogita*, arba 31% visų kunigų; mozūrų tuokart buvo 8.

Manau, iš to galima padaryti išvadą, kad XVII a. antrajame ketvirtyje lietuviai jėzuitai kunigai Vilniaus akademijoje sudarydavo apie 30-40% bendro ten esančių jėzuitų kunigų skaičiaus. Tačiau apie to amžiaus vidurį lietuvių kunigų proporcija gerokai pakilo.

1655 pavasarį, tai yra prieš pat žiaurų rusų ir kazokų Vilniuje siautėjimą, akademijoje darbavosi bei mokėsi iš viso 43 jėzuitai kunigai. Prie 21 jų nurodyta *lituanus* ir prie 4 *samogita*. Rektorius buvo irgi lietuvis Albertas Kojalavičius. Vadinasi, lietuviškos kilmės tuomet iš viso 25 kunigai, arba 58%, kone du trečdaliai. Iš Mozūrų tuomet tebuvo 6.

1658 metais, kai po didžiojo sunaikinimo kai kurie jau galėjo sugrįžti į Vilnių, akademijoje gyveno tiktai 8 kunigai, daugiausia dirbą pastoracijoje, nes universitetas tuomet dar neveikė. Iš tų 8 penki kunigai buvo lietuviai, tarp jų du Kojalavičiai (Albertas ir Kazimieras) ir Jonas Jaknavičius. Procentais tai būtų 63% - turbūt aukščiausias procentas visoje 200 metų istorijoje; bet reikia nepamiršti, jog padėtis buvo nenormali.

1669 metais, kai viskas jau buvo grįžę į normalias vėžes, iš 22 kunigų buvo 8 *lituani* ir net 5 *samogitae*, arba 59% - maždaug tiek pat, kiek 1655 metais. Pažymėtina, jog ir šiuo metu rektorius buvo lietuvis Andrius Valavičius.

Praėjus dar trejiems metams, 1672 metais, lietuvių kunigų proporcija akademijoje gerokai sumažėjo: iš 20 ten esančių jėzuitų kunigų tik 4 nurodyti lietuviais ir 2 žemaičiais, - procentais 30%, taigi pusė to, kaip prieš trejus metus, nors universiteto rektorius ir dabar buvo lietuvis Stanislovas Tupikas. Viena iš staigaus sumažėjimo priežasčių bus buvusi ta, kad kai kurie Vilniuje lietuvių pastoracijoje besidarbavusių jėzuitų buvo perkelti į kitas vietas, ypačiai į Latvijos pasienį, kur apie tą laikotarpį buvo įsteigta naujų misijos punktų ir rezidencijų. Vadinasi, po laikino lietuvių jėzuitų akademijoje skaičiaus sustiprinimo ir net jų persvaros buvo grįžta prie ankstyvesnės proporcijos. Ir tie 30-40%

lietuvių jėzuitų išliko Vilniaus akademijoje ir per sekantį šimtmetį.

Čia pavaizduota lietuvių jėzuitų Vilniaus universitete buvimo kreivė, kuri aukštokai pakyla apie XVII a. vidurį ir po to vėl nusileidžia, manau, leidžia tvirtinti, kaip jau anksčiau minėjau, jog labai galimas dalykas, kad to amžiaus viduryje pasireiškusi vystymosi kryptis būtų ilgiau pasilikusi ir gal nulėmusi tolimesnę universiteto raidą, jei ne tas nelauktai viską iš vėžių išmušęs rusų su kazokais 1655 metais smogtas baisus smūgis Vilniaus miestui ir pačiam universitetui. Kol iš jo buvo pakilta ir atsigauta, pirmiausia teko sutelkti visas jėgas egzistencijos problemoms ir nebeliko daug vietos kitiems siekimams.

VII

Nors Vilniaus universitetas pirmaisiais dviem šimtmečiais labiau negu bet kada vėliau buvo daugiatautinis universitetas, tačiau lietuviškos problemos jame visuomet užėmė svarbią vietą. Kai į Vilnių atvyko pirmieji jėzuitai, visame ordine nebuvo nė vieno lietuvio. Reikia pripažinti pirmajam Vilniuje įsikūrusių jėzuitų viršininkui lenkui Stanislovui Warszewickiui didelę įžvalgą ir nuoširdžias pastangas greitai paruošti keletą jėzuitų kunigų, kurie galėtų dirbti lietuviškoje pastoracijoje. Jau pirmaisiais metais jis pasiuntė iš Vilniaus į noviciatą Braunsberge keletą lietuvių jaunuolių, tinkamų būti broliais padėjėjais. Pats pirmasis lietuvis jėzuitas buvo brolis Paulius Vaicekavičius, mokėjęs siuvėjo amatą. Kunigai lietuviai pradėjo stoti į darbą devintąjį dešimtmetį. Pirmasis turėjo grynai lietuvišką pavardę, vadinosi Jonas Kumelis, vilniečio sūnus, teologijos studijoms buvo pasiųstas į Romą. Porą metų vėliau gavo kunigo šventimus Jokūbas Lavinskis, istorijoje žinomas įdomiu savo išvykos į lietuviškąjį Žemaitkiemį aprašymu.[10]

Lietuviams taip pat į naudą išėjo, kad pradžioje tiek vadovauti visai lenkų-lietuvių jėzuitų provincijai, tiek Vilniaus universiteto rektoriaus pareigoms būdavo skiriami užsieniečiai, daugiausia italai ir ispanai. Jie,

[10] Šį aprašymą lotynų kalba išleido *MPV*, VI, p. 770-775.

būdami neutralūs, galėjo geriau suprasti specifinius lietuvių reikalus ir tinkamiau spręsti iškylančius tarp lenkų ir lietuvių nesutarimus. O tokių nesutarimų ir skundų Vilniuje vis dažniau atsirasdavo, juo daugiau pačių lietuvių, baigusių mokslus, įsijungdavo į praktinę veiklą.

Štai keletas ištraukų iš ano meto korespondencijos. Vienas iš pirmųjų lietuvių kunigų jėzuitų, kaunietis Laurynas Manikevičius, štai ką rašo savo viršininkams į Romą laiške, datuotame 1595 vasario 6 d.: Vilniaus mieste religingumas ir pamaldumas jėzuitų pastangomis esąs ganėtinas ir nuolat stiprėjąs. Bet kituose Lietuvos miestuose ir miesteliuose tebesąs graudus vaizdas (lotyniškai: *more veteri miserabilis Lituania;* pažodžiui būtų: „senu papročiu vargšė Lietuvėlė!“) Gyventojų tokia tikėjimo dalykuose ignorancija, kad didesnės ir misijų kraštuose nerasi. Manikevičius skundžiasi, jog labai mažai tesą lietuviškai mokančių klebonų, nedaug ir jėzuitų, galinčių lietuviškai apaštalauti. Tokiai didelei Vilniaus vyskupijai tik šeši auklėtiniai kunigų seminarijoje. Neturtingųjų bendrabutyje šiaip taip išlaikoma dvylika. (Iš konteksto galima suprasti, kad tie neturtingieji buvo lietuviai). „Šiaip lietuviais čia niekas nesirūpina“ - *De caetero nulla cura Lituanorum,* - rašo toliau Manikevičius. „Yra čia popiežiaus seminarija ir daug visokių bendrabučių. Tačiau tebūna Jums, Garbingasis Tėve [kreipiasi į ordino generalinį viršininką], žinoma, kad, mūsiškiams tėvams lenkams proteguojant savo krašto jaunuolius, beveik jokiam lietuviui nepavyksta patekti į tą seminariją. Ir dėl to daug gabių lietuvių jaunuolių, kurie vėliau puikiausiai galėtų darbuotis pastoracijoje, dabar, išlaikomi nepasiturinčių tėvų, pastudijavę kelerius metus ir nebeturėdami iš ko toliau studijuoti, didžiai skaudančia širdimi yra verčiami imtis prekybos ar kokio kitokio amato“. Todėl jis ir prašąs t. Generolą, kad savo tėvišku gerumu kaip nors padėtų Vilniuje besimokantiems jaunuoliams lietuviams." - Tai tikrai įdomus lietuvio jėzuito laiškas. Jis vaizdžiai patvirtina apverktiną lietuvių padėtį Vilniaus vyskupijoje, kurią tais pat 1595 metais vizitavo nuncijaus atsiųstas vizitatorius A. Komulovičius. Vizitatorius tuomet pasirūpino, kad diecezinė seminarija ir akademijos žinioje esan-

[11] ARSI, Germ. 174, fol. 108r-v.

ti vysk. Protasevičiaus įsteigta *bursa Valeriana* - bendrabutis neturtingiesiems bajorams - gautų daugiau lėšų savo išlaikymui, su sąlyga, kad ten būtų išlaikomas tam tikras lietuvių skaičius ir kad juos prižiūrėtų senjoras taip pat lietuvis.[12]

Iš čia atpasakoto Manikevičiaus laiško, be to, matyti, kad tuomet jau buvo pastebimos savanaudės lenkų užmačios. Drauge šis laiškas liudija, kad lietuviai nebuvo nusistatę viską tylomis nukęsti.

VIII

Yra iš to paties laikotarpio ir daugiau panašių pasisakymų. Negalima šia proga nepaminėti vieno iš uoliausių lietuvių reikalų Vilniuje užtarėjų, anglo jėzuito, akademijos profesoriaus, vėliau ir jos rektoriaus, Adomo Broko (*Brock*).[13] Jis apie 20 metų Vilniuje dėstė moralinę teologiją ir tokiu būdu paruošė keletą šimtų kunigų pastoracijos darbams Lietuvoje ir jos kaimyniniuose kraštuose. Dėl to jam buvo gerai žinoma lietuvių katalikų padėtis ne tik Lietuvos sostinėje, bet ir provincijoje. Matyt, didėjantys nesutarimai tarp lenkų ir lietuvių vertė tuometinį provincijolą rimtai pasvarstyti apie atskiros Lietuvai jėzuitų provincijos įsteigimą, ją išskiriant iš iki tol bendros Lenkijos provincijos. Minėtasis Brokas tuo reikalu 1595 gegužės mėn. gale rašė į Romą: reikėtų pasirūpinti paruošti kuo daugiau lietuvių ir vokiečių teologijos bei filosofijos specialistų, nes dabar esą jų per maža, o lenkai jų turį pakankamai. Padalijus esančią Lenkijos provinciją į dvi, Lietuvai atitektų Prūsai ir Livonija, todėl reikėsią ir vokiečių specialistų, ne tik lietuvių. Brokas sakosi girdėjęs iš vieno įtakingo tėvo, kad, Lietuvai tapus atskira provincija, lenkai nenorį joje pasilikti (kaip jie saką) dėl baisių šalčių. Jis esąs tikras, kad lietuviai ir prūsai labai mielai imsis studijuoti ir stropiai apaštalauti, jei tik matys, jog su jais skaitomasi.[14]

[12] Plg. *LE*, IV, p. 86.
[13] Plg. ten pat, XXXVI, p. 133.
[14] ARSI, Germ. 174, fol. 238r.

Kitame, pusantro mėnesio vėliau rašytame laiške Brokas siūlo, kad tarp provincijolo patarėjų ir taip pat tarp universiteto rektoriaus patarėjų visuomet būtų ir lietuvis. Kitaip galėtų atrodyti, jog viršininkai su jais nesiskaitą ir juos laiką nesugebančiais eiti šių pareigų. Anksčiau būdavęs tarp rektoriaus patarėjų ir lietuvis, bet šiuo metu (1595 metais) tokio nesą. Todėl jis siūlo juo paskirti Jeronimą Knišką (kitur jis vadinamas *Kiniškiu)***.** Toliau Brokas pastebi, kad provincijolas bijąs priimti į popiežiaus seminariją keletą tikrų lietuvių, nors seminarijoje esą ir prūsų, ir tokių, kurie moką lenkiškai. Todėl jis ir prašo t. Generolą išvaduoti provincijolą iš to skrupulo ir leisti jam į šią seminariją priimti bent 6 lietuvius, gerai mokančius lietuviškai, nes labai trūkstą lietuvių kunigų. Parapijų klebonai dažnai nesuprantą savo parapijiečių ir šie negalį su klebonu susikalbėti. Dėl tos priežasties parapijos ilgą laiką liekančios be savo kunigo.[15]

Po dvejų metų ir pats provincijolas italas Bernardas Confalonieris, rašydamas į Romą, užsimena apie Vilniuje tarp jėzuitų jaučiamas tarsi dvi partijas: lietuvių ir lenkų, bet jos esančios neviešos ir nedrumsčiančios bendros veiklos.[16]

Dėl provincijos padalijimo 1597 metais vėl pasisakė minėtasis Brokas. Jis sužinojo, kad provincijolas su savo trimis patarėjais numatęs provinciją taip padalyti, kad Lenkijai tektų Prūsai, o Lietuvai Livonija. Brokas tačiau buvo įsitikinęs, kad šitoks paskirstymas būtų Lietuvai žalingas. Todėl jis ir rašė į Romą t. Generolui: „Kadangi lenkai savo reikalus stropiai gina ir nėra kam rūpintis lietuvių reikalais“ ***(****Et quia Poloni diligenter agant in hac re causam suam et nemo est, qui Lituanorum agat),* tai jis nusprendęs tiesiai pasakyti visa, ką jis galvojąs. (Tą sakinį Brokas savo laiške pabraukė). Jis prašo t. Generolą pasigailėti vargšės Lietuvos ***(****ut misereatur miserae Lituaniae)* ir nesutikti su šitokiu padalijimu, kur viena provincija klestėtų, o kita sunyktų. Brokas pataria Prūsų kolegijas (praktiškai Braunsbergą) palikti Lietuvos provincijai. Kitaip Lietuvai teliktų vienintelė didelė kolegija ir univer-

[15] ARSI, Germ. 175, fol. 36r, 37r.
[16] ARSI, Germ. 177, fol. 149r-v.

sitetas Vilniuje, kai tuo tarpu Lenkija turėtų net tris panašias (kad ir ne universitetines) kolegijas: Kališe, Poznanėje ir Braunsberge. Vienas Vilnius negalėtų Lietuvai užtikrinti pakankamo jėzuitų prieaugio, nes iš kolegijų Livonijoje ir Lietuvos rytuose, kur katalikų tik mažuma, nesą tiek kandidatų į jėzuitus, o jų būtų nemaža iš Braunsbergo kolegijos. Livonijai reikią žmonių, mokančių vokiškai; iš kur jų gauti, jei Prūsai būtų atskirti nuo Lietuvos provincijos? Esąs rimtas pavojus ir pačiai Vilniaus akademijai. Jei nebus pakankamai jaunų jėzuitų, sumažės filosofijos ir teologijos studentų skaičius. Tesant kokiems keturiems studentams, kas norės tiems keliems skaityti mokslinį kursą? Be to, prūsai geriau sutarią su lietuviais negu su lenkais. Tai visi žiną, kurie tik yra turėję reikalų su tais žmonėmis. Jis pats (Brokas) daug metų tai stebėjęs pokalbiuose su iš tų sričių kilusiais jėzuitais. Jam, tiesa, žinoma, kad Prūsų vyskupai norėtų eiti išvien su lenkais, o ne su lietuviais. Bet, - sako, - nesą ko dėl to stebėtis, nes vyskupai yra lenkai. Jei jie būtų prūsai, kitaip galvotų. Brokas duoda dar kitų argumentų, kurių visų negalima čia smulkiai nagrinėti.[17]

Šiek tiek ilgėliau sustojau prie šio Broko laiško, nes iš jo gerai matyti, kokios problemos vargino nė 20 metų neišgyvenusį Vilniaus universitetą. Drauge galime iš to laiško šiek tiek pajusti simpatiško londoniečio Adomo Broko nuoširdžias pastangas būti lenkų skriaudžiamų lietuvių advokatu. Praėjo dar daugiau kaip 10 metų, kol Lietuvos jėzuitų provincija 1608 metais buvo visiškai atskirta nuo Lenkijos provincijos. Tačiau Broko patarimai ir įspėjimai nebuvo veltui. Nuo 1598 metų Lietuvai buvo paskirtas viceprovincijolas ir jam buvo pavesta rūpintis ne tik Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštijoje esančiomis ordino įstaigomis, bet jo žinioje buvo ir Rytprūsių Braunsbergas, Mozūrų Pultuskas ir net apie tą laiką atidaryta Varšuvos rezidencija. Taip vėliau liko ir atsiskyrusioje Lietuvos provincijoje. Šiandien mums sunku suprasti tokias anomalijas: Varšuvos jėzuitų namai, prie kurių netrukus buvo atidaryta didelė kolegija, taip pat ir Płocko, Pułtusko bei Drohičino kolegijos įėjo į Lietuvos jėzuitų provincijos sudėtį, o Lietuvos Brastoje veikianti

[17] ARSI, Germ. 177, fol. 38r-39r.

kolegija buvo Lenkijos provincijos žinioje. Vykdant prieš tai buvusios vienos Lenkijos provincijos padalijimą į dvi provincijas, nulėmė atskirų provincijų išsilaikymo išskaičiavimai. Kad Lietuvos jėzuitai turėtų tvirtą kolegijų užnugarį, kad jiems būtų užtikrintas ordino narių prieaugis, jiems, o ne lenkams buvo priskirtos Prūsų ir Mozūrų įstaigos, ir net pati Varšuvos rezidencija, esanti šalia karaliaus rūmų. Dėl to lenkai per ištisus 150 metų širdo ant lietuvių, kol 1758 metais buvo sudaryta atskira Mozūrų jėzuitų provincija. Turime pripažinti, kad toks provincijų padalijimas daug prisidėjo ir prie Vilniaus universiteto *pastovios* raidos tiek studentų, tiek profesorių atžvilgiu. Tačiau grynai tautiniu požiūriu šitoks jėzuitų įstaigų ir teritorijų paskirstymas buvo mažiau palankus lietuviškumo vystymuisi. Bet tai, man atrodo, buvo mažesnė blogybė - *minus malum,* nes priešingu atveju, kaip jau tai numatė Brokas, Vilniaus universitetas greičiausiai būtų visiškai sužlugęs. Dabar gi, kaip aukščiau matėme, ir tokiomis aplinkybėmis buvo gražių lietuviškumo prošvaisčių, ypačiai apie XVII amžiaus vidurį.

Panašių konfliktinių situacijų, kokios atsispindi cituotose korespondencijose iš XVI amžiaus, reikia manyti, buvo ir kitais laikotarpiais. Jos tačiau nepasiekė tokio dramatiškumo jau vien dėl to, kad Lietuvos jėzuitų provincija buvo savarankiška, visiškai nepriklausoma nuo Lenkijos provincijos. Ir iš viso, atrodo, jokių glaudesnių ryšių tarp šių dviejų provincijų nebuvo.

IX

Iki šiol matėme lietuviškumą, kaip už jį pasisakė Vilniaus akademijos studentai ir profesoriai, kaip jie jį bandė ginti prieš lenkiškumo persvarą, prieš savanaudžius lenkų išpuolius. Bet norėtųsi mums visgi žinoti, koks buvo to lietuviškumo turinys. Ypačiai įdomu, ar tie, kurie save laikė lietuviais ir žemaičiais, taip pat mokėjo lietuviškai. Kad su *lituanus* sąvoka, bent akademijos pradiniu periodu, glaudžiai siejosi ir kalbos mokėjimas, aišku iš minėtojo Manikevičiaus laiško. Maldaudamas t. Generolą kaip nors padėti Vilniaus akademijoje studijuojantiems lie-

tuviams, jis numato jų naudingumą lietuviškoje pastoracijoje. Taigi kalbos mokėjimas buvo pagrindinė tų jaunuolių lietuviškumo žymė. Tačiau tai ne visuomet galiojo. Kai Radvilas Našlaitėlis priminė savo broliui vyskupui Jurgiui, kad jis lietuvis, ne lenkas, tai padarė lenkiškai rašytame laiške. Jis turėjo mintyje daugiau politinį aspektą, nes lietuvių kalbos greičiausiai nei vienas, nei antras nemokėjo.

Kaip buvo su lietuviais jėzuitais? Ar tie iš jų, kurie save laikė lietuviais ar žemaičiais, visi mokėjo lietuviškai? Kadangi kartais (ne visuomet, nes ypačiai XVI ir XVII amžiuje trūksta tikslių žinių) jėzuitų kataloguose nurodoma, kokias kalbas kiekvienas moka, galima ir į šį klausimą apytikriai atsakyti. Neturiu šiuo klausimu sistematiškai sudarytų statistikų. Kol kas esu tiktai mėginęs suvesti tuos duomenis paskutiniu jėzuitų buvimo Vilniuje prieš jų ordino panaikinimą dešimtmečiu, būtent 1761 ir 1770 metais[18].

1761 metais Lietuvos jėzuitų provincijoje buvo iš viso 588 nariai (kunigai, klierikai ir broliai). Prieš trejus metus buvo įvykęs ankstyvesnės Lietuvos jėzuitų provincijos padalijimas. Iš lenkiškųjų ir dalies gudiškųjų sričių buvo sudaryta atskira Mozūrų provincija su centru Varšuvoje. Likusiai Lietuvos provincijai dabar priklausė tiek grynai lietuviškos kolegijos bei rezidencijos, tiek Prūsuose, Latvijoje ir iš dalies Gudijoje esančios įstaigos. Taigi iš 588 jau minėtų Lietuvos provincijos narių 1761 metais 162 vadinasi *lituani* ir 62 *samogitae*-38% visų jėzuitų. Iš tų 162 *lituani* 85, taigi šiek tiek daugiau kaip pusė, mokėjo lietuviškai, o iš 62 *samogitae* net 61, t. y. visi, išskyrus vieną, vartojo lietuvių kalbą. Be to, dar 31, kurie nebuvo nei lietuviai, nei žemaičiai, mokėjo lietuviškai: 8 gudai (*rutheni*), 8 livoniečiai, 4 kuršiai, 4 varmijiečiai, 3 prūsai, 2 *subsylvani*, t. y. iš Pinsko apylinkių, ir po vieną mozūrą ir lenką. Taip susidaro bendra suma: 177 jėzuitai iš 588 tais metais vartojo lietuvių kalbą - 30%, beveik trečdalis visų provincijos narių.

Po devynerių metų, 1770 metais, kitaip sakant, prieš pat ordino uždarymą, Lietuvos jėzuitų provincijoje jau buvo 671 jėzuitas, iš jų net 192 klierikai - geras ženklas, liudijantis, kad Lietuvos jėzuitų provincija

[18] Duomenys paimti iš 1761 ir 1770 metų katalogų, ARSI, Lith. 31,32.

dar tebebuvo visiškai sveika ir gaji, nepaliesta dvasinio dekadanso, nes vien per 9 metus jos narių skaičius padidėjo net 83 nariais. Iš to 671 jėzuito 1770 metais 290 pavadinti lietuviais arba žemaičiais (čia mano kaltė, kad, darydamas šią statistiką, neapskaičiavau atskirai lietuvių ir atskirai žemaičių), tai yra 43% (prieš 9 metus buvo 38%), palyginus su bendru provincijos narių skaičiumi. Lietuviškai iš jų mokėjo 158. Kadangi dar 22 nelietuviai ir nežemaičiai vartojo lietuvių kalbą, bendras lietuviškai mokančiųjų skaičius tais metais susidarė 180, arba 27% (prieš 9 metus buvo 30%). Išvada: didėjant lietuvių, Įstojančių į jėzuitus, skaičiui, mažėjo jų mokėjimas lietuviškai. Atrodo, kad jau tuomet bus prasidėjęs rytinių etnografinės Lietuvos sričių kalbinis nutautimas. Iš ten kilusieji jautėsi ir rašėsi lietuviais, bet lietuviškai nebekalbėjo. Iš Žemaitijos, Vakarų Aukštaitijos ir Užnemunės kilusieji, atrodo, tuomet didžiulė dauguma - daug daugiau negu lig šiol manyta, ne tik iš valstiečių, bet ir iš bajorų - vartojo lietuvių kalbą.

Kitas klausimas: koks buvo jųkalbos mokėjimo lygis? Šiandien sunku į tai duoti atsakymą. Kokių nors egzaminų iš lietuvių kalbos, prieš įrašant į katalogą žinias apie kalbų mokėjimą, tikriausiai nebuvo. Matyt, apie tai sprendė pačių viršininkų patirtis ir atskirų individų pasisakymai. Kadangi nuorodų kataloguose apie kalbų mokėjimą tikslas buvo informuoti provincijolą, kad jis galėtų lengviau spręsti apie kiekvieno jėzuito tinkamumą darbuotis toje ar kitoje vietovėje, reikia manyti, kad visiškai menku kalbos mokėjimu niekas, ypač iš kunigų, nesigyrė, nes galėjo būti paskirtas apaštalauti kaip tik tąja kalba ir dėl to iš tokio nepagrįsto pasigyrimo galėjo ir turėjo turėti tik sunkumų ir nemalonumų.

X

Kur ir kaip buvo išmokstama lietuvių kalbos? Tie, kurie save laikė lietuviais ar žemaičiais, reikia manyti, lietuviškai dažniausiai išmokdavo savo namų aplinkoje. Tačiau, matyt, buvo galima lietuviškai išmokti ar kalbos žinias pagilinti, pasilavinti ir kitur, pvz., bestudijuojant Lietuvos kolegijose ar Vilniaus universitete. Kitaip būtų sunku paaiškinti,

kaip galėjo išmokti lietuviškai tie, kurie nebuvo lietuviai, - o tokių, kaip matėme, visuomet būdavo tam tikras skaičius. Specialių lietuvių kalbos paskaitų universiteto ar kolegijų studijų programose neteko užtikti per abu čia apžvelgiamus šimtmečius. Antra vertus, nebuvo dėstoma nė lenkų kalba, kaip ir Paryžiuje tuomet nebuvo specialių prancūzų kalbos paskaitų. Tiktai lotynų, graikų ir hebrajų kalbos buvo visateisės universitetinės disciplinos. Yra žinių, kad pradžioje jėzuitų studijų namuose norėta suintensyvinti ir pagyvinti vietinės kalbos vartojimą. Tai buvo įrašyta ir į pirmąjį *Ralio studiorum* projektą. Bet kaip tik Vilniuje susirinkusi šiam projektui apsvarstyti komisija pasisakė prieš tokį pasiūlymą; panašiai pasisakė ir Pietų Vokietijos jėzuitai, ir kai kurių kitų provincijų komisijos, todėl šis pirmykštis ordino vadovybės siūlymas buvo išbrauktas ir oficialia mokyklinių aktų, pamokų ir paskaitų kalba pasiliko lotynų kalba.[19] Mums, lietuviams, tai turėjo teigiamų pasekmių, nes sustiprintas vietinės kalbos vartojimas būtų reiškęs Vilniuje ir daugelyje kitų kolegijų - gal išskyrus Kražius, Pašiaušę ir Kauną - sustiprintą lenkų kalbos įsigalėjimą; vadinasi, vienintelės lotynų kalbos palikimas žymiai prilaikė lenkų kalbos dominavimą.

Tai betgi nereiškė, kad Vilniaus universitete ir jėzuitų kolegijose visiškai nieko nebūtų buvę daroma lietuvių kalbai geriau išmokti. Mūsų kultūros istorijos tyrinėtojai, ypačiai Lietuvoje jau miręs prof. Jurgis Lebedys, įrodė buvus specialių lietuvių kalbos lavinimosi būrelių, pvz., Vilniaus jėzuitų noviciato namuose prie Šv. Ignaco bažnyčios.[20] Pereitais metais [1978] Lietuvoje leidžiamuose „Kultūros baruose" (Nr. 7) Eugenija Ulčinaitė atkreipė dėmesį į porą užuominų akademijos istorijos šaltiniuose, kurios leidžia padaryti išvadą, kad toks lietuvių kalbos būrelis veikė ir Vilniaus universitete. Pats jėzuitų mokyklų statutas (vadinamoji *Ratio studiorum)* numato tokius lavinimosi būre-

[19] Plg. S. Bednarski, „Jezuici polscy wobec projektu ordynacji studjów", *Przegląd Powszechny*, 205 (1935), p. 235.

[20] J. Lebedys, „Y-a-t-il eu a l'Université de Vilnius une chaire de lithuanien aux XVIIe-XVIIIe siecles?", *Acta Baltico Slavica*, 3 (1966), p. 99-106; idem, „Ar senajame Vilniaus universitete buvo lietuvių kalbos katedra?", žr. J. Lebedys, *Lituanistikos baruose*, I, Vilnius 1972, p. 201-210.

liūs ir jiems duoda pavadinimą ‘akademijos’. Į tas akademijas būdavo priimami tiktai pavyzdingi ir moksle pažangūs studentai, kad jie, praktiškai lavindamiesi, galėtų pagilinti savo žinias kurioje nors mokslo šakoje. Tie būreliai taip pat turėjo turėti savo registracijos knygas su narių sąrašais ir veiklos apžvalgomis. Koks būtų mums turtas, jei būtų išlikusi kokio nors lietuvių kalbos lavinimosi būrelio panaši knyga! Bet jų nė viena - nė iš kitokios paskirties būrelių - neišliko. Todėl turime tenkintis daugiau prielaidomis ir spėliojimais.

XI

Taip istorijos šaltiniai mums atvėrė tarsi naujų horizontų apie lietuvių kilmės profesorių ir studentų dalyvavimą universiteto gyvenime. Deja, nebegalima čia ilgiau sustoti prie tų Vilniaus universiteto gyvenime dalyvavusių gausių lietuvių pasiektų lietuviškumo vaisių.

Jie, tiesa, mums daugmaž jau gerai žinomi. Tai pirmosios lietuviškos knygos Didžiojoje Lietuvoje, kurios pasirodė kaip tik Vilniaus universiteto aplinkoje. Tai lietuviški katekizmai, evangelijos, maldaknygės, postilės, giesmynai, pamokslų knygos, net žodynas ir vėliau lietuvių kalbos gramatika - visa tai daugiausia universiteto lietuvių profesorių ir studentų paruošta, išleista, išplatinta. Ir profesorės Viktorijos Skrupskelytės paskaita apie Slavočinskio giesmyną leido nutuokti, kokia brandi turėjo būti tuomet (apie 1640-50 metus) Vilniaus universitete lietuviškumo aplinka, kad ji išugdė tokį ir kalbos, ir stiliaus, ir eilėdaros atžvilgiais nepaprastą lietuvišką kūrinį, nors jis tėra eilinis giesmių ir psalmių iš kitų kalbų vertimas. Pažymėtina, kad Slavočinskio giesmynas pasirodė kaip tik tuo prieštvaniniu laikotarpiu (nes rusų ir švedų antpuolių XVII a. viduryje laikotarpis taip ir vadinamas istorijoje ‘Tvanu’, lenkiškai *Potop)*, kai universitete lietuviškumas visomis kryptimis buvo pasiekęs savo viršūnę. Tais leidiniais naudojosi visa Lietuvos dvasininkija, Lietuvoje apaštalavimo darbą dirbusios vienuolijos (pranciškonai, bernardinai, dominikonai, karmelitai ir kt.). Savaime aišku, šalia jėzuitų buvo ir kitų asmenų, ir kitų vienuolijų vienuolių, kurie paliko lietuviškų

raštų ir išleido lietuviškų knygų, bet, reikia pasakyti, ir šios knygos būdavo dažnai spausdinamos universiteto spaustuvėje. Nėra abejonės, kad Vilniaus universitetas įvairiais būdais nemaža prisidėjo prie lietuviškumo, ypačiai Lietuvos kaime, palaikymo. Ir kaip tik iš to kaimo pirmiausia atgimė ir naujoji Lietuva, kurios vaikai mes visi esame.

Švęsdami Lietuvos universiteto 400 metų jubiliejų, galime vertai didžiuotis tuo, ką nuveikė mūsų protėviai anais dažnai sunkiais karų, ligų bei visokių nelaimių nuolat slegiamais, kartais tiesiog dramatiškai įtemptais laikais. Tačiau senoji universiteto tradicija įpareigoja ir jo dabartį, kviečia visus būti atvirus laiko dvasiai ir žmonijos pasiektiems laimėjimams, bet tuo pačiu ugdyti pilnutinį žmogų, galintį laisvai reikštis ir kūrybingai bręsti ne tik kūnu, bet ir dvasia, - vienu žodžiu, turintį visas sąlygas ir galimybes ieškoti tiesos ir siekti laimės.

TEISĖ IR MEDICINA VILNIAUS AKADEMIJOJE

IŠ LIG ŠIOL NENAUDOTŲ ŠALTINIŲ

1. KARALIAUS PRIVILEGIJOS NELEIDŽIA STEIGTI TEISĖS IR MEDICINOS FAKULTETŲ

Karalius Steponas Batoras savo privilegijoje, kuria Vilniaus jėzuitų kolegiją pakėlė akademija ir jai suteikė universiteto teises (1579 balandžio 1), įsakmiai pabrėžė, kad naujajame universitete „iš visų mokslo dalykų, būtent iš teologijos, metafizikos, fizikos ir logikos, išskyrus teisių ir medicinos mokslus, būtų teikiami bakalauro, magistro ir daktaro laipsniai" ir juos gavusieji „turėtų tas pačias teises bei pirmenybes, kokias turi gavusieji tuos pačius mokslo laipsnius kituose mūsų karalystės universitetuose ir kolegijose, o ypač Krokuvos universitete".[1] Palyginę šią jau galutinę steigiamam universitetui duotą privilegiją su kitu panašiu, prieš 8 mėnesius (1578 liepos 7) Lvove pasirašytu karaliaus dokumentu, kuris tačiau, neturėdamas Lietuvos kanclerio antspaudo, liko juridiškai negaliojančiu, matome, kad ir tenai pabrėžtas toks pat teisės ir medicinos mokslų išskyrimas: „Vilniaus kolegijoje nei iš medicinos, nei iš civilinės teisės, bet iš laisvųjų menų, filosofijos ir teologijos būtų teikiami moksliniai laipsniai".[2] Kiti žodžiai, bet lygiai tas pat dalykas: teisė (1578 dokumente: civilinė teisė) ir medicina Vilniaus universitete nebus dėstoma.

Nedaug kas pastebėjo tą karaliaus privilegijose ypatingu būdu pabrėžtą teisės ir medicinos fakultetų išskyrimą, lygų jų uždraudimui. Mums žinomesni autoriai, nagrinėję Vilniaus universiteto įsteigimo ir veiklos aplinkybes, paprastai nurodo, kas jame buvo nuo pat pradžios dėstoma, bet negvildena klausimų apie tai, ko jame nebuvo galima dės-

[1] Plg. *LIŠ*, I, p. 241-242; lotyniškąjį privilegijos tekstą žr. Bieliński, I, p. 51-52.
[2] Žr. Bieliński, I, p. 32-34.

tyti. M. Biržiška, savo vardų ir veikalų senajame Vilniaus universitete santraukoje kalbėdamas apie universiteto įsteigimą, šio klausimo visai nepaliečia; tiktai po to pastebi, jog vėliau (nuo 1644 m.) veikęs teisių fakultetas, bet, mirus Sapiegai ir dėl rusų 1655 m. invazijos išbėgiojus iš Vilniaus profesoriams, jis daugiau nebeatsigavęs, nes, jėzuitai nedaug teskyrė dėmesio teisės mokslui... Privilegijos medicinos fakultetui steigti jėzuitai nė nemėgino vykdyti".[3] Taip pat ir A. Rukšėnas, aprašydamas senąjį Vilniaus universitetą, teisės ir medicinos mokslų uždraudimo problemos nepaliečia.[4] Plačiausiai Vilniaus akademijos pirmųjų dešimtmečių veiklą aprašęs lenkų jėzuitas Liudvikas Piechnikas irgi pasitenkina buvusios padėties nušvietimu ir nė nekelia sau klausimo, kodėl karalius norėjo, kad Vilniuje nebūtų anų dviejų fakultetų.[5] Jam ir kitiems dalykas turėjo atrodyti savaime aiškus: jėzuitai paprastai savo universitetuose pasitenkindavo, šalia kolegijose išeinamų humanistinių disciplinų, dviem aukštesniųjų studijų fakultetais: filosofijos ir teologijos.

Dabartinėje Lietuvoje istorikai dažnai pasirodo ne tokie uolūs praeities gyvenimą ir įvykius geriau ir išsamiau pažinti (neretai juos tyčia nutyli arba iškraipo), bet labai „gabūs" kadaise gyvenusių ir veikusių asmenų mintims, siekimams ar net slaptoms intencijoms aiškinti, tarsi partijos leidimas užsiimti istorijos tyrinėjimu jiems būtų suteikęs praeities aiškiaregystės bei minčių skaitymo dovanas. Todėl nenuostabu, jog jie „žino", kodėl Vilniaus akademija visai neturėjo medicinos, o pradžioje ir teisės fakultetų. Štai pora pavyzdžių. Stasys Biziulevičius, rašydamas apie pirmąją medicinos mokyklą Lietuvoje, jos nebuvimą jėzuitų vadovaujamoje Akademijoje taip aiškina: „O iš tikrųjų ne lėšų trūkumas trukdė jėzuitams pradėti Vilniaus aukštojoje mokykloje dėstyti medicinos mokslus, - jie nebuvo linkę įvesti savo vadovaujamoje mokykloje naują discipliną, kuri rėmėsi gamtos mokslų pažinimu".[6] Arba Irena Petrauskienė, trumpai aprašydama medicinos mokslus Vil-

[3] M. Biržiška, *Senasis Vilniaus universitetas,* London 1955, p. 9.

[4] *LU,* p. 17-18.

[5] PlECHNIK, p. 28-31.

[6] S. Biziulevičius, „Pirmoji medicinos mokykla Lietuvoje", *Iš mokslų istorijos Lietuvoje,* I, Vilnius 1960, p. 85.

niaus universitete, pastebi, kad „apie XVII a. vidurį Akademija įsteigė teisės fakultetą, pradėjo leisti teisės veikalus", ir prideda: „Kitaip buvo su medicinos mokslais. Savo prigimtimi jie buvo svetimi jėzuitų mokymui, prieštaravo jų skelbiamoms tiesoms. Todėl Akademija nepasinaudojo karališkąja privilegija ir iki pat XVIII a. vidurio medicinos į savo disciplinų tarpą neįsileido".[7] Ir vienu, ir antru atveju, užuot ieškojus tikrų, šaltinių duomenimis paremtų priežasčių, kodėl jėzuitų vadovaujamoje Akademijoje nebuvo medicinos fakulteto, autoriai verčiau ima remtis nieko bendro su mokslu neturinčiu, propagandos reikalams nukaltu šūkiu: „Jėzuitai - reakcingiausias katalikų bažnyčios ordinas" (taip jėzuitus aptaria „Mažoji liet. tarybinė enciklopedija"). Užtat medicina turėjo prieštarauti jėzuitų skelbiamoms tiesoms ir užtat jie negalėjo būti linkę ją įsileisti į savo mokykloje dėstomųjų disciplinų tarpą. Kam dar sukti galvą, ar taip iš tikrųjų buvo, ar nebuvo; svarbiausia, kad nenukrypta nuo įsakyto „kryptingumo".

Pradėjus tačiau nuodugniau analizuoti istorijos šaltinių teikiamas žinias, tikrovė tampa daug sudėtingesnė. Jau minėjome, kad karaliaus Stepono Batoro privilegijos apriboja naujojo Vilniuje universiteto mokslinio darbo apimtį, drausdamos jame užsiimti teisės ir medicinos mokslais. Tai nebuvo vien tik noras atsižvelgti į esamą padėtį: nepakankamą visiems fakultetams išlaikyti fundaciją, stoką mokslinio darbo jėgų, teisės ir medicinos dėstymo neparankumą jėzuitams; tam būtų užtekę suminėti vien tiktai tas mokslo sritis, kurios bus įsteigtame universitete studijuojamos, kaip buvo įprasta daryti kitais panašiais atvejais, kaip skaitome ir popiežiaus Grigaliaus XIII duotoje Vilniaus universiteto įsteigimo buloje. Jei kada, steigiant universitetą, būdavo aiškiai apribojama jo mokslinės veiklos apimtis, tai visuomet reiškė draudimą, norint apsaugoti kieno nors kito kompetencijas. Pavyzdžių toli neieškant, užtenka prisiminti, kad, įsteigus 1347-1348 m. Prahoje universitetą su Paryžiaus pavyzdžiu gerai suorganizuotu teologijos fakultetu, netrukus po to kaimynystėje atidarytuose universitetuose - Krokuvoj (įst.

[7] I. Petrauskienė, „Medicina Vilniaus universitete", *Mokslas ir gyvenimas*, 1973 (3), p. 8-9.

1364) ir Vienoj (įst. 1365) - iš pradžių uždrausta dėstyt teologiją, kuri buvo įvesta tik vėliau, popiežiams leidžiant, Vienoje 1384 m. ir Krokuvoje 1397 m.[8] Kaip dar ankstyvesniais laikais panašiais apribojimais buvo ginamos Paryžiaus universiteto kompetencijos, kaip minėtieji Krokuvos ir Vienos universitetai turėjo atsižvelgti į jau veikiantį Prahos universitetą (įsidėmėtina, jog Praha buvo ano meto Vokiečių-Romos imperatorių Karolio IV Liuksemburgiečio ir jo sūnaus Vaclovo IV sostinė), taip savaime peršasi mintis, kad ko nors panašaus buvo siekiama ir steigiant Vilniaus universitetą. Gaila, kad mažai žinome apie karaliaus suteiktųjų privilegijų paruošimo aplinkybes. Atrodo, jog jėzuitai šį kartą neprisidėjo nei tiesiogiai, nei netiesiogiai. Kad kartais reikiamo dokumento juodraštį karaliaus kanceliarijai galėjo pateikti tasai, kuriam to dokumento reikėjo, matome iš Vilniaus jėzuitų kolegijos pirmųjų metų istorijos. Į Vilnių atvykusiems jėzuitams būtinai reikėjo bažnyčios, ir nebuvo kitos išeities, kaip tik prijungti prie kolegijos čia pat stovinčią parapijinę Šv. Jono bažnyčią. Karalius turėjo tos bažnyčios patronato teisę, todėl iš jo reikėjo gauti prijungimo dekretą. Kolegijos rektorius S. Varševickis, kuris anksčiau buvo dirbęs Lenkijos karaliaus raštinėj ir gerai žinojo karališkų raštų formą bei stilių, nieko nelaukęs, 1570 lapkričio 20, sėdo rašyti privilegijos tekstą. Jį užbaigęs, parodė savo patarėjams. Šie jo pasiūlymui pritarė ir jį skatino visą reikalą užbaigti iki galo. Kai ir Vilniaus vyskupas sutiko su tokiu Šv. Jono bažnyčios prie kolegijos prijungimu, ir Varšuvoje buvę provincijolas L. Maggio bei viceprovincijolas Pr. Sunieris viską patvirtino, karalius Žygimantas Augustas visa tai sankcionavo savo 1571 kovo 10 dekretu, parašytu pagal S. Varševickio įteiktą juodraštį.[9] Kai Vilniaus kolegijai buvo teikiamos universiteto teisės, S. Varševickio Vilniuje jau nebebuvo; jis 1578 balandžio 28 paliko Lietuvos sostinę ir tą pačią vasarą išvažiavo į Švediją. Kad kas nors iš kitų jėzuitų būtų prisidėjęs, beruošiant karaliaus privilegijas, nėra žinių. Vėlesni nesusipratimai, Vilniaus vyskupo į popiežių kreipimasis (1579 liepos 26 laišku), kad atitaisytų karaliaus

[8] Plg. *Lexikon für Theologie und Kirche*, X², p. 511-512.
[9] ARSI, Pol. 65, fol. 86v-87r.

privilegijoje nepriimtiną punktą dėl būsimo universiteto kanclerio ir protektoriaus (kancleriu buvo numatytas Vilniaus vyskupas, o protektorium - Žemaičių vyskupas), veikiau rodo, kad kaip tik ne jėzuitai, o kas kitas ruošė tų dokumentų tekstą. Greičiausiai tą darbą atliko karaliaus valdininkai. Nėra jokios abejonės, kad tokiu svarbiu reikalu, kaip antrojo universiteto Respublikoje atidarymas, buvo tartasi ir su Krokuvos universiteto vadovybe, kuri vienaip ar kitaip turėjo jausti ir būsimą šiokią tokią sau konkurenciją. Sutiko su laisvųjų menų - filosofijos ir teologijos fakultetais, nes tai jau buvo dėstoma Vilniaus kolegijoje, bet labai galimas dalykas, kad kaip tik krokuviečiai reikalavo neleisti steigti Vilniuje teisės ir medicinos fakultetų. Karaliui nebuvo sunku su tuo sutikti, nes ir patys jėzuitai nelaikė savo tiesioginiu uždaviniu rūpintis tų fakultetų veikla. Tačiau kur jėzuitų įtaka dokumento tekstui neabejotina, kaip kad popiežiaus tuo pačiu reikalu duotoje buloje, ten taip pasakyta, kad durys tolimesniam vystymuisi nebūtų užsklęstos. Ir iš tikrųjų popiežiaus Grigaliaus bula, nors ją ruošusieji turėjo prieš akis abiejų karaliaus privilegijų autentiškas kopijas, visai nemini teisės ir medicinos: nesako, kad tie dalykai bus Vilniuje dėstomi, bet ir neįpareigoja jų visiškai atsisakyti.

2. LIETUVIAI JĖZUITAI BANDO APIE 1620-1625 M. ĮVESTI TEISĘ IR MEDICINĄ

Kaip neteko šaltiniuose užtikti kad ir trumpų užuominų apie teisės ir medicinos reikalingumą, steigiant Vilniaus universitetą, taip apie šias mokslo disciplinas tylima dar ilgoką laiką, jį įsteigus. Buvo užtenkamai rūpesčių išlaikyti jau esančius filosofijos ir teologijos fakultetus. Kad tai nebuvo lengva, ypačiai pačioje pradžioje, matyti iš to, jog naujai įsteigtame universitete iki 1583 m., nors ir buvo dėstomos visos numatytos disciplinos, nebuvo nė vieno dėstytojo su daktaro laipsniu. Nors ir būtų klaidinga mūsų laikų mastu kelti prieš keturis šimtmečius pradėjusiam veikti universitetui šiandien galiojančius reikalavimus, nuo tam tikrų normų ir anuomet nebuvo galima nukrypti. Pavyzdžiui, tas,

kuris kitiems suteikia aukštąjį mokslo laipsnį, privalėjo ir anuomet pats turėti bent tokio pat lygio mokslinį laipsnį. Bet tokių, atidarius Vilniuje universitetą (1580 m.), tarp profesorių dar nebuvo. Universiteto rektorius Petras Skarga buvo tiktai Krokuvos universiteto bakalauras. Teologijos profesoriai ispanai Antanas Arijas ir Garsijas Alabianas, nors, studijuodami teologiją Ispanijoje ir Romoje, buvo gerai pasiruošę moksliniam darbui, tačiau nei vienas, nei antras dar nebuvo gavę oficialaus mokslinio laipsnio. Tiktai 1583 m. jiems tame pačiame Vilniaus universitete buvo suteiktas teologijos licenciatas ir už poros mėnesių - teologijos doktoratas. Šv. Raštą dėstė lenkas Justas Rabas, didelės erudicijos vyras (be lotynų, graikų, hebrajųir lenkų kalbų, jis dar laisvai vartojo vokiečių, prancūzų ir italų kalbas), prieš Romoje įstodamas į jėzuitų ordiną perėjęs Strasburgo, Vitenbergo, Ženevos, Leipcigo, Paryžiaus universitetus, jau prieš atvykdamas į Vilnių dėstęs Šv. Raštą Pultusko kolegijoje, bet mokslo laipsnio ir jis neturėjo. 1582 m. provincijolas J. P Campano, rašydamas į Romą tėvui Generolui, siūlė tarp kitų ir J. Rabui, tuokart dirbančiam Kolozsvàro kolegijoje (dabartinėje Vengrijoje), suteikti daktaro laipsnį, bet, atrodo, tai nebuvo įvykdyta, nes jis ir po to niekur nežymimas teologijos daktaru. Ketvirtoji teologijos fakulteto katedra, skirta hebrajų kalbai, 1580 m., atrodo, nebuvo užimta; šaltiniuose neminima, kad kas nors tuomet būtų dėstęs Šv. Rašto studijoms reikalingą kalbą. Galimas dalykas, kad jos pradmenis davė patsai Šv. Rašto profesorius. 1581 m. teologijos fakultete buvo atidarytos dar dvi katedros: poleminės teologijos (*controversiarum*), kurią dėstė ką tik Romoje užbaigęs studijas portugalas Emanuelis Vega, ir moralinės teologijos, kurią dėstyti buvo pavesta anglui Adomui Brokui. Ir vienas, ir antras pradėjo dėstyti, neturėdami mokslo laipsnio. E. Vegai tiktai 1587 m. buvo suteiktas teologijos doktoratas. A. Brokas, kuris, dar prieš įstodamas į jėzuitų ordiną, buvo gavęs Oksforde laisvųjų menų bakalaureatą, 1586 m. buvo įrašytas tarp teologijos doktoratui Vilniuje kandidatų, bet daktaro laipsnio kažkodėl negavo. Taigi pradžioje visi teologijos fakulteto dėstytojai ėjo pareigas, neturėdami savo darbo srityje mokslinio laipsnio, nors kiekvienas iš jų savo dalyką žinojo ir kitiems aiškino ne blogiau už tuos, kurie galėjo pasirodyti su daktaro diplomu.

Ne geresnė padėtis buvo ir filosofijos fakultete. Pačią filosofiją nuo 1578 m. dėstė poznanietis Leonardas Krakeris, kuris su vienerių metų pertrauka užėmė šią katedrą iki 1587 m. Bet ir apie jį dar 1584 m. rašoma: „Neturi jokio mokslinio laipsnio". Tiktai vėliau jis gavo laisvųjų menų ir filosofijos magistro, o 1594 m. ir teologijos daktaro laipsnius. Šiame fakultete dar turėjo būti ir matematikos katedra. Filosofijos studentams matematika dažniausiai buvo dėstoma antraisiais trimečio kurso metais, kai būdavo išeinama fizika. Neturime tikslių žinių, kas Vilniuje dėstė matematiką apie 1580-82 metus. Vėliau, 1585 m., matematikos profesorium buvo mozūras Adrijonas Jungas. Jei jis ir apie 1582 m. dėstė matematiką, tai darė neturėdamas mokslinio laipsnio, nes laisvųjų menų ir filosofijos magistru tapo tiktai 1585 sausio 24.

Tad matome, kad naujajame Vilniaus universitete virš trejų metų tęsėsi nenormali padėtis: įstaiga turėjo teisę teikti aukštuosius mokslo laipsnius, bet joje nebuvo nė vieno, kuris pats būtų turėjęs panašų mokslo laipsnį. O ir čia galiojo taisyklė: *Nemo dat, quod non habet* (kas ko neturi, negali ir kitam duoti). Iš tos gana rimtos bėdos padėjo išsikapstyti vokietis, kilęs iš Švabų, Pilypas Widmanstadtas, kuris jau 1563 m. Vienoje buvo įgijęs laisvųjų menų ir filosofijos magistratą, o 1570 m. Braunsberge provincijolas L. Maggio, t. Generolo pavestas, jam suteikė teologijos doktoratą. Jis ilgus metus vadovavo Braunsbergo kolegijai; 1583 m. pradžioje buvo atkviestas į Vilnių ir paskirtas universiteto kancleriu. Tų pačių metų rudenį ir Vilniaus universitetas pradėjo teikti aukštuosius mokslo laipsnius. Pirmieji šio universiteto teologijos daktarai buvo kaip tik jau minėtieji jos profesoriai: A. Arijas ir G. Alabianas.

Savaime suprantama, kad, betvirtinant esamų fakultetų kadrus, nebuvo ko galvoti apie kitus fakultetus. Pirmoji žinutė apie galimą Vilniaus universiteto praplėtimą, kurią teko prieš porą metų atsitiktinai užtikti, yra iš 1618 metų. Apie tai jau esu kartą trumpai užsiminęs.[10] jėzuitų archyve Romoje yra išlikęs pranešimas, vadinamasis metinis laiškas *(Litterae annuae),* apie Kražių kolegijos veiklą 1618 m. Tais me-

[10] „Mokslinė pažanga Vilniaus Akademijoje", *LKMA Suvažiavimo darbai,* VII, p. 206 [šiame leidinyje - p. 212-213].

tais Tytuvėnuose buvo ruošiamasi statyti bažnyčią. Jos pamatų padėjimo iškilmėse *(iaciendorum fundamentorum caeremoniis)* dalyvavo daug bajorų ir dvasininkų, tarp jų ir Kražių kolegijos rektorius Jonas Jamielkovskis. Iškilmingų pietų metu jis sėdėjo šalia tos bažnyčios fundatoriaus, Tytuvėnų miestelio ir dvaro savininko, ką tik tapusio Žemaičių seniūnu, Jeronimo Valavičiaus, kuris tarp kitko pasisakęs, kad „nusprendęs padidinti Vilniaus akademiją dviem skyriais [t. y. fakultetais], kuriuose būtų dėstoma dieviškoji ir žmogiškoji teisė ir gydymo mokslas"." Įdomu, kad apie tai rašoma ne Vilniaus akademijos, o Kražių kolegijos pranešime. Nesunku suprasti ir priežastį: Kražių kolegija norėjo tokiu būdu pabrėžti naujojo Žemaičių seniūno jėzuitams palankumą ir dosnumą, nes Jeronimas Valavičius tais metais paaukojęs 700 auksinų Kražių jėzuitų reikalams ir, be to, dar užrašęs 1500 auksinų neturtingiems kolegijos mokiniams išlaikyti. Vilniaus akademijos panašūs „metiniai laiškai" to universiteto praplėtimo projekto visai nemini. Buvau manęs, kad tai tik atsitiktinis, prie vaišių stalo euforijoje parodytas geros valios pareiškimas, kuris greitai paskendo užmirštyje. Pasirodo, kad ne! Yra žinių, kad Lietuvos didikai Valavičiai rimtai norėjo įsteigti Vilniuje teisės ir medicinos fakultetus. Prie šio projekto taip pat nemažai prisidėjo ir tuomet universitetui vadovavęs pirmasis lietuvis rektorius Jonas Gruževskis. Apie visa tai sužinome iš italo jėzuito Fabricijaus Banfio *(Banfii)* vieno laiško, kurį jis, 1641-42 m. atlikęs Lietuvos jėzuitų provincijos vizitaciją, 1642 birželio 14 iš Dancigo rašė į Romą.[12] Laiško turinys: naujai atsiradusi galimybė įsteigti Vilniuje teisės fakultetą. Laiško pradžioje pameni, kad jis 1641 m. lankė Vilniaus akademijoje dirbančius jėzuitus ir ten sužinojo, jog Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos dvaro maršalka Leonas Sapiega (iš tikrųjų - Kazimieras Leonas Sapiega) prieš keletą metų pasisakęs norįs Vilniaus akademijoje įsteigti kanonų ir civilinės teisės fakultetą. F. Banfis tada specialiai nuvykęs pas K. L. Sapiegą aptarti viso reikalo. Pasikalbėjimo metu L. Sapiega pažadėjęs skirti 30 000 auksinų *(florenorum*), iš kurių

[11] ARSI, Lith. 38 I, fol. 241ar.

[12] Laiško originalas yra ARSI, Pol. 77 II, fol. 301r-302r.

gaunamo pelno būtų galima išmokėti profesoriams algas, ir dar 15 000 auksinų, už kuriuos būtų nupirktas žemės sklypas ir ant jo pastatyti naujo fakulteto rūmai su salėmis paskaitoms ir speciali iškilmingų aktų salė. Sapiega tuojau pat įteikęs kelis tūkstančius auksinų, prašydamas juos perduoti Akademijos rektoriui.

Grįžęs į Vilnių, vizitatorius, - taip jis toliau rašo savo laiške, - susikvietęs Lietuvos jėzuitų provincijolą ir jo patarėjus. Jam išdėsčius visą reikalą, šie jam pasakę, kad jau esąs gautas iš tėvo Generolo leidimas pradėti Vilniuje teisės ir medicinos paskaitas. Jam buvusi atnešta prieš 20 metų to paties tėvo Generolo Mucijaus Vitelleschio (ordino generolas 1615-1645) laiško, rašyto anuometiniam Lietuvos provincijolui Mykolui Ortizui (Lietuvos provincijolas 1623-1626), kopija. Tame laiške t. Generolas kaip tik apibūdina fundacijos pobūdį ir sąlygas, to prašant fundatoriui, tuometiniam Vilniaus vyskupui Eustachijui Valavičiui. Be to, vizitatoriui tuomet buvusi parodyta paties provincijolo ranka rašyta fundacijos sutartis (*conditiones*), kuri, Romoje šiek tiek pataisyta, vėliau buvusi grąžinta tam pačiam provincijolui. F. Banfis ten pat nurodo ir pagrindinius tos sutarties punktus: 1. Kol gyvens fundatoriai, jie, susitarę su Akademijos rektorium, turi teisę skirti ir atleisti profesorius.
2. Mirus fundatoriams, ši teisė pereina būsimiems Vilniaus vyskupams, kurie tačiau profesorių skyrimą paveda Vilniaus akademijos rektoriui.
3. Akademijos rektoriui nesutinkant arba jam nežinant, niekam iš Akademijos studentų, ar jie būtų gero, ar blogo elgesio, nei iš Draugijos mokyklų negalima pereiti arba iš bet kur kitur atvykusiems įsimatrikuliuoti nejėzuitų profesorių klausytojais. 4. Visą baudžiamąją ir tvarkomąją valdžią naujas disciplinas studijuojančiųjų ir jas dėstančiųjų atžvilgiu turi Akademijos rektorius, kaip ir visų kitų Akademijos studentų ir profesorių. 5. Kad kviečiant profesorius būtų išvengta galinčių iškilti sunkumų tarp Akademijos rektoriaus ir fundatoriaus įpėdinių - Vilniaus vyskupų, nesusitariant dėl vieno ir to paties asmens, Akademijos rektorius pasiūlys kelis kandidatus, iš kurių vieną vyskupas išrinks.

Išdėstęs sutarties punktus, F. Banfis laiške pastebi, kad jie buvę pasirašyti jau minėto provincijolo su pastaba: „Su tuo sutinka Tėvas Generolas ir pageidauja, kad Gerbiamieji Fundatoriai būtų patenkinti

Pont-a-Moussono universitete galiojančiais tų fakultetų statutais". Toliau F. Banfis rašo, kad matęs ir kitą tos pačios sutarties egzempliorių, taip pat pasirašytą Lietuvos provincijolo, kur buvęs pridėtas dar vienas punktas, jog teisių ir medicinos profesoriams algų išmokėjimas būsiąs Akademijos rektoriaus žinioje, kad tokiu būdu tie profesoriai būtų lengviau priversti laikytis universiteto nustatytos tvarkos. Bet tėvas Generolas tą punktą išbraukęs ir pastebėjęs: „Reikia tikėtis būsiant kitokių priemonių veikti profesorių drausmingumą" *(Sperandum aliunde posse Professores coerceri*).[13] Pagaliau F. Banfis priduria, kad Jonas Gruževskis, dabartinis Akademijos rektorius, buvęs taip pat anuomet šios įstaigos rektorium ir, kaip Lietuvos jėzuitų provincijos atstovas, dalyvavęs Romoje prokuratorių kongregacijoje. (Ši kongregacija įvyko 1622 lapkričio 16-19). Ta proga tėvas Generolas jam įteikęs „mūsų Pont-a-Moussono Akademijos statutų knygą, kad pagal ją būtų tvarkomi ir Vilniuje abu naujieji fakultetai".

Taigi iš šio vizitatoriaus F. Banfio laiško daug kas paaiškėja. Visų pirma, nėra jokios abejonės, kad Vilniaus akademijos iki visų keturių anų laikų universitetuose įprastų fakultetų praplėtimas nebuvo vien tik Lietuvos didikų Valavičių *pium desiderium,* bet kad tuo rūpinosi ir tam darė visus reikiamus žygius patys jėzuitai: provincijolas Mykolas Ortizas, bet dar daugiau įtakingas vietas užimantieji lietuviai jėzuitai: Jonas Gruževskis, Akademijos rektorius, ir Jonas Jamielkovskis, pirmasis Kražių kolegijos rektorius, o nuo 1620 metų Vilniuje prie Šv. Ignaco bažnyčios veikiančio jėzuitų noviciato Rektorius, naujokų magistras ir Lietuvos jėzuitų provincijos patarėjas. Neišlikus iki mūsų laikų ano meto reguliariai korespondencijai, sunku šiandien sužinoti smulkesnes šio plano iškėlimo ir brendimo aplinkybes ar duoti atsakymą į visus tuo reikalu iškylančius klausimus. Pavyzdžiui, nežinome, kokio dydžio buvo Valavičių naujiems fakultetams skirtoji fundacija; nežinome, kas tokie buvo numatyti teisės ir medicinos profesoriais; neturime taip pat kol

[13] Šios sutarties kopija be jokio parašo ir be datos yra ARSI, Lith. 36, fol. 380r. Ji atitinka žodis žodin F. Banfio laiške duotą tekstą; jos antrasis punktas liečia susitarimą dėl algų mokėjimo, bet čia tas punktas neišbrauktas.

kas jokių žinių, kodėl toji gan toli į priekį pažengusi iniciatyva neišsipildė: ar dėl iškilusių kokių naujų sunkumų fundacijos klausimu, ar dėl to, kad nesurasta tinkamų dėstytojų, ar gal dėl 1625 m. Vilnių užplūdusio maro, ar dėl ko nors kito? Jėzuitų ordino vyresnybė jau buvo davusi leidimą teisės ir medicinos fakultetams Vilniuje veikti. O gal tam pasipriešino Krokuvos universitetas? Tai tik klausimas, į kurį neturime atsakymo. Gal nauji tyrinėjimai, atidus didikus Valavičius liečiančios dokumentacijos peržiūrėjimas ir atskleistų bent dalį tų visų priežasčių, kodėl medicinos ir teisių aukštųjų studijų pradžia negalime laikyti 1623-1625 metų.

Su šiuo Vilniaus akademijos praplėtimo planu yra susijęs, kaip nurodo pats F. Banfis, jėzuitų vadovaujamo universiteto Lotaringijoje pavyzdys. Pats tėvas Generolas pasiūlė ir Vilniaus rektoriui J. Gruževskiui asmeniškai įteikti Pont-a-Moussono mieste veikiančio universiteto statutą. Tai kardinolo Karolio de Guise, dažniausiai vadinamo Lotaringijos kardinolu *(Cardinal de Lorraine*), plataus užmojo fundacija, kuriai nuo pat pradžios buvo suteiktos pilno universiteto su visais keturiais fakultetais teisės. Jo įsteigimo bula *In supereminenti* yra paskelbta 1572 gruodžio 5 dieną,[14] beveik septyneriais metais anksčiau už to paties popiežiaus Grigaliaus XIII duotą Vilniaus universiteto įsteigimo bulą. Dalyvaudamas tų pačių 1572 m. pavasarį įvykusioje konklavoje, kard. de Guise, kuris buvo žinomas kaip vienas iš įtakingiausių katalikiškojo atsinaujinimo Prancūzijoje vadų, iš naujo popiežiaus lengvai gavo viską, ko tik prašė, nors kai kas jėzuitams ir nepatiko, kaip, pavyzdžiui, jiems pavedamo universiteto sudėtin įeinanti teisės ir medicinos mokykla. Bet popiežiaus privilegija aiškiai sakė, kad visam universitetui, taigi ir teisės bei medicinos fakultetams, vadovaus jėzuitas rektorius. Jiems nieko daugiau neliko, kaip prisiimti ir šią naštą. O buvo našta ne todėl, kad tie mokslai būtų prieštaravę jų įsitikinimams, o vien tik dėl to, kad, norėdami ką nors naudingo nuveikti, jie buvo nusistatę visas savo jėgas koncentruoti tik į kelias darbo ir veiklos sri-

[14] *Bullarum, diplomalum et privilegiorum sanctorum Romanorum Pontificum Taurinensis editio*, VIII, Augustae Taurinorum 1863, p. 519-526.

tis, atsisakydami kitų savaime gerų ir svarbių darbų bei užsiėmimų. Kad vadovavimas Lotaringijos universitetui buvo iš tikrųjų nelengva našta, matyti iš vėliau Pont-a-Moussone dirbančius jėzuitus vizitavusio t. Jono Maldonato laiško Lotaringijos kunigaikščiui Karoliui III (1579 IV 20): „Iš patirties žinome, kad viena dešimtis teisės fakulteto studentų, kiek jų dabar yra Ponte, pridarė daugiau blogio ir nusižengimų per vienerius metus, kaip visi kiti studentai per ketverius".[15] Vizitatorius taip pat būgštavo, kad, augant teisės ir medicinos studentų skaičiui, gali jie privežti kenksmingų eretiškų knygų, o pasauliečiai dėstytojai, patys užsikrėtę erezija, gali ją propaguoti ir universitete, o tai reikštų jo sužlugdymą. Skaitant apie tokius būgštavimus, reikia nepamiršti, kad tuo metu Prancūzijoje buvo pats religinių kovų įkarštis ir nuo 1576 m. veikė vadinamoji Šventoji lyga, kurios vadu ir buvo tas Lotaringijos kunigaikštis, universiteto globėjas ir išlaikytojas, kuriam buvo skirtas J. Maldonato laiškas. Bet Karolis III nepabūgo galimų pavojų ir laikėsi savo nusistatymo: universitetas turi toliau veikti, rivalizuodamas su Paryžiaus, Bourgeso, Bolonijos ir kitais universitetais. Netrukus atsitiko taip, kad pirmasis teisės fakulteto dekanas prof. Pierre Grégoire panoro išsilaisvinti iš jėzuitų priklausomybės ir atsisakė pripažinti jėzuito universiteto rektoriaus autoritetą. Tada pati ordino vadovybė sukruto ginti savo teisių ir iš popiežiaus Siksto V bula *Rationi congruit* (1585 V 1) išgavo naują Grigaliaus XIII prieš 13 metų suteiktų privilegijų patvirtinimą, užakcentuojantį rektoriaus teises į visus keturis fakultetus. Taip, nepaisant visų nepatogumų ir sunkumų, jėzuitų vadovaujamas universitetast Pont-à-Moussone veikė iki pat ordino Lotaringijoje panaikinimo (1768 m.);[16] jo tęsinys yra dabartinis Nancy universitetas.

Kadangi įvedant Vilniaus akademijoje teisės ir medicinos fakultetus būtų susidariusi visai panaši būklė kaip Lotaringijoje, t. y. jėzuitas rektorius vadovavęs universitetui, kurio dviejų fakultetų profesoriai bū-

[15] Cit. knygoje: H. Fououeray, *Histoire de la Compagnie de Jėsus en France*, II, Paris 1913, p. 7.

[16] Plačiau apie šį universitetą žr. *Les ėtablissements deJėsuites en France depuis quatre siėcles*, IV, Enghien-Wettern 1956, p. 79-180.

tų buvę pasauliečiai, pats ordino generolas Akademijos rektoriui Jonui Gruževskiui įteikė Pont-à-Moussono „Akademijos knygą“ *(Librum Academiae).* Ar tai buvo spaustuvėj spausdinta, ar ranka rašyta knyga, neaišku. Iš visų aplinkybių tačiau galima spręsti, jog toje knygoje buvo surašyti universiteto ir jo atskirų fakultetų statutai bei praktiški veiklos reguliaminai.

3. TEISĖS FAKULTETO ĮSTEIGIMAS (1641-1644 M.)

Visi, kurie rašė apie Vilniaus akademiją, yra daugiau ar mažiau stabtelėję ir prie joje veikusio teisės fakulteto. Tačiau nė vienas neaprašė jo įsteigimo aplinkybių, o jei ir buvo šiek tiek apie tai prasitarta, tai tiktai tam, kad būtų proga mesti jėzuitams kaltinimą, jog jie, „nepaisydami bajorų ir iš dalies Vilniaus miestiečių reikalavimų ir raginimų, neskubėjo naujų fakultetų atidaryti“, nors karalius Vladislovas Vaza jau 1641 m. tam buvo davęs leidimą.[17] Ko kito ir būtų galima laukti iš autorių, kuriems pirmiausia rūpi ne mokslas, o savo išankstinių nusistatymų propaganda?

Jau minėtas Lietuvos jėzuitų vizitatoriaus Fabricijaus Banfio laiškas ir kai kurie kiti archyvuose išlikę šaltiniai atskleidžia keletą detalių iš teisės fakulteto steigiamojo laikotarpio. Visų pirma, apie karaliaus Vladislovo Vazos privilegiją F. Banfis taip rašo: „Reikėjo taip pat gauti iš karaliaus naują privilegiją, nes, peržiūrėdamas senąsias privilegijas, radau, kad iš Akademijos kompetencijos buvo išimtas teisės ir medicinos daktarų laipsnių teikimas šia klauzule: ‘Duodame teisę suteikti bakalauro, magistro ir daktaro laipsnius iš teologijos, metafizikos ir logikos, išskyrus teisės ir medicinos mokslus’”.[18] Priduria, kad prie savo laiško pridedąs ir naujosios Vladislovo privilegijos nuorašą.[19] Šioje pri-

[17] *VU*, p. 41.
[18] Žr. išn. 12.
[19] Tos privilegijos originalo faksimilę galima rasti *Švyturyje*, 1968 (6), p. 30; lot. tekstą išleido Bieliński, I, p. 54.

vilegijoje esanti minima ir medicina, bet Gerbiamasis Maršalka šiuo metu labiau norįs įsteigti tiktai teisės fakultetą ir, trokšdamas, kad tai nedelsiant įvyktų, jau įteikęs kelis tūkstančius auksinų, kurie dabar esą Akademijos rektoriaus žinioje. Pirmiausia reikėsią nupirkti žemės sklypą, ant kurio būtų galima pastatyti naujas paskaitų sales. Tas sklypas būtinai reikalingas Akademijai praplėsti, vis tiek, ar joje būtų teisės paskaitos, ar ne. Atrodo, iš to pasisakymo aišku, kad tiktai italo teisinis jautrumas yra naujos papildomos karaliaus privilegijos priežastis. Kai tas pats dalykas buvo svarstomas prieš 20 metų, turbūt niekam neatėjo į galvą, kad reikėtų naujos karaliaus privilegijos. Ordino vyresnybė tuomet buvo davusi savo sutikimą įvesti teisę ir mediciną, bet apie kokią nors tuo reikalu karaliaus duotą privilegiją niekas nežino. Antra vertus, jei anuomet būtų duotas karaliaus raštas, nebūtų reikėję tuo dabar rūpintis. Iš popiežiaus naujo patvirtinimo nereikėjo, nes, kaip matėme, Grigaliaus XIII privilegijoje nebuvo įrašytas draudimas atidaryti ir šiuos du fakultetus.

Tame pačiame laiške F. Banfis smulkiai aprašo jo su provincijolu ir su provincijos patarėjais nustatytas sąlygas, kurios buvo siūlomos naujojo fakulteto fundatoriui K. L. Sapiegai. Provincijolu tuomet buvo jau minėtas Jonas Jamielkovskis (1640-1643), o provincijos patarėjais: 1) Jonas Gruževskis, iki 1641 m. rudens Vilniaus profesų namų viršininkas, o nuo tų metų pabaigos iki 1643 m. Akademijos rektorius; 2) Merkelis Schmollingas, prieš ateinant Gruževskiui, Akademijos rektorius (1638-1641); 3) Andrius Klingeris, Vilniaus noviciato rektorius ir naujokų magistras (1641—1647)^ 4) ketvirtuoju patarėju turėjo būti provincijolo sekretorius, tačiau 1641 m. kataloge jis nenurodytas, o 1642 m. kataloge juo buvo minėtasis Melchioras Schmollingas, kai tuo pat metu Vilniaus profesų namams vadovavo Martynas Hinczas, taip pat Lietuvos jėzuitų provincijos patarėjas. Štai tų sąlygų, arba sutarties punktų, tekstas, kokį duoda savo laiške F. Banfis: „1. Jo Prakilnybė [K. L. Sapiega] teliepia nupirkti reikiamą žemės sklypą, kad jo lėšomis būtų galima pastatyti dvi paskaitų sales ir vieną salę iškilmingiems aktams ir visa tai pavadinti jo vardu. [Iš tikrųjų vėliau teisės fakultetas buvo vadinamas ‘Schola Sapiežana’.] 2. Jis teparūpina abiejų teisės

skyrių [kanonų ir civilinės teisės] profesoriams patogias gyventi patalpas. 3. Jis tenustato būdą, kaip patogiai, iš anksto ir visais laikais būtų galima išmokėti minėtiems profesoriams metinę algą, kad, mirus Jo Prakilnybei, profesorių atlyginimo reikalas neįsipainiotų į visokius sunkumus ir trukdymus arba net pats abiejų teisių fakultetas, laikui bėgant, visai nesužlugtų. 4. Kol bus gyvas Jo Prakilnybė, jis drauge su tuometiniu kolegijos ir universiteto rektorium teturi teisę paskirti ir atleisti anksčiau minėtus profesorius. Tą pačią teisę turės ir Jo Prakilnybės pirmagimis sūnus - jei Dievo gerumas, kaip visi to linkime, jį duos - kol bus gyvas. 5. Po Jo Prakilnybės fundatoriaus arba jo pirmagimio sūnaus mirties toji profesorių skyrimo ir atleidimo teisė tepereina Prakilniausiems ir Garbingiausiems Vilniaus vyskupams, tuo metu valdantiems vyskupiją, priklausydama drauge ir Akademijos rektoriui. Jei kada nors vyskupui ir rektoriui nepavyktų susitarti dėl vieno asmens, tuomet rektorius turi pasiūlyti kelis asmenis, iš kurių vyskupas vieną išrinktų. 6. Nė vienam, kas jis bebūtų, norinčiam klausyti kanonų ir civilinės teisės paskaitų, negalima be rektoriaus žinios įsirašyti jų klausytojais arba įsimatrikuliuoti į universiteto studentus. 7. Visa abiejų teisių fakulteto profesorių ir studentų tvarkomoji ir baudžiamoji valdžia priklausys Akademijos rektoriui, lygiai taip, kaip ji taikoma visiems šio universiteto profesoriams ir studentams".

F. Banfis ten pat pastebi, kad fundatorius sutinkąs su visomis tomis sąlygomis; jis pats raštu atsakęs, jog neturįs jokio tuo atžvilgiu sunkumo, o dėl trečiojo punkto rašąs, kad mes (t. y. jėzuitai) surastume tą būdą. Kadangi kaip tik šiame punkte glūdi pats didžiausias keblumas, būtent surasti tokią išeitį, kuri atitiktų ordino reikalavimus ir užtikrintų profesorių išlaikymą, vizitatorius norėjęs dar sykį pasimatyti su Lietuvos Maršalka ir su juo viską aptarti, bet jis buvęs taip užimtas, kad nebegalėjęs atvykti į Vilnių, kaip buvo žadėjęs, ir pats F. Banfis nebeturėjęs laiko pas jį nuvykti.

Palyginę šį sutarties su K. L. Sapiega projektą su ana prieš 20 metų su Valavičiais daryta sutartimi, matome vėlesniųjų sąlygų panašumą į ankstesniąsias. Kaip anuomet stengtasi užtikrinti universiteto rektoriui įstaigos administravime nepriklausomumą, taip ir dabar tai pakartojama,

vietomis net tais pačiais žodžiais. Kaip anuomet fundatoriams ir jų įpėdiniams paliekama teisių, skiriant profesorius, taip ir dabar, - galiausiai tas teises pavedant Vilniaus vyskupams. Tačiau šį kartą smulkiau išdėstyti naujojo fakulteto medžiaginio aprūpinimo reikalai: kas apmokės šio fakulteto rūmų statybą, kas užtikrins profesorių išlaikymą ir pan.

Kadangi fundatorius pavedė patiems jėzuitams pasiūlyti tinkamiausią būdą profesorių išlaikymui užtikrinti, jie tai pavyzdingai atliko ir raštu išdėstė net penkis skirtingus būdus, iš kurių tačiau tik paskutinieji trys buvo jiems priimtini. To Vilniaus jėzuitų pasisakymo tekstas, pavadintas „Kokiu būdu Vilniaus akademijoje būtų galima įkurti teisės fakultetą ir kas turėtų išmokėti jo profesoriams algas“, yra laimingai išlikęs Romoje, centriniame jėzuitų archyve.[20] Tekstas yra be parašo ir be kitokių nurodymų apie jo autorių ar autorius. Tačiau iš užuominos minėtame F. Banfio laiške galima spręsti, kad tai Lietuvos jėzuitų provincijolo su savo patarėjais svarstymų rezultatas, kuris buvo pasiųstas vizitatoriui, kad jis painformuotų ordino vyresnybę Romoje. Kai F. Banfis rašė minėtąjį laišką (1642 birželio 14), tas raštas jį buvo visai neseniai pasiekęs *(quod nuper accepi*).

Kadangi apie tai dar niekur nebuvo skelbta, stengsiuos čia išsamiau perduoti tai, kas parašyta tame Vilniaus jėzuitų rašte. *Pirmasis būdas* būtų žemės valdas, skirtas teisės fakultetui ir jo profesoriams išlaikyti, pavesti valdyti katedros kapitulai arba kuriam nors jėzuitams palankiam prelatui. Toks valdytojas mokėtų Akademijos rektoriui kasmet tam tikrą pinigų sumą, iš kurios būtų išmokamos profesoriams algos. Prie to pastebima, kad, nors tas b\idas ir atitinkąs ordino pobūdį bei apsaugąs rektorių nuo nereikalingų rūpesčių, tačiau būtų geriau jo fundatoriui nesiūlyti, nes nei jis su tuo lengvai sutiktų, nei iš to būtų naudos pačiai Akademijai. Reikėtų užrašyti daug daugiau kaip 30 000 auksinų, kad užtektų pajamų ir apmokėti kapitulai bei jos ūkvedžiams, ir išmokėti profesoriams algas. O kai dėl Akademijos, tai tas, kuriam bus pavesta valdyti tuos dvarus, galės lengvai paveikti teisės profesorius,

[20] „Quo modo fieri possit fundatio Iurisprudentiae in Academia Vilnensi et a quo stipendium solvi debeat eius Professoribus", ARSI, Pol. 77II, fol. 303r-v.

kad jie sukiltų prieš jėzuitus ir juos terorizuotų, kaip kad dabar atsitinką su Šv. Jono bažnyčios klebonu. Be to, kapitula vers teisės fakulteto profesorius ir studentus eiti į katedroje vykstančias pamaldas ir tuo ardys Akademijos tvarką, o teisės profesoriai negerbs Akademijos rektoriaus, bet daugiau pataikaus tam, kuris turės algoms mokėti pinigus. *Antras būdas* būtų, kad fundatorius paliktų savo įpėdiniams ir paveldėtojams fakulteto fundacijai skirtas valdas, juos įpareigodamas iš pajamų kasmet išmokėti profesoriams algas. Bet tuojau priduriama, kad ir šis būdas netinkąs. Gal fundatoriaus sūnus ar artimiausias paveldėtojas, kol dar gyvas bus mirusiojo prisiminimas, ir stengtųsi išpildyti įsteigėjo valią. Bet kaip būtų, jei paveldėjimas atitektų mažamečiui: ar ir jo globėjai būtų tokie pat uolūs? Arba jei, besidalinant palikimą, fundacija atitektų kokiam lėbautojui, kuriam vos užtektų visos Lietuvos *(cui vix tota sufficeret Lituania),* ir šis visai nusigyventų? Kiek tuomet reikėtų vargo ir net bylinėjimosi, norint išgauti tai, kas priklauso teisės fakultetui! *Trečiasis būdas*: fundatorius kai kuriuos iš savo dvarų ar juos iš kitų nupirkęs užrašo teisės fakultetui, pavesdamas pačiai Akademijai juos valdyti ir profesoriams algas išmokėti. Šis būdas užkrautų Akademijos vadovybei daugiau rūpesčių, bet būtų tikresnis; be to, profesoriai tokiu būdu priklausytų nuo rektoriaus ir būtų drausmingesni. Tam, žinoma, reikėtų skirti žmones nuosavybei prižiūrėti. Galėtų pasitaikyti ir nelaimių ar nederliaus metų. Kad pats rektorius rūpintųsi mokėti profesoriams algas, nebūtų jau toks naujas dalykas, nes ir dabar mokamos algos svetimiems, kurie, pavyzdžiui, dirba kolegijos nuosavybių ūkvedžiais. Teisės profesoriai irgi dirbtų Akademijos labui. O dėl nelaimių (gaisrų, karo, maro) galima tiktai pacituoti priežodį: „Jei tiktai vėjų žiūrėsi, niekad nepasėsi“ *(Si ventos observabis, nunquam seminabis). Ketvirtasis būdas*: Fundatorius už fundacijai skirtą sumą nuperka mieste kelis gerus, patogius, nuo civilinių įsipareigojimų laisvus mūrinius namus, iš kurių nuomos mokesčių būtų surenkama profesorių algoms išmokėti reikalinga suma. Tokius namus galėtų valdyti arba pirmasis profesorius *(professor primarius*; tuo turbūt suprantamas fakulteto dekanas), arba pats Akademijos rektorius. Šiaip ar taip, tie namai būtų Akademijos nuosavybė, ir teisės fakulteto profesoriai nega-

lėtųjų parduoti arba įkeisti. *Penktasis būdas*: fundacijai skirtus pinigus paskolinti Vilniaus arba Brastos žydų bendruomenei, kuri paskolos grąžinimą laiduotų savo mūro namais arba sinagoga ir kasmet mokėtų sutartas palūkanas.

Provincijolas su savo patarėjais, 1642 m. pavasarį apsvarstęs visas šias galimybes, pasisakė pirmiausia už trečiąjį būdą; jei jo nebūtų galima sutarti, tai leido ketvirtąjį arba penktąjį būdą, bet visai atmetė pirmąjį ir antrąjį. Vizitatorius, gavęs šį pasisakymą, matyt, pageidavo dar papildymų, ypačiai ką reikėtų daryti nelaimių ir nederliaus atveju. Yra kitas, nepasirašytas 1642 spalio 4 raštas, kuriuo patvirtinama, kad saugiausias ir tinkamiausias esąs trečiasis būdas. Toliau pastebima, kad, norint apsisaugoti nuo atsitiktinybių, būtų galima kasmet, išmokėjus profesoriams algas, kas dar liktų, padėti į specialią kasą, kuri, esant reikalui, būtų panaudota nelaimių atvejais, o jei tokio reikalo nebūtų, tarnautų fakulteto rūmų remontui. Provincijolas turėtų, vizituodamas Akademiją, reikalauti tikslios tų pinigų panaudojimo apyskaitos.[21]

Užklausimo forma čia paminėtas dar vienas galimas būdas. Ar nebūtų galima padaryti taip, kaip daroma su Šv. Jono Jeruzalės ordino, vadinamųjų maltiečių, praktikuojamomis komendomis? Reiktų nupirkti tiek dvarų ar valdų, kiek bus profesorių. Tie dvarai būtų duodami jiems valdyti ir naudotis, juos įpareigojant rūpintis žemės našumo kėlimu ir duoti kartkartėmis valdymo apyskaitą. Taip atkristų ordinui nemaža bėdų dėl valdymo, dėl netikėtų pavojų, dėl pavydo, kad turi tiek nuosavybių; tuo pačiu profesoriai būtų priklausomi, nes prireikus būtų galima žemę atimti ir duoti kitam profesoriui. Neatrodo, kad ordino vyresnybė būtų rimtai žiūrėjus į šią galimybę, nes profesoriai, tapę jiems pavestų dvarų ūkvedžiais, ne tiek būtų rūpinęsi mokslo pažanga, kiek ūkininkavimu.

Šia proga taip pat išliko tarp Vilniaus jėzuitų nenoras, kad būtų leista Vilniaus vyskupui kaip nors kištis į profesorių skyrimą, nors pirmiau

[21] „Observationes circa modum Fundationis Lectionis iuridicae in Academia Vilnensi, missae ad P. Visitatorem 4 oct. 1642“, ARSI, Pol. 77 II, fol. 304r-305r.

ir buvo numatytos vyskupams teisės, kai bus mirę pats fundatorius ir jo įpėdinis. Dabar, sakoma, geriau, jei ir šiame fakultete galiotų bendra visai Akademijai tvarka: profesorius parenka ir skiria pats ordinas; kitaip niekad nesibaigsią nesutarimai ir intrigos *(semper existent tricae).* Su tuo, išdėsčius jam racijas, turėtų lengvai sutikti ir fundatorius, nes jis „gerai žino, kokie yra mūsų vyskupai" (*novit bene mores nostrorum episcoporum).*

Visa tai buvo dar svarstoma 1642 m. pabaigoje. Kol buvo sutvarkyti visi fundacijos reikalai, kol pavyko surasti abiem fakulteto skyriams (kanonų teisės ir civilinės teisės) profesorius, praėjo dar beveik dveji metai. Pagaliau 1644 m. buvo iškilmingai pradėtos naujajame fakultete paskaitos. Pradžioje buvo tiktai du profesoriai pasauliečiai, atkviesti iš Ingolstadto: Jonas Jurgis Schaueris - kanonų teisės ir Simanas Dilgeris - civilinės teisės. Pranešime apie Vilniaus akademijos 1644 m. veiklą trumpai prisimenamas šių profesorių į Vilnių atvykimas.[22] Studentai ir miesto gyventojai juos sutiko prie miesto vartų ir lydėjo eisenoje per gatves iki Šv. Jono bažnyčios. Prie bažnyčios vienas iš universiteto profesorių sakė sveikinimo kalbą, po to bažnyčioje atlaikytos Mišios į Šventąją Dvasią. Po to vyko iškilmingi pietūs, kuriuose, be naujųjų profesorių, dalyvavo keli katedros prelatai, nemaža didikų, bajorų, miesto magistrato atstovų. Vėliau abiem atvykusiems profesoriams universitetas Šv. Jono bažnyčioje suteikė abiejų teisių magistro ir filosofijos daktaro laipsnius. Netrukus, gal sekančiais arba 1646 metais, atvyko ir trečias pasaulietis profesorius, lenkas Aronas Aleksandras Olizarovskis, kuris irgi dėstė kanonų teisę. Fundacijoje buvo numatyta išlaikyti keturias katedras, po dvi kiekvienam fakulteto skyriui. Ar buvo tuomet užimta ketvirtoji, t. y. antroji civilinės teisės katedra ir kas ją užėmė, žinių kol kas neturime. Beveik visi rašiusieji apie šio fakulteto įsteigimą ir veiklą nurodo ketvirtuoju jame profesorium buvus ispaną jėzuitą Benediktą Soksą (lotyniškai: *de Soxo*, ispaniškai: *de Sojo*), kuris jau apie 20 metų buvo dėstęs kituose Vilniaus akademijos fakultetuose. Tačiau išlikę šaltiniai to nepatvirtina, netgi veda prie neigiamo sprendimo. Pvz.,

[22] ARSI, Lith. 39 II, fol. 304r-305r.

1651 m. pavasarį sudarytas Vilniuje gyvenusių jėzuitų sąrašas apie B. Soksą pastebi, kad jis „kadaise daug kam tiko ir ėjo svarbias pareigas, dabar gi paralyžiuotas beveik nieko nebegali. Dar kartais išklauso namiškių išpažinčių“.[23] Metiniai 1646-1650 m. katalogai nemini jo kanonų teisės dėstymo; apie jį sakoma, kad iki 1649 m. ėjęs prokanclerio pareigas, buvęs rektoriaus patarėjas ir klausęs išpažinčių. Išlikęs jo nekrologas (B. Soksas mirė Antverpene 1658 gruodžio 18) nurodo ir jo negalavimų priežastį. Jis, būdamas Akademijos rektoriumi (1643-1646), dalyvavo Romoje VIII generalinėje kongregacijoje. Grįžęs iš Romos, Kalėdų naktį laikęs Mišias, ir jų metu jį ištiko hemipleksija (vienos kūno pusės paralyžius), kuri jo nepalikusi iki pat mirties.[24] Generalinė kongregacija, kurioje buvo išrinktas ordino generolas Vincentas Carafa, vyko nuo 1645 lapkričio 21 iki 1646 balandžio 14. 1646 m. vasarą jis bus grįžęs į Vilnių, ir minėtoji nelaimė turėjo jį ištikti 1646 m. Kalėdų naktį. Negalėdamas vaikščioti, jis po to nieko nebedėstė. Turėjo daug laisvo laiko, todėl ėmėsi rašyti knygas. 1648 m. pasirodė B. Sokso veikalas *Claves iuris Academicis Vilnensibus... porrectae* („Teisės raktai, įtekti Vilniaus akademijos studentams..146 p.).[25] Bibliografiniai rinkiniai pamini kitą jo veikalą - *Praecepta Grammaticae linguae Polonae* („Lenkų kalbos gramatikos taisyklės“), bet nenurodo nei išleidimo metų, nei knygos apimties.[26] Knygelė *Claves iuris* ir bus davusi progą manyti, kad jis pats dėstęs teisės fakultete. Tačiau, kaip matėme, jam nebuvo kada dėstyti kanonų teisės: iki 1646 m. buvo Akademijos rektorius, o nuo tų metų Kalėdų visą laiką buvo paralyžiuotas. Kai 1655 rugpjūčio 8 rusai ir kazokai, įsiveržę į Vilnių, pradėjo žiauriai žudyti, plėšti ir deginti, visi, kas tik galėjo, bėgo. B. Soksas, negalėdamas bėgti, jau buvo atsidavęs Dievo valiai ir laukė mirties. Jo pasigailėjo du jauni jėzuitai. Suradę vežimėlį, į jį pasodino ligonį ir, patys traukdami, laimingai ištrūko iš liepsnose ir kraujuje paskendusio miesto.[27]

[23] ARSI, Lith. 9, fol. 238r.
[24] ARSI, Fl.-Belg. 59, fol. 90v.
[25] Sommervogel, VII, sk. 1412, nr. 2.
[26] Ten pat, nr. 3.
[27] Zalęski, III, p. 32.

Iki tos didžiosios nelaimės, tai yra 11 metų, reguliariai veikė teisės fakultetas. Deja, 17 dienų degančiame Vilniuje 1655 m. vasarą greičiausiai sudegė visa tos veiklos dokumentacija. Neturime žinių nei apie fakulteto sąrangą, nei apie studentus, nei apie profesorius, nei apie jo materialinę būklę. Neišliko nė pats jo fundacinis aktas. Šį tą tačiau sužinome iš fundatoriaus Kazimiero Leono Sapiegos testamento, rašyto Varšuvoje 1655 liepos 30.[28] Jame Sapiega pasisako, kad prieš kurį laiką davęs tuometiniam Akademijos rektoriui Grigaliui Schönhoffui (rašo 'Szyndorf', bet tokios pavardės tuomet tarp Lietuvos jėzuitų nebuvo, o Grigalius Schonhoffas kaip tik 1650-1653 m. vadovavo Vilniaus akademijai) 12 500 auksinų, skirtų keturių jurisprudencijos fakulteto profesorių išlaikymui, ir įsipareigojęs įmokėti dar 25 000 auksinų, iš kurių būtų pastatyti namai dviem pasauliečiams profesoriams gyventi ir būtų ateityje užtikrintas fakulteto išlaikymas. Tačiau, matydamas, kad tikriausias būdas visiems laikams išsaugoti tą fakultetą, ir universiteto vadovybei tai yra naudingiausia, užrašo Vilniaus akademijai savo Počajevičių nuosavybę, esančią Oršos apskrityje, ir prašo Akademijos rektorių Vaitiekų (Albertą) Kojalavičių (jis buvo rektorium 1653-1656) sugrąžinti testamento egzekutoriams jo anksčiau duotą 25 000 auksinų įsipareigojimo raštą. Počajevičiai buvę verti daugiau kaip 30 000 auksinų, - pastebi patys jėzuitai viename atsiliepime apie Akademijos geradarius.[29] Tai maždaug atitiktų sumas pinigų, kurios buvo numatytos pradiniame fundacijos projekte, kaip jį savo laiške išdėstė vizitatorius F. Banfis. Kadangi K. L. Sapiega jau tuomet įmokėjo kelis tūkstančius auksinų, kyla įtarimas, jog testamente nurodytas ne tas rektorius: vietoje G. Schonhoffo, atrodo, turėtų būti kitas iš Prūsų kilęs Akademijos rektorius Merkelis Schmóllingas, kuriam vizitatorius 1641 m. vasarą perdavė fundatoriaus įteiktus pinigus. Kitaip sunku tikėti, kad jėzuitai būtų 1644 m. atidarę fakultetą, dar neturėdami jo išlaikymui pinigų. Ir minėtoji 25 000 auksinų obligacija bus buvusi pasirašyta prieš 1644 m.

[28] K. L. Sapiegos testamentas išleistas knygoje: *Sapiehowie. Materjały historyczno-genealogiczne i majątkowe,* II, Petersburg 1891, p. 245-259; teisės fakulteto fundacija minima p. 248-249.

[29] ARSI, Pol. 75, fol. 306v-307r.

pradedant teisės paskaitas. Kadangi fundatorius tos sumos tuojau negalėjo įmokėti, bus jau tada pavedęs naudotis Počajevičių nuosavybę, kurią vėliau testamente visai užrašė Akademijai.

Kai K. L. Sapiega rašė savo testamentą (1655 VII 30), Počajevičiai buvojau rusų rankose; tiktai 1661 m. vėl sugrįžo į Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos valdžią. Bet dar 1665 m. jėzuitai negalėjo ta nuosavybe naudotis. Vilniaus vaivada Paulius Jonas Sapiega, anksčiau buvęs Vitebsko vaivada ir vienas iš fakulteto fundatoriaus testamento vykdytojų, savo 1665 gruodžio 26 rašytu testamentu įpareigoja savo žmoną, jam mirus, tą nuosavybę kuo greičiausiai *(jako najprzędzej)* perduoti jėzuitams.[30] Prieš tai netgi reikėjo bylinėtis, nes Vilniaus akademijos 1665 m. pranešime skaitome: „Kaimai, iš kurių buvo gaunamos teisės fakultetui išlaikyti pajamos, buvo patekę į naujo savininko rankas; šiemet teismas juos grąžino kolegijai (t. y. Akademijai)".[31]

4. TEISĖS FAKULTETAS XVII A. ANTROJE PUSĖJE IR XVIII AMŽIUJE

Ar po didžiosios rusų invazijos, kuri taip skaudžiai palietė pačią Akademiją, dar iš viso veikė jos teisės fakultetas? Į tai beveik visa ligšiolinė istoriografija atsako neigiamai. Vieni pasitenkina pažymėję, kad fakultetas netekęs didelės dalies savo fundacijų ir dėl to nebegalėjęs atsigauti,[32] kiti kaltina jėzuitus: teisės fakultetas jiems atrodęs pamestinukas ir, pasitaikius progai, buvo numarintas.[33] Ką gi apie tai sako mus pasiekusios šaltinių nuotrupos?

Visų pirma yra tikrų žinių, kad fakultetas nebuvo „numarintas", bet veikė ir toliau. Po to, kai Akademija atgavo Počajevičius, jau 1667 m. pranešime skaitome: „Civilinės teisės mokykla, įsteigta Garbingiausiojo Leono Kazimiero Sapiegos, priešų invazijos metu netekusi savo pajamų,

[30] Žr. *Sapiehowie...*, II, p. 273.
[31] ARSI, Lith. 40, fol. 380v.
[32] *LU, p. 22.*
[33] Žr. *VU*, p. 41.

šiais metais, pradėjus nuosavybei šiek tiek atsigauti ir gera linkme vystytis, vėl atidaryta, kurią lanko ganėtinas studentų skaičius" (*Scholae iuris... hoc anno... sunt apertae, quas iustus auditorum excipit numerus).*[34] Nepasakyta, nei kas tas paskaitas skaitė, nei kiek iš viso studentų jų klausė. Be abejo, buvo ir šį kartą vienas ar du iš kitur atkviesti profesoriai nejėzuitai. 1684 m. tokiu civilinės teisės profesorium buvo abiejų teisių daktaras Pranciškus Peyeris, kurį tų metų gegužės 18 Vilniaus kapitula išrinko konsistorijos notaru.[34a] Kas jis buvo, iš kur į Lietuvą atvyko (iš pavardės atrodytų buvęs vokietis), šaltiniai, deja, nieko nesako.

Antroji fakulteto sekcija, kanonų teisė, nuo dabar buvo perimta pačių jėzuitų. Visą laiką randame kasmet po du šios disciplinos profesorius. Nėra tikslu juos laikyti teologijos fakulteto profesoriais, nes ten jau buvo vienas ir dažnai net du moralinės teologijos profesoriai, kurie būsimiems kunigams perduodavo ir būtiniausias žinias iš kanonų teisės. Kanonų teisės profesoriams ir nereikėjo prisijungti prie teologijos, nes teisės fakultetas niekad nebuvo panaikintas. Yra dar viena žinia iš XVIII a. ketvirtojo dešimtmečio apie civilinės teisės profesoriaus buvimą Vilniaus akademijoje. Vilniaus vyskupas M. Zenkavičius savo 1733 m. reliacijoje pamini diecezinės seminarijos rektorių *(regens),* kuris, būdamas vyskupijos kunigas ir abiejų teisių daktaras, dėstęs Akademijoje civilinę teisę.[35] Reliacijoje nepasakyta, kaip jis vadinamas. Tačiau reikia manyti, kad tai buvo tas pats Davidavičius, „Smolensko kanauninkas, užsirekomenduojąs savo doru gyvenimu ir išsimokslinimu", kurį Vilniaus kapitula 1729 spalio 4 paskyrė seminarijos regentu.[36] į tą dviejų mozaikos akmenėlių tarpą visai patogiai įtelpa pačių Vilniaus jėzuitų perduota 1731 m. veiklos pranešime žinutė, kad tais metais buvęs „specialiai iš svetimųjų (t. y. iš nejėzuitų) pakviestas kvalifikuotas dėstytojas, Vilniaus universiteto teisės daktaras, ir įpareigotas už metinį atlyginimą viešai skaityti jurisprudencijos kursą".[37] Taigi

[34] ARSI, Lith. 40, fol. 38Iv.
[34a] Kurczewski, III, p. 251.
[35] *Relationes,* I, p. 127.
[36] Kurczewski, III, p. 301.
[37] ARSI, Lith. 65, fol. 130v.

nebėra abejonės, kad jėzuitai 1731 m. pavedė kan. Davidavičiui dėstyti civilinę teisę ir kad jis ją dėstė dar 1733 m., o gal ir po to. Tokių nejėzuitų civilinės teisės profesorių galėjo būti ir kitais laiko tarpais. Šios išvados reikalauja jau pats „utriusque iuris" licenciato ir doktorato teikimas tiek XVII a. antroje pusėje, tiek XVIII amžiuje. Vilniaus universiteto bibliotekoje saugomame rankraštyje „Laureae Academicae" net dviejuose skyriuose įrašyti gavusieji „utriusque iuris" mokslo laipsnius tarp 1677 ir 1779 metų.[38] Vieno tokio įrašo fotokopiją galima matyti Lietuvoje išeinančiame žurnale „Mokslas ir gyvenimas" (1973, 5, p. 19). Tai 1699 kovo 26 universiteto autoritetu suteiktas abiejų teisių licenciatas ir doktoratas notarui ir karaliaus sekretoriui Stanislovui Paškevičiui. Kitas panašus tų mokslo laipsnių suteikimas buvo po 9 metų - 1708 lapkričio 24. Aukščiau matėme, kad ir kan. Davidavičius tapo abiejų teisių daktaru tame pačiame Vilniaus universitete. Visai nestudijavusiems civilinės teisės mokslo laipsnio teikti negalėjo, nes tai nebūtų likę nepastebėta, ir pačiam universitetui būtų buvę galima prikišti mokslinio rimtumo ir atsakomingumo stoką.

Antra vertus, nėra ko laukti, kad civilinė teisė Vilniuje būtų buvusi dėstoma nuolat ir reguliariai. Tai matyti jau iš gan retai pasitaikančio tos disciplinos laipsnių teikimo ir iš šiaip neužsilikusių jokių mokslo veikalų, spausdintų tezių gynimo programų ar kokių kitų veiklos pėdsakų. Tiesa, didžiausia dauguma išlikusių šaltinių - katalogai, pranešimai, laiškai - nėra akademinės veiklos raštai, bet pirmiausia pačios jėzuitų vienuolijos reikalams skirti, vienuolius teliečią žinių pasikeitimai, kurie tik netiesiogiai bei iš dalies atspindi pačios Akademijos kaip mokslinės įstaigos reiškimąsi. Dėl to, pavyzdžiui, išlikusiuose Vilniaus jėzuitų 1644-1655 m. kataloguose visai nerandame paminėto nei paties teisės fakulteto, nei jame dėsčiusių nejėzuitų profesorių. Iš to seka, jog visiška tyla apie tą fakultetą panašiuose XVIII a. kataloguose jokiu būdu nereiškia, kad jo visai nebuvo. Kelios čia suminėtos neabejotinos šaltinių nuotrupos verčia jo buvimą priimti kaip istorinį faktą.

[38] Plg. M. Svirskas, „Važnyj istočnik istorii kul'tury litovskogo i sosednich narodov", *Kniga i progress*, Vilnius 1970, p. 100.

Kitaip buvo su antruoju fakulteto skyriumi - kanonų teise. Jos buvo vis daugiau reikalaujama iš vyskupijų kurijose dirbančių ir įvairias pareigas einančių kunigų. Patiems jėzuitams perėmus jos dėstymą, nebuvo didelės problemos dėstytojų atžvilgiu. Todėl šis teisės fakulteto skyrius visą laiką reguliariai veikė. Kad ir nestudijavusieji civilinės teisės galėtų gauti mokslo laipsnį, Akademijos vadovybė išsirūpino per ordino generolą specialų leidimą teikti kanonų doktoratą. 1673 pranešime apie Vilniaus akademijos jėzuitų nuveiktus darbus skaitome, kad tėvas Generolas davęs galią „studijavusiems kanonų teisę suteikti tos specialybės daktaro laipsnį; ir du mūsiškiai, šventų kanonų profesoriai, gavo tą mokslinį garbės titulą“.[39] Iš tikrųjų, jau minėtame rankraštyje „Laureae Academicae“ yra specialus skyrius, kuriame sužymėti gavusieji mokslo laipsnius iš kanonų teisės.[40]

Čia reikia pastebėti dar vieną dalyką. Nuo 1726 m. (o gal ir nuo 1725, nes tų metų katalogas neišliko) jėzuitų katalogai pradeda žymėti prie atskirų Vilniaus akademijoje dirbančių ordino narių, šalia jų įprasto užsiėmimo, taip pat ir jų universitete einamas oficialias pareigas (universiteto sekretoriaus, fakulteto dekano, fakulteto tarėjo, asistento bei senjoro), kai pirma tokių žinių, išskyrus universiteto rektoriaus ir prokanclerio titulus, nebūdavo. 1726-1732 m. laikotarpiu randame tik du jėzuitus dekanus: teologijos ir filosofijos fakultetuose, o nuo 1732 m. rudens prisideda ir trečiasis - kanonų teisės fakulteto dekanas. Juo tuomet buvo prof. Anastazas Krasnickis, kurs betgi jau 1733 sausio 13 mirė; jo vieton stojo prof. Adomas Delamarsas. Ką tai reiškia? Ar naujasis kanonų teisės fakultetas užėmė prieš tai veikusio „utriusque iuris“ fakulteto vietą, ar kuriais kitais sumetimais buvo įsteigtas, sunku dabar, neturint visų ano meto šaltinių, pasakyti. Žinoma, naujoji teisės fakulteto forma geriau atitiko realią padėtį. Jėzuitai nuo maždaug 1670 m. kasmet skirdavo iš savųjų Vilniaus universitetui po du kanonų teisės profesorius. Civilinė teisė buvo dėstoma greičiausiai ne kaip

[39] ARSI, Lith. 41, fol. 275v. Profesoriai, gavusieji *dr. iur. can.* laipsnį, buvo Albertas Menkalskis ir Valentinas Skovydas.

[40] Žr. išn. 38.

ištisinė disciplina, o su didesnėmis ar mažesnėmis pertraukomis. Be to, patys jėzuitai, negalėję dėstyti civilinės teisės, negalėjo vadovauti ir tą teisę apimančiam fakultetui. Pirma teikė mokslo laipsnius iš kanonų teisės, remdamiesi ypatinga privilegija, dabar tai galėjo daryti normalia universiteto veiklos tvarka. Buvo ir toliau kartkartėmis teikiami mokslo laipsniai ir iš „abiejų teisių", turbūt tęsiant jau beveik šimtmetinę tradiciją ir remiantis steigiant teisės fakultetą gautomis privilegijomis. Norintiems įgyti šį laipsnį turbūt ir kanonų teisės fakultete būdavo dėstoma, bent retkarčiais, civilinė teisė. Kanonų teisės fakultetas reguliariai veikė iki pat jėzuitų ordino panaikinimo. 1773 m. rudenį sudarytame kataloge randame: fakulteto dekaną Juozą Toločką, asistentą - Juozą Smykovskį, senjorą - Linkenhejerį, dėstytojus: Jokūbą Linkenhejerį (skaitė prieš pietus) ir Joną Jankauską (skaitė po pietų).[41]

5. O KAIP SU MEDICINA VILNIAUS AKADEMIJOJE?

Visos žinios ir pastabos apie teisės mokslų vyksmą Vilniaus jėzuitų akademijoje mus verčia būti atsargiais, pasisakant apie medicinos mokslų buvimą ar nebuvimą toje pačioje Akademijoje. Apie mediciną Vilniuje nėra ko laukti žinių iš jėzuitų ordino istorinių šaltinių, nes ši mokslo sritis neįėjo į jėzuitų pasirinktų uždavinių skaičių. Kur tačiau sąlygos reikalaudavo, kad jų vadovaujamame universitete būtų dėstoma ir medicina, ten jie įsteigdavo ir medicinol fakultetą. Jau 1565 m. paruoštame Gandijos universiteto (Ispanijoje) statute yra atskiri skyriai apie mokslo laipsnių iš medicinos ir iš civilinės bei kanonų teisės teikimą.[42] Medicinos ir teisių fakultetai buvo numatyti ir po to tikrai įkurti 1572 m. įsteigtame jėzuitų universitete Pont-a-Moussono mieste, Lotaringijoje,

[41] Duomenis iš 1773-1774 m. katalogo duoda J. Popl a t e k , *Komisja Edukacji Narodowej*, Kraków 1973, p. 324.

[42] *Monumentą Paedagogica Societatis Iesu...*, ed. L. Lu k a c s , II, Romae 1974, p. 163-164.

kaip jau šio straipsnio pradžioje buvo minėta. Apie medicinos ir teisės fakultetus buvo kalbama, kai apie 1620-1623 m. didikai Valavičiai planavo tam reikalui skirti stambią fundaciją. Abiem fakultetams galiojo karaliaus Vladislovo IV Vazos 1641 m. duotoji privilegija. Tiktai K. L. Sapiega nesiėmė iš karto aprūpinti abiejų fakultetų: užrašė fundaciją vien teisės fakultetui, kaip tai aiškiai liudija straipsnio pradžioje minėtasis vizitatorius F. Banfis savo laiške į Romą.

Jėzuitams vadovaujant, medicinos fakultetas Vilniaus akademijoje, atrodo, nebuvo įsteigtas. Nors jų šaltiniai paprastai šiuo atžvilgiu būna šykštūs, bent paties fakulteto įsteigimo fakto tylomis nebūtų praėję. Tai nereiškia, kad retkarčiais, ypač XVIII amžiuje, nebūtų galėję būti paskaitų iš medicinos. Bent paskutiniame dešimtmetyje prieš jėzuitų ordino panaikinimą (1773 m.) tokių paskaitų buvimas, atrodo, yra neabejotinas. Iš Irenos Petrauskienės 1973 m. paskelbto straipsnio „Medicina Vilniaus universitete"[43] paaiškėja, kad 1763 ar 1764 m. Vilniaus akademijoje ir universitete buvę egzaminai iš bendrosios osteologijos ir anatomijos. Išspausdintos ta proga programos titulas aiškiai sako, kad Vilniuje, pavaldus universitetui, tuomet veikė Medicinos institutas *(Collegium),* kuriam vadovavo filosofijos ir medicinos daktaras Steponas Bisis, žinomas kaip medicinos dėstytojas Vyriausioje Lietuvos mokykloje. I. Petrauskienės užtiktoji egzaminų programa mums atskleidžia lig šiol nežinotą ir visų neigtą faktą: medicinos dėstymą Vilniaus akademijoje apie 1763-64 m., ir tai įgalina *Collegium Medicum* pradžią iš 1780 metų (pagal L. Finkelį)[44] atkelti į laikotarpį apie 1763 metus. Iš tos pačios žinutės galime spręsti, kad studijos toje „Medicinos kolegijoje" tęsėsi daugiau negu vienerius metus, nes minėtuosius egzaminus laikė „pirmųjų metų klausytojai". Antra vertus, aišku, kad šis institutas neturėjo fakulteto rango ir, atrodo, jame nebuvo daugiau profesorių, kaip tik minėtasis S. Bisis. Reikėtų dar nuodugniau peržiūrėti Lietuvoje, Rusijoje ir Lenkijoje saugomus ano meto istorinius

[43] *Mokslas ir gyvenimas*, 1973 (3), p. 8-9.

[44] L. Finkel, „Pawja - Wilno", *Księga pamiątkowa ku uczczeniu CCCL rocznicy założenia i Xwskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*, I, Wilno 1929, p. 69.

šaltinius; jie galėtų mums atskleisti gal dar ne vieną panašų netikėtumą.

Su medicina siejasi ir praktiška pagalba žmonių sveikatai palaikyti bei jai atgauti. Ir čia Vilniaus akademija daug pasitarnavo savo vaistine. Farmakologija yra gana moderni medicinos mokslų šaka, įėjusi tik XVIII a. gale į universitetuose dėstomųjų disciplinų tarpą. Vilniuje tiktai 1785 m. chemijos profesorius J. Sartoris pradėjo dėstyti farmacijos kursą.[45] Prieš tai vaistininkų paruošimas buvo atliekamas amatininkų pavyzdžiu. Laikantysis vaistinę priimdavo mokinius, kurie prisižiūrėdavo, kaip vaistininkas ruošia vaistus, ir jam padėdami patys įgydavo vaistininkui reikalingų įgūdžių.

Kada Vilniaus jėzuitai atidarė savo vaistinę, sunku tiksliai nustatyti. Nuo pat pradžios tarp jėzuitų brolių būdavo vienas vadinamasis infirmarijus, kurio pareiga buvo rūpintis sergančiais. Aišku, jis parūpindavo ir reikalingų vaistų. Vėliau, kai plačiai išsivystė Vilniaus jėzuitų socialinė globa, ypač keleriais paskutiniaisiais XVI a. metais, kai Lietuvoje dėl nederliaus visur trūko maisto ir alkani žmonės būriais slankiojo miesto gatvėmis, kai buvo steigiamos špitolės, ligoninės ir teikiama vargšams bei ligoniams visokeriopa pagalba, jau tuomet, t. y. apie 1600 m., reikia manyti, pradėjo veikti reguliari Akademijos vaistinė, aprūpinusi vaistais ne tik savuosius, bet ir miestiečius.[46] Tokiai vaistinei iš pradžių bus vadovavęs tas pats infirmarijus. Vaistininko titulą Vilniaus akademijoje užtinkame pirmą kartą 1621 m. Tų metų jėzuitų kataloge br. Adomas Franckevičius vadinamas „Apothecarius“, tuo pačiu metu kiti du broliai - Gasparas Bomkovskis ir Andrius Senterkevičius - pažymėti titulu „Infirmarius“.[47] A. Franckevičius, kilęs iš Prūsų, būdamas 24 m. amžiaus ir jau turėdamas vaistininko specialybę, 1618 m. Vilniuje įstojo į ordiną. *Arte ėst Pharmacopola,* - sakoma 1625 m. kataloge. Jis vadovavo Akademijos vaistinei nuo 1620 (tų me-

[45] Plg. S. Biziulevičius, „Iš farmacijos raidos Lietuvoje (iki 1914 m.)“, *Iš mokslų istorijos Lietuvoje*, I, Vilnius 1960, p. 144.

[46] Bielinski, I, p. 129, Vilniaus akademijos vaistinės pradžią nurodo apie 1600 metus.

[47] ARSI, Lith. 6, fol. 173r. Tame pačiame (Lith. 6) rankraštiniame tome bei Lith. 56 yra ir kiti čia minimi katalogai.

tų kataloge jis vadinamas „Infirmarius“) iki 1627 metų; po to persikėlė į Nesvyžių, kur atidarė naują vaistinę, bet netrukus, 1629 gruodžio mėn. pabaigoje, dėl nežinomų priežasčių išstojo iš ordino. Tolesniojo likimo nežinome. Akademijos vaistinę 1627 m. perėmėjau minėtas br. Andrius Senterkevičius; tų metų kataloge apie jį sakoma: *euram habet Pharmacopoliae* („rūpinasi vaistine"). Iš to aišku, kad vaistinė Akademijoje jau buvo savas vienetas, kad joje dirbo daugiau žmonių, kad ji turėjo savo pajamų ir išlaidų, kad ji tarnavo ne tik Akademijai, bet ir miestiečiams. Nuo 1630 ar 1631 m. Akademijos vaistinę perėmė iš Varšuvos, kur irgi veikė panaši jėzuitų vaistinė, atkviestas specialistas br. Kristupas Ceisbergas. Kai šis 1637 m. buvo pasiųstas į Polocko kolegiją (kur kitais metais išstojo iš ordino), jo vietą užėmė lenkas br. Valentinas Urpieša. Bet ir šis po poros metų paliko Vilnių, perkeltas dirbti į Oršos kolegiją. 1641 m. Akademijos vaistinei vadovavo br. Adomas Ščuckis. Sekančiais metais šalia to paties vaistininko A. Ščuckio randame dar ir vaistinės prefektą mozūrą tėvą Simoną Blonskį *(Blonensis),* vieną iš įtakingiausių Lietuvos jėzuitų provincijos narių, nes anksčiau jis ištisus 18 metų vadovavo Vilniaus noviciatui ir, būdamas sykiu naujokų magistras, perteikė ką tik į ordiną įstojusiems jaunuoliams vienuolinio gyvenimo pagrindus. Nuo 1643 m. jis buvo Varšuvoje jėzuitų namų prepozitu, bet 1646 m. vėl grįžo į Vilniaus akademiją ir vėl ėjo vaistinės prefekto pareigas, kol 1648 IV 1 tapo provincijolu ir po pusės metų (1648 XI 30) mirė. Tai pirmas ir vienintelis atvejis, kad vaistinės vyriausias vadovas buvo ne vienuolis brolis, bet tėvas - kunigas. Galbūt viršininkai matė brolių nuolatiniuose santykiuose su pasauliečiais pavojus jų pačių dvasiniam pašaukimui ir todėl paskyrė kaip tik prityrusi dvasinio gyvenimo mokytoją, buvusį ilgametį naujokų magistrą, vadovauti vaistinėje besidarbuojantiems jauniems jėzuitams? Kad tokie pavojai buvo realūs, matyti iš to, jog per 20 metų laikotarpį (1621-1641) iš keturių brolių vaistininkų du (ar gal ir trys) netrukus paliko ordiną. Savaime aišku, ir kunigui esant vaistinės prefektu, specialius vaistų paruošimo darbus atlikdavo tam turį praktikos broliai vaistininkai. Nuo XVII a. vidurio iki pat 1773 m. jie visuomet būdavo ir vaistinės vadovais. Apie tą vaistinę išliko įdomi žinutė Akademijos jėzuitų 1681 m.

veiklos pranešime.[48] Ją duodame ištisą, išvertę į lietuvių kalbą: „Pradėtas ir užbaigtas statyti naujas pastatas vaistinei prie vyskupo rūmų aikštės, susisiekiantis su spaustuvės pastatu. Tai dviejų aukštų namas su erdviomis ir labai patogiomis patalpomis. Ten pat pristatytos vaistams gaminti ir žolėms virti bei distiliuoti itin parankios dirbtuvės. Be to, įgytos dailios spintos, kurias puošia meniškai nutapyti šventųjų, nuo įvairių ligų užtarėjų, paveikslai, tad vienuoliška vaistinė *(religiosum pharmacopolium)* ne daugiau dvelkia sveikata ir sklindančiais kvapais kaip pamaldumu. Pripirkta taipgi visokių reikmenų. Viskas pareikalavo daug rūpesčių ir stambių išlaidų, bet sykiu nemažai pakėlė mūsų vaistinės vardą svetimųjų akyse. To pasekmė: miestiečiai dažniau eina į mūsų vaistinę pirkti vaistų, ypačiai kad ji dabar pasiekiama tiesiog iš aikštės". - Tikrai, galima sakyti, vargu ar buvo kita didesnė ir geriau įrengta vaistinė ne tik Vilniuje, bet ir visoje Lietuvoje. Ją vėliau ypatingai įvertino ir karalius Augustas III, 1758 m. suteikdamas savo privilegiją.[49]

Būdama šalia aukštojo mokslo įstaigos, Akademijos vaistinė, jei ir neteikė specialaus mokslinio išsilavinimo nei mokslo laipsnių (vaistininkystė tuomet dar nebuvo iki to išsivysčiusi), tačiau atliko svarbų visai Lietuvos Didžiajai Kunigaikštijai uždavinį: paruošė nemažą skaičių vaistininkų (vienuolių ir pasauliečių), dirbusių įvairių miestų vaistinėse ir joms vadovavusių. Vien tik prie Lietuvos jėzuitų provincijos įstaigų buvo išlaikomos, pvz., 1700 m., šios vaistinės: Gardine (vaistininkas - br. Simonas Vaicechavičius), Nesvyžiuje (br. Jonas Audickis), Pinske (br. Juozapas Greiteris), Varšuvoje (br. Paulius Kasneris; jo padėjėjas - br. Petras Gzovskis), Vilniuje, prie Akademijos (br. Stanislovas Jasickis; jo padėjėjas - br. Jonas Vasiliauskas), Vitebske (br. Andrius Brandtas).[50] To paties amžiaus viduryje, 1751 m., veikė šios jėzuitų vaistinės: Bobruiske (br. Liudvikas Courcelis), Drohičine (br. Godefridas Blankas), Daugpilyje (br. Andrius Sakalauskas), Gardine (br. Juo-

[48] ARSI, Lith. 42 I, fol. 206r.

[49] Privilegijos originalo faksimilę žr. VU, p. 56.

[50] Duomenys paimti iš *Dispositio personarum Provinciae Lituanae Soc. Iesu facta Amo 1700*, ARSI, Lith. 57, fol. 74r-86r.

zapas Babsikas; padėjėjas - br. Steponas Kraceris), Kražiuose (br. Adomas Kičas), Mstislavlyje (br. Pranciškus Obakovskis), Nesvyžiuje (br. Tomas Grimskis), Naugarduke (br. Jonas Blusas), Pinske (br. Volfgangas Reingruberis), Polocke (br. Jonas Giera), Varšuvoje (br. Antanas Dobkevičius; padėjėjas - br. Mykolas Peteris), Vilniuje, prie Akademijos (br. Petras Necelis; padėjėjas - br. Juozapas Bomgardtas), Vilniuje, prie noviciato (br. Andrius Jucevičius), Vitebske (br. Antanas Mročkevičius).[51] Palyginę šiuos abu sąrašus, matome, kad per 50 metų jėzuitų išlaikomų vaistinių skaičius daugiau negu padvigubėjo: be 6 vaistinių, buvusių amžiaus pradžioje, 1751 m. veikė dar 8 vaistinės, įsteigtos pirmoje XVIII a. pusėje. Didelis jų skaičius buvo rytinėse LDK srityse, vietovėse, kur jų labiau reikėjo. Suminėjome ir tų vaistinių vaistininkus -jėzuitus brolius, kurių skaičius iš 8 amžiaus pradžioje per 50 metų išaugo į 17. Jie visi, be išimties, kelerius pirmuosius vienuolinio gyvenimo metus turėjo praleisti Vilniuje, nes tik Vilniuje, prie Šv. Ignaco bažnyčios, buvo vienintelis Lietuvos jėzuitų provincijos noviciatas. Vaistininko amato, jei anksčiau, prieš įstodami į ordiną, nebūdavo išmokę, mokydavosi Vilniaus akademijos vaistinėje. Kai ši viena nebegalėjo priimti tiek mokinių, prie noviciato įsteigta antroji Vilniuje jėzuitų vaistinė, kuriai vadovauti 1749 m. pakviestas jau senyvas brolis Andrius Jucevičius. Įdomi jo biografija. Andrius buvo žemaitis, gimė 1678 lapkričio 29, lankė Kražiuose jėzuitų mokyklą, ten 1698 m. įstojo į ordiną. Atlikęs dvejų metų noviciatą Vilniuje, prie Šv. Ignaco bažnyčios, gyveno vienerius metus Kauno jėzuitų rezidencijoje, kur ėjo durininko, infirmarijaus ir kitas broliams įprastas pareigas. 1701 m. jį sutinkame Vilniaus akademijos vaistinėje vaistininko padėjėju. Čia įgijęs vaistininko specialybę, joje reiškėsi per visą savo gyvenimą - daugiau kaip 50 metų, ir jo pomirtiniame nekrologe sakoma: „buvo visoje Lietuvoje pagarsėjęs vaistininkas" *(egit Apothecarium per totam Lituaniam celeberrimum*).[52] Jau 1706 m. pradėjo savarankiškai vesti vaistinę Vitebs-

[51] Duomenys paimti iš *Dispositio personarum Provinciae Lithuanae Societatis Iesu anni 1751 in annum 1752*, ARSI, Lith. 58, fol. 249r-255v.

[52] ARSI, Lith. 65, p. 485-486.

ke, kur išbuvo dvejus metus, po to ištisus 18 metų darbavosi Gardino vaistinėje, o 1726 m. jam pavesta vadovauti Akademijos vaistinei Vilniuje. Po septynerių metų prireikė vaistininko Naugarduke, jis ten siunčiamas. Apie 1745 m., jam vis dar dirbant Naugarduke, susilpnėjo sveikata, bet, praėjus porai metų, jis vėl buvo toks pajėgus, kad galėjo perimti Vilniuje vaistinę, skirtą vaistininkais numatytus brolius naujokus pradėti ruošti jų specialybei. Ir jie galėjo iš tokio prityrusio vaistininko daug ko išmokti. Jis mirė ten pat, Vilniuje, prie Šv. Ignaco bažnyčios, 1755 liepos 19. Kurį laiką prieš mirtį jis visai apako. Karaliaučiaus gydytojai (net ne katalikai - liuteronai) jį kvietė atvykti pas juos: jie veltui gydytų jo akis. Tačiau br. A. Jucevičius į tokią tolimą kelionę nesileido. Apie tą laiką lankėsi Vilniuje po Europą važinėjąs anglas, labai garsus okulistas. Jo patarnavimais naudojosi Vilniaus vyskupas Mykolas Zenkavičius ir pažadėjo sumokėti 100 auksinų, kad tik jis br. A. Jucevičiui sugrąžintų akių šviesą. Tačiau gydytojas, apžiūrėjęs ligonio akis, pasakęs: liga per daug įsisenėjusi, niekas jam jau nepadėsiąs. Susitaikęs su Dievo valia, gerasis brolis, kol pajėgė, dažnai keldavosi trečią valandą ryto ir, iki penktos valandos vaikščiodamas ten ir atgal į bažnyčią vedančiu koridorium, vaizduodavosi lankąs garsiąsias Lenkijos ir Lietuvos Marijos šventoves ir jų stebuklingus paveikslus.[53]

Be vienuolių, Vilniaus akademijos vaistinėje dirbdavo ir pasauliečiai; tokiu būdu ir jie ruošdavosi patys būti vaistininkais. Kad tai nėra gryna prielaida, žinome iš išlikusio Vilniaus akademijos jėzuitų 1710—1723 m. dienoraščio. Ten, pvz., rašoma, kad 1716 liepos 26 Šv. Jono bažnyčioje buvęs palaidotas „Antanas Kalskis, vaistininkas pasaulietis, vakar miręs mūsų vaistinėje". 1717 liepos 13 trys kandidatai, vaistininkas, chirurgas ir bursistas, įstojo į jėzuitų noviciatą. Ir anksčiau jie dirbo ir gyveno priklausomi nuo Akademijos. Užtat prieš išleidžiant juos į noviciatą, buvo suruošti iškilmingi pietūs. 1718 spalio 5 Šv. Jono bažnyčioje Akademijos jėzuitai kunigai laikė gedulingas Mišias už mirusius pasauliečius vaistininkus: Stanislovą Jasickį ir Paulių Kasnerį. Kadangi Mišios buvo laikomos Akademijos vaistinės vedėjo br. Jono

[53] ARSI, Lith. 65, p. 485—486.

Zdanskio prašymu, nėra abejonės, kad abu mirusieji anksčiau dirbo Akademijos vaistinėje. 1719 balandžio 24 buvo iškilmingi pietūs vieno Akademijos vaistinės tarnautojo į padėjėjus (gizelius) pakėlimo proga.[54] Tai tiktai kelios iš trumpo laikotarpio žinutės, bet jos labai daug pasako: Akademijos vaistinė buvo ano meto vaistininkų mokykla. Gaila, kad tokių dienoraščių daugiau neišliko ir kad kiti mūsų istorijos šaltiniai labai mažai teduoda žinių apie su jėzuitais dirbusius pasauliečius. Reikia manyti, kad tikrovėje jų buvo nemažas skaičius, daug didesnis negu lig šiol mums žinoma, tiek tarp teisės fakulteto dėstytojų, tiek ir kitose srityse, kaip, pvz., tarp pilną pagal ano meto reikalavimus pasiruošimą įgijusių vaistininkų.

Akademijos vaistinė išliko ir po jėzuitų panaikinimo. 1781 m. ją perėmė Lietuvos Vyriausioji mokykla. Tie, kurie klausė nuo 1785 m. dėstomo farmacijos kurso, toje vaistinėje galėjo atlikti praktikos darbus. Ji ir vėliau buvo vadinama „Universiteto vaistine".

Šiam straipsniui panaudojome daug įvairiuose šaltiniuose užtiktų nuotrupų, kurios kartais, būdamos mažos, lieka nepastebėtos ar dėl to savo smulkumo beveik nevertinamos. Tačiau kas ryžtasi tokias nuotrupas surinkti, sudėlioti vieną prie kitos, netrukus pamato, kiek daug įdomių, lig tol negirdėtų, nežinotų dalykų pradeda kilti, pradeda ryškėti buvę tamsos apgaubti kontūrai, pradeda tiestis sukrypusios ar tyčiomis iškraipytos istorijos įvykių ar visos jos eigos vaizdo linijos. Toli gražu ir čia dar ne viskas išsemta ir išgrandyta, ką būtų galima užtikti apie teisę ir mediciną Vilniaus akademijoje. Tikėkimės, kad tai galės būti ir kitiems paskatinimu „rinkti trupinius, kad niekas nepražūtų" (Jn 6, 12).

[54] VUB RS, F. 2-4, p. 97, 117,152,167.

APIE PIRMĄJĮ BANDYMĄ PRAPLĖSTI VILNIAUS UNIVERSITETĄ (1618-1623)

Visi iki šiol rašiusieji apie senąjį Vilniaus universitetą - tiek lenkai, tiek patys lietuviai - pirmuosius bandymus išplėsti Lietuvos aukštąją mokyklą siejo su karaliaus Vladislovo IV 1641 metų privilegija, leidžiančia įsteigti teisės ir medicinos fakultetus. Tiktai visai neseniai užtikta žinių, kad jau 20 metų anksčiau bandyta panašiai praplėsti Vilniaus universitetą. Pirmąją užuominą padarė šių eilučių autorius 1967 rugpjūčio 26 d., Hüttenfelde (Vokietijoje) VII Lietuvių Katalikų Mokslo Akademijos suvažiavime skaitytoje paskaitoje apie mokslinę pažangą Vilniaus akademijoje.* Prieš porą metų pavyko rasti jėzuitų archyve Romoje apie tai daugiau žinių. Jos buvo išdėstytos „Aiduose" 1975 m. (žr. p. 100-102 [šiame leidinyje-p. 273-279]). Trumpai su visu tuo buvo supažindinti ir „Europos Lietuvio" skaitytojai 1975 liepos 1 numeryje.

Neseniai mus pasiekė Lietuvoje išleistas „Lietuvos istorijos metraščio" 1974 metams skirtas numeris. Jis kažkaip buvo ilgokai užkliuvęs, matyt, už kokio priekabaus cenzoriaus. Nurodoma, jog duotas rinkti 1975 IV 28, o pasirašyta spaudai tiktai 1976 IV 1, tai yra praėjus daugiau kaip 11 mėnesių. Tuo tarpu daug stambesniems ir techniškai komplikuotesniems leidiniams nereikia nė trečdalio to laiko; pvz., knygos „Vilniaus akademijos spaustuvė" atveju tarp teksto rinkti įteikimo ir duoto sutikimo spausdinti nepraėjo nė trys mėnesiai (duota rinkti 1975 XII 12, pasirašyta spausdinti 1976 III 5). Taigi šiame vargais negalais dienos šviesą išvydusiame Lietuvos istorikų metraščio jau ketvirtame numeryje Irena Petrauskienė paskelbė iš Vilniaus archyvų įdomios, tą patį klausimą liečiančios medžiagos. Straipsnelio „Dėl medicinos ir tei-

* Ši paskaita vėliau buvo išleista: *LKMA Suvažiavimo darbai,* VII, p. 203-232 [šiame leidinyje-p. 209-242].

sės katedrų įsteigimo Vilniaus akademijoje XVII a. pradžioje“ (p. 101—107) antroje dalyje išspausdintos šešių jėzuitų ordino generolo Mucijaus Vitelleschio (*Vitelleschi*) raštų ištraukos. Jos visos liečia Lietuvos didikų Valavičių planą įkurti Vilniaus akademijoje teisės ir medicinos katedras. I. Petrauskienei dar nebuvo žinomas „Aiduose“ (1975 kovo mėn. numeryje) paskelbtas straipsnis. Todėl bus labai naudinga dabar palyginti „Aiduose“ perduotas jėzuitų archyve Romoje užtiktas žinias su tuo, kas užtikta ir publikuota Lietuvoje. Pilnam dalyko vaizdui susidaryti trūksta dar vienos svarbios grandies - tuomet iš Lietuvos į Romą rašytų tuo reikalu laiškų. Jų originalai turėtų būti Romoje, bet, deja, daug šio laikotarpio jėzuitų ordino šaltinių neišliko iki mūsų laikų, nėra ir tais metais iš Lietuvos į Romą siųstos korespondencijos.

Ką gi iš to, kas išliko, sužinome apie Valavičių planus jau apie 1620 metus Vilniuje įsteigti teisės ir medicinos katedras? Reikalas pradėjo judėti 1618 metais, nes jau 1618 gruodžio 8 d. iš Romos buvo duotas, tiesa, neigiamas atsakymas. Kadangi visos I. Petrauskienės paskelbtos jėzuitų generalinio viršininko raštų ištraukos paimtos iš specialios, Vilniaus akademijoje buvusios rankraštinės knygos *Responsa Generalium ad quaesita particularia collegii academici Vilnensis* („Generolų atsakymai į Vilniaus akademinės kolegijos atskirus klausimus“), tiesioginiu reikalo judintoju laikytinas tuometinis akademijos rektorius, o atsakingu su vyriausia ordino vadovybe tarimosi partneriu - Lietuvos jėzuitų provincijolas. Kad t. Generolo laiškai nebuvo adresuoti akademijos rektoriui (kaip mano I. Petrauskienė), bet Lietuvos provincijolui, nėra jokios abejonės dėl pirmojo ir šeštojo raštų. Pirmajame laiške minimas Parmos universitetas liečia, kaip matysime, tiktai provincijolą; o paskutinįjį laišką buvus adresuotą provincijolui liudija 1642 m. Lietuvon atsiųstas jėzuitų vizitatorius F. Banfis (plg. *Aidai*, 1975, p. 100 [šiame leidinyje - p. 277]). Nėra jokios kliūties manyti, kad ir kiti laiškai buvo skirti Lietuvos provincijolui. Jei jie būtų buvę siųsti akademijos rektoriui, tai jų originalai būtų buvę saugomi akademijos archyve ir būtų nereikėję tų įrašų specialioje knygoje. Akademijos rektorium nuo 1618 metų buvo lietuvis Jonas Gruževskis, jis iki 1625 metų vadovavo Vilniaus universitetui ir priėjo gyvenantiems jėzuitams. Neatrodo, jog

tai buvo atsitiktinis sutapimas, kad tais pačiais J. Gruževskio rektoriumi tapimo metais pradėta rūpintis studijų akademijoje praplėtimu. Ypačiai kad ir vėliau teisės fakulteto įsteigimas ir jo veiklos pradžia sutampa su to paties J. Gruževskio antruoju rektoriavimo (1641-1643) ir po to visai Lietuvos jėzuitų provincijai vadovavimo (1643-1646) laikotarpiu. Pirmasis lietuvis, užėmęs Vilniaus universiteto rektoriaus vietą, atrodo, laikė savo uždaviniu Lietuvos svarbiausią mokslo įstaigą padaryti visais atžvilgiais lygią su kituose kraštuose pirmaujančiais universitetais, kuriuose, be filosofijos ir teologijos, buvo dėstoma teisė ir medicina. Iš t. Generolo atsakymuose pavartotų žodžių (*lectiones Iuris et Medicinae)* neaišku, ar tuomet jau buvo manoma įsteigti pilnus teisės ir medicinos fakultetus, ar vien tik pradėti skaityti tų specialybių paskaitas, atidedant formalų fakultetų atidarymą vėlesniam laikui. Veikiau tikėtinas antrasis atvejis, nes 1618 XII 8 dienos rašte paminėtos dvi paskaitos (*de fundandis... duabus lectionibus Iuris et Medicinae)*, tuo duodant suprasti, kad būsią pakviesti du profesoriai, - o fakultetuose ir anais laikais paprastai būdavo po kelis profesorius.

Bet ne tik akademijos rektorius rūpinosi savo įstaigos praplėtimu, jo pastangas rėmė ir visu savo autoritetu palaikė tuometinis Lietuvos jėzuitų provincijolas italas Augustinas Vivaldis (*Vivaldi).* Lietuvos jėzuitų provincija tiktai 1608 m. tapo savarankiška, nepriklausoma nuo Lenkijos provincijos. Ją valdė pirmus šešerius metus gudas Paulius Bokša (1608-1614), po to ketverius metus - iš Lvovo kilęs ukrainietis Simonas Niklevičius (1614-1618). Jaunoje Lietuvosjėzuitų provincijoje, kurioje, be lietuvių, buvo dar lenkų, latvių, vokiečių (iš Rytprūsių), gudų, ukrainiečių ir kitų tautybių jėzuitų, buvo natūralu, kad šalia darnios veiklos pasitaikydavo ir nesklandumų, nesutarimų. Jiems ištirti ir išlyginti iš Romos būdavo siunčiami vizitatoriai. Taip 1618 metais į Vilnių atvyko iš Genujos kilęs italas jėzuitas Augustinas Vivaldis. Jis tą vasarą perėmė Lietuvos jėzuitų provincijos valdymą ir išbuvo provincijolu iki 1622 metų galo. Kad A. Vivaldis palankiai žiūrėjo į teisės ir medicinos katedrų Vilniuje įvedimą, nėra jokios abejonės, paskaičius jam siųstus iš Romos tuo reikalu atsakymus. Galima dargi pridurti, kad 1622 metų gale A. Vivaldžiui sugrįžus į Italiją visa tuo reikalu akcija

kažkodėl nurimo ir buvo vėl išjudinta, praėjus 20 metų, kai Lietuvos jėzuitų provinciją vizitavo kitas italas jėzuitas Fabricijus Banfis (*Banfi).*

Įdomu, kad šia proga vykusiame susirašinėjime niekur neprisimintas faktas, jog karaliaus Stepono Batoro suteiktoji Vilniaus akademijai privilegija (1579 balandžio 1 d.) įsakmiai išskyrė iš dėstomų dalykų teisės ir medicinos disciplinas. Tiesa, universitetas tuomet savo veikloje laikėsi popiežiaus Grigaliaus XIII privilegijos (suteiktos 1579 spalio 30 d.), kuri, priešingai karaliaus nuostatams, teikė jėzuitams visišką nuo vyskupų nepriklausomybę. Todėl 1620-1625 metų kataloguose „P. Iacobus Ortizius“ turi „Cancellarius“ titulą, kai pagal karaliaus privilegiją kanclerio pareigas turėjo eiti Vilniaus vyskupas. Galimas dalykas, kad ir teisės bei medicinos įvedimo reikalu laikantis tos pačios popiežinės privilegijos, kurioje nėra draudžiama Vilniuje dėstyti teisę ir mediciną, pasitenkinta tiktai gauti ordino vyresnybės leidimą.

Iš šešių I. Petrauskienės paskelbtų t. Generolo laiškų ištraukų, liečiančių teisės ir medicinos katedrų Vilniaus universitete įsteigimą, galime susidaryti gan tikslų vaizdą, kokie buvo sutikti šiame žygyje sunkumai ir kaip bandyta juos nugalėti.

1. *1618 gruodžio 8 dienos* laiške t. generolas Mucijus Vitelleschis pareiškė savo nuomonę apie Lietuvos pakanclerio (*Vice-Cancellarii)* - juo iki 1619 metų pradžios buvo Jeronimas Valavičius - ketinimą įkurti Vilniaus akademijoje dvi, teisės ir medicinos, disciplinas. Patarė pakanclerį atkalbėti nuo tokio sumanymo ir jį įtikinti, kad tas katedras steigtų kur nors kitur, o ne ordino kolegijos būstinėje (*intra Collegii Societatis septa).* Toks vyriausiojo jėzuitų vadovo sprendimas nebuvo jo asmeninis nenoras priimti Lietuvos jėzuitų pasiūlymo, bet to reikalavo ordino statutai, vadinamosios konstitucijos. IV dalyje, kur kalbama apie studijas ordine ir apie jo vadovaujamas studijų įstaigas, sakoma: „Medicinos ir teisės studijos, kadangi mažiau susiję su mūsų pasirinktu tikslu (pažodžiui: "nutolsta nuo mūsų Instituto’), Draugijos universitetuose nebus dėstomos arba bent pats ordinas nesiims jų įsivesti“ (*Constitutiones*, cap. XII, nr. 452). Kaip matome, vien tik noras neišblaškyti jėgų, reikalingų ordino užsibrėžtam tikslui siekti, o ne kažkoks nusistatymas prieš mokslą ar kitokie sumetimai vertė jėzuitus

savo universitetuose atsisakyti teisės ir medicinos studijų. Vis vien paskutinė minėto konstitucijų straipsnio dalis daro išlygą, kad, nepaisant bendro neigiamo nusistatymo, galėtų būti jėzuitų universitetų ir su teisės bei medicinos fakultetais. Kadangi tokių universitetų nuo pat pradžios yra buvę ir ateidavo vis naujų prašymų šiuos fakultetus įvesti, vėliau ordino atstovų susirinkimas, vadinamoji kongregacija, dar švelniau paaiškino minėtąjį konstitucijų nuostatą: „Tokius fakultetus, jei vietos aplinkybės jų reikalauja ir jais Dievui daugiau patarnaujama, ordinas gali priimti [į savo universitetus]; tiktai dalykus, kurie mažiau derinasi su mūsų padėtimi, kaip kad civilinės teisės ir daugelis medicinos paskaitų, juos tedėsto eksternai [nejėzuitai] profesoriai“ *(Collectio decretorum* 137, § 2). T. Generolas savo pirmajame laiške primena ir konkrečias kliūtis, kai toje pačioje kolegijoje maišosi svetimi (nejėzuitai) profesoriai ir jų žinioje studijuoją jaunuoliai. Naujasis Lietuvos jėzuitų provincijolas A. Vivaldis, matyt, prašydamas leidimo Vilniuje atidaryti tas dvi katedras, numatė galimus sunkumus ir todėl priminė Parmos kolegijos precedentą, kur į kolegiją „įvedus panašias disciplinas, nepatirta tų sunkumų, dėl kurių kitur Draugija kiek galėdama vengė taip maišyti savo auklėtinius“. Parmos kolegiją A. Vivaldis gerai pažino, nes nuo 1617 metų pradžios iki 1618 metų vasaros jis buvo tos kolegijos rektoriumi (ARSI, Ven. 71, fol. 32r, 42r) ir iš ten atvažiavo į Lietuvą. Bet ordino vyriausias vadovas bijojosi, kad susidarančių sunkumų nebūsią galima taip lengvai, kaip Vilniuje buvo manoma, išvengti; todėl ir siūlė minėtą išeitį: perkalbėti fundatorių, kad teisės ir medicinos studijas įkurtų kur kitur, o ne jėzuitų kolegijoje.

2. Gavę neigiamą atsakymą, Lietuvos jėzuitų provincijolas ir Vilniaus akademijos vadovybė nenusiminė. Atsakymas formaliai buvo neigiamas, bet pavartoti švelnūs žodžiai *verear* („bijausi“), *suadeo* („patariu“), *horteturque* („teragina“) rodė, kad neigimas nėra jau toks kategoriškas. Iš Vilniaus keliavo į Romą nauji prašymai. Turbūt ir pats J. Valavičius, 1619 metų pradžioje tapęs Žemaičių seniūnu, kreipėsi tuo reikalu į M. Vitelleschį. Šis savo *1619 balandžio 21 dienos* laiške provincijolui atsakė, kad jis pats nesąs įsitikinęs, jog Vilniaus jėzuitai galėtų priimti į savo kolegiją (t. y. akademiją) teisės ir medicinos stu-

dentus. Bet, sako, jei Žemaičių seniūnas ir jūs ten, Vilniuje, to taip norite, visą reikalą iškelsiu ordino taryboje ir žiūrėsiu, kaip tai padaryti, kad nebūtų dar didesnių nemalonumų (laisvas laiško minties atpasakojimas - P. R.). Nors ir nenoriai, jau duodama vilties galimai Vilniaus atveju išimčiai.

Reikia pastebėti, kad tarp „Aiduose“ (1975, p. 100 [šiame leidinyje - p. 275-276]) paminėtos žinios iš Kražių kolegijos *Litterae annuae* 1618 metų ir čia aptariamų M. Vitelleschio laiškų ištraukų atrodo esąs nesutarimas. Iš Kražių kolegijos rašoma, kad jau 1618 metais kolegijos rektorius J. Jamielkovskis Tytuvėnuose susitikęs 'Žemaičių seniūną' Jeronimą Valavičių. „Lietuvos istorijos metraštyje“ publikuotuose laiškuose J. Valavičius 1618 gruodžio mėn. dar vadinamas Lietuvos pakancleriu ir tiktai 1619 balandžio mėn. tituluojamas Žemaičių seniūnu. 1619 metais j į tapus Žemaičių seniūnu nurodo savo sąrašuose ir J. Wolffas (*Senatorowie i dygnitarze W. Ks. Litewskiego,* Kraków 1885, p. 164). Todėl žinutę iš Kražių, kurioje J. Valavičius jau 1618 vadinamas Žemaičių seniūnu, reikia suprasti, kad arba Tytuvėnų bažnyčiai kertinio akmens pašventinimas iš tikrųjų įvyko 1618 metais, tiktai *Litterae annuae* buvo rašyti 1619 metais, kai J. Valavičius jau buvo Žemaičių seniūnu, ir tuo titulu jis vadinamas, nors aprašomas susitikimas įvyko dar prieš jo toms pareigoms paskyrimą; arba 1618 metų *Litterae annuae* aprašo 1618-19 mokslo metų laikotarpį, ir kertinio akmens pašventinimo iškilmė įvyko 1619 metų pavasarį. Tiktai žinant tikslią tos iškilmės datą, bus galima pasakyti, katra iš šių dviejų galimybių yra tikroji.

3. Antrasis M. Vitelleschio laiškas dar nebuvo pasiekęs Vilniaus, kai į Romą atėjo naujas provincijolo A. Vivaldžio prašymas. Pats karalius Zigmantas III susidomėjęs Vilniaus universiteto praplėtimu ir visiškai pritariąs teisės bei medicinos specialybių įvedimui. Iš t. Generolo naujo *1619 gegužės 11 dienos* laiško sužinome, kad tuo reikalu Romoje buvo sušauktas pasitarimas. Visi t. Generolo patarėjai po nuodugnaus svarstymo priėjo prie nuomonės, kad reikia dėti visas pastangas atkalbėti karalių nuo tų katedrų pačioje jėzuitų kolegijoje įsteigimo. Tačiau ir šį kartą neigimas nėra kategoriškas, nes pridėta: „Jei karalius jokiu būdu neatlyžtų ir nebūtų galima lengvai jo nuo to sumanymo atkalbėti, tada

prašau man vėl apie tai pranešti, kad dar kartą galėčiau apsvarstyti ir numatyti, kaip visa tai sutvarkyti, kad iš to Draugijai būtų ko mažiausiai sunkumų, nes nesitikiu, kad būtų galima be sunkumų apsieiti".

4. Po pusės metų pertraukos t. Generolas savo *1619 lapkričio 9 dienos* laiške vėl prisimena teisės paskaitų į Vilniaus akademiją įsileidimą (*Quod attinet ad lectiones iuris admittendas)***.** Medicina šį kartą neminima. Į naujų katedrų įkūrimo reikalus buvo įtrauktas ir Žemaičių seniūno brolis, Vilniaus vyskupas Eustachijus Valavičius, labai palankus jėzuitams ir jų didelis geradaris. Nuo šiol jis figūruoja kaip naujų katedrų galimas fundatorius. T. Generolas pažada, jei vienas ar antras iš Valavičių jį prašytų, pasvarstyti, kaip jų prašymą patenkinti.

5. Ilgesnį laiką, atrodo, teisės ir medicinos katedrų įsteigimo reikalas buvo kiek aptilęs arba kitokiais būdais, daugiau asmeniškais pasitarimais, tvarkomas. Tuo tarpu pats Vilniaus vyskupas atvyko į Romą ir 1621 m. pradžioje atliko įprastą vizitą ‘ad limina’ (plg. *Relationes,* I, p. 56, išn. 169). Ta proga jis keletą kartų atsilankęs pas M. Vitelleschį tarėsi dėl tų katedrų Vilniaus akademijoje, pačios kolegijos ribose, įkūrimo. Tiek šių katedrų išlaikymui fundacija, tiek kitos jo siūlomos sąlygos buvo labai patogios ir visiškai priimtinos (*aequas... honorificas... percommodas conditiones offert)***.** Bet t. Generolas, rašydamas netrukus po to *(1621 kovo 6 d.)* į Vilnių, vėl būgštavo, kad tokių paskaitų pačioje ordino kolegijoje įvedimas galįs atnešti daug nemalonumų ir pridaryti sunkenybių, ir jo patarėjai nepritarią, kad tai būtų įvedama jų žinioje esančiose provincijose. Tačiau Vilniaus atveju t. Generolas pasiruošęs padaryti išimtį: jei jūs tenai, viską gerai apsvarstę, manytumėte, jog būtų galima išvengti visų tų sunkumų, iš dėkingumo tokiam dosniam ir Draugijai tiek nusipelniusiam vyskupui, sutarkite su juo sąlygas ir viską atsiųskite man patvirtinti (laisvas laiške išreikštos minties atpasakojimas - P. R.).

6. Atrodo, nebebuvo jokių kliūčių į Vilniaus akademiją įvesti teisę ir mediciną. Beliko tiktai juridiškai sutvarkyti tai, kas jau buvo sutarta. Tačiau laikas bėgo, ir tų katedrų Vilniuje nebuvo. Kas vyko per dvejus metus tarp 1621 III 6 dienos laiško ir sekančio *1623 vasario 25 dieną* datuoto rašto, publikuoti Vilniaus šaltiniai nenurodo. Šis tas paaiškėja

iš „Aiduose" aprašytos Romoje užtiktos medžiagos *(Aidai,* 1975, p. 100-102 [šiame leidinyje — p. 275-281]). Taip sužinome, kad pats Vilniaus akademijos rektorius Jonas Gruževskis 1622 metų rudenį buvo nuvykęs į Romą kaip Lietuvos jėzuitų provincijos atstovas į tų metų lapkričio 16-19 dienomis įvykusią ordino prokuratorių kongregaciją (plg. *Aidai,* 1975, p. 101 [šiame leidinyje - p. 278]). Sykiu su J. Gruževskiu tuomet į Romą studijuoti keliavo du jauni, gerai žinomi Lietuvos provincijos jėzuitai: Andrius Rudamina, vėliau iš Romos per Portugaliją išvykęs į Kinijos misijas, ir Motiejus Kazimieras Sarbievijus, kaip tik Romoje įkopęs į tarptautinio masto poetų eiles. Nėra jokios abejonės, kad J. Gruževskis su savimi buvo pasiėmęs sutarties su didikais Valavičiais dėl teisės ir medicinos katedrų Vilniaus akademijoje įkūrimo projektą. Romoje jis, be abejo, visa darė, kad gautų galutinį patvirtinimą. T. Generolo patarėjai, kaip matėme, visą laiką buvo priešingi, kad pačiose jėzuitų vadovaujamose kolegijose maišytųsi teisės ir medicinos studentai. M. Vitelleschis jau linko Vilniaus akademijai padaryti išimtį. Nežinia kieno dėka šia proga susidomėta jau beveik 50 metų veikiančiu Pont-a-Moussono universitetu Lotaringijoje, kur, jėzuitams vadovaujant, buvo dėstoma ne tik filosofija ir teologija, bet ir teisė bei medicina. Labai galimas dalykas, kad J. Gruževskis apie tai smulkiau sužinojo iš to krašto jėzuitų prokuratoriaus, kuris dalyvavo toje pačioje prokuratorių kongregacijoje. Tai buvo faktas, prieš kurį nieko negalėjo pasakyti ir t. Generolo patarėjai. Todėl Pont-a-Moussono universiteto pavyzdžiu ir pagrindu nutarta ir Vilniuje įvesti teisės ir medicinos studijas. Pats t. Generolas, kaip jau buvo minėta straipsnyje „Aiduose" (1975, p. 102 [šiame leidinyje - p. 281]), Vilniaus akademijos rektoriui įteikė *Librum Academiae* („Akademijos knygą"), kurioje, reikia manyti, buvo nurašyti Lotaringijos universiteto statutas ir jo atskirų fakultetų veiklos nuostatai.

T. Generolas turbūt dar gruodžio mėn. (1622 m.) apie visa tai painformavo naująjį Lietuvos jėzuitų provincijolą Mykolą Ortizą, Lietuvoje jau ilgesnį laiką besidarbuojantį ispaną jėzuitą, kuris 1622 metų gale pakeitė į Italiją sugrįžusį A. Vivaldį. Tas laiškas, deja, iki mūsų dienų neišliko. Yra išlikusi vėlesnio, 1623 II 25 rašyto laiško ištrauka, kur

t. Generolas pastebi, kad jau ilgesnį laiką nieko teisės ir medicinos katedrų reikalu iš Vilniaus negirdėjęs, todėl dabar pakartojąs tai, ką anksčiau rašęs, kad, jei nebūtų nuėjęs ankstesnis laiškas, iš šiojo sužinotų, kąjis tuo reikalu galvojąs. Laiške pabrėžiami du dalykai: 1) reikia įtikinti Vilniaus vyskupą, kad pasitenkintų Pont-a-Moussone priimtos fundacijos forma ir pobūdžiu, ir 2) siūlomą su Vilniaus vyskupu sutartį reikia kai kur pataisyti: antrąjį punktą visai išmesti, o paskutiniame punkte pakeisti porą žodžių, vietoje „Būtų naudinga, kad rektorius (siūlytų)...“ rašyti tiesiog „Rektorius pasiūlys.

Iš paties t. Generolo laiško neaišku, kokio turinio buvo tie punktai ir apskritai visa sutartis. Tai paaiškėja iš jau minėto F. Banfio 1642 VI 14 laiško *(Aidai,* 1975, p. 100-103 [šiame leidinyje - p. 276-278). Jame perrašytos su Valavičiais sutartos sąlygos, susidedančios iš penkių punktų. Punkto, kurį t. Generolas patarė visai išbraukti, nėra tarp tų penkių, bet jis paminėtas kitoje vietoje ir skamba šitaip: „Teisės ir medicinos profesoriams algų išmokėjimas bus Kolegijos [t. y. Vilniaus akademijos] rektoriaus žinioje, kad tokiu būdu tuos profesorius būtų galima lengviau priversti laikytis [universiteto nustatytos] tvarkos“. T. Generolas tą punktą išbraukęs ir pastebėjęs: „Reikia tikėtis būsiant kitokių priemonių veikti profesorių drausmingumą“ (plg. *Aidai,* 1975, p. 101 [šiame leidinyje - p. 278]). Išorinė, medžiaginiais išskaičiavimais pagrįsta prievarta, aišku, negalėjo patenkinti ordino vyriausiojo vadovo. Jis tikėjosi, kad teisės ir medicinos profesoriai nebūsią tokios žemos moralės, jog jiems sudrausminti reikėtų griebtis drastiškų, žmogų žeminančių priemonių. Paskutinysis Romoje ištaisytas sutarties punktas lietė profesorių skyrimą. Jei akademijos rektorius ir Vilniaus vyskupas (kaip fundatoriaus įpėdinis) kada nesutartų dėl vieno ir to paties asmens, tai tuomet „rektorius pasiūlys kelis kandidatus, iš kurių vyskupas vieną išrinks“ *(erit P. ris proponere aliquos, e quibus Ill-s Eps eligat unum,* ARSI, Pol. 77 II, fol. 301v).

1623 II 25 laišku t. Generolas davė savo sutikimą įsteigti Vilniuje teisės ir medicinos katedras, prašė tiktai ilgai nelaukiant jam į Romą atsiųsti galutinį sutarties tekstą. F. Banfio tvirtinimu, tą sutarties tekstą, kaip t. Generolo patvirtintą, buvo pasirašęs provincijolas M. Orti-

zas. Ir pats vizitatorius F. Banfis suprato 1623 II 25 laiško tekstą kaip iš Romos gautą leidimą Vilniaus akademijoje įvesti teisę ir mediciną. Kai 1642 m. buvo tariamasi dėl K. L. Sapiegos fundacijos, F. Banfiui Vilniuje buvus parodyta kaip tik toji Generolo atsakymų knygą *(Liber responsionum),* iš kurios I. Petrauskienė paėmė savo publikacijas. Todėl jis 1642 m. galėjo rašyti, kad jau prieš 20 metų gautas iš t. Generolo sutikimas įkurti Vilniuje teisės ir medicinos fakultetus.

Visa tai rodo, jog be jokio realaus pagrindo, tiesiog iš piršto išlaužta yra I. Petrauskienės padaryta paaiškinamąją straipsnio dalį užbaigianti išvada: „Iš šių dokumentų aiškėja, kad pagrindinis kaltininkas, sutrukdęs išplėsti Vilniaus akademiją pasaulietinėmis disciplinomis XVII a. pirmajame ketvirtyje, buvo jėzuitų generolas M. Viteleskas“ (p. 103). Iš tikrųjų M. Vitelleschis, nors ir varžomas ordino konstitucijų, atkalbamas savo patarėjų, kas kartą vis labiau linko išklausyti Lietuvos jėzuitų ir įtakingų bažnytiniame bei civiliniame gyvenime asmenų maldavimų, kol pagaliau visiškai atvėrė laisvą kelią didžiajam planui įvykdyti. Jo pradinio delsimo ir baiminimosi priežastį nesunku išska^ tyti jo paties laiškuose. Ten nuolatos kartojami žodžiai: *inter septa (terminos) eiusdem Collegii,* t. y. teisės ir medicinos studentai, maišydamies „tos pačios kolegijos būstinėje (teritorijoje)“ su jos studentais, gali trukdyti ordino auklėjamajam darbui žemesnėse klasėse ir filosofijos bei teologijos fakultetuose. Kad toji baimė nebuvo tuščia, rodo, tarp kitko, ir viršuj minėtos Parmos pavyzdys. Yra išlikęs iš 1602 metų Parmos jėzuitų memorandumas apie jų vadovaujamą universitetą. Ketvirtame punkte sakoma: „Reikia surasti būdą išvengti, kad mūsų mokykloje netrukdytų universiteto studentai; dėl jų tėvai [t. y. jėzuitai mokytojai] negali atlikti savo pareigų taip oriai ir drausmingai, kaip tinka vienuoliams“ (ARSI, Ven. 1161, fol. 87v). Tie *scolari dell ‘Università,* be abejo, buvo kaip tik teisės ir medicinos fakultetų Parmoję studentai.

Ne Romoje, bet Vilniuje užkliuvo Vilniaus universiteto praplėtimo plano įgyvendinimas. Iš paskutiniojo (tarp publikuotųjų) t. Generolo laiško aišku, kad jis buvo susirūpinęs, kad iš Vilniaus niekas neatsiliepė į jo ankstesnį laišką (rašytą apie 1622 m. pabaigą). Todėl jis vėl rašė, vėl kartojo tai, ką buvo pirma nurodęs. Kodėl gautas iš Romos leidimas

nebebuvo tuomet panaudotas, šiandien sunku pasakyti. Gal kokia ekonominė krizė ar pasitaikiusios nelaimės neleido didikams Valavičiams skirti žadėtosios fundacijos? Gal kokie kiti sunkumai prisidėjo? Patyrinėjus vysk. E. Valavičiaus ir jo brolių išlikusią tų metų dokumentaciją, ypač jų korespondenciją, gal būtų galima tiksliai nustatyti, kodėl teisė ir medicina Vilniuje turėjo laukti dar 20 metų, kol kitas didikas pasišovė tuos fakultetus įkurti. Bet vis vien reikia pripažinti, kad visos tos 1618-1623 metais dėtos pastangos, kad ilgus metus trukęs susirašinėjimas nebuvo veltui. Tuo buvo paruošta dirva tų dviejų fakultetų po 20 metų įvedimui. Tuomet vizitatorius F. Banfis galėjo rašyti, kad sutikimas įsteigti Vilniuje teisę ir mediciną gautas jau prieš 20 metų. Ir tas pats t. generolas Mucijus Vitelleschis (jis mirė 1645 m.) prisiminė savo duotą sutikimą ir jo laikėsi. Net su K. L. Sapiega sutartos sąlygos buvo daug kuo panašios į tai, kas jau buvo sutarta su didikais Valavičiais. Ir tie faktai liudija, kad t. Generolas nebuvo „pagrindinis kaltininkas", trukdęs teisės ir medicinos į Vilniaus akademiją įvedimą.

Baigiant negalima tylomis praeiti pro dabartinėje Lietuvoje vis labiau pasireiškiantį bendro išsilavinimo smukimą. Kai pasitaiko koks lotyniškas tekstas, nebėra kam jį be klaidų nurašyti, dar sunkiau beįstengiama jį tiksliai suprasti. Vysk. Valančiaus „Raštų“ leidėjas taip bjauriai suniokojo vieną rankraštyje išlikusį vyskupo laišką (I t., p. 517-518), kad vargu ar buvo galima skaudžiau įžeisti neeilinį lotynų kalbos žinovą, koks buvo vysk. Valančius. Užtenka tiktai paskaityti jo popiežiui į Romą rašytus laiškus, kurių ne vienas saugomas Vatikano archyve.

Panašiai ir I. Petrauskienės - kurios nuoširdžiomis pastangomis neabejoju - nurašytuose iš rankraštinės knygos *Responsa Generalium* tekstuose palikta daugoka klaidų. Negalima sakyti, kad bent vienas iš tų atsakymų būtų patenkinamai publikuotas. Net pačioje trumpiausioje, 1619 XI 9 laiško ištraukoje (p. 105; ji užima tiktai pustrečios eilutės) padarytos bent trys klaidos. Paties rankraščio nemačius, galima tvirtinti, kad antroje eilutėje vietoj „ab... Epsco Vilnense" turi būti „ab... Episcopo Vilnensi". Rankraštyje, be to, gal ir buvo parašyta „Epsco", bet tuomet turėjo būti koks nors sutrumpinimo ženklas - brūkšnys virš sutrumpinto žodžio arba taškas po jo. Toliau toje pačioje eilutėje

rašoma „rogatus fiero“ (lotynų kalba visai nežino formos ‘fiero’), kai turėtų būti „rogatus fuero“. Taip pat 1621 III 6 rašte (p. 106) pačioje pradžioje negali būti „pluribus mecum egit“; turi būti „pluries mecum egit“ arba po „pluribus" turi eiti dar pažyminys, pvz., „vicibus" ar pan. Penktoje eilutėje vietoje „hac de re delibaveri" turi būti „hac de re deliberavi", vietoje „allis" turi būti „aliis"; 10-je eilutėje „ist hic“ reikia rašyti vieną žodį, kaip jis rašomas I ir VI raštuose. Be to, neaišku, kodėl 15-je eilutėje rašoma „fuerit", kai mintis reikalauja paprasto „fuit". Taip pat ir 1623 II 25 rašte (p. 107) pirmoje eilutėje vietoje „Episco" turi būti „Episcopo", 7-je eilutėje vietoje „fundantionis" turi būti „fundationis", 8-oje eilutėje vietoje „ef‘ turi būti „et". Tai tik kelios pastebėtos klaidos, nemačius paties rankraščio; su juo atidžiai palyginus, turbūt atsirastų dar daugiau netikslumų.

Tačiau dar liūdnesnė padėtis yra iš lotynų kalbos į lietuvių kalbą vertime. Straipsnio autorė tam pasikvietė į pagalbą Juzefą Pučinskaitę,[r] kuri stengėsi, kiek mokėjo. Deja, nepriklausomoje Lietuvoje jau gimnazistai sugebėdavo tiksliau suprasti lotynų kalbos posakius negu šiandien Lietuvoje aukštuosius mokslus išėję, specialiai tam parinkti Mokslų akademijos Istorijos instituto bendradarbiai. Per dažnai lotyniškiems posakiams parinkti netinkami lietuviški žodžiai. Nenorėdamas per daug įkyrėti, ribosiuos tiktai vienu iš šešių publikuotų raštų, būtent 1621 III 6 laiško ištrauka, kurios lietuviškasis vertimas apima 17 spaudos eilučių (p. 106). Čia lotyniškas žodis „šerio" verčiamas „vėliau", o turi būti „rimtai"; „deliberavi" verčiamas „kalbėjau", o turi būti „svarsčiau"; „non probaturos" verčiama „nepatiktų", o turi būti „nesutiktų"; „in hoc negotio" verčiama „šiame darbe", o turi būti „šiame reikale" arba „šiame dalyke" (juk ir šiaip nesakoma ‘Vidaus darbų ministerija’, bet ‘vidaus reikalų ministerija’); „offert" verčiamas „iškėlė", o turi būti „siūlo"; klaidingai (skyrium) nurašytas „isthic" paveikė ir vertimą: sakinys išėjo sunkiai suprantamas; taip pat žodžiai „ne non tam nimium timidus... videar" neturi jokio ryšio su vyskupo dosnumu, todėl toji vieta verstina: „ne tiek kad neatrodyčiau per daug bailus, kiek kad mūsų Draugijai taip nepaprastai nusipelnusiam vyskupui per mažai dėkingas ir paslaugus". Sekantį sakinį reikėjo išversti: „Dėl to čia esantiems at-

rodė, kad Jūs su Šviesiausiuoju vyskupu susitartumėte tomis sąlygomis, kokias jis siūlo“. Sekantis „Antequam" negali reikšti „kol“, ir „stabiliatur“ nereiškia „nusistovės", ir „huc perscribantur" jokiu būdu ne „tiksliai užrašomi", ir „simul" ne „tuoj pat". Šį sakinį reikėjo išversti: „Prieš nusprendžiant ir įgyvendinant visą dalyką, surašyti sutarties punktai tebūna čia atsiunčiami, kad būtų galima juos visus kartu dar sykį apsvarstyti ir, neatsiradus nieko prieštaringo, juos patvirtinti". Be to, tame pačiame rašte „Illustrissimus" verčiamas vieną kartą „Jo Šviesybė", kitus du kartus „Jo Didenybė", kai visiems turėtų būti žinoma, kad ‘Didenybės’ (*Maiestas*) titulas visuomet buvo rezervuotas vien imperatoriams ir karaliams.

Tiek daug ir dažnai gana grubių vertimo klaidų, panagrinėjus tiktai vieną raštą! Ir visa tai moksliniame leidinyje, išleistame pačios Mokslo akademijos vardu! Ar bereikia aiškesnio liudijimo apie humanitarinio išsilavinimo Lietuvoje didelį nuosmukį?

Būtų per ilga panašiai išgvildenti kitų penkių raštų vertimus. Nurodysiu dar porą vietų, kur vertėjos ribotas pajėgumas veda į klaidingą viso dalyko supratimą. 1618 XII 8 rašto vertime (p. 104) skaitome: „Parma... ne šitokius sunkumus patyrė", kai lotyniškojo teksto mintis yra diametraliai priešinga: „Parma... šitokių sunkumų nepatyrė"; tik tokiu būdu galima paaiškinti, kodėl provincijolui A. Vivaldžiui, prieš tai vadovavusiam Parmos jėzuitų kolegijai-universitetui, teisės ir medicinos Vilniuje įkūrimas „nėra nepriimtinas". 1621 III 6 rašto vertimą ką tik išsamiai nagrinėdami, pažymėjome klaidingai suprastą paskutinį jo sakinį, ypačiai „huc... perscribantur". Visiškai iškreipta vertime (p. 107) 1623 II 25 rašto vieta: „quia iam pridem nihil super iis intellexi", išversta lietuviškai: „kadangi jau ir anksčiau jose nieko nesupratau", kai tuo tarpu t. Generolas norėjo pasakyti: „kadangi jau kurį laiką apie jas (teisės ir medicinos disciplinas Vilniuje) nieko nesužinojau", todėl rašo vėl apie tai laišką, kad, jei prieš tai siųstas laiškas būtų pražuvęs, iš šiojo galėtų sužinoti, ką jis (t. Generolas) apie tai galvoja.

Iš viso to galima padaryti dvi išvadas: vieną praktišką - „Lietuvos istorijos metraštyje" 1974 m. publikuotus lotyniškuosius tekstus, nekreipiant dėmesio į ten sudėtus skyrybos ženklus ir kartais visai ne

vietoje didžiąsias raides bei keletą perrašymo netikslumų, dar galima šiaip taip suprasti, tačiau lietuviškas vertimas apskritai yra nepatenkinamas ir vietomis tiesiog klaidinantis; antrą išvadą dalykišką - Lietuvos archyvuose yra dar nemaža svarbios, lig šiol nepaskelbtos mūsų krašto praeičiai pažinti medžiagos, ir todėl sveikintina kiekviena jos publikacija. Kad tai būtų galima rimtai ir be gėdos prieš kitus atlikti, atsakingos Lietuvoje institucijos turi labai rimtai susirūpinti kelti humanitarinio išsilavinimo, ypačiai klasikinių kalbų mokėjimo, plataus ir detalaus su įvairių mūsų praeities laikotarpių kultūra ir istorija susipažinimo lygį.

VILNIAUS AKADEMIJA

Vilniaus akademija (*Academia Vilnensis, Collegium academicum Vilnense, Collegium Vilnense Societatis Iesu)* - Vilniaus universiteto pavadinimas jėzuitų vadovavimo laikotarpiu.

VILNIAUS AKADEMIJOS [STEIGIMAS

Apie XVI a. vidurį aukštosios m-los LDK įsteigimas buvo pribrendęs reikalas. 1539-42 Vilniuje veikusi A. Kulviečio klasikinių kalbų m-la, prel. P. Roizijaus apie 1563 privačiai duodamos teisės mokslų pamokos, 1565 mirusio Mikalojaus Radvilo (Juodojo) palikimas įsteigti aukštajai kalvinų m-lai, Lietuvos ponų ir bajorų 1568 Gardino seime įteiktas prašymas Vilniuje arba Kaune įkurti kolegiją, pakviečiant profesorius iš Krokuvos - buvo ta linkme daromi bandymai, nors jie ir neatnešė lauktų vaisių. Tuo pačiu reikalu domėjosi ir kat. bažnytinė vyresnybė, nes aukštoji m-la galėjo būti veiksminga užtvanka prieš Lietuvai grasinančias klaidatikybės bangas. Darė žygių vietos vyskupai ir Roma. Jau 1564 II Vilniaus vysk. Protasevičius kolegijos steigimo reikalu kalbėjosi Varšuvoje su jėzuitu B. Hostovinu, bet išteklių stoka tuomet neleido jam imtis konkrečių žygių. Pop. legato Commendone skatinamas, Žygimantas Augustas 1565 I sutiko parūpinti visa, kas reikalinga, kad Vilniuje galėtų būti įsteigtas universitetas, ir, Pijaus IV noru, Romos jėzuitai jau buvo pasiruošę tų metų rudenį siųsti į Vilnių savo žmones, bet Vilniaus vaivados maištas prieš karalių, stoka karaliaus entuziazmo, neturėjimas ordino pakankamai tinkamų žmonių perimti naujai kolegijai ir pagaliau tą vasarą įvykusios jėzuitų generalinės kongregacijos nutarimas daugiau rūpintis turimųjų kolegijų tobulinimu negu naujų priėmimu (Congr. II, decr. 8) paveikė, kad jėzuitų siuntimas į Vilnių

buvo atidėtas. Tuo tarpu Varmės vysk. kardinolui St. Hozijui pavyko įkurdinti jėzuitus Braunsberge (1564) ir Plocko vysk. A. Noskovskiui - Pultuske (1565). Šių pavyzdžio paskatintas ir susirūpinęs savo vyskupijos padėtimi, kurioje klaidatikiai nesulaikomi plėtė savo įtaką, vysk. Protasevičius ėmėsi pats su visa energija rūpintis įsteigti Vilniuj jėzuitų kolegiją-universitetą. 1568 nupirko kolegijai namus, 1569 VII 5, Liublino seimo metu, gavo karaliaus pritarimą kolegijos išlaikymui užrašyti kai kurias vyskupijos žemes. 1569 IX 28 atvyko į Vilnių ir apsigyveno pirmieji 4 jėzuitai. Ordino vadovybė kolegiją galutinai priėmė tik 1570 pavasarį. 1570 VII 4 Vilnių pasiekė, provincijolo L. Maggio vadovaujami, 13 jėzuitų, kai kurie iš pačios Romos, kiti iš Vienos, Prahos ir Pułtusko kolegijų; tarp jų Romoje numatytasis naujosios kolegijos rektorius Stanislovas Varševickis (...), kuris 1570 VIII 15 pradėjo eiti savo pareigas. Oficialiąja kolegijos įsteigimo data, vysk. Protasevičiui pageidaujant, nutarta laikyti 1570 VII 17.

Dvi žemiausios klasės veikė privačiai jau nuo 1569 rudens. 1570 X 23 pradėtos pamokos visose 5, tuomet kolegijose įprastose klasėse: Donato, arba *infima,* gramatikos, sintaksės, poetikos, arba *humanitatis,* ir retorikos, kurias lankė apie 160 mokinių. Kitą rudenį turėjo būti įvestas filosofijos kursas, bet dėl Vilnių ištikusio maro mokslo metus tebuvo galima pradėti 1572 II 25. Buvo skaitomos logikos paskaitos; dėstytoju paskirtas kroatas Tomas Zdelaric, šiam po 6 savaičių mirus, paskaitas toliau skaitė Jonas Vigerius, o nuo 1572 IX dėstė škotas Jonas Hayus. Nuo 1574 rudens įvestos matematikos pamokos, kurioms dėstyti pakviestas iš Poznanės Leonardas Krakier, o 1578 rudenį pradėtos teol. paskaitos, kurias dėstė 4 prof.: ispanai Garcias Alabianus ir Antanas Arias - scholastinę teol., lenkas Justas Rab - egzegezę ir tuometinis kolegijos rektorius Jokūbas Wujek - hebrajų kalbą.

Profesorių, mokinių ir pačios kolegijos išlaikymui vysk. Protasevičius, be iš vyskupijos nuosavybės paskirtos žemės su 5 kaimais netoli Medininkų ir be Rykantų ež. bei to paties vardo kaimo, kolegijai perleido prie Maišiagalos bažnyčios turėtas dvi altarijas ir už savo pinigus nupirko Širvintų miestelį su dvaru ir jam priklausančiais valstiečiais (tą nuosavybę jėzuitai 1581 iškeitė į valstybinius Trakelius); bet o, nupir-

ko dar Dvarykščių (*Dworzyszcze*) žemes Lydos aps. su dvaru ir 11 kaimų. Pagaliau, kai reikėjo atidaryti teol. fakultetą, vysk. Protasevičius davė stambią pašalpą, už kurią 1577 jėzuitai įsigijo Žemaitkiemį. Visos šios žemės buvo pagrindinis V. a. išsilaikymo šaltinis iki pat jėzuitų panaikinimo 1773. Be to, kolegijai 1571 buvo priskirta parapinė Šv. Jono bažnyčia Vilniuje, kuri tapo V. a. bažnyčia.

Jau steigiant Vilniuje jėzuitų kolegiją galvota ją išvystyti į universitetą. Tai aiškiai išreiškia jėzuitų viceprovincijolas Sunyer savo 1570 rudenį rašytoje 'Instructio de novo collegio Vilnensi': *Episcopipropositum est ut plenum collegium cum universitate instituat.* 1576 VI 25 vysk. Protasevičius prašė pop. Grigalių XIII, kad Vilniaus kolegijai suteiktų universiteto teises; prašymus popiežiui ir karaliui pakartojo ir kitais metais. Karalius Steponas Batoras 1578 VII 7 Lvove duotu raštu savo ruožtu Vilniaus kolegijai suteikė universiteto titulą, teises ir privilegijas, kurias turi Krokuvos ir visi kiti universitetai (ed. Bieliński, I, p. 32-34). Atvykęs į Vilnių, karalius 1579 IV 1 tai patvirtino nauju raštu, prie kurio, atsisakius kalvinistui kancleriui Mik. Radvilai, nepalankus katalikams vicekancleris Eust. Valavičius tik tų metų rudenį grasinamas sutiko pridėti LDK antspaudą (ed. Bieliński, I, p. 51-53). Tuo pat metu karalius patvirtino ir vysk. Protasevičiaus išduotą universiteto fundacijos dokumentą. Visa tai pagaliau buvo sankcionuota bendrajame Varšuvos seime 1585 II 23 (ed. Bieliński, I, p. 34-43; čia įjungti ir kiti Vilniuje duoti raštai). Bažnyčios vardu universiteto titulą ir visas universitetams priklausančias teises bei privilegijas suteikė pop. Grigalius XIII 1579 X 30 'tertio kai. Nov.' bula *Dum attenta* (*Bullarum, diplomatum et privilegiorum sanctarum Romanorum Pontificum Taurinensis editio,* VIII, Augustae Taurinorum 1863, p. 560-563). Tuo būdu Vilniaus kolegija tapo juridiškai visateisiu universitetu, kuris tačiau daugiausia buvo vadinamas *Academia Vilnensis,* nes šis pavadinimas buvo humanistiškai išsilavinusiems priimtinesnis už tuomet dar nenusistovėjusį daugiareikšmį žodį 'universitas'.

AUGIMO IR KLESTĖJIMO LAIKOTARPIS
(1579-1655)

Nuo pat pradžios V. a., šalia gimnazijos kurso *(scholae inferiores)*, trunkančio 5 arba 6 metus, buvo du fakultetai *(scholae superiores*): filosofijos, kuri buvo išeinama per 3 metus, ir teologijos, reikalaująs 4 metų studijų. Medicinos ir civilinės teisės patys jėzuitai nedėstė, bet jei tam tikslui gaudavo pakankamą fundaciją, pakviesdavo į savo universitetus pasauliečius dėstytojus (pvz., Ingolstadte, Graze ir kt.). Karalius Vladislovas IV 1641 X 11, patvirtindamas V. a. teises ir privilegijas, leido įsteigti kanonų ir civilinės teisės *(utriusque iuris)* ir medicinos fakultetus. Teisės fakultetui 1644 Lietuvos vicekancleris Leonas Sapiega užrašė stambią fundaciją. Buvo įsteigtos 2 civilinės teisės ir 2 kanonų teisės katedros; civilinei teisei dėstyti pakviesti iš Ingolstadto vokiečiai pasauliečiai: Simanas Dilger ir Jonas Jurgis Schauer, o kanonų teisė pavesta taip pat pasauliečiui Aronui Aleksandrui Olizarovskiui ir jau nuo seniau Vilniuje dirbusiam ispanui jėzuitui Benediktui de Soxo. Šis fakultetas, vad. *Schola Sapiezana*, tegalėjo normaliai veikti vos keletą metų. Rusų invazija ir baisus krašto nusiaubimas pavertė niekais ne tik šio fakulteto dotaciją, bet ir padarė didžiausią žalą pačiai V. a. Dėl tos pačios priežasties nebegalėjo būti įvykdytas planas panašiu būdu steigti ir medicinos fakultetą.

V. a. savo veiklą 1579 pradėjo turėdama apie 500 mokinių ir studentų; 1590 jų buvo apie 600; 1600 jau siekė 800; o 1617-18 mokslo metais net 1210 (dogmatinės teol. studentų - 24, moralinės teol. - 28, filosofijos - 58, retorikos - 58, poetikos - 91, sintaksės - 126, gramatikos aukštesniojoje klasėje - 203, gramatikos žemesniojoje klasėje - 231, pradinėje aukštesniojoje klasėje - 200, pradinėje žemesniojoje klasėje - 196). Be rektoriaus, ekonomo ir kitų pareigūnų, V. a. dėstytojų iš viso būdavo 11-12, nuo XVII a. pradžios 14-15, kai veikė teisės fakultetas, jų skaičius buvo pakilęs iki 18. Iš viso V. a. gyvendavo 50-70 jėzuitų: kai kurie iš jų eidavo pamokslininkų bei misininkų pareigas, nemaža jaunųjų jėzuitų studijuodavo filosofiją ar teologiją ir pagaliau būdavo keliolika ordino brolių, atliekančių paprastus darbus.

Kadangi viskas buvo dėstoma lotynų k., V. a. galėjo lankyti iš įvairių tautų kilę studentai. Ypačiai pirmaisiais dešimtmečiais, šalia lietuvių, gudų, ukrainiečių, prūsų, latvių, čia buvo galima sutikti ir švedų, danų, vokiečių, škotų, anglų, rusų ir t.t. Neturtingiems studentams išlaikyti buvo steigiami bendrabučiai (*bursae*): 1. *Bursa Valeriana,* įsteigta 1579 vysk. Protasevičiaus; 1595 Vilniaus vyskupijos vizitatoriaus Komuliejaus rūpesčiu atnaujinta; 2. *Bursa Ambrosiana,* įsteigta 1602 Vilniaus kan. Ambraziejaus Beinarto, ir 3. *Bursa Korsakiana,* kurią 1618 įsteigė LDK iždo raštininkas Jonas Mikalojus Korsakas. Visi trys bendrabučiai išliko visą V. a. veikimo laiką. Pirmoji buvo pavesta jėzuitų priežiūrai, kitas dvi prižiūrėjo Vilniaus kapitula. Filosofijos ir ypačiai teol. fakultetų studentų daugumą sudarydavo busimieji kunigai: į Lietuvos provinciją įstoję jėzuitai, pop. ir diecezinės seminarijų auklėtiniai, vienuoliai pranciškonai, bazilijonai ir kt.

Iš pradžių teko nugalėti nemaža sunkumų, ieškant tinkamų profesorių. Į pagalbą atėjo kitų tautų jėzuitai, ypačiai ispanai, kurie iki XVII a. pradžios paprastai sudarydavo teol. prof. daugumą. Kurį laiką studijos buvo tvarkomos pagal provincijolo duotus nurodymus ir pagal papročius, kurių laikėsi kitos panašios jėzuitų vadovaujamos akademijos, ypačiai Vokietijoje ir Italijoje (Romoje). 1586 Vilniuje posėdžiavo didele dalimi iš V. a. profesorių sudaryta komisija, kuri svarstė Romoje paruoštą studijų projektą ir įvedė nemaža pataisymų, kurių keletas buvo priimta į galutinę studijų tvarkos jėzuitų mokyklose redakciją (...). Nuo 1591 pradėta Vilniuje bandymui pritaikyti *Ratio studiorum* nuostatus, kurie visiškai įsigaliojo, kai ordino generalinė kongregacija 1599 ją priėmė kaip visas ordino mokslo įstaigas saistančią normą. Toji *Ratio studiorum* buvo pagrindinis studijų reguliaminas ir V. a. per visą jos gyvavimo laikotarpį.

Čia aprašomo laikotarpio pradžioje labiausiai pasireiškė teol., daugiau apologetinė (tuomet vad. kontroversine) bei pozityvioji (egzegezė) negu spekuliatyvioji. Įžymesnieji teol. profesoriai šiuo periodu buvo: A. Arias, G. Alabianus, E. Vega, M. Laszcz, J. Rab, J. Rywocki. Po 1600 labiau kreipiamas dėmesys ir į asketiką (J. Gruževskis, J. Jaknavičius, M. Lancicijus), filosofiją (M. Smigleckis, L. Zaluskis), mate-

matiką (O. Krüger), iškalbą (M. K. Sarbievijus), teisę (B. de Soxo, A. A. Olizarovskis).

Iš V. a., ypačiai pirmaisiais jos veiklos dešimtmečiais, sklido plati religinio atgimimo banga per visą Lietuvą iki pat tolimųjų Žemaitijos ir Latvijos užkampių. Tarp lietuvių, latvių, gudų buvo vedamos misijos vietine žmonių kalba; daug klaidatikių (kasmet apie šimtas ir daugiau), bendravimo su jėzuitais ir jų įtakos paveikti, grįždavo į katalikų Bažnyčią; iš V. a. išėję studentai greitai įsijungė kaip kunigai ir vienuoliai į apaštalinę veiklą arba kaip valdininkai ir pareigūnai į viešąjį ir politinį krašto gyvenimą. Pirma vienuolynai buvo ištuštėję, įsteigus V. a. jie greitai atsigavo. „Viename bernardinų vienuolyne, atvykstant jėzuitams, buvo tik 4 vienuoliai, dabar jų skaičius išaugo iki 120“, - tvirtinama 1619 rašytoje V. a. istorijos santraukoje (ARSI, Pol. 50, fol. 49v). Su apaštalavimo darbu buvo susijęs ir intensyvus tarp pačių jėzuitų lietuvių kalbos puoselėjimas bei lietuviškų knygų leidimas. Pasak lenko J. Poplateko, jau Varševickis pradėjęs rūpintis lietuviškai mokančių jėzuitų kunigų paruošimu (...). 1581 pradėta V. a. bžn. sekmadieniais ir švenčių dienomis sakyti lietuviškus pamokslus ir po pietų lietuvių kalba aiškinti tikėjimo tiesas, kurių klausyti sueidavo netikėtinai daug *(incredibili concursu et fructu)* žmonių; šią praktiką V. a. bžn. jėzuitai išlaikė iki 1773. 1582 pradėta šventadieniais aiškinti tikėjimo tiesas Vilniaus miesto aikštėse: trijose vietose lenkiškai, dviejose lietuviškai; tai daryta keletą metų. Leisti lietuviškas knygas jėzuitams daug padėjo sava V. a. spaustuvė, kurią jai 1575 paaukojo Mik. Kr. Radvilas (Našlaitėlis), iš pradžių pasilikdamas jos savininku, o 1592 ją perleisdamas visiškai V. a. nuosavybei. Jau 1589 V. a. išleistame rinkinyje „Gratulationes... Sigismundo III“ įdėtas lietuvių kalba 9 eilučių sveikinimas. Galimas dalykas, kad jau 1585 buvo išleistas pirmasis Kanizijaus katekizmo į lietuvių k. vertimas ir apie tą pat laiką lietuviška maldaknygė. 1599 iš V. a. spaustuvės išėjo Daukšos *Postilė* ir, reikia manyti, dar 1595 Daukšos *Katekizmas*, nors jame ir nepažymėta spausdinimo vieta. XVII a. pirmoje pusėje iš stambesnių lietuviškų knygų, išėjusių iš V. a. spaustuvės, paminėtini K. Sirvydo veikalai ir Slavočinskio giesmynas.

Vilniaus miestui ir jo gyventojams V. a. tapo kultūriniu centru; į ją

rinkdavosi miesto inteligentija klausyti disputų ir dalyvauti įvairių švenčių, minėjimų, įžymių asmenų pagerbimų iškilmėse, žiūrėti jos studentų paruoštų dialogų ir vaidinimų (žr. „Teatras jėzuitų mokykloje", *LE,* XXX, p. 473- 481 [šiame leidinyje - p. 389-405]). Akademijos bažnyčioje būdavo atliekamos su visomis iškilmėmis, dalyvaujant studentams, Didžiosios savaitės apeigos, priimami naujai paskirti vyskupai, laikomos gedulingos pamaldos, mirus Bažnyčiai ar valstybei nusipelniusiems asmenims. Studentai aktyviai dalyvaudavo Devintinių ir kitų iškilmių (pvz., 1604 ir 1636 šv. Kazimiero garbei) procesijose. Didelę įtaką religiniam miesto atsinaujinimui turėjo P. Skargos 1573 prie V. a. bžn. įsteigta Dievo Kūno ir Gailestingumo brolija, kuriai priklausė beveik visa katalikiškoji miesto diduomenė. Tarp kitko, ji daug rūpinosi vargšų šelpimu; iš surinktų aukų 1597-1600 pastatyta 100 vargšų prieglauda, šalia kurios 1598 vysk. M. Giedraitis pašventė pirmąjį statomos Šv. Stepono bžn. akmenį (ARSI, Pol. 50, fol. 155v, 165r-v, 196v). Apie 1580 V. a. pradėjo veikti dvi Marijos sodalicijos, viena skirta miesto gyventojams, antra akad. studentams. Ir jos, šalia grynai religinių praktikų, pasireikšdavo charitatyvine veikla. Be to, 1624 jėzuitų rūpesčiu Vilniuje įsteigta Šv. Juozapo iš Arimatėjos ir Nikodemo brolija, kuri išlaikė vargšų prieglaudą-ligoninę. Maro epidemijos metu 1625—
27 prieglaudoje gyveno iki 200 benamių ir ligonių; kitoje miesto dalyje panašiai buvo priglausta dar 300 nelaimės ištiktųjų. Apie 1600 prie V. a. buvo atidaryta vaistinė, kuri aptarnavo ir miesto gyventojus.

IŠSILAIKYMO TARP KARŲ, MARŲ IR NELAIMIŲ LAIKOTARPIS (1655-1741)

Šis laiko tarpas prasideda baisiu maskviečių ir kazokų antplūdžiu į Vilnių. Beveik visas miestas drauge su V. a. buvo išplėštas, sudegintas, paverstas griuvėsiais. Nelaimių netrūko ir anksčiau (pvz., 1610 didelę miesto dalį nušlavė gaisras arba prieš tai ir po to miestą ištikdavo dažnos maro epidemijos bangos), bet po trumpo laiko vėl buvo galima tęsti įprastą veiklą. Po 1655 reikėjo viską tarsi iš naujo pradėti: viena kita

iš žemesniųjų klasių, kiek sąlygos leido, veikėjau nuo 1657, tačiau tik 1660 galėjo normaliai pradėti dirbti visa gimnazija, o nuo 1662 ir filosofijos bei teol. fakultetai. Dar 1679 rašoma, kad tais metais iš V. a. sklypo išvežta keli tūkstančiai vežimų griuvėsių. Nors po 1661 iki to amžiaus galo Vilniaus miestas buvo laisvas nuo priešų užpuolimų, tačiau netrūkdavo kitokių nelaimių (pvz., 1672 ir 1673 vidurių šiltinės epidemija) arba vidaus neramumų. Po 1700 nelaimės tiesiog užgriūna miestą ir jo gyventojus. Bednarskio apskaičiavimu, 1702 švedai apiplėšė Vilnių, 1705 jame siautė rusų ir saksų kariuomenės, 1706 baisus gaisras ir badas, 1710 didysis maras, nuo kurio tik Vilniuje esą mirę keli tūkstančiai žmonių, 1715 gaisras, 1733-35 rusų invazija, 1734, 1741, 1748, 1749 gaisrai, iš kurių 1734 gaisras nušlavė beveik $^{3}/_{4}$ viso miesto (Bednarski, p. 29). Daug vargo ir energijos pareikalaudavo sunaikintų pastatų atstatymas, jų vis iš naujo įrengimas, fundacinių nuosavybių išlaikymas ir jų našumo kėlimas. Dėl šių priežasčių ir taip pat dėl pirmykščių akstinų - kat. tikėjimo gynimo prieš klaidatikius ir jo skelbimo paprastai liaudžiai - aktualumo sumažėjimo V. a. moksle ir kultūrinėje bei religinėje veikloje per visą tą laikotarpį nerodė ypatingo gyvastingumo ir pasitenkino anksčiau įgytų formų išlaikymu. V. a. dabar jau galėjo verstis be svetimtaučių pagalbos, bet tuo pačiu tapo glaudžiai susieta su bendra krašte pasireiškiančia dvasinės kultūros stagnacija. Vidaus nelaimės neleido taip pat plačiau prasiskverbti kultūrinei įtakai iš Vakarų, kur, veikiant švietimo idėjoms, sparčiai vyko persiorientavimas, studijų akiračio plėtimas, nors ir ten naujo intelektualinio sąjūdžio pradmenų reikia ieškoti ne didžiuosiuose universitetuose, bet privačių asmenų rateliuose, laboratorijose, naujose kolegijose.

Tuos trūkumus jautė ir patys jėzuitai. Jau 1645 iš Romos atsiųstas ordino vizitatorius F. Banfi rado nepakankamą mokslo pažangą žemesnėse klasėse. Ordino provincijolų ir generolų raginimų saviesiems su didesniu atsidėjimu atlikti pavestą dėstytojo darbą netrūko ir vėliau, tik dažnos nelaimės ir neramumai neleido visa tai griežtai ir planingai pritaikyti praktikoje (plg. Bednarski, p. 31-48). Tačiau ir tokiomis sąlygomis V. a. neatsisakė savo kultūrinių aspiracijų. Tiesa, teisių fakultetas, netekęs didelės dalies savo fundacijos, tik vegetavo: reguliariai

buvo užimama tik kanonų teisės katedra, nors akademiniai laipsniai ir toliau buvo teikiami 'utriusque iuris' titulu. Šalia to nuo 1673 įvestas ir vien tik kanonų teisės doktoratas. 1677 pradėtas etikos kursas, kuris apėmė ir politinę teisę. Šiai naujai katedrai išlaikyti Vilniaus kan. Kaz. Vaišnaravičius užrašė savo didelius namus Vilniuje ir atidavė 6 000 auksinų vertės biblioteką. Iš kanonų teisės profesorių šiuo laikotarpiu žinomesnieji buvo: A. Krüger, St. Sokulskis, A. Bekanovskis, M. Miluński, J. Staševskis. Medicinos fakulteto atidarymui, Preuschhoffo tvirtinimu, ketino duoti lėšų karalius Augustas II, tik kraštą užgriuvusios nelaimės nebeleido tai įvykdyti. Nors filosofijos ir teologijos srityje V. a. tuo metu neturėjo pagarsėjusių įžymybių, tačiau netrūko tokių, kurie nuoširdžiai dirbo ir išleido stambių veikalų: iš apologetikos J. A. Kuleša, *Wiara prawosławna,* 2 t., 1704; T. Arent, *Studium polemicum,* 3 t., 1716; J. Pošakovskis, *Nauka katolicka, 6* t., 1736-40; arba iš asketikos J. Drews, *Breviarium asceticum, 4* t., 1700. Kiti rašė praktinės teol. klausimais: S. Leskis, I. Vilkinavičius, M. Bujnovskis,

A. Naramovskis. Iš filosofų paminėtini: A. Krasnodębski, *Philosophia Aristotelis explicata,* 1678, ir A. Tilkovskis (...), išleidęs ne tik kelis filosofijos veikalus, bet ir rašęs beveik visų kitų anuomet universitete dėstomų dalykų temomis. Gyviau už kitas sritis pasireiškė iškalbos mokslas. Sarbievijaus mokinio Ž. Liauksmino vadovėlis apie praktišką iškalbos taisyklių pritaikymą: *Praxis oratoria,* 1645, per visą XVII a. buvo plačiai vartojamas visoje Europoje ir vis iš naujo spausdinamas. Panašių, kad ir ne taip paplitusių iškalbos vadovėlių paruošė taip pat K. Kojalavičius, M. Radau ir B. Danquart. {žymaus pedagogo T. Arento nurodymai: *Praxis de natura... magisterii grammatices,* apie 1710, buvo ilgą laiką vadovu dėstytojams žemesnėse klasėse. Dar prieš įžengiant į šį periodą A. Kojalavičius (...) pradėjo leisti savo istorinius veikalus, tapusius visoj Europoj plačiai naudojamu žinių šaltiniu apie Lietuvos praeitį. Nors po to iki A. Naramovskio *Facies rerum Sarmaticarum* (1724-26) nieko reikšmingesnio iš istorijos nebuvo išleista, dėl A. Kojalavičiaus įtakos į tautos praeitį, pradedant legendiniu lietuvių kildinimu iš romėnų, dabar imta kreipti daug didesnis dėmesys negu anksčiau. Tai ypačiai ryšku V. a. teatro vaidinimuose, švenčių dialoguose,

panegirinėse kalbose ir pan. Rūpintasi ir matematikos kurso lygio kėlimu. 1675 VII Lietuvos jėzuitų provincijos kongregacija nutarė skatinti jaunus jėzuitus specializuotis matematikoje ir tam tikslui kreipėsi į generolą, kad paveiktų visoje Europoje pagarsėjusį matematiką, Lietuvos jėzuitų provincijos narį Adomą Kochanskį sugrįžti dirbti į savąją provinciją. Bet Kochanskį paėmė į savo dvarą karalius Sobieskis, pavesdamas jam mokyti matematikos sūnų Jokūbą (plg. *Sacrum Poloniae Millenium,* I, Rzym 1955, p. 228); taip pat ir A. Tilkovskis, tuomet garsėjęs savo daugiau populiariais raštais iš matematikos, astronomijos, geometrijos, jau 1676 paliko Vilnių, tad tas reikšmingas planas tuokart nebuvo įvykdytas. Vėliau, 1732, Vilniuje buvo išleistas anoniminių vadovėlis *Alpha mateseos* ir 1723 pasirodė knygelė apie lenkų ir lietuvių pinigų tarifus *Taryfy rozmaite.*

Ir šiuo periodu tarp V. a. gyvenančių jėzuitų nuolat randame keletą kunigų, dirbančių tiesioginiame apaštalavime: akademijos bžn. pamokslininkų (bent vienas būdavo lietuvis pamokslininkas), Dievo Kūno brolijos vadovų, misininkų, ypačiai besirūpinančių pastoracija V. a. priklausančiose žemėse. Dažniau negu prieš tai dabar užtinkamas pasakymas ‘missionarius aulicus’ - kurio didiko arba vyskupo dvaro kapelionas. Tai buvo dėkingumo pareiga geradariams, kurie dažnai priglausdavo karų ir marų išblaškytus V. a. gyventojus, bet tuo būdavo neretai atitraukiami nuo tiesioginio užsiėmimo kaip tik pajėgesnieji darbininkai. Kaip apaštalavimo priemonė buvo ir toliau puoselėjama lietuvių kalba. Pakartotinai buvo išleistas K. Sirvydo *Dictionarium trium linguarum* (1677 ir 1713); 1737 išėjo anoniminis *Universitas linguarum Lituaniae;* apie 1679 pirmą sykį išspausdinta populiarioji giesmių knyga *Balsas Širdies* ir knygelė *Pamokslas krikscioniszkas,* abi priskiriamos P. Šrubauskiui; šio bendralaikis G. Šimkevičius irgi kūrė lietuvių kalba giesmes, rašė lietuviškus dialogus, vaidinimams prologus bei įtarpus.

Dėl neramių laikų susilpnėjo V. a. studentų drausmė. 1665 dar pavyko išblaškyti iš Lenkijos į Vilnių pabėgusią slaptą antisemitų gaują, spėjusią nusiaubti Krokuvą ir Lvovą ir besiruošiančią žydų pogromams Vilniuje; jų suvilioti keli V. a. studentai buvo tuoj pat iš akademijos pašalinti (plg. ARSI, Lith. 40, fol. 380). Kaip kitur, taip ir Vilniuje pasi-

taikydavo, kad studentai užpuldinėdavo kitatikius ir net maištaudavo prieš akademijos vadovybę (pvz., 1674 retorikos ir poetikos klasių streikas, 1677 teol. ir filosofijos fakultetų studentų bandymas sau išsirinkti akad. rektorių). Labai daug triukšmo sukėlė 1682 IV įvykęs Vilniaus kalvinų maldos namų, stovėjusių už miesto sienų, netoli Trakų vartų, išgriovimas. Mieste pasklidus gandui, kad kalvinai pagrobę vieną neseniai priėmusį katalikų tikėjimą seminaristą, kažkieno paraginti akad. studentai, vadovybei nieko nežinant, laisvą nuo studijų dieną užpuolė ir iki pat pamatų nugriovė reformatų bažnyčią. Turėjo įsikišti visu savo autoritetu V. a. kancleris vysk. Mikalojus Pacas, kad apgintų reformatų nepagrįstai kaltinamą akad. vadovybę. Netrūko ginčų ir teismo bylų, ginant V. a. priklausančias žemes arba jai suteiktas privilegijas. Ypač nemalonus buvo per 30 m. užsitęsęs bylinėjimasis su pijorais, norinčiais Vilniuje atidaryti savo mokyklą, kai tuo tarpu V. a. stengėsi išlaikyti savo *ius exclusivum docendi*- išskirtinę teisę mokyti (...).

Nėra tikslių žinių apie šio periodo V. a. studentų skaičių. Jis pagal laiko aplinkybes žymiai įvairavo; vidurkis, manoma, bus buvęs apie 800. Dėstytojų skaičius per visą šį laikotarpį išliko maždaug pastovus: 15-19 jėzuitų kunigų bei klierikų. Apskritai V. a. gyvenančių jėzuitų skaičius svyruodavo tarp 50 ir 100, kartais ir dar daugiau. Didelę dalį sudarydavo jėzuitai teol. ir filosofijos studentai.

PERSIORIENTAVIMO LAIKOTARPIS (1741-1773)

Reliatyviai ramūs Augusto III valdymo metai (1733-63) įgalino Lietuvos jėzuitus sutelkti jėgas studijų Vakarų pavyzdžiu atnaujinimui. Tam akstiną davė daug pritarimo sulaukę pijorai, kurie įvairiose vietovėse steigė savo m-las ir Varšuvoje 1740 atidarė modernią kolegiją su naujoviška, modernioms kalboms ir gamtos bei tiksliesiems mokslams daug vietos teikiančia studijų programa. J tuos mokslo dalykus pradėta kreipti daugiau dėmesio ir V. a. 1741 įvestas visiems privalomas istorijos paskaitų klausymas; apie tą pat laiką pradėta dėstyti geografiją, įvestos vokiečių ir ypačiai prancūzų k. pamokos; organizuojami specialūs dvie-

jų metų kursai būsimiems matematikos dėstytojams; filosofijoje atsižvelgiama ir į naujas filosofines sroves; taip pat pagyvėjo ir lotynų bei graikų k. dėstymas, kurį lengvino naujai leidžiami gerai paruošti vadovėliai ir Cicerono, Horacijaus, Vergilijaus raštų komentarai. Nemaža busimųjų V. a. profesorių buvo siunčiama į užsienį pasiruošti mokslo darbui. Varmės vysk. A. S. Grabowskiui palikus žymią sumą V. a. matematikos katedros išlaikymui, keli jauni Lietuvos jėzuitai galėjo gilinti matematikos studijas Prahoje pas garsųjį J. Steplingą, Paryžiuje pas J. J. La Lande, Marselyje pas E. Pézenas. Grįžę į Vilnių, jie mokė kitus, rašė ir leido savo srities knygas, steigė laboratorijas ir turėjo didelės įtakos visai jaunesniajai Lietuvos jėzuitų kartai. Iš šios matematikų grupės reikšmingiausieji buvo Tomas Žebrauskas (...), kuris jau apie 1755 dėstė, šalia įprastos aritmetikos ir algebros, geometriją, geodeziją, trigonometriją, kosmografiją; ruošė pastatams ir bažnyčioms planus ir suorganizavo V. a. astronomijos observatoriją. Po šio dar jauno (44 metų) mirties svarbiausią toje srityje vietą Vilniuje per pusšimtį metų užėmė Martynas Počobutas, kuris užbaigė observatorijos įrengimą ir padarė V. a. dar prieš 1773 visoje Europoje žinomu matematikos mokslų centru. Vietines pajėgas sustiprino 1762 atvykę prancūzai J. Fleuret, eksperimentinės fizikos, ir J. Rossignol, matematikos prof. Sekančiais metais jėzuitai buvo iš Prancūzijos ištremti. Keli iš jų atvyko dirbti į Lietuvą; tarp jų pasižymėjo Pierre Gatey, dėstęs Vilniaus kilmingųjų kolegijoje, ir Alexandre Rostan, tapęs Počobuto pagalbininku. Kai reikėjo sudaryti tikslius Lietuvos-Lenkijos teritorijos žemėlapius, karalius Stanislovas Augustas pavedė V. a. atlikti reikiamus žemės paviršiaus matavimus. Vadovaujant Počobutui buvo pradėta tai vykdyti jėzuitų valdomose nuosavybėse, tačiau ordino panaikinimas nebeleido tęsti pradėto darbo.

Protinės ir kultūrinės veiklos pagyvėjimą rodo ir svetimų kalbų mokėjimas, ypačiai prancūzų ir italų. Bednarskio apskaičiavimu, 1740—1773 laikotarpiu Lietuvos jėzuitų provincijoje prancūziškai mokančiųjų paseptingubėjo, o italų k. - papenkiagubėjo, kai tuo pačiu metu Lenkijoje tie skaičiai tik patrigubėjo. Nors pagrindiniuose teol. ir filosofijos traktatuose ir toliau buvo laikomasi *Ratio studiorum* nuostatų ir scholastinio dėstymo metodo, tačiau ir šiuose, jau pačios ordino vadovybės

gan plačiai apibrėžtuose rėmuose (plg. generolo laišką Lietuvos provincijolui, rašytą 1752 XII 22 - S. Bednarski, „Dèclin et renaissance de l'enseignement dės jėsuites en Pologne", *Archivum Historicum Societatis Jesu,* 2 (1933), p. 214) buvo pakankamai vietos ir naujoms laiko bei aplinkos keliamoms problemoms. Tai ypačiai pasireiškė filosofijos studijose, kur šalia principinių, abstrakčių svarstymų imta daugiau atsižvelgti į konkrečius mokslo laimėjimus, ypač antraisiais filosofijos kurso metais, kurie pagal tradiciją buvo skiriami fizikai. Net ir radikalaus racionalisto Christiano Wolffo įtaka buvo jaučiama V. a., kaip rodo matematikos prof. J. Nakcijonavičiaus išleistas vadovėlis *Praelectiones mathematicae ex Wolfianis elementis adornatae,* 1759; o B. Dobševičius, *Praelectiones logicae,* 1761, tarp kitko skiria vietos ir Baconui, Descartes'ui, Locke'ui. Geografijos paskaitoms vadovėlių paruošė: Kazimieras Aloyzas Holovka 1743, Pr. Paprockis 1754, K. Vyrvičius 1768. Iš istorikų, šalia Lietuvos jėzuitų provincijos istoriografo S. Rostovskio (*Lithuanicarum Soc. Iesu historiarum provincialium,* I, 1786; II t. liko rankraštyje), pasižymėjo J. Pošakovskis, Pr. Paprockis, K. Vyrvičius. J. Pošakovskis, be to, nemaža prisidėjo prie istorijos populiarizacijos, nuo 1737 leisdamas *Kalendarz polityczny,* vėliau panašių kalendorių išleido ir Pr. Paprockis, kuris taip pat parūpino *Domowe wiadomości o W. X. Lit.,* 1763. Apie tą laiką (1759) V. a. spaustuvėje pradėtas spausdinti pirmasis visoje Lietuvoje laikraštis *Kuryer Litewski,* red. Pr. Paprockio; jo priedu 1760-63 ėjo *Wiadomości Literackie.*

Šiuo laikotarpiu sparčiai augo V. a. dėstytojų skaičius. 1751-52 mokslo metais jų buvo tik 15, 1757-58-jau 21, 1766-67-28,0 1773—74, jėzuitų panaikinimo metais - 40. V. a. gyvenančiųjų jėzuitų skaičius 1769 pasiekė 157 (52 kunigai, 67 klierikai, 38 broliai), neįskaitant kitų keturių Vilniaus jėzuitų namų gyventojų; profesų namuose 21, kilmingųjų kolegijoje 15, naujokyne 87, terciate 27.

Su V. a. buvo artimai susijusi kilmingųjų kolegija (*Collegium nobilium).* Ji išsivystė iš neturtingų bajorų vaikams skirto bendrabučio, kurį įsteigė Lydos vėliavininkas Kaz. Šiška, 1740 užrašęs Vilniuje namus ir nemažą sumą pinigų, iš kurių turėjo būti išlaikomi 7 bajoraičiai. Šio konvikto, vad. *Seminarium Szyszkovianum,* auklėtiniai lankė V. a. Pran-

cūzijoje ir Vokietijoje veikiančių kilmingųjų kolegijų pavyzdžiu 1751 šis bendrabutis buvo pertvarkytas į kilmingųjų kolegiją su savo rektorium, savo mokytojais, savo pamokomis. Mokinių joje buvo apie 50, mokytojų ir auklėtojų 14-17; tarp kurių randame Dovydą Pilchovskį, paskyrusį iš savo palikimo 28 000 lenkų auksinų kolegijos bibliotekai įrengti. Mokslo programa šioje kolegijoje buvo panaši į mūsų gimnazistų programą, pritaikytą pasauliečių reikalavimams. Be lotynų k., gramatikos ir retorikos, buvo studijuojama filosofija, matematika, moderniosios kalbos (ypač prancūzų k.), prigimtinė ir pozityvioji teisė, istorija, geografija. Buvo dažnos deklamacijos, vaidinimai, keletą kartų per metus buvo ruošiami kolegijos seimeliai, kuriuose buvo laikomasi politiniuose seimeliuose įprastos tvarkos.

Ir šiuo laikotarpiu nemaža V. a. jėzuitų dirbo apaštalavimo darbą. Pačiame Vilniuje sakė pamokslus, lankė kalėjimus, ligonius, vadovavo Kristaus Kūno brolijai, Marijos sodalicijoms (trys V. a. studentų ir viena miestiečių). V. a. nuolat gyveno 5-7 misininkai, kurie teikė religinius patarnavimus akad. žemėse gyvenantiems valstiečiams. Tokie misijų punktai veikė nuo 1586 Dvarykščiuose, nuo 1587 Žemaitkiemy, nuo 1609 Bezdonyse, nuo 1644 Počajevičiuose, nuo 1662 Koscienievičiuose, nuo 1726 Joniškyje. Iš Vilniaus katedros klebono kun. Martyno Žagielos fundacijos buvo laikomi 2 misininkai, apaštalauja Kurše ir Livonijoje. V. a. priklausančių misijų stočių su jose nuolat gyvenančiais kunigais dar buvo: Blone, Minsko vaivadijoje, kur jėzuito J. Baka rūpesčiu apie 1741 buvo pastatyta bažnyčia ir misininkams gyventi namai; Vištytyje, kur nuo 1739 prie parapijos bžn. gyveno 3 kunigai jėzuitai, vienas iš jų sakė lietuviškus pamokslus; pagaliau misija Luczaje, prie to paties vardo ežero, įsteigta Elzbietos Oginskytės-Puzinienės.

Šią naujai atgyjančios V. a. veiklą staiga nutraukė pop. Klemenso XIV paskelbta jėzuitų panaikinimo brevė. 1773 XI 12 Vilniaus sufraganas vysk. Horain, kaip vysk. Masalskio delegatas, dalyvaujant turtui surašyti paskirtiems komisarams A. Pomamickiui ir K. Podberskiui, sukvietęs 174 V. a. ir kilmingųjų kolegijoje esančius jėzuitus, jiems perskaitė ordino panaikinimo brevę. Turto surašymas tęsėsi nuo 1773 XI 17 iki 1774 I 13. Akad. rūmuose pasiliko ir toliau gyventi dalis buv.

jėzuitų, kurie, vadovaujami matematikos prof. A. Streckio, stengėsi tęsti mokslo darbą. Tačiau po ištikusio smūgio visa įstaiga pilnai atsigauti pradėjo tiktai 1780, kai jai vadovauti paskirtas garsusis Martynas Počobutas.

VILNIAUS AKADEMIJOS REIKŠMĖ LIETUVAI

V. a. buvo pirmoji ir kurį laiką vienintelė aukštoji m-la ne tik LDK, bet ir visoje Rytų Europoje, nes pirmasis Estijos univ. buvo įsteigtas Tartu mst. 1632 (*Academia Gustaviana*); Suomijoje Turku univ. pradėjo veikti 1640, o seniausias Rusijos univ. buvo įkurtas tik 1755 Maskvoje. Vysk. Protasevičiaus didžiadvasiškai parūpintų darbo sąlygų dėka nuo pat jėzuitų atvykimo į Vilnių iš V. a. galėjo sklisti katalikiškai lotyniškoji kultūra Lietuvos sostinėje ir iš ten veikiai pasiekti ir tolimiausius plataus krašto užkampius, o per buv. mokinius bei studentus turėti įtakos net už Lietuvos ribų (pvz., P. Mogilos įkurta kolegija Kijeve). Kaip anksčiau, nesant Lietuvoje aukštųjų mokyklų, didikų ir bajorų vaikai, išvykę mokytis į protestantiškus Vakarų universitetus, grįždavo priėmę reformatų naujoves, taip dabar tų pačių suprotestantėjusių ponų vaikai, lankydami V. a., rasdavo kelią atgal į kat. Bžn. Tokiu būdu V. a., kaip aukštojo mokslo įstaiga, tapo veiksminga užtvanka, sulaikiusi protestantizmo veržimąsi į Lietuvą. Prie to prisidėjo laimingas pirmųjų į Vilnių atsiųstų jėzuitų, didelio išsilavinimo ir įtakingų asmenų (Varševickis, Skarga ir kt.), parinkimas; jie tuoj pat savo erudicija, pasiaukojimu ir asmenišku nuoširdumu laimėjo didžiausios dalies Lietuvos didikų palankumą; jie tuojau pradėjo rūpintis ir paprastų žmonių religiniu švietimu. Jau pirmajame veiklos dešimtmetyje iš V. a. pradėjo vykti į Lietuvos kaimus bei miestelius lietuviškai moką misininkai jėzuitai; jų pamokslų klausyti ir mokytis tikėjimo tiesų rinkdavosi didžiulės minios, širdies gelmėse tvirtai nešiojusios katalikybės pradus, bet dėl kunigų, ypač tokių, kurie kalbėtų jų kalba, stokos dažnai neišmokusios nė paprasčiausių kasdieninių maldų. Su šiuo apaštalavimo darbu yra susijęs ir pirmųjų lietuviškų knygų D. Lietuvoje pasirodymas, kuris dau-

giausia buvo skatinamas ir vykdomas V. a. Buvo rūpinamasi ne tik pamokslams sakyti reikalingomis priemonėmis *(Postilė, Punktai sakymų)*, bet ir pačios kalbos taisyklingumu bei praturtinimu (žodynas, gramatika), o geras lietuvių kalbos mokėjimas buvo ypatingai vertinamas *(in lithuanico idiomate rarae facundiae* - J. Lavinskio, mirusio 1598, nekrologe; *in cultura et peritia lithuanicae linguae omnium iudicio primatus illi deferebatur-G.* Šimkevičiaus, mirusio 1709, nekrologe; panašiai ir kituose atsiliepimuose).

V. a. nuo pat savo veiklos pradžios tapo svarbiausiuoju Lietuvoje kultūros centru: čia didžiausia ano meto Lietuvos šviesuomenės dalis sėmėsi mokslo žinių; čia beveik visi jaunieji Lietuvos provincijos jėzuitai ėjo aukštąsias studijas; čia rinkdavosi diduomenė ir miestiečiai žiūrėti teatro vaidinimų, klausytis disputų ir dialogų, švęsti bažnytinių ir civilinių švenčių, pagerbti aukštų svečių ir Bažnyčiai ar valstybei nusipelniusių asmenų, prisiminti įžymiųjų mirusiųjų; iš čia pradėjo plačiau, negu kad lig tol buvo įprasta, sklisti labdaros darbai, ypač pagalba ligoniams, vargšams, kaliniams (P. Skargos įsteigta Dievo Kūno ir Gailestingumo brolija), o V. a. bažnyčioje tūkstančiai tikinčiųjų ieškojo sau dvasios ramybės ir paguodos.

Tačiau ne visuomet vienodai ryškiai švietė V. a. žibintas. Pradiniu laikotarpiu klaidatikiai bandė visaip kliudyti jos darbui ir vystymuisi; vėliau didelės nelaimės ne kartą sunaikino visa, kas buvo lig tol padaryta ir įtaisyta. Prisidėjo ir išvidinio entuziazmo išblėsimas, pastebimas nuo XVII a. vidurio. Paskutiniaisiais trimis jėzuitų vadovaujamos V. a. dešimtmečiais vėl pagyvėjo domėjimasis aktualiais mokslo klausimais ir pastangos būti lygiavertei kitoms panašioms V. Europos mokslo įstaigoms. Ir po jėzuitų ordino panaikinimo ne kas kitas, kaip dar prieš 1773 pagarsėjęs jėzuitas M. Počobutas tapo Vyriausios Lietuvos Mokyklos organizatorium, geriau sakant, V. a. jau gerokai prieš tai paimtos krypties tęsėju ir naujoms sąlygoms pritaikytoju.

Apžvelgiant visą V. a. nueitą kelią, reikia pripažinti, kad ji savo, kaip Lietuvos universiteto, uždavinį atliko įvairiomis kryptimis, neišskiriant nei lietuvių kalbos palaikymo, nei tautinio savitumo išsaugojimo. Būdama iš esmės tarptautinio pobūdžio ir griežtai vartodama loty-

nų k., V. a. nemažai prilaikė lenkinimo srovės į Lietuvą veržimąsi, o A. Kojalavičiaus Lietuvos istorijos aprašymai ir V. a. išleistos lietuvių k. knygos savo įtaka giliai veikė dar ir XIX-XX a. Lietuvos atgimimo žadintojus.

VILNIAUS AKADEMIJOS REKTORIAI

Kaip kitoms jėzuitų kolegijoms, taip ir V. a. rektorius skyrė centrinė ordino vadovybė Romoje. Informacijas apie kandidatus suteikdavo Lietuvos jėzuitų provincijolas ir jo patarėjai, tarp kurių paprastai būdavo ir V. a. rektorius. Dažniausiai rektoriai keisdavosi kas treji metai, bet yra tose pareigose išbuvusių ir 8 metus (Varševickis). Rektoriui administravimo, mokslo ir studijų drausmės reikaluose padėdavo akad. vicekancleris, du studijų prefektai, fakultetų dekanai, akad. nuosavybių prokuratoriai (ekonomai) ir kt. Tiktai ypatingais studentų drausmės atvejais, pvz., jiems maištaujant prieš V. a. vadovybę arba įvykus stambiam kriminaliniam nusikaltimui, buvo kreipiamasi į akad. kanclerį, tuometinį Vilniaus vyskupą. Kadangi Preuschhoffo, Rostovskio, Bielińskio, Balińskio, Załęskio paskelbti V. a. rektorių sąrašai yra nepilni ir dažnai netikslūs, čia duodamas sąrašas, kuris remiasi archyvuose išlikusiomis apie V. a. žiniomis. Prieš asmenvardį pažymėtas skaičius, jei nieko kita neminima, reiškia to asmens V. a. rektorium paskyrimo datą.

Pirmųjų, 1569 IX 28 į Vilnių atvykusiųjų jėzuitų viršininkas buvo Baltazaras Hostovinas. Oficialiai įsteigtos kolegijos pirmasis rektorius 1570 VIII 15 - 1578 IV buvo Stanislovas Varševickis; jį, išvykusį į Švediją, 1574 VI-XII pavadavo Petras Skarga; 1578 V - 1579 VIII rektorius Jokūbas Wujek. Akad. rektoriai: 1579 VIII 1 - 1584 V Petras Skarga; 1582 IV - 1584 V Paulius Bokša (vicerektorius); 1584 V - 1585 Garcias Alabianus (vicerektorius); 1585-92 Garcias Alabianus; 1592-95 Fridrikas Bartsch; 1595-99 Leonardas Krakier; 1599-1602 Paulius Bokša; 1602-05 Adomas Brocus; 1605 VII - 1608 Mykolas Ortisius; 1608-11 Stanislovas Włoszek; 1611-14 Simonas Niklevičius; 1614-15 Mykolas Šalpa (vicerektorius); 1615-18 Mykolas Salpa; 1618—

25 Jonas Gruževskis; 1625-28 Simonas Niklevičius; 1628-32 Pilypas Frisius; 1632-38 Simonas Ugniewskis; 1638-42 Merkelis Schmölling; 1642-43 Jonas Gruževskis; 1643-46 Benediktas de Soxo; 1646IX 4 Albertas Cieciszewski; 1649 VIII 11 Jonas Rywockis; 1650-54 Grigalius Schonhoff; 1654-55 Albertas Kojalavičius; 1656-57 Žygimantas Liauksminas (vicerektorius); 1657 V 12 Kazimieras Kojalavičius (vicerektorius); 1662 Mykolas Ginkevičius (m. 1663 IV 4); 1663 X 1 Danielius Butvilas; 1666 X 1 Andrius Valavičius; 1669 X 1 Stanislovas Tupikas; 1672 X 1 Baltazaras Rogalskis; 1675 X 1 Paulius Bochen; 1678 XI 27 Andrius Rybski; 1680 XI 30 Vladislovas Rudzinskis; 1683 IV 4 Mykolas Mazoveckis (m. 1684 II 22); 1684 VII 11 - 1688 VII Petras Kitnovskis; 1687 vasarą Jonas Godebskis (vicerektorius); 1688 VII 25 Pranciškus Kucevičius; 1691 VII 25 Andrius Rybski; 1694 X 24 Baltazaras Dankwart; 1697 XII 22 Kristupas Losievskis; 1701 IV 12 Jokūbas Hladovickis; 1704 V 31 Martynas Godebskis; 1705 III 31 Tobijas Arent; 1710 VIII 3 Motiejus Karskis; 1713 VIII 22 Kristupas Limont; 1716 IX 6 Tobijas Arent; 1720 IX 13 Kristupas Garšvila (m. 1721 IV 21); 1721 IX 29 Tobijas Arent (m. 1724 IV 8); 1724 VII 26 Stanislovas Sokulskis; 1727 X 9 Vladislovas Daukša; 1731 VIII 26 Stanislovas Sokulskis; 1735 VII 26 Karolis Bartolt; 1738 IX 14 Juozas Sadovskis; 1741 IX 24 Vladislovas Daukša; 1745 I 24 Pranciškus Rosciszewski; 1752 VIII 24 Jonas Juraha; 1755 VII 2 Martynas Brzozowski (m. 1759 IV 13); 1759 IV 13 Stanislovas Hasłowski (vicerektorius); 1760-63 Stanislovas Hasłowski;* 1763 VIII 10 Kazimieras Vazgirdas; 1766 VIII 21 Kazimieras Przeciszewski; 1769 VIII 24 Juozas Jankauskas; 1772 XI 4 - 1773 XI 12 Antanas Skorulskis.

* [Iš tikrųjų Ignacas Žaba; žr. p. 132.]

18-JO AMŽIAUS LIETUVOS BRUOŽAI

IŠ PAŠIAUŠĖS JĖZUITŲ KOLEGIJOS METRAŠČIŲ*

Visiems gerai žinoma plati jėzuitų veikla praeities Lietuvoje ir jų vadovaujamos Vilniaus akademijos-universiteto didžiulė įtaka ne tik visos L. D. Kunigaikštijos, bet ir kitų, ypač jos šiaurėje ir rytuose esančių, žemių religiniam, kultūriniam, visuomeniniam gyvenimui. Iš kitų jėzuitų veiklos centrų mums, dabarties lietuviams, yra dar šiek tiek bendrais bruožais pažįstami Kražiai su savo mokykla ir iš jos spinduliavusia kultūrine jėga po visą Pietų Žemaitiją. Bet kad šalia Kražių Žemaitijoje buvo dar antra jėzuitų kolegija, ir tai ne Alsėdžiuose ar Telšiuose, bet Pašiaušėje, daug kam bus naujiena.

Ne visi tuojau pasakys, kur iš viso yra toji Pašiaušė. Tai nedidelis kaimelis ant Šiaušės, kairiojo Dubysos įtako, kranto, apie 25 km į pietus nuo Šiaulių. Nepriklausomoje Lietuvoje Pašiaušė priklausė Šiaulių apskr., Padubysio, arba Bazilionių, valsč.; komunistų įvestoje santvarkoje administraciniai centrai, nuo kurių priklauso Pašiaušės kaimas ir kolūkis „Pašiaušė", nepasikeitė: paliko Šiaulių rajonas ir Bazilionių apylinkė. Tai vos iš kelių sodybų susidedąs kaimelis, kuriame nėra nei bažnyčios, nei jokios krautuvės. Kadaise ten dideliame mūro siena

* Visa šiame straipsnyje panaudota rankraštinė medžiaga yra paimta iš Romos jėzuitų archyvo. Nenorėdami perkrauti nuolatiniais panaudotų šaltiniųnurodymais, ribosimės tik reikšmingesnių faktų smulkiu dokumentavimu. Visa kita nesunku bus surasti pagal metus, kuriais įvyko aprašomasis dalykas, ir pagal Romos jėzuitų archyve saugomų *Litterae annuae* ir *Historiae* tvarką: ARSI, Lith. 40, apima *Litterae annuae* 1654-1664 ir *Historiae* 1660-1668; Lith. 41: *Liti. ann.* 1665-1678 ir *Hist.* 1669-1678; Lith. 42: *Liti. ann.* ir *Hist.* 1679-1690; Lith. 43: *Litt. ann.* ir *Hist.* 1691-1696; Lith. 44: *Litt. ann.* ir *Hist.* 1697-1704; Lith. 45: *Litt. ann. u Hist.* 1705-1710; Lith. 46: *Litt. ann.* ir *Hist.* 1711-1716; Lith. 47: *Litt. ann.* ir *Hist.* 1717-1722; Lith. 48: *Litt. ann.* ir *Hist.* 1723-1729; Lith. 49: *Hist.* 1730-1742; Lith. 50: *Hist.* 1743-1753; Lith. 51: *Hist.* 1754-1769.

apvestame plote stovėjo erdvūs, mūriniai kolegijos pastatai, puošni, virš 2 000 tikinčiųjų talpinanti bažnyčia. Iš to viso šiandien neliko akmens ant akmens; toje vietoje gyvenanti ūkininko šeima savo kieme tegali parodyti žolėmis apaugusių akmeninių pamatų žymes. Visa tai girdint, nesinori tikėti, kad iš tos šiandie nereikšmingos vietovės kadaise per ištisus 125 metus sklido po plačią Šiaurės Žemaitiją, pasiekdama net pietines Kuršo provincijas, religinio atgimimo šviesa, kad ten Šiaušės paupiu, keleliais ir takeliais plaukė maldininkų minios į didingas šventes, į įspūdingus jubiliejų apvaikščiojimus. Sklaidomi istorijos šaltiniai tačiau skelbia, kad taip buvo, kad Pašiaušė per tą laiką buvo reikšmingas Žemaitijos religinio gyvenimo centras. Šio straipsnio tikslas ir yra šiek tiek praskleisti mūsų dar mažai pažįstamos provincinės ir lokalinės istorijos lapus.

Autorius nesiima čia parašyti visais atžvilgiais atbaigtos Pašiaušės jėzuitų kolegijos istorijos. Bus duoti tik svarbiausieji jos bruožai, remiantis pačiu reikšmingiausiu ir išsamiausiu šią kolegiją liečiančiu šaltiniu -*Litterae annuae.*[1] Tai yra „metiniai laiškai", kuriuose kiekvienas jėzuitų namas (kolegija arba rezidencija) kasmet aprašo savo tų metų veiklą bei svarbesniuosius tą namą liečiančius įvykius ir juos per savo provinciją pasiunčia į vienuolijos centrą Romoje. Tokius laiškus rašyti įpareigoja jėzuitų ordino konstitucijos.[2] Pradžioje jie turėjo būti siunčiami kas keturi mėnesiai (*litterae quadrimestres),* nuo 1564 - kas pusė metų (*litterae semestres),* bet jau sekančiais, 1565, antroji generalinė kongregacija nustatė jiems metinį periodą,[3] ir nuo to laiko jie vadinami ***litterae annuae.*** Pagal pirmykštį planą provincijolas, surinkęs iš savo provincijos įstaigų tokius laiškus, turėjo padaryti jų santrauką ir šią pristatyti į Romą. Tikrovėje tačiau kiekvienas namas siųsdavo provin-

[1] *Litterae annuae* reikia priskirti istorijos šaltiniams, kurie šalia istorinio charakterio turi dar šalutinį tikslą, šiuo atveju kitų į gera paskatinimą. Dėl pastangų vengti nukrypimų nuo tiesos jie priartėja prie grynai istorinio charakterio šaltinių. Apie istorijos šaltinių suskirstymą plg. A. Feder, *Lehrbuch der historischen methodik,* Regensburg 1921², p. 58-61.

[2] *Constitutiones,* pars VIII, caput 1M.

[3] *Institutum Societatis Iesu,* II, Florentiae 1893, p. 203, decr. 37.

cijolui kelis egzempliorius; vienas jų būdavo padedamas į provincijos archyvą, kitas arba kiti egzemplioriai persiunčiami į Romą. Tai buvo daroma dažnai kas treji metai, bet kartais praeidavo ir ketverių ar penkerių metų laikotarpis. Rašysena ir rašalas rodo, kad visa 3-5 metų grupė paprastai būdavo parašoma vienu kartu. Tai, žinoma, dar nereiškia, kad tie laiškai būdavo vienu kartu ir paruošiami, bet lengvai galėjo atsitikti, kad kurio namo viršininkas tik provincijolo paragintas prisimindavo, kad dar turi pristatyti savo įstaigos „metinius laiškus", ir sėdęs paskubomis juos paruošdavo. Tokiu būdu, žinoma, galėjo sunkiau išvengti netikslumų arba vienų metų įvykių kitiems metams priskyrimo. Tai reikia turėti prieš akis, vertinant *Litterae annuae* kaip istorinį šaltinį. Ir iš viso juos reikia laikyti tuo, kuo jie buvo. „Metinių laiškų" tikslas nebuvo duoti ordino vyresnybei oficialią veiklos apyskaitą, bet visų pirma supažindinti kitas ordino provincijas su atliktais darbais ir pasiektais laimėjimais.[4] Todėl juose nerasi visų žinių, ypač ten bus nutylėta visa tai, kas tuomet neturėjo išeiti į viešumą, mažai bus kalbama apie atskirus asmenis, dar mažiau apie tarpusavio gyvenimo sunkumus, nepasisekimus. Todėl jų vienų neužtenka pilnai kurios nors jėzuitų kolegijos ar rezidencijos istorinei eigai nušviesti. Antra vertus, vis buvo reikalaujama, kad tai, kas rašoma, atitiktų tikrovę ir būtų vengiama tuščių pagyros žodžių.[5] Prisimenant, kad „laiškų" autoriai yra bendralaikiai žmonės, patys matę ir pergyvenę aprašomus įvykius, kad juos prieš siunčiant į Romą, skaitė provincijos vadovybė, kad yra įvykių, kurių sąmoningas iškraipymas neturi jokios prasmės (pvz., karo veiksmų aprašymas, pasakymas, kad tais metais buvo didelė sausra arba kad

[4] Ordino konstitucijose tų „laiškų" tikslas apibūdinamas: „Ut res Societatis ad aedificationem pertinentes communicari omnibus [t. y. visiems ordino nariams] possint", *Constitutiones*, pars VIII, caput 1M.

[5] Tuo atžvilgiu pats šv. Ignacas savo laiškuose ir instrukcijose duoda aiškių nurodymų: „Non perda V. R. tempo in preamboli, perch' comunemente si tagliano qua, ne mancho se stendą troppo in parole, ch'piu presto e meglio habondino le cose ch'le parole", *Monumenta Ignatiana: S. Ignatii epistulae et instructiones*, VIII, Matriti 1909, p. 33; „EI frutto que de todo esto Dios saca, en quanto èl šabe o otros le dizen, dignos de credito, y esto se escriba todo con toda verdad", ten pat, I, Matriti 1903, p. 544.

tą ir tą dieną kilo didelis gaisras ir pan.), jie tampa reikšmingu istoriniu šaltiniu, įgalinančiu nustatyti bendrą tos įstaigos gyvenimo ir įvykių eigą, ypač kad dažnai jie yra išlikę be jokių žymesnių spragų iš viso įstaigos gyvavimo laiko.

Kai penktasis jėzuitų generalinis viršininkas Klaudijus Aquaviva pavedė t. N. Orlandini parašyti jėzuitų ordino istoriją, susirūpinta ateičiai patogesniu istorinės medžiagos rinkimu.[6] Nustatyta, kad jau ruošiant „metinius laiškus" būtų išskiriama istorijai būdingesnė medžiaga ir atskirai surašoma. Tokiu būdu maždaug nuo 1600 apie kiekvieną jėzuitų kolegiją ar rezidenciją turime dvi paralelias serijas: *Litterae annuae* ir *Historia;* pirmoji serija duoda daugiau žinias iš dvasinės apaštalavimo darbų srities, antroji aprašo medžiaginę namų būklę, laiko įvykius, administracinius rūpesčius. Šios dvi serijos sudaro didesnę Romos jėzuitų archyvo dalį. Iš 1546-1562 metų tuometiniai „keturmėnesiniai laiškai" yra beveik visi ištisai išleisti.[7] Vėlesnieji „metiniai laiškai" būdavo taip pat išspausdinami, kad ir kiek pataisyti bei sutrumpinti. Viso ordino įstaigų vienerių metų *Litterae annuae* tilpdavo viename tomelyje. Taip turime išleistus 1581-1614 metų „laiškus".[8] Po to tik retkarčiais pasirodydavo atskiros grupės ar atskiri „laiškai"; visa jų masė dar tebeguli ordino archyve. Lietuvosjėzuitų „metinius laiškus" gausiai panaudojo jėzuitų ordino istorikai N. Orlandini, F. Sacchini, J. Juvencius, J. C. Cordara, bet jie tespėjo aprašyti 1540-1633 metų laikotarpį.[9] Lie-

[6] Šiame darbe N. Orlandiniui daug padėjo Lietuvos provincijos jėzuitas Mikalojus Lancicijus, šešerius metus (1601-06) pašventęs Romoje istorinės medžiagos rinkimui. Iš Klemenso VIII buvo gavęs leidimą pasinaudoti Šv. Angelo pilyje saugomu popiežiaus archyvu. Plg. G. Fell, „Lancicius", *Kirchenlexikon*, VII, Freiburg i. Br. 1891, sk. 1378-81.

[7] *Litterae quadrimestres ex universis, praeter Indiam et Brasiliam, locis in quibus aliqui de Societate Iesu versabuntur Romam missae (= MHSI)*, I-VII, Matriti-Romae 1894-1932.

[8] *Annuae litterae Societatis Iesu 1581 - 1614*, plg. C. Sommervogel, *Dictionnaire des ouvrages anonymes et pseudonymes*, Paris 1884, p. 37.

[9] N. Orlandini, *Historiae Soc. Iesu pars prima sive Ignatius*, Antverpiae 1614; F. Sacchini, *...pars Il sive Lainius*, Antverpiae 1620; *...pars III sive Borgia*, Romae 1649; *...pars IVsive Everardus*, Romae 1652; *...pars V sive Claudius*,

tuvos provincijos archyve esančios *Litterae annuae* ir *Historiae* kopijos daug pasitarnavo Stanislovui Rostovskiui rašant Lietuvos jėzuitų provincijos istorijų, bet ir jis tegalėjo išleisti pirmojo jėzuitų Lietuvoje veikimo šimtmečio (1564-1664) aprašymą.[10] Antrasis šimtmetis liko rankraštyje, kuris anksčiau buvo saugojamas Vilniaus universiteto bibliotekoje ir kurį ten panaudojo M. Baliński savo veikalui apie senąją Vilniaus akademiją." Taip pat ir St. Załęski, rašydamas savo plačiąją jėzuitų Lenkijoje istoriją, sėmėsi iš metinių pranešimų daug medžiagos,[12] kaip ir B. Duhr, skelbdamas jėzuitų istoriją vokiečių kalbą vartojančiuose kraštuose, taigi ir Rytprūsiuose, kurie anuomet priklausė Lietuvos jėzuitų provincijai.[13] Visa tai, kas siejasi su šiandieninės Latvijos teritorijoje buvusiomis Lietuvos jėzuitų provincijos kolegijomis ir rezidencijomis, ypač jų *Litterae annuae* ir *Historiae,* surinkęs, 1940-41 metais išleido olandas jėzuitas J. Kleijntjens.[14] Savaime aišku, kad ne kiekvienas atskirai paimtas „metinis laiškas[14] yra lygiai įdomus, bet jų visuma slepia vertingos medžiagos, nušviečiančios anuometinį Bažnyčios gyvenimą bei laiko įvykius, atskleidžiančios daug smulkių žinelių iš švietimo, mokslo, papročių, atskirų vietovių ir pastatų istorijos. Kai karai, okupacijos, visokios nelaimės yra sunaikinę daug mūsų krašto

tomus prior, Romae 1661; J. Juvencius, *...pars V sive Claudius,* tomus posterior, Romae 1710; J. C. Cordara, *Historiae Soc. Iesu pars VI, complectens res gestas sub Mutio Vitelleschio,* tomus prior, Romae 1750.

[10] S. Rostowski, *Lithuanicarum Societatis Iesu historiarum provincialium pars prima,* Vilnae 1768; II-ją laidą kai ką papildydamas, išleido J. Martinov, kiek pakeitęs titulą į *Lituanicarum Soc. Iesu historiarum libri decem,* Parisiis - Bruxellis 1877.

[11] M. Baliński, *Dawna Akademia wileńska,* St. Petersburg 1862; plg. Bieliński, I, p. 15.

[12] S. Załęski, *Jezuici w Polsce,* I-V (11 tomų), Lwów-Kraków 1900-1907; *Jezuici w Polsce w skróceniu* (1 tomas), Kraków 1908.

[13] B. Duhr, *Geschichte der Jesuiten in den Landem deutscher Zunge,* I-IV, Freiburg-München 1907-1928.

[14] J. Kleijntjens, *Lātvias vāstures avoti Jėzuītu ordena archīvos (= Fontes Historiae Latviae Societatis Iesu),* I-II, Rīga 1940-1941. Antrosios dalies po karo teišliko vienas egzempliorius, kuris dabar yra Romoje, ordino Generalinės kurijos bibliotekoje.

archyvinių lobių, ši medžiaga yra mums brangus turtas. Reikėtų tiems, kuriems pavesta budėti mūsų kultūros išlaikymo ir ugdymo sargyboje, susirūpinti sudaryti sąlygas tai medžiagai išleisti ir tokiu būdu ją apsaugoti nuo kokio netikėto ir nebeatitaisomo pranykimo, ir tuo pačiu padaryti ją prieinamą visiems šiandien plačiai po pasaulį išsisklaidžiusiems mūsų praeities tyrinėtojams.[15]

Pašiaušės kolegijos „metiniai laiškai" ir „istorijos" yra išlikę, galima sakyti, be jokios didesnės spragos nuo pat kolegijos įkūrimo iki jos uždarymo ordiną panaikinant. Tik iš paskutiniųjų ketverių metų (1770-73) neturime jokių šios rūšies žinių. Kaip jau minėta, vien šios medžiagos neužtenka, norint duoti išsamų kolegijos veiklos vaizdą; reikėtų dar panaudoti kolegijos ir provincijos viršininkų laiškus, nekrologus, katalogus. Ypač svarbus šaltinis būtų kolegijos dienoraščiai. Kiekvienuose jėzuitų namuose įprasta, kad vienas kuris tėvas vestų oficialų dienoraštį, pažymėdamas viską, kas svarbesnio namuose įvyksta. Didesnėse kolegijose tokių dienoraščių būdavo vedama keletas: be minėtojo oficialaus dienoraščio, dienoraštį dar vesdavo studijų prefektas, bažnyčios rektorius, Marijos sodalicijos vadovas. Ar tokie Pašiaušės kolegijos dienoraščiai, kurie, be abejo, buvo saugomi pačios kolegijos archyve, išliko ir kur jie dabar yra, sunku pasakyti. Kitą medžiagą bus galima atrinkti ir panaudoti ruošiant bendrą visos provincijos istoriją. Todėl šis straipsnis daugiausia remsis minėtais „metiniais laiškais" ir „istorijomis". Išskyrus porą trumpų, iš dalies netikslių žinelių M. Valančiaus „Žemaičių vyskupystėje",[16] apie Pašiaušę, rodos, lietuvių kalba dar nieko nebuvo rašyta. Lenkas Stan. Zalęski, S. J., savo veikalo *Jezuici w Polsce* IV dalies 4-tame tome skiria Pašiaušės kolegijai 5 puslapius, kuriuose sužymi kai kuriuos išorinius įvykius, bet beveik nieko neužsimena apie kolegijos tėvų apaštalinę veiklą. Čia bus stengiamasi neaplenkti nei vieno, nei antro, kad visi galėtų susipažinti su savo protėvių gyvenimu, darbais ir

[15] Apie *Litterae annuae* ir jų istorinę vertę žr. plačiau *FHLSI*, I, p. VIII—XIV; Z. Ivinskis, „Litterae Annuae", *LE*, XVI, p. 302.

[16] M. Wolonczewskis, *Žemaitiu Wiskupiste*, II, Wilniuj 1848, p. 52-53, 88.

rūpesčiais, su jų sėta sėkla, kuri dar šiandie tebeneša savo vaisių ir, tikėkimės, nenustos jų nešusi ir ateityje.

KOLEGIJOS ĮSTEIGĖJAS

Šio reikšmingo ir gyvai klestėjusio jėzuitų centro Š. Žemaitijoje fundatorius buvo bajoras Stanislovas Beinartas (*Beynart, Bejnart, Beynard)*, kuris būsimai kolegijai užrašė didesnę savo nuosavybės dalį. Apie jį, deja, tyli „Lietuvių enciklopedija", nieko nerandame nė specialiame „Polski słownik biograficzny" rinkinyje. Bet Romos jėzuitų archyve yra išlikęs trumpas jo, kaip Pašiaušės kolegijos įsteigėjo, gyvenimo aprašymas (***elogium***).[17] Iš čia sužinome, kad Beinartai buvo sena bajorų giminė, gyvenusi Žemaitijoje ir turėjusi Abdank (Habdank) herbą su dviem sukryžiuotom strėlėm. Stanislovas Beinartas, gavęs išsilavinimą jėzuitų mokyklose, pradžioje tarnavo karaliaus dvare, vėliau buvo paskirtas LDK iždo notaru, pagaliau Lietuvos proiždininku. Prieš mirdamas iždą perdavė savo brolio sūnui Samueliui Beinartui, sau pasilaikydamas karaliaus raktininko ir LDK viceraktininko pareigas. Neturėjo vaikų, todėl „Dievą padarė visų savo turtų paveldėtoju." Paparčius (tarp Kaišiadorių ir Širvintų) užrašė dominikonams, kurie ten įkūrė naujokyną,[1^] visa kita su centru Pašiaušėje paliko jėzuitams. Parašęs dovanojimo aktą, netrukus ir mirė 1649 m. Gaila, kad šis *elogium,* toks uolus aprašomo asmens gyrime, gan šykštus konkrečių apie jį duomenų teikime. Stanislovą Beinartą prisimena kai kurie herbarijų, t. y. herbų arba didikų šeimų aprašymų autoriai.[19] Vienas ieško atsakymo, iš kur

[17] ARSI, Pol. 75, fol. 254 r-255v.

[18] A. Boniecki, *Herbarz Polski*, I, Warszawa 1899, p. 148, pažymi, kad, be Paparčių, dominikonams dar buvo užrašyta „Kozaliszki" (turbūt turi galvoje netoli Paparčių esančius Karališkius) ir „Tumilowicze" Ašmenos apskr.

[19] Boniecki, p. 147-148; K. Niesiecki, *Herbarz Polski*, II, Leipzig 1839, p. 112-113, kur cituojamas S. Dunczewski, *Herbarz*, 1757, p. 420. T. Żychlinski, *Złota księga szlachty polskiej*, I-XXXI, Poznań 1878-1908, davęs ištisų studijų apie įvairias Lenkijos ir Lietuvos bajorų šeimas, Beinartų visai nemini.

Žemaitijoje atsiradusi tokia aiškiai nelietuviška ir neslaviška pavardė; bando dalyką išaiškinti germaniška kilme: Beinartai būtų atsikėlę iš Vokiečių imperijos žemių ir Žemaitijoje pasilikę.[20] Horodlės suvažiavimo (1413) aktuose minimas Mikalojus Boynar, bet neaišku, ar tai ta pati bajorų Beinartų giminė, nes Mikalojus Boynar gavo Nowinų herbą, o Pašiaušės kolegijos įsteigėjo herbas buvo Habdankų, kuris Horodlėje buvo suteiktas Lietuvos didikui Jonui Goštautui.[21] Vėliau Beinartai ne kartą užėmė aukštas vietas Žemaičių seniūnijoje, Vilniaus bei Trakų vaivadijose ir pačios LDK valdžios viršūnėse.[22] Mūsų Stanislovui artimai gimininga - veikiausiai dėdė - buvo kanonų teisės daktaras, Vilniaus ir Žemaičių kanauninkas, Krošyno klebonas Ambraziejus Beinartas, garsiojo neturtingiems studentams bendrabučio prie Vilniaus akademijos įsteigėjas, jai palikęs mirdamas (1602) 4 000 kapų liet. grašių. Bendrabutis, vadinamas įsteigėjo vardu *Bursa Beynartiana* arba dar dažniau *Bursa Ambrosiana*, išliko iki jėzuitų panaikinimo ir veikė dar XIX a. pradžioje.[23] Kitas artimas Stanislovo giminaitis, jei ne tikras brolis, buvo taip pat Vilniaus kanauninkas, Baltstogės klebonas Albertas Kazimieras Beynartas, miręs 1680 m. Apie jį žinome, kad buvo minėtos *Bursa Ambrosiana* globėjas ir mirdamas prašė jį palaidoti be jokių iškilmių Vilniaus jėzuitų naujokyno (Šv. Ignaco) bažnyčioje.[24] Kaip šiedu kanauninkai, taip ir jų giminaitis Stanislovas bus palaikęs nuoširdžius santykius su jėzuitais. Gyvendamas Vilniuje galėjo iš arti stebėti jų sėkmingą ir vaisingą apaštalinę veiklą ne tik pačiame mieste, bet ir provincijoje. Ir taip bus kilus mintis juos įkurdinti savo tėviškėje,

[20] Dunczewski, ten pat.

[21] Plg. W. Semkowicz, „O litewskich rodach bojarskich zbratanych z szlachtą polską w Horodle 1413 r.“, *Rocznik Tow. Heraldycznego we Lwowie*, 6(1921—23), p. 116-128, ir 7 (1924-25), p. 217. Horodlės aktuose figūruojantį „Boynar“ Semkowicz tapatina su Beinartais, bet neduoda žinių apie šios giminės genealogiją; nepamini taip pat, kas iš lietuvių didikų ir bajorų prisijungė prie Goštautų, gaudami Habdankų herbą.

[22] Kai kuriuos iš jų pamini minėti herbų aprašymai, bet iš tų negausių žinių neįmanoma nustatyti visos Beinartų giminės genealogijos.

[23] *PSB*, I, p. 478.

[24] Ten pat, p. 479.

toje Žemaitijos dalyje, kur lig tol retai teužklysdavo vienuoliai misionieriai. Kad šis apaštalinis motyvas Stanislovui Beinartui buvo pats svarbiausias, įkurdinant jėzuitus Pašiaušėje, rodo ne tik fundacinis aktas, bet ir išlikę neaiškumai bei keletą metų užtrukę dvejojimai.

ĮSTEIGĖJO VALIOS ĮVYKDYMO SUNKUMAI

Stanislovas Beinartas, kaip matėme, mirė 1649 metais. Jo palikimą pagal testamentą turėjo perimti jėzuitai ir pradėti Pašiaušėje savo darbą. Tačiau pirmasis „metinis laiškas" iš Pašiaušės yra tik iš 1654 m., ir jame pačioje pradžioje pažymima, kad kaip tik tais metais t. generolas Gosvinas Niekei patvirtino kolegijos fundaciją. Priduriama, kad fundacijos akte buvę tokių pasakymų, kuriais, atrodė, iš Draugijos buvo reikalaujama to, kas nesuderinama su jos Institutu, ir fundacija nebūtų buvus priimta, jei nebūtų įsiterpęs pats karalius. Taigi per ištisus 5 metus jėzuitų įsikūrimas Pašiaušėje buvo pakibęs ore. Kas čia atsitiko?

Paties Beinarto testamento arba kolegijos fundacinio dokumento nei jo nuorašo ar vertimo neteko užtikti. Bet yra žinių, kad dokumentas buvo sudarytas keletą mėnesių prieš fundatoriaus mirtį ir parašytas lenkų kalba, o į Romą pasiųstas lotyniškasis vertimas.[25] Ordino vyresnybė, susipažinusi su dokumentu, rado kliūčių priimti jį tokį, koks jis buvo sudarytas.[26] Viena kliūtis buvo teksto žodžiai, kuriais fundatorius, užrašydamas jėzuitams visiems laikams ir neatšaukiamai visą savo nuosavybę, reikalavo, kad jie, ten pasistatę bažnyčią ir apsigyvenę, nuolatos (*perpetuo*) dirbtų apaštalavimo darbą. Įpareigojimas buvo išreikštas žodžiais *tenebuntur, ex obligatione sua* ir pan. Bet tai reiškė sąlygą, kuri prieštaravo ordino konstitucijoms. Mat šv. Ignacas, norėdamas, kad jo įsteigtos Draugijos nariai būtų visuomet pasiruošę vykti, kur juos siųs Kristaus vietininkas ar kur to reikalaus didesnė Dievo garbė bei sielų

[25] ARSI, Lith. 35, fol. 283v.

[26] Šios kliūtys ir tolimesnė dalyko eiga paaiškėja iš Pašiaušės fundacijos reikalu į Romą pasiųsto memorandumo, pavadinto *Species facti*, ARSI, Lith. 35, fol. 285r-286v.

gerovė,[27] ir kad jie laikytų sau pašaukimo pareiga keliauti iš vienos vietos į kitą ir gyventi bet kuriame pasaulio krašte,[28] uždraudė saviesiems prisiimti įsipareigojimus, kurie juos nuolatos ir nepakeičiamai pririštų prie vienos vietos ar prie kurio nors užsiėmimo.[29] Jau vien dėl to fundacijos aktas Romoje atrodė nepriimtinas. Prisidėjo ir kita sunkenybė. Dokumente nėra nė žodžio apie kolegiją ar mokyklą. Išeitų, kad fundatorius turėjo mintyje įsteigti apaštalavime dirbantiems kunigams namą, arba rezidenciją, ir užtikrinti jiems nuolatinį išlaikymą. O tai vėl nesiderina su ordino konstitucijomis, kurios draudžia tokį namą išlaikyti iš pastovių fundacijų. Tik kolegijai, seminarijai, naujokynui ir kitoms, saviesiems ar kitiems skirtoms auklėjimo įstaigoms leidžiama ir net reikalaujama turėti pragyvenimą užtikrinančių nuolatinių įplaukų šaltinių. Esant tokioms sunkenybėms, ordino generalinis viršininkas Pranciškus Piccolomini (1649-51) nusprendė pateikto fundacijos dokumento nepriimti ir pasiūlė sudaryti naują aktą, kuris būtų suderintas su vienuolijos nuostatais. Bet tuo tarpu fundatorių užklupo mirtis; netrukus mirė ir jo žmona, kuriai buvo palikta teisė naudotis nuosavybe, kol gyvens *(ius vitalicium).* Jėzuitams užrašytos žemės liko be savininkų. Reikėjo būtinai kas nors daryti, kitaip mirusiojo giminės paims palikimą, ir vėliau bus sunku jėga juos iškrapštyti. Tikėdamiesi, kad visas reikalas bus teigiamai išspręstas, Lietuvos jėzuitai tuo tarpu perėmė jiems užrašytą nuosavybę. Neilgai gyveno ir t. generolas Piccolomini (f 1651 VI 17). 1652 sausio pradžioje į Romą susirinko ordino atstovai rinkti naujo generolo. Iš Lietuvos nuvyko t. Jonas Rywockis, provincijolas, t. Žygimantas Liauksminas ir t. Adalbertas Slaskis.[30] Naujuoju generolu buvo išrinktas t. Aleksandras Gottifredi, kuris tačiau mirė jau po 7 savaičių. Tie patys dar Romoje tebesą ordino atstovai tuomet generalinio viršininko naštą uždėjo tėvui Gosvinui Nickel (1652—1664). Lietuviai jėzuitai, be abejo, kalbėjosi Romoje ir Pašiaušės reikalu. T. Nickel tačiau linko laikytis savo pirmatako nuomonės, t. y. nepriim-

[27] *Constitutiones*, pars IV, proemium.
[28] *Constitutiones*, pars III, caput 2G.
[29] *Constitutiones*, pars VI, caput 3, nr. 5.
[30] Rostowski, p. 419.

ti jėzuitų Pašiaušėje įkurdinimo akto. Sekančiais metais Lietuvos jėzuitai gavo naują provincijolą t. Jokūbą Ugoskį. Liepos 14 d., rašydamas t. Generolui, jis išdėstė Pašiaušės fundacijos padėtį. Prie laiško pridėjo platų memorandumą, pavadintą *Species facti,* kuriame griežtu scholastiniu metodu atrėmė vieną po kitos visas sunkenybes.[31] įpareigojančios sąlygos nesančios griežtos ir visiškai juridinės, nes tame pačiame akte ne kartą vartojami pasakymai: „pagal savo institutą", „pagal savo pašaukimą". Taip pat dokumento tekste visai nėr kalbos, kad Pašiaušėje būtų įsteigtas misionierių namas, o ne kolegija; jame minimas tik vienuolynas, o tas žodis lenkų kalba, kuria parašytas akto originalas, reiškiąs bet kokį namą, kur gyvena vienuoliai. Todėl visai nesą prieš fundatoriaus valią Pašiaušėje įsteigti kolegiją arba junioratą, arba terciatą; tokie namai gali būti išlaikomi iš jiems užrašytos nuosavybės ir juose galėtų be vargo gyventi keli kunigai misionieriai, kurie teiktų religinius patarnavimus apylinkės tikintiesiems.[32]

Neatrodo, kad tie gan ilgi išvedžiojimai būtų iki galo įtikinę Romos viršininkus. Lemiamos įtakos klausimo išsprendimui turėjo Lenkijos karalius ir L. d. kunigaikštis Jonas Kazimieras, tuomet buvęs pačiame kovų su Chmelnickio kazokais įkarštyje. Jonas Kazimieras, kurį laiką buvęs jėzuitų naujokas, suprato ordino teisės keblumus, bet taip pat gerai pažinojo Lietuvos iždininką Stanislovą Beinartą ir galėjo pasakyti, ko jis, užrašydamas savo žemes jėzuitams, siekė. Romos jėzuitų archyve yra išlikęs karaliaus laiško jėzuitų generolui Niekei originalas.[33] Rašo 1653 lapkričio 25 iš Žwaniec stovyklos. Užtikrina, kad Beinartas nieko kito nenorėjęs, kaip padaryti gera jėzuitams, jiems įsteigdamas tokios rūšies instituciją, kuri galėtų naudotis jo palikimu. Ji galėtų būti kolegija, iš kurios išvykdami misionieriai skatintų ir platintų Dievo gar-

[31] Žr. išn. 26.

[32] Galimas dalykas, kad prie tų oficialių kliūčių prisidėjo kai kurių Lietuvos jėzuitų nenoras kurtis nuošaliame užkampyje; bet vietovės menkumas čia nėra svarbiausias, kaip, pvz., jis buvo svarbiausioji kliūtis Radvilui Našlaitėliui norint įkurdinti jėzuitus Nesvyžiuje; plg. P. Rabikauskas, „Nesvyžiaus jėzuitų kolegija", *LE,* XX, p. 240.

[33] ARSI, Epp. Ext. 34, fol. 15r-16v.

binimą. Tokio karaliaus užtikrinimo dėka Pašiaušės vienuolyno fundacija 1654 m. buvo galutinai priimta.

KOLEGIJOS ŽEMĖS IR PASTATAI LAIKO ĮVYKIUOSE

a. *Kolegijos žemės.* Fundatoriaus palikimas buvo nemažas, tad kolegija iš pat pradžių galėjo atsistoti ant tvirtų kojų. Jai priklausė keturi pagrindiniai dvarai. Bet iš jų tik Beinartavas buvo čia pat, prie Pašiaušės kaimo. Viduklė jau už 50 km į pietus; Barstyčiai - dvigubai toliau į šiaurvakarius, o iki nuosavybės dešiniame Neries krante, netoli Vilniaus (Leukiškiai ir Kernavė, vėliau prisidėjo Geišiškės), buvo apie 150 km. Šalia šių pagrindinių ir visą laiką kolegijai priklausiusių dvarų, įvairiais laikotarpiais minimi ir kiti mažesni palivarkai ar ūkiai, įgyti dovanojimu, mainais, pirkimu. Savaime suprantama, kad toliau esančios žemės duodavo mažiau naudos ir atnešdavo daugiau rūpesčio: tai ūkininkai nenori atiduoti sutartos duoklės, tai paskirtas ūkvedys nesirūpina gerai atlikti savo darbą, tai koks kaimynas bajoras prisiskiria sau žemių dalį. O vis vien ir ten reikėdavo taisyti pasenusius, atstatyti sudegusius ar statyti naujus dvaro pastatus, rūpintis malūnais, padėti ten gyvenantiems žemdirbiams.

Apie kolegijos dvarų dydį, jų našumą, valdymą ir darbo aplinkybes mūsų šaltiniai niekur išsamiai nekalba. Iš dydžio mokesčių, kuriuos kasmet turėjo mokėti Edukacinei komisijai po jėzuitų panaikinimo nauji tų žemių valdytojai, matome, kad didžiausias buvo Barstyčių dvaras - 5 130 auksinų; toliau ėjo Pašiaušė - 3 970 auksinų, Viduklė - 1 200, Leukiškiai 1 200 ir Geišiškiai 1 060.[34] Atskiras vietoves dažnai aplankydavo, o kai kur ir nuolatos apsigyvendavo vienas tėvas prokuratorius ar brolis ūkvedys. Kartais viena ar kita vieta būdavo išnuomojama. Taip buvo padaryta iš pradžių su prie Neries esančiomis žemėmis. 1680 pranešime sakoma, kad 20 metų svetimųjų rankose esanti *Leukiscensis*

[34] Załęski, IV-4, p. 1502.

et Kiornoviensis arenda visai nualinta ir iš dalies kitų pasisavinta. Kad ir dideliu vargu, viskas vėl atgauta ir iš naujo kolegijai pripažinta.

Kaip visur kitur, taip ir jėzuitų žemėse dirbdavo nuolatiniai darbininkai ir dvaro žemėse gyveną ūkininkai. Yra tačiau ženklų, kad ūkininkai (*coloni*) kartais nuo darbo būdavo atleidžiami. Barstyčiuose seniau būdavę apie 100 ūkininkų; po karų ir maro jų teliko 10. Tada nuspręsta vietoj pareigos dirbti reikalauti vien duoklės, ir tuojau ūkininkų skaičius pakilo iki 40.[35]

Kolegijos žemės, be abejo, kartais sužadindavo kaimynų bajorų godumą. Jau XVII a. netrūko ginčų ir bylinėjimųsi dėl kolegijos nuosavybės ribų, bet metiniuose pranešimuose tai nepaliko tokio plataus atgarsio kaip sekančiame amžiuje. Visa Pašiaušės kolegijos fundacija buvo patvirtinta 1659 seime,[36] ir tai tuomet dar buvo respektuojama. Žinios apie kolegijos žemių užgrobėjus ir bylas su jais pradeda ypačiai dažnėti maždaug nuo 1730 m. Įdomu, kad šis laikotarpis sutampa su gyvu apšvietos idėjų sklidimu Prancūzijoje ir greitųjų persimetimu į Lenkiją. Racionalizmo persunkta diduomenė pasijuto atsidūrusi naujoje „šviesoje", išsivadavusi iš religijos „tamsybės" ir dvasininkijos globos. Sumažėjusi pagarba religinėms vertybėms davė jiems laisvesnes rankas progai pasitaikius užgrobti religinių institucijų nuosavybes, tuo labiau, kad susilpnėjusi pasaulinė valdžia nepajėgė jiems grasinti bausmėmis.[37] Jau 1728 m. Beržėnų tėvūnas Zaborovskis jėga paveržė dalį Viduklės dvaro žemių; daug reikėjo išleisti su juo bylinėjantis, ir byla buvo baigta tik po dvejų metų kolegijos naudai. Bialazaras, Kernavės seniūnas, 1732 m. užėmė Geišiškių dvarą su Speros ežeru, su pievomis, miškais. Su juo teko bylinėtis Vilniuje, ir 1737 m. byla dar nebuvo baigta. Ilgesnį laiką ėjo ginčas su Šimkevičiais dėl kai kurių Pašiaušės dvaro žemių; nenorėdami taikiai susitarti, jie 1742 padavė kolegiją į Vyriausiojo Tribunolo teismą Vilniuje, bet ir ten byla užtruko virš dvejų metų. Meti-

[35] *Hist. arini 1735*, ARSI, Lith. 49, fol. 99v.

[36] *Volumina legum*, IV, St. Petersburg 1859, p. 319-320, nr. 30.

[37] Iš Prancūzijos ateinančių idėjų neigiamą įtaką Lietuvos bajorų dvasiniam gyvenimui aiškiai pabrėžė Žemaičių vyskupas Antanas Tiškevičius 1755 į Romą siųstoje reliacijoje, žr. *Relationes*, I, p. 372-373.

niai pranešimai tačiau nebepamini, kaip ir kada buvo ginčas išspręstas.

Kartais pavykdavo ir tarpusavyje susitarti arba pasivesti abiejų pusių sutartinai pakviestų tarpininkų sprendimui. Kadaise Jonas Golianiewskis ir jo žmona Elžbieta Dirvoniškytė buvo dovanoję kolegijai Dugnų ūkį (Pašiaušės apylinkėje). 1744 m. kaimynai bajorai Jurgis Bukontą ir Ganiprauskas pradėjo be niekur nieko jame sauvaliauti: pjovė ir vežė iš ten šieną, kirto medžius. Tada buvo suieškoti archyve dovanojimo dokumentai, pakviesti prisiekę matininkai *(iurati geometrae*) Bolcevičius ir Šivickis, surasti seni kapčiai ir pagal juos išvestos aiškios susisiekiančiųjų žemių ribos, kurios aniems ponams nebedavė jokios teisės sauvaliauti svetimoje žemėje. Bukontą pradžioje dar nebuvo patenkintas, bet po dvejų metų pavyko su juo draugiškai susitarti.[38]

Būdavo ir nuotykių. 1759 iškilo ginčas dėl žemių ribų tarp kolegijai priklausančių Vištartiškių ir Vitebsko etmono (*tribunus*) Ignaco Gruzdžio nuosavybėje esančių Bagdoniškių. Tų metų rugsėjo mėn. suėjo į ginčijamą vietą kolegijos rektorius su kitais tėvais ir Gruzdis su keliais savo draugais, tarp kurių buvo Kazimieras Kiaunarskis-Jasevičius, Respublikos taurininkas. Bendru susitarimu buvo nustatyta riba prie Šiaušės upės ir pažymėta kapčiu; kitas kapčius, kadaise įsmeigtas prie kelio po beržu, rastas geriausiai išsilaikęs. Bet to neužteko; sekančių metų birželio 19 d. atėjo pats Gruzdis, kapčių prie Šiaušės išrovė, antrą kapčių perkėlė į kitą vietą. Kolegija tada kreipėsi į Vyriausiąjį Lietuvos Tribunolą ir gavo Gruzdžiui perspėjimo raštą *(littercis inhibitionis, vulgo list zaręczny).* Šis betgi ir toliau savo darė: nukirto beržą, po kuriuo anksčiau buvo kapčius. Matyt, ir vėliau nepavyko su juo susitarti, nes 1765 rašoma, kad tas pats Gruzdis mėginąs savintis Meškiškių žemę.

Burbonų valdomose šalyse užvirusi kova prieš jėzuitus (1759 jėzuitai išvaryti iš Portugalijos, 1762 - iš Prancūzijos, 1767 - iš Ispanijos ir iš visų jos kolonijų) atsiliepė ir Lietuvoje. Pašiaušės kolegijos žemės dabar puolamos iš visų pusių. Bėjau minėtų bėdų su Gruzdžiu, 1765 dar teko ginčytis su Juozu Kiaunarskiu, minėto taurininko sūnum, dėl Biekšių, Durupių ir Klavalenkos pievų bei miškų ir turėti įvairių teisi-

[38] ARSI, Lith. 50, fol. 51r-51v, 135v.

nių nemalonumų su Pranu Stulginskiu, Petru Bukanta. Šį kartą pavyko viską išsiaiškinti laisvu susitarimu. Sekančiais metais pavyko taip pat geruoju nustatyti aiškią ribą tarp Juozo Kiaunarskio nuosavybės Kiaunoriuose ir Siraičiuose ir kolegijos nuosavybių: Mešpelkės (*Meszpelka)*, Daugirdiškių, Durupių, Pjūklės (*Piukle*), Veporiškių (*Wieporyszki*), Trekų(*Treki*), Gudlikų.[39] 1767 m. reikėjo bylinėtis Vilniuje su bajorais Kalenda ir Speršiais dėl Leukiškių dvaro žemių. 1768 m. po ilgus metus trukusių ginčų susitarta su bajoru Kersnanskiu dėl ribos tarp jam priklausančių Valaičių ir kolegijos Dauginių (Pašiaušės apylinkėje).

Dar verta paminėti bylinėjimąsi su Kurtuvėnų dvaro paveldėtoju, Pavenčių seniūnu Jokūbu Nagurskiu dėl teisės žuvauti Lygių ir Kumpių ežeruose. Šiuose karaliui priklausančiuose ežeruose žuvauti teisę jau turėjo Beinartas; jis tą teisę perleido kolegijai, ir ši per ištisą 100 metų niekieno nekliudomąją naudojosi. Ir štai 1758 Nagurskis užginčijo kolegijai teisę ir pradėjo nieko neprileisti prie minėtų ežerų. Ginčui išspręsti buvo šauktasi Upytės pilies teismo Panevėžyje. Teismo sprendimas buvo kolegijos naudai, nes jau 1760 m. žiemą Pašiaušės vienuolyno žmonės žvejojo Lygių ir Kumpių ežeruose.

b. *Pašiaušės miestelis ir kolegijos pastatai.* Kaip anuomet atrodė Pašiaušė, tas jėzuitų veiklos išeities taškas ir centras? Anksčiau ten, be dvaro pastatų, nieko daugiau nebuvo. Vos tik įsikūrus jėzuitams, beveik per vienerius metus išdygo apie 20 pirkelių (*tuguria*). Bet kaip greitai atsirado, beveik tokiu pat greičiu jos ir sunyko; nuniokotos kareivių ir apleistos jos sugriuvo, - rašo kronistas apie 1660 metus.[40] Betgi netrukus vėl atsistatė ir toliau augo. XVIII a. viduryje Pašiaušė savo įrengimais nė kiek nenusileido kitiems, net ir didesniems Lietuvos miesteliams. Ten buvo alaus bravoras, 2 smuklės, smulkių prekių parduotuvė, kepykla, nakvynės namai, špitolė, miestelio centre mūrinė bažnyčia ir kolegijos rūmai su mokykla ir bendrabučiu. Be to, dvare dar buvo 2 malūnai (vienas prie Šiaušės, antras - prie Dubysos), 2 plytinės, kalkių

[39] ARSI, Lith. 51, fol. 228r; vietovardžiams, kurių nėra leidinyje *Lietuvos TSR administracinis teritorinis suskirstymas*, Vilnius 1959, skliausteliuose pažymėta pavadinimų rašyba pagal originalą.

[40] ARSI, Lith. 40, fol. 21 Or.

degykla, kalvė, neminint visų kitų įprastų pastatų: kluonų, tvartų, aruodų, šeimynos gyvenamų namų ir kt. Pradžioje jėzuitai įsitaisė senuose, mediniuose, Beinarto paliktuose dvaro rūmuose, dalį jų paversdami koplyčia. 1661 buvo pastatyta atskira mokykla, dvejais metais vėliau užbaigtas naujas gyvenamasis namas ir į jį persikelta gyventi, senoje vietoje paliekant bažnyčią. Bet dar gerokai prieš tai, vos tik spėjus jėzuitams į Pašiaušę įkelti koją, pradėjo spausti nelaimės. 1655-1660 metais Žemaitijoje šeimininkavo švedai. Pradžioje jie nebuvo tokie aršūs ir su gyventojais elgėsi kaip su sąjungininkais, bet 1660 m., turėdami atgal trauktis, savo pyktį liejo be jokios atodairos ant visų, o ypač ant dvarininkų ir vienuolių. Staiga išbėgdami iš savo karo stovyklų degino miestelius, kaimus, bajorų dvarus. Užpuolė ir Pašiaušės kolegiją ir plėšė kiek pajėgė. Pačius pastatus tačiau paliko nepaliestus, ir niekas iš jėzuitų tuomet nežuvo, nors brolis ekonomas tik pasislėpęs dilgėlėse išliko gyvas.

1656 kolegiją ištiko kita nelaukta nelaimė. Audros metu žaibas trenkė į gyvenamą namą ir užmušė vieną tėvą, drauge sudegindamas jo kambaryje saugotus fundacijos dokumentus, tad po kelerių metų prireikus teisme buvo nemaža vargo įrodyti nuosavybės teisėtumą.

Tuo tarpu Lietuvos kariuomenės daliniai, negaudami žadėtos algos, pakėlė prieš savo vadus maištą ir 1662 m., pasitraukę iš rytinių Kunigaikštijos dalių, susibūrė Žemaitijoje. Maištininkų konfederantų štabas buvo Šeduvoj. Jų vadai prašė vieno iš Pašiaušės jėzuitų kareivių kapeliono pareigoms. Ten nuvykęs vienas tėvas pasiliko beveik ištisus metus ir prisidėjo prie galutinio susitaikymo. Ta proga, iškilmingo akto metu, kai konfederantų vadas Mykolas Pacas atleido karius nuo konfederacinės priesaikos ir Vilniaus vyskupas, *Primas Lituaniae,* Jurgis Bialazaras laikė šv. Mišias, ten buvęs jėzuitas sakė pamokslą. Jėzuito kapeliono buvimas Šeduvoje, be to, apsaugojo Pašiaušės kolegijos žemes nuo kareivių plėšikavimų.[41]

c. *Gaisrai Pašiaušėje.* Prie skaudžių ir anais laikais dažnai pasitaikančių nelaimių reikia priskirti ir gaisrus. Sąlygos gaisrui kilti ir plisti būdavo itin palankios: miestelėnai gyveno medinėse dūminėse pirkiose,

[41] ARSI, Lith. 40, fol. 269r, 328v.

ūkininkai dažnai kūrendavo jaujas linams ir javams kūlimui džiovinti, menkas neatsargumas - ir gaisras nušluoja ištisą kiemų eilę arba ir visą miestelį. Apie gaisrus Pašiaušės kolegijos metiniuose pranešimuose užsimenama apie 10 kartų. Čia paminėsiu tik didesniuosius, lietusius ir pačią kolegiją.

1666 gegužės mėnesį per šv. Stanislovo šventės mišparus kilęs miestelyje gaisras pavertė pelenais bažnyčią, mokyklą, dirbtuves, tarnų gyvenamuosius namus. Ugnis nuo svarbiausiojo kolegijos pastato nukrypo, kai vienas kunigas, paėmęs ciboriją su Švč. Sakramentu, atsistojo tarp ugnies ir kolegijos rūmų. Iš bažnyčios išgelbėti tik brangesnieji liturginiai rūbai. Tuoj imta rūpintis bažnyčią atstatyti, ir dar tais pačiais metais įrengta nauja, medinė, patogesnė už buvusiąją.

Kitas gaisras kilo 1698 rudenį vidunaktį iš vieno miestelėno klojimo. Sudegė beveik visas miestelis, mokykla, bet bažnyčia ir kolegijos rūmai išliko. Ir šį kartą buvo nešamas Švenčiausiasis kaip apsauga prieš ugnį. Bet vis vien ugnis pasiekė varpinę, ir krisdamas sudužo didysis varpas. Tuomet žuvo kolegijos bravorininkas. Skubėdamas į pagalbą gaisro ištiktiems, įėjo į pradedančius degti vieno miestelio gyventojo namus, ir niekas jo daugiau nebematė. Niekas nė nebūtų žinojęs, kur dingo, jei ne vėliau rasti trys pusiau apdegę pirštai. Gaisras padarė nuostolių - nepasakyta, ar vien kolegijai, ar visam miesteliui - virš 3 000 auksinų.

1714 rugsėjo 13, antrą valandą po pietų, užsidegė vieno miestelėno namas. Ugnis tuojau persimetė ant kitų namų ir pasiekė bažnyčią, kuri sudegė su savo puošniu įrengimu ir visais brangiais rūbais. Sudegė taip pat kolegijos daržinės, tvartai ir visa, kas aplink buvo. Degant bažnyčiai sutirpo visi varpai, sudegė vargonai; buvo išgelbėta tik ciborija su Švč. Sakramentu, relikvijos, senas Marijos paveikslas ir kai kas iš zakristijos.

Didelę miestelio dalį palietė ir 1753 gaisras, kilęs šv. Stanislovo šventėje, gegužės 8 d. Be daugelio gyventojų namų, sudegė kolegijai priklausanti alaus parduotuvė, krautuvė ir mokykla. Tik šv. Stanislovo užtarymu bažnyčia ir kolegijos rūmai išliko nepaliesti.

Daug nuostolių gaisrai pridarydavo ir kolegijai priklausančiose žemėse, bet jie neįstengė palaužti noro ir energijos dirbti, atstatyti, to-

bulinti. Kad ne taip greitai kiekvienas ugnies pūstelėjimas viską paverstų pelenais, nuspręsta Pašiaušėje įsitaisyti mūrinius pastatus. 1671 Pašiaušėje pastatyta kalkių ir plytų degykla su didele plytoms džiovinti pastoge. Nuo to laiko beveik kiekvienais metais užsimenama apie vykstančią plytų gamybą, ypač po to, kai 1674 buvo nutarta statyti didelę mūrinę bažnyčią, kuri tačiau, kaip vėliau matysime, nė 100 metų praėjus dar nebuvo iki galo užbaigta.

d. *Bažnyčios ir naujųjų kolegijos rūmų planas.* Drauge su bažnyčia nuspręsta statyti ir centrinį kolegijos pastatą. Buvo sudarytas viso komplekso planas ir 1680 pasiųstas į Romą patvirtinti. Jis yra išlikęs ordino archyve Romoje.[42] Gaila, kad vietomis stipriai parudęs ir susidėvėjęs, ir dėl to čia negalime pridėti jo fotokopijos; pati brėžinio forma originale tačiau yra pakankamai ryški ir užrašai įskaitomi.

Pagal šį planą, kas ateina iš pietvakarių pusės, kitaip sakant, žiūrint nuo miestelio gatvės, atsiduria prieš bažnyčios frontą. Kiek toliau į kairę matyti mokyklos pastatai, prie antrojo bažnyčios galo, ties vieta, kur yra didysis altorius, iš lauko, į kairę ir į dešinę prisijungia prie bažnyčios sienų dviaukščio gyvenamojo namo mūrai. Bažnyčia numatyta pailgo keturkampio formos; matuojant iš vidaus, 140 pėdų ilgio (įskaitant presbiteriją) ir 75 pločio. Išilginėje dalyje abiejose pusėse po tris kolonas, prie kiekvienos iš jų po altorių; kiti du šoniniai altoriai prie šoninių navų priekinės sienos. Presbiterija taip pat keturkampė (45 x 35 pėdos). Apskritai paėmus, bažnyčios planas iš esmės panašus į dabartinę Kauno Jėzuitų bažnyčią, pradėtą statyti 1700.[43]

Kolegijos rūmų planas sudaro uždarą keturkampį, beveik kvadratą (147 x 164 pėdos, matuojant iš lauko), su kiemu viduryje, kurio pakraščiuose aplinkui portikas (vok. *Kreuzgang).* Į namus įeinama kairėje pusėje nuo bažnyčios. Dešinėje jos pusėje, tuoj pat prie didžiojo altoriaus, yra zakristija, virš jos - namų koplyčia. Kampiniai kambariai turi specialias paskirtis: pietiniame kampe (dešinėje nuo bažnyčios): apačioje -

[42] ARSI, Misceli., busta 164, nr. 1541—42.

[43] Plg. *Kauno Jėzuitų gimnazija. Pirmasis dešimtmetis* (1924-34), Kaunas 1934, p. 16.

ligoninis kambarys, viršuje -1. provincijolui skirtas kambarys; vakariniame kampe: apačioje - svečių kambarys, viršuje -1. rektoriaus kambarys; rytiniame kampe: apačioje - valgykla, viršuje - rekreacijos kambarys; šiauriniame kampe: apačioje - kepykla ir alaus darykla, viršuje - biblioteka. Tėvams gyventi 10 kambarių, po 5 I-me ir Il-me aukšte, numatyta pietrytinėje pastato pusėje. Šiaurrytinėje ir šiaurvakarinėje dalyse, I-me aukšte - patalpos virtuvei, sandėliams, vienas kambarys skirtas archyvui; Il-me aukšte — kiti gyvenamieji kambariai. Už šių rūmų - sodas, kiek į kairę - kalvė, tvartai ir (arčiau prie bažnyčios) tarnų namai.

Šį Pašiaušės kolegijos plano projektą Romoje atidžiai patikrino Romos kolegijos (Grigaliaus universiteto) matematikos profesorius belgas t. Egidijus Pranciškus de Gottignies, S. J. (1630— 1689).[44] Prie projekto pridėtame 1680 birželio 12 d. datuotame lape jis sužymėjo savo pastabas. Visų pirma niekur neradęs nurodyta, koks esąs pėdos ilgis, pridėto mastelio skalė nieko nesakanti, ir taip nežinia, kokio dydžio numatytos atskiros kolegijos dalys. Bažnyčioje jam nepatikę, kad prie atskirų kolonų statomi altoriai, o gyvenamuose namuose jam atrodė ne vietoje biblioteka, kuri numatyta virš kepyklos ir alaus daryklos. Belgijoje bravorui tiesiog uždengiamas stogas, pro kurį gali išeiti dūmai ir įpūsti vėjas.

Iš lig šiol peržiūrėtų šaltinių neturime žinių, ar šis kolegijos statybos projektas buvo galutinai patvirtintas. Kadangi eksperto pastabos nebuvo esminės, reikia manyti, kad po papildomų paaiškinimų buvo leista pagal šį planą statyti. Iš vėlesnių pranešimų sužinome, kad šoniniai altoriai bažnyčioje vis vien buvo statomi prie kolonų (1762), o biblioteka pagaliau įrengta virš zakristijos (1765).

Netrukus prasidėjo statybos darbai. 1682 padėti pamatai mūriniam gyvenamam namui. Turėdami savo plytų jį greitai pastatė, ir jau sekančiais metais jame galėjo apsigyventi 10 kolegijos tėvų.

e. *Kolegija karų su švedais ir maro laikais.* Po kolegijos gyvavimo pradžioje siautusių politinių neramumų ėjo apie 20 palyginti ramių metų.

[44] Apie jį žr. *Biographie Nationale de Belgique*, VIII, Bruxelles 1884, p. 154-155; Sommervogel, III, sk. 1624-1626.

1684 vėl prasideda bėdos su kareiviais, kuriuos tuomet visagaliai Sapiegos, neatsižvelgdami į įstatymus, draudžiančius laikyti kariuomenę bažnytinėse žemėse, ėmė skirti ir į Pašiaušės kolegijos dvarus. Eidami iš vienos vietos į kitą jie ten sustodavo nakvynei, imdavo, kas jiems patikdavo, neretai jėga apiplėšdavo gyventojus. 1690 Pašiaušės miestelį žiauriai apiplėšė švedų kariuomenės daliniai, žygiuoją į Prūsus: vieną kartą 6 vėliavos, kitą kartą 4. Grįždami iš Prūsų 1692 jau švelniau elgėsi, nes toji jų ekspedicija neatnešė jiems lauktų garbingų laurų. Nauji kariuomenės teriojimai 1697, o ypač 1698. Barstyčiuose tuomet daug nuostolių pridarė ledų kruša, vėliau viską nusiaubė gaisras, kurio metu sudegė kluonai su suvežtais javais, bet dar daugiau sunaikino Oginskio kariai, viską iš žmonių atimdami, kai kuriuos dar žiemą išrengdami ir užpylę šaltu vandeniu lauke palikdami. Barstyčiuose tuomet pridarytų nuostolių dydis siekė 25 000 auksinų.

1699 į Žemaitiją įkėlė koją saksų kariuomenė, pasiųsta Augusto II išvyti švedus iš Livonijos. Kolegijos dvarams vėl nuostoliai; vien tais metais jų pridaryta už 20 000 auksinų. Sekančiųjų, 1700 metų aprašymas prasideda žodžiais: „Šiais metais beveik nieko daugiau nebuvo, kaip tik aikčiojimai ir dejavimai“.[45] Saksai ir savieji, kur tik traukė, vis Pašiaušėje sustodavo. Nelaiminga vieta, ne per toli nuo vieškelio į Rygą; pamato miestelį ir aplink esančius kaimus ir tuojau suguža. Reikia visus maitinti, arkliams pašaro duoti. Reikalauja arklių vežti jų gurguolėms. Kas nors vis turi drauge važiuoti, kad arkliai nepražūtų. Vieni kareiviai išeina, kiti ateina, ir taip be galo. Metų pabaigoje Valachijos sąjungininkų vėliava Pašiaušėje išbuvo visą savaitę plėšikaudama apylinkės kaimuose. Mobilizuojant Lietuvos kariuomenę turėjo prisidėti ir kolegija: į Joniškio stovyklą išsiuntė du arklius su pilna apranga, trečiojo arklio siųsti nereikėjo, nes vienas kolegijos kunigas išėjo kaip karo kapelionas. Kariuomenės reikalams taip pat reikėjo mokėti 150 auksinų mokesčio. Sekančiais, t. y. 1701 metais kolegija papildomai pristatė tris raitelius su pilna apranga į Kėdainius.

1701 švedai sumušė saksų kariuomenę prie Dauguvos; prie Tryš-

[45] „...vix aliud habet praeter vae et lamentationes", ARSI, Lith. 44, fol. 385r.

kių pralaimėjo ir lietuviai. įsiveržė švedai, ir Barstyčiai pirmieji iš kolegijos dvarų patyrė žiaurią priešo okupaciją. Buvo uždėtos didelės kontribucijos, viską reikėjo vežti į Skuodą ir Platelius. Tų pačių metų gale švedai užėmė visą Žemaitiją. Ir vėl prievolės; iš Pašiaušės keletą kartų reikėjo vežti švedams į Kelmę duonos, šieno, avižų, alaus, mėsos ir kt. Švedijos karalius išleido dekretą, liepdamas jį iškabinti prie bažnyčios durų, kad kiekvienas dūmas *(ex singulis fumariis, vulgo dymy)* sumokėtų po 16 imperialinių, t. y. po 96 auksinus. Tai buvo nežmoniška suma ir šiaip jau nuolat plėšikaujančių nualintiems valstiečiams. Kolegijos rektorius visur važinėjo ir prašė, kad kontribucija būtų sumažinta, buvo pasiekęs net patį švedų karalių Karolį XII, bet nieko nepadėjo. Surinkta iš pavaldinių 4 320 timpų, kurie buvo įteikti Raseiniuose generolui Andriui Lagenkrone į rankas. Tuo tarpu Žemaitijos bajorai, organizuodami pasipriešinimą okupantams, susirinko į Raseinius ir prašė gyventojų paramos, uždėdami po 18 auksinų padūmės mokesčio. Kolegija jiems surinko 675 timpus ir pasiuntė į Tirkšlius 3 samdytus kareivius.[46]

1702 liepos gale Pašiaušę užplūdo 10 000 švedų armija, vadovaujama generolo Maydell. Kareiviai apsistojo kolegijos pievose ir pačiame jos kieme. Pasiliko dvi dienas ir dvi naktis. Pritrūko vandens, ištuštino dvi šienides, pilnas šieno, ištrypė pievas, išmindžiojo javų laukus, sudegino tvoras, nuvalgė daržoves. Išsikraustė, palikdami aplinkui dykumą.[47]

1703 per kolegijos žemes ėjo konfederantų kariuomenė; apie 30 jų vėliavų buvo sustoję po keletą kartų. Apie Velykas švedai, vėl įsitvirtinę Šiauliuose, pareikalavo už 14 dūmų sumokėti 4 000 auksinų kontribucijos. Šį kartą prašant nusileido, užteko ketvirtadalio - 1 000 auksinų. Kontribucijos reikalavo švedai ir sekančiais, 1704, net du kartu. Kovo 19 Pašiaušėje buvo sustojęs Oginskio legionas ir 2 000 rusų kareivių. Viską be atodairos grobdami, pridarė kolegijai nuostolių už 3 000 auksinų. Būtų apiplėšę ir pačią kolegiją, bet jėzuitams palankus vadas kunigaikštis Podberenskis nuo to sulaikė.[48]

[46] ARSI, Lith. 44, fol. 386v.
[47] Ten pat.
[48] ARSI, Lith. 44, fol. 388r-389r.

Juo toliau, juo daugiau bėdų ir nelaimių. 1705 metai pranešime vadinami visų lig tol buvusių blogybių suma; po nelaimės ėjo nelaimė.[49] Dažnai sustodavo praeidami savieji ir maskviškiai. Šieji visu žiaurumu puolė jėzuitų nuosavybės likučius. Gyventojai liko visai be nieko, kolegija turėjo jiems padėti maistu, grūdais sėklai. Po kurį laiką trukusios ramybės 1706 vėl atėjo švedai, vadovaujami generolo Liudviko von Loewenhaupt. Vėl kontribucijos (vėliau trečdalį nuleido), kurios kartojamos ir sekančiais metais, kol 1708 pradžioje švedai pasitraukė į Kuršą. Jų vieton sausio mėn. netikėtai užgriuvo kalmukų ir kazokų gaujos. Primušė ir sužeidė kolegijos gyventojus, išlaužė kambarių ir bažnyčios duris, viską vogė ir naikino ilgiau kaip mėnesį laiko; kai kam net rūbus nuo kūno nuvilko. Pašiaušės seniūną *(oppidi praesidem)*, pasivedę pusantros mylios už miestelio, žiauriai nukankino. Ką gyventojai dar buvo spėję paslėpti ar bėgdami su savimi pasiimti, vėliau vėl užėję švedai viską atėmė be jokio pasigailėjimo, nepalikdami nė duonos kąsnelio.[50]

Pagaliau 1709 prie Poltavos rusai palaužė švedų galybę. Mūšio laimėtojai per Lietuvą patraukė Rygos link. Neaplenkė ir Pašiaušės. 50 rusų karių ir 240 civilių su arkliais ir vežimais išstovėjo kolegijoje ištisas dvi savaites; per tą visą laiką juos reikėjo maitinti. Po to važiuodamas pro šalį užsuko pernakvoti pats caras Petras Didysis su didele palyda. Ne tiek su džiaugsmu, kiek su pagarba kolegijos vadovybė priėmė Rusijos valdovą, kuris pernakvojo rektoriaus lovoje. Tokio monarcho atsilankymas tačiau neapsiėjo kolegijai be nuostolių: ištuštėjo daržinė su virš 300 vežimų kolegijos šieno, kareiviai išgėrė dvi statines degtinės,
12 statinių alaus, 30 statinių avižų sušėrė savo arkliams.[51]

[49] „...anteriorum molestiarum... praesens annus breve compendium... afflictio successit afflictioni“, ARSI, Lith. 45, fol. 83r.

[50] ARSI, Lith. 45, fol. 83r-84r.

[51] ARSI, Lith. 45, fol. 84r. Caro apsilankymas aprašytas šiais žodžiais: „Deinde ipsum Serennissimum Orientis Caput Carum [sic!] pro nocturna, non tam libenter quam reverenter excepit [collegium] quiete, qui post prolixius idque familiarius cum R. P. Rectore collegii colloquium eiusdem lectisterniis est usus. Hanc praesentiam tanti Monarche tolerando haud leviter ingemuit collegium, magnum sibi inde expertum inferri damnum; faenile etenim plus quam 300 curribus faeni ad commoda collegii instructum, partim a praeceden-

Po visų tų nelaimių ėjo didžiausioji anų metų rykštė - baisusis maras. Pašiaušės apylinkėje jis siautė 1710 vasarą. Vos vienas kitas gyvas išliko. Iš kolegijos gyventojų mirė 4 kunigai, 1 klierikas, 5 broliai ir 20 tarnų. Tik vienas rektorius t. Samuelis Ivaškevičius išliko gyvas, kuris pasitraukė į saugesnę vietą. Jį besitraukiantį sugriebė liga ir du sykius paguldė į lovą, tačiau neįveikė. Buvo apsistojęs Žemaitkiemio (*Žmuydki*) dvare, kuris priklausė Vilniaus kolegijai, kai vieną naktį sapne pasirodęs kažkoks senelis ir liepęs grįžti į namus. Sakęs, nei jam, nei kitiems su juo esantiems nieko bloga neatsitiksią. Nors maras dar nebuvo praėjęs, t. Ivaškevičius sugrįžo į Pašiaušę ir pradėjo kolegijos atkūrimo darbą.[52]

Sekančią žiemą rusų kariuomenė pasitraukė iš Latvijos į Žemaitiją. Kražių sritis, kuriai priklausė ir Pašiaušė, teko generolo Alarto priežiūrai; jis nebuvo per griežtas, nieko nereikalavo, ko nebuvo galima duoti. Tuo tarpu Telšių ir Vilniaus srityse esančios žemės daugiau nukentėjo. 1712 šalia rusų pasirodydavo ir savieji, kartais blogesni už svetimuosius, praeidami reikalaudavę duoklių ir patys grobdami, nors uždėtos kontribucijos jau kelis kartus būdavo sumokėtos. Tik 1715 kronistas tyli apie kareivių padarytus nuostolius kolegijai. Užtat daug kalba apie vargą ir darbą vėl atkurti ir atstatyti. (Po karo ir maro baisybių daug žalos dar padarė 1714 gaisras). Nėra žmonių, nėra kam laukus dirbti, nėra pinigų bažnyčiai atstatyti. Aukas rinkdami Pašiaušės jėzuitai buvo pasiekę net Mozūriją ir kitas Respublikos pietvakarių vaivadijas. Bet pamažu pamažu vėl viskas buvo atkurta, sutvarkyta, atstatyta.[53]

f. ***Kiti XVIII a. įvykiai.*** Po didžiųjų nelaimių šimtmečio pradžioje ėjo keliolika ramių metų. Bet ir tuomet netrūko vargo ir bėdų. 1726 Žemaitiją ištiko didelis nederlius, išdvėsė trečdalis visų avių. Kolegija turėjo iš toli pirktis maisto ir padėti savo pavaldiniams. 1730 vėl sausra, o po to nuo šiltinės mirė keli mokiniai ir vienas klierikas mokytojas.

tibus, partim a subsequentibus suum principalem signis brevi spatio vidit evacuatum. Duae cremati, 12 cerevisiae collegialis tonnae exhaustae, 30 vero tonnae avenae in pabulum equorum cessere".

[52] ARSI, Lith. 45, fol. 84v, 268v.

[33] ARSI, Lith. 46, fol. 90v-91v.

1734-35 vėl pradėjo lankytis kariuomenės daliniai; šį kartą buvo rusai ir saksai, kovoją prieš Leščinskio sąjungininkus. Jie dažnai sustodavo kolegijos žemėse, kur juos reikėdavo išlaikyti; be to, jie dar vogdavo, naikindavo, atiminėdavo arklius (iš kolegijos atėmė 9, iš visos apylinkės virš 30). Ypač jei sužinodavo, kad kur gyvena kas nors anksčiau atbėgęs iš Rusijos, tuojau suimdavo ir veždavo į Raseinius. Taip pagavo Viduklės dvaro ūkvedį; grėsė pavojus ir kolegijos rektoriui t. Jurgiui Smollok, bet pavyko išsipirkti riebiu jaučiu ir meitėliu. Pašiaušės malūnininkas vokietis Adolfas Schefer, nors ir katalikas, pataikaudamas maskviečiams, jiems išdavinėjo kilusius iš Rusijos.

Pradedant 1740, kuomet labai šaltą žiemą iššalo sodai, sušalo žuvys, vis skundžiamasi maisto trūkumu ir brangumu. 1742 reikėjo iš toli pirkti ir penkis kartus brangiau mokėti. Panašiai ir 1744-46 metais; didelis nederlius 1750-51, kainos keturgubos. 1756 prie nederliaus prisidėjo ligos. Kolegija išleido daug pinigų pirkdama rugius, miežius, avižas ir net arklius bei jaučius ir dalindama visa savo ūkininkams.

Kilus Septynerių metų karui, 1756 per Pašiaušę dažnai pražygiuodavo ir joje sustodavo pakeliui į Prūsiją dideli rusų kariuomenės daliniai. Tais metais nebuvo galima tęsti bažnyčios statybos, nes jau pavasarį, išgirdę apie besiartinančius caro pulkus, išbėgiojo rusų kilmės plytinės darbininkai. Taip pat Radomo konfederacijos metais (1767—68) konfederantai ir jų talkininkai rusai reikalavo šieno ir pašaro duoklių; iš Leukiškių ir Geišiškių visa tai reikėjo vežti į Vilnių, iš Pašiaušės ir Viduklės - į Raseinius.

Tai tokie yra anų neramių ir audringų laikų ir įvykių atspindžiai, kaip juos matė ir pergyveno bendralaikiai ano Žemaitijos kampelio gyventojai. Daug patirta, daug ištverta, bet drauge kaskart vis nauja energija dirbta, taisyta, naujinta, tobulinta. Į kraštutiniausią vargą - išskyrus baisiojo maro metus - kolegijos gyventojai ilgesniam laikui nebuvo įstumti. Neužtinkame nė vienos žinelės apie tai, kad būtų kada reikėję kęsti atvirą badą. Jei nederlių metais savų grūdų jau nebeužtekdavo, vis dar galėdavo iš kitur prisipirkti. Tokiais atvejais nepamiršdavo ir savo pavaldinių. Be keleto minėtų atsitikimų, kad reikalui esant būdavo dalijami brangiai nupirkti grūdai, maistas, gyvuliai, kituose pranešimuose irgi

užsimenama apie panašią pagalbą. Tokią pašalpą kaimiečiams davė 1695 po lietingos vasaros, kai daug kur nebuvo galima nė vieno pėdo į klojimą parvežti, 1697 ir 1701 po didelio praeinančios kariuomenės nuteriojimo, 1726 esant blogam derliui ir gyvuliams išdvėsus. Ypatingas atvejis aprašytas 1729 metais. Kolegijos rektorius, atsitiktinai atvykęs į Skuodą, rado ten areštuotas dvi šeimas su gausiais jau suaugusiais vaikais. Jie anksčiau buvo pabėgę iš Polocko ir tada bėgo nuo dvarininko Behr iš Žiemgalos, nes šis suaugusius kitiems priklausančių valstiečių vaikus parduodavo darbams į Prūsiją. Pasigailėjęs tų dviejų šeimų kolegijos rektorius jas išpirko, išlaisvino iš arešto ir įkurdino Pašiaušėje.[54] Taip pat skaitome, kad 1743 buvo padėta gaisro ištiktiems ūkininkams darbu, daiktais ir pinigais; 1760 pastatytos trobos naujai atsikeliantiems į Rimšių kaimą, 1761 panašiai įkurdinti du ūkininkai Michalkiškiuose ir vienas Litviniškiuose; 1763 atstatyta viena sudegusi pirkia Užvižių km., kita Kiaulakiuose, ūkininkui persikeliant į naują vietą.

Naujos statybos ar įrengimai kartais sužymimi iki mažiausių smulkmenų: uždengtas stogas, ištinkuotos sienos, pastatyta tvora, pataisyta užtvanka, kaip auka gautas arba nupirktas kielikas, arnotas ar koks paveikslas ir pan. Taip sužinome, kad 1750 kolegija įsigijo naują dengtą vežimą ir tris puikius arklius iš Tilžės, 1764 vėl buvo nupirkti už 700 timpų trys stambūs arkliai. 1727 buvo naujai iškastos vilkams gaudyti duobės, kurios davė kolegijai, kad ir ne tokį gausų, bet pakankamą grobį. Tais pačiais 1727 Pašiaušėje pastatyti visai nauji užeigos namai (*austeria)*, kad keliaujantieji turėtų kur tinkamai prisiglausti ir pailsėti. 1744 išvalytos nuo krūmų Biekšių ir Vitgirio pievos, o sekančiais metais išvalyti ir praplatinti vandeniui nuo pievų nuleisti grioviai. 1763 įtaisytas namuose angliškas švytuoklinis laikrodis, kuris mušė valandas ir turėjo kitus patogumus. Visas dailiai padarytas buvo patalpintas specialioje spintoje.[55] Bokšto laikrodį buvo įsitaisę jau 1699, kai statė įėjimo vartus.

[54] ARSI, Lith. 48, fol. 116v.

[55] „Horologium pensile anglicanum cum repetitionibus horarum et aliis commodis affabre factum, congruenti contectum armario", ARSI, Lith. 51, fol. 177v.

g. *Kolegijos pastatų ir jos dvarų likimas.* Lietuvos jėzuitų provincijai priklausiusi Pašiaušės kolegija turėjo staiga nutraukti savo veiklą, kai buvo panaikintas jėzuitų ordinas. Popiežiaus Klemenso XIV 1773 liepos 21 brevė *Dominus ac Redemptor* Lietuvoje buvo paskelbta tų pačių metų lapkričio pradžioje. Kaip visų kitų Lietuvos ir Lenkijos jėzuitų mokyklų, taip ir Pašiaušės kolegijos nuosavybė perėjo Edukacinės komisijos žinion. Mokyklos tęsimu Pašiaušėje niekas nesirūpino. Kolegijos dvarai buvo išnuomoti įvairiems savininkams. Pašiaušė atiteko pilies pakamorei Jonui Volkovskiui už 3 970 auksinų metinės nuomos; vėliau ją perėmė Vitkevičiai. Europos palivarką su Geišiškių kaimu paėmė Juozapo Bialazaro, Upytės iždininko, įpėdiniai už 1 060 auksinų metams; 1794 ta nuosavybė perėjo į Romanovičių rankas. Leukiškius perėmė Juozapas Stanislovas Didinskis, mokėdamas kasmet 1 200 auksinų. Barstyčiai teko Biržų [!] tijūnui Tadui Jagminui, kuris mokėjo 5 130 auksinų nuomos per metus; vėliau Barstyčiai priklausė Pšeciševskiams, o nuo 1866 Rėmeriams. Viduklės dvarą paėmė Pranciškus Pševlockis, Palangos superintendantas, už 1 200 auksinų metams. Kolegijos pastatai apleisti sugriuvo; mūrinių pastatų plytos buvo panaudotos XIX a. viduryje statant Šiaulių gimnaziją.[56]

PAŠIAUŠĖS BAŽNYČIA

Vos tik atvykę į Pašiaušę jėzuitai dvaro rūmuose įtaisė koplyčią. Didysis altorius buvo pašvęstas šv. Ignaco garbei. 1662 pastatytas naujas šoninis Šv. Pranciškaus Ksavero altorius; jį tais pačiais metais šv. Ignaco šventės proga pakonsekravo Žemaičių vyskupas Aleksandras Sapiega. Altoriaus paveikslą nupiešė vyskupo tapytojas, ir pats vyskupas padengė visas to altoriaus įrengimo išlaidas. 1663 įsigyta 12 damaskinės medžiagos arnotų, o tų pačių metų spalio 21 d. didelėm iškilmėm įneštos šventųjų relikvijos: šv. Sekundo, kankinio, šventųjų Te-

[56] Zaleski, IV—4, p. 1502; *Słownik geograficzny*, VIII, Warszawa 1887, p. 855 („Poszawsze") ir kitose vietose.

odoro ir Sergijaus, kankinių, ir šv. Margaritos, mergelės ir kankinės.[57]

Tą gražiai išpuoštą koplyčią sunaikino 1666 gegužės 8 gaisras. Apylinkės katalikų priešai jau džiūgavo, kad jėzuitai nebeturės kur laikyti pamaldų, bet dar tais pačiais metais sudegusios koplyčios vietoje iškilo nauja medinė bažnyčia, patogesnė ir erdvesnė už senąją. Po dvejų metų Kalvarijos dominikonai paaukojo naujajai bažnyčiai paveikslą, vaizduojantį šv. Jacintą, dominikoną, ir šv. Stanislovą Kostką, jėzuitą. Jau senoje koplyčioje turėjo būti žmonių lankomas ir garbinamas Marijos paveikslas, nes 1657 pranešime rašoma, kad vienas liuteronas atsiuntė sidabrinį padėkos votą už išsaugotą gyvybę ir atgautą laisvę; kiek vėliau (1664) kitas irgi nekatalikas atsiuntė prie to paveikslo sidabrinę lentelę, prašydamas pagijimo, ir vėliau iš tikro pagijo, nors dar nebuvo atsivertęs. Ar šis paveikslas 1666 gaisro metu buvo išgelbėtas, tiksliai nežinome, bet 1675 vėl kalbama apie Marijos paveikslą, kuris tais metais buvo vainikuotas 12 sidabro žvaigždžių, o 1699 apvilktas sidabro drabužiu. Taip papuoštas Marijos paveikslas vėliau ne kartą vadinamas Rutėniškos Dievo Motinos vardu - *Beatissima Virgo Ruthena*,[58]

Šalia naujos bažnyčios 1669 buvo pastatyta varpinė ir nupirktas varpas; vėliau pridėti kiti varpai. 1698 gaisrui siaučiant suskilo didysis varpas, todėl sekančiais metais nuliedinti 3 nauji varpai, vienas jų 1 000 auksinų vertės.

Gaisrų pavojai privertė susirūpinti mūrinės bažnyčios statyba. Jau 1674 pradėtos tam gaminti pačioje Pašiaušėje plytos. Pradžioje baimintasi, kad trūksią kalkakmenių, bet, kiek paieškojus, netoliese, laukuose, rasti ištisi jų klodai. Tačiau pasiruošimo darbai labai pamažu slinko į priekį. Pagamintų plytų ne kartą skubiai prireikdavo tai vienam, tai kitam sudegusiam pastatui atstatyti. Pagaliau 1680 buvo paruoštas ir į Romą pasiųstas bažnyčios bei kolegijos jau aukščiau aprašytas plano projektas.[59] Projektą kontroliavusio eksperto pastaba, kad netinka statyti altorius prie kolonų, atrodo, nebuvo įpareigojanti, nes tikrovėje

[57] ARSI, Lith. 40, fol. 269v.
[58] ARSI, Lith. 40, fol. 89r; 41 fol. 43r.
[59] Žr. p. 352-353.

Pašiaušėje vėliau buvo tokiu būdu įrengtų altorių, kaip jie stovėjo ir Kauno Jėzuitų bažnyčioje. Gavę Romos sutikimą, pirmiausia statė kolegijos rūmus, todėl bažnyčios statyba tegalėjo prasidėti 1686. Tų metų balandžio 20 išmatuota būsimos presbiterijos vieta ir balandžio 24 padėtas pirmasis pamatinis akmuo. Bet ir darbą pradėjus tekdavo jį dažnai pertraukti „dėl nebuvimo svarbiausio dalyko, būtent pinigų, kurių skolininkai vis dar negrąžina“.[60] Tuo tarpu 1691 senosios bažnyčios apipuvę balkiai pakeisti naujais; 1698 joje įtaisyti vargonai ir būgnai ir 1699 geradarių aukomis pastatyti du puošnūs altoriai ir zakristija su apšildymo krosnimis. Sekančiame švedų ir rusų invazijų dešimtmetyje apie naujosios bažnyčios statybos tęsimą negalėjo būti kalbos, dargi senajai bažnyčiai kalmukai ir kazokai 1708, viską naikindami ir grobdami, pridarė daug nuostolių. Praūžus didžiajai karo ir maro audrai, jau 1711 geradariai nuperka šventų indų, žvakidžių, mišiolą ir kitų bažnyčios reikmenų. Pamažu, atrodė, visa vėl įeis į normalias vėžes, bet 1714 rugsėjo 13 miestelyje išsiveržusi ugnis persimetė ir ant medinės bažnyčios ir beveik viską per trumpą laiką prarijo. Sutirpo varpai, sudegė vargonai, bažnytiniai rūbai ir įrengimai; išliko „ruteniškas“ Švč. Mergelės Marijos paveikslas ir kas buvo spėta išgelbėti iš zakristijos. Laikinai pamaldos buvo laikomos mokyklos koridoriuje, o tuo tarpu visomis jėgomis imtasi kiek galima greičiau baigti statyti mūrinę bažnyčią. Nepakankant savų išteklių, buvo renkamos aukos iš arti ir iš toli. Skuodo dekanas ir Sedos klebonas kun. Jonas Voronovičius paaukojo medžiagos dviem arnotam, kiti Žemaitijos kanauninkai ir kunigai prisidėjo kuo galėjo.[61] Pagaliau 1720 dalis naujos bažnyčios mūrų pasiekė reikiamą aukštį ir ant jų tuoj pat buvo uždengtas čerpių stogas. Sekančiais metais geradarių aukomis buvo nuliedinti 3 varpai: vienas 13, antras 9, trečias 5 pūdų (*lapidum*) svorio, ir 1722 pradėtos joje laikyti pamaldos „su dideliu tuo besidžiaugiančiųjų tikinčiųjų pasitenkinimu ir pritarimu". Drauge rūpintasi naujosios bažnyčios išpuošimu. Dailidė ir statu-

[60] „...ob defectum praecipui requisiti, pecuniae scilicet, a debitoribus non receptae“, *Hist*. 1689, ARSI, Lith. 42, fol. 370r.

[61] *Hist*. 1715, ARSI, Lith. 46, fol. 91r.

lų dirbėjas Laurynas Kryževičius savo rankomis ir lėšomis 1725 pastatė Marijos garbei altorių. Sekančiais metais pastatyti du nauji altoriai: didysis - Šv. Stanislovo ir šoninis - Šv. Tado apaštalo, kuris paskelbtas kolegijos globėju. Taip pat padidinta vieta choristams su naujais vargonais ir muzikos instrumentais. Didžiojo altoriaus centre buvo bažnyčios patrono šv. Stanislovo, vyskupo ir kankinio, paveikslas; šalia jo vienoje pusėje šv. Ignacas, antroje šv. Pranciškus Ksaveras, viršuje Pašiaušės Marija; šoniniam Dievo Motinos altoriui, kurį puošė ir prižiūrėjo Marijos sodalicija, 1729 Velykoms už nemažus pinigus nupirktas naujas Marijos paveikslas - Romos S. Maria Maggiore bazilikos stebuklingojo paveikslo kopija. 1730 pranešime skaitome, kad tais metais įtaisyti Šv. Stanislovo Kostkos ir Šv. Ignaco altoriai, ruošiamasi statyti altorių šv. Jurgiui, „Didžiosios Kunigaikštijos ir Žemaitijos patronui“. Taip pat įsigytas gražus Kristaus Karstas, skirtas Didžiajam Penktadieniui, išgražintas perspektyviniais (*adopticam)* vaizdais drobėje. Vėliau pastatyta sakykla, Dievo stalas, naujas šv. Prančiškaus Ksavero garbei altorius, tad apie 1734 toje nebaigtoje bažnyčioje, šalia didžiojo, dar turėjo būti 6 šoniniai altoriai.

Vieta, kur lig šiol vyko pamaldos, buvo tiktai suplanuotos bažnyčios centrinė nava, ir šios tik priešakinė dalis. Užbaigta šventovė turėjo turėti tris navas ir talpinti per 2 000 tikinčiųjų. Todėl pradedant 1738 vėl per ilgus metus duodamos žinios apie bažnyčios statybą. Ta proga sužinome, kas buvo bažnyčios ir kitų kolegijos pastatų architektas. Tai iš Saksonijos kilęs vokietis Kristijonas Bersteyln, liuteronas, kuris mirties patale 1739 perėjo į katalikų tikėjimą ir buvo palaidotas Pašiaušės bažnyčioje.[62] Netrukus, 1741, pamaldoms pradėta naudoti visa išilginė nava. Tuo metu įsiterpė vietinės (Kurtuvėnų) parapijos klebonas, reikalaudamas, kad Pašiaušės bažnyčia būtų jo parapijos filija. Jėzuitai, norėdami likti nepriklausomi - tam jie turėjo teisę kaip *ordo exemptus* - nesutiko, tačiau pažadėjo susilaikyti nuo parapijų kunigams rezervuotų patarnavimų, nebent pats klebonas raštu to prašytų. 1747 pristatyta nauja zakristija ir suremontuoti vargonai; toliau dirbama prie šoninių

[62] ARSI, Lith. 49, fol. 201r.

navų ir prie bažnyčios fronto su bokštais. 1750 nupirktas meniškas relikvijorius *(pacificale*), pagamintas Krokuvoje iš 3 svarų sidabro, su šv. Stanislovo, bažnyčios patrono, relikvijomis; sekančiais metais įgytas didžiojo altoriaus šv. Stanislovo paveikslui sidabrinis rūbas, sveriąs 13 svarų ir 5 uncijas. 1755 jau išmūryta dalis bokštų, bet ir 1758 dar nematyti statybos galo: „reikės dar daug metų pasidarbuoti ir daug išleisti“, nors išorinės sienos, atrodo, turėjo būti užbaigtos, nes sekančiais metais buvo naudojama visa bažnyčia.

Ir toliau beveik kasmet kas nors įsigyjama, atnaujinama. 1761 įtaisyti nauji šv. Pranciškaus Ksavero ir šv. Aloyzo paveikslai, sekančiais metais naujai nupieštas didžiajame altoriuje šv. Stanislovo paveikslas, pastatyti 5 nauji altoriai prie kolonų; tris langus netoli didžiojo altoriaus reikėjo užmūryti, nes pro juos pūtė vėjas. Tuomet Pašiaušėje turėjo gyventi koks menininkas, nes ir 1763 pažymima, kad nupieštas naujas šv. Ignaco paveikslas, vaizduojąs šventajam pasirodantį Viešpatį Kristų ir sakantį: *Ego vobis Romae propitius ero* („Aš būsiu Romoje jums palankus"). Vėliau sužinome, kad buvo ištinkuotos bažnyčios sienos, aptvertas šventorius, pastatytas naujas vargonų choras. 1768 visa bažnyčia perdengta naujomis čerpėmis. Kai jau, rodos, visa baigiama tobulai įrengti ir artėja iškilmingos konsekracijos diena, žinios nutrūksta. Sunku pasakyti, ar iki 1773 lapkričio dar buvo spėta atšvęsti tas iškilmes.

Be čia aprašytos kolegijos bažnyčios, Pašiaušėje, miestelio pakraštyje, dar stovėjo Šv. Kryžiaus koplyčia, prie kurios buvo įrengtos kapinės. Kada ji pirmą kartą pastatyta, neužsimenama. 1692 sakoma, kad apie ją esąs kapinių plotas dvigubai padidintas ir aptvertas nauja tvora. Pati koplyčia atnaujinta 1697, o 1703 pastatyta visai nauja. Dar sykį naujai perstatyta 1759 mirusio geradario Zakarijaševičiaus lėšomis. 1769 birželio 2, penktadienį po Dievo Kūno oktavos, dalyvaujant dideliam skaičiui tikinčiųjų, prie tos koplyčios buvo įsteigta Švč. Jėzaus Širdies brolija.[63]

Panaikinus jėzuitų ordiną ir 1773 lapkričio mėn. buvusiems jėzuitams palikus Pašiaušę, bažnyčia liko be nuolatinės priežiūros. Reikia manyti, kad kurį laiką joje dar buvo laikomos pamaldos, ir ji tebesto-

[63] ARSI, Lith. 51, fol. 281v.

vėjo pereito šimtmečio pirmaisiais dešimtmečiais. Tik apie XIX a. vidurį ji buvo nugriauta ir jos, kaip ir kolegijos rūmų, plytos panaudotos statant Šiaulių gimnaziją. Bažnytiniai rūbai ir paveikslai buvo perduoti Gardų bažnyčiai. Pašiaušėje, bažnyčios vietoje, iki mūsų laikų išliko rūsiai su ten palaidotų vienuolių karstais.[64]

PAŠIAUŠĖS KOLEGIJA KAIP MOKYKLA

Kaip matėme šio straipsnio pradžioje, įvairios susidėjusios aplinkybės nustatė Pašiaušėje kuriamos jėzuitų įstaigos formą: ji turėjo būti studijų namai, kitaip sakant, kolegija. Vieta tam reikalui nebuvo ideali, per daug nuošali, toli nuo didesnių centrų, užtat ir mokyklos veikla negalėjo plačiai išsivystyti. Bet mokykla egzistavo be didesnių pertraukų iki pat ordino panaikinimo. Jau 1655 atidaryta gramatikos klasė, šiandien sakytumėm, pradinė mokykla. Joje mokė dažniausiai iš Vilniaus vieneriems ar dvejiems metams atsiųstas klierikas, bet kartais ir vienas iš Pašiaušės tėvų perimdavo mokytojo pareigas. Kiek vėliau, dar XVII amžiuje ir per visą XVIII a. iki mokyklos uždarymo, paprastai būdavo 3-4 mokytojai: vienas kunigas ir 2-3 klierikai.[65] Mokinių skaičius nebuvo didelis: pradžioje nesiekė nė 30; po kelių metų buvo sumažėjęs iki 10 (tai buvo karų su Maskva laikai). XVII a. gale pranešimuose keletą kartų pažymima, kad mokinių skaičius didėja, bet niekur nepasakoma, kiek jų konkrečiai buvo. Iš viso ko galima spręsti, kad mokinių skaičius prie 100 gal kartais ir priartėdavo, bet daug toliau nepasistūmėdavo. Mokinių negausumo priežastys jau anuomet nebuvo sunku numatyti: mokykla mažai kam žinoma, apylinkėje nedaug gyventojų, ir tie patys neturtingi, be to, ne taip toli buvo kita jėzuitų kolegija Kražiuose, kuri gerokai senesnė ir todėl patraukdavo daugiau mokinių.[66] Nenuostabu, kad nuo pat kolegijos įsikūrimo ji su-

[64] Plg. Zalęski, IV^t, p. 1502.
[65] Plg. Bednarski, lent. III ir VI.
[66] *Hist. circa annum* 1660, ARSI, Lith. 40, fol. 210r-210v.

silaukė kai kurių Lietuvos provincijos jėzuitų opozicijos. Jie nesiliovė prašę t. Generolą, kad kolegiją perkeltų į kokią žymesnę vietą Žemaitijoje arba kitur Lietuvoje, nes Pašiaušėje labai maža gyventojų ir jėzuitams ten nesą kas veikti.[67] T. Generolas Jonas Paulius Oliva neskubėjo su sprendimu ir pavedė tuometiniam provincijolui t. Jokūbui Ugoskiui pasitarti tuo reikalu su autoritetingais provincijos tėvais ir jam pranešti jų nuomonę. Tai buvo padaryta Vilniuje 1666 birželio mėn., Lietuvos jėzuitų provincijos kongregacijos metu. Visi, susipažinę su didele nauda, kurią neša kolegija visai apylinkei, buvo nuomonės, kad kolegija nebūtų perkelta. Tam pritarė ir t. Generolas, įsakęs tylėti tiems, kurie kitaip manytų.[68]

Pamokos pradžioje vykdavo tuose pačiuose namuose, kuriuose gyveno kolegijos tėvai; 1661 pastatytas atskiras mokyklos pastatas ir 1687 dviejų aukštų bendrabutis, kuriame apsigyveno beveik visi mokyklą lankiusieji mokiniai. Jie didžiausia dalimi buvo bajorų vaikai, ne tik iš Žemaitijos, bet ir iš Kuršo ir net Livonijos bei pačios Rygos. Netgi kitatikiai ir kartais vienas kitas protestantų pastorius atveždavo savo vaikus į Pašiaušę ir prašydavo priimti į mokyklą ir bendrabutį. Ne vienas iš tokių, čia pagyvenęs ir susipažinęs su katalikų tikėjimu, vėliau pats į jį pereidavo.

Prie nuo pat pradžios veikusių gramatikos klasių 1677 prisidėjo aukštesniosios klasės, vad. *humaniora*, o 1686 įvesta retorika. Tokiu būdu Pašiaušėje būdavo išeinamas visas anuomet įprastas pradinio ir vidurinio mokslo kursas. Be to, 1677-1686 laikotarpiu Pašiaušėje gyvendavo 2-4 jėzuitai, moralinės teologijos studentai, su savo profesorium ir čia pasiruošdavo kunigystės šventimams.

Metiniuose pranešimuose beveik neužsimenama, kas ir kaip buvo Pašiaušėje mokoma. Be abejo, buvo stengtasi, gal kiek suprastinus, išeiti kitose jėzuitų kolegijose įprastą programą.[69] Svarbiausia buvo lo-

[67] Pas t. Generolą reikalas buvo judinamas jau nuo 1664 pradžios; plg. ARSI, Fondo gesuitico 497, fol 194r.

[68] *Hist. 1665*, ARSI, Lith. 40, fol. 366r.

[69] Apie Lenkijos ir Lietuvos jėzuitų mokyklų darbą ir veiklą plg. išsamią studiją: Bednarski, *Upadek*, ir jos santrauką: „Déclin et rennaissance de l'en-

tynų kalba; jos buvo mokomi skaityti, rašyti, susipažindavo su senovės klasikais, o aukštesnėse klasėse patys lavindavosi rašyti eiles, deklamuoti, kurti prozos dalykus. Tarpinė kalba, kuria būdavo aiškinamos lotynų kalbos gramatika ir sintaksė bei daromi vertimai, veikiausiai buvo lenkų kalba; ir jos pagrindus reikėdavo mokykloje išmokti. Kiek Pašiaušėje buvo puoselėjama lietuvių kalba, tiesioginių žinių nėra, bet iš kai kurių faktų, kaip rožinio giedojimas bažnyčioje gimtąja kalba *(vernaculo idiomate*), vadovaujant moksleivių chorui, ir Did. Penktadienį bei Šeštadienį su didžiausiu pasisekimu mokinių atlikta suada, galima sprąsti, kad Pašiaušės kolegijos mokiniams nebuvo svetima ir lietuvių arba, tiksliau sakant, žemaičių kalba.

Be skaitymo, rašymo, gramatikos, sintaksės, literatūros lotynų ir lenkų kalbomis, jėzuitų kolegijose mokiniai dar pramokdavo skaičiuoti, susipažindavo su geografija ir istorija ir pagaliau pasilavindavo muzikoje. Į muziką būdavo kreipiama nemaža dėmesio, nes ji prisidėdavo prie pamaldų ir švenčių iškilmingesnio atšventimo. Pašiaušėje, kaip matėme, jau pirmaisiais kolegijos gyvavimo laikais ne tik griežtai liturginės apeigos (šv. Mišios, mišparai) būdavo palydimos giedojimu, bet buvo giedamas taip pat ir rožinis. Kiek vėliau vis dažniau paminimi ir muzikos instrumentai. Galimas dalykas, kad kolegija išlaikydavo vieną kitą specialų muzikantą, nes 1694 rašoma, kad vienas vaikinas muzikas *(puer musicus),* kuris buvo maitinamas kolegijoje, įeidamas slapta į tėvų kambarius vogdavo pinigus, knygas; buvo sugautas bevagiant ir išmestas. Apie muziką užsimenama ir kitais atvejais. 1688 įtaisyti vargonai *(organum positivum)* ir kareiviški būgnai *(tympana campestria),* „kad jei kurių nepajėgtų išjudinti jų pačių pamaldumas, juos patrauktų muzikos melodijos".[70] 1726 bažnyčioje padidinta choristų vieta, kad galėtų tilpti giedoriai ir griežėjai, įrengti nauji vargonai (senieji sudegė 1714) ir pradėta polifoniškai giedoti nuo aukštybių (t. y. „viškų“), palydint muzikos instrumentais, kurių čia lig tol dar nebuvo įprasta

seignement dės Jėsuites en Pologne“, *Archivum Historicum Societatis Iesu,* 2 (1933), p. 199-223.

[70] „...ut quos propria pietas excitare non posset ad devotionem, musicus concertus excitaret", ARSI, Lith. 44, fol. 171v.

vartoti.[71] 1728, švenčiant naujai paskelbtus šventaisiais jėzuitus klierikus Stanislovą Kostką ir Aloyzą Gonzagą, išvakarėse į Pašiaušę atėjo dvi didelės procesijos iš Kelmės ir iš Kuršėnų. Jų pasitikti išėjo procesija iš Pašiaušės bažnyčios, didingai grojant dūdoms, valtornoms, būgnams ir kitiems muzikos instrumentams. Pirmąją dieną iškilmingoje per miestelį procesijoje vėl dalyvavo orkestras su keturiomis poromis būgnų. Tarp sekančią dieną procesijos metu grojančių muzikos instrumentų pabrėžiami klarnetai *(litui).*[72] 1730 nupirkta nauja pora valtornų, 1746 - nauja tūba, liutos, obojai.[73] Kas tais instrumentais grojo, niekur nepasakyta. Žinant, kad muzikinė veikla išsivystė kaip tik tais laikais, kai geriausiai klestėjo mokykla, reikia manyti, jog ir orkestro dalyviai, jei ne visi, tai bent didžiausioji dalis, buvo kolegijos auklėtiniai.

Jėzuitų kolegijose svarbią vietą užimdavo didelių švenčių ir pasitaikančių iškilmių akademinis atšventimas. Tokiomis progomis būdavo kuriamos ir deklamuojamos eilės, rodomi sceniniai vaizdeliai arba net suvaidinama kokia nors originali, tai progai parašyta drama. Apie tokius pasirodymus yra išlikusių nemaža žinių iš Vilniaus akademijos ir Kražių kolegijos.[74] Pašiaušėje sąlygos tam buvo mažiau palankios: nedidelis mokinių skaičius, kaimo aplinka, reti įžymių svečių apsilankymai, kurie paprastai teikdavo progą parodyti mokinių literatūrinius ir poetinius sugebėjimus. Kad, nepaisant to, ir Pašiaušėje buvo bandoma sekti kitų kolegijų pavyzdžiu, matome iš 1662 pranešimo. Tų metų liepos 31,

[71] „Chorus praeterea extensus et picto organo instructus pro maiori capacitate musicorum, qui hoc anno laudes cantu fracto et musicis instrumentis (quorum usus hic nondum antea habitus) Deo a superis decantare coeperunt“, ARSI, Lith. 48, fol. 114r.

[72] ARSI, Lith. 48, fol. 115r-116v.

[73] „Ut condecorato tempo suaviter resonaret divina gloria, novum par valthomorum est comparatum", ARSI, Lith. 49, fol. 97v; „Musicae nova instrumenta, nempe tuba, cornua, fides, hoboè, accesserunt", ARSI, Lith. 50, fol. 135r.

[74] Plg. M. Birška, „Jėzuitų mokyklų teatras Lietuvoje", *Lietuvos mokykla,* 1918, nr. 3-8; S. Windakiewicz, *Teatr kollegiów jezuickich w dawnej Polsce,* Kraków 1922; M. Brensztejn, „Teatr szkolny w Krożach na Żmudzi, I: Okres jezuicki", *Ateneum Wileńskie,* 3 (1925), p. 46-61; J. Poplatek, *Studia z dziejów jezuickiego teatru szkolnego w Polsce,* Wrocław 1957.

jėzuitų įsteigėjo šv. Ignaco šventėje, kolegiją aplankė Žemaičių vyskupas Aleksandras Sapiega. Ganytojo garbei mokiniai sakė kalbas ir deklamavo, kaip atrodo iš aprašymo, vaizduodami alegorines figūras - Apoloną ir mūzas.[75] C. Sommervogel savo garsiame jėzuitų bibliografijos rinkinyje pamini 3 Vilniuje išleistas brošiūras, kuriomis Kražių ir Pašiaušės kolegijos pagerbia Žemaičių vysk. Juozapatą Karpį (1737), Žemaičių vysk. Antaną Tiškevičių (1740) ir Žemaičių seniūną Juozapą Skuminą Tiškevičių (1743).[76] Nemačius šių leidinių sunku pasakyti, ar tai jiems suruoštų švenčių aprašymai ir jose sakytų bei deklamuotų tekstų paskelbimas, ar vien tik šiems asmenims skirta ir išspausdinta literatūrinė kūryba. Daug svarbios informacijos apie Pašiaušėje ruoštas šventes ir auklėtinių pasirodymus būtų galima rasti kolegijos dienoraštyje, bet, kaip jau minėta, nėra žinių, kad jis būtų kur nors iki mūsų laikų išlikęs.

Jėzuitų namuose, ypač kolegijose, svarbią vietą užima biblioteka. Ją turėjo ir Pašiaušės kolegija. Jau minėtame kolegijos pastatų plano projekte bibliotekai buvo numatytas pats didžiausias antrojo aukšto kambarys, nors ir šiauriniame namo kampe. Visa bėda, kad apačioje turėjo būti kepimui krosnis ir alaus darykla, ir tai sukėlė Romoje projektą peržiūrėjusio eksperto kritiką. Nežinodami, kaip tas Romon pasiųstas planas buvo vėliau įvykdytas, negalime tiksliai pasakyti, kur iš tikrųjų tuomet buvo biblioteka. Tik gerokai vėliau, 1765, užtinkame paminėta, kad tuomet biblioteka perkelta į virš naujos zakristijos esantį kambarį. Neturime žinių nė apie bibliotekos knygų sudėtį bei turinį. Tačiau rūpintasi ją nuolat papildyti. Vos tik praėjus karų audrai ir marui, jau 1716 rašoma, kad „biblioteka praturtėjo nemažu skaičium tiek naujai įsigytų, tiek senų pataisytų knygų“. (Prieš porą metų siautęs gaisras, matyt, buvo palietęs ir biblioteką). O 1735 kronistas gali pranešti, kad Maišiagalos altarista kun. Rizgevičius (*Ryzgiewicz*) testamentu kolegijos bibliotekai užrašė knygų.[77]

[75] „Non defuit ac Palladis Possaviensis ergą Illustrissimum hospitem humanitas, illaąue per oratores suos, comitante Apoline [!] cum musis, vectigalem tanto hospiti persolvit hospitalitatis censum", ARSI, Lith. 40, fol. 328v-329r.

[76] Sommervogel, IV, sk. 1257, nr. 13-15.

[77] ARSI, Lith. 46, fol. 91 v; Lith. 49, fol. 99v.

Pašiaušės kolegijoje, kaip ir kitose jėzuitų mokyklose, veikė Marijos sodalicija. Tai grynai religinio pobūdžio studijas einančio jaunimo organizacija, kurios tikslas - ugdyti savo narių gilesnį religinį susipratimą, siekiant didesnio asmeninio tobulumo ir padedant kitiems jų dvasios ir kūno reikaluose. Įkurta prie Romos kolegijos ir 1584 pop. Grigaliaus XIII patvirtinta, Marijos sodalicija *(Congregatio Mariana)* greit paplito po visas jėzuitų kolegijas ir perėjo už jų sienų, suburdama po Švč. Mergelės vėliava įvairių luomų ir amžiaus tikinčiuosius. Pašiaušės kolegijoje ji pradėjo veikti netrukus po mokyklos atidarymo. Neramūs laikai, negausūs mokiniai, ir tie patys vos pradedą mokytis skaityti bei rašyti, nedavė galimybės jai gyviau pasireikšti. Tik apie 1685 metiniuose pranešimuose pradedama vis dažniau prisiminti ir sodalicijos veiklą. 1688 Pašiaušės Marijos sodalicija buvo prijungta prie Romos sodalicijos, vad. *Prima Primaria*, ir gavo Marijos Nekalto Prasidėjimo titulą.[78] Bažnyčioje ji turėjo savo altorių, kurį puošdavo patys sodaliai, iš savo aukų nupirkdami bažnytinių rūbų ir visa kita, kas buvo reikalinga šio altoriaus išlaikymui ir deramam pamaldų atlikimui. Savo globėju Pašiaušės sodaliai pasirinko pal. Stanislovą Kostką, kurį drauge su Aloyzu Gonzaga, 1726 paskelbtą šventuoju, visa kolegija pagerbė didžiausiomis Pašiaušės istorijoje iškilmėmis.

Ramų mokyklos gyvenimą ir tvarkingą mokslo eigą dažnai trukdydavo viso krašto ar pačios kolegijos nelaimės. Jei karo metais mokslas nenutrūkdavo, tai paprastai sumažėdavo mokinių skaičius. Kartais betgi dėl plėšimų, gaisrų ar epidemijų mokyklą prireikdavo trumpam laikui visai uždaryti. Ypačiai sunkūs buvo Šiaurės karo ir maro metai. Dar 1719 minima tik gramatikos klasė su 30 mokinių. Bet netrukus po to mokyklą matome vėl savo pirmykščiame lygyje su 3-4 mokytojais; ir tokia ji išliko per visą likusį gyvavimo laiką. Su jėzuitų ordino panaikinimu 1773 žlugo ir kolegija; Pašiaušę valdyti perėmęs Volkoviskis nesirūpino toliau tęsti mokyklos veiklos; po kiek laiko buvo nugriauti ir jos pastatai.

[78] ARSI, Lith. 42, fol. 369v.

PAŠIAUŠĖS JĖZUITŲ APAŠTALINĖ VEIKLA

Lig šiol beveik nepalietėme pačios svarbiausios ir daugiausia reikšmės turėjusios Pašiaušės jėzuitų veiklos srities, būtent jų tiesioginių apaštalavimo darbų. Įžvalgusis Stanislovas Beinartas, kuriam labai rūpėjo gimtojo krašto gyventojų religinis susipratimas ir jų sielų išganymas, kaip tik tam didžiadvasiškai sudarė sąlygas jėzuitams Pašiaušėje gyventi ir dirbti, kad jie palaikytų Žemaitijos katalikuose gyvą tikėjimą ir keltų to krašto religinį gyvenimą. Tai ir liko per visą jėzuitų Pašiaušėje buvimo laiką jų svarbiausiu darbu bei užsiėmimu.

Jėzuitams atvykstant į Pašiaušę, Žemaitija jau beveik pustrečio šimto metų buvo katalikiška. Jos religiniu gyvenimu rūpinosi nuo pat krikščionybės įvedimo krašto centre gyvenąs vyskupas, padedamas daugiau ar mažiau uolių, nors negausių ir plačiai išsisklaidžiusių parapijų kunigų. Jėzuitai, vos tik įkėlę koją į Lietuvą, pirmiausia pradėjo apaštalauti Vilniaus apylinkėse. Kartais pasiekdavo ir Žemaitiją, bet tie jų apsilankymai būdavo trumpalaikiai; praėjo kelios dešimtys metų, kol jie galėjo šioje Lietuvos dalyje pastoviai įsikurti (Kražiuose 1616). Po vysk. Merkelio Giedraičio nenuilstamos ilgų metų veiklos, po Kražių kolegijos tėvų dažnų išvykų į Žemaitijos kaimus to krašto religinė padėtis XVII a. viduryje buvo kur kas geresnė negu prieš keletą dešimtmečių. Tačiau ir tuomet ji dar nebuvo visur patenkinama, kaip tai patvirtina įvairūs neseniai Pašiaušėje apsigyvenusių jėzuitų pasakymai ir sužymėti faktai. Jau minėtame kolegijos fundatoriaus elogijume sakoma, kad Stan. Beinartas „kolegijai steigti parinko tą Žemaitijos dalį, kurioje, esant bažnyčių ir kunigų trūkumui, iš dalies tebesilaikė pagonybės klaidos, iš dalies įsigalėjo erezija". Ir toliau: „Šventam reikalui beribis dosnumas padarė nepaprastų dalykų: kur įsisenėję prietarai apgaudinėjo žmones, kur eretikai skelbė savo apgaules, ten stovi Draugijos kolegija; kur, nesant bažnytinių apeigų, nebuvo garbinamas Dievas, ten šiandien rasi ir bažnyčių, ir altorių, ir kunigų, ir sakyklų".[79] Šių retorinių

[79] „...eam Samogitiae partem instituendo collegio delegit, quam ob sacrarum aedium mystarumque inopiam, partim gentilis retinebat error, partim hae-

pasakymų nereikia imti pažodžiui, bet gilumoje ir jie slepia tiesos grūdų: Pašiaušės apylinkėje XVII a. viduryje nebuvo pakankamai bažnyčių, nebuvo kunigų; žmonės ten gyveno apleisti religinėje srityje, užsikrėtę prietarais, o kai kurie jau buvo atkritę nuo katalikybės. Tačiau jie nebuvo užkietėję, netgi jautė palaimą, kurią nešė naujų kunigų į Pašiaušę atvykimas. „Visa Žemaitija su nuostabiu džiaugsmu sutiko šią naują Draugijos įstaigą“, - skaitome pirmame iš Pašiaušės į Romą siųstame „metiniame laiške“; „Jėzuitų atvykimas paskatino apylinkėje gausų bažnyčios lankymą ir sakramentų priėmimą“.[80] Iš tų pačių vadinamųjų *Litterae annuae,* kuriuose kas metai aprašomi per tuos metus atlikto apaštalinio darbo vaisiai, matome, kaip palengva žmonėse atgijo religinė dvasia, padažnėjo sakramentų priėmimas, didėjo bažnyčios lankymas. Pradžioje žmonės sunkiai ėjo išpažinties. 1655, t. y. jau praėjus porai metų nuo jėzuitų atvykimo, 7 Pašiaušės kunigai išklausė 1 000 išpažinčių; tokiu būdu vienam kunigui vidutiniškai teko apie 135 išpažintys per metus. Panašūs, kartais net mažesni skaičiai kartojasi iki 1660. Sekančiais, 1661 jau priskaitoma 8 303 išpažintys, arba kiekvienam iš 9 kolegijos kunigų maždaug po 925, taigi apie septynis sykius daugiau kaip prieš 6 metus. Toliau skaičiai sparčiai auga, ir kiekvienam kunigui tenka išklausyti po 2 000 - 3 000 ir daugiau išpažinčių per metus. 1694 jų buvo iš viso net 30 211.[81] Pirmą kartą einančių išpažinties ir Komunijos skaičiai, priešingai, pradžioje buvo dideli, su laiku vis mažėjo. 1654 tokių buvo 630, „ir nemaža iš jų jau pasenusių“. 1655 -tik 160; 1658 m. - 80, „tarp kurių daugelis turėjo jau keturiasdešimt arba

[80] „Mirum in modum gratulabunda tota Samogitia novum hoc domicilium Societatis excepit. Templi frequentiam, sacramentorumque usum in conciniis Societas adventu suo excitavit“, ARSI, Lith. 40, fol. 88r.

[81] Šie skaičiai laikytini artimais tikrovei, nes jėzuitai kunigai, žinodami, kad metų gale reikės nurodyti išklausytų išpažinčių skaičių, jas skaičiuodavo ir nuolatos sau pasižymėdavo. Šis paprotys išsilaikė iki mūsų laikų, ir tik vos prieš keletą metų pradėta į tai nebekreipti dėmesio.

resis insederat“; „Pia prodigalitas fecit prodigia. Stat Societatis collegium, ubi vetus superstitio deludebat populum, ubi haeresis suas propagabat fraudes. Eminent templa, arae, sacerdotes, rostra sacra“, ARSI, Pol. 75, fol. 254v-255r.

net penkiasdešimt metų.“ Kai kurie buvo net visai praradę tikėjimą, tapę bedieviais; 1655 m. tokių atsivertė 30, visi jau vyresnio amžiaus.

Pašiaušėn atvykę jėzuitai pradžioje turėjo kovoti su įvairiais prietarais ir pagoniškais papročiais. Beveik kasmet „metiniuose laiškuose" paduodamas didesnis ar mažesnis skaičius asmenų, išsižadėjusių prietaringų papročių. Kokios rūšies buvo tie papročiai, niekur plačiau nepaaiškinta. Iš kai kurių pasakymų matyti, kad tai daugiausia paprastų žmonių lengvapėdiškumas, kaip nelaimėse bėgimas pas burtininkes, prisisegimas ar ant kaklo pasikabinus nešiojimas kokios žolelės ar daiktelio ir panašūs reikalai, kurių pasitaiko užtikti ir mūsų laikais. Tik vieną kartą 1694 aiškiai pasakyta, kad tais metais „iš trijų trobų buvo išmesti stabai, žmonių vadinami Pagirinė".[82] Pastebėję žmonių didelį linkimą prisirišti prie išorinių ženklų, jėzuitai stengėsi tam linkimui duoti religinį turinį ir tuo pačiu patraukti į bažnyčią žmones, kurie lig tol niekuomet arba labai retai į ją teeidavo. Jau pirmajame pranešime (1654) skaitome: „Kad mūsų šventojo Tėvo [šv. Ignaco, ordino įsteigėjo] šventės dieną bažnytinėse iškilmėse dalyvautų daugiau žmonių, buvo pažadėta kiekvienam, kuris tą dieną ateis į bažnyčią, duoti po pašventinto vaško gabalėlį. Įvyko taip, kaip buvo tikėtasi: 720 žmonių tą dieną pagerbė bažnyčioje šventąjį Tėvą ir gavo kaip dovaną pašventinto vaško“.[83] Pačioje Pašiaušėje tuomet buvo tik 20 pirkelių (*tuguriola*), taigi apie 100-150 gyventojų. Kiti turėjo iš toliau ateiti. Dvejiems metams praėjus, vėl paminima, kad į šv. Ignaco šventę suplaukė 806 asmens, tarp jų buvo net kitatikių; visiems buvo išdalinti šv. Joanos grūdeliai *(grana s. Joannae)*.[84] Kaip suprasti tuos *fragmina cerae ir grana s. Joannae?* Tai šiek tiek paaiškėja iš 1665 pranešimo, kuriame pasakoja-

[82] „Idola (vulgo Pagrinie) ex tribus domibus eiecta“, ARSI, Lith. 43, fol. 324r.

[83] „Ut sancti Patris Nostri festo die feriali celebritas maior a populo accederet, cerae benedictae fragmina in singulos die sancto Patri sacro praesentes distribuenda promissa sunt. Respondit voto eventus: 720 sancto Patri devotos die illo ecclesia vidit, quibus et ceram benedictam donavit", ARSI, Lith. 40, fol. 88r.

[84] „Sancto Patri Nostro in diem ferialem illi sacrum celebrandum allecti, granis sanctae Joannae distributis 806, etiam haereticis ad sacra munera properantibus", ARSI, Lith. 40, fol. 89r.

ma, kad daugelis buvo įpratę nešioti pasikabinę ant kaklo nuodingas žoleles ir kitokius niekniekius (*quisquilias*); tėvai misionieriai įtikino žmones jų vietoje nešioti šv. Joanos grūdelius ir pašventinto vaško gabalėlius, „kuriuos vadiname Agnus Dei“.[85] Iš čia turbūt ir dabar žmonės medalikėlius, nešiojamus ant kaklo, vadina agnosėliais.

Savo kolegijos bažnyčioje Pašiaušės jėzuitai dėjo pastangų pamaldas padaryti įdomias. Štai įdomi žinutė iš jų pirmųjų Pašiaušėje buvimo laikų: „Kad paprasti žmonės lengviau galėtų išmokti reikalingas maldas ir šventės dieną nenuobodžiautų, vietoj įprasto su tikinčiaisiais bažnyčioje kalbėti Švč. Mergelės vainiko [suprask, rožinio] jis pradėta giedoti su tokiu visų pasitenkinimu ir pritarimu, kad, norėdami pašiepti kokį visišką nemokšą, pradėjo vartoti priežodį: ‘Jis nesugeba nė Pašiaušėje išmokti poterių“.[86] Tokiu būdu sužinome gan tikslią datą, t. y. 1656, kada Pašiaušėje buvo įvestas rožinio giedojimas. Ir, matyt, apylinkės parapijose jis tuomet dar nebuvo giedamas, nes priežodis, norįs pajuokti nemokšą, mini specialiai Pašiaušę. Dviem metais vėliau sužinome, kad rožinio giedojime dalyvaudavo mokinių choras; vieną atskirų maldų dalį giedodavo vietine žmonių kalba choras, kitą dalį atsakydavo tuo pačiu tonu žmonės.[87] Taigi visi įsijungdavo į giedojimą: mokiniai ir minia. Apie kitą naujai įvestą paprotį kalbama 1658 metiniame laiške: „Didįjį Penktadienį, prieš prasidedant tos dienos apeigoms, kai kunigas gulė kryžium ant žemės, vieno iš mūsų paraginti, tą patį darė ir visi žmonės, tad retas kas iš atsikeliančiųjų ar pamaldose

[85] „Itaque multis veneficae herbae et quisquiliae e collo sublatae granaque S. Joannae et ceram benedictam (Agnus Dei vocamus) persuaserunt ferendam, magno evidentique in morbis levamento“, ARSI, Lith. 41, fol. 43r.

[86] „Quo facilius incultae rudium consolaretur memoriae, tempusque festivum non otioso decurreret fluxu, corona Augustissimae Virginis dici solita in templo cum populo, in cantum abiit eo applausu et etiam vulgi approbatione, ut in proverbium cesserit, si quem rudem nimium indigitare contingeret, illum non posse Posavii discere preces“, ARSI, Lith. 40, fol. 88v.

[87] „...a nostris mos inductus, ut dominicis festisque diebus, praeeunte puerorum choro, corona Sanctissimae Virginis vernaculo idiomate, populo eidem alternatim eodem idiomate tonoque respondente decantetur“, ARSI, Lith. 40, fol. 176r.

dalyvaujančiųjų buvo matomas be ašarų“.[88] Kita žinutė iš 1664 kalba apie kolegijos auklėtinius, gražiai pasirodžiusius Did. Penktadienį prie Kristaus Karsto: „Savo švelnia suada daug ką sujaudino iki ašarų; tą patį pasirodymą pakartojo ir Did. Šeštadienį, dalyvaujant dideliam žmonių skaičiui".[89] Kas buvo toji ‘suada’, dabar sunku pasakyti. Lotynų kalboje šis žodis yra retas, paeinąs nuo veiksmažodžio *suadere,* daugiau vartojamas mažybine forma *suadela,* reiškia švelnų įtikinėjimą.[90] Gal tai buvo momentui pritaikytos deklamacijos, o gal kas panašaus į mūsų raudas, vis vien ši žinutė liudija, kad jau tuomet buvo ruošiamas Kristaus karstas, priėjo budima bei meldžiamasi.

Kiekvieną sekmadienį ir šventadienį po atgiedoto rožinio ir giedotų šv. Mišių būdavo sakomas pamokslas, kurio klausydavosi ir nekatalikai. Po pietų dar būdavo visiems katekizmo pamoka.[91] Be įprastinių šventadienių, Pašiaušėje neretai pasitaikydavo ir didelių iškilmių. Iš jų paminėtini jubiliejų apvaikščiojimai. Tuomet šalia bendrųjų, kas 25 metai švenčiamų jųjubiliejų, dažnai skelbiami specialūs jubiliejai. Itališkoji „Enciclopedia cattolica“ straipsnyje „Giubileo“ išvardija visus nuo 1300 iki šiol buvusius jubiliejus.[92] Pašiaušės kolegijos gyvavimo laikotarpiu turėjo būti 4 šv. Metų ir 24 nepaprasti jubiliejai. Apie juos užsimenama įvairiais atvejais ir mūsų šaltiniuose. Štai 1692, švenčiant pop. Inocento XII pontifikato pradžios proga paskelbtą jubiliejų, tiek daug iš visos apylinkės prisirinko tikinčiųjų, kad penki kunigai vos ne vos spėjo juos visus aptarnauti, o 1701 šv. Metų proga per dvi savaites iš visur plaukė į Pašiaušę minios atlikti išpažintį ir laimėti atlaidus. Kai 1707 liepos mėn. buvo teikiami jubiliejaus atlaidai prašant taikos, iš už 20 ir daugiau mylių „beveik nesuskaitoma daugybė atgailos maldininkų“ aplankė

[88] „Die Parasceves ante inchoationem caeremoniarum, procidente in formam crucis officiante, totus populus exemplum secutus procidit, unius e nostris adhortatione adeo compunctus, ut rari sine lacrymis vel humo assurgere vel caeremoniis assistere visi sunt“, ARSI, Lith. 40, fol. 89r.

[89] „Dulci enim sua suada non paucis elicuerunt lachrymas, quod et Sancto Sabatho fecerat magnum ad concursum populi“, ARSI, Lith. 40, fol. 329v.

[90] Forcellini, *Lexicon totius latinitatis,* IV, Patavii 1940, p. 518.

[91] ARSI, Lith. 40, fol. 176r.

[92] *Enciclopedia Cattolica,* VI, Citta del Vaticano 1951, P- 684-686.

Pašiaušę. Taip pat 1726 jubiliejaus (šv. Metų) proga 5 Pašiaušės tėvai išklausė 17 096 išpažintis, iš kurių 1 278 buvo atliktos iš viso gyvenimo. Kartą pasitaikė Pašiaušėje primicijos. 1677 du mokykloje dirbą jėzuitai gavo kunigystės šventimus. Primicijų iškilmės buvo nepaprastos; jos vyko pirmą kartą Pašiaušės bažnyčioje ir sutraukė gausias minias. Dideles žmonių minias, be to, sutraukdavo iškilmingi naujai paskelbtųjų šventaisiais ar palaimintaisiais jėzuitų tridieniai. Taip 1716 pal. Jono Pranciškaus Regis garbei skirtą dieną apie 1 000 asmenų atliko išpažintį ir priėmė šv. Komuniją. Anais laikais tai tikrai didelis skaičius. Yra išlikęs gan smulkus aprašymas, kaip 1728 Pašiaušėje buvo atšvęstas naujai kanonizuotųjų šventųjų Stanislovo Kostkos ir Aloyzo Gonzagos tridienis.[93] Kadangi ten vaizdžiai aprašomos iškilmės daug kuo primena mūsų laikų didelius atlaidus, tą aprašymą čia trumpai atpasakosime.

Nepasakyta, kuriuo metų laiku tai įvyko, bet dėl aplinkybių galime manyti, kad tai buvo vasarą, gal šv. Aloyzo šventės proga, birželio 21 d.[94] Iš vakaro atvyko dvi didelės procesijos: viena iš Kelmės, vadovaujama klebono kun. Rimkevičiaus, antra iš Kuršėnų, vad. klebono Gierio (*Gier*). Abi procesijas iškilmingai pasitiko Pašiaušės bažnyčios procesija, lydima galingo dūdų ir būgnų orkestro. Iš viso ten buvo nešama virš 20 didelių vėliavų, kur kas daugiau mažesnių ir altorėlių. Į šventę taip pat atvyko vyskupo ir Varnių kapitulos atstovas kan. Daujotas, kun. Lukavičius, Lygumų klebonas, tt. pranciškonai iš Tytuvėnų ir iš Šiaulių ir t. Smollok, Kražių jėzuitų kolegijos rektorius, su keliais tėvais ir klierikais. Pirmuosius mišparus atlaikė kanauninkas Daujotas, asistuojant suvažiavusiems kunigams ir klierikams, chorui iškilmingai giedant psalmes ir lauke nuolat aidint patrankų šūviams. Sekantį rytą visi procesijoje nuvyko prie Šv. Kryžiaus koplyčios kapinėse, kur Lygumų klebonas atgiedojo votyvą (*sacrum votivum)*, o pranciškonas t. Draudikas *(Drowdzik*) serafininiu pakilumu skelbė šventųjų jaunuolių garbę.

[93] ARSI, Lith. 48, fol. 115r— 116v. Abiejų šventųjų kanonizacijos iškilmės Romoje įvyko 1726 gruodžio 31.

[94] Ir kitose Lietuvos jėzuitų provincijos kolegijose panašios iškilmės buvo švenčiamos vasarą; pvz., Kražiuose 1727 nuo birželio 28 iki liepos 5 (ARSI, Lith. 48, fol. 36r), Braunsberge 1728 birželio 4-11 (ARSI, Lith. 48, fol. 27r.).

10 val. iškilminga procesija pajudėjo atgal į bažnyčią. Priekyje įvairios brolijos, nešdamos 40 altorėlių ir paveikslų, už jų virš 30 didelių vėliavų ir daugybė mažesnių. Toliau ilgos eilės įžymiausių Žemaitijos bajorų, po to dvasininkija ir pagaliau naujų šventųjų paveikslai, žėrį auksu, sidabru ir brangakmeniais. Šv. Stanislovo paveikslą nešė Kelmės ir Kuršėnų klebonai, o šv. Aloyzo - tt. pranciškonai. Procesija, lydima didelio orkestro ir keturių porų būgnų, gaudžiant patrankoms, turėjo pražygiuoti pro trejus garbės vartus: vienus parengė miestelio gyventojai ir išpuošė juos kaspinais, simbolinėmis figūromis, įrašais ir paveikslu; antrus pastatė mokiniai Marijos sodaliai, medinius, gražiai nudažytus; trečius įrengė pati kolegija, išpuošė šilkiniais kaspinais ir daugeliu paveikslų. Praėjusi pro šiuos vartus procesija įžengė į bažnyčią. Koks gražumėlis! Sienos nukabinėtos brangiais pono Wychowskio, Minsko kašteliono, persiškais kilimais, visa bažnyčia tviska nuo daugybės lempų ir žibintų. Prieš Mišias dar apeita apie bažnyčią su Švč. Sakramentu. Sumą laikė (lotyniškai taip ir pasakyta: *summam celebravit)* kan. Daujotas. Atgiedojus *Credo,* Kuršėnų klebonas kun. Gieris sakė pamokslą. Tiek daug suplaukė žmonių, kad netilpo ne tik bažnyčioje, bet ir miestelyje. Šv. Komunijos išdalinta apie 20 000, kitiems neužteko, todėl turėjo laukti sekančios dienos.[95] Pirmoji šventės diena pagaliau užbaigta iškilmingais mišparais, kuriuos laikė Šiaulių bernardinų konvento gvardijonas, o kitas pranciškonas sakė pamokslą. Panašiai buvo atšvęstos ir sekančios dvi dienos. Nežinia, ar anos dvi išvakarėse atvykusios procesijos pasiliko ir kitas dienas. Bet aiškiai paminėta, kad antrąją dieną atėjo dar viena didelė procesija iš Gruzdžių, vadovaujama klebono kun. Kerbedžio. Ir antrąją dieną buvo per miestelį iškilminga procesija. Tarp kitko tą dieną buvo nešama nauja didelė vėliava su šilke išsiuvinėtu vienoje pusėje Lenkijos Karalystės herbu, antroje - šv. Stanislovo Kostkos giminės ženklu. Purpuro kaspinais pasipuošusios ir aukso vainikėliais ant galvos mergaitės nešė altorėlį, vaizduojantį šventuosius, atsiklaupusius po kryžiumi. Naujai atvykusių tą dieną

[95] Skaičius apvalus ir, galimas dalykas, kiek padidintas. Bet iš viso aprašymo aišku, kad tuomet į Pašiaušę suplaukė nepaprastos žmonių minios.

buvo 10 000, kurie trečią iškimių dieną priėmė šv. Komuniją. Paskutinę dieną po pietų, užbaigiant iškilmes, pamokslą sakė Šiaulių kamendorius (*commendarius*) kun. Dambrauskas. Jėzaus Draugijos vardu jis dėkojo Šv. Tėvui Benediktui XIII už tų dviejų jaunuolių šventaisiais paskelbimą, dėkojo vyskupui ir jo atstovui kan. Daujotui už šventei pritarimą ir jai vadovavimą, klebonams, pamokslininkams ir tikintiesiems už prisidėjimą ir gausų dalyvavimą. Galiausiai sugiedotas 'himnas *Te Deum laudamus.* Dar iki vidurnakčio skambėjo muzika, aidėjo patrankų šūviai, vakare užsiliepsnojo laužai, sušvito iliuminacijos. Taip buvo atšvęstas naujas šventasis jaunuolis lenkas, nes, be abejo, pirmiausia šv. Stanislovui Kostkai galiojo tos iškilmės; jį, be to, dar palaimintąjį, Pašiaušės Marijos sodalicija buvo pasirinkusi savo globėju. Mums norėtųs sužinoti, kaip anuomet buvo garbinamas mūsų tautos Globėjas šv. Kazimieras. Deja, Pašiaušės metiniuose pranešimuose į Romą apie jį neužsimenama. Tik vieną kartą netiesiogiai pasakyta, kad šv. Kazimiero šventės dieną Pašiaušėje buvo pakrikštytas 15 metų žydukas, kuris ten atvyko su vienu iš Vilniaus grįžtančiu jėzuitu.[96]

Ką tik aprašytose iškilmėse buvo paminėtos ir brolijos. Kokios jos buvo prie Pašiaušės bažnyčios, šie šaltiniai nenurodo. Dažniau juose kalbama tik apie Marijos sodaliciją; taip pat, kaip jau sakėme, paminimas 1769 birželio 2 Švč. Jėzaus Širdies brolijos įsteigimas prie Šv. Kryžiaus koplyčios. Švč. Jėzaus Širdies kulto istorijoje yra žinoma, kad kaip tik Lenkijos ir Lietuvos vyskupų prašymai palenkė Romą 1765 sausio 26 dekretu oficialiai leisti švęsti Švč. Jėzaus Širdies šventę.[97] Kaip matome, netrukus po to įvykio Pašiaušėje buvo ne tik švenčiama pati šventė, bet ir įsteigta speciali brolija.

Visa, kas lig šiol suminėta, sukosi apie Pašiaušės bažnyčią. Bet ten esą jėzuitai nesėdėjo nuolat namie. Jau pats kunigų skaičius (iki XVII a. galo nuolat būdavo 8-10 kunigų; XVIII a. paprastai mažiau: 4-6) sako, kad jie turėjo išvystyti veiklą už Pašiaušės kolegijos ir miestelio ribų. Mokykloje dirbdavo vienas kunigas ir pora klierikų, bažnyčiai ap-

[96] *Litt. annuae* 1716, ARSI, Lith. 46, fol. 231v.

[97] Plg. A. Hamon. *Histoire de la dévotion au Sacré Coeur*, IV, Paris 1931, p. 195-223.

rūpinti galėjo normaliai užtekti dviejų kunigų; visi kiti buvo laisvi eiti į pagalbą apylinkės klebonams. 1725 „laiške“ tai aiškiai aprašoma: šventadieniais, ypač didesnių švenčių dienomis, namuose pasilieką 2 kunigai, kiti esą išsiunčiami į įvairias parapijas, kur dažnai tiek darbo, kad tik antrą ar trečią valandą po pietų vos ne vos jį galį užbaigti. Dažniausiai vykdavo į Šeduvą; kol ten galutinai įsitaisė, tekdavo važiuoti vienam ar dviem tėvams kiekvienos Kristaus ar Marijos šventės proga. Kitos parapijos, kurias dažniau aplankydavo, buvo Kelmė, Kurtuvėnai, Radviliškis, Šaukėnai, Šiluva, Grinkiškis, Tytuvėnai, Joniškis, Seda, Salantai - šie vardai sužymėti vien tik 1716 ir 1717 „laiškuose“. Be abejo, šis sąrašas nėra pilnas, ir turbūt nerastume nė vienos Šiaurės Žemaitijos parapijos, kurios nebūtų aplanką Pašiaušės jėzuitai. Kurį laiką Pašiaušės kolegijai priklausė misininkai, kurie vykdavo į Kuršą ir Žiemgalą; vėliau jie įsikūrė Mintaujoje, Ilukštoje ir kituose misijų punktuose. Nuvykę į parapijas, jėzuitai sakydavo pamokslus, klausydavo išpažinčių. Ar tuomet jau buvo daromi kelias dienas ar savaites užtrunką planingi religiniai atsinaujinimai, kaip kad mūsų laikais parapijinės misijos, apie tai neteko užtikti žinių. Pamokslų ir pamaldžių paraginimų vaisiai netrukus pasirodė išorės gyvenime. Jau 1664 rašoma, kad visi gyventojai lenktyniaudami statė pakelėse kryžius, kur jie anksčiau arba buvo išnykę, arba nuo senumo supuvę ir iškrypę. Kai kuriose apylinkėse šventės, kurių anuomet buvo kur kas daugiau kaip mūsų laikais, niekuo nesiskirdavo nuo darbo dienų; protestantų pavyzdžiu sekdami ir katalikai dirbdavo tomis dienomis laukų darbus. Pamokslininkams paraginus, tos šventės vėl pradėtos švęsti kaip reikiant.[98] Ir šventieji nebuvo skolingi savo pagalba. Kartą papasakotas įdomus įvykis. Vienas kunigas jau sutemus turėjo joti per mišką. Įjojus atsirado lokys ir prisiartinęs šoko ant jojančio kunigo; užkabinęs letena ties krūtine, jo rūbą perplėšė iki pat apačios. Būtų sudraskęs ir patį

[98] „Abolitae et antiquitate consumptae cruces adornandae publicis in viis certatim erectae sunt ad inculcandam memoriam dominicae Passionis. Festi dies caeli incolis medios inter haereticos a degentibus christicolis abierunt in contemptum, nec distinguebantur a diebus laborum, alteri e loco eorum honor laudatus, suam rediit ad festivitatem“, ARSI, Lith. 40, fol. 329v.

kunigą, jei jis nebūtų šaukęsis šv. Ignaco pagalbos. Šventasis padėjo, ir kunigas išliko gyvas, žvėries nagų nepaliestas. Už tai atsidėkodamas tas kunigas pakabino Šiaulių bažnyčioje prie šv. Ignaco paveikslo sidabrinę lentelę."

Be šventinių išvykų, kasdieną - neretai keli tėvai tuo pačiu metu - būdavo iškviečiami pas ligonis, kartais už kelių mylių gyvenančius, kur neretai tekdavo važiuoti savo arkliais. Pvz., vien 1698 tokių ligonių aplankymų būta apie 1600, beveik tūkstančiui duotas Paskutinis patepimas. Vadinas, vidutiniškai kasdieną teko aplankyti 4-5 ligonius ir 3 iš jų paruošti mirčiai. Panašiai ir 1704 mirčiai paruošti 436, 1705 - 975, o 1710 maro metais daugiau kaip 3 000. Visokiomis progomis ir priemonėmis skelbdavo žmonėms evangelijos tiesas. Jau 1655 rašoma: „Dievo įsakymų paaiškinimui vaikų atmintin įspaustos pamaldžios giesmės sklindą per kaimus iš namų į namus, išstumdamos pasaulietiškas dainas, ypač tas, kurios buvo mažiau padorios“.[100] Žemaičių vyskupijos 1636 sinodas reikalavo iš elgetų, kad, norėdami prie bažnyčių durų prašyti išmaldų, turi mokėti visus poterius ir po sumos atsisėdę prie durų giedoti *cantilenam catechisticam.*[101] Tai turėjo mokėti ir visi kiti tikintieji. O tai lengviausia buvo pasiekti gerai išmokant tikėjimo tiesų vaikus. Todėl Pašiaušės jėzuitai buvo dažnai visur kviečiami paruošti vaikus pirmajai Komunijai. Matėme, kad pradžioje būdavo dideli skaičiai einančiųjų pirmą kartą Komunijos greičiausiai todėl, kad iki tol buvo daug nepraktikavusių suaugusiųjų. Bet ir vėliau skaičius tų, kuriuos Pašiaušės tėvai paruošdavo pirmajai Komunijai, būdavo kasmet apie 200, kartais pasiekdavo 600-700, o 1694 buvo net 1 039. Žinant, kad pačioje Pašiaušėje gyventojų ir geriausiais laikais nebuvo daugiau kaip 500, einančių prie pirm. Komunijos ten kasmet tegalėjo būti apie 20. Visi kiti turėjo būti paruošiami kaimyninėse ir tolimesnėse parapijose.

[99] ARSI, Lith. 40, fol. 329v.

[100] „Praeceptorum Dei explanatio, cantus pii memoriae puerili impressi, pagatim domos transierunt ad villanas pulsis profanis, maxime vero honestatem laedentibus“, ARSI, Lith. 40, fol. 88v.

[101] *Collectanea Constitutionum synodalium dioecesis Samogitiae,* Vilnae 1690, p. 3.

MINIMI IR RAGANŲ DEGINIMAI

Kartais Pašiaušės kunigai būdavo iškviečiami nemaloniai pareigai, būtent paruošti mirčiai - ant laužo sudeginimui - sugautas burtininkes arba raganas. Pašiaušės metiniuose pranešimuose minimi trys tokie įvykiai. Pirmasis atsitiko 1666 Žemaitijos šiaurėje, prie Kuršo sienos (vietovė nepaminėta), kur vasarą viskas nudžiūvo. Dangus neretai ir ten būdavo debesuotas, ir aplinkui pakankamai palydavo, tik pro tą vietovę praplaukdavo neliję. Paaiškėję, kad vieta buvus raganų užkerėta; buvo surastos ir kaltininkės (nepasakyta, kelios) ir teismo nuteistos mirčiai ant laužo. Prieš mirdamos jos atliko išpažintį ir atgailaudamos bei šaukdamos Jėzaus ir Marijos vardus sudegė.[102] Kitą kartą, 1695 pabaigoje, viena tokia pasidavusi magijai buvo sudeginta pačioje Pašiaušėje. Ją teisė viešasis bajorų teismas. Ji prisipažino kalta, bet pasiliko užkietėjusi. Dar mirties išvakarėse supjaustė seną batą į gabalėlius ir odos atpjovas išdalino ten esantiems, sakydama, kad kas nešios su savim tokį odos gabalėlį, tam, nors ir būtų užkerėtas, nieko blogo neatsitiks,
o jei kam nebeužtektų odos gabalėlių, tas teeina į jos namus ir tegeria ten rasto pieno. Po mirties buvo sakoma, kad jos nesudegusioje širdyje rasta smėlio ir molio.[103] Trečias toks įvykis atsitiko Šiauliuose 1716, kur vienas tėvas buvo iškviestas duoti paskutinius patarnavimus kažkokiai pasmerktai ant laužo.[104] Tai'gi nuo ano meto Europoje, ypač Vokietijoje, plačiai pasklidusios burtininkų ir raganų manijos (*Hexenwahn*) nebuvo laisva nė Lietuva. Negalima sakyti, kad raganos Lietuvoje būtų buvusios skrupulingai ieškomos ir persekiojamos. Tokioje plačioje apylinkėje per 125 metus žinomi tik 3 atvejai. Gal pasitaikė ir dar viena kita tokia mirties bausmė, bet jų negalėjo būti daug, nes nekasdieniniai įvykiai visgi būtų buvę paminėti ir metiniuose Pašiaušės pranešimuose. To, kas vyko Lietuvoje, nėra ko nė lyginti, pvz., su nekatalikišku Zūricho miestu, kuriame 1577-1660 laikotarpiu sudeginta per 60 raganų, arba su Bambergu, kuriame, raganų manijai pasiekus aukščiausią laipsnį,

[102] ARSI, Lith. 41, fol. 43v.
[103] ARSI, Lith. 43, fol. 212v-213r.
[104] ARSI, Lith. 46, fol. 231 v.

vien 1625-30 atlikta 900 raganų tardymai ir 236 buvo pasmerktos mirčiai (į šiuos skaičius įeina taip pat Zeil am Obermain miestelyje vykę procesai ir pasmerkimai).[105]

Su teismu ir žiauriomis ano meto bausmėmis už nusikaltimus yra susijęs kitas įvykis. 1680 viena dar visai jauna tarnaitė (16 metų) buvo sugauta bebandanti padegti savo pono namus. Kaip bausmę už tokį nusikaltimą teismas priteisėjai nupjauti ausis ir nosį. Pasitaikė, kad toje vietoje buvo sustojęs vienas iš Pašiaušės tėvų. Išgirdęs apie žiaurų teismo sprendimą ėjo pas teisėjus ir užtarė tą vargšę mergaitę. Dėl jo intervencijos teismas sutiko, kad mergaitę baustų ne budelis, bet jos pačios tėvas *honestiori modo.* Galima suprasti, kaip visi, ypač paprasti žmonės, buvo be galo dėkingi tam jėzuitui už jų užtarimą.[106]

Tarp kitų apaštalavimo darbų dar tenka paminėti kitatikių į tikrąjį tikėjimą grąžinimą. Galima sakyti, per visą jėzuitų Pašiaušėje buvimo laiką nėra tų metų, kad jų rūpesčiu ir pagalba nebūtų atsivertęs koks liuteronas, kalvinas, schizmatikas ar žydas. Kartais atsivertusių skaičius siekia 30 ir daugiau asmenų per metus. Gaila, kad, išskyrus 1698 į katalikų tikėjimą prieš mirtį perėjusį Vilhelmą Solderbach,[107] nepaminėtos kitų svarbesniųjų atsivertusiųjų pavardės. Kaip būtų įdomu, pavyzdžiui, žinoti, kas buvo toji *notabilis status,* kuri 1684 prie stebuklingojo Šiluvos Marijos paveikslo išsižadėjo kalvinizmo, dalyvaujant įžymiausiems Žemaitijos didikams.[108] (Tai vienintelis kartas, kai Pašiaušės pranešimuose minimas stebuklingas Šiluvos paveikslas). Tarp atsivertusiųjų buvo ir vienas švedas iš Stockholmo, malūnų statytojas, 1711 šv. Ignaco šventėje Pašiaušės bažnyčioje perėjęs į katalikų tikėjimą ir vėliau paskui save patraukęs savo brolį ir seserį. Taip pat Pašiaušės bažnyčios architektas Kristijonas Bersteiln iš Saksonijos, kaip matėme,

[105] N. Paulus, *Hexenwahn und Hexenprozess,* Freiburg i. Br. 1910 (p. 170: duomens apie Züricho miestą); Fr. Merzbacher, „Hexenprozesse in Hochstift Bamberg“, *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte*, Kanon. Abt., 68 (1951), p. 376-389.

[106] ARSI, Lith. 42, fol. 80v.

[107] ARSI, Lith. 44, fol. 171 v.

[108] ARSI, Lith. 42, fol. 140v.

mirties patale 1739 priėmė katalikų tikėjimą ir buvo palaidotas pačioje jo statytoje bažnyčioje.

Žemaitijos dvasininkijai Pašiaušės jėzuitai pasitarnaudavo vesdami kunigams ir klierikams rekolekcijas. Keletą kartų XVII a. gale ir XVIII pradžioje paminima, kad Pašiaušėje prieš savo kunigystės šventimus seminarijos klierikai atliko rekolekcijas ir mokėsi laikyti mišias. Kartą kunigams buvo vedamos 8 dienų rekolekcijos Sedos klebonijoje, kur klebonas kun. Pažutavičius, didelis jėzuitų geradaris, davė rekolektantams pastogę.[109] Nemažiau svarbus apaštalavimo darbas buvo dvasinė pagalba kareiviams, suprantama, Lietuvos kariuomenės, nes rusai ir švedai, kurie anuomet ten dažnai maišydavosi, nebuvo katalikai. Iš Pašiaušės, kaip matėme skyrelyje apie karų laikus, bent pora yra buvę karo kapelionais, kiti padėdavo įvairiomis pasitaikiusiomis progomis.

Mums, žinoma, būtų įdomu patirti, kuria kalba būdavo sakomi pamokslai, klausomos išpažintys, dėstomas katekizmas, giedamos giesmės. Tiesioginių ta prasme pasisakymų metiniuose laiškuose neužtinkame. Tačiau nėra jokios abejonės - ir kiti šaltiniai, kaip atskirose ordino įstaigose gyvenusių vienuolių sąrašai, tai patvirtina - kad Pašiaušės jėzuitai, lankydami kaimuose ligonis, teikdami Žemaitijos parapijose religinius patarnavimus, vartojo vietos žmonių kalbą. Jei, pasak S. Daukanto, Pilypas Ruigys, kuris 1698 Kaune užrašė porą lietuviškų dainų, galėjo pasakyti, jog toje gadynėje jomylestos visoje Lietuvoje savo dvaruose visur lietuviškai kalbėję",[110] tuo labiau tai galioja Žemaitijai, kur lenkinimo įtaka visuomet buvo silpnesnė. Užtenka pažvelgti tik į pavardes kunigų, kurie būdavo skiriami į Pašiaušę: dažnai jos savo skambesiu išduoda lietuvišką kilmę, pvz., *Kupsc, Woyciunowski, Dowmont, Narbuth, Jodeyko, Dowkont, Rubszewicz, Paszkiewicz* ir t. t.; daugelis iš jų čia ir įvairiose kitose kolegijose ar rezidencijose ėjo lietuviškų pamokslininkų pareigas,[111] o apie Pašiaušėje 1738

[109] *Hist.* 1697, ARSI, Lith. 44, fol. 170v:

[110] S. Daukantas, *Rinktiniai raštai*, Vilnius 1955, p. 255.

[111] Vien tik iš tų, kuriuos pamini savo straipsnyje Z. Ivinskis, „Lietuvių kalba viešajame Lietuvos 16-17 amž. gyvenime“, *Aidai*, 1953, p. 360-365, buvo Pašiaušės kolegijos rektoriais: F. Szrubowski (1661-1664), K. Matyse-

mirusį t. Joną Busvidą pasakyta, kad buvo „garsus pamokslininkas savo gimtąja kalba ir uolus darbininkas“.[112]

Reikia manyti, kad įvairiems pastoracijos reikalams Pašiaušės kolegijos bibliotekoje buvo ir lietuviškų knygų, ne vienas tėvas mirdamas bus palikęs lietuviškų pamokslų škicų bei kitokių užrašų, bet, jei kas dar buvo saugoma, visa susilaukė to paties kolegijos bibliotekos ir archyvo likimo.

ŠEDUVOS MISIJA

Bent trumpai dar tenka prisiminti Pašiaušės kolegijai priklausiusią Šeduvos misiją. Jau nuo pat įsikūrimo pradžios Pašiaušės jėzuitai dažnai vykdavo į Šeduvą didesnių švenčių dienomis padėti vietos klebonui. Apie tai kalbama jau 1662 pranešime ir pažymima, kad tai sena misija, į kurią nuolat vykstama. Tais metais vienas tėvas, ten stovėjusių lietuvių kariuomenės dalinių vadovybės prašomas, pasiliko Šeduvoje beveik ištisus metus, teikdamas kareiviams religinę pagalbą; ten būdamas išklausė arti 1 000 išpažinčių, dienomis ir naktimis budėjo prie sužeistųjų ir mirštančiųjų ir nemaža prisidėjo prie maištaujančiųjų dalinių susitaikymo su savo vadais."[3]

Nežinia, ar jėzuitai jau nuo pat pradžios Šeduvoje turėjo kokią nuosavybę kaip atramos tašką. 1675 pažymima, kad Šeduvos miestelio gyventojas Paulius Purcikas (*Purcik*) ketina užrašyti jėzuitams gyvenamąjį namą ir sodą, bet vėliau apie tai nieko nebeužsimenama. 17 metų praėjus, 1692, Tryškių altarista kun. Vaišnaravičius (*Woysznorowicz*) padovanojo Pašiaušės kolegijai savo Šeduvoje esantį didelį namą ir dvaro centrą su jam priklausančiomis žemėmis, „kuriame, - priduria kronis-

[112] „...insignis concionator patrio idiomate ac strenuus operarius“, ARSI, Lith. 49, fol. 200r.

[113] ARSI, Lith. 40, fol. 269r.

wicz (1670-1674), K. Papinski (1674-1678), J. Hoffmann (1681-1684), G. Szymkiewicz (1700-1703), S. Iwaszkiewicz (1709-1713), P. Bieraszkiewicz (1716-1719); plg. Zalęski, IV-4, p. 1501, nr. 3.

tas, - mūsų į ten dažnai turį vykti misionieriai gali gan patogiai prisiglausti." 1695 pripirkta pievų už 60 florinų ir pradėtas statyti miestelyje namas, skirtas gyventi misionieriams. Tokiu būdu reikia manyti, kad kun. Vaišnaravičiaus dovanotas namas buvo parduotas ar kam kitam panaudotas. Sekančiais metais sužinome, kad Šeduvoje gauta įvairių aukų bei palikimų: viena ponia paaukojo 500 florinų, bajoras Jonas Sangaila (*Sągaylo*) užrašė dalį savo pievų ir miško, 800 florinų vertės, ir Jonas Zakarijaševičius paliko savo nuosavybę. Tais pačiais 1696 su dideliu vargu iškastas prie statomo namo šulinys.[114] Formalus nuolatinės misijos Šeduvoje įkūrimas įvyko 1698. Tam reikalui Lietuvos jėzuitų provincijolas Pranciškus Kucevičius 1697 lapkričio 24 įgaliojo Pašiaušės rektorių t. Mykolą Kukovičių ir kitą Pašiaušės kunigą t. Burskį. Jie turėjo visa gerai apsvarstyti, kiek reikia trijų asmenų (dviejų tėvų ir vieno brolio) išlaikymui, kad tai galėtų padengti iš činšo už investuotus pinigus, iš laukų ir iš kitų pajamų šaltinių, ir atlikti visa, kas reikalinga misijai įsteigti.[115] Nuo 1698 ten pastoviai apsigyveno jėzuitai ir atidarė gramatikos mokyklą. 1699 galėjo rašyti į Romą, kad Šeduvoje jau yra misijų namas su 4 gyvenamaisiais kambariais, arkliams tvartas, rūsiai, kiti įrengimai. Šeduvos dekanas padovanojo misijos namams laikrodį, dengtą vežimą, knygų, o Šeduvos paseniūnis (*vicecapitaneus*) Pšecišev skis mielai pardavė savo sodą. Bet karo laikai neleido ilgai tęsti gražiai pradėto darbo. 1707 reikėjo uždaryti mokyklą, o 1710 teko palikti ir misiją, kurioje buvę t. Mykolas Bukovskis ir klier. Pikiel mirė maro metu. Sunkūs laikai pačioje kolegijoje, kai ten reikėjo viską taisyti ir statyti, nedavė galimybės greitai susirūpinti Šeduvos misijos atkūrimu. Tuo tarpu didesnių švenčių proga važiuodavo vienas ar du kunigai iš Pašiaušės padėti pastoracijoje. Tik 1748 vėl buvo galima atidaryti nuolatinę misiją su pradine mokykla. Bet ir šį kartą nepraėjo nė 10 metų, kai Septynerių metų karo (1756-63) nelaimės privertė 1757 uždaryti mokyklą, o 1762, kilus gaisrui, sudegė ir pats misijos namas. T. Danielius Mažeika, tuomet buvęs Šeduvoje misionierius, jau anks-

[114] ARSI, Lith. 43, fol. 213v.
[115] ARSI, Fondo Gesuitico 497, fol. 194r.

čiau sirguliavęs, gaisro paveiktas netrukus mirė.[116] Dar buvo bandyta tą misiją palaikyti, bet ji kaip reikiant nebeatsikūrė ir 1769 *certis de causis* buvo visai uždaryta.

Pašiaušės kolegijai įvairiais laikotarpiais dar yra priklausę misijų punktai Skaistkalnėje ir Mintaujoje. Čia panaudoti šaltiniai apie juos mažai teduoda žinių. Šį tą daugiau būtų galima pasakyti, peržiūrėjus visą jėzuitų veiklą Lietuvoje liečiančią medžiagą. O tai dar pareikalaus nemaža darbo ir laiko.

Vaizduodamas šiuos kelis mūsų praeities religinio, kultūrinio, ekonominio ir politinio gyvenimo bruožus, autorius neturėjo tikslo duoti galimai pilną išbaigtą klausimų bei įvykių aprašymą. Tai buvo pirmiausia, kiek galima, tikslus savais žodžiais atpasakojimas ir savo praeitimi besidominčiam lietuviui prieinama forma perteikimas to, ką anų laikų gyvenimo dalyviai ir liudininkai rado naudinga pasidalinti su savo bendralaikiais to paties ordino nariais *(Litterae annuae)* ir pažymėti įstaigos istorijai reikšmingus įvykius (*Historiae*). Bet ir tai jau daug pasako apie lig šiol mažai kam žinomos jėzuitų kolegijos gyvenimą, darbą ir įtaką plačioje Žemaitijos apylinkėje. Mus stebina, su kokia energija ten buvo triūsiama, po kiekvienos dažnų nelaimių vėl iš naujo taisoma, statoma, kuriama. Jau tuomet stebėjos žmonės, su kokiu pasiaukojimu tie tėveliai atlieka savo misiją, ir sakė: „Dievulėliau! Iš kur jiems tiek jėgų visiems tiems darbams? Geležis naudojama sudyla, o jie, juo sunkiau ir ilgiau darbuojasi, vis tvirtesni darosi!“[117] Iš bažnyčios ir kolegijos Pašiaušėje šiandien beveik neliko išorinės žymės, bet išliko to ilgo, patvaraus ir pasiaukojusio darbo vaisiai: žemaičių širdyse giliai įdiegtas tikėjimas su prasmingais, žmogaus širdžiai artimais, anuomet išmoktais ir iki šios dienos praktikuojamais religiniais papročiais. Tai tikėjimas, kuris atlaikė vėlesnių carų, muravjovų ir kitų pravoslavintojų bei

[116] ARSI, Lith. 51, fol. 176r.

[117] „Nam labores illorum et continuae sacro in tribunali sessiones muneri eidem addictorum vocem exciverunt non sine admiratione: Deus bone, unde vires illis hos ad labores? Ferrum usu consumitur, illi gravioribus et longioribus laboribus fiunt“, ARSI, Lith. 40, fol. 329v.

rusintojų kėslus; paprastų žmonelių tikėjimas, kaip toji nepajudinama uola, į kurią atsimušusios ištykšta nūdienio komunistinio ateizmo šėlstančios bangos.

TEATRAS JĖZUITŲ MOKYKLOJE

Jėzuitų mokyklinis t. yra neatskiriama jų pedagoginės veiklos dalis. Perimdami Paryžiuje vartojamą būdą *(modus Parisiensis*) atskirose kolegijose paruošti studentus aukštosioms studijoms, jėzuitai perėmė į savo kolegijas ir mokymo metodą, pagal kurį svarbią vietą užima paties mokinio atliekamos pratybos. Tam turėjo tarp kitko tarnauti įvairios deklamacijos ir dialogai. Paprastai tokios pratybos vykdavo klasės aplinkoje, bet švenčių ir kitokių iškilmių dienomis būdavo išeinama į viešumą, kur šalia deklamacijų bei inscenizuotų dialogų būdavo vaidinamos ir ištisos dramos. Jėzuitų t. tikslas buvo ne menas, o auklėjimas: kad mokiniai įprastų aiškiai ir taisyklingai kalbėti, viešai pasirodyti, išvystyti savo sugebėjimus ir iniciatyvą. Bet drauge t. buvo ir reprezentacinė priemonė.

DIALOGAI

Jėzuitų t. pastatymus galima skirti į dvi pagrindines grupes: dialogus ir dramas (tragedijas ar komedijas). Dialogu vadindavo paprastesnę, daugiau deklamacinio pobūdžio inscenizaciją, atliekamą dažniausiai religinių švenčių proga (D. Penktadienį, Kalėdose, Velykose, Devintinėse, šv. Kotrynos šventėje), pradedant bei užbaigiant mokslo metus, pagerbiant aukštuosius svečius. Dialogo veikėjai persirengdavo (pagal vaidmenį) angelo, alegorinės figūros (religijos, tikėjimo, vilties, meilės ir t.t.), S. ar N. Testamento šventojo ir pan. atributais. Kadangi dialogai nereikalavo nei daugelio artistų, nei didelio scenos aparato, jie būdavo dažnai statomi ne tik didelėse kolegijose, bet ir mažesnėse mokyklose. Be to, žmonių masėms skirti dialogai galėdavo būti atliekami vietine kalba, o visiems kitiems scenos veikalams normaliai buvo privaloma lotynų kalba.

DRAMOS

Jėzuitų t. veikla labiausiai išryškėja draminiuose pastatymuose, t. y. tragedijose ir komedijose. Pasak Sarbievijaus, tragedija yra ‘žymių asmenų didingi veiksmai, siekią sužadinti užuojautą arba baimę’, ir komedija - ‘eilinių žmonių kasdieniniai veiksmai, siekią sužadinti džiugią ir šventinę nuotaiką’ *(De perfecta poesi,* lib. IX, cap. III). Tokiu būdu dramos apie šventuosius turėjo būti vadinamos komedijomis, nes netiko, kad šventųjų gyvenimas žadintų užuojautą ar baimę. Bet praktiškai šių dviejų dramos žanrų ribos ne visiems buvo aiškios, ir kartais tas pats scenos veikalas vienų vadinamas tragedija, kitų - komedija. Tik XVIII a. pradėta juos skirti pagal modernų dramos žanrų supratimą. Pasitaiko ir mišrių pavadinimų: tragikomedija ir komikotragedija, žiūrint, katras elementas užima svarbesnę vietą. Tragedijos ir komedijos paprastai būdavo 3 arba 5 aktų, kurie kartais lotyniškai vadinami: I - *prologus,* II - *protasis,* III - *epitasis,* IV - *catastasis,* V - *catastrophe* (plg. Sarbievius, *De perfecta poesi,* lib. IX, cap. VII). Pvz., panašiai pavadintos Vilniuje 1715 IV 13 vaidintos dramos *Saitus citra motum* dalys: *prologus, protasis, catastasis, catastrophe* ir *comus.* Tačiau dažnai sutinkamas atskiros dramos dalies pavadinimas yra „aktas“, pvz., I aktas, II aktas *(actus primus, actus secundus...);* tuo atveju prologas ir epilogas neįeina į aktų skaičių. Kiekvieną aktą sudarydavo kelios scenos, kurių skaičius įvairuoja tarp 3 ir 12. Tarp atskirų aktų būdavo įterpiami chorai arba trumpi vaizdeliai, vad. *interludia* ar *intermedia;* juos ir taip pat prologą su epilogu buvo galima atlikti ne lotynų, o to krašto kalba.

AUTORIAI

Pradžioje jėzuitai vaidino kitų autorių sukurtus scenos veikalus. Taip pirmoji jėzuitų mokyklos scenoje pasirodžiusi drama, tragedija *Euripus,* statyta Vienoje 1555, po to dažnai kartota daugelyje vokiečių kolegijų ir 1585 vaidinta Braunsberge, buvo parašyta belgų pranciškono Levino Brechto. Panašiai ir Ispanijoje, Kordoboje, pirmą sykį jėzuitų

statytos komedijos *Acolastus* autorius buvo olandas Vilhelmas Gnaphaeus. Pradedant 1563, kai kur sutinkamos ir klasikinių rašytojų dramos, žinoma, 'apvalytos'. Ypačiai buvo mėgiamos Plauto komedijos: *Aulularia, Captivi, Menaechmi, Curculio.* Terencijaus *Adelphi* buvo vaidintas 1564 Innsbrucke, 1566 Vienoje, 1589 Dilingene ir turėjo įtakos XVIII a. jėzuitų dramaturgijai Lenkijoje ir Lietuvoje. Iš Senekos komedijų težinoma *Thyestes,* 1573 pastatyta Olomouce, Moravijoj. Friburge (Šveicarijoje) 1584 buvo suvaidinta iš graikų į lotynų k. išversta Lukiano Samosatiečio komedija *De Tiomone.* Bet tuoj ir patys jėzuitai pradėjo rašyti dramų tekstus. Ši pareiga dažniausiai tekdavo retorikos mokytojui. Kadangi jėzuitų draminė kūryba būdavo retai spausdinama, daug autorių mums liko nežinomų. Iš įžymesniųjų paminėtini: ispanas J. de Acosta (1539-1600), portugalas L. da Cruz (1558-1604), kuris ypačiai pagarsėjo savo bibline drama *Sedecias;* italai: S. Tucci (1540—97), F. Benci (1542-94), B. Stefonio (1560-1620), anglas pal. E. Campion (1539-81), kuris 1575-79 Prahoje dėstė retoriką ir rašė dramas; prancūzai: N. Caussin (1583-1651), L. Cellot (1588-1658), J. de Jouvancy (1643-1719), Ch. Porée (1675-1741). Bet ypačiai talentingi dramų autoriai buvo vokiečių kilmės: Jakob Pontanus (Spanmüller, 1542—1626), dialogų kūrėjas, kurio skaitymo vadovėlis *Progymnastica latinitatis sive dialogi* buvo vartojamas per ištisą XVII a. beveik visose Europos mokyklose; Jakob Bidehnann (1578-1639), laikomas talentingiausiu iš visų jėzuitų dramaturgų; Jakob Balde (1604-68), pagarsėjęs savo tragedija *Jephtias;* Jakob Masen (1604-84), kurio 7 dramos išleistos jo veikalo *Palaestra eloquentiae ligatae* III tome, ir iš p. Tirolio kilęs Nikolaus Avancini (1612-84), kūręs dramas Vienos jėzuitų teatrui.

TEMATIKA

Dialogų ir dramų tematika buvo įvairi. Poplateko apskaičiavimu, iš 187 mums žinomų iki 1599 įvairiose jėzuitų kolegijose vaidintų dramų 4 buvo eucharistinėmis temomis, 39 biblinėmis S. Testamento, 16 N. Testamento, 38 moralinių pamokymų, 10 senųjų klasikų, 12 mokykli-

nėmis, 7 panegirinėmis, 3 poleminėmis, 37 šventųjų gyvenimo, 6 istorinėmis ir 15 nenustatytomis temomis. Anot Bednarskio, jėzuitų scenos veikalus galima suskirstyti į 5 grupes: 1. misterijų pobūdžio vaidinimai, kur tiesiog arba simboliškai vaizduojamos kat. tikėjimo dogmos bei įvykiai, pvz., Kristaus kančios misterijos ir dialogai; 2. religiniai vaidinimai iš šventųjų, pirmųjų krikščionių ar misijų kraštų gyvenimo; 3. istorinio-pasakojamojo pobūdžio tragedijos ir komedijos; 4. tragedijos, komedijos ir dialogai, siekią išjuokti ydas, kelti dorovę, skiepyti gerus papročius; 5. panegiriniai vaidinimai, skirti aukštų asmenų, geradarių, mecenatų garbei. Kai XVI a., steigiant vis naujas kolegijas, t. vaidinimuose daugiau veikė apaštalinis motyvas, tai XVII a. stipriau pasireiškia noras sudominti žiūrovus nuostabių įvykių vaizdavimu, imant medžiagą iš įvairių legendų, iš tolimųjų kraštų, ypač Indijos bei Japonijos aprašų, iš savo krašto ir pasaulinės istorijos. Romoje, Münchene ir kitur kartais atliekamos dainuojamosios dramos, vad. oratorijos, melodramos ir pan. Visur plačiau pritaikoma alegorija. XVIII a. ne tik Prancūzijoje, bet ir kituose kraštuose jaučiama prancūzų dramos autorių (Comeille, Molière ir kt.) įtaka; grįžtama prie klasikinės tragedijos normų; trys vienumai (laiko, vietos ir veiksmo) tampa temos išvystymą varžančia taisykle. Todėl ne visi jėzuitai sekė nauja linija, didesnė dalis ir toliau laikėsi barokinės laisvės. Dėl italų operos įtakos vis dažniau vartojama muzika ir šokiai. Nuo XVIII a. vidurio daug kur dramos statomos nebe lotynų, o vietos kalba, apraiška, kurią sukėlė vis didėjanti pijorų mokyklinio t. ir visur miestuose bei dvaruose steigiamų profesionalų t. konkurencija.

INTERMEDIJOS IR BALETAI

Įtarpus tarp atskirų dramos veiksmų, arba intermedijas, randame jau pirmaisiais jėzuitų mokyklinio t. laikais. Tai būdavo vietine kalba atliekami trumpi monologai, dialogai, chorai, muzikos dalykėliai, rateliai bei alegoriniai šokiai. Ilgainiui imta intermedijomis vadinti visa, kas vaidinimo metu atliekama vietine kalba, įskaitant prologą ir epilogą. Jų tikslas

buvo lotynų k. nemokančius žiūrovus supažindinti su sekančio veiksmo turiniu ar juos pertraukų metu palinksminti. Muzika, choras ir šokiai kartais būdavo įtraukiami ir į pačią dramą. Iš to XVIII a. išsivystė scenos vaidinimai, kuriuose svarbią vietą užimdavo šokiai, t. y. šalia tragedijų ir komedijų įvesta trečia dramos rūšis - baletas. Labiausiai jis buvo puoselėjamas Paryžiaus jėzuitų kolegijoje, vad. *Collège de Clermont.* Nuo 1660 beveik kasmet ten buvo statomas bent vienas baletas. Jėzuitai C. F. Menestrier, C. le Jay, Ch. Porée, J. de Jouvancy kūrė baletų libretus, rašė teorinius baleto vadovėlius. Iš Prancūzijos baletas XVIII a. pasiekė ir kitų kraštų jėzuitų mokyklas. Taip ir Vilniuje 1754 su prancūziška komedija *Timon le misanthrope* buvo sujungtas *Ballet des passions* ir apie 1760 atliktas baletas *Wiek ludzki.*

SCENA

Didieji vaidinimai įvykdavo po atviru dangumi: kolegijos kieme, prie bažnyčios, miesto aikštėje. Kiekvienoje naujai statomoje kolegijoje paprastai būdavo įrengiama salė su stacionaria scena. Kur stacionarios scenos nebuvo, ją specialiai paruošdavo kiekvienam vaidinimui. Scena, kaip ją aprašo Sarbievijus (*De perfecta poesi,* lib. IX, cap. IV-VI), būdavo šiek tiek palinkusi į publiką ir gilumoje siauresnė negu priekyje. Scenos grindys būdavo paženklinamos linijomis, kad aktoriai galėtų orientuotis, kur atsistoti. Šonines dekoracijas sudarydavo 6 pailgi kubai (*cubi oblongi*), po tris kiekvienoje pusėje, paliekant tarp jų tarpus aktoriams į sceną įeiti. Kubų šonuose būdavo nupiešiami atitinkami vaizdai. Užtekdavo visus kubus šiek tiek pasukti ir gaudavo naują vaizdą. Panašiai ir užpakalinę scenos sieną sudarydavo kas kartą po dvi atitinkamai dekoruotas, iš abiejų pusių sustumiamas plokštes. Be to, Sarbievijus aprašo Romoje vartojamą būdą svirtimi nuleisti iš viršaus ar pakelti angelus, dvasias ir panašias roles vaidinančius artistus, o specialiame skyriuje (cap. III) nurodo, kaip įrengti ir reguliuoti scenos apšvietimą. Scenos paruošimo ir dramos pastatymo išlaidas apmokėdavo geradariai. Savaime suprantama, kad kolegijose, esančiose šalia kara-

lių ar įtakingų ir turtingų didikų rezidencijų, teatro vaidinimai būdavo kur kas didingesni negu provincijos kolegijose. Savo nepaprastu ištaigingumu pasižymėjo Bavarijos hercogų globojamas jėzuitų teatras Münchene. 1575 ten vaidinant dramą *Constantinus,* kuri tęsėsi dvi dienas, dalyvavo 185 aktoriai, o įvažiuojantį triumfatorių imp. Konstantiną palydėjo 400 raitelių, apsirengusių senovės romėnų uniformomis. Panašiai 1577 tris dienas trukusioje dramoje *Esther* pasirodė apie 300 aktorių, o į Babilono miestą įvažiuojančią karalienę Esterą lydėjo 1700 raitų ir važiuotų, įvairiais kostiumais persirengusių asmenų. Turbūt didingiausias t. istorijoje scenoje atliktas dalykas buvo Mūnchene 1597 Šv. Mykolo bažnyčios konsekracijos proga. Dramoje *Triumphus s. Michaelis,* vaizduojančioje Bažnyčios ir arkangelo Mykolo kovą su pragaro baisenybėmis, visi laikai ir visos tautos lenkėsi Bažnyčiai, o 300 velnių nugrūsti į pragarą.

VAIDINIMŲ LAIKAS IR TECHNIKA

Dramos būdavo vaidinamos dažniausiai rugsėjo mėn., pradedant naujus mokslo metus (*renovatio, innovatio, restauratio studiorum),* o nuo XVII a. vidurio dažniau liepos mėn. gale, t. y. mokslo metus užbaigiant (*actus postgymnasticus, metagymnasticus),* ir Užgavėnių proga, kad studentai ir kiti žmonės būtų atitraukiami nuo netikusių Užgavėnių papročių. Taip pat įvairios šventės ir kitos iškilmės duodavo progos mokiniams sceniniais dalykėliais prisidėti prie jų paįvairinimo. Atskiri t. spektakliai tęsdavosi 2-7 val., tik XVI a. yra buvusių ir ilgesnių (iki trijų dienų). Vaidinimo techniniam paruošimui paprastai vadovaudavo retorikos ar poetikos mokytojas, kuris dažniausiai būdavo ir jo autorius. Vaidindavo kolegijos mokiniai, tik išimtiniais atvejais būdavo kviečiami pašaliečiai (pvz., fechtuotojai, muzikai ir pan.). Moterų roles buvo stengiamasi kiek galima apriboti; jas atlikti tegalėjo mokiniai berniukai. Vaidinimo išvakarėse būdavo prie kolegijos durų iškabinamas skelbimas apie įvyksiantį vaidinimą ir kviečiami žiūrovai. Kad žiūrovai galėtų lengviau sekti vaidinimo eigą, jiems būdavo išdalijamos spaus-

dintos programos *(argumentum, periocha, synopsis).* Pirmoji tokia programa išleista Miinchene 1597. Programos tekstas išeidavo vietine kalba arba drauge lotynų ir vietine k., arba atskirai lotynų ir atskirai vietine k. Todėl iš išlikusių programų kalbos dar negalima spręsti apie paties vaidinimo kalbą. Žiūrovai būdavo įleidžiami nemokamai, pirma kviestieji, po to, kiek likdavo vietos, visi kiti. Jų kartais būdavo tiek daug, kad, pvz., Münchene tekdavo kviesti kareivius sulaikyti besiveržiančią minią.

ORDINO NUOSTATAI

Iš pradžių su mokykla savaime perimtas t. vystėsi pagal atskirų vietų aplinką ir papročius. Augant kolegijų skaičiui, ordino vadovybė pradėjo duoti nurodymus ir t. reikalais. Svarbiausius tokius nuostatus, skirtus viso ordino ar atskirų jo provincijų kolegijoms, surinko ir išleido Jan Poplatek (*Studia z dziejów jezuickiego teatru szkolnego w Polsce,* 1957). Didžiausia nuostatų dalis liečia t. veiklos su mokyklos ir auklėj imo siekimais suderinimą ir įsivyraujančių negerovių pašalinimą. 1551 baigtose ruošti ordino konstitucijose tekalbama bendrais žodžiais apie deklamacijas ir lotynų bei graikų k. stiliaus lavinimą. O 1599 patvirtintoje *Ratio studiorum* jau sankcionuojama 50 metų patirtis. Jos nuostatai gan griežti: tragedijos ir komedijos tik lotynų k.; tarp atskirų aktorių įtarpai tik lotynų k.; nei moterų vaidmenų, nei moteriškų drabužių ir pan. Tačiau t. Generolui duota teisė, atsižvelgiant į atskirų kraštų reikalavimus, padaryti išimčių. Jau 1600 leista Prancūzijoje ir Vokietijoje prologą, epilogą ir veikalo turinio paaiškinimus pateikti vietine kalba ir būtinu atveju įvesti moterų roles. 1601 tokiu pat būdu leista vietinė kalba Lenkijos ir Lietuvos jėzuitų t., o 1602 duotas leidimas ir moterų rolėms. Praktiškai ir visur kitur buvo daromos tos pačios išimtys iki pat ordino panaikinimo. Iš kitų ordino vadovybės duotų nurodymų paminėtinas primygtinis reikalavimas, kad paruošti dramų tekstai būtų griežtai kontroliuojami, ir tai ne vien tam, kad būtų išvengiama tikėjimui ar moralei pavojingų dalykų bei įtakingus asmenis užgauliojančių pasa-

kymų, bet ir kad būtų vartojama taisyklinga kalba ir dailus stilius. Tokį potvarkį Lietuvos provincijos namų viršininkams paliko 1614 vizitatorius J. Argentus, tarp kita ko įsakydamas laikytis taisyklingos lenkiškų žodžių rašybos, kurios turi išmokti ir kolegijų mokiniai. Griežtos kontrolės reikalą pabrėžė taip pat jėzuitų generolas C. de Noyelle 1683 savo laiške Lietuvos provincijolui, o vėliau tai dar kelis kartus priminė provincijos viršininkui.

NAUJAISIAIS LAIKAIS

Ordiną 1814 atgaivinus, jėzuitai vėl daug jėgų skyrė auklėjimo darbui. Nebuvo visai pamirštas ir t., bet jis toli gražu nebeturėjo tokios reikšmės kaip anksčiau. Prisitaikymas prie modernios mokyklų programos ir naujų mokymo metodų paveikė ir mokyklinio auklėjimo priemonių pasirinkimą. Tuo pačiu nustojo savo reikšmės ir jėzuitų dramaturginė kūryba. Vienas kitas, kaip ispanas L. Tornero, vokietis W. Wiesenbach, yra rašę dramas bei misterijas vietinėmis kalbomis, bet apie savitą jėzuitų dramą negali būti nė kalbos. Didesnėse kolegijose (pvz., Kauno jėzuitų gimnazijoje) ir mūsų laikais buvo ruošiami - daugiau meninio lavinimosi ir pramogos dėlei - t. vaidinimai, dažniausiai pastatant kokį jau anksčiau sukurtą dramos veikalą.

JĖZUITŲ TEATRAS LIETUVOJE

1564 ir 1565 jėzuitai, atvykdami į vėliau Lietuvos jėzuitų provincijai priklausiusias Braunsbergo ir Pułtusko kolegijas ir 1569 pradėdami savo veiklą Vilniuje, jau atsinešė iš Vienos, Romos ir kitų Europos kraštų mokyklinio t. patyrimą. Pirmieji viršininkai, italas L. Maggio ir ispanas F. Sunyer, gerai suprato t. reikšmę auklėjimui ir rūpinosi, kad kiekvienoje naujai įsteigtoje kolegijoje būtų ruošiami vieši pasirodymai. Pultuske jau 1566 per Devintines ir vėliau kasmet šios šventės proga būdavo atliekami dialogai Švč. Sakramento garbei; 1566 rudenį, pradedant

mokslo metus, mokiniai vysk. A. Noskovskio rūmuose 14 kalbų, tarp jų ir lietuviškai, deklamavo savo sukurtus eilėraščius, o 1568 rudenį jau statoma moralinė drama: *Comoedia studiosi licentiosi.* Apie Braunsbergo t. iš pirmųjų metų tikslių žinių neturime. Bet 1568 Užgavėnėse ten jau buvo suvaidinta komedija *De inquirenda veritate,* o 1569 mokslo metai pradėti su bibline komedija *Susanna,* kurią žiūrėjo ir kardinolas Hozijus. Vilniuje pirmasis mums žinomas vaidinimas įvyko 1570 X 18 kolegijos kieme, dalyvaujant vysk. Protasevičiui, miesto didžiūnams, daugybei bajorų ir miestiečių. Buvo vaidinama moralinė komedija *Hercules.* Pradedant 1572, šaltiniai beveik kasmet mini ir Devintinių procesiją Vilniuje, kurios metu Akademijos studentai atlikdavo iškilmei pritaikytą dialogą, dažniausiai lenkų k. 1572 buvo atliktas dialogas *Melchisedech,* kurį žiūrėjo 10 000 žmonių, o 1581 dialogas lotynų k. *De Abrahamo victore et Melchisedecho litante,* kuriame dalyvavo karalius Steponas Batoras su savo dvaru ir senatu. Apskritai galima sakyti, kad ir Lietuvos jėzuitų provincijos didesnėse kolegijose buvo laikomasi kituose kraštuose įsigalėjusio papročio kasmet paruošti po vieną tragediją ar komediją ir po kelis dialogus. Tiktai trūkstant šaltinių, ypačiai neišlikus kolegijų dienoraščiams ir specialioms knygoms, kuriose būdavo sužymimos visos atliktos deklamacijos, dialogai, dramos (tokią knygą įvesti Vilniaus kolegijai patarė provincijolas L. Maggio savo 1570 duotoje instrukcijoje), nebegalime atkurti visuminio Lietuvos jėzuitų sceninės veiklos vaizdo, kaip tai galima padaryti Mūncheno, Vienos, Paryžiaus, Friburgo (Šveicarijoje) ir kt. kolegijų atžvilgiu.

AUTORIAI

Jėzuitų Lietuvoje veiklos pradžioje buvo panaudojami kituose kraštuose statyti dramos veikalai. Taip pirmoji jėzuitų drama Vilniuje buvo lotyniška komedija *Hercules,* kurios autoriumi laikomas italas S. Tucci, nes jo tokio pat pavadinimo dialogas buvo atliktas 1561 Mesinoje. Taip pat Vilniuje 1581 vaidinta italo jėzuito Fr. Benci tragedija *Jehu,* o Braunsberge 1585 statyta belgų pranciškono L. Brechto tragedija *Euri-*

pus. Iš pačių Lietuvos-Lenkijos jėzuitų XVI a. žinomi tik penki dramas rašę autoriai: 1. Martynas Lascius, 1570-73 Vilniuje studijavo filosofiją, 1574-76 ten pat buvo gramatikos mokytojas, 1593-95 Akademijos pamokslininkas. Būdamas 1576-78 Pultuske studijų prefektu parašė dialogų. Ar rašė ir dramas, nežinia. 2. Gasparas Pentkovskis (*Pętkowski*), 1581-92 beveik be pertraukos dirbęs Vilniaus akademijoje, gerai mokėjęs lotynų, graikų ir hebrajų kalbas. Nėra abejonės, kad Breslavo Ossolineum bibliotekoje saugomas vad. Vilniaus rankraštis (Rkps 1137) yra Pentkovskio sukurtų lenkiškų dialogų rinkinys. 3. Petro Skargos seserėnas Sebastijonas Czarnolaski, vadinęsis Skarga (apie 1553-1638), kuris 1574-77 Vilniuje studijavo filosofiją, 1580-82 ten pat mokytojavo gramatikos klasėje, 1587-89 studijavo teol. ir gavo kun. šventimus. Jam priskiriama lenkiška intermedija *Klecha, Pan, Sługa,* atlikta 1590 Pultuske. 4. Benediktas Herbest (1531-1593), kuris ilgą laiką gyveno Jaroslave ir tarp išvykų į Podolės ir Volynės misijas rašė komedijas, tačiau nė viena jų iki mūsų laikų neišliko. 5. Grigalius Knapskis, dar prieš įstodamas į jėzuitus studijavęs Vilniaus akad. retoriką. Kaip jėzuitas ten pat 1594-97 studijavo teol. Šių studijų metu parašė Vilniuje statytas tragedijas: 1596 *Philopater* ir 1597 *Faelicitas.* Jam taip pat priskiriamos tragedijos: *Odostratocles,* vaidinta Vilniuje 1597, *Eutropius* - Liubline 1604, *Mauritius* - Poznanėje 1605, *Belisarius* - Poznanėje 1614, *Franciscus Valsingamius* - Poznanėje 1619. Laikotarpis po 1599 jėzuitų teatro Lietuvoje atžvilgiu mažiau ištirtas. Iš įžymesniųjų Lietuvos jėzuitų dramaturgų paminėtini: Motiejus Kazimieras Sarbievijus, sukūręs keletą dialogų bei deklamacijų įvairių iškilmių progomis; Tomas Klage, parašęs 1634 Rešliuje vaidintą komediją *Jason Eulimenites*; Jonas Rywockis, 1636 Vilniuje paruošęs karaliaus apsilankymo ir šv. Kazimiero relikvijų perkėlimo iškilmes; A. Zieniewicz, rašęs 1638-42 Vilniuje panegirinius dialogus; panašiai ir Kazimieras Kojalavičius, tą pat rašęs 1644-46. Taip pat žinoma, kad Gardine 1651 statyta E. Pylinskio *Comoedia deJacob et Joseph* ir kad 1673 Vilniuje vaidintas Užgavėnių ir Kančios dramas paruošė J. Drews, o 1674 Kančios dramą - J. Kosmowski. Keleto dialogų ir Vilniuje 1668-75 vaidintų dramų autorium buvo gabus, bet jaunas miręs retorikos prof. Valentinas Bialovičius. M. Juš-

kevičius 1676 Kražiuose pastatė savo tragediją *Cosmas Persarum rex.* 1677 Užgavėnėse Kražiuose vaidinta drama *Leontius orei victima* ir Devintinėse lenkiškas dialogas *Chleb zwycięski w Gedeonie*; abiejų autorius - Gabrielius Šimkevičius. Kiek vėliau (data nežinoma) Kražiuose buvo rodoma tragedija *Belisarius,* kurią retorikos mokytojas D. Mikulskis perdirbo iš garsios vokiečių jėzuito J. Maseno tragedijos *Mauritius.* XVIII a. Vilniuje statytų scenos veikalų autoriais yra buvę: 1709 - V. Daukša, 1714 ir 1719 - Juozas Rudamina, 1715 - B. Gizbertas, 1724 - D. Kasakauskas, 1724 - J. Špungianskis, 1750 - R. Hempelis, 1761 - M. Chaneckis, 1771 - K. Benislavskis. Kauno kolegijoje 1734 buvo statoma lenkų k. tragedija apie Izaoką, kuriai tekstą parašė T. Woronowicz. Žymiausias iš Vilniaus akad. išėjęs ir ilgai Varšuvoje dirbęs dramaturgas buvo Pranciškus Bohomolec. Vilniuje jis studijavo retoriką, ten pat dėstė infimos ir gramatikos klasėse. Po 4 m. teol. studijų Romoje jis 1750 grįžo vėl į Vilnių dėstyti retorikos, bet jau 1752 perkeltas į Varšuvą, ten pasiliko iki mirties. Labai galimas dalykas, kad vieną kitą teatro dalyką bus sukūręs Vilniuje; tačiau intensyvią teatrinę veiklą išvystė Varšuvoje, kurdamas pirma klasikinės formos tragedijas, o nuo 1755 - lenkiškas komedijas. Ordiną panaikinus, jis dirbo Varšuvos valstybiniame teatre.

AUTORIŲ PARUOŠIMAS

Kaip kituose kraštuose, taip ir Lenkijoje bei Lietuvoje buvo speciali jėzuitų mokytojų seminarija (*Seminarium nostrorum humanistarum et rhetorum, Academia litterarum humaniorum),* kurioje busimieji kolegijų mokytojai vienerius ar dvejus metus gilino humanistines studijas. Ji įsteigta 1571 Pultuske; pirmuoju jos prof. buvo Albertas Tobolskis ***(Theobolscius*).** Šiam po pusės metų sunegalavus ir vėliau persikėlus į Vilnių, seminarijos prof. iki 1574 buvo Benediktas Herbest, po jo Justas Rab, o po šio Martynas Lascius. 1578 rudenį mokytojų seminarija perkelta į Jaroslavą, kur buvęs sveikesnis klimatas. Jaroslave kurį laiką seminarijoje dirbo ir vilnietis Kasparas Savickis. Augant kolegijų ir

tuo pačiu joms reikalingų mokytojų skaičiui, Lietuvos jėzuitai 1596 įsikūrė atskirą mokytojų seminariją Tartu, kurioje pirmuoju prof. buvo švedas L. Bojeris. Švedams artėjant prie Tartų, seminarija, kurioje tuomet mokėsi ir K. Sirvydas, 1600 rudenį buvo perkelta į Nesvyžių. Vėliau ji dažnai kilnojama po įvairias Lietuvos jėzuitų provincijos kolegijas. Apie 1620 ji Polocke, apie 1645 Vilniuje, XVIII a. pradžioje vėl Nesvyžiuje, apie 1730 Slucke. Tokioje seminarijoje pirmiausia buvo išeinama poetika, arba mokslas apie grožinę literatūrą, apimąs ir dramos veikalus, jų ypatybes ir kūrimo taisykles. Nuo XVI a. galo pagrindiniu to kurso vadovėliu buvo Jokūbo Pontano (Spannmüller) *Poeticarum institutionum libri tres***.** Juo seka ir M. K. Sarbievijus, kuris 1619-20 ir 1626-27 buvo tokios seminarijos Polocke profesorium. Čartoriskių bibliotekoje Krokuvoje yra išlikusios dvi Sarbievijaus 1626 Polocke mokyto poetikos kurso kopijos; visą tekstą išleido Lenkų mokslo akad. 1954-58. Kiti du panašūs nežinomų autorių vadovėliai yra išlikę rankraščiuose, kurie buvo saugomi Petrapilio Viešojoje bibliotekoje (Lat. Q. XIV. 229 ir 185); vieno titulas: *Poetica practica a. D. 1648,* antras be titulo; abu kilę iš Vilniaus akademijos.

DRAMŲ KALBA IR TEMOS

Jėzuitų mokykla buvo perdėm humanistiškai-klasikinė, kurioje svarbiausią vietą užėmė lotynų k., o didesnėse kolegijose buvo mokomasi taip pat graikų ir hebrajų k. Krašto kalba tik tiek rūpintasi, kiek ji buvo reikalinga minėtų kalbų paaiškinimui ir supratimui. Tik XVIII a. antroje pusėje pradėta mokyti ir modernių kalbų, ypačiai prancūzų k. Tokiu būdu visi scenos veikalai turėjo būti statomi lotynų k. Išimtys buvo daromos šventiniams dialogams bei vaidinimams, kurie būdavo skiriami paprastiems žmonėms; juos buvo galima atlikti ir vietine kalba. Nuo XVIII a. vidurio kaip kitur, taip ir Lietuvoje beveik visiems vaidinimams buvo vartojama lenkų k. Čia verta prisiminti daugeliu kalbų atliekamas deklamacijas, kurios gana dažnai buvo ruošiamos pirmaisiais jėzuitų Lietuvoje darbo dešimtmečiais. Yra žinoma, kad jose turėdavo

savo vietą ir lietuvių k. Iki mūsų laikų išliko tokių deklamacijų du tekstai: 9 eilutės, sakytos 1589 Vilniuje, sutinkant karalių Zigmantą Vazą, ir dviejų eilučių liet. sveikinimas karaliui Vladislovui, 1648 atvykusiam į Vilnių. Lietuvių k. buvo vartota 1568 Pultuske, kai kolegijos mokiniai 10 kalbų sveikino Plocko vysk. Petrą Myszkowskį; 1574 Poznanėje, sveikinant iš Prancūzijos atvykstantį karalių Henriką; 1584 Vilniuje, kai naujuosius kardinolus, Radvilą ir Bolognetti, Akademijoje sutiko angelas, Bažnyčia, italas, ispanas, lietuvis, lenkas, prancūzas, vokietis, čekas, anglas ir kinietis (kalbėjęs lotyniškai); 1587 Kališe, kai mokiniai sakė 12 kalbų deklamacijas Gniezno arkiv. S. Karnkowskiui; 1604 Vilniuje, švenčiant šv. Kazimiero iškilmes. Bet ir lotynų k. atliekamose dramose beveik visuomet būdavo įtarpų (intermedijų) vietine kalba. Prologe būdavo paaiškinamas dramos turinys, o įtarpuose tarp atskirų veiksmų stengiamasi užimti žiūrovus trumpais komiškais vaizdeliais. Šalia įvairių lenkiškų įtarpų yra išlikę du maišyti lietuviškai-lenkiški dialogai: nežinomos dramos prologas, kuriame vaizduojamas kaimietis žemaitis, kuris, atvykęs pas ‘Wurszaitį’, prašo, kad jam išaiškintų sapną, kaip Vytenis kojomis trypė ostiją iš kurios tryško kraujas. Scenoje dar pasirodo dievukas ‘Puszaytis’ ir nykštukas ‘Parstukis’. Kitame, Kražiuose 1677 parodytame įvade į G. Šimkevičiaus dramą *Chleb zwycięski* vaizduojamas neturtingas ‘Boioraytis’, kuris žemaitiškomis eilėmis pristato į kolegiją aavo sūnų ‘Misiukiela’. Daugiau liet. tekstų lig šiol nežinoma, nors tokių prologų bei intermedijų, ypač Kražiuose ir Pašiaušėje atliktuose scenos dalykuose, turėjo būti nemaža. Nežinome nė vienos lietuvių k. programos *(argumentum, periocha),* kurios XVII ir XVIII a. būdavo įteikiamos žiūrovams, kad lengviau galėtų sekti vaidinimo eigą. Joms turbūt be išimties ir Lietuvoje buvo vartojama vien lotynų ir lenkų k. Temų atžvilgiu Lietuvos jėzuitų dramos įvairuoja, kaip ir kitų kraštų jėzuitų t. Tik čia mažiau grynai klasikinių ir daugiau hagiografinių bei istorinių dramų, o ypačiai dažnai sutinkamos panegirinės temos. XVII ir XVIII a. kartais pasitaikydavo ir liet. turinio scenos dalykų. Be minėto 147 eilučių prologo apie Vytenį, dar yra žinomi: 1663 Pinske Devintinėse statyta drama apie Jogailą, ties Žalgiriu nugalintį kryžiuočius; 1723 Vilniuje parodytas *Septicollis Litua-*

niae caput palaemoniarum urbium Vilna; nežinia kada ir kur vaidinta 5 aktų drama apie Vaidilą, kuris, tarnaudamas Algirdui ir Jogailai, kėsinosi nužudyti Kęstutį; taip pat be vietos ir laiko žinių išlikusi 3 aktų drama apie šv. Kazimierą, Lietuvos globėją. Gal tai 1609 VII 22 Vilniuje, dalyvaujant karaliui, vaidintoji *Comoedia de S. Casimiro?* Iš Lietuvoje statytų bendromis su Lenkija temomis dramų paminėtinos: 1684 Kražiuose *Vienna Austriae caput* (apie pergalę prieš turkus); 1707 Vilniuje *Sarmatia triumphali lauro*; 1721 Vilniuje *Pyrrhus extra Epirum* (apie Erazmą Cioleką); 1724 Vilniuje *Campus electoralis sub clava St. Denhoff,* 1729 Vilniuje *Fulmen belli* (apie J. Nezabitauskį, kovojantį su turkais); 1743 Vilniuje *Thesaurus orbis Lechici* (apie Joną Skarbeką, pasiuntinį pas karalių Henriką); 1756 Vilniuje lenkiška drama apie šv. Stanislovą Kostką.

RAIDA IR REIKŠMĖ

Lietuvos jėzuitų t. raidoje galima skirti tris etapus: 1. laisvo kolegijų vystymosi laikotarpis iki *Ratio studiorum* paskelbimo 1599; 2. daugiau ar mažiau griežto *Ratio studiorum* nuostatų laikymosi laikotarpis, kuriame, viena vertus, pasireiškia noras daugiau prisitaikyti prie vis labiau išsivystančio pasauliečių t., antra vertus, nuolatiniai viršininkų raginimai nesivaikyti naujovių, neieškoti sensacijų, žiūrėti, kad t. nekenktų mokslo eigai, tačiau, kad ir nenoromis, duodami įvairūs dispensai; šis laikotarpis tęsėsi iki XVIII a. vidurio; 3. į naujas formas persiorientavimo laikotarpis, ypačiai sekant prancūzų jėzuitų dramaturgija. Gan smulkias Lietuvos jėzuitų t. normas nustato 1604 surašytos ir 1620 galutinai nustatytos *Consuetudines communes Provinciae Lituaniae.* Štai keletas svarbesnių normų. Kasmet galima statyti tik vieną didesnį sceninį dalyką: dialogą ar dramą; jų žiūrėti moteris galima leisti tik tais atvejais, kai dėl jų kilmingumo nėra kaip joms tai atsakyti; moterys turi sėdėti atskirai nuo vyrų; tik labai retai leidžiama vartoti scenoj moteriškus kostiumus; dramos įžanga ir įtarpai gali būti ir vietine kalba, jei jais paaiškinamas sekančios dalies turinys; Devintinėse ir

aiškinant žmonėms katekizmą galima bažnyčioj vietine kalba inscenizuoti trumpus dialogus; Užgavėnių proga gali būti rodomas trumpas inscenizuotas dialogas, bet tik vieniems studentams. Praktikoje, žinoma, ne visų nuostatų buvo vienodai laikomasi, ir ilgainiui įsigalėdavo netinkamų papročių ir negerovių, prieš kurias viršininkai be atvangos kovodavo. Taip 1683 jėzuitų generolas C. de Noyelle laiške Lietuvos provincijolui uždraudė Šv. Kotrynos šventėje rinkti mokinių karalių, jį triukšmingai lydėti į bažnyčią ir ten jį vainikuoti; uždraudė kališką triukšmą ir egzotinius šauksmus, paskelbiant naują sodalicijos prefektą arba mokyklinėse tarp atskirų klasių varžybose. Tais pačiais 1683 Lietuvos provincijolas J. Berentas uždraudė vaidinti D. Penktadienį bažnyčioje, įsakydamas pasitenkinti paprasta deklamacija. Tų draudimų, matyti, ne visur buvo paisoma, nes Lietuvos provincijolas J. Bielskis 1709 turėjo iš naujo įspėti dėl šaudymų ir ugnies svaidymų, o generolas A. Tamburini 1710 uždrausti D. Penktadienį deklamacijas atlikti bažnyčioje, kur žmonių juokinimais kenkiama jų maldingumui. Provincijolas V. Daukša pagaliau 1736 nustatė, kad gavėnios metu nebūtų jokių teatrinių vaidinimų; užtenka D. Savaitėje padeklamuoti poemą ar porą elegijų apie Kristaus kančią. Dar 1763 generolas L. Ricci peikia Lietuvos provincijoje įsigalėjusį paprotį dažnai ruošti deklamacijas, dialogus bei dramas ir įsako laikytis *Ratio studiorum* normų. Retorikos ir poezijos profesoriai Nebeįstengdavo sukurti vis naujų dalykų ir neretai kartodavo tas pačias, žiūrovams jau gerai žinomas intermedijas. Todėl provincijolas V. Daukša 1736 pavedė studijų prefektui prižiūrėti, kad ‘ateityje nebūtų šildomi tie patys kopūstai’ *(neposthac huiusmodi crambe in nostris theatris recoquatur).* Šiuo atžvilgiu svarbi Mozūrų (kurie 1758 buvo išskirti iš tuometinės Lietuvos provincijos) provincijolo S. Paškovičiaus 1771 įvesta tvarka, kad patyrusių autorių parašytos dramos būtų Varšuvoje išspausdintos ir išdalytos visoms kolegijoms. Tik po dvejų metų užklupęs ordino panaikinimas sužlugdė šią iniciatyvą, kaip ir visą jėzuitų mokyklinio t. veiklą.

Lietuvos jėzuitų t. vaidmuo buvo reikšmingas ne tik pačiai jėzuitų mokyklai bei auklėjimui, bet ir visuomenei. Beveik nesant Lietuvoje kitokio t., jėzuitų t. galėjo ilgą laiką veikti be konkurencijos; tik XVIII a.

pradėjo daugiau šioje srityje reikštis nejėzuitų mokyklos ir didikų dvarai. Nors vaidinimai, ypač vietine kalba atliekami dialogai ir intermedijos, ne tiek siekė meniškos jų pusės išvystymo, kiek žiūrovų į gera paskatinimo ar nuo bloga atgrasymo, jie neliko be įtakos tolimesnei t. raidai anuometinės Lietuvos teritorijoje ir užjos ribų. Toji įtaka gal mažiau tiesiogiai pasireiškė pijorų mokyklose, kurios Lietuvoje jau galėjo naudotis jų pačių kitur įgyta praktika, ne tiek veikė ir didikų dvarų t., nes šie daugiau sekė kitų kraštų pasaulietiškais t. Bet kaip tik nuo Lietuvosjėzuitų t. tiesiogiai priklauso stačiatikių metropolito Petro Mogilos apie 1632 Kijeve įsteigtos kolegijos *(Collegium Kiioviense)* scenine veikla. Šioje jėzuitų kolegijų pavyzdžiu tvarkomoje mokykloje jau apie 1640 suvaidinta lotyniška drama apie šv. Juozapą ir vėliau kas metai buvo statomi vaidinimai bei atliekami dialogai. Šios kolegijos įsteigėjas ir didelė dalis pradiniu laikotarpiu joje dirbusių mokytojų buvo studijavę jėzuitų mokyklose, ypačiai Vilniaus akad. Ten matytas ir išgyventas jėzuitų t. buvo pavyzdžiu šios grynai vakarietiška ir scholastine dvasia tvarkomos stačiatikių kolegijos ir per ją daugelio kitų Ukrainos ir Rusijos m-lų t. Panašiai Vilniaus jėzuitų t. praktiką perėmė į savo mokyklas ir bazilijonai, kurių daugelis lankydavo Vilniaus akad. Kad jėzuitų t., ypačiai savo intermedijų kūryba, veikė liaudies t. vietine kalba (lietuvių, gudų, lenkų) ir net paties Varšuvos valstybinio t. išsivystymą, šiandien pripažįsta visi t. istorikai.

KAUNO JĖZUITŲ GIMNAZIJOJ

Po 150 m. pertraukos į Lietuvą vėl sugrįžę jėzuitai ir 1924 įkūrę Kaune gimn., nepamiršo ir anksčiau auklėjimui tokios reikšmės turėjusio t. Jis nebebuvo savitas jėzuitiškas, lotyniškos poetikos taisyklėmis paremtas, bet jau iš lietuviškojo t. praktikos išaugęs šio meno mėgėjų pasireiškimas. Ne kartą buvo gauta Valstybės teatro parama kostiumais ir prisidėjimu prie aktorių paruošimo; 1932, 1934 ir 1935 pavasarį vaidinimus režisavo buv. Valstybės operos solistė ir režisierė J. Mantvydienė-Dvarionaitė, o 1935 rudenį Valstybės teatro artistas J. Monkevičius.

Pradėta 1926 trumpa B. Andruškos komedijėle *Bolševikai Panevėžyje.* 1929 jau išeita su Šilerio *Plėšikais,* 1930 statytas nedidelis veikaliukas *Šv. Aleksas,* 1931 *Pilotas,* 1931 sutrumpinta Wiesenbacho drama *Kristaus kančia,* 1933 *Sūnus palaidūnas,* 1934 naujai perdirbtas *Pilotas,* 1935 K. Romanovo *Judėjos Karalius* (išvertė L. ir V. Giros). Vaidinta ir kitoms progomis, ypač literatūros vakaruose-minėjimuose, kuriuose šalia paskaitų, deklamacijų ir muzikos dalykėlių neretai būdavo statomi trumpi scenos vaizdeliai. Pvz., vien 1933 buvo 4 tokie vaidinimai: V 5, minint „Aušros“ 50 m. sukaktį, VII kl. mokiniai atliko dviejų veiksmų vaizdelį *Baltasis erelis;* XI 17 V. Kudirkos 75 m. gimimo minėjime VII kl. suvaidino 1 veiksmo komediją *Vargonininkai;* XI 30 kun. A. Strazdelio 100 m. mirties minėjime VI kl. paruošė scenos vaizdelį iš Strazdelio gyvenimo; XII 20, minint Tumą-Vaižgantą, VIII kl. pastatė S. Čiurlionienės *Aušros sūnus.* Panašiai ir 1935 X 9 minėjime suvaidinta P. Gintalo 4 v. drama *Spalio 9-oji.* Vėliau, susidarius pajėgiam gimn. chorui ir stygų bei dūdų orkestrui, buvo skiriama daugiau dėmesio muzikai; įprasto metinio vaidinimo vietą tuomet užimdavo gimnazijos mokinių atliekamas koncertas.

LIETUVOS JĖZUITŲ PROVINCIJOS PASTATŲ PLANAI

Architektūros istorijoje Lietuvoje gan svarbią vietą užima jėzuitų statytosios kolegijos, bažnyčios, rezidencijos. Šiandien vos vienas kitas iš šių pastatų yra išlikęs savo daugiau ar mažiau pirmykštės būklės. Daugelio jų neliko nė žymės. Senųjų jėzuitų įstaigų apytikrę išvaizdą kartais galima atkurti iš pasakojimų ar aprašymų, bet apie tiksliąją architektūrinę formą ir raidą paprastai neturime jokių žinių. Beveik visi Lietuvos provincijų kolegijų bei rezidencijų archyvai yra dingę, su jais kartu dingo ir pastatų planai, kurie būtų nepamainomas pavienių jėzuitų įstaigų vystymuisi pavaizduoti šaltinis.

Ne viskas tačiau yra galutinai pražuvę. Laimingu būdu iki mūsų laikų išliko didelė dalis planų dublikatų, kurie būdavo pasiunčiami į ordino centrą Romoje ir ten archyve saugomi. Jėzuitų vyresnybė jau beveik nuo pat pradžios rūpinosi, kad ordino įstaigų pastatai būtų paprasti, neištaigingi, pritaikyti įstaigos paskirčiai, nekenkią sveikatai, solidūs (I-ji gener. kongregacija 1559, can. 11). Trečiasis ordino generolas Pranciškus Borgija II-sios gener. kongregacijos pavedimu 1566 lapkričio 14 išleido aplinkraštį, kuriuo įsakė visų norimų statyti pastatų planus pirma atsiųsti į Romą patvirtinti. T. Generolas atsiųstus planus paprastai pavesdavo specialisto kontrolei, kurią beveik visuomet atlikdavo Romos kolegijos matematikos profesorius. Patvirtintas planas būdavo siunčiamas atgal į provinciją, kur pagal jį buvo vykdoma statyba. Bet centras norėjo žinoti, kam ir kokios formos pastatą leido statyti, kad galėtų prižiūrėti ir, esant reikalui, patikrinti plano įvykdymą. Todėl ordino generolas Klaudijus Aquaviva 1613 gegužės-liepos mėn. išsiuntinėjo visiems provincijolams aplinkraštį, kuriame įsakmiai pabrėžė, kad visi pastatų planai į Romą būtų siunčiami dviem egzemplioriais, kad, vienam egzemplioriui sugrįžus į statybos vietą, antrasis galėtų likti t. Generolo kurijos archyve. Tokių dublikatų nemažas skai-

čius (1222 planai) po jėzuitų panaikinimo pateko į Paryžiaus Valstybinę biblioteką (*Bibliotheque Nationale, Cabinet des Estampes* Hd-4; anksčiau viskas buvo suklijuota į 5 tomus; apie 1958 tie tomai išardyti ir medžiaga naujai suskirstyta geografiniu pagrindu pagal asistencijas, provincijas ir provincijose pagal modernius miestų ir vietovių pavadinimus alfabetine tvarka); kai kurie (apie 300 planų) liko Romos jėzuitų archyve. Visi tie planai teapima maždaug vieną trečdalį prieš ordino panaikinimą įvairiuose kraštuose turėtų įstaigų. Apie kitus du trečdalius nėra jokių žinių.

Paryžiaus Valstybinės bibliotekos brėžinių ir graviūrų skyriaus, vad. *Cabinet des Estampes*, direktorius Jean Vallery-Radot 1960 išleido ten saugomų jėzuitų pastatų planų aprašymą: *Le recueil des plans d'ėdifices de la Compagnie de Jėsus, conserve a la Bibliotheque Nationale de Paris* (= *Bibliotheca Instituti Historici S.* /., XV), Rome 1960. Šio leidinio priede Edmond Lamale, S. I., aprašė planus, kurie yra Romos jėzuitų archyve (ARSI). Leidinyje randame šią Lietuvą liečiančią medžiagą.*

* Sutrumpinimas: Paris, BN - Paris, *Bibliotheque Nationale, Cabinet des Estampes* Hd-4: Assistance de Pologne, Province de Lithuanie.
Plano lapo dydis žymimas centimetrais; pirmasis skaičius reiškia lapo aukštį, antrasis - lapo plotį.
Po kiekvieno lapo aprašymo laužtiniuose skliausteliuose žymimi skaičiai reiškia ką tik minėto leidinio puslapį ir plano numerį.

1. VILNIUS

a. Bendras senųjų A k a d e m i j o s pastatų planas iš XVI a. galo, paruoštas t. Pauliaus Bokšos (*Boxa*). Žvaigždutėmis paženklintos dalys jau pastatytos; prašoma leidimo statyti ratu apvestas pastatų dalis - 28 x 40; Paris, BN [p. 331, nr. 1070].

b. Senosios Akademijos planas po 1610 gaisro. Juodai užtušuotos dalys yra išdegusios ir jas reikėtų nugriauti; kur neužtušuota, bus galima palikti - 29 x 38,5; Paris, BN [p. 331, nr. 1071],

c. Po 1610 gaisro atstatytinos Akademijos I-jo aukšto planas-31,5 x 39; Paris, BN [p. 332, nr. 1072],

d. To paties projekto viršutinio aukšto planas - 37 x 32; Paris, BN [p. 332, nr. 1073],

e. Ta proga statomo miegamojo kambario planas; miegamasis kambarys numatomas trečiame aukšte, šiauriniame mokyklos pastato sparne - 27 x 57; Paris, BN [p. 332, nr. 1074].

f. Akademijos I-jo aukšto planas, atsiųstas į Romą 1642 ir patvirtintas 1643. Dalis jau pastatyta, tos vietos užtušuotos juoda arba raudona spalva. Pastaboje pažymėta, kad, jei nestovėtų Akademijos dalies kelių aukštų pastatai, būtų geriau viską nugriauti ir vietą išlyginti, nes jos lygis iš trijų pusių yra žemesnis už gatvių lygį. Tarp jau stovinčių pastatų pavaizduota ir Šv. Jono bažnyčia - 61 x 57,5; Paris, BN [p. 332, nr. 1075],

g. To paties projekto II-jo aukšto planas - 61 x 39, Paris, BN [p. 333, nr. 1076],

h. Šv. Kazimiero bažnyčios ir P r o f e s ų n a m ų I-jo aukšto planas, paruoštas apie 1604 - 64 x 40,8; Paris, BN [p. 333, nr. 1077],

i. To paties projekto II-jo aukšto planas - 40 x 31; Paris, BN [p. 333, nr. 1078],

k. To paties projekto III-jo aukšto planas - 41 x 30; Paris, BN [p. 333, nr. 1079].

1. 1618 paruoštas Profesų namo I-jo aukšto ir šv. Kazimiero bažnyčios priekinės dalies (už didžiojo altoriaus) planas - 40 x 32; Paris, BN [p. 334, nr. 1080].

m. To paties projekto aukšto, kuriame bus valgykla, planas - 40 x 31; Paris, BN [p. 334, nr. 1081],

n. V i l n i a u s n a u j o k y n u i skirtos vietos bendra padėtis ir busimojo naujokyno I-jo aukšto planas, paruoštas apie 1603-1604 - 25 x 40; Paris, BN [p. 334, nr. 1082],

o. Prie naujokyno norimos statyti bažnyčios projektas ir naujokyno II-jo aukšto planas, paruoštas apie 1603-1604. Šis bažnyčios projektas nebuvo įvykdytas - 28 x 14,3; Paris, BN [p. 334, nr. 1083],

p. Šv. Ignaco bažnyčios prie Vilniaus naujokyno projektas, paruoš-

tas apie 1621-1622 - 20 x 32; Paris, BN [p. 334, nr. 1084].

q. Tos pačios bažnyčios ir naujokyno pastato I-jo aukšto planas, paruoštas apie 1621-1622 - 25 x 42,7; Paris, BN [p. 334, nr. 1085].

r. To paties projekto viršutinio aukšto planas - 24 x 44; Paris, BN [p. 335, nr. 1086],

2. KRAŽIAI

a. Bažnyčios ir kolegijos pastatų I-jo aukšto planas, paruoštas apie 1621 - 33,8 x 26,7; Paris, BN [p. 329, nr. 1064],

b. To paties projekto II-jo aukšto planas - 34 x 26; Paris, BN [p. 330, nr. 1065].

c. Senųjų kolegijos pastatų bendras planas (apie 1621 m.). Šiaurinėje ir vakarinėje pusėje tvenkinys, rytinėje dalyje gauta žemės kolegijos padidinimui - 29 x 37,5; Paris, BN [p. 330, nr. 1066].

d. Naujai perdirbtos bažnyčios ir kolegijos pastatų I-jo aukšto planas, įteiktas netrukus po viršminėto (a.) plano įteikimo (apie 1621) — 35,6 x 27,5; Paris, BN [p. 330, nr. 1067],

e. To paties projekto II-jo aukšto planas - 37 x 27,6; Paris, BN [p. 330, nr. 1068],

3. PAŠIAUŠĖ

a. Bažnyčios ir kolegijos I-jo aukšto planas, paruoštas apie 1680. Raudona spalva pažymėtos vietos, kurios II-jame aukšte skiriasi nuo I-jo aukšto konstrukcijos. Prie šio plano pridėjo savo pastabų Romos kolegijos matematikos profesorius Gilles-Franęois de Gottignies -41 x 31,5; ARSI, Fondo Gesuitico (Collegia) 1541/2/1 [p. 502, nr. 271]. Smulkų šio plano aprašymą žr. *TP*, I, p. 357-358 [šiame leidinyje p. 352-353],

b. Tas pats bažnyčios ir kolegijos pastatų planas, tik šiek tiek perdirbtas, laikantis Romos revizoriaus nurodymų; įteiktas 1681 - 41 x 31,5; Paris, BN [p. 330, nr. 1069],

Be čia suminėtųjų, Lietuvos teritorijoje buvusių jėzuitų įstaigų planų, Paryžiaus Valstybinės bibliotekos rinkinyje yra dar šių senajai Lietuvos jėzuitų provincijai priklausiusių namų planų: Braunsbergo kolegijoje planuojamo pristatyti III-jo aukšto projektas, be datos (nr. 1063); Lomžos kolegijos ir bažnyčios planai, daryti apie 1619 (nr. 1129—1132); schematinis Volos lauko prie Varšuvos miesto, kur būdavo renkami Lenkijos karaliai, planas, darytas po 1620 (nr. 1133); Varšuvos Profesų namų planai, daryti apie 1608-1609 (nr. 1134-1135). Romos jėzuitų archyve, Fondo Gesuitico skyriuje, yra dar: Mintaujoje arba Skaistkalnėje žadamos statyti rezidencijos planas, paruoštas apie 1690 (Fondo Ges. 1591/6); Rešliaus kolegijos ir bažnyčios planai, paruošti 1693 (Fondo Ges. 1587/9/2-3); Minsko naujos bažnyčios projektas iš 1699 (Fondo Ges. 1468/5/13). Be to, Paryžiaus rinkinyje yra 5 planai, kurie atsiųsti iš Lenkijos asistencijos, tačiau be vietovių pavadinimų (nr. 1047-1051). Iš šių pirmieji trys turi pastabą „Pro R. P. Provinciali Poloniae“ ir todėl neliečia Lietuvos jėzuitų provincijos, bet kiti du planai galėtų būti ir iš kokios nors Lietuvos provincijos vietovės. Pagaliau katalogo sudarytojui nepavyko identifikuoti
86 Paryžiaus rinkinio planų (nr. 1137-1222). Ir šiųjų tarpe galėtų rastis vienas kitas Lietuvos jėzuitų provincijos namų ar bažnyčios projektas.

ŠV. PETRO KANIZIJAUS REIKŠMĖ LIETUVAI

Šv. Petras Kanizijus mums, lietuviams, gal ir ne taip žinomas. Tai vienas iš pagrindinių savo meto didžiojo katalikybės atgimimo veikėjų. Šiam atgimimui pagrindą davė visuotinis Bažnyčios susirinkimas Tridente. Petras Kanizijus, būdamas vos 26 metų, turėjo progą dalyvauti šio Suvažiavimo pirmojoje sesijoje. Bet jau prieš tai, susižavėjęs vieno iš pirmųjų šv. Ignaco Lojolos bendradarbių t. Petro Faberio (*Faber, Favre)* gyvenimo pavyzdžiu ir veikla, Kanizijus iš Kolno, kur jau kurį laiką gyveno ir studijavo universitete, nuvyko pas tą jėzuitą į Mainzą, jo vadovaujamas atliko dvasines pratybas, vadinamąsias rekolekcijas, ir nusprendė visą savo gyvenimą skirti didesnei Dievo garbei, t. y. prisijungti prie Faberio draugų būrio, kitaip sakant, pats tapti jėzuitu. Tai buvo 1543 m., praėjus tiktai trejiems metams nuo oficialaus Jėzaus Draugijos įsteigimo.[1]

KANIZIJAUS JAUNYSTĖ IR PIRMIEJI VEIKLOS METAI

Petras Kanizijus, dažnai vadinamas Vokietijos apaštalu, yra kilęs iš įžymių Olandijos Nijmegeno miestiečių, įvairiai pasižymėjusių to miesto viešajame gyvenime. Kartais rašoma, kad toji šeima vadinusis olandiškai *(de) Hond* (vokiškai būtų *Hund* = šuo), iš to sulotyninus pasidaręs *Ca-*

[1] Iš plačios bibliografijos apie šv. Petrą Kanizijų galima paminėti tarp naujausiųjų leidinių: *Petrus Canisius - Reformer der Kirche. Festschrift zum 400. Todestag dės zweiten Apostels Deutschlands*, ed. Julius Osvald SJ, Peter Rummel, Augsburg 1996 (žr. p. 317-340: „Literaturverzeichnis“). Vienas iš pagrindinių jo gyvenimo aprašymų yra: James Brodrick, *Saint Peter Canisius S. I. 1521-1597,* London 1935 (veikalas taip pat išverstas į vokiečių ir prancūzų kalbas). Visuomet svarbus šaltinių leidinys: *Beati Petri Canisii Soc. Iesu epistulae et acta*, ed. Otto Braunsberger, I-VIII, Friburg i Br. 1896-1923.

nisius. Bet šaltinių tyrinėtojai nustatė, kad ano meto dokumentuose Petro tėvas ir giminės žinomi tiktai kaip *Canis, Kanis,* kartais ir *Canisius,* o ne *Hond.* Todėl ne mūsų šventasis pakeitė savo pavardę, jei iš tikrųjų ji buvo kada nors pakeista, o prieš jį gyvenusios *Canis* giminės kartos. Jo tėvas už nuopelnus įgijo herbą, kuriame tarp kitų ženklų buvo ir bėgantis šuo. Petro tėvas Jokūbas studijavo teisę Kolno ir Orleano universitetuose, po to buvo Lotaringijos hercogo patarėjas ir jo vaikų auklėtojas. Būdamas 30 metų, šventojo tėvas sugrįžo į savo Nijmegeno miestą. Vedė turtingo vaistininko vienintelę dukterį Jelisken (Egidiją) van Houweningen, su kuria susilaukė 7 vaikų, bet jie beveik visi jauni mirė, išliko tiktai Petras - antrasis gimęs vaikas. Jam buvo vos šešeri metukai, kai mirė jo motina. Tėvas Nijmegene net devynis kartus buvo išrinktas miesto burmistru, o kai tos srities hercogo sesuo tapo garsaus Anglijos karaliaus Henriko VIII ketvirtąja žmona, Jokūbas Kanis hercogo siunčiamas vyko į Angliją, į karaliaus vestuves. Petro tėvas mirė kaip tik tais 1543 m., kuriais, kaip minėjau, jis pradėjo dvasinį gyvenimą Jėzaus Draugijoje.[2]

Padaręs vienuolio įžadus, Kanizijus iš Mainzo grįžo į Kolną. Ten netrukus atvyko ir minėtasis Petras Faberis. Jis įsteigė Kolne pirmuosius jėzuitų namus, panaudodamas neseniai mirusio Kanizijaus tėvo Petrui skirtą palikimą. Juose su kitais gyveno ir Kanizijus. Tuo metu Kolno miesto ir visos jo srities valdovas buvo arkivyskupas Hermanas von Wiedas, vienas iš septynių imperatoriaus elektorių. Prisiminkime, jog visa tai vyko intensyvios protestantizmo plėtros Vokietijoje metu. Liuteris dar tebegyveno (mirė 1546 m.). Saksonijos ir Brandenburgo kunigaikščiai, taip pat elektoriai, jau buvo tapę Liuterio sekėjais. Ta kryptimi suko ir Pfalco kunigaikštis elektorius. Susižavėjęs naujovėmis bei visur skelbiama ‘tikėjimo laisve’ ir arkivyskupas Wiedas nusprendė įvesti liuteronizmą jam, kaip elektoriui, priklausančiose valdose ir ypač pačiame Kolno mieste. Didžiulis pavojus katalikams tapo akivaizdus, nes, arkivyskupui prisijungus prie protestantų, iš septynių jau keturi

[2] Apie Kanizijaus kilmę ir jaunystę žr. Paul Begheyn, „Die Familie Kanis aus Nijmegen", *Petrus Canisius - Reformer*..., p. 9-20.

elektoriai būtų buvę protestantų pusėje. Jie būtų galėję išrinkti imperatorių protestantą. Kokie dėl to būtų kilę padariniai, sunku ir įsivaizduoti. Taigi Kolnas anuomet užėmė itin svarbią poziciją, buvo tarsi raktas ne tik į visos vidurinio Reino srities katalikybės išlikimą, bet ir į pačios imperijos politinę ateitį.

Kanizijus, tai numatydamas, sutelkė visas jėgas gelbėti padėtį. Tuoj pat ėmėsi burti ir šviesti Kolno katalikų intelektualinį sluoksnį. Universitete pradėjo skaityti Šventojo Rašto ir teologijos paskaitas, nors tebuvo 23-24 metų ir dar ne kunigas. Aktyvieji miesto katalikai siuntė jį kalbėtis su imperatoriumi dėl arkivyskupo Wiedo padėties. 1545 m. jis vyko į Vormso reichstagą, kur susitiko su kitais dviem iš pirmosios šv. Ignaco sekėjų grupės jėzuitais, su Klaudijum Le Jay ir Mikalojum Bobadilla, kurie irgi dalyvavo tame reichstage kaip Šventojo Sosto pasiuntinio kard. Truchsesso teologai. Kai po to imperatorius Karolis V atvyko į Kolną, miesto katalikai, susirūpinę dėl miesto religinės padėties, parinko kaip tik Petrą Kanizijų kalbėtis su galinguoju Karoliu V. Imperatorius pažadėjo perspėti arkivyskupą. Tačiau šis varė savo ir toliau. Kanizijus keliavo dar kartą, vis tais pačiais 1545 metais, pas Karolį V, šį sykį į Antverpeną. Nors ne tuojau, bet visos tos Kanizijaus pastangos atnešė vaisių: arkivyskupas Wiedas buvo suspenduotas, ekskomunikuotas ir pagaliau visiškai nušalintas.

Tie ketveri jėzuito Kanizijaus Veiklos metai Kolne - kurių metu, 1546-ųjų birželį, jis ten gavo kunigystės šventimus - jam buvo pagrindinis akstinas vėliau skirti savo jėgas ir visą gyvenimą katalikybei Vokietijoje stiprinti.

Apie jo veiklą Kolne girdėjo ir kiti, kurie sielojosi dėl Vokietijos religinės ateities. Todėl nenuostabu, kad Augsburgo vyskupas kard. Ottonas Truchsessas jį, 26-metį ir tiktai prieš metus gavusį kunigystės šventimus, nutarė pasiųsti kaip savo teologą į Tridento Susirinkimą. Nuvykęs 1547 m. pradžioje Tridente jis susitiko su kitais koncilijos teologais, tarp jų su žymiais jėzuitais Jokūbu Laynezu ir Alfonsu Salmeronu. Po kelių mėnesių šv. Ignacas gabų, daug žadantį ir apaštaline dvasia degantį teologą pasikvietė į Romą, kad tvirčiau persiimtų naujojo ordino siekiais ir dvasia. Kai 1548 m. Mesinoje, Sicilijoje, reikėjo

steigti pirmąją jaunuoliams lavinti jėzuitų kolegiją, iš Romos su kitais devyniais buvo pasiųstas ir Kanizijus. Išbuvo ten tiktai vienerius mokslo metus. 1549 m. vasarą grįžo į Romą ir šv. Ignacui leidus aštuntasis iš pirmųjų jėzuitų padarė iškilmingus įžadus.

Jau prieš tai buvo aišku, jog jam teks ateityje apaštalauti Vokietijoje. Ruošdamasis įžadams jis prašė popiežių Paulių III palaiminti jam skirtą misiją. Popiežius jį priėmė Angelo pilyje *(Castello Sant' Angelo),* o tas angelas yra arkangelas Mykolas, specialiai palietęs Kanizijaus gyvenimo laikotarpius: jis gimė gegužės 8 d., arkangelo Mykolo pasirodymo Gargano kalne šventėje; po 22 metų, tą pačią gegužės 8 d., jis buvo priimtas į Jėzaus Draugiją. Apie susitikimą su popiežiumi ir po to lankymąsi Šv. Petro bazilikoje vėliau jis rašė:

„Po audiencijos pas popiežių, kai kiti ėjo reikšti savo pagarbos kardinolams, patiko Tavo, Amžinasis Ganytojau, begaliniam gerumui, kad apaštalinio palaiminimo išganingą poveikį pavesčiau Tavo apaštalams Vatikane, kur žmonės juos lanko, kur jie Tavo veikimu daro stebuklus. Ten patyriau didelę paguodą ir akivaizdžią jų užtarimu man suteiktą malonę. Nes jie mane laimino, patvirtindami mano paskyrimą vykti į Vokietiją ir, kaip man atrodė, pažadėdami būti man palankūs kaip Vokietijos apaštalui. Tu žinai, mano Dieve, kiek sykių ir kokiu intensyvumu tą dieną man esi pavedęs Vokietiją: ji turi man rūpėti visą laiką, dėl jos turiu gyventi ir mirti.“ (Žr. *Liturgia horarum. Lectio die 21 decembris.)*

Šis sielos gelmių išgyvenimas nustatė visą jo ateitį, likusių gyventi 48 metų veiklos lauką ir kryptį.

Apie šv. Petro Kanizijaus atliktus darbus ir jo įnašą į Bažnyčios atsinaujinimą, ypač vokiškai kalbančiuose kraštuose, jau daug rašyta. Aš norėčiau šiek tiek stabtelėti prie klausimo, kuo šis šventasis galėtų būti artimas ir mūsų kraštui Lietuvai.

KANIZIJUS IR LIETUVA

Į pačią Lietuvą jam nebuvo tekę atvykti. Bet jis turėjo progos pabūti Lenkijoje 1558/59 metų žiemą (nuo spalio iki vasario mėn.) popiežiaus

legato vysk. Kamilo Mentovato palydoje kaip jo patarėjas bei teologas. Jis dalyvavo ir tuomet vykusiame Petrikavo seime. Be abejo, susitiko ir su vienu kitu iš Lietuvos į jo buvimo vietą atvykusiu vyskupu ar aukštu dvasininku. Antra vertus, tarp pirmajame dešimtmetyje Lietuvoje ir kitose netoli Lietuvos veikusiose kolegijose (Braunsberge [Braniewo] Rytprūsiuose arba Rygoje ir Dorpate (Tartu) Livonijos žemėse) pasireiškusių jėzuitų būdavo ir iš Vidurio ir Vakarų Europos kilusių. Taip pat daugelis tuomet Vilniuje dėsčiusiųjų buvo studijavę Romoje ar kituose Europos universitetuose. Jie buvo ne tik girdėję apie tą garsų vokiečių apaštalą, bet ne vienas jį vienur ar kitur ir sutikęs.

Tereikia prisiminti, kad pirmasis Vilniaus universiteto kancleris jėzuitas P. J. Widmanstadtas buvo kilęs iš Vokietijos. Jis studijavo Augsburge, Dilingene, Vienoje, Romoje. Nuo 1567 m. apaštalavo Rytprūsiuose, o 1582 m. buvo pakviestas į Vilnių ir 1583 m. oficialiai paskelbtas neseniai įsteigto universiteto pirmuoju kancleriu, kuriuo išbuvo 4 metus. Kartais aptinkama tvirtinimų, kad vysk. V. Protasevičius buvęs pirmuoju universiteto kancleriu. Tačiau tokie tvirtinimai yra istoriškai klaidingi, nes jis mirė, kai universiteto viešoji veikla dar nebuvo nė pradėta. Kitas, iš Slovėnijos kilęs vokietis Mykolas Tolmaineris atvyko į Vilnių drauge su pirmaisiais čia įsikūrusiais jėzuitais ir 6 metus ėjo prokuratoriaus bei hebrajų kalbos dėstytojo pareigas. Iš Koblenzo kilęs ir Kolne jėzuitu tapęs Jodokas Bochnerisjau 1571 m. atvyko į Vilnių rengtis kunigystei ir 1574 m. iš čia lydėjo rektorių S. Varševickį kelionėje pas Švedijos karalių į Stockholmą. Kitas tuo laiku (1572/73 m.) Vilniuje rengęsis kunigystei jėzuitas buvo bavaras Vilhelmas Camerarius. Du iš Š. Vokietijos kilę konvertitai iš liuteronizmo - Christoforas a Finibus, gimęs Bremene, ir Henrikas Mandixius, gimęs Flensburge - kurį laiką darbavosi Vilniuje pirmajame jėzuitų veiklos dešimtmetyje. Toli gražu tai ne visi žinomi vokiečių kilmės jėzuitai, atvykę pagalbon į Lietuvą, kai joje dar nebuvo parengtų vietinių darbininkų. Perjuos ir kitus mūsų šalyje turėjo sklisti ir Petro Kanizijaus, Pietų Vokietijos jėzuitų provincijolo, kunigaikščių ir paties imperatoriaus katalikų Bažnyčios reikalams patarėjo, net įvairiomis progomis pasiuntinio, kolegijų steigėjo ir nuolatinio skatintojo garsas, veikti jo, krikščionybės apaštalo, pavyzdys.

Bet pažvelgę į anais laikais iki pat Jėzaus Draugijos panaikinimo išleistas Lietuvoje knygas, bent į tai, ką išspausdino Vilniaus jėzuitų spaustuvė, nerandame nė vieno žymesnio šv. Petro Kanizijaus veikalo, išskyrus XVIII a. apie 10 kartų išleistą jo mažąjį katekizmą lotynų kalba su lenkišku vertimu.[3] Tačiau Lenkijoje šis katekizmas originalia lotynų kalba pirmą kartą pasirodė jau 1560 m., t. y. dar prieš atvykstant į tą kraštą jėzuitams, ir po to jo išėjo daugybė leidimų. T. Jokūbas Wujekas jį išvertė į lenkų kalbą ir išleido 1570 metais. Atvykę jėzuitai į Vilnių kolegijos mokiniams, kol jie dar nemokėdavo pakankamai lotyniškai, galėjo naudoti Lenkijoje išleistus tekstus. Visiškai galimas daiktas, kad jau apie 1580 m. Kanizijaus katekizmas buvo kieno nors išverstas ir į lietuvių kalbą ir buvo skleidžiamas rankraštine forma. Anuomet buvo įprasta klasėse dėstomą medžiagą diktuoti. Trumpas tokio katekizmo tekstas be didelio vargo galėjo sklisti ir nebūdamas spaustuvėje išspausdintas. Kaip žinome, kasdieninio vartojimo tekstai (maldaknygės ir pan.) retai išlieka vėlesnėms kartoms. Jų daug kas turi, todėl ir nesaugo. O kai pasirodo naujas to paties teksto leidimas, senasis, kaip nereikalingas, numetamas į šalį; niekas jo neneša saugoti į kokią biblioteką ar archyvą.

Mūsų literatūros istorikai užsimena apie 1585 m. išspausdintą lietuvišką Kanizijaus katekizmo vertimą, kurio neišlikęs nė vienas egzempliorius. Apie tai plačiau yra rašę Vaclovas Biržiška veikale „Senųjų lietuviškų knygų istorija“,[4] Jurgis Lebedys monografijoje apie Mikalojų Daukšą[5] ir Zenonas Ivinskis keletą kartų, tyrinėdamas vysk. Merkelio Giedraičio, kaip lietuviškų knygų rėmėjo ir leidėjo, veiklą.[6] J. Lebedys, sužymėjęs išlikusias negausias žinias apie ankstyvuosius spaudinius lietuvių kalba, apibendrina:

[3] Plg. K. Čepienė, I. Petrauskienė, *Vilniaus akademijos spaustuvės leidiniai*, in: *Bibliografija*, Vilnius 1979, p. 201.

[4] V. Biržiška, *Senųjų lietuviškų knygų istorija*, I, Chicago 1953, p. 163-166.

[5] J. Lebedys, *M. Daukša. Monografija*, Vilnius 1963, p. 183-186.

[6] Žr. Z. Ivinskis, *Rinktiniai raštai*, IV: *Krikščionybė Lietuvoje*, Roma 1987, p. 305, 315, 321, 339, 402, 408, 420, 431 („Pirmojo lietuviško katekizmo (1585?) klausimu“), p. 531.

„Visas tas negausias žinias susumuojant, teigtina, kad prieš 1590 metus buvo išleistos kelios lietuviškos knygos, tarp jų - Kanizijaus katekizmas ir turbūt maldaknygė. Anksčiausia jų išleidimo data galėtų būti 1575 metai, kai Vilniuje atsirado spaustuvių. Bet iš tikrųjų realesnės sąlygos susidarė dar vėliau, kai susikonsolidavo kontrreformacijos jėgos ir pasidarė įmanoma pradėti puolimą keliais frontais. Lietuvių kalbai ir lietuviškoms knygoms, kaip minėta, kontrreformacijos veikėjai skyrė antraeilį vaidmenį".[7]

Prof. Ivinskio nuomonę galima rasti jo „Rinkinių raštų" IV tome.[8] Jo požiūris tuo reikalu galbūt geriausiai išreikštas tvirtinimu:

„Yra pėdsakų spėti, kad anksčiau [t. y. prieš pasirodant Ledesmos katekizmui] yra buvęs gal paties vyskupo [M. Giedraičio] išleistas ir nežinia kieno lietuviškai išverstas (apie 1585 m.) jėzuito P. Canizijaus Katekizmas. Net yra galima, kad yra buvę dar keletas kitų lietuviškų knygų, kurių pradininkas galėjo būti Medininkų vyskupas".[9]

Lebedys ir Ivinskis tvirtinimą apie Kanizijaus katekizmo lietuvišką vertimą ir jo išleidimą grindžia vokiečių kalbininko istoriko Viktoro Falkenhahno, tyrinėjusio J. Bretkūno, Biblijos į lietuvių kalbą vertėjo, kilmę ir veiklą, paskelbtu valdžios tarėjų raštu Prūsijos hercogui, kad popiežininkai neseniai išspausdinę *Canisij Cathechismum in Litauischer sprach* ir jį platiną tarp Prūsijos lietuvių.[10] O tas raštas rašytas 1589 m. spalio 14 d. Ši žinia, atrodo, nekelia abejonių. Gal tik mūsų istorikai per daug susikoncentravo ieškoti to katekizmo Didžiojoje Lietuvoje. Man atrodo, kad jis galėjo būti išspausdintas, sakysim, Braunsbergo kolegijoje, kur jau apie 1570 m. buvo išleistas tas pats katekizmas lotynų kalba. O lietuviškas jo tekstas, kaip minėjau, galėjo būti vartojamas ir ranka nusirašomas jau anksčiau Vilniaus jėzuitų kolegijoje. Nutarus spausdintu tekstu atsverti protestantų tarp Prūsijos lietuvių skleidžiamas jų religines knygeles lietuvių kalba, užteko paimti jau esantį rankraštinį tekstą ir jį išspausdinti. Ir tai galėjo būti patogiau

[7] J. Lebedys, *M. Daukša*, p. 185-186.
[8] Žr. išn. 6.
[9] Ten pat, p. 531.
[10] Plg. Lebedys, p. 183.

daryti ten pat Braunsberge, kaip Mažvydas savo katekizmą spausdino Karaliaučiuje. Bet tai tėra mano samprotavimai; kol kas neturiu tam šaltiniais paremtų žinių, nebent vieną J. Bretkūno užuominą, apie kurią šiek tiek vėliau.

Kadangi, kaip žinoma, popiežiaus legato jėzuito A. Possevino rūpesčiu 1585 m. Vilniuje buvo išleisti Kanizijaus katekizmo latviškas ir gudiškas vertimas, daug kas manė, kad tuo metu turėjo pasirodyti ir lietuviškasis. Bet jau J. Lebedys pakankamai išdėstė, kad minėtųjų dviejų vertimų leidimo metu A. Possevinas niekad neminėjo lietuviškojo vertimo." Prieš keletą metų pabandžiau peržiūrėti tai, kas Romos jėzuitų archyve yra išlikę iš A. Possevino susirašinėjimo tais mums svarbiais 1585 metais. Ir man nepavyko užtikti jokios užuominos apie Kanizijaus katekizmo lietuvišką vertimą, kai dažnai minimi latviškojo ir gudiškojo spausdinimo bei su tuo susijusių kaštų reikalai. Kodėl? Gal dėl to, kad lietuviškasis vertimas jau buvo išspausdintas, sakykime, Braunsberge? Gal kiti (vysk. Giedraitis?) tuo pačiu metu rūpinosi išleisti tokį vertimą? Kol nebus surastas to katekizmo egzempliorius, mįslė turbūt liks neatspėta. Šiokio tokio neaiškumo kelia minėtojo V. Falkenhahno paskelbta žinutė, kad J. Bretkūnas, 1590 m. pavasarį prašydamas hercogą skirti lėšų išleisti jo *Postilę*, pabrėžęs, jog Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštijoje, jo žiniomis, „nė mažiausia knygelė lietuvių kalba lig šiol nėra parašyta".[12] J. Lebedys tai paaiškina, jog Bretkūnas turėjęs mintyje, kad Lietuvoje neparašyta nė viena liuteroniška lietuviška knyga. Bet ir be jokių ypatingų žodžių prasmės aiškinimų tai galėtų būti mano hipotezės apie Kanizijaus katekizmo lietuviško vertimo pačioje Prūsijoje pasirodymą parėmimas. Pačioje Lietuvoje pirmoji knyga lietuvių kalba iš tikrųjų galėjo būti Daukšos katekizmas.

Tai tiek apie tą mįslingą Kanizijaus katekizmą ir pirmosios lietuviškos katalikiškos knygos galimą jau apie 1580 m. ar dar anksčiau pasirodymą. Šv. Petras Kanizijus turėtų ką ir mums, gal ne tiek savo skelbtais žodžiais, kiek viso savo gyvenimo pavyzdžiu, pasakyti. Jis, atrodo,

[11] Lebedys, p. 186-188.
[12] Plg. ten pat, p. 184.

iš savęs buvo linkęs savo gyvenimu siekti didingų tikslų. Visiškai tam apsisprendė, atlikęs šv. Ignaco rekolekcijas. Dievo malonė, kaip matėme, tai patvirtino ir jį, Vokietijos apaštalą, lydėjo visuose jo darbuose. Kur tiktai jis veikė - Kolne prie Reino, Ingolstadte, Dilingene ir Münchene Pietų Vokietijoje, Vienoje imperatoriaus dvare, veiklioje jėzuitų aplinkoje Prahoje ir pagaliau Šveicarijos Friburge - visi tie miestai ir su jais susijusios sritys iki pat mūsų laikų išliko katalikiški, vienaip ar kitaip savas šalis veikiantys katalikybės centrai. Sakoma: *verba docent, exempla trahunt* („žodžiai pamoko, bet pavyzdžiai patraukia"). Ir mums šiandien būtų didelė palaima, jei turėtume bent keletą tokių ryžtingų savo krašto dvasinei gerovei atsidėjusių vyrų. Šv. Petras Kanizijus yra vienas iš šiandien tebegaliojančių pavyzdžių. Tad - drąsos ir ištvermės su Aukščiausiojo pagalba!

KONSTANTINO SIRVYDO BIOGRAFINĖS DATOS

Apie Konstantiną Sirvydą jau nemaža prirašyta. Prof. Vaclovas Biržiška „Aleksandryno“ I-me tome sužymi 119 knygų ir straipsnių, kuriuose Sirvydas vienokiu ar kitokiu būdu yra aprašytas ar bent paminėtas. Ten pat skiriami ir keturi puslapiai (I, p. 244-247) jo gyvenimui pavaizduoti. Biografija ten, tiesa, trumpa, bet paremta šaltiniais, kurie išgvildenti iki mažiausių smulkmenų. Atrodo, kad būtų sunku prie to ką nors pridėti ar žinomą Biržiškų kruopštumą bei akylumą kokiu nauju radiniu papildyti. Bet geriau įsiskaičius į „Aleksandryne" teikiamą Sirvydo biografijos tekstą, kyla visokių neaiškumų. Veikalo autorių ir tuos, kurie jo palikimą ruošė spaudai, lydėjo kažkokia nedalia visur, kur tik pasitaikė lotyniški žodžiai ar tekstai. Jono Komparskio (ne Komperskio), Jono Jaknavičiaus ir Prano Šrubauskio atvejais (p. 228, 282 ir 324), kur perrašomi lotynų kalba nekrologai, klaidų knibždėte knibžda. Leidėjai tai žino ir žada Il-me tome jas atitaisyti. Bet ir straipsnyje apie Sirvydą, nors jame cituojami tik pavieniai lotyniški žodžiai, klaidų daugiau, negu gali pateisinti mažiau htidus korektūrų skaitymas. P. 244, eil. 24: vietoje lotynų kalboje neegzistuojančio žodžio *senus* turi būti *annorum 19, sanus;* p. 245, eil. 4, likimas pasijuokė iš autoriaus, norėjusio pataisyti „lotyniškai nemokėjusį" Stankevičių, nes *undevicennis* juk reiškia „devyniolikmetis" ir jokiu būdu ne „dvidešimt vienerių metų" (tokiu būdu reikia pataisyti ir p. 244, eil. 21: vietoje „21 metus" turi būti „19 metų"); p. 245, eil. 24-25, lotyniškoje citatoje yra net 3 klaidos, turi būti: *Societati se aggregavit anno salutis 1598 et vota quattuor professus est.* Pilnumo dėlei galima paminėti ir kitas to paties straipsnelio lotynų k. liečiančias, kad ir mažiau reikšmingas korektūros klaidas. P. 246, eil. 22, turi būti *praefectus,* p. 249, eil. 26, turi būti *Dictionarium Polono-Latinum.*

Dar didesnių neaiškumų sukelia autoriaus nesusigaudymas jėzuitų

gyvenimo ir mokslo tvarkoje. Vos įstojusį į naujokyną Sirvydą autorius nukelia į Nesvyžių studijuoti retorikos; jam suteikia „scholastiko laipsnį", kurį tik ligos patale pakeičia filosofijos ir laisvųjų menų magistro titulas; jam leidžia daryti tai „trečiuosius" ir „ketvirtuosius", tai vėl „tris" ir „keturis įžadus"; jam paveda dėstyti „pozityvinę filosofiją" (sic! jau XVII a. pradžioje ir dar jėzuitų vadovaujamoje Vilniaus akademijoje!) ir t. t.

Kadangi Sirvydo asmenybe domisi ir domėsis ne tik bibliografai, bet ir istorikai, ir dar labiau kalbininkai, atrodė būsiant naudinga patikrinti jėzuitų archyve Romoje esančius apie jį biografinius duomenis ir iš jų susidaryti kiek galima tikslų ir aiškų jo gyvenimo vaizdą. Jėzuitų archyve Romoje yra išlikę senosios Lietuvos jėzuitų provincijos katalogai. Jų rinkinys nėra pilnas; kai kada kelių iš eilės metų laikotarpiui nėra jokių žinių; ypač tokių spragų daug paskutiniaisiais 16-jo ir pirmaisiais 17-jo amžiaus dešimtmečiais. Sirvydo ordine buvimo laikotarpiui trūksta duomenų iš 1602-1604; 1606-1609; 1618-1619 ir 1624-25 mokslo metų, bet iš kai kuriuose kataloguose duodamų bendresnių žinių nesunku šias spragas užpildyti. Sirvydo į ordiną įstojimo, mirties ir kai kurias studijų bei darbo ordine datas ir V. Biržiška tiksliai pažymi, bet drauge daug ką ir klaidingai paaiškina. Todėl šiame straipsnyje stengsimės trumpai sužymėti visas šaltinių teikiamas Sirvydo gyvenimo datas.

SIRVYDAS, O NE ŠIRVYDAS

Visai teisingai V. Biržiška pabrėžia, kad lietuviškoji aprašomojo asmens pavardė yra ne „Sirvydas", bet „Sirvydas". Tačiau autorius tuoj pat suklysta tvirtindamas, kad pats Sirvydas savo pavardę rašęs *Szyrwid.* Tiesa, visose Sirvydo parašytose ir išleistose knygose autoriaus pavardė rašoma *Szynvid,* bet tai nebūtinai reiškia, kad pats Sirvydas taip pat pasirašydavo. Knygų leidėjai galėjo savo nuožiūra pataisyti veikalų pavadinimų rašybą, kad ji geriau atitiktų lenkų kalbos dvasią. Tik paties Sirvydo ranka padėtas parašas gali mums užtikrinti autentišką jo pavardės rašymą. Kaip tik prieš kelias savaites šias eilutes rašąs

turėjo laimės užtikti jėzuitų archyve Romoje tokį Sirvydo ranka rašytą ir pasirašytą dokumentą. Tai jo iškilmingųjų įžadų formulė, rašyta Vilniuje 1617 m. gruodžio mėn. Parašas visai aiškus: *Constantinus Syrwvid manu propria* (žr. jo reprodukciją „Liet. enciklopedijoje", prie žodžio „Sirvydas"). Įsidėmėtina, kad Sirvydas taip pasirašo ne kokiame mažiau pastoviame mokinio amžiuje, bet jau būdamas kunigas ir turėdamas 37 metus.

Lietuvos jėzuitų provincijos kataloguose Sirvydo pavardė labai įvairuoja; patikrintoje 31 vietoje vartojamos šios formos: *Szyrwid* (6 kartus), *Sirwid* (4), *Sirvid* (4), *Sirwidt* (3), *Syrwvid* (2), *Syrvit* (2), *Szervid* (2), *Syrvid, Syrwidt, Serwvidt, Szyrvid, Szyrwit, Szyrwith, Szirwid, Szervit* po 1 kartą. Iš visų tų formų 18 prasideda paprastu „S" ir tik 13 vartoja pradžioje „Sz“. Katalogus ruošdavo pavienių jėzuitų įstaigų viršininkai arba jų pavesti asmens; kiekvienas vartojo pavardės formą, kuri jam atrodė geriau atitinkanti kasdieninėje kalboje girdimą pavadinimą. Tas Sirvydo pavardės formų įvairumas kaip tik rodo, kad jos ištarimas nebuvo savaime suprantamas.

Už „Sirvydą", o ne „Sirvydą" kalba ir Lietuvos vietovardžiai. V. Biržiška „Aleksandryne" užsimena tik apie Sirvydų kaimą Tauragnų valsčiuje. Lietuvoje 1959 m. išleistas „Lietuvos TSR administracinis-teritorinis suskirstymas" 924 puslapyje sumini net 7 vietovardžius, susijusius su Sirvydo pavarde: Sirvidiškių km. (Anykščių rajonas, Skiemonių apylinkė), Sirvidų km. (Kelmės raj., Paliepšių apyl.), Sirvydiškių vk. (Nemenčinės raj., Jotainiškių apyl.), Sirvydų km. (Šakių raj., Lekėčių apyl.), Sirvydų km. (Vilniaus raj., Žemaitėlių apyl.), Sirvydų km. (Kavarsko raj., Dabužių apyl.) ir Sirvydžių km. (Utenos raj., Musteikių apyl. - tai tas pats V. Biržiškos suminėtas Sirvydų km.). Tuo tarpu tame pačiame leidinyje, p. 957, pažymėtas tik vienas vietovardis, kurio rašyba „Širvydai": Širvydų km. (Kapsuko, t. y. Marijampolės raj., Gulbiniškių apyl.). Vietovardžių sąraše, matyt, ištikimai sektas vietinių žmonių vartojamas ištarimas ir nepasiduota pagundai juos pataisyti pagal ir dabar Lietuvoje tebevartojamą sulenkintą Sirvydo pavardės rašybą (plg. *Lietuvių literatūros istorija*, I, Vilnius 1957, p. 146). Čia tikrai reikia pripažinti V. Biržiškos įžvalgumą, kurio vedamas jis stojo už rašymą „Sir-

vydas“, juo labiau, kad, neturėdamas pakankamai duomenų, „Aleksandryno“ autorius buvo klaidingai įsitikinęs, jog pats Sirvydas savo pavardę rašęs *Szyrwid* ir panašūs Lietuvos vietovardžiai tariami „Širvydai“ (plg. *Aleksandrynas*, I, p. 244; *Senųjų liet. knygų istorija*, I, p. 174).

JĖZUITO KUNIGO PASIRUOŠIMO KELIAS

Daug kam iš lietuvių istorikų, kalbininkų, literatų ir kitų rašančiųjų tenka susidurti su mūsų praeities kultūriniame gyvenime pasireiškusiais jėzuitais, aprašyti jų gyvenimą, pavaizduoti jų veiklą vienoje ar kitoje kultūrinio darbo srityje. Galima suprasti, kad nuošaliai stovinčiam ne visuomet lengva susiorientuoti ordino vidaus tvarkoje ir tinkamai interpretuoti šaltiniuose užtiktus, patiems jėzuitams savaime suprantamus pavadinimus ar pasakymus. Tokių nesusiorientavimų „Aleksandryne“ galima sutikti kone kiekviename žingsnyje, kur tik aprašomas kokio jėzuito gyvenimas.

Kaip pavyzdį galime paimti pirmojo ten paminėto jėzuito Jono Komparskio gyvenimo aprašymą (p. 28-229). „Aleksandryno“ autorius, šalia kai kurių kitų žinių, panaudojo netrukus po Komparskio mirties parašytą jo nekrologą, kurį ten pat ištisai perspausdino. Labai gaila, kad tas, kuriam teko perrašyti nekrologo tekstą, buvo visai neprityręs skaityti XVII-XVIII a. lotynų k. raštus. Taip sujaukė taisyklingą ir dailią nekrologo autoriaus kalbą, kad, norint rasti panašių lotynų k. pasakymų, kaip *votos, initie, ingenio masuito, humilitis, obediantiae* etc. etc., reikėtų grįžti į ankstyvųjų viduramžių barbarų longobardų laikus. Sunku patikėti, jog V. Biržiška būtų galėjęs nežinoti, kad Lietuvos jėzuitų kolegijose, o ypač Vilniaus akademijoje, kur viskas buvo dėstoma lotynų k., profesoriai ir studentai sugebėdavo geriau, negu kad mes manome, ta kalba taisyklingai ir stilingai pasakyti. Be to, Komparskio, Gruževskio, Sirvydo laikais lotynų kalba, galima sakyti, ypačiai klestėjo. Užtenka paminėti jųjų bendralaikį Lietuvos provincijos jėzuitą Motiejų Kazimierą Sarbievijų, visame pasaulyje žinomą lotynistą, profesoriavusį

Kražiuose, Polocke ir Vilniuje. Todėl darosi nesuprantama, kaip „Aleksandryno“ autorius (bet taip pat ir leidėjai, vertėjai bei visi kiti, kurie matė ir skaitė rankraštį prieš jį duodant į spaustuvę) neužkliuvo už jau 2-je nekrologo eilutėje įsiterpusio lotynų kalboje negalimo žodžio *votos.* Ir to juo labiau negalima pateisinti, nes tekstas originale visai gražiai išsilaikęs. Tiesa, rašysena gan smulki ir suglausta, bet pakankamai aiški, ir nėra nė vieno žodžio, dėl kurio reikėtų abejoti, ar gerai perskaitytas. Nesiimu čia visų klaidų atitaisyti (26 spausdinto teksto eilutėse jų yra per 30). Reikia tikėtis, kad sekančiame „Aleksandryno“ tome šis nevykęs tekstas bus taisyklingai perrašytas.

Juozui Tininiui teko nedėkinga pareiga: išversti tą kalbos atžvilgiu taip suniokotą nekrologą (vertimą žr. *Aleksandrynas,* I, p. 397). Netikęs perrašymas kai kur suklaidino vertėją; tačiau ir ne viena pakenčiamai perrašyta vieta, vertėjui nepažįstant ordino terminologijos, klaidingai išversta. Čia suminėsiu keletą tokių netikslumų.

1) Iš „P. Joannes Komparski“ pasidarė „pamaldusis Jonas Komperskis“; kiekvienam vienuoliui kunigui duodamą titulą „Pater“ vertėjas, matyt, paskaitė „Pius“.

2) „quatuor votorum Professus" išversta „keturių (vienuoliškų) apžadų išpažintojas"; čia vertėjas nežino, kad „professio“ vienuolinėje terminologijoje reiškia „įžadų darymą[14], ir šią vietą būtų galima išversti „padaręs keturis įžadus“. Jėzuitam» žodis „professus“ turi dar specialią reikšmę, nes taip vadinamas ordino kunigas, padaręs iškilminguosius įžadus, ir tuo jis skiriasi nuo „coadiutor spiritualis“ - kunigo, padariusio tik paprastus įžadus, ir nuo „coadiutor temporalis“ - brolio (angliškai - *lay brother).* Lietuviai, vokiečiai ir kitų kalbų jėzuitai, vartodami šiuos pavadinimus, jų neverčia ir sako: „profesas“, „koadjutorius“; tik vietoje „coadiutor temporalis“ paprastai sakoma „brolis“ arba „broliukas“. Kadangi Komparskio nekrologe „Professus“ rašomas didžiąja raide, nėra abejonės, kad tą žodį reikia suprasti specialiąja prasme, ir tiksliausiai būtų tą vietą išversti: „keturių įžadų profesas“ (sakoma „keturių įžadų“, nes būdavo, nors ir retai, ir trijų įžadų profesų).

3) Praleidžiu klaidingai perrašytą vietą: „initie Societatis...“, kur turi būti: „initae Societatis...“ ir kurią reikia versti: „nuo įstojimo į

Draugiją dvidešimt septintaisiais“, ir einu prie „professionis vero duodecimoj kas išversta: „o savo luomo - dvidešimtaisiais metais“. Nepaisant, kad čia ir vertėjas, lygiai kaip keliose vietose „Aleksandryno“ autorius, suklupo, išvydęs niekuo nekaltą ir kiekviename lotynų k. pradžiamokslyje sutinkamą skaitvardį, čia nebuvo pakankamai suprastas žodis „professio“, kuris, kaip ką tik minėta, reiškia „įžadų darymą“. Todėl šią vietą geriausia išversti: „nuo (iškilmingųjų) įžadų padarymo - dvyliktaisiais metais".

4) „(cuius laurea ante ingressum donatus fuerat)“ išversta: „prieš ingresą už filosofiją buvo apdovanotas laurų vainiku", turi būti: „prieš įstodamas (į Draugiją) buvo gavęs filosofijos doktoratą“.

5) „ut captata sermonis occasione turbidas mentes componere et fluctuantes in arrepto divini servitii proposito confirmare posset“ - šio sakinio frazėms „sermonis occasione“ ir „divini servitii“ vertėjas davė per daug specialią prasmę ir išvertė „pamokslo metu" ir „tam tikslui skirtose pamaldose", kai visas posakis tik paaiškina, kas buvo prieš tai pasakyta, būtent: Komparskis susidraugaudavo su kenčiančiais sielos nerimą arba pagundų varginamais, „kad, pasitaikius progai su jais išsikalbėti, galėtų nuramdyti nerimastaujančius protus ir sutvirtinti besvyruojančius laisvai duotame Dievui tarnauti pasižadėjime" (t. y. vienuoliniame pašaukime).

6) Nesuprastas ir šis sakinys: „Rudium instructione admodum laetabatur, magnumque semper iuvandorum animorum prae se tulit zelum“; turi būti: „Labai džiaugdavosi, kai turėdavo progos mokyti (tikėjimo tiesų) paprastus žmones, ir visuomet parodė didelį uolumą padėti sieloms“.

7) Sakinyje „Factus residentiae...“ nesuprastas pasakymas „tandem in Collegii formam verteretur“; čia norima pasakyti, kad Komparskis, būdamas Smolensko rezidencijos viršininku, taip tvarkė jos reikalus, kad, karaliui užrašius plačias nuosavybes, ji (t. y. rezidencija) tapo paversta (t. y. pakelta) kolegija". Šia proga gal vertėtų trumpai prisiminti įvairias senosios Lietuvos jėzuitų provincijos namų rūšis. *Missio* - misija, nedidelis, nuo kitos ordino įstaigos priklausąs namas, kuriame gyvena vos keli (apie 2-4) vienuoliai; *Residentia* - rezidencija, namas,

kuriame gyvena apaštalavimo darbą atlieką kunigai; kartais tačiau prie rezidencijos gali būti išlaikoma nedidelė mokykla; *Collegium* - kolegija, mokykla, kurioje mokosi į ordiną įstoję jaunuoliai arba pašaliniai mokiniai; *Academia* - akademija, aukštoji mokykla, universitetas; *Domus Probationis* arba *Domus Primae et Secundae Probationis* - naujokynas, skirtas naujai į ordiną įstojusiems lavintis; *Domus Tertiae Probationis* - terciatas, skirtas jėzuitams kunigams, kur jie po užbaigtų studijų vienerius metus gilina dvasinį gyvenimą; *Domus Professa* - profesų namas, kuriame gyvena ir dirba apaštalavimo darbą tuo metu kolegijoje ir kituose namuose neužimti ordino nariai, ypačiai profesai. Tokie profesų namai Lietuvos jėzuitų provincijoje iki 1756 m., tai yra iki provincijos padalinimo į Lietuvos ir Mozūrijos provincijas, buvo Vilniuje prie Šv. Kazimiero bažnyčios ir Varšuvoje; po to liko tik Vilniuje. Kolegijos, akademija, naujokynas ir terciatas turi turėti savo nuosavybę arba nuolatines pajamas, iš kurių galėtų išsilaikyti, ir jų viršininkai tituluojami *Rector* - „rektorius"; tuo tarpu esantieji profesų namuose ir rezidencijose turi pragyventi iš išmaldų; vadovaująs misijai ar rezidencijai vadinamas *Superior* - „viršininkas", o profesų namams *Praepositus* - „prepozitas". Dažnai, jėzuitams pradedant kurioje nors vietoje kurtis, pirma įsteigiama nuo kito namo priklausanti misija, kuri kiek vėliau tampa nepriklausoma rezidencija ir, užtikrinus visapusišką mokomojo personalo ir mokinių išlaikymą, pakeliama kolegija.

Panašių pastabų, kokių čia padarėme dėl „Aleksandryno" I tome aprašyto Komparskio gyvenimo, būtų galima prirašyti dar ištisus lapus apie netikslumus ir iškraipymus Sirvydo ir kitų tame pačiame tome paliestų jėzuitų gyvenimo aprašymuose. Užuot išknebinėjus visas smulkmenas, tebūna leista šių eilučių autoriui dar kiek nukrypti nuo tiesioginės straipsnio temos ir duoti bendrą orientacinį vaizdą, kitaip sakant, trumpai nupiešti senojoje Lietuvos jėzuitų provincijoje įprastą jėzuito kunigo pasiruošimo kelią.

Išėjęs kurioje nors kolegijoje reikiamas studijas, dažniausiai baigęs retorikos klasę, bet kartais ir jos nebaigęs arba retorikos visai nestudijavęs jaunuolis, norįs tapti jėzuitu, kreipdavosi į artimiausios jėzuitų įstaigos vadovybę, kuri, atlikusi nustatytus formalumus, reikalą praneš-

davo provincijolui, ir šis nuspręsdavo apie jo priėmimą į ordiną. Gavęs provincijolo sutikimą, kandidatas važiuodavo į naujokyną, į kurį atvykimo diena yra oficiali į ordiną įstojimo data. Didžiausioji Lietuvos jėzuitų dalis naujokyną atliko Vilniuje, prie Šv. Ignaco bažnyčios, kur jis buvo įsteigtas 1604 m. ir veikė iki pat ordino panaikinimo 1773 m. Naujokyne tie, kurie ruošiasi būti kunigais, vadinami *novitii scholastici,* ir tuo jie skiriasi nuo kitos naujokų grupės, kurie yra *novitii coadiutores,* t. y. busimieji broliai. Jėzuitų naujokynas tęsiasi 2 metus, ir tik tada leidžiama daryti pirmuosius įžadus. Išimties atveju antrųjų metų naujokas gali persikelti gyventi į kitus namus arba pradėti studijas, bet įžadus jis tegali daryti, kai sueina dveji metai nuo įstojimo dienos. Jau pirmieji jėzuitų įžadai yra amžini, bet jie pilnai įpareigoja tik juos darančius, o ne patį ordiną. Padaręs šiuos įžadus tampa *scholasticus approbatus* arba trumpai *scholasticus.* Tai nėra joks mokslo laipsnis; praktiškai šis terminas reiškia tą patį, kaip mūsų laikais žodis „klierikas". Po to eina ilgų studijų metai. Kai kurie turi, pagal reikalą, paskirti 1-2 metus retorikai ir visi, nebent kas jau būtų kitur studijavęs, turi skirti 3 metus filosofijai ir 4 metus teologijai. Studijuojantį filosofiją buvo įprasta vadinti: I-mais metais - *logicus,* II - *physicus*; III - *metaphysicus*\ teologijos studentai buvo skirstomi pagal studijų metus: *theologus I anni, theologus II anni* ir t. t. Paprastai studijų laikas būdavo vieną ar du sykiu pertraukiamas 2-3 metams praktiniam mokymo ir auklėjimo darbui mokyklose. Beveik kiekvienam tekdavo tai atlikti užbaigus filosofiją, bet kartais būdavo paskiriami tokiam darbui ir tuojau po naujokyno ar po retorikos studijų. Mokyklose dirbantieji scholastikai būdavo vadinami *magistri,* ir šis pareigos titulas būdavo rašomas prie jų vardo arba pavardės: *Mag. N. N.* Įsidėmėtina, kad šis titulas nėra joks mokslo laipsnis, o vien tik einamos pareigos ženklas. Kunigo šventimus dažniausiai gaudavo baigę trečiuosius teologijos metus ir tuojau būdavo pradedami tituluoti *Pater N. N.* - *Tėvas N. N.* - nors jiems dar vienerius metus reikėdavo studijuoti teologiją. Jau kunigai ir baigę IV-sius teologijos metus būdavo skiriami vieneriems metams į terciatą, arba trečiąją probaciją, kur į naujokyną panašioje aplinkoje būdavo teikiama proga pagilinti dvasinį gyvenimą. Tik perėjusiems vi-

są tą formacijos kelią būdavo leidžiama daryti vadinamus paskutiniuosius įžadus (*ultima vota),* suteikiančius visas ordino nario teises.

Jie galėdavo būti iškilmingieji arba paprastieji pagal tai, kaip kiekvienu individualiu atveju nuspręsdavo ordino generolas. Darantieji keturis iškilminguosius įžadus *(professio 4 votorum*) turėdavo laukti, kol praeis 10 metų nuo įstojimo dienos, neįskaitant filosofijos ir teologijos studijoms paskirto laiko, t. y. praktiškai ne anksčiau kaip po 17 vienuolyne gyvenimo metų. Darantiems tris iškilminguosius arba tik paprastuosius įžadus užtekdavo išgyventi vienuolijoje 10 metų, įskaitant ir studijų laiką. Kadangi ir šie turėdavo prieš tai atlikti terciatą, praktiškai įžadus tegalėdavo daryti praėjus 12-15 metų nuo įstojimo datos. Išorėje ir darbe *professi 4 (3) votorum* ir *coadiutores spirituales* (padariusieji paprastus įžadus) niekuo nesiskiria; visi jie lygiai tituluojami: *Pater N. N.,* tik kai kurioms svarbiausioms pareigoms, pvz., visos ordino provincijos ar didesnės kolegijos valdymui, parenkami tėvai iš profesų. Visą formaciją užbaigusio jėzuito gyvenimas toliau vystosi pagal jo pasiruošimą, sugebėjimus ir viršininkų paskyrimą.

Tiek formacijos, tiek vėlesnio gyvenimo eigą galima neretai visai tiksliai atsekti iš provincijos katalogų. Jų yra dvi rūšys: 1) *catalogi breves,* trumpi katalogai, kasmet naujai surašomi, kuriuose duodami kiekvienoj provincijos įstaigoje gyvenančių vienuolių sąrašai su trumpomis žiniomis apie jų ten einamas pareigas; 2) *catalogi triennales,* trimetiniai katalogai, sudaromi paprastai kas treji metai, duodant juose apie kiekvieną asmenį išsamesnes žinias: kiek metų amžiaus, kada įstojo, kiek metų ir ką studijavo, kiek metų ir ką dirbo, kada padarė paskutiniuosius įžadus, kokį turi mokslo laipsnį? Tokie katalogai būdavo laikomi provincijos archyve ir vienas egzempliorius siunčiamas į centrinį ordino archyvą. Didelė jų dalis išliko iki mūsų laikų ir yra labai vertingas šaltinis ordino narių biografijoms. Naudojantis šiais ir panašiais katalogais, reikia visuomet turėti prieš akis laiką, kada jie būdavo rašomi, nes kataloguose nenurodoma, kokie įvyko pasikeitimai per vienerius ar trejus metus, o tik pažymima padėtis, kokia ji buvo to katalogo rašymo metu. Kadangi didelė jėzuitų dalis dirbo mokyklose, visi personalo pasikeitimai ir nauji paskyrimai vykdavo vasaros atostogų metu, t. y. rug-

pjūčio mėn. Prasidėjus naujiems mokslo metams, būdavo rašomas *catalogus brevis*, duodąs kiekvienų tos provincijos ordino namų būklę, kuri paprastai tęsdavosi iki tų mokslo metų galo, t. y. sekančių metų pavasario. (Žinoma, galėdavo būti ir būdavo pasikeitimų mokslo metams bebėgant, bet tai daugiau išimtys, priklausančios nuo nenumatytų aplinkybių: mirties, ligos ar kokio kito svarbaus reikalo). Tokiu būdu, pvz., 1619 metų *catalogus brevis* nurodo, kas kur buvo ir ką veikė tų metų rudenį ir sekantį pavasarį, kitaip sakant, 1619-20 mokslo metais, bet nieko nesako apie asmenų padėtį 1619 m. pavasarį. Trimetiniai katalogai dažniausiai būdavo rašomi pavasarį, todėl 1619 metų *catalogus triennalis* duoda asmenų paskirstymą, koks jis buvo 1618-19 mokslo metais. Visa tai turint prieš akis, jei tik katalogai yra išlikę, nėra sunku nustatyti pavienių jėzuitų tikslią vienuolinio gyvenimo eigą.

SIRVYDO BIOGRAFINĖS DATOS

Bendrai paėmus, Sirvydo vienuolinio gyvenimo, ypač kunigystei pasiruošimo, kelias vystėsi pagal ką tik išdėstytą jėzuito kunigo formacijos eigą. Sirvydas įstojo į jėzuitus 1598 m. rugpjūčio mėn. 10 d. Rygoje, nes anuomet ten buvo Lietuvosjėzuitų naujokynas. 1599 m. Rygos kolegijos trimetinis katalogas, rašytas rugpjūčio mėn., jį žymi kaip pirmųjų metų naujoką, turintį 19 m. amžiaus. Taigi jis įstojo turėdamas 18 metų, tai reiškia, kad Sirvydas yra gimęs 1580 m. Ši data tačiau nėra visiškai tikra; kiti katalogai duoda kiek skirtingus metus: 1606 m. trimetinis katalogas duoda 28 metus, 1611 - 32, 1614 - 35, 1619 - 38, 1622-41, 1625-44. Pagal šiuos duomenis Sirvydo gimimo metai svyruoja tarp 1578-1581. Turbūt būsime arčiausiai tiesos, laikydami jį gimus 1580 m. Iš 1606 m. Pultusko kolegijos trimetinio katalogo sužinome, kad jis, prieš įstodamas į jėzuitus, lankė Vilniaus kolegiją, kurioje studijavo nuo gramatikos iki poezijos, taigi į ordiną įstojo neišklausęs retorikos. Ten pat sakoma, kad į Draugiją įstojo Vilniuje, kas yra aiški klaida, nes naujokynas tuomet buvo ne Vilniuje, o Rygoje; į Vilnių naujokynas atkeltas tik 1604 metais. Kolegijos rektorius ir naujokų ma-

gistras tuomet Rygoje buvo Michael Otto Beeanus, belgas, ilgus metus dirbęs Lietuvos jėzuitų provincijoje ir miręs 1622 Varšuvoje. Tarp naujokyną atliekančiųjų buvo ir kitų lietuvių: Adomas Bilducius, Jurgis Jurgevičius, bei žemaičių: Merkelis Daugėla, Jonas Jamielkauskis ir brolis Valentinas Montolowicz. Sirvydas dar nebuvo baigęs antrųjų naujokyno metų, kai Livonijon pradėjo veržtis švedai. Didesnė dalis naujokų buvo tuojau perkelta į Polocko kolegiją, o Sirvydas su keliais kitais bendrabroliais pasitraukė į Dorpato (Tartu) kolegiją, kur pradėjo studijuoti retoriką. Ten 1600 rugpjūčio mėn. padarė pirmuosius įžadus. Netrukus švedų pavojus pradėjo grėsti ir Dorpatui; vos du mėnesius čia išbuvęs, Sirvydas išvyko į Nesvyžių ir 1600-01 mokslo metais studijavo retoriką. 1601 rudenį buvo paskirtas mokytojauti Nesvyžiaus kolegijos žemesnėse klasėse: vienerius metus infimoj ir vienerius metus gramatikoj. 1603-1606 klausė filosofijos Pułtusko kolegijoje. Sekančių trejų metų katalogai neišliko, bet 1609-10 mokslo metų pradžioje jį randame Vilniaus akademijoje jau IV metų teologą. Iš to galime daryti išvadą, kad Sirvydas, užbaigęs filosofijos studijas, tuoj pat pradėjo Vilniuje studijuoti teologiją. Kadangi 1609-10 mokslo metų pradžioje tebebuvo scholastikas, tai kunigystės šventimus turėjo gauti tais mokslo metais, nes sekantį rudenį jis figūruoja Vilniaus akademijoje kaip *P. Constantinus Sirvid, condonator lituanicus.* 1611-12 mokslo m. žiemą jis Nesvyžiuje atliko terciatą: ten pat pasiliko dar vienerius metus kaip *condonator ordinarius,* be abejo, lenkų kalba. 1613 m. rudenį jis vėl Vilniuje ir ten pasiliks iki savo mirties. Jam pavedama Akademijoje dėstyti teologijos fakultete ir drauge sakyti Šv. Jono bažnyčioje lietuviškus pamokslus. Jo pareigos 1613-14 m. pažymėtos: *lector positivae et condonator lithuanicus.* V. Biržiška iš kitos panašios žinutės Sirvydą padarė pozityvinės filosofijos profesorium. Bet anais laikais pozityvinė filosofija visai nebuvo žinoma, ir, be to, atsargus autorius visgi būtų turėjęs suabejoti, ar tokia filosofija galėjo būti dėstoma jėzuitų vadovaujamoje Akademijoje. Iš pačių šaltinių sužinome, kas buvo toji *positiva*: 1614 m. trimetiniame kataloge, taigi tų pačių mokslo metų gale, skaitome: *Docuit... theologiam positivam uno anno,* o 1621-22 mokslo m.: *lector Scripturae;* 1625-26: *professor Scripturae.* Teo-

logijos fakultete, šalia dogmatinės teologijos (*theologia scholastica),* kitatikių ginčijamų klausimų aiškinimo (*controversiae)* ir moralinės teologijos (*casus conscientiae),* dar buvo dėstoma pozityvioji teologija, kuri apėmė Šv. Rašto aiškinimą, hebrajų kalbą ir Bažnyčios istorijos bruožus. Pozityviajai teologijai dėstyti būdavo parenkami gerai išsilavinę, moką graikų ir hebrajų kalbas ir įgudę pamokslų sakyme jėzuitai. Ar Sirvydas dėstė ir hebrajų kalbą, šaltiniuose nieko nesakoma. Kiek vėliau, 1647-48 mokslo metais, apie t. Valentiną Skovydą Vilniaus akademijoje pažymėta: *prof. Sacrae Scripturae et Hebreae* ir 1649-50 m. m.: *prof positivae et Hebreae.* Pozityviąją teologiją Sirvydas dėstė 1613-14, 1619-1622 ir 1625-26, iš viso 5 metus, kaip nurodo 1628 m. trimetinis katalogas. Kita svarbi Sirvydo pareiga buvo lietuviškų pamokslų sakymas. Ją atliko 1610-11 m. m. ir nuo 1613 iki 1623 metų, išskyrus 1617-1618 m. m., kai gyveno ne Akademijoje, bet profesų manuose, ten pat Vilniuje, prie ką tik pastatytos Šv. Kazimiero bažnyčios, kur sakė lenkiškus pamokslus. Po to dar 1623-24 m. m. ėjo lenkiškojo pamokslininko pareigas toje pačioje Šv. Kazimiero bažnyčioje. Vėliau nebeminimas kaip pamokslininkas; matyt, nebeleido jo sveikata, nes jau 1625 m. trimetiniame kataloge apie jį pažymėta: *debilis,* t. y. silpnos sveikatos. Šalia šių pagrindinių pareigų, Sirvydui teko atlikti įvairių kitų darbų. Kataloguose dažnai minimas kaip nuodėmklausys tiek Akademijos studentų, tiek ir pačių jėzuitų kunigų, klierikų arba brolių. 1614-1617 metais davė dvasines konferencijas Gailestingumo brolijos nariams; 1621-22 m. m. buvo Kristaus Kūno brolijos dvasios vadas; 1615-1617 studijų prefektas Akademijoje; 1620-21 m. *m. praefectus academiae graecae* - mūsiškai tariant, graikų k. lavinimosi studentų būrelio globėjas; 1617-1618, 1620-1622, 1623-24 rektoriaus patarėjas. 1617 m. gruodžio mėn. 17 d. Vilniuje, Šv. Jono bažnyčioje, padarė paskutiniuosius įžadus - 4 iškilmingųjų įžadų profesiją; šv. Mišias laikė ir įžadus priėmė Lietuvos provincijolas t. Simonas Niklevičius.

Sveikatai pablogėjus, turėjo pasitenkinti mažiau jėgų, bet didelio pasitikėjimo reikalaujančiomis dvasios tėvo pareigomis, kurias jis ėjo ten pat Akademijoje 1625-1629 metais. Nuo 1626 m. jis buvo drauge ir admonitorius (*monitor* - šią pareigą einąs turi teisę įspėti savo viršininką

ir, reikalui esant, tarpininkauti tarp viršininko ir valdinių), o nuo 1629 m. iki mirties vien tik admonitorius.

Apie paskutiniuosius penkerius jo gyvenimo metus šaltinių žinios yra šykščios. Žinome, kad buvo silpnos sveikatos ir vėliau tikras ligonis. Bet iš kitų duomenų atrodo, kad jis ir tuo metu nemaža veikė, ypačiai rašė ir tvarkė savo raštus išleidimui. Kaip tik tuo metu, t. y. 1629 metais, pasirodė jo *Dictionarium trium linguarum* ir *Punkty kazan* I dalis, o 1630 - *Clavis linguae lituanicae* (jei jis iš tikro buvo tuomet išleistas); kiti dalykai liko rankraščiuose, bet buvo išleisti netrukus po jo mirties. Reikia manyti, kad šie nuopelnai raštų srityje, o ypač didelis „Trijų kalbų žodyno“ pasisekimas (po 2 metų jau prireikė antros laidos) paveikė Akademijos vadovybę suteikti Sirvydui laisvųjų menų ir filosofijos magistro laipsnį. Tai buvo atlikta 1631 m. gegužės mėn. privačiai, nes Sirvydas jau nesikėlė iš lovos. Neseniai paskirtas Lietuvos jėzuitų provincijolas Mikalojus Lancicijus pats dalyvavo kuklioje magistro laipsnio suteikimo ceremonijoje. Bet taip pagerbtas Sirvydas neilgai tegyveno. Mirė 1631 m. rugpjūčio mėn. 23 d., šeštadienį, šv. Baltramiejaus apaštalo šventės išvakarėse. Kokia tai buvo liga, kuri jį palyginti neseną palaužė ir į kapus nuvarė, išlikusiuose šaltiniuose nepasakyta. Apie ją galime tik spėlioti; ir nesunku priimti V. Biržiškos prielaidą, jog tai buvus plaučių džiova.

Apie Sirvydo raštus „Aleksandryne“ randame išsamių ir kritiškai pateiktų žinių. Tik galimybė, kad Sirvydas būtų išvertęs 1605 m. išleistą Ledesmos katekizmą, mano nuomone, yra labai maža. Sirvydas tuomet jau antrus metus studijavo Pultuske filosofiją ir prieš tai 3 metus praleido nelietuviškoje aplinkoje, kur nesusidūrė su tokio vertimo reikalu. Manyčiau, kad vertėjo (jei jis buvo jėzuitas) reikėtų ieškoti tarp tuomet pačioje Lietuvoje apaštalavimo darbą dirbusių jėzuitų kunigų. Apie Kasparą Savickį čia negali būti nė kalbos, nes jis, nors gimęs Vilniuje, nuo 1589 m. nuolatos gyveno Krokuvoje ir niekuomet nepasireiškė lietuviškoje veikloje.

„Aleksandryne“ randame taip pat išsamų ir, atrodo, visais atžvilgiais pilną literatūros apie Sirvydą sąrašą. Tas nuostabiai kantrus ir kruopštus šaltinių bei žinelių apie atskirus autorius surinkimas ir yra didelis

V. Biržiškos nuopelnas. Tai noriu, baigdamas šį straipsnelį, visu aiškumu pabrėžti. Jei čia daugiausia buvo kalbama, kas „Aleksandryne“ apie Sirvydą (ir iš dalies apie Joną Komparskį; apie kitus „Aleksandryne“ aprašytus jėzuitus ir apie cituotus lotyniškus tekstus bei jų į lietuvių kalbą vertimus būtų galima taip pat nemaža pastabų padaryti) buvo klaidingai ar iškreiptai pasakyta, tuo nenorėta paneigti paties leidinio vertės. Gerai darė, kas dėjo pastangų V. Biržiškos sukrautą lobyną padaryti visiems prieinamą, ir reikia linkėti, kad greitu laiku galėtų pasirodyti ir kiti du „Aleksandryno“ tomai. Šio straipsnelio tikslas buvo pagaliau vieną kartą, panaudojant visus išlikusius šaltinius, nustatyti kiek galima tiksliau pirmojo lietuviškojo žodyno, gramatikos ir lietuviškųjų knygų autoriaus gyvenimo bei veiklos datas. Bet gal šis straipsnelis drauge paskatins sekančių „Aleksandryno“ tomų leidėjus atkreipti didesnį dėmesį į dalykus, kuriais, leidžiant I-ąjį tomą, gal ir nebuvo pakankamai pasirūpinta.

KONSTANTINO SIRVYDO ASMUO IR REIKŠMĖ

1979 metais, švenčiant Vilniaus universiteto jubiliejų, buvo nemaža kalbėta ir rašyta apie Konstantiną Sirvydą. Juk su universitetu siejasi šio tauraus lietuvio, parašiusio pirmąją originalią lietuvišką knygą ir pirmąjį žodyną, gyvenimas ir veikla. Taip pat buvo dažnai tvirtinama, kad Sirvydas yra gimęs 1579, tai yra tais pačiais Vilniaus universiteto įsteigimo metais. Tačiau, atrodo, yra tiksliau 1580 metus laikyti Sirvydo gimimo metais.

I

Bet gal kas sakys: kaip čia yra? Vieni tvirtina viena, kiti mano kita. Juk užtektų atsiversti jo krikšto metrikų knygą ir nereikėtų spėlioti bei siūlyti įvairių datų. Deja, ką randame šiandien, ne visuomet aptinkame praėjusiais amžiais. Yra žinoma, kad tiktai Tridento susirinkimas 1563 metais pirmą kartą įpareigojo visas parapijų bažnyčias turėti krikšto ir santuokos metrikų knygas. Bet tai nereiškia, kad visur tuojau pat imta metrikus rašyti. Lenkų istorikas S. Kutrzeba nurodo, kad Krokuvoje seniausia krikšto metrikų knyga yra iš 1578 metų,[1] t.y. praėjus 14 metų po Tridento susirinkimo.

Kaip buvo daroma Lietuvoje, kada pradėtos vartoti metrikų knygos, sunku pasakyti. Mūsų enciklopedija, atrodo, šio klausimo nė nebandė liesti. Zigmas Zinkevičius prieš trejus metus išleido Vilniuje knygą „Lietuvių antroponimika“, kurios pagrindu yra Vilniaus Šv. Jono bažnyčios išlikusių seniausių metrikų knygų, būtent 1602-1615 m. santuokų

[1] S. Kutrzeba, „Kilka słów o metrykach kościelnych w Polsce", *Miesięcznik heraldyczny*, 3 (1910), p. 128.

ir 1611-1616 m. krikštų, įrašai. Nėra abejonės, kad metrikų knygų Lietuvoje buvo ir anksčiau, nes Vilniaus katedros kapitulos aktuose pažymėta, kad didžiojo 1610 metų gaisro metu sudegė ne tik šiaip knygos ir dokumentai, bet ir visos „didžiojoje skrynioje sukrautos metrikų knygos“.[2]

Pareiga turėti parapijose krikšto ir santuokų metrikų knygas Lenkijoje ir Lietuvoje įsigaliojo jau 1577 metais, kai Petrikavo sinode buvo priimti „be jokios išimties, šventai ir pagarbiai Tridento susirinkimo dekretai“.[3] Apie tą laiką, t. y. 1579 m., buvo vizituojama Žemaičių vyskupija. Iš išlikusių tos vizitacijos aktų matyti, kad įvairiose Žemaitijos bažnyčiose jau buvo registruojami krikštai ir santuokos, nors tos metrikų knygos būdavo suplyšusios, netvarkingai vedamos. O tokioje Vidukléje, Kaltinėnuose ir pačioje katedros bažnyčioje Varniuose metrikų knygų visai nebuvo. Vizitatorius Tarkvinijus Pekulas tuomet įpareigojo kiekvieną parapiją įsigyti gerai įrištas knygas (ne palaidus lapus, kaip buvo radęs Kražiuose), atskirai krikštams ir atskirai santuokoms žymėti. Jei 1579 m. tai buvo įvesta Žemaičių vyskupijoje, reikia manyti, kad nuo jos neatsiliko ir Vilniaus vyskupija. Vysk. Jurgis Radvilas po 1582 metų vyskupijos sinodo savo išleistame ganytojiškame laiške aiškiai nurodo, kad parapijose būtų laikomos ir tvarkingai vedamos tos dvi metrikų knygos.[4]

Ši digresija apie metrikų knygų Lietuvoje pradžią (būtų tikrai naudinga, kad kas nors imtųsi klausimą nuodugniau pastudijuoti) leidžia manyti, kad Konstantino Sirvydo krikštas buvo užregistruotas parapijos knygose, nors tuo nesame tikri. Tačiau nedaug būtų naudos ir iš fakto tikrumo, nes jį liudijantys šaltiniai, seniausios metrikų knygos, dažniausiai neišliko.

[2] Kurczewski, III, p. 96 (1611 II 9).

[3] Plg. *Historia Kościoła w. Polsce*, ed. B. Kumor, Z. Obertyński, 1-2, Poznań-Warszawa 1974, p. 175.

[4] J. Sawicki, *Concilia Poloniae*, II: *Synody diecezji wileńskiej i ich statuty*, Warszawa 1948, p. 137.

II

Tai, kas išliko, jėzuitų vienuolijos Lietuvoje įstaigų įvairūs katalogai, anais laikais nekreipė dėmesio į tikslias gimimo datas. Tiktai antroje XVII a. pusėje vadinamajame pirmajame kataloge *(catalogus primus*) prie vienuolių pavardžių pradėta žymėti ir gimimo metus, mėnesį ir dieną. Prieš tai toje vietoje būdavo nurodomas tiktai asmens amžius: pvz., „annorum 19“ parašyta Rygos kolegijos 1599 metų kataloge prie Sirvydo pavardės.[5]

Kuo remiantis anuomet nustatydavo asmens amžių? Nemanau, kad būtų reikalauta parodyti kokį nors dokumentą. Greičiausiai paklausdavo patį aprašomąjį asmenį arba jo tėvus, kai šie vaiką atveždavo į mokyklą. Mums, kurie visuomet su savimi nešiojamės asmens liudijimą, kur įrašyta tiksli gimimo data, kurie dažnai užpildome visokius formuliarus, reikalaujančius, tarp kitko, nurodyti ir gimimo vietą bei datą, šiandien sunku pasakyti, su kokia nuojauta anuomet būdavo atsiliepiama, kai kas paklausdavo: kiek tau metų? Susidaro įspūdis, kad jaunatvėje dažnai būdavo stengiamasi metų skaičių padidinti, o senatvėje - šiek tiek sumažinti.

Ir Sirvydo atveju tokių svyravimų netrūksta. Matėme, kad 1599 m. kataloge nurodytąjį buvus 19 metų amžiaus. Po ketverių metų jis Nesvyžiuje studijavo retoriką, ir 1603 m. Nesvyžiaus kolegijos kataloge rašoma jį esant 25 metų amžiaus.[6] Išeitų, per ketverius metus jam prisidėjo šešeri metai. Aiškus prasilenkimas su tikrove. Kadangi psichologiškai neįtikima, kad prieš tai jaunuolis novicas būtų tyčiomis savo amžių sumažinęs dvejais metais, reikia manyti, jog jis tuos dvejus metus vėliau prisidėjo. Būdamas vyresnis, jis galėjo tikėtis greičiau užbaigti studijas ir tapti kunigu. Dvejais metais vyresnis yra jis ir 1606 m. kataloge, kai Pultusko kolegijoje baigė filosofijos studijas, būdamas 28 metų amžiaus.[7] Nuo 1611 metų proporcija tarp gimimo ir einamųjų

[5] ARSI, Pol. 7 I, fol. 292r.
[6] Ten pat, fol. 343v.
[7] Ten pat, Pol. 8, fol. 2Ir.

metų jau sumažėjo vieneriais metais; o 1619, 1622 ir 1625 metų kataloguose Sirvydas pajaunėjęs dar dvejais metais. Visi šie katalogai rašyti maždaug apie tą patį metų laiką, liepos-rugpjūčio mėnesį, tad svyravimų tarp jau užbaigtų ir dar nebaigtų amžiaus metų neturėtų būti.

Pagal minėtus davinius Konstantino Sirvydo gimimo metai svyruoja tarp 1578 ir 1581 metų. Viską apsvarsčius, manyčiau, kad tikslingiausia apsistoti prie 1580 metų. Tuos metus gauname iš pirmosios mums žinomos apie jo amžių nuorodos 1599 metų Rygos noviciato kataloge. Sirvydas tuomet dar buvo idealistas, nekaltos dvasios jaunuolis, jėzuitų novicas, ir todėl mažiausiai linkęs, kaip sakoma, pagudrauti. Tačiau, sustodamas prie 1580-tųjų kaip Sirvydo gimimo metų, pridedu žodelį „apie“, nes yra galimas dalykas, kad jam vėliau pavyko sužinoti tikslią savo gimimo datą, ir todėl per pastaruosius 12 gyvenimo metų jis nurodydavo tokį savo amžių, pagal kurį jis būtų gimęs 1581 metais. Mažiau patikima, atrodo, kad jis būtų gimęs 1579 ar net 1578 metais.

Ilgiau sustojau ties Sirvydo gimimo metais, nes didžiulė dauguma apie jį rašančiųjų iki šiol, turbūt pasikliaudami Vc. Biržiška (kuris suklydo, manydamas, kad Sirvydas įstojo į noviciatą sulaukęs 19 metų),[8] per daug kategoriškai laikėsi 1579 metų.

III

Kita problema - kaip rašyti lietuviškai: „Sirvydas" ar„Sirvydas“? Ginčas, atrodo, dar neužbaigtas. Kalbininkai neabejoja, kad lietuvių kalbai tipiškas yra tiktai skiemuo ‘Sir-’. Už „Sirvydą" pasisakė jau K. Būga, po to J. Balčikonis, J. Palionis, o pastaruoju metu Vytautas Sirtautas, Arnoldas Piročkinas ir ypačiai Zigmas Zinkevičius dar kartą pabrėžė, kad pirmąjį mūsų kalbininką reikia vadinti tiktai „Sirvydu“.[9] O vis dėlto pernai Lietuvoje, išleisdami jo monumentalųjį žodyną, užrašė: „Pirmasis lietuvių kalbos žodynas: Konstantinas Širvydas. Dictionarium

[8] Žr. *Aleksandrynas*, I, p. 244.
[9] *Mūsų kalba*, 1979 (3), p. 57-62,62-64; *Literatūra ir menas*, 1980 VI21, p. 16.

trium linguarum“, ir visur kitur šiame leidinyje vartojama tiktai „Širvydas", nors Kazys Pakalka, parašęs leidiniui įvadą ir sudaręs išsamias rodykles, kitoje vietoje nesvyruodamas pasisako kaip tik už „Sirvydą".[10]

Jau 1962 m. „Aiduose" [šiame leidinyje - p. 424-425] esu nurodęs, kad šaltiniai apie du trečdalius atvejų rašo jo pavardės pirmąjį skiemenį ‘Sir-’, ‘Syr-’ arba ‘Ser-’ ir tik vienas trečdalis turi lenkų įtaigautą ‘Szyr-’ ar ‘Szer-’. Įdomu, kad pirmaisiais 15 Sirvydo vienuolinio gyvenimo metų iš man žinomų 12 įrašų tik tris kartus užrašyta *Szyrwvid* (du kartus, kai jis gyveno Pultuske, Lenkijoje, ir vieną kartą Vilniuje), bet devynis kartus *Sirwvid* arba *Syrwid.* Taip ir jis pats pasirašydavo, kaip kiekvienas gali matyti „Lietuvių enciklopedijoje" išspausdintoje jo ranka rašyto ir pasirašyto teksto fotokopijoje (XXVII, p. 508). Todėl jau būtų laikas visiems tvirtai nusistatyti vartoti tiktai lietuviškąją Sirvydo pavardės formą ir daugiau nebemėgdžioti lenkiškojo perdirbinio „Sirvydas". Tai yra svarbu ir moksliniu požiūriu, kaip visai neseniai „Literatūroje ir mene" pabrėžė Zigmas Zinkevičius. „Juk asmenvardis Sirvydas", rašo jis, „priklausydamas senajam baltų antroponomijos sluoksniui, yra reikšmingas duomuo indoeuropiečių antroponominės sistemos rekonstrukcijai. Netaisyklinga forma su Š- klaidins nelituanistus onomastikos specialistus. Suslavintas ir suvokietintas lietuvių vardynas praeityje yra daręs mokslininkams daug nemalonumų".[11]

IV

Bet šioje paskaitoje ne tiek norėjau dėstyti savo samprotavimus apie Sirvydo gimimo metus ir apie jo pavardės rašymą, kiek pristatyti iškilaus XVII amžiaus pradžios lietuvio asmenį ir pasvarstyti apie jo reikšmę mūsų krašto kultūrai.

Nedaug ką težinome apie jo privatų gyvenimą. Niekas lig šiol nesurado jo laiškų ar kokių nors autobiografinių pasisakymų. Tiktai negau-

[10] *Mūsų kalba*, 1979 (3), p. 54-56.
[11] *Literatūra ir menas*, 1980 VI 21, p. 16.

sios žinios apie jo studijas ir veikalus, taip pat katalogų nuorodos apie jo darbo vietas bei eitas pareigas padeda istorikui daugmaž apčiuopti jo gyvenimo ir veiklos skeletą, nustatyti šiokius tokius jo biografijos bruožus.

Kur Sirvydas gimė, tegalima tik spėlioti. Ve. Biržiška, remdamasis XVI amžiuje pasitaikančiomis Sirvydų pavardėmis, spėja jį kilus „nuo Anykščių ir gal iš Griežionėlių ar Latavėnų“.[12] Kazys Pakalka, rašydamas įvadą pernai išleistam Sirvydo žodynui, nurodo maždaug tas pačias apylinkes: „manoma, [kilęs] nuo Dabužių ar Griežionių, esančių netoli Anykščių“ (p. 18). Nieko nauja prie to neturiu pridėti.

Labai galimas dalykas, kad lietuviai jėzuitai, gal net iš tos pačios apylinkės kilęs Jokūbas Lavinskis, savo išvykose apie 1593-94 metus aptiko gabų jaunuolį, smulkaus bajoro Sirvydo sūnų, ir parsivežė jį į Vilnių mokytis gramatikos, sintaksės ir kitų jėzuitų kolegijose einamų dalykų.[13] Baigęs poetikos klasę, 18 metų jaunuolis Sirvydas įstojo į jėzuitus. Pirmiausia jis turėjo atlikti dvejų metų noviciatą. Jėzuitai, vos atvykę į Lenkiją-Lietuvą, atidarė noviciatą prie savo pirmosios, gerai aprūpintos Braunsbergo kolegijos Prūsuose. Iš ten 1585 metais jį perkėlė į Krokuvą. Lietuviams jėzuitams, matyt, buvo per toli siųsti kiekvieną novicą į Krokuvą ir gal ne visuomet patogu savo jaunuosius atiduoti auklėti lenkams. Be to, jau buvo galvojama ir apie atskiros Lietuvos jėzuitų provincijos sudarymą. Todėl, kai Rygoje 1592 m. jėzuitai vėl atgavo Šv. Jokūbo bažnyčią ir prieš 10 metų įsteigtos kolegijos nuosavybes, tame anuomet svarbiame prekybos centre ir protestantų valdomame mieste atidarė savo noviciatą. Taip 1598 m. vasarą į Rygą atvyko Konstantinas Sirvydas. Kolegijos rektorium ir novicų vadovu Rygoje buvo olandas t. Mykolas Otonas, kilęs iš Beek miestelio (netoli Maastrichto) ir todėl vadinamas *Becanus*, - kitokios jo pavardės neteko aptikti. Noviciate Sirvydo laikais buvo apie 30 novicų, imant drauge abejų metų novicus. Be Sirvydo, tuomet noviciate randame ir daugiau

[12] *Aleksandrynas*, I, p. 244.

[13] Pultusko kolegijos I katalogas, sudarytas 1606 m. liepos mėn. pradžioje: „... nomen dedit Societati Vilnae 1598 in Augusto, ibidem saecularis studuit a Grammatica ad Humanitatem“, ARSI, Pol. 8, fol. 21r.

lietuvių. Ypačiai paminėtini: iš Vilniaus kilęs Adomas Bildutis (*Bilducius*), vėliau - Lietuvos vicekanclerio Alberto Radvilo teologas, miręs Varšuvoje 1625 m., užsikrėtęs maru; Jurgis Jurgevičius, vėliau dirbęs pastoracinį darbą Polocke ir jau 1620 metais ten miręs; žemaitis Merkelis Daugėla, vėliau uolus apaštalas Žemaičių žemėje, pirmasis Kražiuose apsigyvenęs jėzuitas, taip pat jėzuitų misijos namų Virbalyje viršininkas, miręs Kražiuose 1623 metais. Drauge su Sirvydu Rygoje randame ir iš visų čia paminėtų lietuvių gabiausią ir reikšmingiausią, žemaitį Joną Jamielkauskį *(Jamielkowski)*, vėliau tapusį pirmuoju Kražių kolegijos rektorium ir prieš mirtį dar kartą valdžiusį tą pačią kolegiją, taip pat du kartus vadovavusį visai Lietuvos jėzuitų provincijai. Kaip tik jam pirmą kartą esant provincijolu (1626-1631) buvo išleisti svarbiausieji Sirvydo veikalai: „Punktai sakymų“ ir antrasis žodyno leidimas. Jis, be to, dar vadovavo svarbiausioms provincijos įstaigoms, vadinamiesiems profesų namams, Vilniuje, po to Varšuvoje, ir mirė 1649 m. Vilniuje, 18 metų pergyvenęs Sirvydą. Tai lietuviai novicai scholastikai - busimieji kunigai. Tarp busimųjų brolių koadjutorių taip pat buvo keli lietuviai, kurių čia specialiai neminiu.

Prie ten pat, Rygoje, veikiančios kolegijos 1599 metais gyveno aštuoni jėzuitai kunigai. Keli iš jų buvo kilę iš Vokietijos arba iš Prūsų (nes pastoracijoje ir santykiuose su Rygos miesto valdžia daugiausia buvo kalbama vokiškai), bet randame taip pat vieną latvį ir vieną lietuvį, kun. Mikalojų Mackevičių, kuris betgi ten sakė lenkiškus pamokslus. Ar jis turėjo kokių ryšių su novicais lietuviais, sunku pasakyti.

Noviciatas, būdamas įvadu į vienuolinį gyvenimą, nesudarė daug progų išoriniam aktyvumui. Nespėjo prabėgti nė dveji metai, kai 1600 metų vasarą Sirvydas su keliais kitais jaunais jėzuitais persikėlė į Tartu miestą (anuomet vadinamą Dorpatu), kur švedas kun. Laurynas Bojeris dėstė būsimiems kolegijų mokytojams retoriką; kitaip sakant, ten veikė privati, saviesiems skirta jėzuitų mokytojų seminarija. Deja, neramūs buvo laikai: švedai tą rudenį įsiveržė į Estiją ir artinosi prie Tartu. Vos du mėnesius ten pagyvenęs Sirvydas su kitais retorikos studentais turėjo keltis į Nesvyžių. Ten jį tuojau paskyrė mokytojauti žemiausioje kolegijos klasėje; antrus metus jis ten pat buvo mokytojas gramatikos

klasėje, ir tik po to (1602/03 mokslo metais) jam pavyko užbaigti retorikos kursą, kurio, prieš įstodamas į jėzuitus, nebuvo išėjęs.[14]

Toliau ėjo normalios būsimiems jėzuitų kunigams studijos: trejų metų filosofija (iki 1606 m. vasaros) Pultuske ir ketverių metų teologija (1606-1610 m.) Vilniuje. Baigdamas teologiją, greičiausiai 1610 metų pavasarį, jis gavo kunigystės šventimus. Tų metų birželio mėnesį įvyko akademinis aktas, kurio metu Sirvydas gynė tezes, paimtas iš visos teologijos. Detalių žinių apie šį akademinį aktą neišliko. Sekančiame šimtmetyje tokie aktai trukdavo ištisą dieną. Pirmiausia kandidatas moksliniu metodu paaiškindavo kelias teologijos tezes, po to atsakinėdavo į klausimus ir priekaištus, kuriuos jam darydavo pakviesti kurios nors vienuolijos (dominikonų, pranciškonų, karmelitų) Vilniuje esančių studijų namų profesoriai arba patys jėzuitai, Vilniaus universiteto profesoriai. Dvi tris valandas prieš pietus ir tiek pat laiko po pietų vykdavo tokios diskusijos. Yra išlikęs įvertinimas, kurį Sirvydas gavo po to akto. Keturi paskiri profesoriai jo žinias įvertino teigiamai *(habet sufficientem doctrinam*)[15] ir tuo pačiu jį laikė tinkamą dėstyti filosofijos ir teologijos dalykus aukštojoje mokykloje. Tai taip pat reiškė, kad dėl mokslinio išsilavinimo Sirvydui nebuvo kliūčių daryti iškilmingus profesų įžadus.

V

Sėkmingai baigusį teologiją jauną kunigą Sirvydą viršininkai paskyrė Vilniuje, universitetinėje bažnyčioje, sakyti lietuviškų pamokslų. Prieš tai (1609/10 mokslo m.) lietuvišku pamokslininku buvo kun. Jonas Komparskis, kuris, be to, dar dėstė universitete Šv. Raštą ir kontroversijas (apologetiką). Todėl šalia jo buvo dar antras pamokslininkas lietuvių kalba, kun. Mikalojus Labunauskas. Šis pasiliko ir sekančiais metais, o vietoje Komparskio pirmuoju lietuvių kalba pamokslininku tapo kun.

[14] Plg. ARSI, Pol. 7 I, fol. 343v; Pol. 8, fol. 2Ir.

[15] Chr. S. Stang, „Archivalia", *Archivum Philologicum*, 3 (1932), p. 41.

Konstantinas Sirvydas.[16] Reikia nepamiršti, kad Vilniaus miestas buvo ką tik nusiaubtas milžiniško gaisro. Reikėjo dvasios vado, kuris sugebėtų paguosti ir padrąsinti skaudžiai nukentėjusius gyventojus. Ir, matyt, jaunas, vos 30 metų sulaukęs Sirvydas tam geriau tiko negu septyneriais metais už jį vyresnis Komparskis.

Bet Sirvydas dar nebuvo atlikęs kiekvienam jėzuitui kunigui būdingo terciato, arba trečiųjų bandymo metų *(tertia probatio, tertius annus probationis).* Pirmieji dveji bandymo metai - tai noviciatas; tretieji metai buvo skirti kunigams, baigusiems teologijos studijas, prieš leidžiant jiems daryti paskutiniuosius įžadus. Kiekviena jėzuitų provincija turėjo savo tam tikslui skirtus namus. Lietuvos provincijoje tokie namai nuo 1731 m. buvo Vilniuje, prie Šv. Rapolo bažnyčios; prieš tai terciatą tekdavo atlikti Radvilų Nesvyžiuje. Taigi ir Sirvydas, palikęs savo vietoje Vilniuje kun. Joną Bartasevičių sakyti lietuviškų pamokslų, 1611/ 12 metų žiemai persikėlė į Nesvyžių, kur, vadovaujant ispanui Mykolui Ortizui, neseniai buvusiam Vilniaus universiteto rektoriumi, atliko savo terciatą.[17] Tarp aštuonių kunigų terciarų tuomet buvo ir žemaitis Jonas Jamielkauskis. Ir jis buvo atvykęs iš Vilniaus kolegijos-universiteto, kur ėjo žemesniųjų studijų prefekto pareigas; aukštesniosios studijos po gaisro buvo laikinai iškeltos į kitas kolegijas.

Apie baigiantį „trečiąjį bandymą" Sirvydą terciato vedėjas Ortizas atsiliepė jį nepaprastai girdamas. „Vis yra pamaldus", skaitome Ortizo rašytoje charakteristikoje, „giliai susitelkęs, nuolankus, pavyzdingas, darbštus; vienu žodžiu, puikiausias vienuolis ir labai geras [sielovadoje] darbininkas".[18]

Gal dėl to nesvyžiečiai jėzuitai norėjo, kad jis ten pasiliktų. Paskyrė jį pamokslininku, žinoma, lenkų kalba. Bet lietuvis Sirvydas sekančiais metais norėjo verčiau sugrįžti pas savuosius. 1613 m. rudenį jis buvo vėl Vilniuje, kur išgyveno visą laiką iki pat savo mirties (1631 m.), dažniausiai eidamas pamokslininko pareigas, ypačiai Šv. Jono bažnyčioje,

[16] Plg. ARSI, Lith. 6, fol. 11 r ir 13r.

[17] Plg. ten pat, fol. 15r ir 15v.

[18] „Est devotus, valde collectus, humilis, aedificativus, laboriosus et uno verbo optimus religiosus et insignis operarius"; žr. Stang (kaip išn. 15), p. 41.

kur sakė lietuviškus pamokslus. Tiktai pora katalogų pažymi, kad Sirvydas gyveno prie naujai pastatytosios Šv. Kazimiero bažnyčios ir buvo joje pamokslininku, greičiausiai lenkų kalba, nes nėra žinių, kad šioje bažnyčioje būtų buvę sakomi lietuviški pamokslai.

Visą kitą laiką Sirvydas gyveno akademijoje, prie Šv. Jono bažnyčios. Čia ne tik pamokslavo, bet ir dėstė teologijos fakultete, ypačiai vadinamąją pozityviąją teologiją, t. y. Šv. Rašto aiškinimą ir kitus sielovadoje dirbsiantiems kunigams naudingus dalykus. Iš tų jo paskaitų yra išlikę studento Adomo Peskio apie 1620 metus daryti užrašai, kurie dabar saugomi Sędziszowe (Pietų Lenkijoje), kapucinų vienuolyno bibliotekoje. Iš rankraščio titulo matyti, kad Sirvydas tais metais aiškino Giesmių giesmės knygą ir apaštalo Pauliaus laišką Efeziečiams. Iš kontroversijų tais metais dėstė: apie vienuolių įžadus, apie Kristaus buvimą Eucharistijoje, apie pasninką, - kaip žinome, tai ypačiai protestantų ginčijami dalykai.[19]

Sirvydas nevengė ir tiesioginio darbo pastoracijoje. Apie ketverius metus (1614-17 ir 1621-22) jis globojo prie Šv. Jono bažnyčios veikiančią, dar Petro Skargos įsteigtą Dievo Kūno, arba Gailestingumo, broliją. Dažnai tuo laikotarpiu jos dvasios vadais būdavo lietuviškoje veikloje pasireiškią jėzuitai; iš to, atrodo, galima spręsti, kad tarp brolijos narių būdavo daug lietuviškai kalbančių vilniečių. Kun. Sirvydas taip pat dažnai minimas kaip akademijos studentų bei pačių ten gyvenančių jėzuitų kunigų, klierikų ar brolių dvasios vadas; porą metų (1615-17) jis buvo taip pat žemesniųjų studijų prefektu, vienerius metus vadovavo graikų kalbos lavinimosi studentų būreliui, vadinamam „academia graeca“. Žinoma, jam teko eiti dar įvairių kitų pareigų, kurios ne visuomet nurodomos kataloguose. Jei būtų išlikęs to laikotarpio Vilniaus akademijos jėzuitų dienoraštis, turėtume jame apie Sirvydą didžiausią žinių aruodą. Bet beveik visi tie Vilniaus jėzuitų dienoraščiai (*diaria*) yra žuvę, išskyrus du, išlikusius iš XVIII amžiaus antrojo-trečiojo ir šeštojo dešimtmečių.

[19] Plg. Kornel Gadacz, „Katalog rękopisów bibliotecznych prowincji krakowskiej Zakonu 00. Kapucynów, 1600-1900“, *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne*, 7 (1963), p. 255-256.

Stanislovas Rostovskis savo Lietuvos jėzuitų provincijos istorijoje, prisiminęs Sirvydą, iškelia jo nepaprastą darbštumą. „Dažnai jis tą pačią dieną“, rašo Rostovskis, „ir aiškindavo studentams Šv. Raštą, ir tuojau bėgdavo lankyti ir guosti mieste sergančių ligonių; štai jis akademijos bažnyčioje sako lietuvišką pamokslą ir tuojau skuba į katedrą sakyti kapitulos mišiose lenkiško pamokslo, vieną ir antrą - su didžiausiu pasisekimu ir nauda." Ir tuojau priduria: „Draugai jį perspėdavę, kad taupytų savo jėgas ir taip lengvai neužsikrautų vienas pats tiek pareigų, o jis atsakydavęs: kam kitam jis gyvenąs, jei ne tam, kad visomis jėgomis dirbtų Dievo garbei?“[20] Aišku, kad toks savęs netausojimas neigiamai atsiliepė Sirvydo sveikatai. 1625 metų kataloge apie jį sakoma *debilis*, t. y. silpnos sveikatos,[21] nors jam tebuvo 45 metai amžiaus. Nuo to laiko jis, matyt, nedaug kur teišeidavo iš savo kambario. Kataloguose jis vadinamas akademijos jėzuitų dvasios tėvu, o nuo 1629 metų - tiktai admonitorium, kitaip sakant, turinčiu teisę perspėti savo viršininką-rektorių ir taip tarpininkauti tarp viršininkų ir valdinių.

Tris mėnesius prieš mirtį, 1631 m. gegužės mėn., Sirvydas turėjo paguodos gauti filosofijos daktaro, arba, kaip anuomet vadindavo, magistro, laipsnį. Doktorato suteikimo ceremonija įvyko privačiai, nes Sirvydas jau buvo visiškas ligonis. Knygoje, kurioje suregistruoti Vilniaus universiteto laikais suteikti mokslo laipsniai, įrašyta trumpa Sirvydui skirto doktorato motyvacija: „Šios Akademijos Šv. Rašto ir kontroversijų profesorius emeritas, išspręsdavo bet kokius nelauktai iškeltus literarinius prieštaravimus, paimtus iš kokios tik nori Šv. Rašto vietos; išleido aukšto lygio ir gerai paruoštus pamokslus metų sekmadieniams“.[22] Tačiau nuožmi liga vis labiau naikino, [ir 1631 rugpjūčio 23] d. jo gyvybė visai užgeso. Spėliojama, kad 51 metų sulaukusį Konstantiną Sirvydą į kapus bus nuvariusi plaučių džiova, anais laikais gana dažna ir nepagydoma liga.

[20] Rostowski, p. 303.

[21] ARSI, Lith. 6, fol. 238r.

[22] „Emeritus in hac Academia Sacrae Scripturae et Controversiarum Professor; ad quascunque difficultates literales S. Scripturae unde vis petitas ex tempore quaerentibus respondebat. Edidit doctas conciones solidasque in Dominicas per annum", *Kniga i progress*, Vilnius 1970, p. 102-103.

VI

Apžvelgus Konstantino Sirvydo gyvenimo kelią, reikėtų šį tą pasakyti apie jo nuveiktus darbus ir apskritai apie jo reikšmę mūsų kultūros istorijoje.

Jurgis Lebedys Sirvydą vadina „geriausiu XVII amžiuje lietuvių kalbos žinovu“.[23] Jei Mikalojus Daukša ir kiti ankstyvieji lietuviškos raštijos Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštijoje skleidėjai buvo daugiausia iš kitų kalbų į lietuvių kalbą vertėjai, Sirvydas reiškėsi jau kaip savarankiškas kūrėjas. Tačiau nutoltume nuo tikrovės, jei manytume, kad jis tuo metu buvo vienintelė tamsumoje sušvitusi žvaigždė, kad jis vienas savo jėgomis prasiveržė iš nepalankių lietuviškumui sutemų.

Žvelgiant į Sirvydo Vilniuje gyventą laikotarpį reikia pasakyti, kad jis buvo aiškaus kultūroje kilimo ir drauge vis stiprėjančio lietuviško susipratimo laikotarpis. Jau ir anksčiau mūsų periodinėje spaudoje mėginau iškelti kai kuriuos šią linkmę nušviečiančius Vilniaus universiteto istorijos bruožus.[24] Kiek plačiau prie tos pačios temos sustojau savo paskaitoje, kurią skaičiau pereitame L. K. M. Akademijos suvažiavime Čikagoje [1979 m.] ir kuri jau išspausdinta 1979-ųjų metų „Aiduose“.[25]

Yra kažkoks visuotinis anų laikų Europoje reiškinys: klasikinių kalbų sustiprintos studijos pažadino tautinių kalbų atgimimą. Humanistai buvo žinomi kaip antikinių kalbų, kultūros ir apskritai senienų gerbėjai; bet jie tapo ir aistringais patriotais. Humanizmo tėvynėje - Italijoje, galima sakyti, pirmiausia pradėta plačiu mastu kurti nemirtinguosius šedevrus vietine kalba. Užtenka prisiminti tik Dantės „Dieviškąją komediją“, Boccaccio „Dekameroną“ arba Petrarkos itališkąją poeziją- sonetus, pavadintus „Canzoniere“, bei jo alegorinę poemą „1 Trionfi“ ir kt. Iš Italijos XV a. viduryje humanizmas persimetė į Prancūziją: susirūpinta graikų kalbos dėstymu, iš viduramžių paveldėtos lotynų kal-

[23] J. Lebedys, *Senoji lietuvių literatūra*, Vilnius 1977, p. 81.

[24] „Vilniaus universiteto reikšmė Lietuvai pirmaisiais dviem jo veiklos šimtmečiais“, *Draugas*. Mokslas, menas, literatūra, 1979 XI 3, p. 1-3, ir 1979 XI 10, p. 2-3.

[25] *Aidai*, 1979, p. 377-389.

bos Svarinimu. Pirmasis klasikinių kalbų į Prancūziją antplūdis iš pradžių gerokai nustūmė į šalį domėjimąsi savąja kalba. Bet pamažu imta stipriau žvelgti į save, į savo tautos praeitį, į savo kultūrą, imta gerbti ir savo kalbą. Ir štai Pranciškus Rabelais, kunigas ir gydytojas, XVI a. ketvirtame ir penktame dešimtmetyje rašė prancūziškai satyrinius romanus apie milžinus Gargantuą ir Pantagruelį. Prancūzų kalba vis labiau įsigalėjo tiek literatūrinėje kūryboje, tiek ir viešajame gyvenime. 1539 m. karalius Pranciškus I išleido potvarkį, reikalaujantį teismuose ir parlamentų aktuose vietoje lotynų vartoti prancūzų kalbą. Apie tą patį laiką garsios plejados (septynių prancūzų poetų ratelio) vadovai - Joachimas du Bellay ir Petras de Ronsard - bandė net kildinti savo tautos istoriją ir savo kalbą iš senovės graikų ir iš Homero liaupsintų Trojos karo dalyvių.[26]

Panašiai įvyko ir Lenkijoje. Ten jau XV a., pradėjus plisti humanizmo idėjai, rašomos lenkų kalba maldaknygės, pamokslų knygos, kartais ir giesmės bei eilėraščiai, o taip pat šventųjų legendos ir kitokie pasakojimai. Tačiau tiktai dėl renesanso įtakos XVI amžiuje patobulėjo lenkų kalba, pasidarė lanksti, kultūringa ir tinkanti išreikšti giliausius dvasios jausmus. Tam laikotarpiui priklauso Jonas Kochanowskis, pats studijavęs Italijoje ir Prancūzijoje, žymiausias XVI a. lenkų poetas, pakėlęs lenkų lyriką iki Vakarų Europos lygmens. Tuomet padaryti rimti mėginimai epo ir dramos srityje, suklestėjo religinė-politinė literatūra. Sykiu tapo mada visur pabrėžti patriotizmą, vadinamąjį sarmatizmą, sujungtą su savotiška didybės manija: Lenkija - išimtinis, Dievo išrinktas kraštas, kaip kadaise buvo išrinkta Izraelio tauta; Lenkija - krikščionijos skydas arba apsaugos tvirtovė (*antemurale*).[27] Anot Skargos, Lenkijos Karalystė „yra viso krikščionių pasaulio mūro siena ir užtvara nuo netikinčių pagonių, turkų ir totorių".[28]

[26] J. Pelc, „Kontrreformacja, sarmatyzm a rozwój literatury polskiej", Wiek *XVII - Kontrreformacja - Barok*, Wrocław etc. 1970, p. 95-173; J. Jurginis, Renesansas ir humanizmas Lietuvoje, Vilnius 1965, p. 179-186.

[27] Plg. J. Pelc straipsnį (kaip išn. 26); LE, XIV, p. 416—418.

[28] P. Skarga, *Próba Zakonu Societatis Iesu*..., Kraków 1607, p. 84, min. J. Pelc straipsnyje (kaip išn. 26), p. 132; plg. taip pat p. 129-138.

Visi tie veiksniai buvo jaučiami ir Lietuvoje. Renesanso laikotarpiu visur vyko persilaužimas iš lotynų kalbos į tautines kalbas. „XVI amžius kaip tik buvo kovos dėl tautinių kalbų ir jų įsigalėjimo Europos literatūroje laikotarpis", - pažymi Jurgis Lebedys.[29] Lietuviškąjį savitumą geriau suprasti padėjo ir specialus mūsų krašto sąlygoms veiksnys - kova dėl Lietuvos valstybinio savarankiškumo po Liublino unijos. Ši kova savaime kreipė dėmesį į lietuvių skirtumus nuo lenkų. Valstybingumo gynimas, tarp kitų dalykų, siejosi ir su savų papročių ir ypačiai savos kalbos gynimu.

VII

Jei anksčiau tik keli ar keliolika jaunuolių kasmet galėdavo išvykti studijuoti į kitus kraštus, tai, įsteigus Vilniuje kolegiją, vėliau universitetą, ir kitose Didžiosios Kunigaikštijos vietovėse kuriant kolegijas, jau ne dešimtys, bet šimtai ir tūkstančiai jaunų lietuvių galėjo semtis aukštesniojo mokslo. Ne vienas iš jų buvo iš neturtingų bajorų ar net valstiečių, - ne tik dvasia, bet ir savo kalba tikri lietuviai. Jie išsimokslinę įsijungė į viešąjį gyvenimą, užėmė atsakingas vietas. Nemaža iš jų, tapę kunigais, apaštalavo tarp lietuvių. Kai kuriems teko būti kolegijose mokytojais, ir ne vienas pasiekė net universiteto katedrą.

Prie šių pastarųjų priklausė ir Konstantinas Sirvydas. Jis, tiesa, universitete nedėstė lietuvių kalbos, bet labai galimas dalykas, kad vadovavo universitete veikiančiam lietuvių kalbos būreliui. Nes apie tokių būrelių buvimą Vilniaus universitete ir kitose Lietuvos kolegijose istorijos šaltiniuose randame vis daugiau užuominų. Bet, svarbiausia, Sirvydas savo kūrybinės energijos didžiausią dalį paskyrė lietuvių kalbos praktiškam ugdymui ir vartojimui.

Šalia natūralaus palinkimo, jis turėjo taip pat palankias aplinkybes tam darbui pasiruošti. Jau lankydamas Vilniaus kolegijos žemesnes klases, jis susitiko su nemaža tuo pačiu metu ten besimokančių lietuvių,

[29] J. Lebedys, *Senoji lietuvių literatūra* (kaip išn. 23), p. 69.

ypačiai Vilniaus ir Žemaičių kunigų seminarijų auklėtinių. Nuo 1595 m. pavasario Vilniuje žemesniųjų studijų prefektu, šiandien sakytume, gimnazijos direktorium, buvo vilnietis lietuvis kun. Jeronimas Kiniškis (jo pavardė rašoma: *Kiniskis, Keniskis, Kiniszkis, Kieniszkis, Kynisko, Kiniszko*; atskirais atvejais: *Kiniszkiexvicz, Kuniško, Knisko, Chiniskoviz, Kieniskowicz*), žinomas savo išvykomis į vysk. Merkelio Giedraičio valdomą Žemaičių vyskupiją. Kaip tik Sirvydui Vilniuje besimokant, 1595 m., išėjo Daukšos verstas Ledesmos katekizmas - pirmoji spausdinta lietuviška knyga Didžiojoje Lietuvoje. Galima suprasti, kad tai buvo didelis įvykis, kurio negalėjo nepastebėti penkiolikmetis Sirvydas, nors jis tuomet gal tik buvo vos susipažinęs su lotynų kalbos gramatika.

Tuo pačiu metu, kai Sirvydas lankė kolegiją, Vilniuje studijavo teologiją du lietuviai jėzuitai. Vienas - žemaitis Florijonas, be pavardės, vadinamas *Silanski* arba *Sielanski*, nes kilęs iš kaimo *Silany*, galbūt iš Krakių apylinkėse esančių Šilainių. Labai galimas dalykas, kad kaip tik kan. Mikalojus Daukša, Krakių klebonas, jį surado ir parūpino jam galimybę studijuoti. Antrasis - lietuvis vilnietis Sebastijonas Romanas. Juodu miniu todėl, kad abu vėliau, ką tik baigę teologiją ir vos gavę kunigystės šventimus, prašant Žemaičių vysk. Merkeliui Giedraičiui, 1600 metų vasarą važinėjo po Žemaitijos parapijas ir mokė tikinčiuosius religinių tiesų. Jie tuomet buvo pakeliui į Rygos kolegiją, kur buvo skirta jiems sekančiais mokslo metais dirbti. Tačiau Rygoje jie dėl švedų pavojaus negalėjo pasilikti ir, grįždami į Vilnių, vėl sustojo vieną savaitę Žemaitijoje. T. Florijonas Šilainiškis (Sielanskis) visa tai aprašė ilgame į Romą pasiųstame laiške.[30] Žemaičių kaimuose jie radę žmonių, kurie nė nebuvo girdėję apie išpažintį, ir tik trys ar keturi temokėję sukalbėti „Tėve mūsų“. Užbaigdamas savo laišką, t. Florijonas pastebėjo: „Iš tikrųjų, jei bent vienerius ištisus metus būtų galima stropiai pasidarbuoti, bematant pasikeistų Žemaitijos veidas. Aš labai mielai atiduočiau ir savo gyvybę, kad išgelbėčiau tiek sielų“.[31] Ir tikrai, praėjo

[30] ARSI, Germ. 180, fol. 8r-v; laiškas rašytas Vilniuje 1601 131.

[31] „Et certe si vel uno anno continuo strenue laboretur, facies alia Samogitiae brevi videretur. Ego vere libenter vel vitam pro salute animarum ponerem“, ten pat, fol. 8v.

vos vieneri metai nuo to, kai t. Florijonas rašė tuos žodžius, ir jis, jaunas kunigas, Vilniuje mirė.[32]

Didesnės įtakos kolegijoje besimokančiam jaunuoliui Sirvydui galėjo turėti Vilniuje gyveną ir daugiausia pastoracijoje dirbą kunigai jėzuitai lietuviai. Jų tuo metu buvo apie dešimt.[33] Žinomiausias ir garsiausias buvo nuo Anykščių kilęs Jokūbas Lavinskis, kuris, reikia manyti, buvo Sirvydo „atradėjas" ir globėjas. Ten randame ir du kauniečius: Lauryną Manikevičių ir Jurgį Ravą; taip pat Stanislovą Oborskį, kilusį iš *Mikolaikiski,* kaip nurodo jėzuitų katalogas.[34] Bet Lietuvoje Mikolaikiškių, atrodo, visai nėra; yra Mikolaitiškiai (Kupreliškių apylinkėje) ir vietovių, vadinamų Mykoliškės ir pan., prie pat Vilniaus ir kiek toliau nuo jo.[35] Be to, kataloguose nurodomi dar keli lietuviai kunigai: vilnietis Valentinas *Mathei,* išeitų, Mato sūnus, kuris dar vadinamas Matysevičium; iš Žemaitijos, nuo Kelmės, kilę Paulius Gailaitis (*Gailučius*) ir Mikalojus Labunauskas; taip pat žemaitis Jonas Valentinavičius iš Luokės.

Tai nemažas jau išsilavinusių ir aktyviai sielovadoje ir tuo pačiu lietuviškoje veikloje pasireiškiančių lietuvių kunigų būrys, kuris negalėjo likti nepastebėtas ir neturėti savo įtakos lietuviškiems reikalams pačioje XVI a. užsklandoje.

Sirvydas dar tebelankė Vilniaus kolegiją, kai, vos tik 41 metų sulaukęs, 1598 m. balandžio 27 d. mirė jau minėtasis kun. Jokūbas Lavinskis. 1598 metų pranešime į Romą (*Litterae annuae)* pabrėžiama, kad mirusis turėjo „retą lietuviškos iškalbos dovaną, kuri ne tik visiems patiko, bet ir buvo vaisinga" (*in Lithuanico idiomate rarae facundiae et non minus gratae quam fructuosae omnibus exstitit*).[36] Visas Vilniaus miestas jo labai liūdėjęs ir taip gausiai susirinkęs į laidotuves, kaip

[32] 1602 m. vasario 6 d.; ARSI, Hist. Soc. 43, fol. 205v.

[33] Plg. Vilniaus kolegijos katalogus 1596-98 m.: ARSI, Pol. 43, fol. lOr ir 17r; Pol. 7 I, fol. 208-209v.

[34] „P. Stanislaus Oborski ex pago Mikolaikiski", ARSI, Pol. 7 I, fol. 208v.

[35] Žr. *Lietuvos TSR administracinio-teritorinio suskirstymo žinynas*, II, Vilnius 1976, p. 183 ir 185.

[36] ARSI, Pol. 50, fol. 165r.

anksčiau niekad nėra buvę. Aišku, laidotuvėse dalyvavo ir aštuoniolikmetis Sirvydas, turbūt jau nusistatęs ateinantį rudenį įstoti į noviciatą. Visa tai turėjo skatinti jautrią jaunuolio širdį pačiam užimti ankstyvos mirties pakirsto darbininko vietą, juo labiau kad abu buvo žemiečiai, iš tos pačios Anykščių apylinkės atvykę į Vilnių.

Nežinia iš kur susidarė dabar Lietuvoje pažiūra, kad Jokūbas Lavinskis buvęs lenkas, išmokęs lietuviškai. Tai dažnai kartojama universitetinio jubiliejaus proga išleistuose veikaluose.[37] Iš tikrųjų visi šaltiniai Lavinskį težino kaip lietuvį, kilusį iš Laviškio kaimo netoli Kavarsko.

Nepaprastą įspūdį Sirvydui turėjo padaryti Daukšos „Postilės" 1599 m. pasirodymas. Ypačiai tam leidiniui skirtoji paties Mikalojaus Daukšos „Prakalba į malonųjį skaitytoją" - patriotinis manifestas, kaip ją pavadino lenkų filologas A. Briickneris[38]- turėjo noromis nenoromis kelti aukštyn kiekvieną lietuviškai nusiteikusią dvasią. O Daukša, kaip žinome, „rūpindamasis savo tėvynės likimu, jos valstybiniu savarankiškumu ir gerove, kaip ateities laidą nurodo... tautinę kultūrą, kuriamą gimtąja kalba".[39] Ir kokia vaizdinga Daukšos argumentacija: „Kas per keistenybės būtų gyvulių tarpe, jeigu varnas užsimanytų suokti kaip lakštingala, o lakštingala krankti kaip varnas, ožys - staugti kaip liūtas, o liūtas - bliauti kaip ožys? Dėl tokio savo būdo pakeitimo pranyktų savitumas, beveik pranyktų ir tokių įvairių gyvulių esmė ir prigimtis".[40] Juo didesnis sąmyšis kyląs, pasak Daukšos, kai žmonės dėl kitos kalbos paniekina gimtąją. Centrinė Daukšos prakalbos vieta - tai tiesiog himnas gimtajai kalbai: „Ne žemės derlumu, ne drabužių skirtingumu, ne šalies gražumu, ne miestų ir pilių tvirtumu gyvuoja tautos, bet daugiausia išlaikydamos ir vartodamos savo kalbą".[41] Poetas V. Mykolai-

[37] Pvz., *Vilniaus universiteto istorija*, I: 1579-1803, Vilnius 1976, p. 95; A. Jancevičius, *Vilniaus universitetui* - 400, Vilnius 1979, p. 26; J. Kubilius (Vilniaus universiteto rektorius) *Tiesoje*, 197919, p. 2. Ta pati nesąmonė pakartojama ir leidinyje: J. Jurginis, I. Lukšaitė, *Lietuvos kultūros istorijos bruožai*, Vilnius 1981, p. 263. Taip pat Sirvydas tapo čia sulenkintu „Sirvydu".

[38] Plg. J. Lebedys, *Senoji...*, p. 68.

[39] Ten pat, p. 70.

[40] Cit. iš ten pat, p. 70-71.

[41] Ten pat, p. 71.

tis-Putinas yra pažymėjęs, kad Daukšos „Postilės" prakalboje matome „tokį gilų ir prasmingą kalbos aukštinimą, kokio nerandame visoj lietuvių literatūroj".[42]

Konstantinas Sirvydas tais 1599 metais buvojau Rygoje, bet, kaip matėme, su juo drauge atliko noviciatą ir daugiau lietuvių. Daukšos „Postilės" vienas kitas egzempliorius tikriausiai pasiekė ir Livonijos sostinę, ypačiai kad anuomet ryšiai tarp Vilniaus ir Rygos buvo itin dažni ir artimi.

VIII

Taip pat ir trumpas, vos porą mėnesių tesitęsęs Sirvydo buvimas Dorpate (šiandien Tartu), Estijoje, galėjo jam duoti naują akstiną lietuviškam darbui. Jis ten studijavo retoriką, bet matė ir toje pačioje jėzuitų kolegijoje veikiančią vertėjų seminariją *(seminarium interpretum).* Skamba kažkaip moderniai; nesinori tikėti, kad tokia mokykla būtų buvus jau prieš 400 metų. Kas taip galvotų, nepažintų judraus, energingo, nuolat vis ką nors planuojančio popiežiaus legato Antano Possevino. Jis 1585 metais tolimame Dorpate įsteigė tą vertėjų seminariją, į kurią būdavo priimami tik gerai estiškai kalbą jaunuoliai. Jie, tarp kitko, turėdavo lydėti vietinės kalbos nemokančius jėzuitus kunigus jų misijų kelionėse ir būti jiems vertėjais. Ši vertėjų seminarija buvo tarsi Vilniuje veikiančios popiežiaus seminarijos filialas: iš Vilniaus ji gaudavo paramos išlaikymui, į Vilnių būdavo siunčiami gabesni vertėjai tolimesnėms studijoms.[43]

Įdomu, ką tą pačią 1585 m. vasarą Possevinas, grįždamas iš Livonijos į Vilnių, prie Kuršo sienos susitiko Žemaičių vysk. Merkelį Giedraitį. Ganytojas buvo labai susirūpinęs savo vyskupijos religine padėtimi, ypačiai kad per maža turįs galinčių pastoracijoje dirbti kunigų, o tiek daug žmonių nežiną nė paprasčiausių tikėjimo tiesų. Possevinas

[42] V. Mykolaitis-Putinas, *Literatūros etiudai,* Kaunas 1937, p. 177.

[43] Apie vertėjų seminarijos Dorpate įsteigimą ir veiklą žr. V. Helk, *Die Jesuiten in Dorpat,* Odense 1977, p. 56-61, 88-91.

tada pasiūlė parinkti iš didesnių Žemaitijos kaimų po du vaikus, iš viso dvylika, ir juos pasiųsti į Vilnių, kad, gyvendami bursose, atmintinai išmoktų katekizmą ir vėliau, sugrįžę į savo kaimus, pagal misijų kraštų paprotį giedodami mokytų vaikus ir bemokslius suaugusius tikėjimo tiesų.[44] Jei kuris iš tų vaikų pasižymėtų gabumais, toks galėtų būti priimtas į kolegiją. Ir ten pat paminėta, kad tuomet pas vyskupą buvusiam lietuviui kunigui jėzuitui Jeronimui (aišku, kun. Kiniškiui), besiruošiančiam grįžti į Vilnių, pasakyta pasiimti su savim vieną kitą tokį berniuką. Neteko aptikti daugiau žinių apie šį originalų apaštalavimo būdą ir iš viso sužinoti, kaip ilgai juo naudotasi ir kokie buvo jo vaisiai. Po kelerių metų keli lietuviai jėzuitai jau buvo gavę kunigo šventimus,[45] todėl jie galėjo jau dažniau išvykti į misijas, į tolimus Žemaitijos užkampius, ir dėl to buvo galima apsieiti ir be mažųjų katechetų.

Visos tos akivaizdžios pastangos padėti vietinę kalbą vartojantiems gyventojams ir paruošti iš jų pačių tarpo pirma svetimtaučiams kunigams pagalbininkų, vėliau duoti jiems kunigo pareigoms eiti reikiamą išsilavinimą (ir Dorpato vertėjų seminarija ilgainiui išsivystė į eilinę kunigų seminariją) - visa tai brandino ir jauname Sirvyde ryžtą pasišvęsti savo tautiečiams, jiems tarnauti gimtąja kalba.

Kad jis to atkakliai siekė ir šia linkme rimtai lavinosi, rodo tai, jog ne ką kitą, o jį, vos tik baigusį teologijos studijas, kaip jau buvo sakyta, viršininkai paskyrė Vilniaus universitetinėje Šv. Jono bažnyčioje sakyti lietuviškų pamokslų. Tai itin reikšmingas faktas, liudijąs apie Sirvydo neeilinius gabumus pamokslauti. Be to, Sirvydas jau tuomet turėjo laisvai ir gerai vartoti lietuvių kalbą, nes, jei tam nebūtų buvęs pasiruošęs, niekas jo nebūtų tokioms svarbioms pareigoms paskyręs. Jam teko ne kokia paprasta kaimo bažnytėlė ar atsitiktinė apaštalinė išvyka į provinciją, o centrinė Lietuvos sostinės bažnyčia, į kurią, šalia paprastų

[44] „ut... puerulos et rudes cantando, ut fit in Indiis et Hispaniis, cathechismum docerent“, A. Possevinas laiške provincijolui J. P. Campano, rašytame Vilniuje 1585 m. rugpjūčio 26 d., ARSI, Opp. NN. 325, fol. 55v.

[45] Pirmasis lietuvis jėzuitas, 1580 m. gavęs kunigo šventimus, buvo vilnietis Jonas Kumelis; žr. *LKMA Metraštis*, V, p. 331-332 [šiame leidinyje - p. 124-125],

miestiečių, reikia manyti, užeidavo pasiklausyti lietuviškų pamokslų ir vienas kitas jau prasilavinęs lietuvis ar žemaitis. Antra vertus, tais 1610 metais jėzuitai turėjo jau keliolika savų kunigų, galinčių lietuviškai pamokslauti.

Sakyti lietuviškus pamokslus ir buvo Sirvydo ilgiausiai eita pareiga (10 metų per pirmuosius 12 kunigystės metų). Nuo 1622 metų katalo-guose nebėra įrašų, kad jis būtų buvęs *concionator lithuanicus;* tose pa-reigose visą laiką iki 1635 metų nurodomas kitas garsus ir įtakingas lie-tuvis, 1622 m. ką tik užbaigęs teologijos studijas ir netrukus tapęs ar-timiausiu Sirvydo bendradarbiu, kun. Jonas Jaknavičius. Labai galimas dalykas, kad apie tą laiką pradėjo reikštis Sirvydo ligos (džiovos?) simp-tomai, nes 1625 m. pavasarį, kaip jau sakyta, kataloge priėjo pavardės pažymėta *debilis* - „silpnos sveikatos". Tai nereiškė, kad Sirvydas ir vėliau nebūtų ta ar kita proga pasakęs kokio lietuviško pamokslo. Nebū-damas oficialiu pamokslininku, jis buvo laisvas nuo nelengvos naštos kiekvienam sekmadieniui, kiekvienai šventei paruošti tinkamą pamoks-lą. Pamokslams, matyt, jis ruošdavosi atsidėjęs, kad vėliau galėjo išleis-ti atskira knyga jų škicus, arba, kaip jis pats juos pavadino, „punktus".

IX

Kita tam pačiam lietuviškos pastoracijos reikalui turinti tarnauti prie-monė buvojo paruoštas ir išleistas „Trijų kalbų žodynas" (toks yra jo titulas: *Dictionarium trium linguarum).* Tai tikras pionieriaus darbas, nes lietuviško išsamaus žodyno iki tol dar niekas nebuvo ėmęsis suda-ryti ir iki XIX a. pabaigos Lietuvoje niekas kitas spausdinto lietuviško žodyno neišleido.[46] Žinoma, Sirvydas rado savo darbui pavyzdžių Len-kijoje. 1613 m. Dancige išėjo Mikalojaus Volckmaro ir Baltazaro And-riejaus Fontano „Keturių kalbų žodyno" (lotynų, vokiečių, lenkų ir grai-

[46] Šiam skirsniui panaudotas K. Pakalkos įvado naujajam Sirvydo žodyno leidimui *(Pirmasis lietuvių kalbos žodynas,* Vilnius 1979) skyrelis „K. Sirvy-do žodyno istorijos metmenys" (ten pat, p. 15—42).

kų) trečiasis leidimas. Autoriai buvo kilimo vokiečiai; Dancigo gimnazijoje jie dėstė lotynų ir lenkų kalbas. Iš jų išleisto žodyno Sirvydas paėmė „Polonicolatina" dalį (tai atskirai lenkiškai lotyniškas žodynėlis) savo žodyno pirmajam leidimui. Antrajame leidime Sirvydas jau rėmėsi lenkų jėzuito, bet Vilniuje mokslus ėjusio Grigaliaus Knapskio Krokuvoje 1621 metais išleistu, už pirmesnį gerokai turiningesniu *Thesaurus Polonolatinograecus* (lietuviškai būtų „Lenkų-lotynų-graikų lobis"). Sirvydas iš šio žodyno paėmė lenkiškus ir lotyniškus žodžius, o vietoje graikiškųjų įdėjo lietuviškuosius. Vienu ir antru atveju reikėjo daug atidumo ir sumanumo kiekvienam lenkiškai lotyniškam žodžiui surasti ir perduoti lietuvišką atitikmenį.

Iki mūsų dienų beveik visi mūsų istorikai tvirtino, kad Sirvydo žodyno pirmoji laida išėjusi 1629 metais, tais pačiais, kuriais buvo išleista ir veikalo „Punktai sakymų" I dalis. Bet Konstantinui Jablonskiui pavyko 1955 metais Maskvoje surasti defektinį (be titulinio lapo ir taip pat be kelių puslapių iš pradžios ir pabaigos) Sirvydo žodyno egzempliorių. Atidžiau jį tyrinėjusieji neabejoja, kad tai pirmasis Sirvydo žodyno leidimas, pasirodęs maždaug apie 1620 metus, nes to reikalauja defektinio egzemplioriaus vandenženkliai. Su šia data geriau derinasi ir tam leidimui lenkiškosios-lotyniškosios dalies iš Volckmaro-Fontano žodyno paėmimas, nes Knapskis savo žodyną išleido tik 1621 metais. Kai Sirvydas pamatė, kad Knapskis savo žodyno pratarmėje kandžiai kritikuoja Volckmaro darbą (jo žodyno kalba esanti prasta, netaisyklinga; lenkų kalba jam nebuvusi gimtoji), sekančioms laidoms panaudojo daug išsamesnio ir labai kruopščiai paruošto Knapskio žodyno lenkiškai lotynišką dalį. Šie samprotavimai yra pagrįsti visai rimtais argumentais, nors, kad būtume visiškai tikri, reikėtų surasti I leidimo egzempliorių su išlikusiu autoriniu lapu arba kitokių tą leidimą liečiančių bendralaikių šaltinių.

Kad antrasis to paties žodyno leidimas pasirodė 1631, Sirvydo mirties metais, skaitome jo III leidimo prakalboje, bet iki šiol II leidimo neužtikta nė vieno egzemplioriaus. Praėjus 11 metų po antrojo leidimo, vėl prireikė žodyną spausdinti. 1642 metais išėjo trečias, 1677 m. išspausdintas ketvirtas ir 1713 - penktas to paties žodyno leidimai.

Be žodyno ir pamokslams „Punktų", Sirvydui įprasta priskirti ir lietuvių kalbos gramatiką, veikalą, pavadintą *Clavis linguae lituanicae* („Lietuvių kalbos raktas"), bet to „rakto" lig šiol niekas nėra matęs, ir kai kas (pvz., J. Balčikonis, Ve. Biržiška) abejoja, ar iš viso tokia gramatika buvus tuomet išleista. Kiti mano, kad 1737 metais išleista gramatika *Universitas linguamm Lituaniae* esanti toji pati Sirvydo parašytoji.[47] Vienaip ar kitaip, Sirvydo darbai ir taip pat apie tą laiką išleisti Jono Jaknavičiaus evangelijų vertimai bei Saliamono M. Slavočinskio giesmynas liudija intensyvų lietuvių kalba užsiėmimą ir pasiektą aukštą jos išraiškos laipsnį, kokio iki tol nežinota. Kad tai įvyko kaip tik tuo,
o ne kitu metu, galima, remiantis J. Lebedžiu, paaiškinti turint mintyje tris veiksnius: 1) lietuvių liaudies prisirišimą prie savo gimtosios kalbos, kuris skatino iš kitur atvykusius jėzuitus mokytis lietuvių kalbos ir apskritai vertinti tos kalbos mokėjimą tarp pačių lietuvių jėzuitų; 2) tolydinį išsilavinusių lietuvių gausėjimą ne tik tarp studentų, bet ir tarp profesorių, ir kai kurių iš jų iškilimą į vadovaujančias vietas; 3) vadinamąjį ‘separatizmą’, arba gyvą Lietuvos valstybinio savarankiškumo tradiciją.[48] Visiškai pritardamas Lebedžio įžvalgiam ano meto sąlygų apibendrinimui, būčiau linkęs trečiąjį veiksnį išreikšti ne tiek separatizmo idėja, ant kurios krinta negatyvus šešėlis, bet veikiau didesniu lietuvių tautiniu ir kultūriniu subrendimu, kurį paruošė kaip tik tolydinis mokslus einančių ir juos išėjusių lietuvių gausėjimas. Visam tam, manyčiau, turėjo didelės, jei ne lemiamos įtakos minėtoji Mikalojaus Daukšos „Postilės" prakalba, kuri tarsi išbudino iš apsnūdimo visus geros valios lietuvius.

[47] Apie šią gramatiką žr. LE, XV, p. 549-550; *Lietuvos TSR bibliografija*, I, Vilnius 1969, p. 424; K. Eigminas, „Anoniminės 1737 m. lietuvių kalbos gramatikos „Universitas linguarum Lituaniae" tarmės klausimu", *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai*, ser. A, 1960 (1), p. 163-172; K. Eigminas, „Anoniminės 1737 m. lietuvių kalbos gramatikos „Universitas linguarum Lituaniae" santykis su kitomis to meto gramatikomis", ten pat, 1979 (1), p. 135-146.

[48] J. Lebedys, *Lituanistikos baruose*, I, Vilnius 1972, p. 363-365.

X

Kalbant apie Sirvydo veiklos aplinką ir jo lietuvišką darbą skatinusius veiksnius, reikėtų nepamiršti dar vieno dalyko. Lig šiol gal per maža buvo kreipta dėmesio į vieno Sirvydo laikų jėzuitų, nuo pat noviciato laikų dažnai drauge su juo gyvenusio ir dirbusio, žemaičio kun. Jono Jamielkauskio vaidmenį. Jamielkauskis buvo pirmasis lietuvis jėzuitas, pasiekęs aukščiausią Lietuvos jėzuitų provincijoje postą: du kartus buvo ordino provincijos vadovu, vadinamu provincijolu. Jonas Gruževskis, tiesa, pirmiau už Jamielkauskį iškilo iki Vilniaus universiteto rektoriaus (1618-1625 m.), bet būti provincijolu reiškė kur kas daugiau, nes jo prižiūrimas veikė ir pats universitetas. Jamielkauskis jau 1618 m., būdamas Kražiuose rektorium, kalbėjosi su Valavičiais dėl medicinos ir teisės fakultetų įsteigimo Vilniaus universitete.[49] Jam pirmą kartą esant Lietuvos jėzuitų provincijolu (1626-1631 m.), buvo išleisti svarbiausieji Sirvydo veikalai: „Punktai sakymų", žodyno II leidimas ir, kaip manoma, *Clavis linguae lituanicae;* jam antrą kartą vadovaujant Lietuvos provincijai (1640-1643 m.), pasirodė Sirvydo žodyno III leidimas, buvo galutinai sutvarkytas teisės fakulteto įsteigimas ir, galima sakyti, paruoštas Slavočinskio giesmynas, nors jis išėjo tiktai 1646 metais, esant provincijolu taip pat lietuviui Jonui Gruževskiui.

Su provincijolo Jamielkauskio veikla yra susijęs ir labai įdomus, lig šiol nepastebėtas dokumentas lietuvių kalbos reikalu. Kadangi prie šio dokumento atsiradimo prisidėjo ir Konstantinas Sirvydas, jį čia panagrinėsiu smulkiau.

1628 m. liepos mėn. Vilniuje įvyko įprastas maždaug kas treji metai šaukiamas Lietuvos jėzuitų provincijos suvažiavimas, jėzuitų vadinamoji provincijos kongregacija. Susirinkusieji turėjo išrinkti provincijos atstovą - prokuratorių į tų metų gale Romoje įvyksiančią visos vienuolijos prokuratorių kongregaciją ir taip pat pasisakyti, ar reikia sušaukti aukščiausiąjį vienuolijos sprendžiamą organą - visuotinę kon-

[49] Žr. *Aidai*, 1975, p. 100 [šiame leidinyje-p. 275-276].

gregaciją. Ta proga Vilniuje susirinkusieji svarstė ir kitus jiems rūpimus klausimus, ypačiai tokius, dėl kurių reikėtų kreiptis į Romą.

Romos jėzuitų archyve yra išlikę autentiški tos Lietuvos jėzuitų provincijos kongregacijos aktai.[50] Kadangi jie saugomi ne Lietuvą ar Lenkiją liečiančių šaltinių skyriuje, bet kitame fonde, jų lietuviai iki šiol nebuvo pastebėję. Neseniai man tai paminėjo vienas lenkas jėzuitas. Ruošdamas dabar paskaitą, turėjau progą pasinaudoti ir tuo įdomiu šaltiniu.

Provincijos kongregacijai vadovavo provincijolas Jonas Jamielkauskis. Joje dalyvavo 40 kunigų jėzuitų, Lietuvos provincijos narių: svarbiausiųjų kolegijų rektoriai ir kai kurių kitų įstaigų viršininkai, ir profesai (padariusieji keturis iškilmingus įžadus) vyresniškumo eile, kol buvo pasiektas 40 dalyvių skaičius. Tarp dalyvių buvo ir keli žinomi lietuviai: be paties provincijolo - Vilniaus profesų namų viršininkas Andrius Novakas (*Novatius*), vilnietis; buvęs Vilniaus universiteto rektorius, tuomet Varšuvos profesų namų viršininkas Jonas Gruževskis; Kražių kolegijos rektorius, žemaitis Mykolas Kaunackis; Vilniuje besidarbuoją Konstantinas Sirvydas (sąraše jis šešioliktas) ir Jonas Jaknavičius; taip pat Jurgis Gruževskis (Jono brolis), tuokart rezidencijos Gardine viršininkas. Kiti buvo daugiausia kilę iš Mozūrų, Prūsų; vienas kitas iš kitų Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos provincijų arba iš Livonijos; buvo ir du ispanai profesoriai: Mykolas Ortizas, tuokart Nesvyžiaus kolegijos rektorius, ir Benediktas de Soxo, teologijos profesorius Vilniaus akademijoje.

Kai kurie svarstyti dalykai lietė vienuolių dvasinio gyvenimo reikalus ar administracinius klausimus; prie jų čia nesustosiu. Tiktai vieną tokią problemą galima paminėti: ar esą verta priimti į aukštesniąsias kolegijų klases, ypačiai filosofijos ir teologijos studijoms, eretikus ir schizmatikus, kurie nėra linkę pereiti į katalikų tikėjimą, nes neretai pasitaikę, „kad, tokius mokydami, jiems tiktai parūpiname ginklų pulti Bažnyčią"? Nutarta (ne taip, kaip daugelis gal manytų): tokius ne išmesti iš

50 *Acta Septimae Congregationis Provinciae Lituaniae in Collegio Vilnensi Anno 1628 ineunte mense Julio celebratae*, ARSI, Congr. Prov. 60, fol. 266r-270v.

kolegijos, o leisti jiems studijuoti (*tolerandos esse)*, nes niekas nežinąs, kada Dievas yra nusistatęs jiems suteikti atsivertimo malonę.[51]

Betgi mus ypačiai domina suvažiavusių jėzuitų svarstytas punktas *De promovendo studio linguae Lituanicae* („Apie lietuvių kalbos studijų skatinimą"). Šio klausimo aptarimas truko dvi dienas: liepos 11 d. po pietų ir sekančią dieną prieš pietus. Aktuose nenurodoma, kas ką sakė ar siūlė; tik apskritai pažymėta, kas buvo nutarta. Todėl dabar sunku pasakyti, koks šiuose pasitarimuose buvo Sirvydo ir kitų lietuvių jėzuitų vaidmuo; bet galime būti tikri, kad jie energingai stojo už lietuvių kalbos mokymosi veiksmingą skatinimą.

Tuo susirūpinta, nes, kaip ten sakoma, kai kurie jaunieji jėzuitai klierikai, nors jie yra lietuviai, nebrangina lietuvių kalbos; jos visai nemokantieji nenori mokytis, šiek tiek mokantieji nesistengia jos tobulinti.[52] Taip matome, kad *nihil novi sub sole.* Jau prieš 350 metų vyresnieji, veiklesnieji lietuviai rimtai sielojosi dėl tų pačių jaunimo problemų, kurios slegia ir mūsų išeivijos veikėjus, matančius jaunimo atšakumą savo tėvų kalbai. Kai kurie kongregacijos dalyviai siūlė kreiptis į generalinį viršininką Romoje, kad tokiems, kol jie neišmoks lietuviškai, nebūtų leista priimti kunigo šventimų. Taip esą elgiamasi Meksikos provincijoje: ten nė vienas nešventinamas kunigu, jei jis nėra išmokęs indėnų kalbos.[53] Tačiau susirinkusiųjų daugumai toks jaunimo skatinimo būdas atrodė per griežtas. Nutarta veikiau panaudoti švelnesnes priemones: pavyzdžiui, noviciate rimtai išvystyti lietuvių kalbos studijas; kolegijose įsteigti lietuvių kalbos lavinimosi būrelius (akademijas) ir vykdyti dažnas pratybas; lavinantis sakyti pamokslus, pratybas atlikti lie-

[51] „Visum est, nisi scandalum perurgeat, tolerandos esse, cum eorum conversioni tempus a Deo praefinitum ignoretur...“, ten pat, fol. 267v.

[52] „Tertio loco, de promovendo studio linguae Lituanicae actum est, ut quandoquidem haec a quibusdam nostris Fratribus, alioqui Lituanis, negligatur, ita ut eam nec addiscere velint, qui prorsus ignorant, nec in ea proficere, qui aliquid sciunt“, ten pat, fol. 267v.

[53] „Annon videretur petendum ab Admodum Reverendo Patre, ne quis ex eiusmodi ordinetur sacerdos, nisi prius Lituanicam didicerit; sicut in Mexicana Provincia dicitur nulius ad presbyteratum promoveri, qui non calleat linguam Indicam?“, ten pat.

tuviškai; tiems, kurie studijuoja šią kalbą, suteikti specialių lengvatų.[54]

Todėl Lietuvosjėzuitų provincijos kongregacijos dalyviai balsų dauguma nutarė prašyti tėvą Generolą, kad šiame krašte ypačiai reikalingų lietuvių kalbos studijų skatinimui suteiktų dispensą tęsti toliau filosofijos kursą tiems jėzuitams scholastikams (t. y. studijuojantiems klierikams), gerai mokantiems lietuvių kalbą *(Lituanicae periti),* kurie pasirodytų nesą pakankamai pažangūs filosofijos studijose, bet turį visiškai gerą talentą sakyti pamokslus; ir jei kurie iš jų vos patenkinamai užbaigtų filosofiją, bet turėtų pamokslininko talentą, tiems leisti, nesant kitokių kliūčių, dvejus ar trejus metus klausyti scholastinės teologijos.[55]

Tą oficialų Lietuvos jėzuitų prašymą suteikti lietuvių kalbą mokantiems ir pamokslininko talentą turintiems studentams ypatingų lengvatų galima geriau suprasti prisiminus, kad iš jėzuitų profesų buvo ir yra reikalaujama, tarp kitko, aukšto mokslinio pasiruošimo. VII visuotinė kongregacija, posėdžiavusi Romoje 1615 metų pabaigoje ir 1616 m. pradžioje, nustatė tam tikras gabiųjų ir moksle pajėgiųjų atrankos normas. Jei kas, pradėjęs studijuoti filosofiją, nepajėgdavo iškilti iki vidutinio studijų lygio *(qui mediocritatem non attigerit),* tam nebebuvo galima

[54] „Hoc tamen medium durius est Congregationi visum; suavioribus potius utendum censuit, cuiusmodi videntur, ut in Novitiatu Lituanicae studium serio promoveatur; ut Academiae in Collegiis instituantur, quarum exercitia vigeant; ut Toni et Contiones domesticae Lituanice dicantur; ut huius linguae studiosi favoribus Superiorum foveantur. Atque in eius rei gratiam visum est non paucis, petendum esse a R. P. Nostro, ut scholasticis Lituanicae linguae addictis, in examinibus Decreto 33. Congregationis Septimae praescriptis aliqua indulgentia concedatur, quemadmodum sequenti sessione magis explicabitur", ten pat, fol. 267v-268r.

[55] „Ultimum Postulatum praecedentis sessionis [sekančią dieną] priore loco magis est ponderatum, maiorique Congregationis parti placuit, postulandum esse a Reverenda Sua Paternitate, ut ad promovendum in Nostris studium linguae Lituanicae, adeo in his partibus necessariae, ex dispensatione Suae Paternitatis possint nostri Scholastici Lituanicae periti, etiamsi paulo infra mediocritatem reperti fuerint, dummodo mediocre habeant talentum concionandi, inchoatam prosequi Philosophiam; et rursus, mediocres in Philosophia, cum praedicto talento, si nihil aliud officiat, Theologiam per duos tresve annos audire possint", ten pat, fol. 268r.

tęsti scholastinių studijų, ir jis turėdavo pasitenkinti vien tik kunigo pareigoms eiti reikalingų studijų minimumu ir, žinoma, negalėdavo daryti iškilmingųjų profesų įžadų. Panašiai, jei kas egzaminus iš visos filosofijos išlaikydavo tiktai patenkinamai *(qui mediocritatem in Philosophia non superaverit)*, nebegalėdavo studijuoti didžiajame scholastinės teologijos kurse, - turėdavo pasitenkinti pastoraciniam darbui paruošiančiu sutrumpintu moralinės teologijos kursu.[56]

Taip Lietuvos provincijos kongregacija numatė lietuvių kalbos gerą mokėjimą, sujungtą su pamokslininko gabumais, priskirti prie jėzuitams profesams nustatytų mokslinio išsilavinimo reikalavimų, idant toks kalbos mokėjimas kompensuotų ribotą nepakankamumą kituose studijų dalykuose. Matyt, studijuojantieji skųsdavosi, kad lietuvių kalbos lavinimas jiems atimąs daug laiko ir dėl to nukenčiančios kitos studijos. Todėl ir norėta padrąsinti visus lietuvius stengtis gerai išmokti savo kalbą be jokios baimės būti nuskriaustiems, jei dėl to nebūtų tokie pažangūs teologijoje ar filosofijoje. Iš tiesų daugeliui tokių lengvatų nė nereikėjo, nes jie lygiai pasižymėjo lietuvių kalboje ir sėkmingai studijavo scholastinius dalykus. Vienas iš tokių gabiųjų buvo, kaip matėme, ir Konstantinas Sirvydas.

Šį Lietuvos jėzuitų provincijos nutarimą nuvežė į Romą tuokart išrinktas provincijos prokuratorius Jokūbas Lachovskis, Lomžos kolegijos rektorius. Kadangi prokuratorių kongregacija Romoje įvyko 1628 m. lapkričio 21-23, tai sekančių metų pradžioje grįžęs į Lietuvą Lachovskis parvežė iš Romos jėzuitų generalinio viršininko Mucijaus Vitelleschi atsakymą. T. Generolas labai pritariąs *(nobis magnopere probetur)* Lietuvos provincijos jėzuitų pastangoms skatinti vietinės kalbos studijas, bet siūlomos lengvatos esančios jėzuitams neįprastos ir galinčios pakenkti viso ordino drausmei. Todėl Lietuvos provincijai negalįs duoti visuotinai galiojančio dispenso. Bet sutinkąs, kad Lietuvos provincijolas, atsiklausęs savo patarėjų, suteiktų numatytas lengvatas šešiems iškalba pasižymintiems ir kitais atžvilgiais tokio palengvinimo vertiems jėzuitams studentams. Jei atsirastų daugiau studentų, kuriems reikėtų

[56] *Institutum Societatis Iesu*, II, Florentiae 1893, p. 328.

tokių pat lengvatų, provincijolas tepraneša ordino vadovybei, kuri bandysianti surasti būdą ir jiems padėti.[57]

Tokio ordino viršininkų atvirumo lietuvių kalbos studijoms tiek Romoje, tiek Lenkijoje-Lietuvoje lig šiol nebuvome pratę matyti nė nujausti. Tiesa, palankumo motyvas nebuvo grynai tautinis ar mokslinis, o daugiau praktiškas religinis: patogesnis ir veiksmingesnis apaštalavimas tarp tiktai lietuviškai kalbančių žmonių. Kad prie to iš viso buvo prieita, kad tokie dalykai buvo svarstomi oficialiame ordino provincijos atstovų suvažiavime ir kad buvo nutarta imtis konkrečių skatinimo priemonių, manau, daug paveikė sėkminga Konstantino Sirvydo ir kitų lietuvių kunigų apaštališka veikla. Kai ir Roma tam iš esmės pritarė, turėjo nutilti, jei tokių dar buvo, visi lietuviškos veiklos stiprinimo priešininkai. Gal ir nėra atsitiktinumas, kad tuojau po to nutarimo, t. y. 1629 m., buvo išleisti „Punktai sakymų", kad tuo pačiu metu paruoštas antras, iš esmės perdirbtas Sirvydo žodyno leidimas, kad tarp Vilniaus akademijos personalo nuolat didėjo lietuvių kilmės kunigų ir klierikų mokytojų procentas.

Kaip lietuviai pasinaudojo šiomis neeilinėmis lengvatomis ir kam konkrečiai teko toji laimė lietuvių kalbos mokėjimu išpirkti silpnoką pažangą kituose studijų dalykuose, dabar sunku pasakyti. Geriau susipažinus su ano meto pavienių lietuvių jėzuitų studijų eiga, gal ir pavyktų susekti vieną kitą šių paskatų laimėtoją. Betgi viena aišku, Konstantino Sirvydo lietuviška veikla, dar jam gyvam esant, pradėjo nešti pasigėrėtinų vaisių. Nepaisant lietuvių kalbos klestėjimui nepalankios

57 „Etsi nobis magnopere probetur optimus [Lietuvos provincijos] Congregationis zelus, optantis in Nostris excitare maius studium linguae ad salutem animarum istic procurandam adeo necessariae, tamen cum consilium, quod proponitur, inusitato in Societate exemplo obesse quandoque eidem posset, non censemus quidquam simile contra Decretum 33 Congregationis 7ae in universum concedendum, sed tantum permittimus, ut nunc a P. Provinciali, auditis prius Consultoribus, sex studiosis id quod petitur concedatur, qui et gratia dicendi et aliis ornamentis hac indulgentia digni iudicabuntur. In posterum vero si piures fuerint, quibus idem putetur concedendum, Provincialis tempestive nos moneat, ut deliberare possimus, quatenus tam pio Congregationis desiderio satisfieri sine alio incomodo possit", ARSI, Congr. Prov. 60, fol. 27lr.

politinės ir kultūrinės aplinkos bei priaugančios kartos nepaslankumo, susirūpinimas vietinės kalbos mokėjimu Sirvydo gyvenimo pabaigoje pasiekė savo apogėjų. Žinau, kad tai, kas čia buvo dėstoma, lietė daugiausia pačius jėzuitus. Bet jų veiklos sukelta banga, be abejo, sklido aplinkui, paliesdama ir kitus lietuvių kalbai palankiai nusiteikusius, pirmiausia Vilniaus universiteto studentus, įvairių kursų auklėtinius, taip pat ir kitas vienuolijas, ypačiai tas, kurios apaštalavo tarp lietuviškai kalbančių tikinčiųjų.

Gaila, kad gyvastingas lietuvių kalba domėjimasis ir jos planingas skatinimas buvo staiga nutrauktas vos ketvirčiui šimtmečio praėjus. Ugnimi ir kalaviju Lietuvos sostinę ir visą kraštą nusiaubusios rusų ir kazokų gaujos ilgam laikui sustabdė ypatingų pastangų reikalaujančius užsimojimus. Daug jėgų ir energijos pareikalavo atsikūrimas ir to, kas buvo sunaikinta, atstatymas. Naujos lietuvių kartos nebeišugdė naujų kilniadvasių ir energingų gruževskių, sirvydų, jaknavičių, jamielkauskių. Tačiau Sirvydo darbai ir veikalai nebuvo pamiršti ir vėliau. Jo žodyno buvo leidžiami nauji leidimai, jo „Punktai sakymų" tapo lietuviškų pamokslų kaimo bažnyčiose šaltiniu.

Nebenoriu ilginti šios ir taip jau ilgos paskaitos, aiškindamas Sirvydo reikšmę ir įtaką vėlesniems laikams iki pat mūsų dienų. Apie tai jau rašė mūsų literatūros ir kalbotyros istorikai tėvynėje ir išeivijoje. Nieko nauja negalėčiau prie to pridėti.

Jau būtų laikas paruošti išsamią Konstantino Sirvydo monografiją. Esu tikras, kad tėvynėje šiandien yra tam darbui pasiruošusių ir pajėgių specialistų. Bet jie, deja, turi skaitytis su Lietuvos pavergėjais ir jiems paklusniai tarnaujančiais partijos funkcionieriais. Šie nusprendžia, kas gali ir kas negali pasirodyti. Juk ne kas kitas, o jie sunaikino garsiojo Lietuvos istoriko Alberto Kojalavičiaus „Lietuvos istorijos" jau išspausdintą į lietuvių kalbą vertimą; jie visų rimtų istorijos tyrinėtojų pajuokai pernai [1979 m.] paskelbtame puikiame Vilniaus universitetą liečiančių dokumentų leidinyje nubraukė Lietuvos didžiųjų kunigaikščių ir Lenkijos karalių visus titulus; jie, nors ir nekliudė prisiminti Sirvydą universiteto jubiliejinėse iškilmėse ir ta proga leido išspausdinti jo žo-

dyno fotografuotinį leidinį, tebelaiko išniekinę kaip tik tas seniausias ir reikšmingiausias Vilniaus bažnyčias, kuriose Sirvydas sakė pamokslus: katedrą, Šv. Kazimiero ir ypačiai Šv. Jono bažnyčią. Jei pačiam Sirvydui tektų šiandien gyventi, jis negalėtų nė galvoti apie lietuviškus pamokslus universitetinėje bažnyčioje, bet tikriausiai jam jau seniai būtų parūpinta vieta liūdnai pagarsėjusiame Gulago salyne. Visa tai prisiminti liūdna, bet ne dėl mūsų kaltės visa tai vyksta laisvės netekusioje tėvynėje. Ir galime būti tikri, kad tarp šiandien nutildytų ir kenčiančių lietuvių yra nemaža tokių, kurių dvasios jėga nėra menkesnė už Konstantino Sirvydo, kurį šiandien prisiminėme jo keturių šimtmečių gimimo jubiliejuje, už Motiejaus Valančiaus, kuris vedė tautą į atgimimą, už didžiojo mūsų dainiaus Maironio ir už daugelio kitų lietuvių, palikusių gilius pėdsakus mūsų šalies ir kultūros istorijoje.

SARBIEVIJUS ROMOJE

Tai trumpas, bet drauge reikšmingas Lietuvos provincijos jėzuito, kunigo, poeto, profesoriaus ir pamokslininko Motiejaus Kazimiero Sarbievijaus palyginti neilgo gyvenimo laikotarpis. Jis buvo jam ir jo veiklai reikšmingas kaip kiekvienas ilgesnis pabuvimas užsienyje, juo labiau Romoje, vienaip ar kitaip paveikęs asmens būseną ir galvoseną: praplėtęs jo pažintinį ir dvasinį akiratį, palietęs jo įpročius, savijautą, charakterį. Sarbievijus Romoje išbuvo nepilnus trejus metus, tiksliau - tris mokyklinių studijų metų laikotarpius. Tiesioginio ir ištisinio, iš anų laikų išlikusio to buvimo aprašymo, sakykime, jo paties ar kieno nors kito su juo buvusio dienoraščio, neturime. Bet apie tai yra išlikę žinių jėzuitų įstaigų kataloguose, įvairių asmenų pasisakymuose, paties poeto užuominose. Kaip tik tą Sarbievijaus Romoje buvimą, pasitelkdamas visą jam prieinamą archyvinę medžiagą, yra smulkiai išnagrinėjęs po paskutiniojo karo visą laiką Romoje gyvenęs lenkas jėzuitas tėvas Józef Warszawski knygoje „ *Dramat rzymski “ Macieja Kazimierza Sarbiewskiego TJ: Studium literacko-biograficzne* (Roma, 1984). Kas nori, gali ten rasti įdomiai aprašytą Sarbievijaus į Romą atvykimą, joje gyvenimą, ypač skubotą iš Amžinojo Miesto išvykimą bei plačiai ir smulkiai atvaizduotą kasdieninio darbo aplinką su visomis jos aplinkybėmis.

Šiame pranešime neliesiu Sarbievijaus Romos laikotarpio literatūrinės kūrybos, nes tai daug geriau už mane gali padaryti Romoje gyvenanti dr. Frančeska Tucci (...). Ji kaip tik šia tema parengė ir išleido literatūros daktarui Romos universitete gauti disertaciją.' Sustosiu prie kai kurių įvykių ir faktų, kurie liečia Sarbievijaus atvykimą į Romą ir gyvenimą joje tuos trejus metus.

[1] F. Tucci, *Il periodo romano di Maciej Kazimierz Sarbiewski* (1622-1625), Roma (Univ. „La Sapienza") 1990, II + 447 p.

IŠVYKIMO Į ROMĄ APLINKYBĖS

Pirmiausia, ko Sarbievijus vyko į Romą? Žinome, kad jis, jau 25-metis jaunuolis, 1620 metų rudenį Vilniuje pradėjo savo teologijos studijas. Yra išlikę baigiant pirmuosius ir antruosius teologijos metus per egzaminus jam duoti įvertinimai.[2] Jie nėra tokie žavingi, kokie buvo Braunsberge (Braniewo), kur jis baigė filosofiją; ten jie išreikšti pažymiu *muito supra mediocritatem* („toli pralenkia vidurkį"). Šį kartą, t. y. antrųjų teologijos metų gale (1622 V 27), iš penkių egzaminatorių trys pažymėjo, kad jis gali tęsti teologijos studijas, ketvirtasis tą patį tvirtino ne tiek remdamasis egzaminu, kiek tuo, ką šiaip žinojo apie jo studijas, o penktasis liudijo *vix excedere mediocritatem* („vos vos peržengia vidurkį") tiek dėl nepakankamų studijų, tiek dėl neatidumo, lengvabūdiškumo ir pastebimos arogancijos atsakinėjant. Bet to vertinimo užteko, kad jis galėtų toliau studijuoti teologiją. Dveji metai - tai tik pusė teologijai skirtų studijų. Ir štai viršininkai nusprendžia jį siųsti mokslų baigti į Romą. Ne tiktai jį, bet ir kitus du klierikus: Andrių Rudaminą ir Mikalojų Zavišą.[3] Rudamina Vilniuje buvo studijavęs tiek pat teologijos, kiek ir Sarbievijus. Vėliau, po studijų Romoje, jis iš ten išvyko tiesiog į misijas Kinijoje. O Zaviša, būdamas už kitus du jaunesnis, Vilniuje tą pavasarį užbaigė filosofiją. Romoje jam būtų tekę klausyti teologiją ištisus ketverius metus, bet praėjus vos dviems savaitėms po atvykimo jį ten užklupo mirtis. Pažymėtina, kad šiedu buvo tikri lietuviai - *Lituani.*

Siųsti iš karto tris scholastikus (taip jėzuitai vadina tuos savuosius, kurie ruošiasi būti kunigais) studijoms į užsienį pagaliau buvo tėvo provincijolo reikalas. Lietuvos provincijai nuo 1618 metų birželio vadovavo italas Augustinas Vivaldi. 1622 metų lapkričio mėnesį Romoje buvo numatyta visos vienuolijos prokuratorių kongregacija. Į ją turėjo

[2] *Liber extraordinarius Provincialis,* VUB RS, F. 13-35, fol. 52 ir 53.

[3] Rašydamas *LE* apie Andrių Rudaminą (XXVI, p. 55), dabar nebeprisimenu kuo remdamasis nurodžiau, kad su jais vykęs taip pat Osvaldas Krügeris. Iš tikrųjų Krügeris, kuris 1622 metų rudenį Polocke pradėjo filosofijos studijas, Romoje niekad nestudijavo. Todėl *LE* toje vietoje reikia išbraukti jo vardą.

vykti ir Lietuvos jėzuitų atstovas prokuratorius. Jo išrinkti 1622 metų vasarą į Vilnių suvažiavo atstovai iš visos provincijos į vadinamąją provincijos kongregaciją. Prokuratorium tapo išrinktas tuometinis Vilniaus universiteto rektorius tėvas Jonas Gruževskis. Nėra žinių, kokio nusistatymo lietuvių atžvilgiu laikėsi provincijolas Vivaldi. Bet jau faktas, kad iš Genujos kilęs italas Ordino vadovybės buvo specialiai atsiųstas vadovauti Lietuvos provincijai, rodo, kad jos viduje buvo neišsprendžiamų kivirčų, reikia manyti, tarp vienos pusės, savo vertę vis labiau pajuntančių iš tikrosios Lietuvos kilusių jėzuitų, ir antros pusės, tai pačiai provincijai priklausančių iš lenkiškų sričių kilusių jėzuitų, kurie vis dar bandydavo vadovavimą išlaikyti savo rankose. Čia verta prisiminti, jog 1608 metais, atskiriant nuo Lenkijos ir sudarant savą Lietuvos jėzuitų provinciją, kad šioji galėtų geriau išsilaikyti, jai buvo priskirtos ne tik LDK teritorijoje, taip pat Prūsuose bei Latvijoje esančios Ordino įstaigos, bet ir kai kurios Palenkėje ir Mozūrijoje veikiančios kolegijos; net Varšuvos jėzuitų namai ir kolegija įėjo ne į Lenkijos, bet į Lietuvos provincijos sudėtį. Iš tų lenkiškųjų sričių būdavo nemaža lenkiškos kilmės Ordino narių, tarp jų ir Motiejus Kazimieras Sarbievijus. Dėl to, matyt, Lietuvos provincijoje neretai kildavo trintys tarp lietuvių ir lenkų. Paskiriant neutralų žmogų, būtent italą, Lietuvos provincijos viršininku, atrodo, bandyta išvengti skundų ir neramumų.

Provincijolui Vivaldžiui be kita ko bus ypač rūpėjęs Vilniaus universiteto klestėjimas. Jo rektorium tuojau, dar 1618 metais, buvo paskirtas lietuvis tėvas Jonas Gruževskis.[4] Yra žinomas šiojo planas praplėsti

[4] J. Warszawski, „*Dramat rzymski*"..., p. 103, duodamas žinias apie Joną Gruževskį iš Pułtusko kolegijos 1611 metų *Catalogus triennalis*, nurodo, jog jis buvo *Ruthenus (Mazovita)*. Bet katalogai iš jo vienuoliško gyvenimo pradžios aiškiai rašo *Lithuanus* (Rygos kolegijos 1597 metų *Catalogus triennalis;* panašus Braunsbergo (Braniewo) kolegijos 1599 metų katalogas - ARSI, Pol.
7 I, fol. 234r ir280v). Tačiau trijuose kataloguose iš laikotarpio, kai jis buvo Vilniaus universiteto rektorium ir pats tas žinias rašė (1619, 1622 ir 1625), jis nurodo savo kilmę *Rutenus ex Masovita* (ARSI, Lith. 6, fol. 134r, 185r ir 238r). Norint tuos duomenis suderinti, reikia spėti, kad Gruževskio tėvai ar seneliai bus atsikėlę iš Mozūrų į Gudiją, kurioje, t. y. LDK teritorijoje, gimė busimasis Vilniaus rektorius.

universitetą, atidarant teisės ir medicinos fakultetus.[5] Į šį planą, matyt, įėjo ir naujų profesorių universitetui rengimas. Lig tol nemaža dalis profesorių buvo atvykę iš kitų kraštų, dabar norėta parengti ir keletą iš savųjų, ypač iš lietuvių. Rektorius turėjo būti pirmiausia atsakingas už parinktus studijoms Romoje kandidatus. Andrius Rudamina, reikia manyti, turėjo pasirengti teologijos profesūrai, Mikalojus Zaviša - galbūt filosofijai, o Sarbievijus - giliau susipažinti su retorika. Tačiau taip išėjo, kad tiktai Sarbievijus tapo naudingas provincijai, išvystydamas veiklą pasirengtoje srityje. Rudamina išvyko į misijas tolimuose kraštuose, o Zaviša mirė, vos įkėlęs koją į Romą.

KELIONĖ IR STUDIJŲ METAI ROMOJE

Pati kelionė iš Lietuvos turėjo prasidėti dar rugpjūčio mėnesį, nes rugsėjo 2 dieną jie, keliavę per Pultuską, Varšuvą, buvo jau Poznanėje, o po trijų dienų patraukė toliau. Jų kelias ėjo per Leipcigą ir Bambergą (kur buvo apiplėšti, Zaviša net sužeistas) vis į pietus, į Ingolstadtą, Mūncheną, po to per Alpes ir Lombardiją į Florenciją, kurią pasiekė spalio 29 dieną, šeštadienį. Čia apsistojo pas jėzuitus jų kolegijoje. Reikėjo dar vienos savaitės, kol kitą šeštadienį, lapkričio 5 dieną, galėjo įžengti į Romą. Vyresnieji keleiviai, provincijolas Vivaldi ir Vilniaus universiteto rektorius Gruževskis, apsistojo ten, kur gyveno tėvas Generolas - prie *Il Gesù* bažnyčios, o atvykusieji studijuoti buvo apgyvendinti *Collegium Romanum* - jėzuitų universiteto Romoje - rūmuose ir turėjo tuojau kibti į mokslą, nes studijų metai jau buvo prasidėję. Kalba anais laikais nesudarė jokios problemos, nes visi jėzuitai scholastikai, iš kur jie bebūtų kilę, jau noviciate išmokdavo susikalbėti lotyniškai. O Sarbievijui lotynų kalba turėjo būti juo labiau artima. Visos paskaitos, disputai, užsiėmimai studijų metu vykdavo tiktai lotyniškai. Ir Sarbievijus, ir Rudamina normaliai tęsė Vilniuje pradėtą teologiją.

[5] P. Rabikauskas, „Teisė ir medicina Vilniaus Akademijoje", *Aidai*, 1975, p. 97-112 [šiame leidinyje - p. 269-301],

Kitą pavasarį jie abu, baigdami trečiuosius teologijos metus, kaip buvo įprasta jėzuitams, gavo kunigystės šventimus. Tai įvyko apie Sekmines, kurios 1623 metais buvo birželio 4 dieną. Greičiausiai patys šventimai buvo Sekminių ketvirčio šeštadienį, t. y. birželio 10 dieną, nes metų ketvirčiai „yra normalus laikas teikti kunigų šventimus".[6] Nėra žinių, nei kas teikė šventimus, nei kaip buvo švenčiamos primicijos. Atrodo, kad tiktai tiedu Lietuvos provincijos jėzuitai dalijosi savo džiaugsmu. Tėvas Gruževskis po prokuratorių kongregacijos jau buvo išvykęs į Vilnių. Prieš dvejus metus į noviciatą Romoje įstojęs provincijos jėzuitas, jau kunigas, Andrius Klingeris išvyko atgal į savo provinciją dar prieš jiems atvykstant. Jų jaunasis kolega, Mikalojus Zaviša, kaip minėjome, mirė vos tik atvykęs, lapkričio 13 dieną: susirgo šiltine, tesulaukęs vos 22 metų amžiaus. Sekančią dieną buvo palaidotas Švč. Marijos Apreiškimo bažnyčioje, kuri stovėjo toje vietoje, kur šiandien yra vėliau pastatytos Šv. Ignaco bažnyčios zakristija. Be abejo, Romoje buvo nemaža kitų vienuolių ir šiaip asmenų, kilusių iš Lenkijos ar Lietuvos, su kuriais neopresbiteriai per tuos daugiau kaip pusę metų bus spėję susipažinti. Su jais, reikia manyti, jiedu ir šventė pirmąsias kunigystės dienas.

Nors Sarbievijui, turinčiam ne tik prisitaikyti prie naujos aplinkos ir kiek kitokios studijų tvarkos, bet ir pasistengti, kad spėtų žengti kartu su savo kolegomis, nedaug teliko, bent iš pradžių, laisvo laiko, vis vien jis nepadėjo poeto plunksnos. Įdomiai aprašė lotyniškomis eilėmis kelionę į Romą: „Iter Romanum". Nelauktai mirusį Mikalojų Zavišą irgi prisiminė savo poetinėje kūryboje. Parašė taip pat keletą proginių epigramų. Tačiau visai tai palieku pavaizduoti ir įvertinti minėtajai daktarei Frančeskai Tucci.

Kai Sarbievijus ir jo draugai atvyko į Romą, popiežiumi buvo Grigalius XV. Jėzuitai jį prisimena kaip tąjį, kuris paskelbė jų įsteigėją Ignacą iš Lojolos ir vieną iš didžiųjų jo sekėjų, Pranciškų Ksaverą, šventaisiais. Tai įvyko 1622 metų kovo 12 dieną, gerą pusmetį prieš atvykstant mūsų aprašomiems Lietuvos jėzuitams. Nežinome, ar Sarbie-

[6] *LE*, XVIII, p. 319.

vijus ir kiti atvykusieji turėjo progos susitikti su šiuo popiežium, kuris mirė neilgai trukus po jų kunigystės šventimų, sulaukęs beveik 69 metų. Naujuoju popiežium buvo išrinktas 55-metis kardinolas Maffeo Barberini, kuris pasirinko Urbono VIII vardą. Šis įvykis buvo ypač reikšmingas būsimai Sarbievijaus kūrybai ir veiklai. Iš Lietuvos atvykęs poetas negalėjo nepastebėti kardinolų kolegijoje esančio poeto. Manoma, kad jie buvo susitikę, kai kardinolas Maffeo Barberini, ėjęs mokslus jėzuitų kolegijose Florencijoje ir Romoje, lankydavosi jėzuitų Romos kolegijoje rengiamuose vaidinimuose bei poetikos ir retorikos klasių mokinių viešuose dialoguose. Jau 1620 metais Paryžiuje buvo išleistas kardinolo Barberini lotyniškos poezijos rinkinys ***Poemata,*** kuris, vis papildomas, nuo 1623-ųjų vien per jo popiežiavimo laikotarpį buvo išspausdintas bent 15 kartų. Pirmoje laidoje buvo 30 *carmina,* o vėlesnėse jau apie 150.[7] Galima suprasti, jog ne vien poezijos kokybė lėmė popiežiaus Urbono VIII kaip poeto sėkmę, bet prie to prisidėjo ir autoriaus garbinga padėtis. Didelė jo poetinės kūrybos dalis sukosi apie religines temas: parafrazavo psalmes, himnais kreipėsi į Dievą, į įvairius šventuosius, skatino artimus sau asmenis pasižymėti kilnumu, gerumu, aprašė eilėmis savo laiko svarbesnius įvykius. Urbono VIII eiliavimo stilius paveikė kitus to meto lotynų kalba kūrusius poetus, ypač du jėzuitus, vokietį Jokūbą Baldę ir lenką Motiejų Sarbievijų. Pasak italo kritiko Emilijaus Springhetti, šiedu netgi pralenkę pajėgumu ir elegantiškumu popiežiaus Barberinio duodamą pavyzdį.[8]

SARBIEVIJUS IR URBONAS VIII

Nors tuomet Sarbievijaus, jau kunigo, svarbiausias užsiėmimas vis dar buvo studijuoti teologiją (reikėjo užbaigti ketvirtuosius metus), jis rado laiko naujam popiežiui skirti odę „Aureum saeculum“. Atrodo, tai buvo pirmas jo viešas Romoje pasireiškimas. Popiežiui taip patiko šio

[7] Plg. E. Springhetti, „Urbanus VIII P. M. poēta latinus et hymnorum Breviarii emendator", *Archivum Historiae Pontificiae*, 6 (1968), p. 157-168.

[8] „...aptius et elegantius quam ille“, ten pat, p. 162.

jėzuito, jauno kunigo, poezijos žavesys, kad jo jau nepaleido iš akių. Kai reikėjo sudaryti komisiją, kurios uždavinys būtų peržiūrėti brevijoriaus himnų kalbą, popiežius į ją pakvietė, be kitų trijų Romos jėzuitų, jau žinomų lotynistų, ir mūsų Sarbievijų, nors šis vos tik kelis mėnesius tebuvo kunigu ir amžiumi dar palyginti jaunas, neturįs nė 30 metų.

Pažvelkime iš kiek arčiau į Sarbievijaus darbą šioje komisijoje ir jo įnašą į tą bandymą patobulinti brevijorių. Brevijoriaus himnai buvo taisyti jau ir prieš tai. Lygiai prieš šimtą metų to darbo ėmėsi vyskupas Zacharijas Ferreri, artimai susijęs su Lietuva, nes kaip tik jam popiežius Leonas X, ruošdamas šv. Kazimiero kanonizaciją, buvo pavedęs Vilniuje ištyrinėti karalaičio gyvenimą, t. y. vesti jo šventuoju skelbimo paruošiamąjį procesą. Iš Lietuvos ir Lenkijos sugrįžęs į Romą, Ferreri atsidėjo senų brevijoriuje vartojamų himnų kalbiniam išgryninimui, kad jie nerėžtų humanistų išlavintos ausies. Jo ištaisytus himnus patvirtino popiežius Klemensas VII ir leido juos viešai vartoti.[9] Tačiau tie vyskupo Ferrerio pataisyti himnai buvo greitai pamiršti, - geriau jau kalbėti ar giedoti kad ir ne tokius elegantiškus, bet vis vien gilų pamaldumą žadinančius senuosius tekstus. Dar kelis kartus bandyta XVI amžiuje gerinti brevijoriaus himnų kalbą. Ypač tai buvo aktualu po to, kai Tridento visuotinis susirinkimas nusprendė nuodugniai peržiūrėti brevijorių. Naują jo laidą teko rengti ir Urbonui VIII. Netrukus po išrinkimo jis ėmėsi to darbo. Pagalbon pasikvietė, kaip minėjome, keturis jėzuitus: du Romos kolegijos, kurioje Sarbievijus studijavo teologiją, retorikos profesorius: Famianą Stradą ir Tarkvinijų Galuzzį, jau žinomus poezijos ir prozos lotynų kalba autorius. Trečiasis buvo Jeronimas Petrucci, garsus iškalbos meno specialistas ir poetas. O ketvirtuoju komisijos nariu buvo pakviestas mūsų Sarbievijus. Pats popiežius vadovavo komisijos darbams, taisė himnų tekstus, kūrė naujus. Vėliau jėzuitai buvo kaltinami, esą jie buvę netikę ir nepasiruošę atlikti tokį darbą, esą deformavę senųjų laikų krikščionybės palikimą. Bet jie jau anuomet Apeigų kongregacijai įteiktame pareiškime pabrėžė, kad atlieką tą dar-

[9] Savo pataisytus himnus Ferreri išleido knygoje: *Hymni novi ecclesiastici iuxta veram metri et latinitatis normam, a B.mo Patre Clemente VII P. M., ut in divinis quisque eis uti possit, approbati*, Roma 1525.

bą popiežiaus liepiami, kaip tai darė šv. Jeronimas, kuris peržiūrėjo, liepiamas popiežiaus Damazo, Šv. Rašto vertimą į lotynų kalbą, nemaža ir pats išvertė, sukurdamas vadinamąją lotynišką Vulgatą. Ten taip pat užsimenama, kad pats popiežius savo ranka daręs kai kuriuos taisymus ir juos davęs patikrinti tėvui Stradai; šis kai ką pastebėjęs, bet popiežius pasilikęs prie savų pataisymų. Sarbievijus neturėjo progos daug ką padaryti, nes jau 1625 metų vasarą paliko Romą ir nebedalyvavo komisijos darbuose. Sakoma, jog jis sukūręs himnus „Superne Regum Rex bone“ ir „Rex magne, rex altissime“,[10] taip pat pataisęs Velykų laikotarpio pirmųjų mišparų himną „Ad coenam Agni providi“, kuris priskiriamas šv. Ambraziejui. Naujojoje versijoje jo pradžia buvo „Ad regias Agni dapes“. Šiandien brevijoriuje atsisakyta pataisyto teksto ir atstatyta himno pirminė forma. - Oficiali Urbono VIII brevijoriaus laida pasirodė tiktai 1631 metais. Daug kam nepatiko ir ji. Buvo sakoma: *Accessit latinitas, decessit pietas* („Pagerėjo lotyniškumas, dingo pamaldumas"). Tačiau lotynų kalbos žinovai, tarp jų ir minėtasis Springhetti, sako, kad prieš sprendžiant reikia susipažinti su senaisiais tekstais ir tiktai tada juos lyginti su pataisytaisiais, - tiktai tada rezultatas savaime kryps į pastarųjų pusę."

Ketvirtuosius metus studijuojančiam teologiją Sarbievijui teko eiti ir repetitoriaus pareigas Vokiečių kolegijoje: *Rep[etitor] Meth[aphysicae] in Collfegio] Germfanico],* t. y. prižiūrėti tos kolegijos filosofijos kurso trečiųjų metų studentus ir jiems padėti. Kadangi Sarbievijus įrašytas tarp jėzuitų, gyvenančių prie *Collegium Romanum,* jis tik nustatytomis valandomis eidavo į Vokiečių kolegiją, kurios būstinė tuomet buvo šalia Šv. Apolinaro bažnyčios esančiuose rūmuose, maždaug 5-7 minutės pėsčiam nuo *Collegium Romanum.* Mums, lietuviams, įdomu, kad Sarbievijui Romos kolegijoje teko gyventi drauge su jau senyvo amžiaus tėvu Emanueliu Vega (g. 1548), kuris ten, būdamas dvasios tėvu, klausydavo kolegijoje gyvenančių jėzuitų kunigų, taip pat brolių išpažinčių. Tai tas pats Vega, kuris buvo vienas pirmųjų Vilniaus uni-

[10] Plg. Sommervogel, VIII, sk. 629, nr. 8.
[11] Apie tai žr. minėtąjį E. Springhetti straipsnį, p. 183-190.

versiteto teologijos profesorių, pasižymėjęs poleminiais raštais su kitatikiais ir keliolika jų išleidęs dar būdamas Vilniuje.

KULTŪRINĖS NUOTAIKOS ANŲ LAIKŲ ROMOJE

Norėdamas konkrečiai sužinoti, ar Sarbievijaus vardas buvo bent kartą patekęs į XVII amžiaus pirmųjų dešimtmečių „žiniasklaidą“, pavarčiau 1624 ir 1625 metais Romoje parengtus *Avvisi* („Pranešimus") - anų laikų periodinius žiniaraščius. Tai ranka surašomos (XVII amžiuje kartais jau spaustuvėje spausdinamos) ir už mokestį suinteresuotiems asmenims periodiškai siuntinėjamos informacijos apie įvykius kurioje nors vietovėje ir ten sklindančias įvairias, daugiausia politinio pobūdžio, naujienas. Tie mūsiškių laikraščių pirmtakai Vakarų Europoje paplito maždaug nuo XVI amžiaus vidurio ir jų galima užtikti kiekviename didesniame archyve ar bibliotekos rankraštyne. Kaip istorijos šaltinis *Avvisi* tarnauja tiktai sąlygiškai: konkretūs, *Avvisi* sudarytojui lengvai patikrinami tos vietovės įvykiai paprastai nekelia abejonių; iš kitur atėjusios naujienos, ypač tos, kurios sklido daugiau kaip gandai, tikėtinos tiktai tada, jei jas patvirtina kiti šaltiniai arba tie patys *Avvisi* ir vėliau išlieka nuoseklūs, pranešdami apie tuos pačius dalykus. Kitaip sakant, tiems *Avvisi* galioja tokie patys vertinimo kriterijai, kokius istorikas taiko naujųjų laikų laikraščiams.

Peržiūrėjau Vatikano bibliotekoje saugomų *Avvisi*, kurie anais laikais buvo siunčiami iš Romos Urbino kunigaikščiui ir vėliau su turtinga šios kunigaikštijos biblioteka buvo pervežti atgal į Romą, du stambius tomus.[12] Kiekviename iš jų sudėti ir įrišti vienerių metų (šiuo atveju - 1624 ir 1625 metų) kunigaikščio dvarą pasiekę *Avvisi*. Susidarė apie 1500 puslapių storumo rinkiniai. Apie pusę gautų *Avvisi* atėjo iš Romos, iš kur buvo rašoma gana reguliariai dukart per savaitę, trečiadienį ir šeštadienį. Deja, tuojau galiu pasakyti: nepavyko užtikti, kad bent

[12] Urbin. lat. 1094 ir 1095.

kartą būtų buvęs paminėtas Sarbievijaus vardas. Didžiulė iš Romos siųstų žinių dauguma apie popiežiaus aplinką, kardinolų gyvenimą, kitų valstybių pasiuntinių veiklą ir, žinoma, visa tai, ką buvo galima sužinoti iš beveik kasdieną iš įvairių šalių atvykstančių kurjerių.

Tačiau mano pastangos nenuėjo visai veltui. Iš pranešimuose pateiktų žinių galima susidaryti gana spalvingą vaizdą, kaip to meto Romoje vyko kultūrinis gyvenimas, kurio negalėjo nepastebėti ir Sarbievijus, nors jis pats gal ir retai kur dalyvavo. 1624 metais minimos bent keturios skirtingos akademijos - literatūra, menu ir mokslu besidominčių asmenų sambūriai. Jie susirinkdavo maždaug kas mėnesį vieno iš veiklesnių akademikų ar kokio nors prelato rūmuose, vienas kalbėdavo iš anksto numatyta tema, po to kiti įsijungdavo į diskusijas. Garsi buvo įtakingojo kardinolo Pranciškaus Barberini (popiežiaus sūnėno) globojama „Šauniųjų akademija" *(Accademia dei Virtuosi).* „Visi, kurie šiame mieste buvo laikomi mokslininkais ir poetais, spietėsi apie nepaprastai išsilavinusį Bažnyčios kunigaikštį", - pastebi L. v. Pastor.[13] Kita jau anksčiau pradėjusi veikti akademija, vadinta *Accademia de' Humoristi* („Juokautojų akademija"), susirinkdavo pas plačiau nežinomą Paulių Mancini (gal turintį kokį nors giminystės ryšį su Urbono VIII vyriausiuoju gydytoju Julium Manciniu?) ir domėdavosi Vergilijaus ir kitų antikos poetų kūryba. Tųjų 1624 metų vasarą buvo įsteigta nauja akademija, pasivadinusi *Accademia degli Affunicati* („Rūkančiųjų akademija"), nes jos emblema buvo rūkstąs, bet nedegantis deglas, kurį uždega priartintas kitas deglas, ir šalia įrašytas šūkis: *Ex fumo lucem* („Iš dūmų [įgauk] šviesą!"). Jos nariai rinkdavosi markizo Olgiati rūmuose.[14] Dar vieną akademiją tais pačiais metais įkūrė kardinolas Mauricijus Savoja, priklausęs didžiūnų dinastijai, iš kurios vėliau atėjo Sardinijos, po to ir Italijos karaliai. *Avvisi* pastebi, kad akademijos įsteigimo dieną (1624 XI 21) dar nebuvo nustatytas jos pavadini-

[13] L. v. Pastor, *Storia dei Papi*, XIII, Roma 1931, p. 927. Žr. taip pat Vatikano bibl., Urbin. lat. 1094, fol. 407r, 457r, 522r-v. Apie kardinolą Barberini, menų mecenatą, žr. F. Hammond, „Music and Spectacle in Barock Rome", *Barberini Patronage under Urban VIII*, New Haven (Yale Univ. Press) 1994, 369 p., iii.

[14] Vatikano bibl., Urbin. lat. 1094, fol. 36Ir.

mas nei jos emblema.[15] Po mėnesio (XII 19) šios akademijos nariai, vėl susirinkę pas kardinolą Mauricijų, svarstė, kas yra svarbiau: pagerbiantysis ar pagerbtasis. Pirmasis šia tema kalbėjo teatinų ordino generolas, o po jo - jėzuitas Aloyzas *(Luigi)* Albricci, garsus pamokslininkas, kardinolo Mauricijaus teologas.[16] Aiškiai pagyvėjusi kultūrinė veikla, kurią, be abejo, skatino naujo, menui ir grožinei literatūrai atviro popiežiaus į šv. Petro sostą atėjimas. Nėra visai negalima, kad ir tėvas Sarbievijus būtų dalyvavęs kurios nors iš tų akademijų veikloje, tačiau jo dar jaunas amžius ir vienuolio, teologijos studento padėtis galėjo neleisti jam įsijungti į gana pasaulietiškus sambūrius.

Bet kur Sarbievijus tikriausiai dalyvavo ir vienu kitu atveju gal konkrečiai prisidėjo - tai buvo pačiame *Collegium Romanum* vykstančios iškilmės ir akademiniai aktai. 1624 metų *Avvisi* užsimena apie tokius aktus užbaigiant studijų metus. Gegužės 30 dieną studentas Marcelis Sauli gynė filosofijos tezes, jas dedikuodamas kardinolui Pranciškui Barberini. Iškilmingame akte tą dieną po pietų dalyvavo minėtasis kardinolas Barberini ir kiti 16 kardinolų. Panašus filosofijos tezių gynimas įvyko birželio 10 dieną. Jas gynė vienas anglas studentas, aktą dedikuodamas kardinolui Mauricijui Savojai. Ir šį kartą dalyvavo minėtasis kardinolas drauge su kitais 15 kardinolų. Panašus filosofijos tezių gynimas įvyko ir 1625 metų pradžioje. Ta proga Sarbievijus sukūrė 45 posmų epodę „Carmen saeculare Divinae sapientiae“, kurią sieja su svarbiu to meto religiniu įvykiu - jubiliejinių metų iškilminga inauguracija.[17]

1624 metų birželio 12 dieną jėzuitų universitetas Romoje *(Collegium Romanum)* iškilmingai pagerbė minėtąjį kardinolą Barberinį. Įvairiose

[15] Ten pat, fol. 669r.

[16] Ten pat, fol. 729v-730r.

[17] M. K. Sarbievijus, *Lemties žaidimai: Poezijos rinktinė*, Vilnius 1995, p. 414-433. Lietuviškas titulo vertimas (p. 415) nepasako to, kas nurodyta lotyniškame tekste. *In gratiam* čia nereiškia „padėkos“, bet veikiau „pagerbimą". Ir *publice de philosophia disputaturi* reiškia ne „viešai kalbėsiančiam apie filosofiją", bet „viešai apie filosofiją disputuosiančiam", kitaip sakant, „viešai ginsiančiam filosofijos tezes". Kad tai buvo filosofijos tezių gynimas, rodo ir knygos gale nuoroda apie Sarbievijaus išleistą knygelę *Sapientiae divinae radiis...* (p. 624).

rūmų vietose buvo išdėstytos tai progai sukurtos eilės ir nutapyti paveikslai, pabrėžiantys Romoje esančias dvi šventyklas: Dorybės *(della Virtù)* ir Garbės *(dell ' Honore).* Šventyklos buvo taip paruoštos, kad norint patekti į Garbės šventyklą reikėjo pereiti per Dorybės šventyklą. Taip ir tie, kurie pasiekė didžią garbę, turėjo pirma eiti dorybės keliu. Kolegijos galerijoje, iš kur patenkama į auditorijas, buvo pavaizduota Dorybės šventykla su dorybingumu ypač pasižymėjusių antikos herojų statulomis. Iš ten portiku buvo perėjimas į erdvią Garbės šventyklą, išpuoštą garbingų senovės personažų atvaizdais. Jos gale buvo asmens, kurie dėl savo dorybių buvo išaukštinti tarsi dievai. Jų garbę kėlė ten iškabinti eiliuoti kūriniai, taikyti pačiam kardinolui ir iškiliausiajai Barberini giminei. Beveik visos eilės buvo atspausdintos naujai įvestomis senovinėmis romėnų raidėmis, visus nustebinusios raidžių kiekybe ir kokybe. Kardinolas atvyko lydimas savo tėvo Karolio, brolio Antano ir pono Karolio Magalotti (kardinolo brolis Tadas neatvyko, nes tą dieną negalavo). Retorikos studentai jį sveikino iškilminga kalba, kitų klasių mokiniai skaitė epigramas. Valgant pietus, garbingieji svečiai galėjo išgirsti deklamacijų trisdešimčia kalbų, tarp jų kinietiškai ir japoniškai. Nesakoma, kokias kitas kalbas jie girdėjo: gal buvo kas nors pasakyta ir lietuviškai? Po to, sugrįžę į Garbės šventyklą, kunigaikščiai Barberini buvo pagerbti muzika ir išmaningais matematikos uždavinių sprendimais.[18] Tomis savaitėmis Sarbievijui teko užbaigti teologijos studijas. Nors įvykio aprašyme jis neminimas, tačiau galima daryti prielaidą, kad ir jis vienaip ar kitaip prisidėjo prie iškilmių rengimo bei vedimo. Labai galimas dalykas, kad ta proga jis sukūrė kurį nors iš eilėraščių, skirtų kardinolui Pranciškui Barberini.[19]

Sekančiais metais, pirmadienį po Atvelykio (1625 IV 7), vienas tėvas jėzuitas *Collegium Romanum* rūmuose pasakė lotyniškai ypač gra-

[18] Visa tai aprašo 1624 metų birželio 15 dienos *Avviso* (Vatikano bibl., Urbin. lat. 1094, fol. 340r-v).

[19] Tam, atrodo, galėjo tikti trumpa odė (*Lemties žaidimai*, p. 182-183) ir odė „Ad apes Barberinas“ (ten pat, p. 216-217). O gerokai ilgesnė odė „Ad Franciscum Cardinalem Barberinum" (ten pat, p. 174-179) bus susijus su kokia nors kita kardinolo lankymosi pas jėzuitus proga.

žią kalbą, pagerbdamas šventos atminties popiežių Grigalių XIII, šiosios ir daugelio kitų jėzuitų kolegijų įsteigėją, nes kaip tik tą dieną jis buvęs pašauktas į kitą gyvenimą.[20] Pagerbime dalyvavo ne tik daug prelatų, bet ir šeši kardinolai.[21] Kai nenurodytas paskaitininko vardas, galėtume pagalvoti ir apie Sarbievijų. Tačiau žinant, kad jis tuo metu gyveno nebe su universiteto jėzuitais, o Vokiečių kolegijoje, laikyčiau mažiau tikėtinu dalyku, kad jam būtų buvę paskirta skaityti šią paskaitą.

Sarbievijus negalėjo likti visiškai nuošaliai nuo lenkams ir lietuviams Romoje reikšmingų iškilmių. Jam esant Amžinajame Mieste, pasitaikė du tokie popiežiaus aplinką išjudinę įvykiai: Lenkijos karaliaus pasiuntinio atvykimas 1624 metų pradžioje ir sekančiais metais, Šventųjų Metų proga, karalaičio Vladislovo lankymasis.

Buvo įprasta, kad karaliai ir savarankiški kunigaikščiai, naujam popiežiui pradėjus vadovauti Bažnyčiai, jo pasveikinti ir jam pareikšti savo ištikimybę siųsdavo savo ypatingus pasiuntinius. Lenkijos karalius ir Lietuvos didysis kunigaikštis Zigmantas III Vaza tai misijai atlikti parinko karalystės pirmąjį sekretorių Remigijų Koniecpolskį. Į Romą šis pasiuntinys su visa palyda atvyko 1624 metų sausio 6 dienos vakare ir išbuvo iki vasario 17 dienos. *Avvisi* keletą kartų pamini pasiuntinį *Collionposchi* (taip rašoma italams sunkiai ištariama pavardė *Koniecpolskį),* kaip jį sausio 13 dieną iškilmingai priėmė popiežius Urbonas VIII, kaip jis dalyvaudavo pas kokį kardinolą ar kurijos dig-

[20] Iš tikrųjų Grigalius XIII mirė 1585 metų balandžio 10 dieną.

[21] „Nei Collegio Romano in detto giorno [lunedi, 7 aprile 1625], dopo pranzo, da un Padre Giesuita fu fatta un'elegantissima oratione latina in lode della santa memoria di Gregorio 13°, fondatore di quello e di molti altri colegij della Compagnia del Giesù, per essere in detto giorno passato all'altra vita, et oltre molti Prelati v'intervennero li Cardinali S.ta Susanna, Ludovisio, Torres, Pio, Orsino e Boncompagno", Vatikano bibl., Urbin. lat. 1095, fol. 205v. Dalyvavusieji kardinolai buvo: Scipio Cobelluzio (*Cobellutius*), turėjęs titulinę Šv. Zuzanos bažnyčią; Ludovico Ludovisi, buvusio popiežiaus Grigaliaus XV įtakingas sūnėnas; Cosimo de Torres, buvęs nuncijus Varšuvoje (1621-1622); Albano vyskupas, kardinolas Carlo Pio di Savoia; Alessandro Orsini, turėjęs titulinę S. Maria in Cosmedin bažnyčią ir popiežiaus Grigaliaus XV seserėnas Francesco Boncompagni.

nitorių vaišėse, kaip dėjo pastangų gauti finansinės paramos kovai su švedais, kurie veržėsi į Livoniją.[22] Sausio mėnesio gale jis „užsivilko prelato rūbus“ (*s'è posto in habito da Prelato),*[21] tikėdamasis gauti kokią nors beneficiją. Iš tikrųjų jis vėliau tapo cistersų vienuolyno Jędrzejowe abatu ir nuo 1627 metų iki mirties 1640 metais valdė Chelmo vyskupiją.[24]

Lenkijos karalaičio Vladislovo atvykimas ir buvimas Romoje irgi traukė *Avvisi* sudarytojų dėmesį. į Romą jis atvyko 1624 metų gruodžio 20 dieną ir Kalėdų vigilijoje dalyvavo Šv. Petro bazilikoje Šventiesiems Metams skirtų durų iškilmingame atidaryme. Kardinolai ir kiti kurijos dignitoriai jam rodė didžiausią pagarbą ir ne vienas kvietė pas save, rengė jo garbei didingas puotas. Naujųjų metų dieną karalaitis nuvyko pas jėzuitus, į *Il Gesù* bažnyčią. Čia dalyvavo šv. Mišiose, priėmė šv. Komuniją. Pasiliko ten ir pietums, sėdėdamas prie stalo drauge su tėvu generolu Mucijum Vitelleschi, jo patarėjais, patarnaujant patiems jėzuitams. Tarp svečių buvo ir kardinolas Barberini bei kitų aukštų dvasininkų. Kadangi tai buvo pagrindinė Jėzuitų ordino šventė (Jėzui vardo davimas), karalaitis Vladislovas pasiliko dar ir mišparams, kurie buvo giedami itin iškilmingai ir su puikia muzika.[25] Sarbievijus tuokart gyveno Vokiečių kolegijoje ir pietuose tikriausiai nedalyvavo, bet galėjo ateiti šv. Mišioms ir mišparams į bažnyčią, nes kaip tik tos kolegijos auklėtiniai dar ir mūsų dienomis iškilmių metu atlieka liturginius patarnavimus. Lenkijos karalaitis buvo kuriam laikui išvykęs į Neapolį, bet vėl sugrįžo į Romą ir tiktai sausio 20 dieną atsisveikino su Amžinuoju Miestu, nes sausio 26-ąją jis jau buvo Florencijoje.[26] Per mėnesį, reikia manyti, Sarbievijui buvo progų susitikti su busimuoju Lenkijos karalium, kurio dvare kaip tik jam teks eiti karališkojo pamokslininko

[22] Plg. *Avvisi:* Vatikano bibl., Urbin. lat. 1094, fol. 16v; 34r; 57v; 86v; 107r.

[23] Vatikano bibl., Urbin. lat. 1094, fol. 57v.

[24] Plg. W. Gramatowski, *Polonika liturgiczne w Kongregacji Obrządów, 1588-1632. Studium z dziejów Kurii rzymskiej*, Rzym-Warszawa 1988, p. 218-219.

[25] Tai aprašė *Avviso* iš Romos, 1625 I 4, Vatikano bibl., Urbin. lat. 1095, fol. 3r.

[26] Vatikano bibl., Urbin. lat.1095, fol. 69r.

pareigas.[27] Gal būtent Romoje pirmą kartą karalaičiui Vladislovui „krito į akį“ jaunas, jo vienmetis, gabus ir patrauklus kunigas jėzuitas, spėjęs pagarsėti poetas ir sykiu neeilinis retorikos teoretikas bei praktikas?

PASKUTINIEJI METAI ROMOJE IR IŠ JOS IŠVYKIMAS

Baigęs teologijos studijas, Sarbievijus dar negrįžo tuojau į provinciją, kaip jau minėjome, jis buvo paliktas darbuotis Vokiečių kolegijoje kaip *Praefectus studiorum et Consultor*, t. y. rūpintis tos kolegijos auklėtinių studijų reikalais ir būti vienu iš rektoriaus patarėjų. 1624 metų vasarą jis atsotogavo prie Bracciano ežero, kiek į šiaurę nuo Romos, kur įžymus Romos didikas, kunigaikštis Paulius Jordanas Orsini, turėjo savo nuosavybę. Vienas iš šios didikų šeimos, Lučianas Orsini, vos tik Sarbievijui atvykus į Romą, įstojo į Romos jėzuitų naujokyną. Jo nuosavybės dalis, atitekusi jėzuitams, buvo perleista Vokiečių kolegijai, kuri ją, vadinamąją Vicarellio nuosavybę, valdė iki mūsų laikų, XX amžiaus vidurio. Sarbievijus ten parašė vieną iš geriausiai pavykusių odžių: „Ad Paulum Jordanum Orsinum“. Katalogai nenurodo, bet vėliau jis savo raštuose prisimena, kad retorika besidomintiems romiečiams, atvėręs klasės duris, skaitęs paskaitas („Romae Romanis rhetoribus in quotidiana hominum frequentia apertis scholae ianuis... praelegi“ - *Praecepta* I, 11). Tai galėjo daryti tiktai tas, kuris jau turėjo progų vienaip ar kitaip sužadinti klausytojų žingeidumą.

Bet istorija eina savo keliu. Pabuvęs vienerius akademinius metus Vokiečių kolegijoje, Sarbievijus turėjo grįžti į Lietuvą. Tuojau kyla klausimas, kokia buvo priežastis, kad jam nebeteko ilgiau pabūti Amžina-

[27] Odė „Ad famam“ karalaičio Vladislovo garbei *(Lemties žaidimai,* p. 168-171) tikriausiai buvo sukurta Romoje, nes kitaip būtų sunku suprasti odėje minimas „Tiberio krantų septynias kalvas". Todėl reikėtų pataisyti paaiškinimą: „Parašyta greičiausiai 1621 metų rudenį" (ten pat, p. 608). Iš to paties laikotarpio yra ir odė Steponui Pacui „Ad Stephanum Pacium" (ten pat, p. 50-55), kuris buvo karalaičio Vladislovo palydoje.

jame Mieste? Lietuvos jėzuitų provincijos vadovybė, be abejo, laukė, kad Romoje baigusieji studijas kiek galima greičiau įsijungtų į provincijos veiklą. Ypač šiuo atveju, kai Sarbievijus liko vienintelis iš anų trijų studijoms pasiųstųjų. Deja, labai mažai išliko iš tų metų korespondencijos tarp Lietuvos provincijos viršininkų ir Ordino vadovybės, ir todėl nežinome, kas buvo svarstoma ir rašoma apie Romoje studijas baigusį Sarbievijų.

Tą klausimą išsamiai analizuoja pradžioje minėtasis lenkas kunigas Józef Warszawski, rašęs kaip tik apie Sarbievijaus buvimą Romoje. Jis šiojo iš Romos išvykimą vadina „Dramat rzymski" - „Romos drama“, tuos žodžius padarydamas pagrindiniu knygos titulu. Kodėl? Autorius, ieškodamas kokių nors tikslių žinių apie jo iš Romos išvykimo datą, užtiko archyve rankraštį, kuriame žymima, kam Ordino vyresnieji išduodavo vadinamąsias *Litterae patentes*, t. y. kelionės paliudijimą. Ten yra pažymėta: „Matthia Sarbiewski in Poloniam - 12 iunii - 1625“. Kadangi gavę tokį paliudijimą paprastai jau sekančiomis dienomis leisdavosi kelionėn, autoriui kyla svarbus klausimas: kaip Sarbievijus galėjo palikti Romą, kai jo, kaip studijų prefekto, pareigos kaip tik tuo metu reikalavo daug kuo rūpintis, kai auklėtiniai laikė egzaminus ir baigėsi mokslo metai? O studijų metus Romoje jėzuitai užbaigdavo per Šv. Jono šventę, birželio 24 dieną. Autorių dar labiau nustebino Vokiečių kolegijos archyve rastas įrašas apie tais 1625 metais Šv. Apolinaro bažnyčioje auklėtinių duotą iškilmingą priesaiką. Ten nurodomi kolegijos rektorius ir kiti joje esantys tėvai, bet nėra studijų prefekto, kuris, atrodo, turėjo būtinai dalyvauti tokioje iškilmėje, kaip iš tikrųjų kitais metais tarp dalyvaujančiųjų yra paminėtas ir studijų prefektas. Ir tai įvyko gegužės 11 dieną, visas mėnuo prieš išduodant aukščiau minėtą kelionės liudijimą. Savaime kyla klausimas, kodėl Sarbievijus čia nedalyvavo ir kodėl jis, atrodo, prieš laiką pasitraukė iš Romos. Negalėjo tai būti iš būtinumo kuo greičiau sugrįžti į Lietuvos provinciją, nes jis ten atvyko tiktai beveik po pusmečio. Nebuvo reikalo lydėti kelionėje kitą kurį nors jėzuitą, turintį grįžti į tą kraštą, nes niekas iš Lietuvos jėzuitų su juo drauge nekeliavo. Sunku įžvelgti, kokių dar galėjo būti kitų priežasčių.

Tada autorius imasi atidžiau pažiūrėti į Sarbievijaus kūrybos sritį. Nėra abejonės, jog mūsų poetas tais mėnesiais nemaža laiko skyrė poezijos kūrybai ir rengė išleisti savo pirmąją poezijos rinktinę: *Lyricorum libri tres.* Ji iš tikrųjų pasirodė 1625 metų rudenį, bet ne Romoje, o Vokietijos Koinė prie Reino. Romoje jis jau buvo išleidęs keletą savo poezijos dalykėlių. Roma buvo tas kultūros centras, kur galėjo lengvai sklisti lotyniška poezija. Kodėl tas nukrypimas į Kolną?

Čia prasideda konstatavimas, kad Kolne 1625 metais išleistoje Sarbievijaus *Lyricorum* knygoje nėra įprasto Ordino viršininkų „Imprimi potest“, be kurio jėzuitai neturėjo teisės ką nors išleisti.[28] Žinoma, jo nebuvimas galėjo būti ir nekaltas atsitiktinumas, kaip yra pasitaikę ir kitais atvejais jėzuitų išleistuose veikaluose.[29] Bet galėjo būti ir ženklas, kad viršininkai Romoje dėl kokios nors priežasties jam nenorėjo duoti tokio sutikimo. Kaip ten iš tikrųjų buvo, dėl šaltinių stokos (pirmiausia dėl neišlikusios ano meto korespondencijos tarp Romos ir Lietuvos jėzuitų) šiandien sunku pasakyti.

Gal ir pats Sarbievijus Romoje davė progą savo viršininkams juo mažiau pasitikėti? Kai jis vėlų 1625 metų rudenį sugrįžo į Lietuvą, buvo paskirtas į Nesvyžių atlikti terciatą.[30] Terciatą baigiant, jo vedėjas arba instruktorius tėvas Laurynas Bartilijus,[31] kaip buvo įprasta,

[28] „...qui [libri] edi non poterunt in lucem sine approbatione atque consensu Praepositi Generalis", *Summarium Constitutionum*, reg. 42. Todėl knygos pradžioje arba gale, prieš vietos suteiktą „Imprimatur", būdavo žymimas „Imprimi potest", kurį pasirašydavo (tėvo Generolo pavedimu) tėvas provincijolas.

[29] Žr. Warszawski, *„Dramat rzymski"*, p. 322-323.

[30] Taip buvo vadinami tretieji dvasinio lavinimosi metai, atliekami baigus visas studijas. Pirmieji du lavinimosi metai būdavo vienuolinio gyvenimo pradžioje - noviciate.

[31] Laurynas Bartilijus (*Bartilius*), g. 1569 VIII 19 Tamove, įstojo į jėzuitus 1585 m. ir 1601 m. gavo kunigo šventimus. 1605-1608 m. Vilniaus universitete dėstė filosofijos kursą, 1611-1617 m. buvo Vilniaus noviciato (prie Šv. Ignaco bažnyčios) rektorius, 1620-1623 ir 1632-1635 m. vadovavo Pułtusko kolegijai. 1624-1631 m. buvo Nesvyžiuje terciato instruktorius. 1635 m. tapo Lietuvos jėzuitų provincijolu, bet po kelių mėnesių (1635 VIII 28) mirė Smolenske, vizituodamas ten veikiančią jėzuitų kolegiją. Buvo laikomas šventu žmogumi. Albertas Kojalavičius parašė jo gyvenimą; *De vita et moribus R. P. Laurentii*

parašė viršininkų žiniai atestaciją, kurios tekstas išliko iki mūsų dienų. Joje nurodoma, kad Sarbievijus mėnesį trunkančias rekolekcijas atlikęs su pastebimu nekantravimu. Teisinosi, kad jam kliudanti nepakankama sveikata. Netgi pertraukęs tas 30 dienų rekolekcijas ir buvę sunku jį prikalbėti jas tęsti iki galo. Terciato vedėjo nuomone, iš tikrųjų Sarbievijui buvę sunku pritapti prie rekolekcijų metu įprastos tylos ir vienišumo. Jo pamaldumas esąs vidutiniškas. Jis linkęs į draugavimus su kitais, mėgstąs būti liaupsinamas, būti žmonių apsuptas. Tačiau sykiu pastebima, kad jam netrūkstą nuolankumo, savęs išsižadėjimo; jis priimąs pamokymus ir perspėjimus, noriai imąsis darbo. Bet šiek tiek apsileidžiąs laikydamasis kai kurių lengvesnių regulų.[32] Ta pačia proga apie Sarbievijų pasisakė ir terciato rektorius tėvas Albertas Slaskis.[33] Jis ir jo patarėjai, aišku, pažino Sarbievijų daugiau iš išorės ir apie jį

[32]„P. Matthias Sarbiewski. Tribus mensibus tardius suam probationem aggressus. Fecit exercitia spiritualia non sine aliquo fastidio, ob quasdam affectiones, magis puto quod solitudinis sit impatiens. Unde et interrumpi debebat, et aegre postea ad continuanda inductus. Praetextu valetudinis experimenta fructuosius obivit alia. Est missionibus cum satisfactione versatus, licet timiditas naturalis nonnihil impedivit. Orationi et devotioni mediocriter deditus. Patientiae, modestiae, charitatis, oboedientiae studiosus. Interdum iudicio proprio laborat. Propensus ad familiaritates aliorum et amicitias, ad amorem excellentiae, ad hominum frequentiam et ministeria speciosa, tamen non immemor humilitatis et resignationis. Manifestationis et admonitionis patiens, laborum est cupidus. Instituti amans, in regularum tamen leviorum observatione laxior“, *Liber extraordinarius provincialis*, fol. 175.

[33] Albertas Slaskis (*Slaski*), kilęs iš Mozūrų, g. apie 1587 metus, 1607-aisiais įstojo į jėzuitus, 1615 metais gavo kunigo šventimus. 1623—1627 ir 1630—1635 metais buvo rektorius Nesvyžiuje, po to, 1635-1638 metais, vadovavo Polocko kolegijai; persikėlęs į Varšuvą, 1639-1642-aisiais ten buvo profesų namų prepozitu ir kolegijos rektorium. Būdamas Nesvyžiuje, 1627-1630 metais, ėjo teologo pareigas pas kunigaikštį Aleksandrą Radvilą, o po 1642-ųjų, pasilikdamas Varšuvoje, ėjo panašias pareigas pas Lenkijos kanclerį Jurgį Ossolinskį. Mirė 1653 VIII 11 Varmėje. Žr. ARSI, Lith. 6 ir 56.

Bartilii e S.I. Vilnae, typis Acad. S. I., 1645, 8°, [2], 214 p. Nepraėjus nė 10 metų, knygelė 1654 metais buvo išleista bent dar kartą (pasak kitų, tris kartus). Plg. *EL*, I, p. 303; *Encyklopedia Katolicka*, II, Lublin 1976, sk. 74-75.

pasisakė visiškai pozityviai. Tiktai ir iš jų kai kas jam prikišo šiokį tokį užsispyrimą savo nuomonėje, ką buvo paminėjęs ir terciato vadovas.[34]

Iš viso to, atrodo, galima daryti išvadą, jog kai kurie Sarbievijaus charakterio neigiami bruožai ėmė reikštis jau Romoje, ypač kai jis, kitų taip vertinamas, pradėjo ir pats justi savo vertę ir gal dėl to tarp savųjų šiek tiek pūstis *(amor excellentiae).* Kai kas galėjo čia įžvelgti pavojų dvasiniam jo asmenybės vystymuisi ir galėjo manyti, jog būsią geriau, jei Sarbievijus kuo greičiau sugrįšiąs į savo provinciją ir tuo tarpu atsisakysiąs savo poezijos spausdinimo.

Kaip ten bebūtų buvę, prieš palikdamas Romą, Sarbievijus jautė pareigą atsisveikinti su jam nemaža palankumo parodžiusiu Urbonu VIII. Yra išlikę popiežiaus ceremoniarijaus vesti užrašai apie įžymesnius popiežių aplankiusius asmenis. Juos peržiūrėjęs Warszawskis nerado jokios užuominos apie Sarbievijų.[35] Tačiau tai nereiškia, kad tokios audiencijos nebuvo. Galėjo susitikimas įvykti visiškai privačiai, nedalyvaujant ceremoniarijui. Arba galėjo Sarbievijus pamatyti Urboną VIII kurį nors pirmadienį, kai prie popiežiaus buvo prileidžiamas kiekvienas, kuris norėjo „pabučiuoti jo kojas“. Šiuo pastaruoju atveju, anot Warszawskio, audiencija galėjo įvykti 1625 metų gegužės 25 arba birželio 2, arba birželio 9 dieną.[36]

Sarbievijus tam susitikimui, atrodo, jau iš anksto ruošėsi. Tai liudija Barberini šeimos archyve išlikęs rankraštis *Lyricorum liber alter* - „Lyrikos antroji knyga", kurią Sarbievijus ta proga įteikęs popiežiui.

[34] „Pater Matthias Sarbiewski ferventer accessit ad 3-am probationem. Exercitia vero interrupte fecit ob indispositionem valetudinis. In missionibus bene se gessit, cum magna externorum satisfactione. Devotioni deditus bene, ita tres [consultores]; mediocriter, alii tres sentiunt. In humilitate, patientia, modestia, oboedientia et regularum observatione profecit bene, ita 4; mediocriter, aiunt 2. Charitativus, simplicitatis religiosae et paupertatis amans, item abnegationis sui; ita omnes, uno excepto, qui dicit mediocriter illum esse abnegatum. Iudicii est flexibilis; unus tamen sentit tenacem proprii iudicii in quibusdam. In affectibus mortificatus mediocriter", *Liber extraordinarius Provincialis*, fol. 175.

[35] Warszawski, „*Dramai rzymski*", p. 225, išn. 53.

[36] Ten pat.

Joje nurašytos kai kurios odės iš tais pačiais metais, bet kiek vėliau išspausdintųjų pirmojoje jo poezijos laidoje *Lyricorum libri tres*. Toje popiežiui įteiktoje knygelėje ypač prasiskverbia autoriaus bandymas palenkti į save Kristaus vietininką. Tai rodo jau patys kai kurių odžių pavadinimai: „Urbani VIII Pont[ificis] O[ptimi] M[aximi] Gloria", „Urbani VIII P. O. M. Felicitas", „Urbani VIII P. O. M. Maiestas“. Tais liaupsinimais, reikia manyti, autorius tikėjosi vienaip ar kitaip paliesti Bažnyčios galvos širdį. Gal jis tada lieps besiruošiančiam išvykti poetui dar pasilikti, dar pabendrauti kaip dviem panašaus nusiteikimo poetams?.. Bet to nesulaukė.

Tai ir buvusi jo drama. Nors popiežius Barberini su juo maloniai elgęsis ir net, kaip sako tradicija (tiesioginės tam dokumentacijos neturime), atsisveikindamas Sarbievijui įteikęs aukso žiedą ar net uždėjęs ant galvos laurų vainiką, manoma, kad vis vien nesijautęs patogiai, jei čia pat būtų ilgiau pasilikęs kitas, ir daug jaunesnis, jau spėjęs Romoje pagarsėti jo konkurentas.[37]

Sarbievijus iš Romos išvyko 1625 metų vasarą, apie birželio vidurį. Keliavo ne tiesiog į Lietuvą. Pirma užsuko į Kolną savo poezijos rinkinio *Lyricorum libri tres* išleidimo reikalais. Po to buvo sustojęs savo tėviškėje, Sarbiewe. Atvyko į paskyrimo vietą Nesvyžių, į terciatą, gerokai pavėlavęs, net tris mėnesius, kaip pažymėjo pats terciato vadovas.

Čia ir sustosiu. Sarbievijaus buvimas Romoje buvo reikšmingas visai jo ateičiai, ypač kaip poeto. Ten jis konkrečiai susipažino su lotynų antika, susitiko su garsiais to meto lotynų kalbos, iškalbos ir poezijos kūrėjais bei žinovais, bet, kas svarbiausia, Romoje jis galėjo išeiti į pasaulį, ten pradėjo ruoštis skleisti savo kūrybą visoje kultūringoje Europoje. Jis paliko Romą skaudančia širdimi. Tai liudija, pasak Warszawskio, jo kelionės metu sukurtos odės: „Ad Crispum Laevinium", „Ad equites Polonos et Lithuanos", „Ad fontem Šonam".[38] Jo nuotaikos daugiausiai atsispindi pirmojoje iš šių trijų odžių.[39] Ją rašė kelionė-

[37] Plačiau apie tai ten pat, p. 225-232.
[38] Warszawski, „*Dramat rzymski*", p. 321.
[39] Tekstas: *Lemties žaidimai*, p. 316-319.

je („mihi... canto viator“); Austrija ir Čekija jam dar prieš akis („Me Gothus... religet, me Scythes... rapiat“); tarsi džiaugiasi palikęs pečius spaudusias naštas („nullis humeros onustus sarcinis“), pabėgęs nuo nepatikusios minios („malefida... turba“); prisimena popiežiaus Urbono jam parodytą palankumą („Si quid Urbanus probat"[40]).

Sugrįžęs į provinciją, per tuos penkiolika metų iki ankstyvos mirties ėjo iškiliųjų, mokslinį darbą dirbančių ir apaštalavime pasižyminčių jėzuitų kunigų keliu. Pradžioje dėsto retoriką, po to jam pavedamas filosofijos kursas, pagaliau tampa teologijos profesorium; visa tai iškiliausioje mokslo įstaigoje - Vilniaus universitete. 1635 metais jis - pamokslininkas Šv. Jono bažnyčioje Vilniuje, bet netrukus persikelia toms pačioms pareigoms į Varšuvą, į karaliaus Vladislovo IV Vazos dvarą. Tiesa, neteko jam būti jėzuitų namų ar įstaigų atsakingu viršininku, bet jei būtų ilgiau gyvenęs (mirė sulaukęs tiktai 45 metų), galbūt ir to nebūtų išvengęs. Ir, be abejo, būtų dar daug ko davęs iš poezijos ir poetikos. Bet Sarbievijus dar jaunas suprato, kad jo tėviškė ne čia, kad „secernor cinere cinis... et quidquid superest mei: inmensum reliquus tollor in aethera".[41]

[40] Ši frazė yra epodėje „Ad fontem Šonam", kuri Sarbievijaus *Lyrikos* leidiniuose patiekiama kaip epodė 2.

[41] Odė „Urit me patriae decor" (*Lemties žaidimai*, p. 72-73), parašyta Romoje, sekant Horacijaus I, 19 ode.

TĖVO ANDRIAUS RUDAMINOS PAŠAUKIMAS Į MISIJAS

Lietuvių misionierių pagonių kraštuose niekuomet daug nebuvo. Vos keli tėra žinomi iš viso laikotarpio iki XX amžiaus. Bet ir pirmoje šio amžiaus pusėje poros ar trejeto dešimčių išvykusių iš Lietuvos į misijas nėra ko nė lyginti su tūkstančiais olandų ar belgų (nekalbant apie didesnių tautų atstovus), kurie tuo pačiu metu pašventė savo jėgas ir gyvenimą Kristaus karalystės plėtimui.

Pirmasis į misijas išvykęs, jose dirbęs, bet, deja, per greitai miręs lietuvis yra jėzuitas kunigas Andrius Rudamina (1596-1631). Apie jį yra rašę lenkai ir lietuviai. Amerikos lietuvių katalikų vardu 1900 metais buvo pasiųstas popiežiui Leonui XIII prašymas, kad jį paskelbtų šventuoju. Bet nei tuomet, nei vėliau t. Andruškos išleistoje biografijoje nebuvo plačiau sustota priėjo pašaukimo vykti į misijas aplinkybių. Ten, tiesa, minima, kad Rudamina, atvykęs į Romą baigti teologijos studijų, sapne regėjęs nuostabų vaizdą: žemės rutulys, uždėtas ant jėzuitų pečių, sunkiai spaudė prakaitu išpiltus jo nešėjus, kurie ypač rytinę rutulio dalį vos ne vos galėjo atlaikyti. Taip pat regėjęs, kaip angelai šluostę nešėjų prakaitą, kurio lašai pavirsdavę kvapniausiu smilkalu, skirtu degti prieš Dievo sostą. Amžinajam Tėvui taip patikusi ši auka, kad jis liepęs kiekvienam duoti po brangiais deimantais ir auksu papuoštą vainiką. Visa tai stebintį Rudaminą vienas angelas paklausęs, ar jis nenorėtų prisidėti prie žemės rutulio nešėjų. Matydamas, kaip labai Dievui patinkąs šis darbas, jis sutikęs ir kitą dieną pasisiūlęs važiuoti į Tolimus Rytus, kur labiausiai reikėjo pagalbos. Šį sapną pirmą kartą aprašė t. Benediktas de Mattos, jėzuitas portugalas, kuris Rudaminą pažino, su juo drauge bent vienerius metus gyveno ir buvo priėjo mirties valandą. Tą aprašymą kartojo ir tebekartoja visi kiti Rudaminos biografai.

Beieškant medžiagos apie Rudaminą straipsniui į „Liet. enciklopediją“, tarp kitko pavyko Romoje, jėzuitų archyve, užtikti du paties Ru-

daminos ranka rašytus, lig šiol niekieno nepanaudotus laiškus - prašymus ordino generaliniam viršininkui Mucijui Vitelleschi. Abu laiškai yra be datos, bet aišku, kad jie rašyti Romoje, vienas tuoj po kito ir tikriausiai 1623 metais. Iš jų paaiškėja, kad Rudamina pirma žodžiu kreipėsi į tėvą Generolą, po to pakartojo prašymą raštu ir, t. Generolui reikalaujant, kad dar gerai apsigalvotų, viską dar kartą smulkiai raštu išdėstė. Nė neužsimena apie minėtą sapną. Mintį pasisiūlyti misijoms nešiojęsis su savimi nuo pat įstojimo į vienuolyną, giliai įsitikinęs, kad tai būsią didesnei Dievo garbei ir jo paties sielos naudai. Bet geriau leiskime jam pačiam kalbėti. Čia duodamas antrojo, ilgesnio ir išsamesnio laiško vertimas, kuriame plačiau išvystomos pirmajame laiške išreikštos mintys.

„Didžiai Gerbiamas Mūsų Tėve Kristuje,

Pax Christi!

Jūsų Malonybė (Paternitas) *pageidavo, kad aš sau iškelčiau ir išspręsčiau abejonę: kas būtų didesnei Dievo garbei, ar kad aš vykčiau į Indiją, ar kad sugrįžčiau į tėvynę. Man pačiam tas dalykas jau seniai aiškus, nes jau tuomet, kai apsisprendžiau kreiptis į Jūsų Malonybę su prašymu, kad galėčiau vykti į tas misijas, buvau įsitikinęs, jog tai, ko prašau, yra didesnei Dievo garbei. Tačiau kadangi Jūsų Malonybė man taip liepė, mielai įvykdau ir, kaip man yra nurodyta, išdėstau savo samprotavimus tiek už vieną, tiek už antrą abejonės pusę, gale pridurdamas atrėmimą tų samprotavimų, kurie reikalautų, kad pasilikčiau tėvynėje, nes, nors jie ir yra labai svarbūs, mano manymu, neturi lemiamos reikšmės.*

Taigi visų pirma dėl mano pasilikimo tėvynėje, kuris dėl šių priežasčių galėtų būti didesnei Dievo garbei.

1. Mūsų krašte, ypač Lietuvoje, Livonijoje ir Rusijoje, ne mažiau kaip Indijoje reikalingi darbininkai, kurie ten darbuotųsi, kovodami su erezijomis, grąžindami vienybėn schizmatikus ir mokydami tikėjimo tiesų paprastus žmones, kurių ypač Lietuvoje yra nemažas skaičius.

2. Tėvynėje lengviau ir todėl vaisingiau galėčiau atlikti savo darbą; jau moku lenkų ir baltarusių (ruthenicam) *kalbas, o lietuviškai be didelio vargo išmokčiau. Pažindamas savo krašto žmonių papročius ir geriau žinodamas, kaip su jais elgtis, galėčiau su didesne nauda daryti jiems gera.*

Be šių priežasčių, daugiau nerandu nieko, kas neatsispindėtų tame, kas jau pasakyta.

Tuo tarpu mano vykimą į Indiją būsiant didesnei Dievo garbei lengvai įrodo šie punktai:

*1. Noriu save visiškai paaukoti Kristui, sekdamas kiek galima tobulesniu išsižadėjimo būdu, idant ne tik pasitraukčiau iš tėviškės, nuo draugų ir kt., pats pasilikdamas savame krašte, bet ir nuo jų atsiskirčiau, jei taip galima sakyti, ištisu pasauliu ir tokiu būdu iš Dievo meilės visiškai atitrūkčiau nuo tų malonumų, kuriais galėčiau džiaugtis, gyvendamas arti savųjų. Tai noriu skirti Viešpačiui, Jo didesnei garbei kaip didelės vertės ir sunkiai pelnytą auką (*tamquam quiddam magis arduum et difficile*), nevengdamas, jei taip patiks dieviškajai Didybei, nė savo kraujo dėl Jo garbės išliejimo.*

2. Man atrodo, kad šiame atsiskyrime ir išsižadėjime galėsiu geriau tarnauti dieviškajai Didybei. Nes aš pats, juo labiau atsipalaiduosiu nuo sutvėrimų paguodos, juo tinkamesnis tikiuosi tapti tampresniam susijungimui su Dievu; o iš Dievo turiu vilties, kad Jo gerumas dėl tokio Jam pasišventimo suteiks man ypatingą pagalbą su didesniu užsidegimu tarnauti Jo Vardo garbei. Ir, be to, jau pats anuose kraštuose buvimas ir kitų ten uoliai besidarbuojančių pavyzdys bus ypatingu paskatinimu uolesniam gyvenimui.

3. Eiti į pagalbą tiems kraštams, kuriuose tiek daug trūkumų, atrodo, savaime yra didesnei Dievo garbei. Beribiai žemių plotai tebėra apgaubti netikėjimo tamsybių ir neturi beveik jokio Dievo pažinimo; begalinė žmonių daugybė eina į pražūtį, nes nėra kas jiems padėtų, kas ištiestų jiems ranką. Dažnai jie patys stengiasi pakilti ir geidžia išpažinti tiesą, bet nėra iš ko jie galėtų ją priimti; trūksta tiesos skelbėjų, kuriais dieviškasis gerumas paprastai naudojasi kaip natūralia priemone tautoms atversti. Atsimenu, teko skaityti t. Kasparo Barzėe gyvenime, kaip jis, būdamas Ormuze (Persijoje), gavo kvietimą į pribrendusią pjūtį kažkokioje Arabijos tautoje, kuri prašėsi jo pamokoma. Bet tuomet nei jis, nei kas kitas negalėjo pas juos nuvykti. Tik vėliau tai buvo atlikta, kaip priduriama tame pačiame jo gyvenimo aprašyme. Neseniai atėjusios žinios skelbia, kad atviros durys į Etiopiją, tik reikia

darbininkų, atviros durys į Kiniją, kur tikimasi didelės pjūties; Japonijoje, tiesa, tebesiaučia persekiojimai, bet iš kankinių kraujo laukiama gausesnių vaisių. Neabejoju, kad ir daugelis kitų kraštų jau visai pribrendę pjūčiai, bet, nesant pakankamai darbininkų, pražūva. Jei nepavyktų gauti kitokių vaisių, tai tikriausiai būtų galima laimėti mirties atveju pakrikštytųjų kūdikių sielas, kurios kitaip, negavusios to trupučio vandens, išlieto ant jų galvų Švč. Trejybės vardu, nepasiektų amžinos laimės. Šiuo vaisiumi ypačiai didžiuodavosi mūsų šventasis Tėvas Pranciškus (Ksaveras).

4. Anų kraštų atsivertimą Viešpats, atrodo, yra leidęs, kad būtų atlygintas nuostolis, kurį Europoje padarė erezijos ir schizmos. Todėl yra didesnei Dievo garbei skirti kuo daugiausia darbininkų ten, kur Viešpats šaukia ir kur plačiai atveria pjūties lauką, ypač kai netrūksta tokių., kurie mieliau namuose dirba.

5. Šventasis Tėvas Pranciškus (Ksaveras) laikė didesne Dievo garbe ne tik vienoje vietoje stengtis atversti visus iki vieno, bet ir vis tolyn ir tolyn plėsti Evangelijos skelbimą. Taip jis pats elgėsi, kai, palikęs kitiems pirmuosius, kuriems buvo skelbęs, pats ieškojo naujų japonų, vėliau naujų kinų, kad ir jiems neštų Evangelijos šviesą.

6. Nėra nereikšminga šiuo atžvilgiu, ką mūsų Viešpats sakė Luko 4-me skyriuje: „Nė vienas pranašas gerai nepriimamas savo tėvynėje ", ką ir kiti evangelistai pakartojo. Iš to, atrodo, darosi aiški išvada, kad kiekvieno darbas yra naudingesnis, jei jis dirba ne savo tėviškėje.

7. Ir (Lietuvos) provincija gali vertai tikėtis dėl mano išvykimo Dievo garbės padaugėjimo, nes, atidarius vykimui į misijas duris, kurios lig šiol buvo uždarytos, pagyvėtų joje uolumas. Kas norės išvykti, stengsis būti uolus, kad būtų tinkamas gauti leidimą; o tie, kurie norės darbuotis tėvynėje, sakydami, kad ir čia ne mažiau reikalingi darbininkai kaip Indijoje, bus priversti, kad jų pareiškimas neliktų tuščiais žodžiais, nešti darbo naštą panašiai, kaip ją neša Indijos misionieriai. Be to, reikia manyti, kad daugelis gal įstos į Draugiją kaip tik su viltimi išvykti į misijas.

Šitai užtikrina mano vykimą į Indiją būsiant didesnei Dievo garbei. Dar daugiau išryškės šių tvirtinimų jėga, kai atremsiu pirmoje dalyje sužymėtas priežastis; o tai yra visai nesunku.

Taigi pirmoji priežastis. Yra tikra, jog mūsų krašte visai nėra tokio būtinumo, kad jį būtų galima palyginti su Indijos kraštų stokojimais. Nes mūsų kraštas yra katalikiškas ir turi pakankamai darbininkų: vien Lietuvos jėzuitų provincija jų skaičiuoja apie 450, kitos vienuolijos ir pasaulinė dvasininkija irgi nemažai. Dėl to Lietuvos jokiu būdu negalima lyginti su kraštais, kur visai ar beveik nėra tikrojo Dievo pažinimo pagrindų, kur visai ar beveik nerasi žmogaus, kuris skelbtų išganymo šviesą. Be to, schizmatikai rusinai neatrodo, kad būtų tokie, su kuriais dirbant būtų galima tikėtis žymesnių vaisių. Kaip visi schizmatikai, taip ir jie pilni užsispyrimo, tuo panašūs į graikus, koptus, maskviečius, kaip tai pakankamai rodo patirtis. Pagaliau yra šv. Bazilijaus vienuolių, kurie, patys būdami rytų apeigų, rūpinasi šia apaštalavimo sritimi, net laiko sau užgavimu, jei kas stengiasi rusinus patraukti į lotynų apeigas. Girdėjau, kad ar jau paskelbtas, ar dar bus skelbiamas popiežiaus draudimas rusinams pereiti į lotynų apeigas. Tokiomis aplinkybėmis mes sunkiai galėsime jiems padėti jų apeigose. Livonija karų siaubiama, ir nėra galimybių ten darbininkams vykti į dvasinę pjūtį. Prieš karą mūsiškiai ten darbavosi gan stropiai ir su dideliu pasisekimu; ir negirdėjau, kad ten būtų stokoję asmenų, netgi iš ten dėl karo atšaukti mūsiškiai turėjo gyventi provincijos namuose gan susispaudę. Tarp Lietuvos žmonių dar yra daug dvasinių dalykų nežinojimo, kuriam pašalinti galėtų kas naudingai pasidarbuoti. Bet tuo tarpu jau steigiami misijų punktai ir galima jų daugiau įsteigti, ypač kad Lietuva pati gali duoti sau darbininkų, kurie gal nenorėtų iš tėvynės išvykti ir dėl to, likdami savame krašte, mielai darbuosis. O netekus vieno, ypač tokia proga, Viešpats provincijai parūpins keletą, ir daug geresnių.

Ir II-sis punktas nebūtinai įpareigoja. Nes nerandu savyje nieko nei kalbų mokėjime, nei su savo krašto žmonėmis elgtis sugebėjime, nei kituose panašiuose savumuose, ko - ir net geriau - nesugebėtų bet kuris iš provincijos tėvų, kad su manim provincija ką nors ypatinga galėtų prarasti. Ir padarius prielaidą, kaip kad iš tikro yra, apie didesnį stokojimą Indijos kraštuose, būtinai reikia kai kuriuos, nors jie ir būtų tinkami dirbti savo kraštuose, paskirti ten į pagalbą. Kitaip nie-

ko į ten nebūtų galima siųsti, nes ir italai, ir portugalai, ir visi kiti savo tėvynėje geriau pažįsta kalbą ir su žmonėmis elgesio būdą.

Iš to, ką čia, kad ir trumpai, Jūsų Malonybei išdėsčiau, man neatrodo, kad dar galėtų būti kokia abejonė dėl didesnės Dievo garbės, jei aš vyksiu į Indijos misijas, į kur Jūsų Malonybę nuolankiai meldžiu mane pasiųsti. Todėl dedu šį savo prašymą kuo nuolankiausiai prie Jūsų Malonybės kojų, maldaudamas Jėzaus Kristaus brangiausiuoju Krauju, kurio garbei aš pats save, savo gyvenimą ir savo kraują trokštu niekieno neverčiamas pašvęsti ir kuris, išlietas ir už anuos žmones, lieka juose nevaisingas, nors galėtų ir ten nešti vaisių, jei tik būtų kas juos pamokytų. Jūsų Malonybė teleidžia man naudotis šiuo paskatinimu uoliau siekti tobulumo ir karščiau tarnauti Viešpačiui, teleidžia man nevertam padaryti dieviškajai Didybei šį savęs paaukojimą, kurio trokštu visa savo siela, ir iš Jo meilės jį įvykdyti, net gyvybės ir kraujo auka. Nuolankiausiai pasivedu Jūsų Malonybės šventosioms Mišioms ir maldoms.

Didžiai Gerbiamos Jūsų Malonybės Kristuje

nevertas tarnas

Andrius R. “

Tėvas Generolas negalėjo neišklausyti tokio iš sielos gelmių einančio maldavimo. Baigęs Romoje teologijos studijas, t. Rudamina skubėjo į tolimą misijų šalį. Nebeliko laiko nei atsisveikinti su artimaisiais, nei paskutinį kartą pamatyti savo tėvynę Lietuvą. 1624 m. rudenį iškeliavo į Lisaboną ir ateinantį pavasarį išplaukė į Indiją. Dievas nereikalavo jo kraujo, bet priėmė jo gyvenimo auką. Netrukus po atvykimo į Indiją susirgo maliarija, o vėliau Kinijoje prikibo plaučių džiova. Tai nekliudė uoliam misionieriui išmokti sunkią kiniečių kalbą, jiems sakyti pamokslus, net kai ką kinietiškai parašyti ir išleisti. Mirė tesulaukęs vos 35 m. amžiaus 1631 m. rugsėjo mėn. 5 d. Fudžou mieste, Fudzian provincijos sostinėje, visų laikomas ir po mirties gerbiamas kaip šventai gyvenęs žmogus.

Šis pirmą kartą skelbiamas t. Rudaminos laiškas yra ryškus pavyzdys, kaip galima ir reikia elgtis didelio apsisprendimo valandą. Tai kiekvienam prieinamas būdas rimtai išspręsti abejones, pasirenkant pašaukimą ar darant kitokį svarbų sprendimą. Jį pataria šv. Ignacas Loyola

savo rekolekcijų knygelėje kaip I-jį elekcijos būdą. Biografai, norėdami iškelti Rudaminai Dievo suteiktas nepaprastas malones, vienašališkai pabrėžė nuostabųjį sapną ir tuo patį Rudaminą nuo mūsų atitolino. Jo paties rašytas laiškas atskleidžia natūralią jo asmenybės pusę, galvojančią ir apsisprendžiančią, ir jį padaro mums prieinamą, suprantamą, pasektiną. Tai nė kiek neaptemdo jo aureolės; priešingai, beskaitant tuos beveik prieš pusketvirto šimtmečio rašytus apsvarstymus, ir mums atsiveria juos rašiusiojo sielos gelmės ir naujai sušvinta tas galingas idealas: „Visa didesnei Dievo garbei“, kuris davė jėgų jam „kovoti" su savo viršininkais ir, „kovą“ laimėjus, šiam idealui ištikimai gyventi ir mirti.

Pastaba: Minėtas t. Rudaminos laiškas verstas iš originalo, kuris saugomas ARSI, Fondo gesuitico 732, n. 403.

TĖVĄ ANDRIŲ RUDAMINĄ PRISIMENANT

1981 M. rudenį suėjo 350 metų nuo pirmojo lietuvio misionieriaus Kinijoje, jėzuito kun. Andriaus Rudaminos mirties. Mirė jis dar jaunas, sulaukęs vos 35 metų amžiaus, tik 5 metus gyvenęs tolimoje Kinijoje. Į Ramiojo vandenyno pakrantes jis atvyko 1626 m.; pirma apsistojo portugalų valdomame Makao mieste, kiek vėliau persikėlė toliau į šiaurę, į Changdžou miestą (Džedziango prov. sostinę), o 1628 m. gale ar 1629 m. pradžioje - į Fudziano provincijos sostinę, Fudžou miestą. Pastaroji vietovė buvo labiau į pietus, kur švelnesnis klimatas. Bet ir tai nepadėjo: plaučių džiova toliau graužė sveikatą ir jauną misionierių nuvarė į kapus.

Lietuviai savo kilnaus tautiečio nepamiršo iki pat mūsų laikų. 1900 metais Amerikos lietuvių vardu buvo įteiktas popiežiui Leonui XIII prašymas, kad jis uolųjį misionierių A. Rudaminą drauge su Žemaičių apaštalu vysk. M. Giedraičiu paskelbtų šventaisiais. Jėzuitas kun. B. Andruška parašė ir Kaune 1933 m. išleido A. Rudaminos biografiją. Apie jį galima rasti apstų aprašymą ir „Lietuvių enciklopedijoje" (XXVI, p. 54-56). Šių eilučių autorius „Laiškuose lietuviams" (1962, p. 84-87 ir 94-95 [šiame leidinyje - p. 489-495]) išryškino jo pašaukimo vykti į misijas aplinkybes. Daug ko naujo apie A. Rudaminą, jo gyvenimą ir veiklą kažin ar pavyktų ir besurasti. Trumpai tegyvenęs, jis nespėjo daug ko nuveikti. Vilniuje ir Romoje ėjo visiems besiruošiantiems kunigystei įprastus mokslus. Nuvykęs į Aziją, gerokai vargo, kol pramoko sunkios kinų kalbos ir jų savotiško rašto. Vėliau jį užpuolė ligos, kurios išsekino jo jėgas ir 1631 m. rugsėjo 5 dieną jį privertė iškeliauti į amžinybę. Žinoma, būtų įdomu, jei kam nors, turinčiam progos nuvykti į Kiniją, pavyktų pasiekti Fudžou uostamiestį (apie 650 km į pietus nuo Šanchajaus ir apie tiek pat į šiaurės rytus nuo Honkongo), kuriame A. Rudamina nuo 1628-1629 m. gyveno, mirė ir palaidotas. Gal pavyktų surasti jo kapą? 20 metų anksčiau (1610 m.) mirusio garsaus astronomo jėzui-

to Mato Ricci kapas Pekine išliko iki mūsų laikų. Tad kodėl nebūtų galėjęs panašiai išlikti ir A. Rudaminos kapas?

Nors ir nėra daug vilčių apie iškilų tautietį surasti naujų svarbių šaltinių, tačiau neseniai man pasitaikė užtikti įdomią detalę iš jo pasiruošimo vykti į misijas laikotarpio. Ši detalė taikliai papildo tai, kas jau prieš 20 metų buvo paskelbta šiame žurnale [„Laiškai lietuviams“]. Tai žymaus ir įtakingo jėzuito Mikalojaus Lancicijaus laiškas ordino generaliniam viršininkui Mucijui Vitelleschi, rašytas Varšuvoje 1624 m. sausio 27 d. Visas laiškas - Lancicijaus autografas; jis dabar yra jėzuitų archyve Romoje (Pol. 77 I, fol. 8 Ir). Be kelių eilučių laiško pradžioje ir jo užbaigiamųjų formulių, visa kita liečia tuomet Romoje studijavusį ir vykti į misijas besiruošiantį A. Rudaminą. Pirma teikiu lotyniškai rašyto laiško vertimą į lietuvių kalbą, po to pridėsiu kai kurių paaiškinimų.

MIKALOJAUS LANCICIJAUS LAIŠKAS MUCIJUI VITELLESCHI

Didžiai Gerbiamas Mūsų Tėve Kristuje!

Pax Christi etc.

Atvykau čia pas Šviesiausiąjį (Karalių) jo iškviestas dėl Šv. Petro (jėzuitų kolegijos Krokuvoje) reikalų. Apie tai jau rašiau Jūsų Malonybei (Reverendae Paternitati) Vestrae *prieš aštuonias dienas. Čia pasiliksiu apie dvi savaites, nes taip liepė Šviesiausiasis, ir tuo laiku sutvarkysiu kai kuriuos svarbius Draugijos (t. y. jėzuitų) neliečiamybės šioje karalystėje ir paties karaliaus asmeniškus reikalus. Apie tai parašysiu Jūsų Malonybei vėliau, kai tik atliksiu tai, ką Šviesiausiasis man pavedė.*

Kaip tik dabar sužinojau, kad mūsų Rudamina, iš Lietuvos provincijos pasiųstas į Romą, esąs paskirtas vykti į Indijos misijas. Jei tai teisybė, mielai sutinku su Jūsų Malonybės valia. Tačiau, antra vertus, didesnės visuotinės gerovės troškimo skatinamas, niekieno neprašomas, meldžiu Jūsų Malonybę to (t. y. vykti į Indiją) šiam geram broliui neleisti, nes jis yra labiau reikalingas šiai (t. y. Lietuvos) provincijai kaip

Indijai; jis galės čia daug geriau plėtoti visuotinę gerovę ir tikėtis užtikrinto pasisekimo, to negalėdamas tolygiai (tikėtis ir pasiekti) Indijoje. Dievuli mano, tie geri tėvai kviečiasi profesorius iš Ispanijos ir labai gerai daro, o dabar dėl kažkokios Indijos turi prarasti savuosius, jau beveik pasiruošusius pjūčiai darbininkus, nors jiems kaip tik tokių labai trūksta! Ją (t. y. Indiją) ras jis ir čia, jei tik norės stropiai darbuotis; jo darbo vaisiai čia užtikrinti, o ten, Indijoje, panaši viltis labai tolima, kažkur žvaigždėse, nes jis nemoka tenykštės kalbos ir nėra tikras dėl sveikatos, dėl kurios čia gali saugiai jaustis. Taip pat jo bajoriška kilmė ten bus bereikšmė, mažai kam žinoma ir be jokios naudos pastoracijoje, kai tuo tarpu čia ji labai praverstų, ypač dėl jo giminystės su Šlovingiausiuoju Vilniaus vyskupu ir kitais Lietuvos kilmingaisiais. Težino Jūsų Malonybė, kad šis brolis (t. y. Rudamina) Lietuvoje bus tiek vertinamas, kiek dabar Romoje vertinamas filosofijos profesorius tėvas Spinola; žinoma, kiek galima palyginti provincijas ir asmenis. Tokių rudaminų Lietuva nedaug teturi, o spinolų Italijoje yra visa daugybė! Taip rašau dėl to, kad Jūsų Malonybei geriau paaiškinčiau, kaip būtina šį gerą brolį sulaikyti ir jam leisti veikiau pagelbėti Lietuvai negu Indijai.

Belieka man pasivesti Jūsų Malonybės šv. Mišioms ir maldoms.

Didžiai Gerbiamos Jūsų Malonybės

tarnas Kristuje

Mikalojus Lancicijus

Varšuvoje, 1624 m. sausio 27 d.

RUDAMINA SVARBUS LIETUVAI

Perskai Cius šį laišką, vienas dalykas ypačiai atkreipia mūsų dėmesį: didelis jaunuolio Rudaminos vertinimas Lietuvoje, jog šaukte šaukiama jį sulaikyti, kad neišvyktų į misijas. Kokia to įtaigaus maldavimo priežastis? Lietuvos jėzuitų provincijoje darbininkų, atrodo, nebuvo jau tiek maža. Provincijos kataloge, kuris sudarytas pačioje 1624 metų pradžioje (ARSI, Lith. 6, fol. 222r-227v), nurodyta iš viso 463 jėzui-

tai, tarp jų 179 kunigai ir 143 klierikai; po kelerių metų ir tie klierikai, tapę kunigais, galės įsijungti į bendrą veiklą.

Jei Lietuvos jėzuitų provincija anuomet buvo gausi ir gyvybinga, to paties negalima pasakyti apie Vilniaus universitetą: jis vis stokojo kvalifikuotų profesorių. Tuo metu universitetui vadovavo lietuvis Jonas Gruževskis - tas pats, kuris prieš pusantrų metų sykiu su keturiais jėzuitais klierikais (O. Krügeriu*, M. Zaviša, M. K. Sarbievijum ir A. Rudamina) keliavo į Romą: šie pagilinti savo studijų, o jis dalyvauti lapkričio viduryje įvykstančioje jėzuitų prokuratorių kongregacijoje.

Yra žinių, kad apie tą laiką Vilniuje buvo rimtai rūpinamasi teisės ir medicinos fakultetų įsteigimu (plg. I. Petrauskienės publikuotą tuo reikalu dokumentaciją: *Lietuvos istorijos metraštis*, 1974, p. 104-107). Sykiu turėjo kilti ir akademinio personalo šiems fakultetams problema. Be to, ir teologijos bei filosofijos fakultetai neturėjo per daug gerai tam pasiruošusių profesorių. Reikia manyti, kad universiteto rektorius J. Gruževskis, būdamas - kaip minėjome - Romoje, teiravosi apie galimybę gauti gerą, kad ir svetimtautį, teologijos profesorių. Lancicijaus laiške minima aplinkybė, kad Vilniaus jėzuitai „kviečiasi profesorius iš Ispanijos", ir bus aliuzija į šiuo reikalu vykstančias konkrečias derybas. Iš tikrųjų tų pačių 1624 metų rudenį atvyko į Vilnių iš Ispanijos jėzuitas kun. Benediktas de Soxo. Jam Vilniuje tuojau pavesta dėstyti scholastinę teologiją, kurios profesorium jis išbuvo net 9 metus (1624-1633). Tik gerokai vėliau, atidarius Vilniuje teisės fakultetą, jis tapo vienu iš kanonų teisės specialistų.

Lancicijus savo laiške, atrodo, leidžia suprasti, jog A. Rudamina buvęs pasiųstas studijų į Romą kaip tik tam, kad geriau pasiruoštų būsimam profesoriavimui Vilniuje. Lancicijus palygina Rudaminą su tuomet žymiu Romos kolegijos (taip buvo vadinamas jėzuitų universitetas Romoje, šiandieninė ‘Gregoriana’) filosofijos profesorium Spinola. Tai italas jėzuitas Fabijus Ambraziejus Spinola (1593-1671), nuo 1622 iki 1627 m. ten dėstęs filosofiją. Jis buvo tik trejais metais vyresnis už mūsų Rudaminą, bet šį pergyveno 40 metų ir pagarsėjo savo asketinio

* [O. Krügeris iš tikrųjų į Romą nevyko; žr. p. 468].

turinio raštais. Lancicijus turbūt tuo norėjo pasakyti: tokių intelektualų Lietuvai labai reikia ir jų nedaug tėra.

LANCICIJUS DRAUGIŠKAS LIETUVIAMS

Skaitant čia išspausdintą laišką, iškyla dar vienas klausimas: kas paskatino Lancicijų įsiterpti užtarėju Vilniaus universiteto reikaluose? Tiesa, Vilnius Lancicijui turėjo būti prie širdies: jame jis praleido savo vaikystę, lankė mokyklas. Bet nuo 1593 metų, kai Romoje įstojo į jėzuitus, jis Lietuvos sostinėje beveik negyveno, išskyrus tiktai vienerius metus, kai, sugrįžęs iš Romos, buvo paskirtas universitete dėstyti Šv. Raštą ir kontroversinę teologiją. Šiaip Lancicijus 13 metų praleido Amžinajame Mieste, o Lietuvos jėzuitams atsiskyrus nuo Lenkijos provincijos (1608 m.), jis visą laiką darbavosi Lenkijoje. Ir kai rašė šį laišką, jis buvo tik trumpam atvykęs iš Krokuvos į Varšuvą. Senajame Krokuvos mieste jis vadovavo Šv. Petro kolegijai - *studium domesticum* - studijų namams, skirtiems tiktai saviesiems, t. y. Lenkijos jėzuitams. Kai pabandė priimti ir nejėzuitus ir numatė teikti mokslo laipsnius, tai labai griežtai užprotestavo Krokuvos universitetas. Iškilo didžiulė, ilgai nusitęsusi byla. Kaip tik Lancicijui teko toje byloje ginti jėzuitų interesus ir net stoti į popiežiaus kurijos vadinamąjį Rotos teismą. Vesdamas šią bylą, jis net 5 metus (1625-1630) išgyveno Romoje.

Iš to išeina, jog Lancicijus rašė šį laišką, pats nebūdamas jokiu Lietuvos jėzuitų viršininku ir formaliai net nepriklausydamas Lietuvos jėzuitų provincijai. Kadangi jis pats tyli apie savo paslaugos priežastį, galime ją tiktai nujausti. Tuo metu, kai Lancicijus buvo Varšuvoje su reikalais pas karalių, į tą miestą, kuriame Lietuvos jėzuitų provincija turėjo savo profesų namus ir kolegiją, reikia manyti, buvo atvykęs kas nors iš Vilniaus jėzuitų: gal universiteto rektorius J. Gruževskis, gal provincijolas M. Ortizas, gal kuris kitas. Iš jo Lancicijus bus sužinojęs apie Rudaminos apsisprendimą vykti į misijas ir sykiu patyręs, koks dėl to būtų nuostolis Vilniaus universitetui. Aišku, tiktai generalinis viršininkas begalėjo sulaikyti karštai užsidegusį lietuvį jaunuolį. Lan-

cicijus, daug metų praleidęs Romoje, ten 1599-1601 metais klausęs Mucijaus Vitelleschi skaitytų teologijos paskaitų, vėliau (1615-16) dalyvavęs VII generalinėje kongregacijoje ir jos metu drauge su kitais tą patį Vitelleschi išrinkęs ordino generolu, vertai galėjo tikėtis būti jo palankiai išklausytas. Užtat jis gal ir pasisiūlė (laiške rašo: „niekieno neprašomas“), kai rašys į Romą, išdėstyti Lietuvos jėzuitų pažiūras į Rudaminos norą vykti į misijas.

Šis Lancicijaus laiškas taip pat padeda išaiškinti, kodėl tuo pačiu reikalu yra išlikę du Rudaminos laiškai - prašymai leidimo vykti į misijas. Pirmasis, be abejo, buvo įprastas prašymas, kurį turėjo įteikti generaliniam viršininkui kiekvienas jėzuitas, norįs vykti apaštalauti įtolimus, pagonių apgyventus kraštus. Viršininkai nenorėjo nė vieno versti prie didelių aukų reikalaujančio įsipareigojimo, - kiekvienas turėjo pats to prašyti. Bet kai Romą pasiekė minėtasis Lancicijaus laiškas - maldavimas jauną kunigą Rudaminą (Lancicijus nežinojo, kad Rudamina jau buvo kunigas, todėl jį vadina „broliu") sulaikyti nuo misijų ir liepti jam grįžti į Lietuvą, generalinis viršininkas liepė būsimam misionieriui viską dar kartą gerai apgalvoti. Tuomet Rudamina ir parašė antrąjį prašymą- Dievo akivaizdoje darytą svarstymą, „kad būtų didesnei Dievo garbei, ar kad aš vykčiau į Indiją, ar kad sugrįžčiau į tėvynę". Jis, išverstas į lietuvių kalbą, yra paskelbtas „Laiškuose lietuviams" (1962), p. 85-87, 94 [šiame leidinyje - p. 490-494], Kadangi raštas be datos, laikyta jį esant rašytą 1623 m., nes Rudamina jau 1624 metų rudenį išsiruošė į tolimą kelionę. Dabar tenka tai pataisyti: Rudamina antrąjį prašymą turėjo parašyti 1624 metų pavasarį.

Pagaliau maža pastabėlė dėl termino ‘Indija’ arba *missio indica.* Tai nereiškė vien tik šių dienų Indijos. ‘Indija’ (lotyniškai daugiskaita: *Indiae)* XVI-XVII a. jėzuitų ir kituose šaltiniuose reiškia visus tolimus misijų kraštus, nesvarbu, ar jie būtų Azijoje, ar Amerikoje. Todėl ir Rudaminos atveju kalbama apie Indiją, nors jo tikslas buvo Kinija. Lancicijus laiške taip pat užsimena apie Rudaminos giminystę su Vilniaus vyskupu. Vyskupo Eustacho Valavičiaus sesuo iš tikrųjų buvo ištekėjusi už A. Rudaminos pusbrolio Lauryno, kuris 1602 m. žuvo mūšyje su švedais prie Viljandžio miesto, dabartinėje Estijoje.

KAUNO JĖZUITŲ KOLEGIJOS VEIKLOS PRADŽIA*

Didžiai gerbiama Kauno jėzuitų gimnazijos vadovybe, gerbiami buvusieji ir esantieji jos mokytojai, mieli buvusieji ir esantieji jos mokiniai. Nuoširdžiai dėkoju šios gimnazijos direktoriui tėvui Gintarui Vitkui už pakvietimą dalyvauti jos atkūrimo septyniasdešimt metų sukakties minėjime. Juo labiau esu dėkingas, kad aš pats kadaise buvau tos pačios atkurtos jėzuitų gimnazijos mokinys ir kaip toks prieš šešiasdešimt metų dalyvavau jos pirmojo dešimtmečio iškilmingame minėjime, net buvau įsijungęs į minėjimo metu grojusį orkestrą. Tačiau ne apie šiuos mums artimesnius laikus čia kalbėsiu. Kaip istorikas esu prašytas apžvelgti šios jėzuitų mokyklos - kolegijos XVII amžiuje įsteigimą ir jos pradinę veiklą. Deja, gal jus kiek apvilsiu, nes per tą trumpą laikotarpį, nuo kada sužinojau apie reiksimą skaityti pranešimą, nebebuvo laiko rimčiau susitelkt, o ir anksčiau nebuvau specialiai studijavęs Kauno jėzuitų kolegijos istorijos.[1] Todėl nė nemėginsiu duoti išsamų ir atbaigtą kolegijos įsteigimo ir jos pradinės veiklos vaizdą; kalbėsiu daugiau aopie atskirus asmenis, ypač jėzuitus, kurie tuomet daugiau pasireiškė.

Pirmiausia būtų galima klausti, kada Kauno miestas pamatė pirmąjį jėzuitą. Nežinau, kokiais keliais iš Prūsijos, Braunsbergo (šiandien *Braniewo),* į Vilnių keliavo pirmasis jėzuitų būrelis 1569 m. vasaros pabaigoje. Jis galėjo traukti per Kauną, gal čia net nakvojo, tačiau kokių nors konkrečių žinių ar užuominų nėra. Jėzuitai tuoj paskiau, įkūrę savo kolegiją Vilniuje, vienokia ar kitokia proga bus pasiekę ir Kauną bent

* Pranešimas, skaitytas Kauno jėzuitų kolegijos įkūrimo 345-ųjų ir Kauno jėzuitų gimnazijos įsteigimo 70-ųjų metinių konferencijoje 1994 m. rugsėjo 23 d.

[1] [Bendrą Kauno jėzuitų istorijos apžvalgą yra pateikę t. Johann B. Kipp, „Die Gesellschaft Jesu in Kaunas", *Mitteilungen aus den Deutschen Provinzen,* 10 (1924), p. 39-44, ir P. Rabikauskas, „Kauno jėzuitų kolegija", LE, XXXVI, p. 294-296.]

trumpam laikui, bet ir tai prielaida, nieko tikra nežinome, išskyrus platesnį aprašymą apie kardinolo Jurgio Radvilo vizitaciją Kaune 1584 m. gegužės mėnesį (kardinolą tuomet lydėjo du jėzuitai).[2] Tačiau yra tikra, kad gana greitai iš Kauno kilę jaunuoliai ėmė domėtis jėzuitais ir stojo į jų eiles. Jie buvo daugiausia Kauno miestiečiai ar apylinkių bajorai, kurie, norėdami eiti mokslus, atvykdavo į Vilnių studijoms jėzuitų kolegijoje-universitete.

Pirmasis kaunietis kunigas jėzuitas buvo, kiek man žinoma, Petras Paulius Bludeckis [1562-1598]. Jau šešiolikmetis 1578 m. įstojęs į jų ordiną, apie 1589 m. gavęs kunigo šventimus, jis kurį laiką [pusantrų metų] buvo Vilniaus vyskupijos seminarijos rektorius, po to darbavosi Šv. Jono bažnyčioje, [ketverius metus] lietuviškai aiškindamas tikintiesiems katekizmą. Mirė 1598 m. gana jaunas, sulaukęs tik 36 metų.

Po Bludeckio už ketverių metų, tai yra 1582 m., jėzuitu tapo kaunietis Laurynas Manikevičius, lotyniškai vadinamas *Manicovius* [1559—1606 VII 6], Išėjęs reikiamas studijas jis gavo kunigo šventimus 1590 m. Darbavosi daugiausia Vilniuje. Jam buvo pavesta prižiūrėti Vilniaus kolegijos-universiteto nuosavybes, įsijungdavo ir į pastoracijos darbus lietuvių kalba. Yra išlikęs jo įdomus laiškas iš 1595 m., kuriuo jis, kaip Vilniaus jėzuitų viršininko patarėjas, aprašo tėvui Generolui Romoje dvasinę Vilniaus miesto ir jo apylinkių padėtį. Tėvas Manikevičius skundžiasi, kad, išėjus už Vilniaus miesto, jau baisus tikėjimo dalykų nežinojimas. Nesą lietuviškai kalbančių kunigų, bet ir nesirūpinama jų skaičiaus didinimu. Vyskupijos seminarija Vilniuje išlaikanti tik šešis klierikus, neturtingųjų bendrabutyje tesą dvylika mokinių, ir tiems nepakanką maisto. O popiežiaus seminarijoje, kuri buvo ką tik įsteigta, atsiradus laisvai vietai lenkai kišą savo tautybės jaunuolius, o lietuviams ten patekti beveik nesą jokios vilties. Todėl jis ir prašo tėvą Gene-

[2] [„Partendo di là per Riga, con molta sodisfatione del Sr marescial de la corte capitano di quella terra, et di tutti i terrazzani che si sono maravigliosamente consolati, vedendo il vescovo loro et udendo la parola di Dio per bocca di due padri de la Compagna del Jesù condotti di Vilna..." Liudvikas Fulgino - kardinolui Bolognetti (Ryga, 1584 V 22), *MPV*, VII, p. 255, nr. 181. Taip pat žr. P. Rabikauskas, „Kauno jėzuitų kolegija", p. 294.]

rolą, kad paveiktų Lietuvos jėzuitų vyresnybę sudaryti daugiau galimybių lietuviams jaunuoliams ruoštis dvasinei tarnybai tarp savo tautiečių.[3] Tai ženklus liudijimas, kad XVI a. pabaigoje lietuviškumas nebuvo išblėsęs, buvo žmonių, kurie tuo rūpinosi.

Apie tą patį laiką į jėzuitus įsijungė kiti du kauniečiai: [1582 m.] Jonas Valentinavičius [1560-1637] ir [1584 m.] Jurgis Rava [1560—1620]. Abu tapo kunigais. Pirmasis, tapęs kunigu [1587 m.], gyveno Vilniuje, ten Šv. Jono bažnyčioje buvo lietuvių kalba pamokslininku [ir išpažinčių klausytoju], vėliau Šv. Kazimiero bažnyčios ir vadinamųjų profesų namų prie tos bažnyčios statybos darbų prižiūrėtoju, kurį laiką [1609-1613] buvo ten apsigyvenusių jėzuitų viršininku. O antrasis, Jurgis Rava, irgi tapęs kunigu [1592] padėjo Vilniuje lietuviškoje pastoracijoje. Kai nutarta steigti Gudijoje, Oršos mieste, jėzuitų kolegiją, tėvas Rava buvo į ten pasiųstas rūpintis tuo įsteigimu, [buvo penkerius metus misijos ir rezidencijos viršininku], tapo pirmuoju šios kolegijos rektoriumi [šias pareigas ėjo dvejus metus]. Prieš mirdamas dar ėjo Žemaičių vyskupo Stanislovo Kiškos dvasinio patarėjo pareigas ir 1620 m. su vyskupu buvo Varšuvoje. Iš ten grįždamas pakeliui mirė Tykocine [1620 III 16], bet buvo palaidotas Vilniuje. Tai tik šešerių metų laikotarpiu į jėzuitus įstoję kauniečiai. Vienas jų, Jonas Valentinavičius, kartais sąrašuose tiesiog vadinamas *Ioannes Caunensis.*

Netrūko iš Kauno kilusių jėzuitų ir vėliau. Žinoma, žymiausi iš jų buvo pirmoje XVII a. pusėje jėzuitais kunigais tapę trys broliai Kojalavičiai, apie kuriuos čia kaip tik ir kalbėjo tėvas provincijolas [Jonas Boruta], Tie Kojalavičiai, ypač Albertas, reiškėsi ne tik grynai kunigiška veikla, bet ir darbu mokyklose bei pačiame Vilniaus universitete. Alberto Kojalavičiaus „Lietuvos istorijos" dvitomis, išleistas lotynų kalba, buvo beveik iki mūsų amžiaus istorinių žinių šaltiniu apie Lietuvą visai Vakarų Europai. Ir kiti jo Lietuvos istoriją liečiantys veikalai yra nepasenę dar šiandien, juose sutelkta daug davinių apie katalikų Bažnyčią Lietuvoje, apie Lietuvos didikų ir bajorų herbus, jų genealogiją

[1] [Laiško (1595 II6) originalas yra ARSI, Germ. 174, fol. 108r-v; paskelbtas: P. Rabikauskas, „Lietuviškumo apraiškos Vilniaus akademijoje", *LKMA Suvažiavimo darbai*, XI, p. 40-42.]

ir pan. Bet eikime prie Kauno jėzuitų mokyklos įsteigimo ir jos pradinės veiklos.

Vis tebėra neišspręsta mįslė, kodėl taip ilgai Kaune, antrajam savo didumu ir svarba Lietuvos mieste, delsta steigti aukštesniąją mokyklą. Kokie nepalankūs veiksniai tam trukdė? Gal protestantų įtaka mieste neleido rimtai tų klausimų svarstyti? O gal nesurasta medžiaginių išteklių, kurie garantuotų kolegijos išlaikymą ir jos veiklos tęstinumą? Į tai ką nors tikslaus atsakyti šiandien dar neturiu pakankamai duomenų. Atrodo, kad jau anais laikais ne viskas buvo kaip reikiant padaryta, bent ne visi dokumentai buvo pristatyti kur reikėjo. Pavyzdžiui, Romoje neteko užtikti Kauno jėzuitų kolegijos fundacinio akto ar jo autentiškų nuorašų, kai daugelio kitų Lietuvos jėzuitų provincijos kolegijų visa tai yra iki šiandien gražiai išlikę. Pati jėzuitų vadovybė Romoje XVII a. pabaigoje prašė, kad Lietuvosjėzuitų provincija atsiųstų žinių apie keleto jėzuitų namų - *quorundam domiciliorum* - tarp 1615 ir 1646 m. įsteigimą ir esančius aktus. Išeitų, kad jie jau tada jų neturėjo. Buvo gautas atsakymas iš Lietuvos ir ten rašoma apie Kauno rezidenciją XVII a. gale, kad 1628 m. lietuvis bajoras Andrius Skorulskis jėzuitams užrašęs dvarą, iš kurio įplaukų išsimaitintų keturi jėzuitai. Vėliau prisidėję kiti geradariai, ir pradinė misija gavusi rezidencijos titulą. Dabar, t. y. XVII a. pabaigoje, rezidencija artėjanti prie kolegijos statuso. Toliau cituoju jau pažodžiui išvertęs iš lotynų kalbos: „o apie jos įsteigimo aplinkybes, augimą bei istorinius įvykius laikotarpiu iki 1646 m. nesurandame jokių raštu paliktų žinių“. Jau Lietuvoje tuokart nebeturėjo dokumentacijos. Bet lenkas jėzuitas Stanislovas Zalęskis, savo „Jėzuitų Lenkijoje istorijoje" aprašydamas jėzuitų kolegiją Kaune, pastebi, kad į jėzuitų namų atidarymą 1642 m. gegužės 16 d. atvykę trys broliai Kojalavičiai atsivežė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kanclerio Alberto Stanislovo Radvilo, tuokart buvusio Kauno seniūnu, raštą. Iš kur Zalęskis tą žinią ėmė, sunku pasakyti. Bet jei buvo toks dokumentas, gal jis buvo įrašytas kur nors Kauno miesto knygose, gal žemės ar pilies teismo registruose, gal pačioje Lietuvos Metrikoje. Čia istorikai Lietuvoje galėtų progai pasitaikius ir šiuo reikalu, t. y. Kauno jėzuitams duotais fundaciniais aktais ir kitais panašiais dokumentais, pasidomėti.

Kaip minėjome, 1642 m. pavasarį Kaune buvo pastoviai įkurdinti jėzuitai. Nuo to laiko jie čia nuolatos jau gyvena. Pradžioje buvo tik 2 kunigai, sekančiais metais - jau 3 kunigai, 2 broliai, dar metais vėliau - 2 kunigai, 2 broliai. 1645 m. rudenį - net 4 kunigai ir 4 broliai; metais vėliau - 4 kunigai, 3 broliai; dar metais - 4 kunigai, 2 broliai, 1648 m. - 4 kunigai ir 3 broliai. 1649 m. rugsėjo 1 d. rašytame Lietuvos jėzuitų provincijos kataloge Kauno rezidencijoje sužymėta iš viso 10 jėzuitų: 4 kunigai, 2 klierikai mokytojai ir 4 broliai. Tai pirmas atvejis, kai kalbama apie mokyklą. Tėvas Jonas Odachovskis, šalia pareigų kaip lenkų kalba pamokslininkas, bažnyčios ir sveikatos prefektas, yra ir *praefectus scholae* — mokyklos direktorius. O mokytojais tada buvo: klierikas Jokūbas Mertė - *syntaxis* ir humanitarinės klasės, o klierikas Andrius Mlodzianovskis - gramatikos skyriuose. Nėra žinių, nei kiek tuomet buvo mokinių, nei tikslių aprašymų apie einamas mokslų programas. Matyt, buvojau nuo pradžios iš kitų kolegijų į savo miestą sugrįžusių kauniečių, kad numatoma mokyti jau ir humanitarinėje klasėje, kurioje turėjo būti išeinami poetikos, gal ir retorikos šiokie tokie pradmenys. Iš metiniuose kataloguose nurodytų asmenų vardų ir jų skaičiaus matyti, kad Kauno jėzuitų vienuolynas su mokykla neblogai laikėsi, bent per tuos šešerius metus iki rusų ir kazokų invazijos 1655 m. vasarą. Tais metais, 1655, prieš miesto ir jo bažnyčių nusiaubimą Kaune, jėzuitų namuose, gyveno 13 jėzuitų: 7 tėvai, 2 klierikai ir 4 broliai. Bet ir tada mokykloje dirbo tik 2 mokytojai: klierikas Andrius Mackevičius mokė gramatikos, pradedant infima, ir klierikas Aleksandras Čirskis - *syntaxis* ir poetikos mokytojas. Mokyklos prefektu, arba direktoriumi, buvo tėvas Andrius Remeika, kuris sykiu ėjo ir lenkų pamokslininko pareigas. Bet čia aš truputį abejoju, ar rašęs katalogą kartais nesuklydo, nes metais anksčiau užrašytas *condonator Lituanicus*, t. y. lietuvių kalba pamokslininkas. Kiti kunigai, kurie ten sužymėti, iš viso buvo septyni[4], daugiausia užsiėmė dvasiniais patarnavimais, išvykomis su misijomis, kartais jie iš Kauno pasiekdavo Latvijos pasienį.[5]

[4] [Joannes Odachowski, Martinus Turowski, Adam Alchimowicz, Andreas Remeyko, Jacobus Paszkiewicz, Martinus Steffanowicz, Theodatus Szawlowski.]

[5] [Iš kitų Kaune dirbusių jėzuitų minėtini t. Jurgis Giedraitis ir t. Jurgis

Dar norėčiau sustoti prie klausimo, kada pradėjo veikti Kaune jėzuitų mokykla. Čia reikėtų skirti mokyklos įsteigimą nuo jos veiklos pradžios. Broliai Kojalavičiai savo namus užrašė jėzuitams, atrodo, tam, kad čia veiktųjų kolegija. Aktas, kuriuo jėzuitams juridiškai perduodama nuosavybės teisė, būtų kolegijos arba jėzuitų mokyklos įsteigimo aktas. Tačiau ji nepradėjo tuoj pat veikti. Kaip matėme, iš pradžių tebuvo du jėzuitai, ir jiems visko reikėjo, visko trūko. Tik po kelių mėnesių buvo įgytas Perkūno namas, ten galėjo atidaryti viešą koplyčią, o mokyklą jie atidarė, kaip matėme, 1649 m. Bet daug kur istoriografijoje nurodomi 1648 metai, ir aš pats esu klaidingai nurodęs tą datą bent vieną kartą „Lietuvių enciklopedijoje", išleistoje Bostone.[6] Kad 1649 m. yra pirmieji jėzuitų mokyklos metai, aišku iš jau minėtų katalogų, nes tik tais metais pirmą kartą nurodomi Kaune jėzuitai mokytojai. Pasauliečių mokytojų tuomet nebuvo įprasta laikyti, nebent aukštosiose mokyklose, kur būtų reikėję dėstyti mediciną arba civilinę teisę. Tų dalykų kunigai ir vienuoliai nedėstydavo. Žemesnėse klasėse, kiek man žinoma, jėzuitų kolegijose mokytojais buvo tiktai jėzuitai. Tačiau yra tiesioginė žinia, kad jėzuitų mokykla Kaune pradėjo veikti kaip tik 1649 m. Tų metų metiniame Lietuvos jėzuitų pranešime į Romą, kur aprašoma ir *Residentiae Caunensis* veikla, pačioje pradžioje teigiama: *septennium totum gymnasia nostra siluerunt, annus undequinquagesi-*

[6] [Klaidinga 1648 m. data nurodyta P. Rabikausko straipsnyje „Sabaliauskas Adomas", *LE*, XXVI, p. 242-243. Straipsnyje „Kauno jėzuitų kolegija" mokyklos atidarymo data nurodyta teisingai - 1649 m.]

Grunemberg. T. Giedraitis, *lituanus*, iš kunigaikščių giminės, gimęs apie 1608 m., įjėzuitus įstojo 1633 m., kunigu įšventintas 1642 m. Nuo 1646 iki 1653 m. dirbo Kaune apaštalavimo darbuose. 1653 m. nuvykęs į Vilnių, tarnavo maru sergantiems; pats mirė 1653 m. liepos 11 d., vos 11 m. kunigas ir tik 45 m. amžiaus. T. Grunemberg, kilęs iš Prūsų (gimė apie 1603 m.), įjėzuitus įstojo 1624 m., Pultuske studijavo filosofiją, Kražiuose - *casista*, 1635 m. įšventintas kunigu. 1642 m. buvo Kražiuose *missionarius*, matyt, dėl vokiečių kalbos perkeltas į Kauną, bet po metų-jau Daugpilyje. Į Kauną, atrodo, nebegrįžo. 1653/54 m. Vilniaus profesų namuose - *minister, procurator domus.* Mirė ‚Melzaci‘, Rytprūsiuose (liet. Malšiakukis, vok. Mehlsach), į pietus nuo Braunsbergo, 1656 m. sausio 3 d.]

mus initium scholae dedit, quarum duae institutae... („ištisus septynerius metus mūsų mokykla [klasės] tylėjo; keturiasdešimt devintaisiais metais duota joms pradžia; atidarytos dvi klasės, kurias lanko gausus, kasdien vis didėjąs būrys moksleivių. Nuo pat pradžios mūsų mokytojai stropiai rūpinosi, kad jiems pavesti jaunuoliai būtų mokslinami ir sykiu auklėjami pagal sveiką moralę. To vaisius - daugybė eretikų, kurių šiame mieste yra didelis skaičius, savo sūnus savanoriškai įrašė į mūsų mokyklą ir kasdien vis daugiau jų įsirašo").[7] Dabar jau einu prie pabaigos.

Norėčiau paminėti pirmutinį Kauno jėzuitų viršininką ir daugelio mokyklos į vėžes įstatymo reikalų tvarkytoją tėvą Adomą Sabaliauską. Jis buvo žemaitis, gimė apie 1596 m., kadaise iš Liublino srities į Žemaitiją atsikėlusių bajorų šeimoje, [jėzuitus įstojo 1616 m. sykiu su žymiuoju jėzuitu žemaičiu Žygimantu Liauksminu. Vilniuje ėjo filosofijos ir teologijos studijas ir 1628 m. gavo kunigo šventimus. Kaip kunigas daugiausia darbavosi Žemaitijoje, laikydamasis jėzuitų namų Kražiuose ir Varniuose. Varniuose buvo kurį laiką namų viršininkas, o Kražiuose 1638-1642 m. buvo kolegijos rektorius. Tų 1642 metų pavasarį Lietuvos jėzuitus vizitavęs italas tėvas Banfis jį iškvietė į Kauną atidaryti rezidenciją. Trejus metus jis vadovavo įsikūrimo darbams. [Jis nupirko iš Žemaičių kašteliono (1643 m. tapusio seniūnu) Jono Alfonso Lackio namus, įrengė koplyčią] 1645 m. buvo paskirtas Žemaičių vyskupo Jurgio Tiškevičiaus teologu. Lydėdamas vyskupą tėvas Sabaliauskas dalyvavo anais laikais pagarsėjusiame ekumeniniame pasitarime *Colloquium charitativum,* vykusiame Torunės mieste, Vakarų Lenkijoje. 1648 m. liepos 15 d. jis vėl skiriamas į Kauną vadovauti rezidenci-

[7] [Kauno jėzuitų rezidencijos 1649 m. *Litterae annuae,* ARSI, Lith. 39, fol. 239r. Toliau ten kalbama apie tais metais Kaune buvusių 4 tėvų jėzuitų apaštalinę veiklą. Į katalikų Bažnyčią priimti 7 schizmatikai, o vienas, anksčiau palikęs katalikų Bažnyčią, į ją vėl sugrįžo. 15 „ištraukti iš erezijos klaidų", vienas iš Prūsijos jaunuolis ketina netrukus atsiversti. Daug ištaisyta pirma ydingai atliktų išpažinčių. Lankyti kaliniai. Padėta mirčiai pasmerktiesiems. Du lupikautojai pakeitė savo gyvenimo būdą. Eita į kaimus, kur nėra kunigų. Ten rastas krikščioniškų tiesų didelis nežinojimas. Pai. Stanislovo [Kostkos] užtarimu įvyksta stebuklų...]

jai. Sekančiais metais, kaip matėme, atidarė mokyklą. Bet neilgai gyveno. Jau 1650 m. spalio mėn. mirė, būdamas tik 54 metų amžiaus. Per laidotuves miestiečiai pagal vietos paprotį su uždegtomis žvakėmis stovėjo prie altorių, kur buvo laikomos Mišios; kai kurie siuntė savo vaikus pabučiuoti karstą. Visi su ašaromis kartojo: mirė šventasis. Taip trumpai aprašyta metiniame pranešime į Romą Kaunui nusipeniusio žemaičio jėzuito mirtis. Jį greičiausiai palaidojo po esama bažnyčia, kaip ir už pusantrų metų palaidojo Kaune mirusį pasaulinio garso dvasinių veikalų autorių, įvairių jėzuitų provincijų vadovą ir šiaip žymų žmogų tėvą Mikalojų Lancicijų.[8] Jų abiejų ir kitų, jei kas buvo dar palaidoti, pelenus ir kaulelius 1655 m. vasarą užėję rusai ir kazokai išbarstė į Nemuną.

Tai tie keli bruožai iš anų laikų, kai Kaune kūrėsi jėzuitai. Gražu, kad po pusketvirto šimtmečio tai prisimena šiandien čia veikianti lietuvių jėzuitų vadovaujama mokykla. Tai reiškia, kad ir ji iš ten semiasi sau dvasios jėgų ir stiprybės, iš kur sėmėsi mūsų protėviai, kad ir ji siekia to tikslo, kurio siekė pirmieji šios mokyklos įsteigėjai. Linkiu Kauno jėzuitų gimnazijos vadovybei, mokytojams ir visiems mokiniams tai tęsti ir tesėti, Dievui padedant. Ačiū.

[8] [Apie Mikalojaus Lancicijaus mirtį žr. A. S. Radziwiłł, *Memoriale rerum gestarum in Polonia* 1632-1656, IV: 1646-1656, Wrocław etc. 1974.]

SUDARYTOJO PASTABOS

Vilniaus akademija ir Lietuvos jėzuitai - svarbiausios Pauliaus Rabikausko istorinių lituanistinių studijų temos, nuodugniai tirtos net kelis dešimtmečius. Deja, autoriaus darbo rezultatai, taip ir neapibendrinti monografijomis, liko sunkiai sugraibomi, išbarstyti tarsi našlaičiai paskirais straipsniais. Tad šio leidinio tikslas ir buvo sudėti į vieną tomą svarbiausius Rabikausko rašinius apie Vilniaus jėzuitų akademiją-universitetą bei Lietuvos jėzuitų provinciją - jos namus ir narius. Straipsniai sutelkti į dvi grupes: 1) studijos apie Vilniaus akademiją, stengiantis laikytis istorinio ir teminio nuoseklumo; grupė baigiama apibendrinančiu *LE* straipsniu; 2) Lietuvos jėzuitų provincijos veiklos ir asmenybių tyrinėjimai, prie kurių prišlietas ir neskelbtas pranešimas apie Kauno jėzuitų kolegiją.

Skelbiant straipsnius visais atvejais atsisakoma jų priedų - šaltinių - perspausdinimo, nes šaltinių informacija išsamiai atpasakojama ir cituojama tekstuose. Dėl įvairių priežasčių (dažniausiai dėl knygoje nebeaktualių nuorodų) praleistos originalaus teksto vietos žymimos ženklu (...). Didesni redakciniai pakeitimai aptariami ir nurodomi pastabose apie konkrečius straipsnius. Sudarytojo įterpiniai ženklinami laužtiniais skliaustais [...]. Autoriaus pavartoti laužtiniai skliaustai be papildomų nuorodų paliekami tekste pasitaikančiose citatose bei vertimuose; kitose vietose prie jų nurodomi inicialai - P. R. Santrumpų, citavimo ir kitų išnašų sistema suvienodinta, paprastai nežymėti ir redakciniai pertvarkymai išnašose. Keletas sudarytojo išnašų, pažymėtų žvaigždute, įrašyta laužtiniuose skliaustuose. Rengiant tekstus dabartinei publikacijai naudotasi paties Pauliaus Rabikausko ištaisytais ar papildytais tekstais iš jo asmeninio archyvo, dabar saugomo Vilniaus jėzuitų namuose. Už sudarytas sąlygas šiuo archyvu naudotis dėkui kun. Lionginui Virbalui SJ.

Stengiantis išlaikyti autoriui būdingą kalbėseną, leksinius ypatumus, terminų vartojimą ir vardų rašybą, originalus tekstas redaguotas minimaliai, iš esmės taisant tik didžiąsias kalbos klaidas ir akivaizdžius *lapsus calami.* Labai įvairuojant vardų rašybai ir dalies terminų vartosenai, nustatyti formas, kurių būtų galėjęs norėti autorius, yra sudėtinga, o įvesti sistemišką vardų rašybą - ir suvis neįmanoma. Čia tenkintasi suvienodinant įvairuojančią to paties vardo

rašybą arba skirtingu laiku rašytuose tekstuose besiskiriančias formas (pvz., ‘Drogičinas’ ir ‘Drohičinas’; ‘Mogiliovas’ ir ‘Mogiliavas’; ‘Vainius’, ‘Vaina’ ir ‘Voina’), ypač kai jas buvo galima rasti autoriaus sudarytose „Reliacijų“ rodyklėse. Visai nevienodintos tiesiai iš archyvinių ar kitokių šaltinių imtos formos, taip pat istoriškai pagrįstos paralelios vardų formos (pvz., ‘ Vendenas’ ir ‘Cėsys’; ‘Hostovinas’ ir ‘Hostounskis’). Kai kuriais atvejais palikta dvejopa su LDK istorija glaudžiai susijusių asmenų vardų (originali arba sulietuvinta - ‘ Jamielkovskis’ ir ‘ Jamielkauskis’; ‘Warszewicki’ ir ‘Varševickis’) ir LDK pareigybių (‘kaštelionas’ ir ‘pilininkas’, ‘tėvūnas’ ir ‘tijūnas’) vartosena. Nesuvienodintos skirtingesnės to pat vardo formos rodyklėje pateikiamos vienoje vietoje; aiškumo dėlei kartais pateikiama atskira forma su nuoroda į pagrindine laikomą. Visur palikta autoriui būdingų, jo tikrai norėtų formų ‘bula’, ‘Gostautas’, ‘Radvilas’ ir kt. vartosena.

Kai kurie perdėm dažnai besikartoją asmenvardžiai, vietovardžiai ir dalykai (pvz., ‘Lietuva’, ‘Roma’, ‘Vilnius’) rodyklėse sužymėti selektyviai. Išnašose pateikiamų vardų ir dalykų puslapis rašomas kursyvu. Dalykų rodyklė nepretenduoja į išsamumą; nemaža dalykinių nuorodų skaitytojas ras vietovardžių rodyklėje (pvz., Lietuvos Vyriausioji mokykla; Gniezno arkivyskupas). Dalykų rodyklėje pasistengta skaitytojo patogumui į vieną vietą sudėti nuorodas, liečiančias Jėzaus Draugiją ir Vilniaus Akademiją. Šios mažesnės rodyklės yra bendrosios dalykų rodyklės pabaigoje. Vis dėlto jos nėra visai nuoseklios. Stengtasi atspindėti labiau institucinę veiklos pusę. Mat kai kurios jėzuitų ar Akademijos temos pernelyg sumišę su bendromis, todėl, pvz., nepavyko iš bendrosios rodyklės išskaidyti Bažnyčios sielovadą arba atskirus mokslus (ne kaip universitetinę discipliną) liečiančių nuorodų.

1. „Pastangos įsteigti Vilniaus universitetą (1565-1570)“. Straipsnis sudarytas iš leidinio *The Foundation of the University of Vilnius. Royal and Papai Grants*, Roma 1979, pirmosios dalies 2 ir 3 skyrelių („Pastangos įsteigti universitetą 1565 metais“, p. 14-20, ir „Jėzuitų kolegijos Vilniuje įkūrimas (1570)“, p. 20-24). Pirmo skyrelio atsisakyta dėl jo perdėm elementarios informacijos, skirtos užsieniečiui skaitytojui. Išnašos pernumeruotos eilės tvarka. Iš anglų k. vertė Liudas Jovaiša.

2. „Karaliaus Stepono Batoro privilegijos Vilniaus universitetui". Skelbiama iš: *Laiškai lietuviams*, 30 (1979), p. 48-53. Išsamias šaltinių ir literatūros nuorodas šia tema žr. angliškame straipsnio analoge *The Foundation of the University of Vilnius*..., antroje dalyje (ypač p. 29-41).

3. „Popiežiaus Grigaliaus XIII bula Vilniaus universitetui". Skelbiama iš: *Laiškai lietuviams,* 30 (1979), p. 86-95. Išsamias šaltinių ir literatūros nuorodas šia tema žr. angliškame straipsnio analoge *The Foundation of the University of Vilniu*strečioje dalyje (p. 42-60).

4. „Medžiaga senojo Vilniaus universiteto istorijai [įžanga]". Skelbiama iš: *LKMA Metraštis,* III, Roma 1967, p. 221-226. Įvadinė straipsnių serijos apie Vilniaus universitetą dalis šioje knygoje struktūriškai atribota nuo pirmojo serijos straipsnio, duodant jai paantraštę „[Įžanga]".

5. „Pranciškaus Sunierio informacija apie naujai įsteigtą Vilniaus kolegiją (= Medžiaga senojo Vilniaus universiteto istorijai, I)“. Be dokumentų priedo skelbiama iš: *LKMA Metraštis,* III, Roma 1967, p. 226-245. Atskyrus šį straipsnį nuo įvadinio, išnašos pernumeruotos.

6. „Kolegijos valdos ir jų našumas 1573 metais (= Medžiaga senojo Vilniaus universiteto istorijai, II)“. Be dokumentų priedo skelbiama iš: *LKMA Metraštis,* IV, Roma 1968, p. 321-328.

7. „Vilniaus kolegijos privilegijų ir sutarčių sąrašai (1574-1575 ir 1586 m.) (= Medžiaga senojo Vilniaus universiteto istorijai, III)“. Be dokumentų priedo skelbiama iš: *LKMA Metraštis,* IV, Roma 1968, p. 336-350.

8. „Pirmieji jėzuitai Vilniuje ir pirmieji lietuviai jėzuitai" (= Medžiaga senojo Vilniaus universiteto istorijai, IV)". Be dokumentų priedo skelbiama iš: *LKMA Metraštis,* V, Roma 1970, p. 301-330.

9. „Vilniaus akademijos rektoriai (1569)—1579—1773 (= Medžiaga senojo Vilniaus universiteto istorijai, V)“. Skelbiama iš: *LKMA Metraštis,* VI, Roma 1985, p. 217-272.

10. „Iš Vilniaus universiteto istorijos". Skelbiama iš: *Lietuvių tautos praeitis,* V (1982), p. 7-26.

11. „Mokslinė pažanga Vilniaus akademijoje". Skelbiama iš: *LKMA Suvažiavimo darbai,* VII, Roma 1972, p. 203-232.

12. „Lietuviškumo apraiškos Vilniaus akademijoje". Be dokumentų priedo skelbiama iš: *LKMA Suvažiavimo darbai,* XI, Roma 1987, p. 19-39.

13. „Teisė ir medicina Vilniaus akademijoje". Skelbiama iš: *Aidai,* 1975, p. 97-112.

14. „Apie pirmąjį bandymą praplėsti Vilniaus universitetą (1618-1623)“. Skelbiama iš: *Aidai,* 1977, p. *62-61.*

15. „Vilniaus akademija". Skelbiama iš: *Lietuvių enciklopedija,* XXXIV, Bostonas 1966, p. 132-144.

16. „18-jo amžiaus Lietuvos bruožai. Iš Pašiaušės jėzuitų kolegijos met-

raščių". Be dokumentų priedo skelbiama iš: *Tautos praeitis,* I (1961), p. 345-381. Atsisakius pridėtų šaltinių perspausdinimo, kai kurios nuorodos papildytos citatomis iš priedų.

17. „Teatras jėzuitų mokykloje". Skelbiama iš: *Lietuvių enciklopedija,* XXX, Bostonas 1964, p. 473-481.

18. „Lietuvos jėzuitų provincijos pastatų planai". Skelbiama iš: *Tautos praeitis,* I (1962), p. 613-616.

19. „Šv. Petro Kanizijaus reikšmė Lietuvai". Skelbiama iš: *LKMA Metraštis,* XIII, Vilnius 1998, p. 79-86.

20. „Konstantino Sirvydo biografinės datos". Skelbiama iš: *Aidai,* 1962, p. 47-154.

21. „Konstantino Sirvydo asmuo ir reikšmė". Skelbiama iš: *Aidai,* 1982, p. 98-111.

22. „Sarbievijus Romoje". Skelbiama iš: *Mathias Casimirus Sarbievius in cultura Lithuaniae, Poloniae, Europae = Motiejus Kazimieras Sarbievijus Lietuvos, Lenkijos, Europos kultūroje. Tarptautinės mokslinės konferencijos, skirtos poeto 400-ųjų gimimo metinių jubiliejui, medžiaga, Vilnius, 1995, spalio 19-21,* Vilnius 1998, p. 51-78.

23. „Tėvo Andriaus Rudaminos pašaukimas į misijas". Skelbiama iš: *Laiškai lietuviams,* 13 (1962), p. 84-87, 94-95.

24. „Tėvą Andrių Rudaminą prisimenant". Skelbiama iš: *Laiškai lietuviams,* 34 (1983), p. 85-88.

25. „Kauno jėzuitų kolegijos veiklos pradžia". Straipsnis parengtas pagal pranešimą, skirtą Kauno jėzuitų kolegijos įkūrimo 345-osioms ir Kauno jėzuitų gimnazijos įsteigimo 70-osioms metinėms, Rabikausko skaitytą jubiliejinėje konferencijoje Kaune 1994 m. rugsėjo 23 d. Jo asmeniniame archyve Vilniaus jėzuitų namuose šios paskaitos teksto rasti nepavyko. Esama tik aplanko su minėjimo programėle ir paskaitos medžiaga (daugiausia šaltinių bei literatūros išrašais). Tad labiausiai tikėtina, kad iš anksto surašyto pranešimo nebuvo. Šį pranešimą į audiokasetę įrašęs kolega Sigitas Lūžys bičiuliškai sutiko pagelbėti ir leido pasinaudoti jo paties iššifruotu tekstu. Knygoje skelbiamas tekstas papildytas: iš pranešimo medžiagos įterpta kalbant nepanaudota informacija, pridėtos šaltinių ir literatūros nuorodos. Visais atvejais intarpai pažymėti laužtiniais skliaustais.

SANTRUMPŲ SĄRAŠAS

Annales	A. Theiner, *Annales ecclesiastici*, I-III, Romae 1856.
ARSI	Archivum Romanum Societatis Iesu
ASV	Archivum Secretum Vaticanum
Baliński	M. Baliński, *Dawna Akademia wileńska. Próba jej historyi od założenia w roku 1579 do ostatecznego jej przekształcenia w roku 1803*, St Petersburg 1862.
Bednarski	S. Bednarski, *Upadek i odrodzenie szkól jezuickich w Polsce*, Kraków 1933.
Bieliński	J. Bieliński, *Uniwersytet wileński* (1579-1831), I-III, Kraków 1899-1900.
CDECDV	*Codex diplomaticus ecclesiae cathedralis necnon dioeceseos Vilnensis*, I: 1387-1507, ed. J. Fijałek, W. Semkowicz, Kraków 1932-1948.
EL	*Encyclopedia Lituanica*, I-VI, Boston 1970-1978.
FHLSI	J. Kleijntjens, *Fontes Historiae Latviae Societatis Iesu* (= *Latvias vēstures avoti Jėzuītu ordena archīvos*), I-II, Rigae 1940-41.
Kodeks Nowicjuszy	J. Warszawski, *Polonica z rzymskiego Kodeksu nowicjuszy Towarzystwa Jezusowego* (1565-1586), Rzym 1955.
Korewa	J. Korewa, *Z dziejów diecezji warmińskiej w. XVI: Geneza braniewskiego Hozianum*, Poznań-Warszawa-Lublin 1964.
Kosman	M. Kosman, *Reformacja i kontrreformacja w Wielkim Księstwie Litewskim w świetle propagandy wyznaniowej*, Wroclaw-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1973.
Kurczewski	J. Kurczewski, *Kościół zamkowy czyli katedra wileńska*, I-III, Wilno 1908-1916.
LE	*Lietuvių enciklopedija*, I-XXXVI, Boston 1953-1969.
LIŠ	Lietuvos TSR istorijos šaltiniai, I, Vilnius 1955.
LKMA Metraštis	*Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, Roma, Vilnius 1965—
LKMA Suvažiavimo darbai	*Lietuvių katalikų mokslo akademijos suvažiavimo darbai*, Kaunas, Roma, Vilnius 1933—
LU	*Lietuvos Universitetas*, 1579-1803-1922, red. Pr. Čepėnas, Chicago 1972.
MAH	*Monumenta Antiquae Hungariae*, ed. Ladislaus

	Lukàcs, 1 (= *Monumenta Historica Societatis Iesu*, Cl), Romae 1969.
MHSI	*Monumenta Historica Societatis Iesu*, Madrid, Roma 1894—
MPV	*Monumenta Poloniae Vaticana*, I—VIII, Cracoviae 1913-1950 (IV: I. A. *Caligarii, nuntii apostolici, epistolae et acta*, 1578-1581, ed. L. Boratyński; V-VII: *Alberti Bolognetti, nuntii apostolici, epistolae et acta*, 1581-1585, ed. L. Boratyński, E. Kuntze).
Natoński	B. Natoński, „Szkolnictwo jezuickie w Polsce w dobie kontrreformacji", *Wiek XVII - Kontrreformacja -Barok*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1972.
NP	*Nasza Przeszłość*, Kraków 1946-
Piechnik	L. Piechnik, „Początki Akademii wileńskiej (1569—1600)“, *Nasza Przeszłość*, 40 (1973), p. 5-173.
PSB	*Polski słownik biograficzny*, Kraków 1935—
Poplatek	J. Poplatek, „Studia jezuitów polskich w Akademii krakowskiej w XVI w.“, *Nasza Przeszłość*, 20 (1964), p. 77-111.
Rostowski	*Lituanicarum Societatis Iesu historiarum libri decem*, auctore S. Rostowski, recognoscente J. Martinov, Parisiis-Bruxellis 1877.
Scaduto	M. Scaduto, *Catalogo dei Gesuiti d'Italia 1540-1565* (= *Subsidia ad Historiam S. I.*, VII), Roma 1968.
Sommervogel	C. Sommervogel, *Bibliothèque de la Compagnie de Jesus*, par Carlos, I—XI, Bruxelles-Paris 1890-1932.
Sygański	J. Sygański, *Listy ks. Piotra Skargi z lat* 1566-1610, Kraków 1912.
TP	*(Lietuvių) Tautos praeitis*, I—XII, Chicago 1959-1989.
Trypućko	J. Trypućko, *Polonica vetera Upsaliensia*, Uppsala 1958.
Vocationum liber	*Unicus universae Societatis lesu Vocationum liber autobiographicus Poloniae Provinciae proprius* (1574-1580), cura Iosephi Warszawski editus, Romae 1966.
VU	*Vilniaus universitetas*, red. A. Bendžius, J. Kubilius, J. Žiugžda, Vilnius 1966.
VUB RS	Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius
WIELEWICKI	*Ks. Jana Wielewickiego Dziennik spraw domu zakonnego OO. Jezuitów u ś. Barbary w Krakowie*, I—IV (= *Scriptores rerum polonicarum*, VII, X, XIV, XVII).
Załęski	S. Załęski, *Jezuici w Polsce*, I-V, Lwów-Kraków 1900-1906.

RODYKLĖS

ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ

Abercromby Robertas 115
Abraomas 159
Abromavičius Jonas 89-90
de Acosta J. 391
Adomas Vilnietis, jėzuitas 124
Affo' I. 50
Alabiano Garcia 144, 163-71, 174, 195, 253, 274-5, 318, 321, 333
Alandus Stanislaus 124
Alart, rusų generolas 357
Albrechtas Brandenburgietis 20
Albricci Aloyzas (Luigi) 477
Alchimowicz Adam 507
Aleksandras, Ldk 88, 201
Aleksandras I, Rusijos imp. 47
Aleksas, šv. 16, 53, 96
Algirdas 201,402
Almanius Adomas 111
Aloyzas Gonzaga, šv. 364,368, 370, 376-7
Alšėniškis Paulius 81-2
Ambraziejus, šv. 474
Andrius Juozas 65
Andruška Benediktas 405,489, 497
Aničas Jonas 205-6
Aquaviva Klaudijus 171, 338, 407
Arentas Tobijas 141, 144, 237, 254, 325, 334
Argentas Jonas 396
Arijas Antanas 164, 169,274-5, 318, 321
Arijus 54
Aristotelis 215, 233
Arrupe Petras 206
Aseherman Jonas 116
Audickis Jonas 298
Augustas II, Ldk 213,325,354
Augustas III, Ldk 298, 327
Avancini Nikolaus 391
Babsikas Juozapas 299
Bacon Francis 241, 329
Bagdonavičius Simonas 86
Bagdonavičius Stanislovas 64, 86, 89 (?)
Baka Juozas 330
Balčikonis Juozas 440, 458
Balde Jakob 391,472
Baliński Michał 16, 36, 45, 130-2, 244, 319, 333, 339
Baltramiejus, šv. ap. 435
Banfi Fabricijus 139-40,276-9, 281-4, 289, 295, 304, 306, 312-3, 324, 509
Barberini, giminė 478, 485
Barberini Antanas 478
Barberini Karolis 478
Barberini Mafieo —> Urbonas VIII, pop.
Barberini Pranciškus 476-8, 480
Barberini Tadas 478
Barčius/Bartsch Fridrikas 166, 171-6, 178, 188, 248, 253, 333
Barčius Jonas 173
Barycz Henryk 16,101
Baryła, bajoras 93
Baronijus Cesare 224
Bartasevičius Jonas 445
Bartilijus Laurynas 483
Bartoldas (*Bartolt*) Karolis 334
Barzée Kasparas 491
Becanus Mykolas Otonas 433, 442
Bednarski Stanisław 16,46,51, 96,101, 146, 150,168, 170, 175, 185, 188, 209, 215, 232,238-9,240-1,265,324, 328-9, 365-6, 392
Bednarz Mieczysław 155
Begheyn Paul 414
Behr, dvarininkas 359
Beinartai 341, 342
Beinartas Ambraziejus 321,342
Beinartas Samuelis 341
Beinartas Stanislovas 341-3, 345, 349-50, 371
Beynartas Albertas Kazimieras 342
Bekanovskis A. 325
Bekešas Kasparas 158
Bekleris Jurgis 237
du Bellay Joachimas 449
Bellarmino —> Robertas Bellarminas, šv.
Bembus Matas 162
Benci Fr. 391, 397
Benediktas XIII, pop. 378
Benislavskis Karolis 399
Berentas Jonas 403
Berga A. 159
Bersteiln Kristijonas 363, 382
Bialazaras, Kernavės seniūnas 347
Bialazaras Juozapas 360
Bialazaras Jurgis 350
Bialovičius Valentinas 399
Bičiūnas Jonas 95-6, 146
Bidermann Jakob 391
Bieliński Józef 16, 36, 45, 49, 93, 130-2, 142, 211, 223, 244, 269,281,296,319,333
Bielskis Jonas 403
Bieraszkiewicz Paulius Petras 384
Bildutis/Bilducius Adomas 433, 443
Biržiška Mykolas 45-6, 100, 218, 223, 270, 368
Biržiška Vaclovas 418, 423-6, 433, 435-6, 440, 442, 458
Bisis Steponas 140, 295
Biziulevičius Stasys 225, 270, 296
Blandrata Jurgis 13, 14
Blankas Godefridas 298
Blonskis Simonas 297

Bludeckis Petras Paulius 504
Blusas Jonas 299
Bobadilla Mikalojus 415
Boccaccio Giovanni 448
Boccatius Andrius 99-100, 106
Bochen Paulius 253, 334
Bochner Jodokas 107,417
Bohomolec Pranciškus 399
Boynar Mikalojus 342
Bojeris Laurynas 400, 443
Bokša Paulius 119, 156, *157*, 163, *164*, 165, 169, 177, 182-9, 252-3,305,333,408
Bokša Petras 186
Bolcevičius, matininkas 348
Bolesta Paulius 112-4, 118, 122
Bolognetti Albertas 157, 193, 401, *504*
Bomgardt Juozapas 299
Bomkovskis Gasparas 296
Boncompagni Francesco *479*
Boniecki A. *81-2, 341*
Borja/Borgija Pranciškus -> Pranciškus Borgija, šv.
Boromiejus Karolis, šv. -> Karolis Boromiejus, šv.
Boruta Jonas 505
Bossevius —> Dorszovic Grigalius
Božimovskis Stanislovas 84
de Brahe Tycho 234
Brandt Andrius 298
Brantus Jonas 110
Braunsberger Otto *70, 413*
Brecht Levin 390, 397
Brensztejn Michał *368*
Bretkūnas Jonas 419-20
Brodrick James *413*
Brokas Adomas 36, 130-1, 144, 176, 178,253,259-61, 274,333
Brückner Aleksander 453
Brzozowski Bžozovskis
Budziski Jurgis 105-6, 117
Būga Kazimieras 440
Bujnovskis Mykolas 325
Bukanta Petras 349
Bukonta Jurgis 348
Bukovskis Mykolas 385
Bulavas Juozas *16*
Bunkowski Jonas 109
Burbonai 348
Burskis Vilhelmas 385
Busau Andreas *124*
Busvidas Jonas 384
Butrinensis Jonas 111
Butvilas Danielius 144, *229*, 253,334
Bžozovskiai 214
Bžozovskis Martynas 334
Bžozovskis Motiejus 84

Caligari Jonas Andriejus 24, *158*, 193,277,251
Camerarius Vilhelmas 417
Campano Jonas Paulius 122, 152, 757, *162-4*, 165, 193, 274, *455*
Campion Edmundas, pal. 391
Carafa Vincentas 288
Cardano Jeronimas 235
Caussin N. 391
Ceisbergas Kristupas 297
Cellot L. 391
Chaneckis Mykolas 399
Cherubini Laertius 36-7
Chinovskaitė Dorota 150
Chmelnickis Bogdanas 345
Chodkevičiai 214
Chodkevičienė Aleksandra *81*
Chodkevičius Jonas 24, 26-8, 147
Chodkevičius Paulius *81*
Chodkevičiūtė-Jasinskienė Marijona *81*
Ciceronas 328
Cieciszewski Albertas 130,*136*, 253,334
Cikijus (Cichovskis) Jonas 82
Cikowski, ponas *180*
Ciolekas Erazmas 402
Clairaut Alexis Claude 240
Cobelluzio Scipio *479*
Commendone Giovanni Francesco 7,9, 70,11,*16*,85,98, *160*, 317
Confalonieri Bernardas 172, 777, 260
Cordara J. C. 338, *339*
Corneille Pierre 392
Courcelis Liudvikas 298
da Cruz L. 391
Cvinglis Ulrichas 54
Czarnolaski Sebastijonas 398

Čepėnas Pranas *16*
Čepienė K. 418
Čirskis Aleksandras 507
Čiurlionienė Sofija 405

Damazas, pop. 474
Dambrauskas, Šiaulių vikaras 378
Dankvartas/Danquart/Dankwart Baltazaras 128,325,334
Dantė 448
Daugėla Merkelis 433, 443
Daujotas Stanislovas 376-8
Daukantas Simonas 383
Daukša Mikalojus 199, 322, 418, 420, 448, 451, 453-4, 458
Daukša Vladislovas 239, 254, 334, 399, 403
Davidavičius, kanauninkas 291-2
Delamarsas Adomas 293
Delattre Pierre *139*
Descartes René 241, 329
Didinskis Juozapas Stanislovas 360
Dilger Simanas 287, 320
Dimus Dovydas 103, 106
Dirvoniškytė Elžbieta 348
Ditius Merkelis 107-8
Dobkevičius Antanas 299
Dobševičius Benediktas 241, 329
Domanovskis Jonas 82
Dorszovic (*Bossevius*) Grigalius 112
Dowkont, jėzuitas 383
Dowmont, jėzuitas 383
Drabelijus Stanislovas 121
Draudikas, pranciškonas 376
Drews Jonas 325, 398
Drzymała Kazimierz *161-2,168*
Du Cange *73*
Duhr Bernhard 146, 339
Dunczewski S. *341-2*
Dunin Wolski Petras 35-6, *757*
Dzierzgow Andrius 112

Eigminas Kazimieras *458*
Elgeris Jurgis 222
Elter Edmund *238*
Estera, karalienė 394
Estreicher Karol *155*

Faberis Petras, pal. → Petras Faberis, pal.
Fabris Honoratas 233
Fabricijus Petras 109, 117
Fabritius Pranciškus 105-6
Falkenhahn Viktoras 419-20
Favre —» Petras Faberis, pal.
Feder A. *336*
Fell G. *338*
Ferreri Zacharijas 473
Fijalek Jan *80*
a Finibus Christoforas 417
Finkel Ludwik 295
Flacijus Illyricus 224
Fleuret Jonas Klaudijus 241, 328
Foelix, jėzuitas 124
Fontanas Baltazaras Andriejus 456-7
Forcellini *375*
Fouqueray Henry *280*
Franckevičius Adomas 296
Fridrikas Jogailaitis 86
Friedlander E. *211*
Fritsch Georgius Franciscus *233-4*
Frisius Georgius *124*
Frizijus Pilypas 128, 130, 253, 334
Fulgino Liudvikas *504*

Gadacz Komei *446*
Gailaitis Paulius 452
Galas, šv. 81
Gaili Ptolomėjus 151, *158*
Galuzzi Tarkvinijus 473
Ganiprauskas, bajoras 348
Garstein Oskar *101,149,151-2*
Garšvila Kristupas 254, 334
Gatey Pierre 328
Gaudanus Mikalojus 7
Gediminas 184, 210
Gerscius Baltazaras 111
Gibuntavičius Jurgis 92
Giedraitis Jurgis *507-8*
Giedraitis Merkelis 25, *83*, 179, 184, 193-4, 323, 371, 418-20, 451,454, 497
Giera Jonas 299
Gieris, Kuršėnų kleb. 376-7
Ginkevičius Mykolas 144,237, 253, 334
Gintalas Petras 405
Giros, Liudas ir Vytautas 405
Gizbertas Boguslovas 399
Glaczyński Jurgis 111
Glorieri Cezaris 37
Gnaphaeus Vilhelmas 391
Godebskis Jonas 334
Godebskis Martynas 334
Goldmann Karlheinz *139*
Golianiewski Jonas 348
Gonzagos *49*
Goštautai 13,*342*
Gostautas Jonas 342
Gottifredi Aleksandras 344
de Gottignies Egidijus Pranciškus (Gilles-Franęois) 353, 410
Grabowski Adomas Stanislovas 240,328
Gramatowski Wiktor *480*
Grebeniauskas Mikalojus *75*, 84, 119, 122, 149
Grėgoire Pierre 280
Greiteris Juozapas 298
Grigalavičius Jonas (Jonas Vilnietis) 121-2, 124, 149
Grigalius XIII, pop. 21,28,31, 36, 38, 49, *91*, 139, *158*, 191, 211, 244, 247, 249, 271,273,279-80, 282,306, 319, 370, 479
Grigalius XV, pop. 471, *479*
Grigalius, Polocko arkivysk. 179
Grimskis Tomas 299
Grodzickis Stanislovas *153*,168
Grotefend *86*
Grūnemberg Jurgis *508*
Gruzdis Ignacas 348
Gruževskis Jonas *133*, 139-40, 144, 253, 276, 278-9, 281-2, 304-5, 309-10, 321, 334, 426, 459-60, 469-71,500-1
Gruževskis Jurgis 460
de Guise Karolis 138, 279
Gzovskis Petras 298

Habsburgaitė Kotryna → Kotryna Habsburgaitė
Haider Kristupas 104, 106
Hay Jonas 101, 106,318
Hayli Mauricijus 102-3, 106, 115
Halecki Oskar *161-2, 179*
Hammond F. *476*
Hamon Auguste *378*
Hanefeldt Brunonas 211
Hasler Motiejus 104, 106-7
Hasłowski Stanislovas 132,334
Helk Vello *101, 152, 454*
Hempelis Rapolas 399
Henrikas VIII, Anglijos kar. 414
Henrikas Valois, Ldk 401-2
Herbest Benediktas 398-9
Herburt St. *125*
Hevelius Johann *223*
Hilendarski Paisij 224
Hincza Martynas 282
Hintz Grigalius 130
Hladovickis Jokūbas 254, 334
Hoffmann Ambraziejus 105-6
Hoffmann Jokūbas *384*
Hogendorfas Andrius 123,*124*
Holfelt Valentinas 105-6
Holovka Kazimieras Aloyzas 329
Homeras 449
Horacijus 328, *487*
Horainas Aleksandras 330
Hostounsky/Hostovinas Baltazaras 9, *68, 70*,98-100, 106, 145-8,317, 333
van Houweningen Jelisken 414
Hozijus Stanislovas 8-9, 11, *12-14*, 98, 151, 173, 318, 397
Huberas Jonas 171
Hulewicz J. *101*

Ignacas Lojolą, šv. 7, *8*, 95, 142, *337*, 343, 360, 363-4, 380, 382, 413, 415-6, 421, 471,494

Iliničius Jurgis Feliksaitis *91*
Illyricus Flacijus → Flacijus Illyricus
Inocentas XII, pop. 375
Ioannes Caunensis → Valentinavičius Jonas
Ioannes Vilnensis → Grigalavičius Jonas
d'Irsay S. 20
Ivaškevičius Samuelis 357, *384*
Ivinskis Zenonas *8, 13,* 46,*83, 101,120,167, m, 340,383,* 418-9
Izaokas 399

Jablonskis Konstantinas *74*,457
Jacintas, šv. 361
Jadvyga, šv. 81
Jagminas Tadas 360
Jaknavičius Jonas 222, 256, 321,423, 456, 458, 460
Jamielkovskis/Jamielkauskis Jonas 129, 140, 188, 213, 276, 278, 282, 308, 433, 443, 445, 459-60
Jancevičius A. *453*
Jankauskas Jonas 294
Jankauskas Juozas 334
Janowski L. 45
Jarčevskis Albertas 180
Jasickis Stanislovas 298, 300
Jasinskis Albertas *81-2*
Jasinskis Juozapas 81-2
Jasinskis Mikalojus 24,27,*59, 81,* 83
Jeronimas, šv. 81, 88, 474
Jeronimas, Stanislovo (Bagdonavičiaus?) sūnus 89
Joana, šv. 373-4
Jodeyko, jėzuitas 383
Jogaila *49,* 69, 402
Jogailaitė Kotryna → Kotryna Jogailaitė
Jogailaitė Ona → Ona Jogailaitė
Jokūbas, šv. 123
Jonas III Vaza, Švedijos kar. 151,191
Jonas IV Žiaurusis, Rusijos caras 192
Jonas, barzdaskutys 82
Jonas, vargonininkas 81
Jonas iš Lietuvos kunigaikščių 81
Jonas Kaunietis → Valentinavičius Jonas
Jonas Kazimieras Vaza, Ldk 345
Jonas Krikštytojas, šv. 103
Jonas Paulius II, pop. *207*
Jonas Pranciškus Regis, pal. 376
Jonas Sobieskis 238, 326
Jonas Vilnietis → Grigalavičius Jonas
de Jouvancy J. 391, 393
Jucevičius Andrius 299-300
Jučas Mečislovas *74*
Juknavičius Martynas 90
Julius III, pop. 31
Jungas Adrijonas 275
Juozapas, šv. 404
Juraha Jonas 254, 334
Jurgevičius Grigalius 117-8, 121
Jurgevičius Jurgis 433, 443
Jurginis Juozas *55, 74,84*,209, *220-1, 453*
Jurgis, šv. 81, 363
Juškevičius Mikalojus 398
Juvencius J. 338, *339*

Kalenda, bajoras 349
Kaliski Kasparas 107, 117
Kalskis Antanas 300
Kalvinas Jonas 54, *232*
Kanis Jokūbas 414
Kanizijus Petras → Petras Kanizijus, šv.
Karnkowski Stanislovas 401
Karolis Boromiejus, šv. 9-10, *12*
Karolis III, Lotaringijos k-štis 280
Karolis IV Liuksemburgietis, imp. 272
Karolis V, imp. 31,415
Karolis IX, Švedijos kar. 110
Karolis XII, Švedijos kar. 355
Karpis Juozapatas Mykolas 369
Karskis Motiejus 334
Kasakauskas Domininkas 399
Kaskowski Vincentas 109
Kasneris Paulius 298, 300
Kaunackis Mykolas 460
Kawecka-Gryczowa A. *113*
Kazimieras, šv. *86,* 323, 378, 398, 401-2, 473
Kazimieras III Didysis, Lenkijos kar. 50
Kepler Johannes 234
Kerbedis, Gruzdžių kleb. 377
Kersnanskis, bajoras 349
Kęstutis 402
Kiaunarskis Juozas 348-9
Kiaunarskis-Jasevičius Kazimieras 348
Kičas Adomas 299
Kiniškis/Kniška Jeronimas 119, 122, 149, 194, 260, 451,455
Kipp Johann B. *503*
Kircher Atanazijus 219, 233, 235
Kiška Stanislovas 505
Kitnovskis Petras 334
Klage Tomas 398
Kleijntjens Joseph *158,* 339, *340*
Klemensas VII, pop. 473
Klemensas VIII, pop. 171,*338*
Klemensas XIV, pop. 330, 360
Klingeris Andrius 282, 471
Kloniecki F. *154*
Kłoczowski Jerzy *205*
Knapskis Grigalius 222, 398, 457
Kniška Jeronimas → Kiniškis Jeronimas
Kochanowski Jonas 449
Kochanskis Adomas 238, 326
Kojalavičiai, broliai 505-6,508
Kojalavičius-Vijūkas Albertas 35, 127-8, 130, 132, 141, 144, *173,* 224, *229,* 237, 253, 256, 289, 325, 333-4, 465, *483,* 505
Kojalavičius-Vijūkas Kazimieras 144, 227,229,253,256, 325,334, 398
Komparskis Jonas 423, 426-9, 436, 444-5

Komuliejus/Komulovič Aleksandras 181, 258, 321
Konarski Jonas 106
Koniecpolski Remigijus 479
Konstantinas, Romos imp. 394
Kopernikas Mikalojus 205,234
Korewa Jan *7-8, 95, 97, 113, 146*
Korsakas Jonas Mikalojus 321
Kosman Marceli *11, 161, 167, 179*
Kosmowski Jonas 398
Kossowska M. *154*
Kot Stanisław *70, 99, 147-8*
Kotryna, šv. 403
Kotryna. Jono Kumelio motina *125*
Kotryna Habsburgaitė, Lenkijos kar. 7
Kotryna Jogailaitė, Švedijos kar. 151, *152*
Kraceris Steponas 299
Krakeris Leonardas 176, *177*, 181-2, 184, 253, 275, 318, 333
Krakeris Simonas 181
Kramcris Danielius 175
Krasauskas Baltazaras Steponaitis 83, 85
Krasauskas Rapolas *13*
Krasicki C. *16*
Krasnickis Anastazas 293
Krasnodębski Adomas Kvirinas 325
Krassowski Lukas 109, 113
Kristupas, Aleksandro Puškoriaus sūnus *93*
Kriščiunevičius Albertas 86
Krügeris Andrius 325
Krügeris Osvaldas 205, 223, 322, *468*, 500
Kryževičius Laurynas 363
Kromeris Martynas *8*
Kröss A. *219*
Kucevičius Pranciškus 334,385
Kudirka Vincas 405
Kukovičius Mykolas 385
Kuleša Jonas Aloyzas 237,325
Kulvietis Abraomas 317
Kumelis Jokūbas *125*
Kumelis Jonas 124-5,257,*455*
Kumor Bolesław *438*
Kunca, revizorius 88
Kundrotaitė Petronėlė 87
Kundrotavičius Kasparas Motiejaitis 88
Kundrotavičius Petras 87
Kundrotavičius Stanislovas Šimkavičius Jurgaitis 88
Kupsc, jėzuitas 383
Kurczewski Jan 128,*180,182, 291, 438*
Kutrzeba Stanisław 437
Kviklys Bronius *65*, 204

Labunauskas Mikalojus 444, 452
Lachovskis Jokūbas 463
Lackis Jonas Alfonsas 509
Lagenkrone Andrius 355
Layncz Diego (Jokūbas) 9-10, 12, *70*, 415
La Lande Joseph Jerome 240, 328
Lamale Edmond 408
Lambert Vilhelmas 97-8, 105-6
Lancicijus Mikalojus 321,*338*, 435, 498-502, 510
Laščius/Laszcz/Lascius Martynas 109, 117,321,398-9
Laterna Martynas 110,117,179
Laurynas, šv. 87
Lavinskis Jokūbas 120-4,*164-5*, 257, 332, 442, 452-3
Lebedys Jurgis *61*, 199, 218, 265,418-20,448,450, «i, 458
Ledesma Diego (Jokūbas) 155, 199,419, 435,451
Le Jay Klaudijus 7, 393, 415
Lenčickis Mikalojus→ Lancicijus Mikalojus
Leonas X, pop. 473
Leonas XIII, pop. 489, 497
Leskis Samuelis 325
Leščinskis Stanislovas→ Stanislovas Leščinskis
Liauksminas Žygimantas 221, 229-30, 237, 253, 325, 334, 344, 509
Lilius Petras 108
Limantas Kristupas 254, 334
Linkenhejer Jokūbas 294
Linkenhejer, fakulteto senjoras 294
Lippomano Luigi (Aloyzas) 7-8, 95
Liuteris Martynas 54, 414
Locke John 241, 329
von Loewenhaupt Liudvikas 356
Losievskis Kristupas 334
Ludovisi Ludovico *479*
Lukács Ladislaus *294*
Lukavičius, Lygumų klcb. 376
Lukianas Samosatietis 391
Łukaszewicz Józef *13-14*, 36
Lukšaitė Ingė *453*

Maciejavičius Jurgis 86
Maciejowski Bernardas 179
Mackevičius Andrius 507
Mackevičius Mikalojus 443
Madrid Christoforas *70*
Maffei Marcantonio 7
Maggio Laurynas 15, 51, *68, 96, 100, 102*, 103, 115-6, 146, 152, 173, 272, 275, 318, 396-7
Maydell, švedų generolas 355
Maironis 466
Majewski Sebastijonas 113
Maldonatas Jonas 280
Mancini Julius 476
Mancini Paulius 476
Mandixius Henrikas 417
Manikevičius Laurynas 258-9, 262, 452, 504
Mantvydienė-Dvarionaitė J. 404
Marcinavičius Stanislovas 120-1
Margarita, šv. kank. 361
Martynas, šv. 85, 89
Martinori E. *61*
Martinov Ioannes *129, 339*
Masalskis Ignotas Jokūbas 330
Maselli Liudvikas 171, *172*
Masen Jakob 391, 399
Matysevičius Valentinas (Valentinas Mathei) 452
Matysewicz Kristupas *383*
de Mattos Benediktas 489
Mazoveckis Mykolas 334
Mažeika Danielius 385

Mažvydas Martynas 420
Melanchtonas Pilypas 150
Melchizedckas 159
Menestrier C. F. 393
Menkalskis Albertas 230, *293*
Mentovato Camillo *70*, 417
Mertė Jokūbas 507
Merzbaeher Fr. *382*
Mielecki Stanislovas 107
Mieleckiai 13, 107
Mikalojus, Stanislovo (Bagdonavičiaus?) sūnus 89
Mykolai tė-Kundrotavičienė Elzbieta 87-8
Mykolaitė Kotryna 87
Mykolaitė Sofija 87
Mykolaitis-Putinas Vincas 453, *454*
Mykolas, šv. 394, 416
Mykolas Otonas iš Beek → Becanus Mykolas Otonas
Mikulskis Domininkas 399
Miłuński Mykolas 325
Mindaugas *69*
Myszkowski Petras 401
Mlodzianovskis Andrius 507
Mogila Petras 331, 404
Molière 392
Monkevičius J. 404
Montolowicz Valentinas 433
Moraris Kasparas 118, 121-2, 149
Motkovskis Adomas 237
Mročkevičius Antanas 299

Nadal Jeronimas *12, 100*
Nagurskis Jokūbas 349
Nahaj Kasparas 179
Nakcijonavičius Jokūbas 241, 329
Naramovskis Adomas 237,325
Narbuth, jėzuitas 383
Natoński Bronisław *149, 166*
Necelis Petras 299
Nemiravičius Petras *87*
Nezabitauskis J. 402
Nickei Gosvinas 343-5
Niesiecki Kasparas *341*
Newman John Henry 206-7
Niklevičius Simonas *187*,253, 305, 333-4, 434
de Noyelle Karolis 396, 403
Norkutė Kotryna 87
Norvaiša Pranciškus 242
Noskowski Andrius 318, 397
Novakas Andrius 460

Obakovskis Pranciškus 299
Obertyński Z. *438*
Oborskis Petras 121
Oborskis Stanislovas 452
Ochmański Jerzy *226*
Odachovskis Jonas 507
Oginskis, etmonas 354-5
Oginskytė-Puzinienė Elzbieta → Puzinienė-Oginskytė Elzbieta
Olelkaičiai 184
Olgiati, markizas 476
Oliva Jonas Paulius 366
Olizarovskis Aronas Aleksandras 224, 287, 320, 322
Ona Jogailaitė, Lenkijos kar. 151-2
Orgelbrand S. *74*, *76*
Orlandini N. 338
Orsini Alessandro *479*
Orsini Lučianas 481
Orsini Paulius Jordanas 481
Ortiz Jokūbas 220, 306
Ortiz Mykolas 128, 144, 253, 277-8,310-1,333,445,460, 501
Ossoliński Jurgis *484*
Ostrowski Christophorus *124*
Osvald Julius *413*

Pacai 214
Pacas Mikalojus Steponas 327
Pacas Mykolas Kazimieras 350
Pacas Steponas *481*
Pachtler G. M. *143*
Pakalka Kazys *222*, 441-442, *456*
Pakarklis Povilas *75*
Palčevskis Jurgis 81
Palionis Jonas 440
Papinski Kazimieras *384*
Paprockis Pranciškus 241, 329
von Pastor Ludwig 476
Paszkiewicz Jacobus *507*
Paszkiewicz, jėzuitas 383
Paškevičius Stanislovas 292
Paškovičius Stanislovas 403
Pašuta Vladimir *210*
Paulius, šv. ap. 41, 90, 446
Paulius III, pop. 416
Paulius IV, pop. 34, *64*
Paulus N. *382*
Pazurkevičius Jokūbas 129
Pažutavičius, Sedos kleb. 383
Peyeris Pranciškus 291
Pekulas Tarkvinijus 438
Pelc Janusz *449*
Pentkovskis (*Pętkowski*) Gasparas 398
Peskis Adomas 446
Peteris Mykolas 299
Petrarka 448
Petras, šv. ap. 41, 89-90
Petras Didysis, imp. 356
Petras Faberis, pal. 413-4
Petras Kanizijus, šv. 7, *70*,155, 196, 322,413-21
Petrauskienė Irena *137*, *140*, 198, 270, *271*, 295, 303-4, 306, 312-3, *418*, 500
Petronellus Joakimas 100, 106
Petrucci Jeronimas 473
Pézenas E. 240, 328
Picchio R. *224*
Piccolomini Pranciškus 344
Piechnik Ludwik *14*, *16*, *105*, 189,270
Pijus IV, pop. 49, 317
Pijus V, pop. 85
Pikiel Jonas 385
Pilchovskis Dovydas 242, 330
Pylinskis Eustachijus 398
Piročkinas Arnoldas 440
Plautas Titas M. 391
Počobutas Martynas 240, 242, 328, 331-2
Podberenskis, kunigaikštis 355
Podberskis K. 330
Podleskis Martynas Jonavičius 86
Podoskis Jonas 83
Poggianus Iulius *9*
de Polanco Juan Alfonso *11*,*15*
Polčin S. *192*
Pomarnickis A. 330
Poncelet A. *100*

Pontanus (Spanmüller) Jakob 391,400
Poplatek Jan 46, *47, 101,107-11, 119, 150, 294,* 322, *368,* 395
Porée Ch. 391, 393
Possevinas Antanas 191-8,420, 454, *455*
Pošakovskis Jonas 129, 237, 241,325,329
Potrzeba Pelras 109
Pranciškus I, Prancūzijos kar. 449
Pranciškus Borgija, šv. 10-11, *15,96,100,102-3,*150,152, 407
Pranciškus Ksaveras, šv. 363-4, 471,492
Preuschhoff Jonas Antanas *16,* 45, 128-30, 132, 182, *213,* 237, 325, 333
Protasevičius Valerijonas 13-14, *15,* 19-21, 24-5, 27, 31-4, 38-9,51,*59,64-5,* 80,83-6, 89-92, *93,96,*138,141, 146, *147, 158,* 214, 216, 219, 247, 249, 259, 317-9, 321, 331, 397,417
Pšecišev skiai 360
Pšecišev skis Kazimieras 254, 334
Pšecišev skis, Šeduvos paseniūnis 385
Pševlockis Pranciškus 360
Pučinskaitė Juzefą 314
Purcikas Paulius 384
Puškorius Aleksandras *93*
Puzinas J. *240*
Puzinienė-Oginskytė Elzbieta 330
Puzynina J. *222*

Rab Justas 179,219,274,318, 321, 399
Rabelais Pranciškus 449
Radau Mykolas 237, 325
Radvilai 21, 214, 445
Radvilaitė-Sadovskienė Ona → Sadovskienė-Radvilaitė Ona
Radvilas Albertas 161, 172
Radvilas Albertas Stanislovas 443, 506, *510*
Radvilas Aleksandras *484*
Radvilas Jonušas, etmonas *226*
Radvilas Jurgis, Vilniaus kašt. 92
Radvilas Jurgis, kardinolas 21-2, 79, 91-2, 159, 161, *163,* 164-6, 168, 170-1, 174, 246, 263,401,438, 504
Radvilas Kristupas Mikalojus (Perkūnas) 92, 168, 179
Radvilas Mikalojus (Juodasis) 8, 12, 14, 54, *65,* 161,317
Radvilas Mikalojus (Rudasis) 24, 26, *64,* 89, 91-2, 319
Radvilas Mikalojus, Rudojo sūnus 92
Radvilas Mikalojus Kristupas (Našlaitėlis) *13, 65,* 90-1, 108, *161,* 196, 246, 263, 322, *345*
Radvilas Stanislovas *91,* 161, 173, *180*
Rahoza Mykolas 179
von Ranke Leopold 215
Rava Jurgis 452, 505
Regis Jonas Pranciškus -» Jonas Pranciškus Regis, šv.
Reingruberis Volfgangas 299
Remeika Andrius 507
Rėmeriai 360
Ribskis Andrius *229,* 254, 334
Ricci Laurynas 403
Ricci Matas 498
Rimkevičius, Kelmės kleb. 376
Rizgevičius, Maišiagalos alt. 369
Ryszkowski Jonas 181
Rywocki Jonas 130, 237, 253, 321,334, 344, 398
Robertas Bellarminas, šv. 219
Rogalski Baltazaras 253, 334
Roizijus Petras 317
Romanas Sebastijonas 451
Romanov K. 405
Romanovičiai 360
de Ronsard Petras 449
Rosciszewski Pranciškus 334
Rossignol Jean Louis 241, 328
Rostan Alexandre 328
Rostovskis Stanislovas *91, 96, 98, 100, 103, 107, 109-10, 113, 115, 120,* 122, 129-33, *167, 170,* 172, *174-5, 179,* 188, *223, 226, 229,* 241, 329, 333, 339, *344,* 447
Rothman 234
Rotundas Augustinas 13, *14,* 98, *147*
Rubszewicz, jėzuitas 383
Rudamina Andrius 310, 468, 470,489-90,494-5,497-502
Rudamina Juozas 399
Rudamina Laurynas 502
Ruigys Pilypas 383
Rudzinskis Vladislovas 334
Rukša (Rukšėnas) Antanas *104, 123,* 132,270
Rummel Peter *413*
Rupcrtas, gydytojas 147

Sabaliauskas Adomas 509
Sabaliauskas Algirdas *73*
Sacchini F. 338
Sadovskiai 180
Sadovskienė-Radvilaitė Ona *180*
Sadovskis Juozas 334
Sadowski, ponas *180*
Sakalauskas Andrius 298
Salys Antanas *65*
Salmerón Alonso (Alfonsas) 7-8, *10,* 95,415
Salpa Mykolas 253, 333
Sangaila Jonas 385
Sapiega Aleksandras 360, 369
Sapiega Kazimieras Leonas 139-40, 270, 276-7, 282-3, 289-90, 295,311,313, 320
Sapiega Leonas 237
Sapiega Mikalojus 27
Sapiega Paulius Jonas 290
Sapiegos 214, 354
Sarbievijus Motiejus Kazimieras 220,310,322,325,390, 393, 398, 400, 426, 467-87, 500
Sarbinius Paulius 108
Sartoris Juozapas 296
Sauli Marcelis 477
Savickis Kasparas 399, 435
Savickis Motiejus 90
Savoja Mauricijus 476-7

di Savola Carlo Pio *479*
Sawicki Jakób *438*
Scaduto Mario *97-100*, *102*, *104*, *113*
Schauer Jonas Jurgis 287, 320
Schefer Adolfas 358
Schmolling Merkelis 253,282, 289.334
Schönhoff Grigalius 130, 253, 289.334
Schott G. 235
Schrott A. *174*
Sekundas, šv. kank. 360
Semkowicz Władysław *80,342*
Seneka 391
Senterkevičius Andrius 296-7
Sergijus, šv. kank. 361
Sielanski → Šilainiškis Florijonas
Sierakauskaitė Jadvyga 186
Sygański Jan *52*, *91*, *107-8*, *110*, *115*, *153*, *156-7*, *159*
Sikstas V, pop. 153, 280
Silanski → Šilainiškis Florijonas
Simeonas, Elzbietos Mykolaitės sūnus *87*
Simonavičius Kazimieras 235
Symonowicz Grigalius 255
Sirtautas Vytautas 440
Sirvydas Konstantinas *73*,199, *218*, 222, 322, 326, 400, 423-6, 429, 432-48, 450, 452-61, 463-6
Skarbekas Jonas 402
Skarga Mykolas 160
Skarga Petras 52, 72, *91*, 112, 128, 130-1, 143, 149, 156-63, 167, 169, 179, *m*, *188*, 219, 224, 252-3, 274, 323, 331-3, 398,446, 449
Skindaris Mikalojus Jonavičius 88
Skimina S. *221*
Skirgaila 201
Skorulskis Andrius 506
Skorulskis Antanas 254, 334
Skovydas Valentinas 230,*293*, 434
Skrupskelytė Viktorija 199, 266
Slaskis Adalbertas 344, 484
Slavočinskis Saliamonas 193, 199,222, 266, 322, 458-9
Smigleckis Martynas 175,*177*, 179, 219-20, 321
Smykovskis Juozas 294
Smollok Jurgis 358, 376
Smotrickis Mcletijus 221-2
Sobieskis Jokūbas 238, 326
Sobieskis Jonas → Jonas Sobieskis
Sobnevičius Jurkus *87*
Socha Martynas 113
Soksas Benediktas → de Soxo Benediktas
Sokulskis Stanislovas 325, 334
Solderbach Vilhelmas 382
Solikovskis Jonas Demetrijus 24, 26-8, 35
Sommervogel Carlos 110,*129*, *155*,*157-8*,*174-5*,*182*,*237*, *288*, *338*, *353*, 369, *474*
Songavičius Motiejus 86
de Soxo/Soksas Benediktas 139, *212*, 222, 230, 253, 287-8, 320, 322, 334, 460, 500
Spanmüller Jakob → Pontanus Jakob
Specht Th. 31, 34
Speršiai 349
Spinola Fabijus Ambraziejus 499-500
Springhetti Emilijus 472, 474
Stang Chr. S. *444-5*
Stanislovas, šv. vysk. 351, 363-4
Stanislovas, siuvėjas *59*, *75*, 149
Stanislovas Augustas Poniatovskis 241,328
Stanislovas Kostka, šv. 361, 363, 368, 370, 376-8, 402, *509*
Stanislovas Leščinskis 358
Stankaras Pr. 155
Stankevičius, nemokėjęs lotyniškai 423
Staševskis Jokūbas Ignacas 325
Steffanowicz Martinus *507*
Stefonio B. 391
Stepling Juozapas 240, 328
Steponas, šv. pop. 88
Steponas Batoras 19-20, 23-4, 32, 42, *49*, *64*, 92-3, 110, 138, 140-1, 153-5,161,211, 244, 249, 269, 271, 305, 319, 397
Strada Famianas 473-4
Stralkovskienė Magdalena *84*
Stralkovskis Albertas 83
Strazdelis Antanas 405
Streckis Andrius 242, 331
Strijkovskis Motiejus 224
Stulginskis Pranas 349
Suarez 219
Subera J. *247*
Sudermanas Karolis → Karolis IX, Švedijos kar.
Sunyer Francisco *14*, 15, 23, 37-8, 51-3, *55*, *57*, 61, 63, *68*, 71, *80*, 96-8, *100*, *102*, *124*, 143, 146-8, *153*, 154, *156*,*158*,*216*,272,319,396
Sužiedėlis Simas *13*
Svirys Stanislovas 111, *112*, 113-4, 117-8, 121
Svirskas Morkus *292*
Swabe Martynas 105-6
Szawlowski Theodatus *507*

Šapoka Adolfas *48*, *53*, *58*, *79*
Ščuckis Adomas 297
Šilainiškis Florijonas 451-2
Šileris 405
Šimkevičiai 347
Šimkevičius Gabrielius 326, 332, *384*, 399, 401
Šiška Kazimieras 329
Šivickis, matininkas 348
Šmurlo E. *110*, *167*, *185*
Špungianskis Jurgis 399
Šrubauskis Pranas 326,*383*,423
Štai I. *210*
Świętkowska Ona 160

Taboras Albertas 81, *86*
Tadas, šv. ap. 363
Tamburini Mykolas Aangelas 403
Tarlo Paulius 160
Tazbir Janusz *159*

Teodoras, šv. kank. 361
Terencijus 391
Tęczynski Andrius 160
Tęczynski Jonas 160
Theincr Augustin 33, *91, 138, 158, 219, 226, 247, 249*
Theobolscius, Thcoboltius → Tobolski
Ticinijus (Tičinskis) Jurgis 35
Tijūnėlytė J. *229*
Tilkovskis Adalbertas 232-6, 238, 325
Tininis Juozas 427
Tiškevičiai 214
Tiškevičius Antanas *347*, 369
Tiškevičius - Skuminas Juozapas 369
Tiškevičius Jurgis *226*, 509
Tobolski (*Theobolscius, Theoboltius)* Albertas *187*, 399
Tolmeiner Mykolas 71, 104, 106,417
Toločka Juozas 294
Tomas Akvinietis, šv. 169,217
Tomasienė Kotryna 84
Tornero L. 396
de Torres Cosimo *479*
Trypučko Jozef *174-5*
Truchsess Otto 31,415
Tucci Frančeska 467, 471
Tucci Stefano 201, 391, 397
Tumas-Vaižgantas Juozas 405
Tupikas Stanislovas 144, 253, 256,334

Uchański Jokūbas *83*, 154
Ugniewski Simonas 253, 334
Ugoski Jokūbas 345, 366
Ulčinaitė Eugenija 265
Urban W. *219*
Urbonas, šv. 87
Urbonas V, pop. 50
Urbonas VIII, pop. 472-4,476, 479, 485-7
Urpieša Valentinas 297

Vaclovas IV, imp. 272
Vaicechavičius Simonas 298
Vaicekavičius Paulius 115-8, 257
Vaičiūnauskas Petras *229*
Vaidevutis 201
Vaišnaravičius Kazimieras 230, 325
Vaišnaravičius, Tryškių altarista 384-5
Vaišvilkas 201
Valančius Motiejus 313, 340, 466
Valavičiai 139,214,276,278-9, 283,295,304,310-1,313,459
Valavičius Andrius 144, 253, 256,334
Valavičius Eustachijus, vicekancleris 22-3, 27, 319
Valavičius Eustachijus, Vilniaus vysk. 139, 277, 309, 313,502
Valavičius Jeronimas 139,213, 276, 306-8
Valčkavičius/Vilčkavičius Radvilas Martynas *64*, 85
Valentinas Mathei → Matysevičius Valentinas
Valentinavičius Jonas 452, 505
Vallery-Radot Jean *165*, 408
Varševickis → Warszewicki
Vasiliauskas Jonas 298
Vazgirdas Kazimieras 334
(de) Vega Emanuelis 204, 219, 274, 321,474
Venclova Tomas 245
Vercibis Kasparas 119, *120*
Vergilijus 328, 476
Vigerius Jonas 318
Vilčkavičius Radvilas Martynas → Valčkavičius Radvilas Martynas
Vilkinavičius Ignacas 325
Virodius Benediktas 108
Virvyčius Karolis 241
Visockis Simonas 179
Vitaliai, šventieji *86*
Vitalis, šv. Ravenos kank. *86*
Vitelleschi Mucijus 139, 277, 304, 306-10, 312-3, 463, 480,490, 498, 502
Vytenis 401
Vitkevičiai 360
Vitkus Gintaras 503
Vivaldi Augustinas 305,307-8, 310, 315,468-70
Vladimirovas Levas 198
Vladislovas Vaza 140, 175, 212, 281, 295, 303, 320, 401,479-81,487
Vnučka Morkus 89
Voina Abraomas 213
Voina Benediktas 168, 181
Volanas Andrius 57, 158, 161, 175
Volckmar Mikalojus 456-7
Volkovskis/Volkoviskis Jonas 360, 370
Volskis Petras → Dunin Wolski Petras
Vonderau Jurgis 176
Voroneckis Jokūbas 83
Voroneckis Jurgis *83*
Voronovičius Jonas 362
Vujekas → Wujek

Warszawski Józef 467, *469*, 482, *483*, 485-6
Warszewicki Jonas 150
Warszewicki Stanislovas 21, *68*, 71-2, 79, 90, 99, 101, 106-7,114,130-1, 144, 146-53, 161, 165, 170, 181,257, 272.318.322.331.333.417
Wychowski, Minsko kašt. 377
Widmanstadt Pilypas Jokūbas 117,164,197,*198,212*,248, 275.417
von Wied Hermann 414-5
Wielewicki Ioannes *47, 109*, 112, *113, 153, 155, 162-3, 166, 170, 174-5, 186*, 187, *188*
Wiesenbach W. 396, 405
Windakiewicz S. *368*
Wisner Henryk *246*
Włoszek Stanislovas 253, 333
Woyciunowski, jėzuitas 383
Wojtyła Karol → Jonas Paulius II, pop.
Wojtyska Henryk Damian *7-8, 14*
Wolff Christian 241,329
Wolff Józef *81, 89*, 308
Wolski Petras → Dunin Wolski Petras
Woronowicz Tomas 399

Wujek Jokūbas 98, 128, 130-1, 153-6,160,199,318,333,418
Wujek Motiejus 154

Zaborovskis, tėvūnas 347
Zakarijaševičius Jonas 385
Zakarijaševičius, geradaris 364
Zaleski Andrius 101, 106
Zaląski Stanisław 43, 45-6, *119*, 131-3,*188*,*213-4*,*216*, *226*, *230*, *242*, *288*, 333, 339-40, *346*, *365*, *384*, 506
Zaluskis Lukas Stanislovas 321
Zaviša Mikalojus 468,470-1,500
Zaviša Zacharijas 90
Zborovskis Andrius *91*
Zdanskis Jonas 301
Zdelarić Tomas 102-3,106,318
Zenkavičius Mykolas *230*,291, 300
Zieniewicz Andrius 398
Zigmantas Vaza 110, 172, 174, 179, 189, 308,401,479
Zinkevičius Zigmas 437,440-1

Žaba Ignacas 132, *334*
Žagiela Martynas 330
Žebrauskas Tomas 240, 328
Žeromskis, įgulos vadas *226*
Žychlinski T. *83*, *341*
Žygimantas Augustas 7, 11,13, 19, *69*, 80, *81*, 82, 85-6, 92, 93,95,137,151,154,272,317
Žygimantas Senasis 82, 88
Žukauskas Kristupas 181
Žurkavičiai 76

VIETOVARDŽIŲ RODYKLĖ

Airija 103
Alba Julija 112
Albano vysk. *479*
Alcala 169
Alamo miškas 87
Alpės 470
Alsėdžiai 335
Amerika 502, Pietų 38, *70*
- lietuviai 489, 497
Amsterdamas 237
Anglija 97, 204, 220,414
- karalius 414
Anykščiai 442, 452
- apylinkė 453
Antverpenas 100, 288, 415
Arabija 491
Aragonas 168, *169*
Armoniškiai 103
Ašmena *61*
- apskritis *341*
Augsburg 113, 417
- augziliaras 34
- vyskupas 31-2,415
- vyskupija 31
Augustavas 54
Aukštaitija, Vakarų 264
Austrija 56, 71,*102*, 104, 151, 192,212, 230, 487
Azija *70*, 497, 502

Babilono miestas 394
Balkūnai *75*
Balninkai 123, *165*
- klebonas *123*
Baltarusija *61*, 240
Baltijos jūra 110, 151
Baltstogė 342
Bamberg 381, 470
Barcelona 97, 169
Barskūnai *75*
Barstyčiai 346-7, 354-5, 360
- dvaras 346
Bautzen 105
Bavarijos hercogai 394
Bazilionys, apylinkė/valsčius 335
Beek 442
Beinartavas 346
Beneikiai (*Bienvieky*) 67
Beniančiai (*Bieniancze*) 62
Berezina, upė *83*
Beržėnų tėvūnas 347
Bezdonys 330
Biekšių pievos/miškai 348,359
Bildūnų miškas *87*
Biržai
-k-štis *89*, 91
- tijūnas [!] 360
Blonas 330
Bobruiskas 298
Bohemija 55, 98-9
Bolonija 237, 280
Boston 48, 508
Bourges 280
Bracciano ež. 481
Brandenburgo kunigaikštis 414
Braniewo → Braunsbergas
Brasta 178, 261
- sinodas 162
- sritis *84*, 119
- Šv. Mikalojaus bažnyčia 162
- vaivadija 254
- žydų bendruomenė 286
Braunsbergas 8, 38, 51-2, 56, 70, *84*, 97-8, 100, 102-3, 105-15, 117-21, *124*, 146, 148, 150, *156-8*, 160, 171, 173, 181, 183-5, *186*, 192, 198, *216*, 237, 248, 257, 260-1, 275, 318, *376*, 390, 397,417,420,468, 503,*508*
Brazilija *70*
Bremenas 417
Breslaujos pilies teisėjas 88
Breslavas → Vroclavas
Budziskas 105

Cefanijos sala 235
Čekija 98, 147, 192, 230, 487
Čekoslovakija, Vakarų 146
Changdžou 497
Chelmo vyskupija 480
Čikaga 199, 206, 448
Cluj 155
Como *158*
Czersk 150

Dabužiai 442
Dachau 209
Dancigas 24, *139*, 148, 152, 172,174,*223*,233,276,456
- gimnazija 457
Dauginiai 349
Daugirdiškių nuosavybė 349
Daugpilis 298, *508*
Dauguva 354
Dilingenas 31,34,391,417,421
Dobrynė 238
Dorpatas 193, 331, 400, 417, 433, 443,454
- prezidentas *89*

Drogobyčas 110-1
Drohičinas 298
Dubingių k-štis *89*, 91
Dubysa 335, 349
Dugnų ūkis 348
Durupių pievos/miškai 348-9
Dvarykščiai 330
- kaimas 53, 65, 90
-valda 65,6«, 71-2,77, 79, 90-1, 149, 227, 319
Džedziango provincija 497

Eiciūnai 75
Elbingas 116
Estija 193,251,331,443,454, 502
Etiopija 491
Europa 29, 33, 38, 192, 238, 251, 328, 381, 396, 448, 486, 492, Pietų 243, Rytų 331, Šiaurės *70*, 193, Vakarų *70*, 204,220, 243,248,255, 300, 325-6, 417, 449, 475, 505, Vidurio 417
- Lietuviškųjų studijų savaitė 245
- literatūra 450
- mokyklos 391
- mokslo centrai 238
- mokslo įstaigos 332
Europos palivarkas 360

Flensburg 417
Florencija 470, 472, 480
Friburgas 391, 397, 421
Fudziano provincija 494, 497
Fudžou miestas 494, 497

Gandija 294
Gardinas 23-4, *64*, 83,89,*226*, 254,298,300,317,398,460
Gardų bažnyčia 365
Gargano kalnas 416
Geišiškės 346, 358
- dvaras 347
- kaimas 360
Gentas 105
Genuja 305, 469
Geranainių prepozitūra *83*
Glitiškių ežeras *75*
Gnieznas
- arkivyskupas *83*, 86, 154, 401
- katedros kapitula 150
- provincijos vyskupų sinodas 21, 247
Göttingen 233
Graz *139*, 212, 320
Greifswald 211
Griežionėliai 442
Griežioniai 442
Grinkiškio parapija 379
Grojec 160
Gruzdžiai 377
Gudija 193,252-4,263,469,505
Gudlikų nuosavybė 349

Heilsbergas 9, *12*
Heraklėja 235
Hermaniszki *112*
Honkongas 497
Horodlė 342
Hustovas/Hostoun 98,. 146
Hüttenfeld 303

Ilukšta 379
Indija *70*, 392, 490-1, 493-4, 498-9, 502, šiaurinė 56, 70
- misijos 494
- misionieriai 492
Indijos *194*
Ingolstadt *139*, 212, 220, 287, 320, 421,470
Innsbruck 391
Ipekolsga 99
Ispanija 19, *52*, *70*, 168, 170, 204, 230, 235, 274, 294, 348, 390, 499-500
Ispanijos *194*
Italija 53, 70,98,102,104,118, 186, 191, 305, 310, 321, 448-9, 499, šiaurinė 191
- karaliai 476

Japonija 392, 492
Jaroslavas 105, 111, *124*, 152, 176, 182, 398-9
Jędrzejów 480
Joniškis [prie Latvijos]
- parapija 379
- stovykla 354
Joniškis [Molėtų] 330
- apylinkės 202
Jungtinės Amerikos Valstybės 48
Jurevičiai (*Jurgievicz)* 66, 77

Kabilnikai (*Kobilniki*) 66
Kaišiadorys 341
Kališas 109,162, 171,261,401
- vaivadija 154
Kaltinėnai 438
Kalvarija 361
Kamanančiai *(Komononcze)* 62, *73-4*
Kamenologas *(Kamienny Log)* 61
- valda 71-2
Karaliaučius 20,211,225,248, 420
- gydytojai 300
Karališkiai *341*
Karintija 104
Kaunas 14, *45*, 54, 63, 164, *226*, 253, 265, 317, 352, 362, 383,404, 497, 503-10
- Perkūno namas 508
- seniūnas 506
Kavarskas 453
- rajonas 120
Kėdainiai 354
Kelmė 355, 368, 376, 452
- klebonas 377
- parapija 379
Kelnas žr. Koln
Kernavė 346-7
- seniūnas 347
Kiaulakiai 359
Kiaunoriai 349
Kijevas 331, 404
- kolegija 404
-metropolitas 179
Kinija 58, *70*, 310, 468, 492, 494, 497, 502
Klavalenkos pievos/miškai 348
Koblenz 107,417
Koln 100, 107, 237, 413-5, 414,417, 421,483,486
Kolozsvar 155, 274

Kordoba 390
Koscienievičiai 330
Kozaliszki *341*
Kozminas 111
Krakės
- apylinkės 451
- klebonas 451
Kražiai 140,213,265,276,299, 308, 335, 366, 371, *376*, 399, 401-2, 410, 427, 438, 443, 459, *508*, 509
- sritis 357
Kroatija 103
Krokuva 7,21,23,47, 56, *70*, 88, 92, 109, 11 1-2, 119, 154-5, 161-3, 168, 170-1, 175, 186-7,219,251,271-2, 317, 326, 364, 400, 435, 437, 442, 498, 501
- Čartoriskių biblioteka 400
- kaštelionas 160
- vyskupas 166, 170
Kronburg 104
Krošynas 342
Kujavijos vysk. 154
Kumpių ež. 349
Kupreliškių apylinkė 452
Kuršas 194,225,330,336,355, 366,379
-kunigaikštija 193
-kunigaikštis *194*
- siena 381, 454
Kuršėnai 368, 376
- klebonas 377
Kurtuvėnai
- dvaro paveldėtojas 349
- klebonas 363
- parapija 379

Lačevičiai (*Loczevicze*) 66
Latavėnai 442
Latvija 193,202,251,253,263, 322, 339, 357, 469
- pasienis 256, 507
Laviškio km. 120, *124*, 453
Lęczycos kolegijata 154
Leipcigas 237, 274, 470
Lelkowszczyzna 87
Lenkija 7-13, 15, 23, 32, 35, 38-9, 45, *47*, 52-3, 55, 57, *70*, *73*,*81*,97-8,101,108-10, 113-4, 118, 131-2, 150-2, 154-5, 160, 162, 170, 178, *180*, 186, 192-3, 218, *226*, 232, 235, *236*, 238-9, 241, 245-8,251,260-1,295,326, 328, 339, 347, 391, 395, 399, 401, 416, 418, 438, 442, 449, 456, 460, 464, 469, 471, 473, 482, 501, šiaurrytinė 254, Vakarų 509
- dvaro maršalka *91*
- herbas 377
- kancleris 24, 26, 251, *484*
-karaliai *10*, *15*, 19-20,32, 39,151,191,225,345,411, 465, 479-80
- Mokslų akademija 168
- primas *83*
- vicekancleris 26
-vyskupai 219, 247, 378
Leukiškiai 346, 358, 360
- dvaras 349
Lyda *65*, 90-1
- apskritis 319
- pilies teismo aktai 90
- seniūnas *89*
- sritis 85
- vėliavininkas 329
- žemės teismo aktai 90-1
Lidzbark → Heilsbergas
Lietuva, LDK
- didysis kunigaikštis 7, 19-20, 32, 69, 345, 465, 479
- dvaro maršalka 65,91,276
- iždo raštininkas 321, 341
- iždininkas 26, 345
- kanceliarija 24
- kancleris 8, 23, 26, 28, 269,506
- kaštelionai 26
- kunigaikščiai 81
- maršalka 24, 283
- pakancleris 306,308,320, 443
- pasienis 54, 193
- primas 350
- proiždininkas 341
- raštininkas *81*
- sritys 2, 142
- viceraktininkas 341
- Vyriausiasis Tribunolas 168,348
- Vyriausioji mokykla *47*, 295,301,332
Lietuvos Brasta žr. Brasta
Lygių ež. 349
Lygumų klebonas 376
Livonija, 142
Limerick 103
Lisabona 494
Litviniškiai 359
Liubašynas 83
Liublinas 80,113,152, *164*, 398
- sritis 509
Liuvenas 100, 105
Livonija 20, 58, 69, 151, 156, 161, 178, 225, 251, 253-4, 259-61,330,354,366,417, 433,454,460,480,490,493
- vyskupai 127
Lombardija 470
Lomža
Lopoglav 103
Lotaringija 138, 279-80, 294, 310
- kardinolas 279
- kunigaikštis 280, 414
Lovičo arkidiakonas 150
Luckas
- vyskupas 81, 179
- vyskupija *16*
Luczaj 330
Lukiškės *173*, 180
- dvaras 91, 172
Luokė 452
Lvovas 20, 22,24,28,34, 110, 154,277,219,253,269,305, 319, 326
- arkivyskupas 24, 35, 160
- kaštelionas *125*
- katedra 160

Maastricht 100, 142
Macieiewicze *180*
Mainz 100,413-4
Maišiagala 85-8, *89*
- altarijos 53, 64, 74, 85
- altarista 369
- bažnyčia 89, 318
-valda 71-2, 74-6
Makao 497
Malšiakukis → Melzacum
Mantova *49*, 191

Marselis 240, 328
Maskva 192, 222-3, 331, 365, 457
- didysis kunigaikštis 192
Mažoji Lenkija 106
Medininkai *61*, 318
- sritis 53, 60, 80
- valda 62-3
Medininkų vyskupas → Žemaičių vyskupas
Mchlsach → Melzacum
Meksika 461
Melzacum *508*
Merkys 62
Mesina 397, 415
Mcškiškių žemė 348
Mešpelkė 349
Michalkiškiai 359
Mikolaikiškiai 452
Mikolaitiškiai 452
Mykoliškės 452
Milničo (*Milnicz)* kaimas 66
Mintauja 379, 386
Minskas
- kaštelionas 377
- vaivada 27, *89*
- vaivadija 330
Mintauja 411
Mogiliovas
- sritis *83*
- vaitas *81*
Moldavija 20
-kunigaikštis 153
Molėtai 202
Moravija 55, 116, 391
Moskovija 53, 58, *70*
Motiejūnai 87-8
Mozūrija 55, *70*, 100-1, 105, 108-9, 111-2, 144, 160, 178, 188, 232, 251, 254, 256, 261-2, 357, 460, 469, *484*
Mstislavlis 299
München 392,394-5,421,470
Musė, upė 85
Musios ežeras *75*
Musos dvaras *75*

Nancy 280
Naskaučiai (*Noskoveczi*) 62, *73-4*
Naugardukas 299-300
Navara *169*
Neapolis 480
Nečeliavičiai (*Nieczeliovicze)* 66
Nekrašiai (*Niekrasse)* 66
Nemenčinės nuosavybė 180
Nemunas 510
Neris 54, 60, 180, *226*, 346
Nesvyžius 111,757,168,297-9, *345*, 400, 424, 433, 439, 443,445,460,483,*484*,486
- kunigaikštis 90-1
Nevelio stovykla *93*
Nijmegen 413-4
Northampton 97

Oksfordas 274
Olandija 99-100, 413
Olykos k-štis 90-1
Olivos vienuolynas 233
Olomoucas 56,*99*,101,192,391
Orleanas 414
Ormuzas 491
Orša 119, 505
- apskritis 289
Oscikowszczyzna *180*

Paberžė 87-8
- bažnyčia 88
- dvaro žemė 87
- klebonija 87
Padubysio valsčius 335
Paduva 150
Palangos superintendantas 360
Palenkė 112, 469
Palermo 100
Panevėžys 349
Paparčiai 341
Paryžius 7, 33, 240, 265, 271, 328, 389, 472
- Valstybinė biblioteka 408, 411
Parma 312, 315
Pasevičių (*Pasevicz)* kaimas 66
Pašiaušė 265, 335-87 passim, 401,410
- apylinkė 348-9, 357, 372
- bažnyčia 360, 368, 376, 378, 382
- dvaras 347
- Šv. Kryžiaus koplyčia 364, 376,378
Pavenčių seniūnas 349
Pekinas 498
Persija 491
Peršoja 148
Perudžia 97
Petrapilis 243
- Dvasinė akademija 243
- Viešoji biblioteka 400
Petrikavas 9, 21, *70*, 85, 247, 438
Pfalco kunigaikštis 414
Pikčiūnai (*Pikciuny*) 62
Pinskas 298-9, 401
- apylinkės 263
- sritis 253
Pjūklės nuosavybė 349
Plateliai 355
Plockas 35,254, 261
- vyskupas 8, 77, 12, 318, 401
Počajevičiai 330
- nuosavybė 289-90
Podolė 20
- misijos 398
Polockas 28, 110, 112, *125*, 156, 158, *162*, 197, 299, 359, 400, 427, 443, *468*
-arkivyskupas 179
- pergalė 28
- žemės *53*
Poltava 356
Pont-a-Mousson 279-80, 294, 310
Portugalija 204, 310, 348
Poznanė 107-10, 149-50, *152*, *155*,*156-7*, 160,7 *63-5*, 173, 181-2, 184, *187*, 253, 261, 318, 398, 401,470
Praha 99, 104-7, 148, 237-8, 240,255,271-2,328,391,421
Prancūzija 239, 255, 279-80, 328-9, 347-8, 392-3, 395, 401,448-9, Pietų 191
Prūsija, Prūsai *70*, 105, 111, 144, 178, 225, *236*, 240, 248, 251, 253-4, 259-63, 289, 296, 354, 358-9, 420, 442-3, 460,469, 503,*508-9*
- hercogas 20, 419
- lietuviai 419

- pasienis 54
- vyskupai 261

Pultuskas //, 12, 52, 56, *84*, 100, 103, 105, 107-13, 117-9, *153*, 155, 160, *163*, 172, 254, 261, 318, 396, 398-9, 401, 435, 441, 444, 470, *508*

Puškorių dvaras 92

Purvio (? *Ridrisz)* ežeras 87

Purviškių miškas 87

Radomas *91*

Radviliškio parapija 379

Ramusis vandenynas 497

Raseiniai 355, 358

Ravena *86*

Reinas 421, 483
- provincijos *61*, 415

Rešlius 398,411

Ryga /57, 158, 163,211,354, 356,366,417,432-3,442-3, 451,454, *504*
- Šv. Jokūbo bažnyčia 442

Rietavo tijūnas *89*

Rykantai, kaimas 53, 74
- ežeras 53, 63, 74, *80*, 85, 180, 318

Rimšių km. 359

Rytprūsiai 38, 173, 178, 192, 198, 248, 261, 305, 339, 417, *508*

Rodas 235

Roma
- Šv. Angelo pilis *338*, 416
- Šv. Apolinaro bažnyčia 474, 482
- S. Maria Maggiore bazilika 363
- S. Maria in Cosmedin bažnyčia *479*
- Šv. Petro bazilika → Vatikanas, Šv. Petro bazilika
- Šv. Zuzanos bažnyčia *479*
- Švč. Marijos Apreiškimo bažnyčia 471
- Valstybinė biblioteka *129*

Romos imperija, Šventoji 19

Rostock 211

Roterdamas 236

Rumunija 98, 155

Rusija 46, *70*, 132, 161, *226*, *236*, 295, 358, 490, Raudonoji *236*
- caras 244, 356
- mokyklos 404

Saksonija 363, 382
- kunigaikštis 414

Salakas 88

Salantai 379

Sarbiewo 486

Sardinija 235
- karaliai 476

Seda
- klebonas 362
- klebonija 383
- parapija 379

Sędziszów 446

Sicilija 416

Sieradz 109

Silany → Šilainiai

Silezija 104-5

Siraičiai 349

Sirvidiškių km. 425

Sirvydiškių vk. 425

Sirvydų km. (Anykščių raj.) 425

Sirvydų km. (Šakių raj.) 425

Sirvydų km. (Vilniaus raj.) 425

Sirvydžių km. (Utenos raj.) 425

Skaistkalnė 386, 411

Skliausčiai 75

Skuodas 355,359
- dekanas 362

Slovėnija 417

Sluckas 184-5,400

Smolenskas 175, *483*
- vaivada *89*
- vyskupai 127
- žemės *53*

Sneek sritis 99

Sovietų Sąjunga 214

Speros ež. 347

Stockholm 151-2,382,417

Strasburg 274

Suomija 331

Sutkevičiai (*Suczkievicze*) 66

Šaltininkai *93*

Šanchajus 497

Šaukėnų parapija 379

Šeduva 350, 384-5
- dekanas 385
- gyventojas 384
- parapija 379
- paseniūnis 385

Šiauliai 335,355, 376,381
- apskritis 335
- bažnyčia 380
- gimnazija 360, 365
- kamendorius 378
- rajonas 335

Šiaušė 335-6, 348-9

Šilainiai (*Silany*) 451

Šiluva
- Marijos paveikslas 382
- parapija 379

Širvydų km. 425

Širvintos, miestelis 53, 63, *64*, *68*, 76,318, 341
- dvaras 53, 63, *64*, 65, *68*, 71-2, *73*, 75, 79-80, 87, 89-93, 149, 159

Širvio ežeras 88

Štetinas 175

Švabai 275

Švedija 58, 72, 79, 101, 107, 110,148-9, 151-3,179,191, 272,333
- karalienė 151-2
- karalius 172, 355,417

Šveicarija 391, 397, 421

Švenčionėliai 202

Talinas 151

Tarnovas *483*

Tarazona 168-9

Tartu → Dorpatas

Telšiai 335
- sritis 357

Tiberis *481*

Tykocinas 505

Tilžė 359

Tirkšliai 355

Tirolis, Pietų 391

Tytuvėnai 213,276, 308,376
- bažnyčia 308
- parapija 379

Tolimi Rytai 490

Torunė 509

Trakai 179
- kaštelionas 27

- sritis 63
- vaivadija 342
Trakeliai *64*, 318
- valda 93, 159
Transilvanija 20, 98, 117, 153, 155-6
Trekų nuosavybė 349
Tridentas 413, 415
Trier 100
Tryškiai 354
- altarista 384
Tumilowicze *341*
Turku 331

Ukraina *226*, 253
- mokyklos 404
Upytė
- iždininkas 360
- pilies teismas 349
Urbino k-štis 475
Užnemunė 264
Užvižiai 359

Valachija 354
Valaičiai 349
Valažino apskritis 148
Valencija 169
Valkaviskas 239, 254
Varmė *484*
- vyskupas 8, 240, 318,328
Varniai 438, 509
Varšuva 9, 20, 23, *65*, *70*, 85, 90, 101, 148,151,*158*,160, *162*, 188, 254, 263, 272, 289, 297-9, 317, 327, 399, 411,429,433,443,470,*479*, *484*, 487, 498-9, 501,505
- kaštelionas 150
- valstybinis teatras 399,404
Vatikanas 416
- archyvas 33, 37, 313
- biblioteka 475
- Šv. Petro bazilika 416,480
- penitenciarijus 233
Vendos vyskupai 127
Venecija 56, 237
Vengrija 274
Veporiškiai 349
Verkiai 62, 67
Vicarellio nuosavybė 481
Vidiškiai *(Widziski) 123, 165*
Viduklė 346, 358, 438
- dvaras 347, 358, 360
Vidurženio jūra *73*
Viena 7, *8*, 52, 56, *95*, 102-5, 107,154, 160,173,272,275, 318,390-1,396,417, 421
Vievis 221
Vilija → Neris
Viljandis 502
Vilnia 54
Vilnius
-aikštės ir gatvės 123, 164, 196, 322
- apylinkė(-s) 117, 371
- bažnyčios
-Šv. Ignaco 218, 265, 278,299-300,342,409, 430, *483*
- Šv. Kazimiero 119,187, 409, 429, 434, 446, 466, 505
- Šv. Rapolo 445
- Šv. Stepono 179, 323
-gyventojai 150
- įgula *226*
- kaštelionas/pilininkas 28, 92
- kraštas *89*
- pakamorė *81*
- pilies kalėjimas 125
- pilies teismo aktai 82-3, 89-91
- pilis *81*, 95
- Rūdninkų vartai 124
- sritis 357
- Šv. Stepono prieglauda 179
- tijūnas *81*
- Trakų vartai *232*, 327
- vietininkas 82, *89*
- Vilijos aikštė 75, *84*
- Vilniaus vartai *232*
- vyskupai 9, 13-14, *15*, 21-2, 25-6, 32-3,35,38-9, 41-2, 51, 81-3, 85-6, 89-90, 92, 96, 98, *102*, 127, 137, 139, 142,147-8,164, 167-9,200,212,*226*, *230*, 231,237, 247, 249, 272-3, 277,283-4,286,291,300, 306, 309, 311, 317, 333, 350, 499, 502
-vyskupas koadjutorius *91*, 161, 246
- vyskupas sufraganas 330
- vyskupija *16*, 21, *83*, 128, 247, 258, 438
- vizitatorius 321
Virbalis 443
Vysla 150
Vištartiškiai 348
Vištytis 330
Vitebskas 298-300
- etmonas 348
- vaivada 290
Vitenberg 150, 274
Vitgirio pievos 359
Vitkevičių (*Viczkievicz)* km. 66
Vloclavekas 109
Vokiečių-Romos
- imperatoriai 272
- imperija 342
Vokietija *61*,99,104,108,192, 203, 212, 230, 251, 303, 321, 330, 381, 395, 414-7, 443,483, Pietų 31,265,421, Šiaurės 417
- vyskupai 31
Volynė 20, 398
Volos laukas 411
Vroclavas 154, 237
- Ossolineum biblioteka 398

Wągrowiec 154
Warszewice 150

Zadzin 109
Zaragozza 169
Zeil am Obermain 382
Zurich 381, *382*
Žalgiris 402
Žemaičiai, Žemaitija *70*, *89*, 194-6, 235, 254, 264, 322, 335-6, 341-3, 350, 354-5, 357-8, 363, 366, *371*, 372, 381,383,386,443,452,455, 509, Pietų 335, Šiaurės 336, 341
- kaštelionas 509
- seniūnai 24, 26, 28, 139, 147,213,276, 307-9, 369
- seniūnija 342

- vyskupai 22, 25-6, 33, 35, *42,82-3*,127,142,179,193, *194*, 195, 273, *347*, 360, 369,419,451,454,505,509
-vyskupija 21,185,438,451
- vyskupijos sinodas 380
Žemaitkiemis 120, 122, *123*, 124, *164*, 257,319, 330
- dvaras 21, 92, 149, 159, 227,357
Ženeva 274
Žiemgala 359, 379
Žižma, upė *65*, 78
Žwanicco stovykla 345

DALYKŲ RODYKLĖ

abėcėlininkai 57
abstinencija 202
agendos/apeigynai 192, 195
aikštė 119
akademija 46-7, 49, *50*, 210, 244,331,476
alfabetinė rodyklė 133
altarijos 64, 74, 85-9
altaristos *86*, 88
altoriai 59, 85-6, 89, 352-3, 360, 362-4
alus 55,60, 149,349,351,353, 355-6, 369
amatai 201-2
amatininkai 200, 202
anexus religionis 203
antisemitai 231, 326
antkapis 158
antspaudai 22-3, 26-8, 37, 80, 83-4, 319
apašt. protonotaras 7
apologetika 155, 160-1
apologija 158
Apšvieta 347
architektai 201, 363, 382
archyvai 24, 38, 46, *96*, 128, 131, 189, 193, 246,316
arenga 22, 38
arkidiakonai —> kapitulos prelatai
arkipresbiteris 85
arkivyskupai 154, 160, stačiatikių 179
arkliai 60, 62, 354, 358-9
asketika 321
astronomija 240, 255
ašaros 189
atgaila 179
atlaidai 86, 195,375
atostogos 184
atsiminimai 35
atsivertimai (į katalikybę) 160, 363,378,382,417,460,509
atstumai 56, 63, 65, *123*
audeklai 59
aukos 179
auksakaliai 118, 181,201
autoritetas 163, 186
avys 73, 77, 357
avižos 55, 61-2, 65-7, 73-8, 355-6, 358
avvisi 475

badas 179
bajorai/kilmingieji 54-5, 58, 63,66, *68*, 76-7, *81*, 87, 92, *93*, 121, 137, 160, 177, 179, 264,281,317, J47,347,355, 377
bakalaurai → mokslo laipsniai
baldai 59
baletas 393
barzdaskutys 82
batsiuviai 201, 245
baudžiauninkai *161*
baudžiava 220
bažnyčios 54, *123*, 195, 213, 411,438
bendrabučiai/bursos 99, 118, 154, 166, 201, 214, 218, 250, 258-9, 321,342, 366
beneficijos *83*, 101, 154, 160, 181, altorių 64
Biblija → Šv. Raštas
bibliotekos 59, 102, 149, 200, 353, 369
bylos 88, 168
braižas/šriftas 52, 72, 217
brangakmeniai 59
brevės *85*, 151
— *Dominus ac Redemptor* (Klemensas XIV, 1773 07 21) 330, 360
brevijorius 473-4
brolijos/sodalicijos
- Dievo (Kristaus) Kūno/Gailestingumo 150, 159-60, 179, 323,330,332
- Švč. Jėzaus Širdies 364, 378
- Šv. Juozapo ir Nikodemo 323
- Švč. M. Marijos 149, 323, 330, 370, 378
bulos 22, 31-2, 37, 35-8, 41, 43,43, 50, 139
- *Dum attenta* (Grigalius XIII, 1579 10 29) 28,35-43,49,212,216,244, 249, 271,319
- *In supereminenti* (Grigalius XIII, 1572 12 05)279
- *Personam tuam nobis* (Paulius IV, 1556 04 01)64
- *Rationi congruit* (Sikstas V, 1585 05 01) 280
bursa musicorum/pauperum 201, 214, 250

cancellarius 33
cassula 73
cerkvės 54
charakteristika (asmens) 147, 170, 175-6, 182, 189, 445
chirurgas 201
choras 200-1, 367
cicer 73
coloni 65
cvinglistai → konfesijos, kalvinistai

činšas 61, 63, 66-7, 72-4, 76-7, 385

daktarai → mokslo laipsniai
dangiškieji globėjai 127, 361, 402
daržas 60
daržininkas 60
daržovės 60, 65
datų m... 26, 41
degtinė 356
deklamacijos → teatras
dėklos 72

derlius 54,71-3,75-7
dialektika 182
dialogai → teatras, dramos
didaktika 201
didikai 11-12, 21-2, 24, 26-8, 34,54-5,57-8,*81,84,92,99,* 138, 150, 159-60, 175, 179, 184,214,246,276,278,304, 317, 331,342,382, 499
diplomatika 22-3, 26, 38-41
dispensator 112
disputai 40, 147, 150, 179,217
donacija, donatorius 15-16
dotacijos *61, 80,* 88, 200
dovanojimas 63, *64-5,* 74, 81-2, 84-8,90-2, *93,* 119, 173, 197
dramos/dialogai → teatras
duoklės 25, 61, 71-3, 75-8, 81, medaus 87
duona 55
dvarai 60,61-5,67, 72, 75,87, *89,* 92, *123,* 202, 227
- karališkieji 88
- vyskupo stalo 62
dvaras, karaliaus 9, 21, 23, 26, 161-2, *164,* 174, 189
dvariškiai
- karaliaus *81,* 83
- Mikalojaus Kristupo Radvilo 90
- vyskupo *68*
dvasininkija 202, 266, 383
dvasinis gyvenimas 116, 124

Edukacinė komisija 242
egzaminai 40, *49,* 468
egzegezė 110, 217
egzempcija 34, 41, 363
eilėdara → poetika
eilės/eilėraščiai → poezija
ekskomunika 39
ekumenizmas 195
elgetos 54, 380
emptor 97
epitafija 158
eretikai → konfesijos, protestantai
erezijų plitimas 57
etika 230, 325
Eucharistija/Švč. Sakramentas 147, 158
evangelijos aiškinimas 107-8, 218
exhortatio 221
ežerai 63,72,74-7,50,85,87-8, 180,202

fanatizmas 209
filosofija 17, *49,* 102-3, 106, 149, 152, 182, 217, 328, Aristotelio 233, ir laisvieji menai 39-40, 42
-studijos 100, 102, 106-11, 114, 119, 124, 154, 166, 169, 173, 181, 186, 211, 221,223, 463
fizika 25, 217, 234, 255, 275, 329

gabumai 103, 124, 186, 194
gaidžiai 66, 77
gaisrai 79, 128, 132, 350-2, 359,369, 445
galvijai 65, 358
gavėnia 113, 202
geografija 240, 241, 255, 329, 330,367
gėrimai 55-6
gydytojas 13, karaliaus 147
giedojimas 194,201,367,380, 455
giesmės, lietuviškos 122
giesmynai, lietuviški 193, 199, 222, 266
giminaičiai 16, £/,501
gintaras 235
gobelenai 69
gomurys 56
grafas 160
gramatika, gramatikos *84,* 221
- graikų k. 100
- hebrajų k. 217
- lenkų k. 222, 288
- lietuvių k. 199, 222, 458
- lotynų k. 100
- rusų k. 222
grikiai 73-7
grūdai 67-8, 72, 358

hortulani 65

įgaliojimas, įgaliotiniai 67, *68,* 83-4
įkeitimas/įkaitas 21, *64-5,* 66, 77, 80, 84, 89-90, 92, 149
imperatoriai 19-20, 31, 40, 42, 48
indai, liturginiai 59, *123*
Index lectionum et exercitationum 217
ingresai 16, 53, 166
interdiktas 39
inventorius 83
įrašai 158-9, 216
įsimatrikuliavimas 211
istorijos mokslas 223-4, 237, 241,255, 325,367
iškeitimas —» mainai
iškilmės 103,158-9,201,213,216
išlaikymas 60, 179, 184, 192-3, 201
išpažintis 57,116,123,372,375
- klausymas 113, 125, 379
ius ubique docendi 19, 42, 48, 203

javai 55, 63, 72, 236, 355
jurisdikcija (teisinė galia) 15, 25, 55, 67, 168, 249

kailius 117-8
kaimiečiai 121
kaimynai 88
kainos 54, *61,* 71, 77, taip pat → pinigai
kalba, sveikinimo *102*
kalbos 220
- baltarusių 490
- bohemų 99
-čekų 99, 148
-estų 196-8,218
-graikų 99, 103-4,111,155, 173,217, 222, 400
- gudų/rutėnų 80, 196-8
-hebrajų 104, 154-5, 217, 318, 400
- indėnų 461
-italų 155, 186, 206, 274, 328, 448
-japonų 478
-kinų478, 494, 497

-latvių 196-8,218
- lenkų 98-100, 107, 109, 112, 115-7, 154-5, 186, 215, 367, 400, 449, 490, dėstymas 218, 240
-lietuvių 46, 99, 112, 117, *118*, 120-2, 124-5, 149, 164, 184, 186, 196, 199, 206, 215, 218, 220, 245-67,367,401,461,490,504
- lotynų 27, 80, 99, 102, 112, 115, 117, 155, 169, 174-5, 197,214,217,221, 367, 400
- prancūzų 274,449, dėstymas 327-8, 330
-rumunų 155
- rusų 120, 222
- vengrų 155
- vietinė 99, 114, 116, 193, 221, 367
- vokiečių 98-9, 112, 115, 155, 175, 186, 197, 274, dėstymas 104, 217, 327
-žemaičių 196
kalbos (ne)mokėj imas 116,135, 155, 193, 264, 314, 328, 332, 493
kalėjimas 125
kalendoriai 129, 329
kaliniai 108
kaltūnas 235
kalvė 350
kalvinistai → konfesijos, kalvinistai
kambariai 58-9, 79, 147, 149
kanauninkai → kapitulos, kolegijatos
kanceliarija
- karaliaus 21 -4,26,34,150, 272
- popiežiaus 37
kancleris, kardinolo 79
kapelionas
- dvaro 231
- karalienės 152
- karo 350, 354
kapinės 364
kapitalas 220
kapitulos 14,33,61,67,80,85, 101, 150,160, 180-1,284-5, 291,321, 376, 438
- kanauninkai 181,231,247, 291, 321, 325, 342
- notarai → notarai, kapitulos
- prelatai 34, 168, 180-1, 330, arkidiakonai 81-2, 150, 181
karalaitis 175
karaliai 19, 38, 40, 42; dar → Lenkija, karaliai
karalienės 151-2, 175
karas 24, 28, 353-7
- prievolė/tarnyba 63, *93*
- stovykla *93*
kardinolai 8,10, 31,85-6,151, 161, *163-4*, 165, 168, 171, 173, 477-8
kareiviai/kariuomenė 9, 62, 175, 350, 354, 383, 355-7, išlaikymas 167, 354-5
karvės 67, 73, 77
kastratai 67, 77
katekizmas 122
- aiškinimas/mokymasis 100, 102, 110, 114, 194, 196, 218, 255,375, 504
- leidiniai 155, 192, 196, 198-9, 322, 418-20, 435, 451
keliai 55-6
kelionės, keliavimas 22-3, 35, 51, 55-6, 58, 79, 98, 149, 151-2, 192,470-1,482,486
- pėsčiomis 55, 108
- važiuotam 56
kepykla 349, 353
kertinis akmuo 170, 179, 213, 362
kiaušiniai 66-7, 73, 77-8
kiemas 58
kilimai 69
kilmingumas, kilmė *49*, 58
klaidatikiai/kitatikiai 147,150, 175-6, 195, 198, 209, 219, 250, 366
klasės 16-17,59, 106, 149
-aukštesniosios 104, 109, 460
- Donato/*infima* 100, 105, 111, 117, 217, 318, 399
-gramatikos 57, 105, 107, 111, 117, 121, *124*, 217, 365, 385, 399
- lietuvių kalbos 218
- poetikos/humanitarinė/ *humanitatis* 57, 101, *102*, 104-5, 111,*124*, 173,217, 318, 366, 442
- retorikos 57,103,*124*,169, 173, 181,217, 221
- rutėniška 218
-sintaksės 104, 107, 111, *124*, 181
- žemesniosios 217-8, 324
klebonai 85, *123*, 180-1, 195, 363, skyrimas 181
klebonijos 85, 87
klimatas *52*
knygos/leidiniai 79, 154, 192, 199-200, 322,385
- dvasinio turinio 174, 510
- poleminės 175
knygų rašymas 157, 174
knygrišiai 201
kolegijatos kanauninkas 154
koliatoriai, koliacijos teisė 64, 86, 88, 181
kolonijos 194
komedija → teatras
komunistai 206, 214, 465
Komunija 57, 116, 380
konceptas-registras *96*
konferencijos, dvasinės 116
konfesijos, sektos, Bažnyčios
- antitrinitoriai 13
- arijonai 54
- kalvinistai/cvinglistai/reformatai 23-4,27,54, 147, 161, 167, 173, 231, 327, 382
-katalikai 13,20,27,95-6, 151, 179, 184, 192, 195, 205, 371
- liuteronai 414
- mahometonai 54
-protestantai 9, 11, 13, 19, 22,57,*92*, 159, 174, 179, 184, 192,205,225
- stačiatikiai/schizmatikai 54, 161, 184, 192, 205, 251, 404, 460, 490, 493, 509
konklavė 171
kontribucija 219
kopija 23, 28, 32

korroboracija 26
kraitis 81, 87
krikštas 69, 195, 492
- metrikos 437-8
kryžiai 68, 194, pakelės 379
Kultusministerium 203
kunigai 10, 17, 199
-šventimai 97-8, 100, 104, 107, 109, 113, 118, 124, 150, 155, 160
kunigaikščiai 21, 31, 53, *83*, *89*, 90-2, 161, 184
kurija
- popiežiaus/Romos 10, 20, 23, 28, 38, 43, *49*, 192
- vyskupo 58, 81-2, 168
kurjeris 171
kviečiai 55, 65, 73-7

laborum visitalor 98
laidotuvės 172, 175
laikrodžiai 359, 385
laisvė(-s) 26-7,41-2,82
laiškai 10, 21, 31, 33, 35, 38, *91*, 96, 135, 138-40, 146, 151,246,258-62,490,498-502, 504
lanai/valakai 55, 61-3, 65-7, 72-7, *87*, *91*, *93*
laukai 55, 63, 72-3, 88, 92
lažas 62
legatas, popiežiaus 8, *70*, 85, 95, 98, 191, 194
licenciatai —> mokslo laipsniai
licentia docendi 33
lydimai 74-5
liga → sveikatos būklė
ligoniai 113,124,201,288,380, 383
Lietuvos Metrika 506
liudininkai 22-3, 26
logika 25, *125*, 217, 220, 241, 318
lovos 55-6

magistrai → mokslo laipsniai
magnatai → didikai
mainai 64,81,88,93, 159
maistas *52*, 54-6, 179-80, 202, 357-8
maištas 11
malimas 65, 67
malkos 62-3
malūnai 63,65,71-2,74-7,349
mansai → lanai
maras/epidemija 17, 107, 109, 112-3, *117*, 120, 147, 175, 179, 227, 232,323, 357
- tarnavimas sergantiems 100, 109, 113, 153, 175
- traukimasis 103,108, 120, 148, 357
margai 72, 75-7
marksizmas-leninizmas 136-7
maršalka, vyskupo *81*
matai *75-6*
- kapa 61-2, 72-7
- laštas 67
- pėdai 73-7
- pūdas 75
- saikas 194, Krokuvos 77
- statinė 61-2, 66-7, 73-8, didžioji 67
- vežimas 62
- virvė 75-7
matematika 17, 149, 182,223, 238,240,255,326,328-9,330
medicina *49*, 137-8, 212-3, dėstymas 22, 25, 138, 140, 211, 224
medus 69, 75, 235
medžiotojas 62
mėsa 65, 355
metafizika 25
metropolitai 41-2, stačiatikių 179
midus 55
miestai 39, 54-6, 58, 63, 200, 258, sienos 60
miesteliai 55,*64*, 76, 123,200, 258, 349
miestiečiai 15, 121, 150, 177, 179,214,250, 281
miežiai 55, 65, 73-7, 358
minuta 37
mirtis 103
misijos, misininkai *70*,164,184, 330-1,345,379,451,454-5, 491-502
Mišios 123
- giedotinės *68*, 367, 375
- Rytų apeigomis 162, 493
miškai 55-6,61,63,65,77, 87
mokesčiai 21, 25, 54, 63, 67, 72, 74, 76, 167, muito 76
mokyklos 119, 203, 365
- aukštesnioji 13-4
- parapinė 160
- rutėnų/stačiatikių 120
mokiniai 13, 104, 365
- aukštesniųjų klasių 102, 108, 111, 147
- žemesniųjų klasių 100, 107, 110
mokymasis atmintinai 194, 218
mokytojai, dėstytojai 13-14, 365, 443, 508
mokslo laipsniai 135, 143, 152, 186, 189, teikimas, pripažinimas 19-20, 25, 31-2, 39-40, 42, 48, 269, 281,294
- bakalaureatas, bakalaurai 25, 39-40, 48, *49*, UI, 154, 160
- doktoratas, daktarai 25, 39-40, 48, *49*, 128, 169, 228-9
  - filosofijos 211,229,447
  - kanonų t. 299
  - teisės *49*, 291
  - teologijos *49*, 108, 152, 155,164, 169,174,182, 274-5
- licenciatas, licenciatai 33, 39-40, 48, *49*
  - teologijos 164
- magistrai 25, 39-40, *49*
  - filosofijos ir laisvųjų menų52, 100,105,154, *164*, 182,435
moraliniai kazusai → teologija, moralinė
moterystė 123, 195
molu proprio 35
muitai 25
muzika, muzikai 110,201,250, 367-8, 392-3

nakvynė 55-6
namai/rūmai 9, 13-4, 24, 58-9, 61, 63, 75, 79, *81*, 84, 95, 119, 149, 179

- mediniai 60, 83-4, 373
- mūriniai 58-9, 80-3,285-6
nederlius 179, 357-8
nekilnojamasis turtas —»valdos
nekrologai 189, 332, 423
neteisėtai gimusieji *49*
neturtingumas 73, 77-8
neturtingieji 179, 184,205,214
non obstantibus 41
notarai 27, 35, 43, *68, 80,* 83, 85, 119, 292, apaštališkuoju autoritetu *49*
- Apaštališkos kameros 32
-iždo 341
- kapitulos 38, 90, 291
- pilies 90-1
- žemės 89-91
nulli ergo... 41
nunciatūra 28, 35
nuncijai 7, 9, II, 16, 23-4, 35, 146, 149, 151, 155, 157-9, 193, *211*
nuodėmklausiai/teologai
- karaliaus 174-5
-vyskupo 166, 168, 170-1
nuoma 60, *84*
nuorašai 35, 38,43, *64*, 79,*80, 85*, *91*, 92, *211*
nuosavybės —» valdos
nusirašymas 195

obskurantizmas 209, 214
oficijolas 168
okulistas 300
oratorijos 392
orkestras 200-1, 405, 503

pagonybė 69, 194, 373, 401
paguoda 57
palaidojimas 101, 365
paleografinė analizė 51-2
palyda, palydovai, lydėjimas 9, 15,22,95,97-8, 101, 106-7, 123, 164,170, karaliaus 156, *157*
palūkanos 220
pamaldumas 116
pamokslininkai 57, lietuvių kalba 122, 124, 383, 433, 462-3, 507
- karaliaus 110, 158, 162, 480-1, 487
- katedros 160
- protestantų 173, 175
pamokslų sakymas 56, *68*, 99, 108, 114, 121-2, *123*, 125, 150, 157, 162, 164, 375, 379, 465
- lenkiškai 107, 433, 446, 447, 507
- lietuviškai 227, 322, 330, 444-5, 447, 455-6
- vokiškai 99, 146
panegirikos 231, 326
papuošalai 59
parašas 26, 32, 83, 425, 441
pasiuntiniai 35-6,40, karaliaus *157*, 479
pasiuntinybės 192
paskaitos 17, užrašai 204
paskandinimas 110
paskola 21, *64-5*, 80, 220, 286
paskvilis 158
pasninkas 202, 446
pastatai 65, 79, 170, 179, 285, jėzuitų 350, 407
pastoracija/apaštalavimas 99, 114, 120-2, 124, *125*, 160, 164, 172, 187, 193, 195-6
pastorius 147
pastotės 62
pašaliečiai/svetimieji 198,200
pašaukimas 149
pašventinimas 170, 179
patentes 143
paler 122, 430-1
paveikslai 59, 360-1, 363-5, 377, 380, 382, 478
pedagogas/vaikų auklėtojas 108, *125*, 154, 160
pelnas 65, 200
perėjimas į katalikybę —» atsivertimas
pergamentas 80
per viam secretam 37
pietūs 179, 213
pievos 66, 88, 359
pinigai, pinigų sumos 21, 37, 59, 61-9, 71-8, 80-4, 89-92, 148, 180, 192, 196, 200, 276, 289, 300, 325, 342, 346,351,354-5, 360, 385
pirkimas 14, 59, 64-5, 82, 88, 159, 180, 197
pirkliai 58, 119, 121, 173
plėšikai 55, 60
plytos, plytinės 201, 349, 352, 360-1, 365
poetai 103, 220, 449, 472
poetika *182*, 220, 400, 507
poezija 159,217, 220,472
poilsio namai 91
polemistas *57*, 161, poleminės knygos 175
ponai —> didikai
popierius 80, 197
popiežiai 10, 19-20, 22-3, 28, 31-6, 39-43, 48, 151, 153, *157*. 158, 171, 191-2, 196, 216, 219, 472
poteriai, lietuviški 122
potvynis 75
praepositus 170
praefectus piscationis 201
pramonė 202
prekiavimas/prekyba 119,121, *125*, 202
prelatai → kapitulos prelatai
prelatūros 150, arkidiakonatas 82
prepozitūra *83*
prieglauda-ligoninė 179, 184
priemiestis 63
priėmimas, iškilmingas *102*
priespauda 55, 57, 67
prievolės 25, 63, 73-7
primicijos 107
privilegijos 19-20,22-7,32-43, 48, *49, 93*
procentai 60
procesijos/eisenos 287, 323, 368, 377-8
protestantizmas 8, 26, 28

raganos 381-2
raidžių liejikai 197
raiteliai 24
rašymas 218, 367
reformatai —» konfesijos, kalvinistai
renuntiatio 136, 143
rekolekcijos 150, 383
relikvijos 360, 364, 398

repetitorius 169
retorika 17, 102, 111, /25, 181, 220-1,223-4,237,325,366, 391,398-9, 481
revizorius 88
rinkliavos 25
roxolanus 108
rūbai, bažnytiniai 59,*123*,351, 360, 370
rūbų priežiūra 104, 117, *120*
rugiai 55, 61-2, 65-7, 73-8, 194, 196,358
rūmai → namai
rūsiai 58, 69

sakramentų teikimas 56,195,372
salyklas 67
sankcija 41
sapnai 357, 489
sargai 40, 91
sarmatizmas 449
schizma 57
secretarius domesticus 37
seimai 14, 35, *64-5*, 89, 93, 181, Lietuvos 14
- Gardino 317
- Liublino 318
- Varšuvos 20, *64*, 93, 166, 319
sėja 73, 75-7
sekmadieniai 146, 196
sekretoriai
-arkivyskupo 154
- didysis 26,
- karaliaus 8, 21, 24, 26, 34-5, 95, 149
- popiežiaus 10, 37, 151
sekretoriatas, popiežiaus 37
sektantai 54, 58
seminarijos 169, 193,218,451
- popiežiaus 176,185,192-4, 196, 198,214, 258
- vertėjų/mokytojų 193,195, 399, 454-5
- vyskupijos 118,214,291, 451, 504
servitia 74
si quis autem... 41
sidabras 68, 361
sinagoga 286
sinodas, provincinis 219
- Brastos 162, 178-9
- Petrikavo 21, 438
siuvėjai 84, 113, 115, 117-8, 149, 201,257
sintaksė 181, 507
skaitymas 194, 218
skalbėja 84
skelbimas 216
skilvis 56
skolos 69, 92
skulptoriai 201
smuklės 62, 72, 74-7, 88, 349
socius 133, 186
sodas 58, 61, 385
sodininkai 65
spaudiniai 199
spausdinimas 196-8
spaustuvininkai 112, 118, 122, 197-8, 201
stacija 67, 72-3, 76-8
stačiatikiai → konfesijos
statyba/statymas 54, 60, 99, 147, 149, 154, 167, 195,359
- planai 99, 165, 352-3, 407-411
stogas 59, 147
studentai/moksleiviai 48, 174
studijos/studijavimas 103, 105, 107-8, 111, 113-4, 118-9, /25, 134, 140, 150, 160, 166, 169, 172, 186, 194,221
studium generale 20, 33, 40, 48, 203, 244
studium particulare 48
studium universale 203
suada 375
Summa theologica 169
superintendens villarum 71
supliką 36-7
sūris 65
suspensa 39
sveikatos būklė 20, 52, 56, *84*, 103, 110, 134, 170, *182*, 189, *220*, 434-5,447, 494
svetimtaučiai/užsieniečiai 99, 114, 165, 169-70
sviestas 65

šeimyna 68, 78
šeimos 62-3
šiaudai 55
šienas 55, 62, 65, 348, 355-6
šlėkta 63
šventadieniai 107-8, 110, *123*, 146
šventas gyvenimas 174
šventės 103, 116, 184
- Atvelykis 82
- Devintinės 85, 323, 364, 389, 397, 401
- Didysis Penktadienis 367, 374-5, 389, 403
- Didysis Šeštadienis 367, 375
- Jėzaus Vardo 480
- Kalėdos 120, 124, 164, 288,389
- Naujieji metai 23
- Sekminės 164, 179
- Šeštinės 82, 85, 164
- šv. Alekso 16, 53,96
- šv. Baltramiejaus 435
- šv. Galo 81
- šv. Ignaco 373, 382
- šv. Jadvygos 81
- šv. Jeronimo 81, 88
- šv. Jokūbo 123
- šv. Jono Krikštytojo 482
- šv. Jurgio 81
- šv. Kazimiero 323, 378
- šv. Kotrynos 389
- šv. Lauryno 87
- šv. Martyno 89
- šv. Mykolo Arkangelo pasirodymo 416
- šv. Petro ir Pauliaus 89-90
- šv. Stanislovo 351
- šv. Stepono 88
- šv. Urbono 87
- šv. Vitalio 86
- Švč. Trejybės 107
- Užgavėnės 397
- Užgavėnių pirmadienis 24
- Velykos 124, 151, 164, 178,355
- Verbų sekmadienis 82
- Žolinė 57, 63, 86
Šventieji metai 170,375-6,480
šventkelionė 179
šventovės, Marijos 300
šventųjų gyvenimai 116
Šv. Raštas 14,21, lietuviškai 122
- aiškinimas 17, 434, 447

- citatos
  - *Iz* 9, 3 *70*
  - *Ps* 121,2 *58*
  - *Jn 3,8 58*
  - *Jn* 6,12 301
  - *Žyd* 11,1 *58*
  - *Pat* 22, 28 234
- Efeziečiams 446
- Evangelijos 122
- Giesmių giesmė 446
- Pradžios knyga 217
- vertėjas/vertimas 154-5, 474

Švč. Trejybė 217
šventinta žvakė *16*
švęstas vanduo *16*

tapytojai 201
tarnybos 74, 88
tautybės
-airiai 101, 106, 113, 115
-anglai 36, 106, 113, 131, 144, 178, 259,391,401
- austrai 104, 106, 113
- baltarusiai 188, 251
-belgai 105-6, 113,390
- bohemai 99
- bulgarai 224
-čekai 98, 106, 113, 148
- flamai 116
- graikai 493
- gudai → rutėnai
- ispanai 21, 51-2, 95, 97, 113, 144, 154, 194, 220, 222, 253, 257, 274, 321, 391,401,460, 494
- italai 54, 121, 201, 253, 257, 305-6, 391,401
-japonai 492
- kalmukai 356
-kazokai 20,140,213,226, 356
- kinai 401, 492
- koptai 493
- kroatai 103, 106, 113
- kuršiai 263
-latviai 144, 188, 252,322
-lenkai 21, 23, 50, 52, 54, 57, *81*, 101, 105-14, 117, 154, 162, 170, 178, 184, 188, 251,253,255
- lietuviai 22, 26, 28, 45-6, 52, 54, 57, *81*, *83-4*, 106, 111, 113-5, 117, 119-21, 125, 140, 144, 170, 178, 184, 188, 193-4, 196, 220, 245-67, 322, 401, 460, 468
- maskviečiai 53, 62, 356, 358, 493
- mozūrai 55, 106, 113-4, 220, 251-3,255-6
- olandai 391
- portugalai 204, 391, 494
- prancūzai 241, 391, 401
- prūsai 55,113,252-3,259-61, 263
- rusai 20,24,140,213,224, 358
- rutėnai (gudai) 54, 57, 251-2,254, 263,322,493
- saksai 354, 358
- sileziečiai 104, 106, 113
- škotai 101, 106, 113, 115-6
- švedai 193, 350, 354-7, 382
- totoriai 20, 54, 58, 179
- turkai 20
- ukrainiečiai 110-1, 113-4, 188,*226*, 252
- vokiečiai 54, 104, 106-7, 113, 116, 147, 165, 173, 175, 188, 259, 275, 320, 391, 401, 417
- žemaičiai 252-3, 255-6, 263, 460, 509
- žydai 54, 286, 378, 382

teatras 200-1, 325, 368, 389-405
- deklamacijos 103, 330
-d ramos/dialogai 103,108, 109, 159, 201, 103, 109, 159, 325
- komedija 201, 390, 397
- programos 401
- scenos veikalėliai 103, 109, 368

teisė 48, *49*, 137-8, 140, 213, 330
- bažnytinė/kanonų 40, 141
- civilinė 212, dėstymas 22, 25, 211, studijos 52

teisėjai *49*, 90, 154
teisės 32-3, 40-2, 64-5, *87*, 88
teisinis galiojimas 23, 28, 41
teismai 83, 89, 168, 221
- civilinis 168, 381-2
- vyskupijos 167

teologai 21, 178-9, 415
teologija 25, 39-40, 42, 141, 169, 192, 206-7, 219, dėstymas 32,99, 149, 154,169, 217, 220, studijos 102, 105, 108-11, 119, 124, 150, 154, 160,166,169,173,181,186, 211
- dogmatinė (scholastinė) 17, 169, *182*, 217, 434, 463
- kontroversinė 17,110,*125*, 147, 175, 204, 217, 274, 321, 501
- moralinė 17,109,*125*,173, *182*, 217, 366, 463
- pozityvioji 434
- praktinė 17

testamentai 14,68-9,85-7,154, 200, 289-90, 343, 369
tezių gynimas 182,477
tikėjimo tiesų mokymas 56, 123-4, 164, 175, 184, 196, mokėjimas *70*
titulacija 38
totalitarinė sistema 210
turgus 63
tvarkaraštis 17
tvartai 55, 60
tvenkiniai 61,63,72, 74-7,180

ūkininkai 75
unija
-Bažnyčių 57,161-2,178-9
- Liublino 28,*53*

universitas 40,*47*,48-9,*50*,245
universitetai 14,19,21,33,39-40,43, 50, 136, 138, 202-7, 210-1, 220, 224, 242, 331, 417
- Bolonijos 280
- Bourges 280
- Dilingeno 31, 34
- Gandijos 294
- Karaliaučiaus 211, 225
- Kölno 414
- Krokuvos 11,21-2,25,42,

47, 49-50, 109, 138, 160, 210,212,219,246-8,251, 269,272-4,279,319,501
- Leipcigo 274
- Liublino Katalikų 244
- Liuveno 105
- Nancy 280
- Orleano 414
- Oksfordo 207, 220
- Paryžiaus 272, 274, 280
-Romos 218, 467, 'Sapienza' 108
- Rostocko 211
- Strasburgo 274
-Turku 331
-Vienos 218, 247,272
- Vitenbergo 150, 274
- Ženevos 274
- kancleris 33
- privilegijos 19-20, 48
- rektoriai 33
- statutai 33
- steigimas 19-20, 31
užrašymas 81, 85, 88, *91*, 92
užvaizdas, dvaro 78

vadovėliai 192, 221, 329
vagys 54, 60
vainikavimas, karaliaus 69,172
vaisiai 63
vaistinės 200,224-5,236,296-301
vaistininkai 118, 200-1,414
valakai → lanai
valdiniai 62,65, *123*, 124
valdos 21, 51, 55, 60, 63, 65, 67, 71-2, 74-7, 79-80, 85, 87,89-93, vyskupo stalo 48, 61-2, 80
valgis 56
valstiečiai/paprasti žmonės 55, 57,63,65-6, 72-8,86-8,99, 214, 250, 264
vandentiekis 58, 82
vargonai 201,351,362,364,367
vargonininkai 81-2, 201
vargšai → neturtingieji
varpai 351, 362
vertėjai 27, 154, 193
vertimai 99,148,155,196,199, 206,210,314-16, 427-28

vicarius perpetuus 85, 181
vienuoliai 54
vienuolijos 127
- bazilijonai 321, 404, 493
- bernardinai 266, 322, 376-7
- dominikonai 266,341,361
- kapucinai 446
- karmelitai 266
- Maltos (šv. Jono) ordinas 286
- pijorai 239, 327, 392
- pranciškonai 213, 266, 321, 390
- teatinai 477
vienuolynai 54, 127
vietininkas, vaivados 89-90
vieškelis 62
vilkai 359
virėjas 113, 118
virtuvė 58, 62
vyskupai 28, 41, 127, 378
vyskupijos 21, 127, 219
- valdytojas 181
- vizitatorius 181
vištos 66-7, 73, 77-8

žąsys 66-7, 73, 77-8
žemė, žemės 55,61-3,74-6,80, *87*, 88, *91*, *93*
žemėlapiai 328
žemės ūkis 55, 60, 234, 236
žiaurumai 140
žirniai 67, 73-7
žodynai 221,222, 456-7, 464
žuvys 63,75, 77-8, 180,201-2, 358
žvejyba 202, 349

JĖZUITAI

Lietuvos 35, 152, 173-4, 185, 187-8,214,228,232,237-8, 240-1,262-3,289,297,306, 312,326-8,332, 535,344-5, 366,400,430,460,467,471, 483, 501-2, 509, Vilniaus 34,148, 158, 169, 173, 179, *180*, 196, 212-3, 231, 284, 286, 291,296, 307, 500-1

admonitorius 434-5, 447
archyvas Romoje 23, 72, 79, 96, 133, 193,212,216,*335*, 338,341,345,408,411,420, 460, Lietuvos jėzuitų provincijos 129, 132-3, 339
asistencija, Lenkijos 408, 411

bažnyčios
- Kauno 352, 362, 507
- Lomžos 411
- Minsko 411
- Rešliaus 411
- Rygos šv. Jokūbo 442
- Romos *II Gesu* 470, 480; Šv. Ignaco 471
- Vilniaus —» vietovardžių rod., Vilnius, bažnyčios
broliai 97,99,101, 104-6, 109, 111-4, 118-21, 167, 200-2, 427, 443, ekonomai 202

dvasios tėvas 182

generalinė kurija 37,206, archyvas 206
generalinis sekretorius *11*, *15*, 191
generalinis vikaras 10
generolas/generalinis viršininkas 9, 40, 96, 139, 142-3, 152-3,155,171, 175-6,206, 216, 463; rinkimai 10, 344, 502
gimnazijos
-Kauno 396,404, 503,510

išstojimas/atleidimas 108,112-3, 121
įžadai 123
- paskutinieji 104, 135,152, 163
- pirmieji 115

katalogai 148, 264, 432, metiniai 133-6, 183, pirmieji trimečiai 134-5,431-2

- Braunsbergo kolegijos 116, 187,*469*
- Dancigo rezidencijos 172,
- Jaroslavo kolegijos 183
- Lietuvos prov. *129, 187, 220,* 229, 250, 252, 255, 424, 507
- Nesvyžiaus kolegijos 439
- Pultusko kolegijos 432, *442, 469*
- Rygos kolegijos 439, *469*
- Vilniaus kolegijos 142,292
klierikai *91*, 100-11, 114, 117-21, 196
kolegijos 7,9, 12,95,114, 142, 429
- Austrijos 101
-Braunsbergo 15, 97-8, 106, 115, 119, 172-3, 181, 186, 248, 261, 275, 396, 411,419, 442
- Dorpato 433
- Drohičino 261
- Friburgo 397
- Jaroslavo 176, 182
- Kališo 118
- Kauno 399, 503, 506-7
- Kolozsvaro 274
- Kražių 129, 213, 275-6, 308, 368-9
-Krokuvos 162,170,498,501
- Lenkijos 187, 223
- Lietuvos 223, 228, 264, 339,576,397,426,450,506
- Liublino 152
- Lomžos 411
- Mesinos 100
- Müncheno 397
- Nesvyžiaus 119, *220*, 433
- Olomouco 98, 104
- Oršos 297
- Palermo 100
- Paryžiaus (*College de Clermonl)* 393, 397
- Pašiaušės 335-87 passim
- Plocko 261
- Polocko 297, 433, *484*
- Poznanės 104,110,166,187
- Prahos 99, 104,318
- Prūsijos 260
- Pultusko 9, *55*, 98, 104, 106, 114, 117, 155, 160, *220*, 261, 274, 318, 396, 433, 439, *483*
- Rešliaus 411
- Rygos 176, 440, 451
- Romos *Collegium Germanicum* 173, 474, 479-82; *Collegium Romanum* 15, 48, 70, *125*,149,173,186, 353, 370, 407, 410, 470, 472-4, 477-8, *479*, 500
- Smolensko 428
- Tartu 433
- Varšuvos 469
- Vienos 15,318, 397
- Zaragozzos 170
kongregacijos
- generalinės 12, 134, 170
- prokuratorių 35-6, 134, 139, 153, 187
- provincijos 152,162, 168, 238, 326, 339, 366, 459-60, 462-3, *464*, 506
konstitucijos 34, 38-40, 42, 136, 142
korespondencija 132,135,143, 183, 189, 193, 196

Litterae annuae 335-9
- Kražių kolegijos 276,308
- Lietuvos prov. 338
- Pašiaušės kolegijos 340
- Vilniaus kolegijos 120, 184-5,215,276, 290

magistras, noviciato 115-6,297
ministras, Romos kolegijos 186
misijų namai 428, 493, 506
- Elbingo 116
- Krokuvos *185*
- Oršos 119
- Šeduvos 384-5
- Transilvanijos 98
mokyklos
- Lenkijos 360, *366*
- Lietuvos 230, 360, *366*, 508-9
- Prancūzijos 220

namai 158, 162,
- Krokuvoje 153
- Lietuvos prov. 411,428,493
- Vilniaus 329
novicai 109-17,
- Lietuvos *84*
- Prahos 99
novicai scholastikai *120-1*
noviciatas (naujokynas) 429-30
- Braunsbergo 112-5,117-8, 120-1
- Lietuvos prov. 218, 265, 297, 299, 342, 409, 432
-Romos 97, 150, 160, 481

padėjėjai-sekretoriai
- provincijolo 133,163, 186
- viceprovincijolo 119
pamokslininkai 10, 141, 155
- Dancigo rezidencijos 174
- Poznanės kolegijos 187
- Pultusko kolegijos 160
panaikinimas, Ordino (1773) 241-2, 330, 360
patarėjai
- namų viršininkų 143
- provincijolo 143,278,282
prepozitai/viršininkai, profesų namų 170, 429
- Krokuvos 170
- Vilniaus 282, 460
profesai 427, 431, 462
profesų namai 429, 501
- Krokuvos 170
- Vilniaus 119, *186*, 187-8, 282, 409, 443, *508*
- Varšuvos 411, 460
prokuratoriai (provincijų atstovai) 35-6, 134, 152,*153*, 187, 278, 310, 469
provincijolai 133, 135, 143, 169, 178
- Austrijos 15, 51, *68*, 96, 100-2,106,115-6,146,173
- Lenkijos 23,37-8,97,122, *123*,143, 152, 156-7, 163, *164*,165,169-72,174,*183*, 186-7,193-4,197,2/6,411
- Lietuvos 140, 185, 187-8, 206, *216*, 239, 252,277-8, 284,304-5,307,310,329, 333,385,396,403,434-5,

459, 463, 469, *483*, Čikagoje 206
- Mozūrijos 403
- Vokietijos (Pietų) 417
provincijos
- Austrijos 97, 101, 173
- Lenkijos 97, 108-9, 170, 174, 178, 185-88, 251-2, 259, 261-2,305,469, 501
- Lietuvos 109, 131, 144, 170, 174, 187-8,228,232, 238,240,251-2,254,259-63, 305-6, 321, 328, 339, 360, 396, 403, 408, 411, 429, 433, 442, 445, 459, 468-9,492-3,499-500,506
- Meksikos 461
- Mozūrijos 188,240,262-3, 429
provincijų sudarymas/padalijimas 174, 178, 185, 188, 259-62, 429, 442

Ratio studiorum 173, 204,241, 265,321,328,402
rekreacija *180*
rektoriai, kolegijų 21, skyrimas 135-6, 142-3
- Braunsbergo 115,117,129, 171, *172*, 173, 183, 187
- Jaroslavo 176, 182
- Kražių *129*,140,213,276, 278, 376, 443, 460
- Lietuvos prov. 129
- Liublino 152
- Lomžos 463
- Oršos 119
- Pašiaušės *383*, 385
- Rygos *176*
rektoriai, noviciato Vilniuje 282, *483*
rezidencijos 170, 187,428-9
- Dancigo 172, 187
- Kauno 399, 503, 506-7
- Krokuvos 170
- Lietuvos prov. 339
- Polockas 161, *162*
- Rygos 161, *162*
- Smolensko 428
- Tartu 161, *162*
- Varšuvos 188, 261-2, 469
scholastikai *124*, 430, 468
statistinės žinios 121, 228, 255-6,263-4,329,493,499, 507
stojimas *84*, 161
subministras, Romos kolegijos 186
superintendentas
- kolegijų 98
- rezidencijų 161

terciatas 345, 445, 483-4
terciato instruktorius 176, 182
tėvai 122-4

universitetai-akademijos 39, 136-42, 203-4,
- Austrijos *143*
- Grazo *139*
- Lotaringijos 280, 310
- Parmos 304, 307,315
- Prahos 99, 148, 218-9, 247,27
- Pont-a-Moussono 138-9, 278, 280, 310
- medicinos ir teisių fakultetai 212
- rektoriai 142-3
- statutai 40
- steigimas, Poznanėje 166

vadovybė/vyresnybė
- provincijos 482, 505
- Romoje 7, 9, 14, 23, 51, 98, 134-5, 144, 151, 189
viceprovincija, Lietuvos 185
viceprovincijolai
- Lenkijos 15, 51, *68*, *80*, 96-7, 101, 105-6, 109, 146-8, 151, 174
- Lietuvos 51, 119, 174, 178, 183-5, 187
- Transilvanijos 155
vicerektorius, kolegijos 136
viršininkai
- Dancigo rezidencijos 174
- Kražių kolegijos 140
- Krokuvos namų 155,162-3, 170
- Lietuvos prov. namų 141, 396
- Rygos rezidencijos 158, 161
- Vilniaus namų 145-6
- misijų namų 119
- rezidencijų 129
vizitacijos, vizitatoriai 115,139, 155, 172, 187, 197,276,281

VILNIAUS KOLEGIJA-AKADEMIJA

7-334 passim, 335, 339, 342, 357, 368, 397-400, 404, 419, 424, 426, 432-4, 445, 447, 450, 452, 460, 465, 469, *483*, 487, 500-1,505

alaus darykla 149
amatų meistrai 200
atidarymas *102*, 216

bažnyčia (Šv. Jono) 59, *60*, 69, 147, 167, 175, 180, 201, 249, 287, 300, 319, 323, 332,409,433-4,445-6,455, 466, 487
- altoriai 184, 159
- bokštas 154
- klebonas 82, 181,285
- krikštykla 159
- kriptos 101, 105
- metrikos 437
- nuosavybės 85
- pajamos 85
- patronatas 272
- prijungimas 85, 149, 181
- zakristijonas 108
bendrabučio prefektas 118
biblioteka 79, 149, 154, 189, 200, 230, 292, 339
- bibliotekos prefektas 104

darbų prižiūrėtojas 98
daržas 60
dienoraštis *16*, 132,446
durininkas 105, 112, 119

ekonomas, namų 71, 104, 118, dvarų 71,54, 119, 124, 177

fakultetai 9,48, 128, 140,287
- filosofijos ir laisvųjų menų 9,21, 182, 193,217-8,275
- kanonų teisės 140
- matematikos 9
- medicinos 42, 48, 137-9, 200, 211, 213
  - fundacija 139
- teisės 42,137-40,211,213
  - fundacija 139, 282-90
  - profesoriai 140
  - studentai 140
- teologijos 9, 21, 50, 138, 182,193,217-8,243,273-4
  - fundacijos 149-50,249, 277

globėjas/protektorius 22,25,28, 33, 35,41-2, 142

imatrikuliacijų knygos 132, 215, 250
infirmarijus 109
įsteigimas 7-43,96,98,146,150

kailiadirbys 119
kancleris 22,25,28,33-5,40-2, 142,164,167, 197,212,220, 222, 273, 327,417
katalogai 96,98, 104, 113,124, 163, 169, *182*, 215
katedros
- filosofijos 275
- hebrajų k. 274
- matematikos 275, 328
- moralinės teologijos 274
- muzikos 229-30
- poleminės teologijos 274
kepykla 149
Kilmingųjų kolegija 328,329-30
koplyčia 57, 59, zakristijonas 105
kronika 115

Medicinos kolegija 140
ministras 104, 163, 171
muzikos prefektas 104

nuodėmklausys 99

observatorija 240, 328

pamokų lentelė 104, *123*, 217
privilegijos 37,*49*,79,*93*,128, 154, 166, *167*, 168, 211
- karaliaus *49*, *93*,138,140, *158*, 211-3
- popiežiaus *49*, 138, 142, *158*, 211-2
profesoriai 9-10, 25, 36, 40-1, 111, 164, 166, 177, 199, 217,219-20, 223,237,252, 262, 270, 328-9, 444
- civ. teisės 287
- filosofijos 177, 219
- humanitarinių klasių 177
- kanonų teisės 287
- matematikos 181
- medicinos 213
- metafizikos 128
- pasauliečiai 137,213,287
- poetikos 201
- retorikos 111, 201
- teologijos 21,177,179,204, 219-20,474, moralinės 36

rektoriai 21, 25, 36, 40-1, 71, 79, 85, 90, 98, 101, 114, 127-33,*136*, 139-41, 143-8, 150, 152, 156-7, 159, 170-1, /72, 174, 176,183,*184*,195, 197, 224, 237, 239, 252-3, 257, 277, 279, 305, 310-1, 333, 445, 459-60, 469
- kadencija 144
- padėjėjas —> ministras
- patarėjai 99, 147, 504
- sąrašai 127-33, 333
- skyrimas 141-4, 156, 163, 165-6, 171-2, 176, 183

siuvėjas 104, padėjėjas 119
skalbykla 60
sklypai 83-4, 149, 324
spaustuvė 167, 189, 193, 196-9, 322, 329,418
statutai 40, 43
studentai 41,57,103, 108,150, 159, 167-8, 201, 206, 209, 214-5, 217-8, 221, 262, 326-7, 465
- studentų skaičius 39, 50, 57,157,164,166,172,177, 184, 193
studijų prefektas 103,*164*,*182*
supirkėjas 97

teisės 128, 154

vaistinė 224-5, 296-9
valdos 60-7, 71-9, 120, 149, 159, 166-7, 173, 177, 180, 289-90, 504
valgykla 59, 105
vicekancleris 212
vicerektorius *91*, 104, 143-5, 149, 153, 156-7,163, 165-6, *169*, paskyrimas 163
virėjas 105, 112, 114
virtuvė 58, 111

SUMMARY

Rev. Paulius Rabikauskas SJ (1920-1998) - Church historian, connoisseur of diplomacy and palaeography. Vice-rector of *Gregoriana,* long time dean of the faculty of Church history, editor of *Archivum Historiae Pontificiae.* Among his most important works are *Diplomatica pontificia* (6th ed., 1998) and acclaimed edition of sources of Lithuanian history *Relationes status dioecesium in Magno Ducatu Lituaniae* I—II (1971-1978).

Present book contains Vilnius Jesuit university (est. 1579) history studies: analysis of the establishment documents, progress of Science and development of lecturing, problems of foundation of the faculties of law and medicine. The lists of rectors are updated; questions of university properties are discussed. Some of the studies are dedicated to the XVII c. Jesuits related to the University - Lithuanian spiritual writer K. Sirvydas, to one of the most popular neo-latin poets M. C. Sarbievius, to the alumni of the University and the missionary in China A. Rudamina. Activities of Jesuit colleges in Kaunas and Pašiaušė are discussed separately, binding them into locai history context.

These studies of Paulius Rabikauskas are grounded by researches in rich archive material, particularly ARSI and Vatican Secret archives. They are distinctive for their erudition, perfect knowledge of universal Church history and precise interpretation of facts.

Paulius Rabikauskas
VILNIAUS AKADEMIJA
IR LIETUVOS JĖZUITAI

Viršelio dail. Tomas Vyšniauskas

Leidykla „Aidai" (SL 1728)
Tilto g. 8/3, 2001 Vilnius
Užs. Nr. 372 . Spausdino AB „Vilspa"
Viršuliškių skg. 80, 2056 Vilnius

B02/8931

historicus

Paulius Rabikauskas SJ (1920–1998) – europinio garso istorikas, Popiežiškojo Grigaliaus universiteto Romoje vicerektorius, Bažnyčios istorijos fakulteto ilgametis dekanas, Vilniaus Universiteto garbės daktaras, aktyvus LKMA narys.

Šis jo rinktinių studijų tomas apima Vilniaus jėzuitų akademijos-universiteto istorijos tyrimus. Universiteto steigimo ir plėtimosi, mokslo pažangos ir įtakos šalies kultūriniam gyvenimui, rektorių istorijos ir kt. klausimai svarstomi su neprilygstama erudicija, puikiu europinio konteksto ir šaltinių išmanymu. Jėzuitų istorija ne tik Vilniuje ar Kaune, bet ir menkame Pašiaušės kaime aptariama plačiame religinio, kultūrinio, politinio gyvenimo kontekste.

9955-445-39-4

9 789955 445395

Viršelyje – nuotr. iš P. Rabikausko archyvo